

FÜST MILÁN

**EZ MIND ÉN VOLTAM EGYKOR
HÁBI-SZÁDI KÜZDELMEINEK
KÖNYVE**

 FEKETE SAS KIADÓ

Füst Milán

EZ MIND ÉN VOLTAM EGYKOR

Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve

EZ MIND ÉN VOLTAM EGYKOR

(Feljegyzések az út mentén)

Bevezetés

Azt feleled nékem: - Ez nincsen egészen úgy.

- Semmi sincsen egészen úgy, - felelem én. Vagyis minden, amit mondani tudok, esetleg tizenöt szempontból érvényes, a tizenhatodikból nem. S lehet, hogy néked éppen ez a tizenhatodik szempont tetszik legfontosabbnak. Akkor hát megbuktam nálad.

Minden, amit én mondani tudok, megcáfolható. Minden, amit mondani tudok, annak alighanem diametrális ellentéte is bebizonyítható. De továbbá: az ember nem is tudhat mindent, adataim tehát kétségtelenül hiányosak lesznek mindenben, amit állítok. Ezenfelül adataim hibásak is lesznek. No de dobd el felét annak, amit mondok, abból is kijöhet számodra valami. Mert valami kis igazamat azért javarészt felfedezheted abban, amit hosszú életem során és sok töprengés árán megállapítottam. Ha jól odafigyelsz.

Ezenfelül: a gondolkodás szenvedélyes szükséglete némely embereknek. Ez pedig annyit jelent, hogy akkor is gondolkodnak, ha gondolataiknak semmi kézzelfogható eredménye nincs. És akkor is, ha gondolataik a végtelenbe vagy a semmibe vezetnek. Tehát praktikus hasznuk nagyon gyakran semmi. Az itt következő megállapítások nagy része is olyan, hogy nem derül ki belőlük például ilyesmi: hogy kell-e szalonnát enni délután, vagy hogy miképp kell köszönni egy miniszternek. És mégis: valami lelki haszon csak adódik belőlük, abban reménykedem. Például az, hogy miképp szemléled és ítéled meg ezentúl e világ forgatagát. Feltéve, hogy jól odafigyelsz.

De ne csak az eszeddel figyelj, mert az nem elég nekem. Az egész lelkeddel, vagy mondjuk úgy: a szervezeteddel figyelj rám, akkor jobban meg fogsz érteni. És az idők folyamán egyre jobban, erről biztosítalak.

És ennyi a bevezetés e jegyzetekhez. Ezek elveszett naplóm gondolati anyagának emlékezetből való rekonstrukciója.

Semmi sincsen egészen úgy

Minden cáfolható

A gondolkodás szenvedélye és a praktikum

A szervezet figyelme

Hábi-Szádi keleti mágus bölcselete

Hábi-Szádi keleti mágus egyszer így szólt fiához, Tahtúrhoz:

- Egy vadzámár Libyában ezt panaszolta nékem: - mi vagyok én? Egy rongy vadzámár. Még nevem sincsen. Oh, ha én is a teremtés koronája, ha én is ember lehetnék!

- Newyork mellett egy néger így sóhajtott felém: - oh, ha én a teremtés koronája, ha én is fehér ember lehetnék! A zsidók bemennek egy keresztény templomba és mint hibátlan emberek jönnek ki belőle, - oh, ha nekünk is volna ilyen templomunk, ahol leválna rólunk ez a feketeség!

- Nancyban viszont találkoztam egy francia íróval, aki így beszélt: - Oh, ha én egy szép fiatal katonatiszt lehetnék, asszonyok kedvence, és még hozzá milliomos!

- Mindezek után pedig Rochum doktor, egy daliás szép, fehér és fiatal katonatiszt, még hozzá angol ember és orvos, egy délelőtt Edinburgban agyonlőtte magát. És ezt írta búcsúlevelében: - angol is vagyok, gazdag is, fiatal is, és én mondom nektek: nincs ocsmányabb,

szerencsétlenebb állat e földön, mint a teremtés koronája, az emberi lény.

Ugyanez a Hábi-Szádi egy másik napon így szólt fiához, Tahtúrhoz: – ugyan nézd meg azt a koldust. Van-e a teremtésnek még egy ilyen nyomorultja? Vagyis még egy állat, amely ily göthös, piszkos és zilált, amelynek ily rongyos a gunyája? Mielőtt még ilyen lehetne, elindul. Elindul és visszaadja teremtőjének a táhrírt, vagyis e rövid és szomorú vendégségre jogosító menlevelet.

A vadszamár panasza

A négeré

Az íróé

Egy orvosé

Az ember rongyai

Ugyanó valamely harmadik napon megrázta fiát vállainál és így szólt hozzá:

– Hallod-e egyetlen fiam. Én vagyok oka életednek. De nekem volt gyönyörűség gügyögésedet is hallanom. Te valóban nem kérted az életet tőlem, ez így igaz. Tehát nékem kell hálásabbnak lennem nálad, azért, hogy itt vagy, ezt követeli a meggondolás. És ez az első tétel.

– És mégis én vagyok kénytelen korholni téged, amiért elégedetlen vagy azzal, amit tőlem kaptál. Figyelj ide! Én nem vagyok felelős az egészért, én is áldozat vagyok: a szenvedélyeimé és érzelmeimé. És ez a második tétel.

– De továbbá: Harum al Rasid kalifa egyszer így szólt Abd el Numanhoz, egy szegény favágóhoz: – itt állsz testvér a napfényen és szomorú vagy. Szeretném tudni az okát, mert én is szomorú vagyok. Mondd el nekem testvér. A napfényen ugyanis vigadni szoktak az emberek. – Amire a favágó: – Azért búsulok igazhívők ura, mert észbe vettem, hogy nekem semmiféle történetem nincs. Velem

soha semmi se történt. El-Babot legalább megcsalta a felesége, Kászimot legalább nevetik az emberek, mert ravaszdi szemhunyorítások közben mesél és nagyokat hazudik, aztán itt van a mészáros fia, aki legalább megszöktette a kádi lányát, – node én? Mit teszek én? Fát vágok, délben megeszem azt a pár szem datolyát, ragiffal, vagyis tudod, a mi lapos lepényünkkel, amelyet Allah (legyen áldott az ő neve), nékem juttatott. Este megeszem a kesernyés hanafüvet, ugyancsak lepénnyel, aztán lefekszem. És ez így megy napról-napra. És mi jön ki ebből? mondd meg te magad, igazhívők ura. Ha meghalok, még azt se fogom tudni, hogy minek éltem. – Amire a kalifa kíséretéhez, illetve Dzsáfárhoz fordult és így szólt: – Látod-e, oh Dzsáfár, nekem bőségesen van történetem, mert hiszen hazudtam eleget, de meg is csaltak, szép lányokat is csábítottam fiatal koromban és a végén én se fogom tudni, hogy minek éltem.

– – – Ezt vedd észbe oh Tahtúr fiam, ha rosszkedvű vagy és nem találod az életed értelmét. Mert, úgy lehet, ez a harmadik tétel a legfontosabb valamennyi között, – mondá Hábi-Szádi.

Egy szülő hálája gyermeke iránt

A nemzés felelőssége

A favágó szomorúsága

A kalifa szomorúsága

Jóbarátom, Tuszun ibn Akkád, a nagyon művelt kardkovács és filozófus, hitetlen ember volt, nem hitt Allahban, – mesélte Hábi-Szádi fiának, Tahtúrnak. – Ezt ő be is vallotta nekem egy viharos éjszakán. Így szólt: – Fiatal koromban a vahhabiták közé keveredtem s ezek vakbuzgó, őrjöngő emberek, csakugyan olyanok, mint a kard. Élesek, Ős amellet görbék. Náluk semmi sem egyenes. Tehát veszély rejlik mindenben, amit gondolnak,

vagy tesznek. Szokták is mondani nekem: – olyan kardot csinálj számomra, amilyen én vagyok. Kopasz vagyok, veszélyes és hallgató. – Ám ez mellékes is. A lényeg ebben annyi, hogy bár köztük éltem, vagy lehet, hogy éppen ezért: én soha sem hittem a könyörületben. A bosszúállás, vadság és gyűlölet forgott közöttük még most is, mint a téboly szele. S amellet a jótékonyt, meg az ötvenötödik szúrát mennyit hajtogatták ájtatosan forgó szemekkel. Hogy Allah mennyi mindent juttatott nekünk irgalmában. – Én nem hiszek az irgalmában és nem hiszek Allahban sem, – mondtam Jusszuf ibn Muluk imámnak és Lokman dervisnek, akik titkos barátaim voltak.

– Hát irgalom egyáltalában nem is létezik? – kérdezte Jusszuf.

– A tengerekben, de az egész természetben sem létezik, ott egyik teremtmény megeszi a másik teremtmény lábát, amely talán mégsem arra teremt, hogy megegyék. Vagyis tehát: a természet e tekintetben ellenmondás nélküli, ez a vonal benne egyenes: az erősebb elpusztítja a gyengébbet.

– És az emberek között? – kérdezi Lokman.

– Az emberek közt e tekintetben törés van, – feleltem én. – Részben megölik a borjút, részben sajnálják. Egyrészt halálra kínozzák egymást, másrészt szánakoznak a nyomorulton. És ha a sajnálkozás kerekedik felül, ez nevezetik irgalomnak.

– Szóval az emberekben mégiscsak van irgalom is, nemde? – kérdezte megint csak Lokman. – Nos, nem tételezed-e fel akkor a következőt: semmiből semmi sem lesz. Ha benned van irgalom, akkor talán abban is van, aki, vagy ami létrehozott, – vagy tévedek? Mondd meg te magad, igen tisztelt barátom.

– Lehet, hogy nem tévedsz, – feleltem én neki (mesélte Tuszun, a kardkovács). – Csakhogy akkor ravaszság,

kegyetlenség, álnokság és gyilkos hajlam is van benne, mivelhogy azt is belénk plántálta, nemde. Vagy ez már nem is az ő műve, hanem Ifrité, tehát Salamon király rabszolgáié, a gonosz szellemeké? Akkor talán a tengerek és a nagytermészet is azok műve volna? Én azt se bánom, csak mi marad meg akkor Allahnak a teremtésből?

Irgalom nincs a természetben

Irgalom az emberek között

A teremtés irgalma

A teremtés gonoszsága

Kétféle teremtés?

A világi pap és a szerzetes elgondolkodott. Az imám szakállát tépdeste.

- Jól van, ezt megértettem, - azt mondja. - És mi véleményed van az örömökről?

- Az öröm annyi csak, mint a nyerítés. Vagyis mihelyt letelt a nap, akkor már majdnem mindegy, hogy jól telt-e vagy rosszul. Éjszakáid örömeire pedig, mikor eltelten heverészel, csak úgy gondolsz vissza, mint egy jó ebédre. Különben is: a rosszban is van jó s a jóban is van rossz, ez a sorsunk, - feleltem én. - Nem is tudom tehát, mit kívánjak magamnak? Egészséget-e és gazdagságot, amelyet észre se veszek, ha van, vagy nélkülözést, mikoris egy kis frissítő, egy kis szálep a gyötrő napsütésben, vagy egy kis kébab Ramadan éjszakáján valóságos fénylő ünnepet jelent.

- Akkor tehát az, amit jónak nevezünk, úgy látszik, csak a változás által lehet jó, mit gondolsz? - tűnődött Lokman.
- Hát állandó jó nincs is? A gazdagság tehát csak akkor jó, ha gazdaggá lesz az ember? - kérdezi megint. - És a hatalom csak akkor, mikor kezébe kaparintja valaki?

- És a szerelem gyönyörei? - kiáltott közbe Jusszuf izgatottan. Ezek valósággal fellázadtak e pillanatban.

- FigyeljeteK hát ide, - mondtam én nekik (mesélte Tuszun, a kardkovács), - mindenki ilyesmi után kap, mert a természet ezt libegteti előttük, ki tudja mért? Tehát mi után kapnak az emberek? Ilyenek: a pástétom, méz, szerelem, fiatalság, - ez van jónak kimondva köztük. Mármost igazán olyan jó-e a fiatalság? Akkor mért olyan keserűek a fiatalok? Mert azok keserűek csak igazán és nem az öregség. A fiatalok nagy életerejének ugyanis még sok a vágya, az öregség viszont mégis inkább derűre hajló, ez a tapasztalatom. Mert totyog és azt mondja: - átúsztam a folyót, mögöttem a baj, az élet nem is volt olyan nehéz, gyertek utánam. Az ifjúság viszont néz a folyóra és azt mondja: - jaj, ezt kell átúsznom, hisz tele van örvénnyel. - No de mondom tovább az örömök dolgát. Egyszóval: senki se kíván sírni, se forrolázat nem kíván senki magának, pedig ezekből is ezernyi öröm adódik, tudvalevő. Ha pedig a fájdalomban nem volna öröm is, akkor nem létezhetnének olyanok, akik a kínzást szeretik. Hogy példát mondjak: ha igaz volna, hogy a hatalom és gazdagság boldogít, akkor legboldogabbak a királyok volnának, ha a szerelem, vagy az érzékiség gyönyörei boldogítanának, akkor Salamon király lett volna a legboldogabb ember a földön, mert néki ezer felesége volt, ezen felül hatalmas is volt, gazdag is, ennek ellenére állítólag ő írta a Prédikátort, amelyben ki van mondva, hogy mindez hiábavaló.

Az örömök

Mikor a nap letelt

A változás örömei

Kodifikált örömök

A fiatalság keserűsége

Az öregség derűje

- Csak nem azt akartad mindezzel mondani, hogy jaj nekünk akkor, ha Allah mindazt csakugyan megadná, amit mi kérünk tőle? - kérdezte Jusszuf.

- Milyen okos vagy, látod. De bizony, hogy azt akartam mondani, illetve majdnem azt, - válaszoltam én.

- Hogy-hogy? - kiáltották mind a ketten.

- Hát nem az a legnagyobb öröm, ami a legfőbb jó, ha egyszer az életben pontosan azt kapom, éppen azt, amire vágytam? - kérdezte megint csak Jusszuf.

- De bizony, hogy az, - feleltem én. - Különösen, ha az embernek az jut osztályrészéül, amire vágyott. Csakhogy ez nagy ritkaság. De ez is megeshet néha, kétségtelenül. Viszont szomszédom, a fiatal Kerim viselős felesége egy éjjel izgatottan vágyott szorbet után s mikor férje elszaladt és felzavarta álmából a mézeskalácsost és elhozta neki, nagyon elkedvetlenedve így szólt: - nem ilyenről álmodoztam én. Amit gyerekkoromban dajkám, Lábé adott nekem kóstolni, az nem ilyen volt, az más volt. - Ebből az következik, hogy igen gyakran más az, amire vágyunk, mint amit egyáltalán kaphatunk. Egy más alkalommal viszont ugyanő és ugyancsak viselős állapotában valami közönséges rizses hús élvezete közben így kiáltott fel: - ez az életem étele, nem is számítottam rá és íme milyen jól jártam vele. Mintha az életet enném magamba. - Ugyanő, mikor anyja egy más napon megint rizses hússal kínálta, így felelt: - nem ízlik, úgy látszik, megúntam, különben is fáj a fogam és a mellem is fáj a tejtől. - Úgy látszik tehát, hogy az ember állapotának is alkalmasnak, vagy méltónak kell lennie ahhoz, amit kap. De ezzel még nem is vagyunk készen. Ismail, akit ismertetek, gyorstevés volt, királyi futár és egyszer, mikor véletlenül gyalog indult el, nagyon megugrasztotta őt egy fekete leopárd. Persze a húsára

vágyott. Iszmáil egy folyó papiruszcserjéi közt megmenekült ugyan a leopárdtól, de a forró napon nagyon szomjas lett. - Oh, ha itt most Allah akarata folytán forrás törne fel a föld alól, az milyen szép dolog volna, - sóhajtott kimerülten. A nép szája szerint meghallotta ezt a Szakína, fölhajolt Allahhoz és így szólt: - ez az igazhívó nagyon szomjas és forrás után áhitozik. - Amire Allah: - adjuk meg ez egyszer egy halandónak azt, amit áhít. Lássuk, mi lesz belőle. - Egyszóval hirtelen jéghideg forrás buggyant pontosan Iszmail lábainál, ő pedig őrjítő szomjúságában boldogan ivott is belőle, persze estére már forrólázt kapott és meghalt. - Amire a nép szája szerint Allah nagyot nevetett és így szólt a Szakínához: - no látod, ilyen az, ha teljesítjük a halandók óhajait. - Ugyanennek unokaöccse, Fejszál nagyon szerelmes volt egy Fatime nevű fürdőslányba, (aki, - mondjuk ki a szót, - fürdőző nők hátát szokta vakargatni, tehát elég alacsony sorban lehetett), s ez a lány hallani sem akart Fejszálról. Erre Fejszál egyebet se tett, mint folyton könyörgött Allahhoz: - add nekem Fatimét, add nekem Fatimét. - Megint csak a nép szája szerint meghallotta ezt a Szakína s azt kérdezte Allahtól: - hét mennyország királya, adjuk-e neki Fatimét? - amire Allah összevonta gyönyörű szemöldeit és így válaszolt: - ez az arab rosszul fog járni vele. - De ha annyira vágyik rá, - ellenvetette a Szakína. - Legyen hát úgy, - felelte Allah és bosszúsan legyintett. S íme Fejszál már a nászéjszaka után is nagyon csóválta fejét bizonyos női jelenségek és rejtelmek miatt, hát még azután. Szó ami szó, a végén vízbe ölte magát e gonosz fürdőslány csalárdsága miatt. Amire Allah, most már az én véleményem szerint, valószínűleg így szólt a Szakínához mérgelődve: - mit kérnek tőlem mindenfélét ezek a szamarak? Az én feladatam volna tudnom, hogy mi kell nekik, de ha még én se tudom, akkor hogy tudnák ők? Lásd te Szakína, vallásuk alapvető imájaként a buddhisták nem kérnek egyebet,

mint azt, hogy ne kelljen újra élniök. Ez még hagyján. A katolikusok is okosan teszik: csak a mindennapi kenyerüket kérik *mára*, - ez is hagyján. No még a halálos óra könnyűségét is kérik, meg a bűnbocsánatot, - még ez is hagyján. De ha valaki kolbászt kér tőlem, vagy szép lányt, vagy egy gyémánt citerát, - micsoda ostoba szemtelenség ez?

Amit Allahtól kérünk

Mikor boldogít valami?

Átkod lehet az, amit áhítasz

Vágy és kielégülés

Mindebből pedig három véghatározat következik, - mondotta barátom Tuszun ibn Akkád, a kardkovács Jusszuf imámnak és Lokman dervisnek, - először az, hogy a pillanat gyönyöre és a tartós boldogulás, úgy látszik, két különböző dolog. Fatime fürdőslányt például nagy öröm lehet elvennie annak, aki annyira óhajtja, csak épp ezt kell-e jónak neveznem akkor, ha netán öngyilkosságba is vezethet? És másodsor: még a pillanatnyi gyönyör is olyasmi, amiről semmi biztosat se tudhatunk, mivelhogy olykor egy darab rízses húsról azt mondjuk: - ez az életem eledele, máskor meg hiába kínál a sors szorbetet, húrkat, gyönyörű nászéjszakát, mi csak álmolygunk. Az öröm tehát nem annyira előkészület és várakozás, mint inkább szórakozottság és váratlan véletlenség dolga, amelyben számos feltétel egyesül, olyanok, amelyeket nem tudunk felmérni sehogy, ezért nevezzük az egészet együttvéve véletlennek. Ez tehát a második tétel, amelyhez még hozzá fűzendő az a tapasztalat is, hogy minél jobban készülsz az öröme, minél jobban figyeled magadat, minél jobban akarod az örömet, annál kevésbé sikerül örülnöd. Ezért olyan siralmas a legtöbb nászéjszaka s ezért oly boldogítók némely véletlen események, s ezért használtam én az

imént a lélek szórakozottságát megjelölésül. Egyszóval: az öröm olyan galamb, amely a laza lélekre száll sokkal szívesebben, mint a feszült lélekre. És most jön a harmadik tétel: aki tehát előre gyűjtögeti magának eljövendő örömeit, az rosszul jár. Aki halmozni akarja, az is. Vagyis mindenki, aki akarja boldogulását.

Tanuljatok tőlem ti papok.

Ezért jártak rosszul, ezért buktak meg az élvezetnek úgy hindu hirdetői és zsugorgatói, mint a görögök és európaiak. Harum al Rasid kalifa egyszer felkiáltott:

- Milyen jól élnek ezek a szegény emberek! - kiáltotta. - Nékem például ez a félig fűből készült lepény, ez az ami itt az idegen asztalnál jobban ízlik, mint otthon a pávahúsból készült pástétom. - Tehát vegyétek azt, hogy a pávahúst már rég megúnta, vegyétek azt, hogy idegen asztalnál sokszor jobban ízlik az étel... - Lehet állandóan mézet enni? - kérdezte ugyanő. - Nem jobb az, ha utána keserűt kapunk?

Mellékesen megjegyzendő még itt, hogy ugyanilyen rosszul jár az, aki minden áron énekelni akar, vagy szeretni, vagy költeményt írni, szóval mindazt, amihez az egész szervezet munkája kell. Aki akaratának minden erejével figyel tanítójára, az gyakran nem érti meg. Mert gyakran még valaminek megértéséhez is az *egész* lélek munkája kell. Az *egész* lélek pedig nem jól tűri a szándékot, az *egész* lélek a lazaságot szereti, hogy úgy repüljön bele az öröm, a tudás, vagy megértés, mint a galamb.

Pillanatnyi gyönyör és hasznosság

Véletlenül múlik az öröm

A hedonizmus bukása

Művészet és akarat

Erre persze azt kérdezitek, hogy azt megint hogy gondolom? Hát az értelemnek más akarata van, mint a szervezetnek? Amire azt felelem: a tibeti bölcsek ezt már régen tudják. Vagyis mit? Hogy a mi lelkünkben többféle hatalom van, amely független egymástól, s amely némiképp hathat is egymásra, de legtöbbször ellentétben van egymással. Az elmés Naszreddin Hodzsa a következő tréfát eszelte ki erre vonatkozólag, anélkül persze, hogy tudta volna, mennyire fején találta a szöveget:

- Mért rontottad meg ezt a szűzet, te gonosz kópé, - rivallt rá a kádi egy megvádolt legényre.

- Tetszik tudni, ez úgy volt, - válaszolta a fiú, - a gonosz szellem azt súgta fülembe: - rontsd meg, rontsd meg, - a jó szellem pedig azt: - ne rontsd meg, ne rontsd meg, - s amíg ezek vitatkoztak, én megrontottam.

Ha most behelyettesítjük ide a jó szellem helyén az erkölcsös értelem akarátát, a rossz szellem helyén az ősi ösztönöket, akkor helyben vagyunk, e téren akkor a tibeti lelkiismeret küszöbéhez érkeztünk. Nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak az értelemnek, hanem az érzelemnek, például a szánalomnak is külön akarata van. S mindezen hatalmak csatájának színhelye az emberi lélek. Ibrahim sejk, a nagy bölcselő ezt úgy fejezte ki: - Abban különbözünk legfőképpen az állattól, hogy a teve és vadszamar lelkében nincs vita. - Az egyiptomiak és mások pedig úgy fejezték ezt ki, hogy több lelket tételeztek fel az emberben.

El ne feledjük, hogy mind e bölcsességet Hábi-Szádi keleti mágus mesélte fiának, Tahtúrnak, mert azt akarta, hogy ő is mágus legyen. Azt se feledjük, hogy arról mesélt neki, mi mindent prédikált Tuszun ibn Akkád, a művelt kardkovács Jusszuf ibn Muluk imámnak és a kopaszra nyírt Lokman dervisnek.

Lokman haja ugyanis tövig le volt vágva, mert szerzetes volt és szokása szerint most is kopasz fejét vakargatta lelke zavarodottságában.

- Ezek titkos tanok, nemde? - kérdezte mindenekelőtt Tuszuntól.

- Természetesen, - felelte Tuszun. - A görögök Arisztótelész után ezeket ezoterikus tanoknak nevezték, amelyek a tömegnek nem valók, csak beavatott személyeknek, akik az ilyesmit elbírók.

- Nagyon udvarias vagy, hogy minket is annak tartasz, no de mért? - kérdezte Jusszuf ibn Muluk.

Tibeti lélektan

A lélek hatalmai

Ezoterikum

- Mindenesetre föltételezem, hogy azok vagytok, - felelte a kardkovács. - Bocsássatok meg a hasonlatért, - folytatta, - én még az oktalan állatról is sok mindent föltételezek, még annak is többet mondok, mint amit más mondani szokott és majdnem mindig jól jártam vele. Ugyanígy vagyok a gyermekekkel, azoknak is megmutatom értelmük és jellemük iránt való nagy bizalmamat és ugyancsak majdnem mindig jól járok vele. Ugyanígy teszek, ha bíró elé kerülök. Rossz a híre? nem baj. Ünneplőbe öltözöm, felkötöm magamra legszebb kémíremet, amelyet Hajderabadban szövettem, Indiában és a legmélyebb tisztelettel hajlok meg előtte, - ezáltal figyelmeztetem őt szent méltóságára, vagyis a szakínára, amely meg kell hogy szállja őt s amelyet a keresztények, úgy emlékszem, szentléleknek neveznek, mivelhogy az is van a bíróban, tehát úgy vigyázzon! vagyis felemelem őt a mindennapok zűrzavarából és íme a kádi is körülnéz ültében és mondhatni felemelkedik.

- És mért nem bánsz így a tömegekkel is? - kérdezte a ravasz imám. - Mármint titkos tanaidat illetőleg.

- Mert a bírónak, állatoknak és gyermekeknek én egyszerű dolgokat mondok, az én titkos tanaim viszont bonyolultak. Azokat csakis ilyen művelt embereknek adhatom elő, amilyenek ti vagytok.

- Úgy? úgy? nagyon udvarias vagy velünk, - vélte a különben komor és hallgatag természetű szerzetes is. - És mit mondasz te, mondjuk, a mézárósodnak?

- Annak én azt mondom, hogy legyen jó, szeresse az életet és élvezeteit, hagyjon örökséget a gyerekei számára és higgyen Allahban.

- Tehát te is azt tanácsolod, hogy higgyen? - kérdezte ugyancsak Lokman.

- Hadzsi Kazer, egy perzsa gyógyszeráros ezt így fejezte ki: - Ha nem volna Allah, ki kellene találni, - felelte Tuszun.

- És miért? - kérdezték egyszerre nagy érdeklődéssel mind a ketten.

- Hát tud az állat a halálról, vagy nem tud? - tudakolta tőlem egyszer Nusztahul, ugyanennek a patikusnak öreg segédje, (valaha szintén gazdag ember), - mesélte a két papnak Tuszun. - Mert süss ide komám, - azt mondja nekem, az állat pontosan gyilkol, úgy, ahogy a legkitűnőbb sebész tenné, továbbá menekül, ha veszélyt érez, tehát fél a haláltól, de az elefánt se fél többé a döglött tigristől, mert látja, hogy már nem él, még a bivaly is oda megy és megszagolja, továbbá sok állat halottnak tettei magát, hogy ne bántsák, még továbbá: a kutya már messziről vonít, ha halottat szimatol valahol, tehát tud-e az állat a halálról, vagy nem tud? - kérdezte megint. - Úgy látszik, mégse tud, mármint olyan értelemben, ahogy az ember tud róla, - feleltem én. - Mert ha tudna róla, imádkozna,

mondjuk, vagy legalább is gyakran elszomorodna, valahányszor a halál eszébe jut, akárcsak az ember. Márpedig az állat, (kivéve a gorillát, amely, úgy látszik, szomorú fajta), csakis akkor szomorú, ha tüske megy a lábába, ha fogságba kerül, ha öregszik, vagy egyéb baja van. Az állat tehát látja, hogy van halál, menekül is a veszély elől, de tudomást, úgy látszik, azért mégse vesz róla, mert nem tud tudomást venni semmiről, hiányzik belőle a tudomásulvétel átka, vagy adománya. Értitek ezt a szavamat? Mert minden, ami adatik nekünk: átok és áldás együttvéve. Vegyétek csak ezt: gazdagsággal jár együtt az únottság és elteltség, szépséggel a hiúság görcse-gondja s az öregedés hatszoros keserve. Ugyanez a Hadzsi Kazer, a gazdag gyógyszeráros ezt így fejezte ki: - fiatal vagy? nevéssél és sírjál egyszerre. Öreg lettél? akkor is. Szerelmes vagy? nemkülönben. - Majd egyebek is eszébe jutottak, és a halál is, így folytatta tehát: - Hát nem délibábos hab az ember egész élete? Mire körülnézel, elmúlt, a múltad meg sehol nincs, hiába keresed padláson, pincében, vagy sétálsz akár a folyók partjain, abban a reményben, hogy a fiatal Tuszunnal találkozol ott, vagyis azzal, aki valaha voltál s most majd sírva átöleled őt. Egy lakomára gondolsz és nem tudsz visszaszaladni, hogy viszontlásd azokat a barátaidat fiatalon, akik már meghaltak, vagy ha nem halottak, szakálluk nőtt, vagy ha nem, az eszük begyepesedett. Hol a múltad? A fejedben, másutt sehol nincsen többé. S mindez a sok komédia a halál árnyékában megy végbe s mondom, olyan ez, mint valami árnyképek a falon. Mert van-e ember, aki ne ijedne fel álmából egy fenyegető mutatóujj iszonyatában s olyan eszes ember, aki fényes napsütésben is ne gondolna gyakran a sírjára? Holott hát, ha meggondolom: a halálunkhoz nekünk voltaképp semmi közünk. Ahogy nincs közöd egy baltához, vagy vederhez, amelyről semmit se tudsz s amelyet Hedsaszban elvesztett valaki. - S aztán

még hozzátette: - Ezért kellett az embernek Allahot megteremtenie, mert Allah és az örökélet képzelete egyetlen gyógyító írja volt és lesz a halál iszonyata ellen.

Akit megbecsülök, az felemelkedik

Egyszerű tanokat az egyszerű embereknek!

Istent csinálni

Az állat és a halál

A halál tudomásulvétele

Átok és áldás együtt

A délibáb

A halál árnyéka

A halálhoz nincs közünk

Ilyesmit mondott a nagy képzettségű patikus Tuszun ibn Akkádnek, a kardkovácsnak, aki akkor igen ravaszul megkérdezte tőle, hogy hát mit gondol: az a sok sóhaj, esdeklés, könyörgés és eget-földet megrázó bizalom kisugárzása nem teremtett-e, nem sűrített-e végül is valamit össze fölöttünk a levegőben, nem állt-e össze valamely testté, amely Allahra emlékeztet? Amire a gyógyárus semmit se felelt, csak rejtélyesen, elismerően mosolygott, mintha éppen ő tudna erről valamit.

Tuszun ibn Akkád, a kardkovács azután így folytatta a két paphoz intézvén szavait:

- Egyszer egy borbély így szólt hozzám: - A feleségem egy hét előtt megszökött valami fiatal fürdőslánnyal, mert mind a kettő természetellenes hajlamú volt, a gyermekem közben megbetegedett, én meg nem tudtam kifizetni a házbért. Mit tehettem volna mást, mint hogy leboruljak, háromszor érintvén homlokommal a földet?

- Valóban mit tehet egyebet egy veszendő lélek e veszélyes világon, e részvétlen űrben, mint hogy a

szakadékok szélén ezrart szopogat, vagy leissza magát, vagy végül is leborul Allah elképzelt trónja elé. Annál is inkább, minthogy, nem tudni a természet milyen hibája folytán, lelke nem e rövid időre készülődik, szegény lelke az öröklét ostoba igényét hordja magában és más ütemben, egész másként öregszik, mint a test. Nagyműveltségű és bölcs hitetleneket ismertem én, akik, mikor gyerekük, vagy anyjuk beteg volt, mégiscsak leborultak. Mert mit tehettek volna egyebet? Egy keresztény vallásban nevelkedett, derék, hitetlen bölcset is láttam egyszer, aki a halálos ágyán papot hivatott, - mindezen én nem is csodálkozom. Mert ő benne van az az erő, az az Allah, aki fenntartja őt s mihelyt ez cserbenhagyja, vagy mihelyt kedveltjeiben hanyatlani kezd fenntartó istenségük, akkor kívül keresi. A bárányban is megvan eszerint Allah, no de a farkasban is megvan, el ne feledjük. Minthogy ez egy kegyetlenségre alapított világrend, ezt még sokféleképpen bizonyítani fogom és azt is, hogy mért nem hiszek én sem Allahban, sem irgalmában. - - Egyszóval: ki hitetlen s amellet jóakarátú, annak útja mindenképp tiszteletreméltó, mert a földi és túlvilági jutalom reménye nélkül jónak lennie a legigazabb erény. De útja nem lehet következetes. Mert a legtöbbje olykor mégiscsak leborul. Viszont a hívőké következetes, ezt meg kell adni. Ennyi engedményt teszek nektek, ti papok.

- Hát te hogy vagy ezzel? A te útag milyen? - kérdezte Jusszuf.

- Azt majd megmondom máskor, - felelte a kardkovács.

- Nem, most mondd meg, - követelték mind a ketten.

Amire Tuszun nagyon halkán kezdett el beszélni, majdnem sűgdosva mondta:

- Én, megvallom, mégiscsak mindig és szinte állandóan összeköttetésbe vagyok vele, - vallotta nekik.

- Kivel? - kérdezték ezek.

- Allahhal, - mondá nagyon halkán, szinte bűnbánóan Tuszun és lesütötte szemét.

- No látod, - nevettek ezek mohó haraggal. Még Lokman, a komor szerzetes is nevetett.

- Igen, én gyakran rajtakapom magam ám ezen, - vallotta Tuszun. - Hogy vele beszélgetek. - Ezt műveled a világgal? - kérdezem tőle szemrehányón. Néha pedig így szólok hozzá ingerülten, gúnyosan: - ha te ezzel meg vagy elégedve, ha neked ez jó, mármint a gazemberek uralma és az emberek örökös vérengzése, akkor nekem is jó. - Egy alkalommal a vahhabiták nagy vérengzést vittek végbe, még gyermekeket is lemészároltak és én ennek tanúja voltam, de azt is láttam ám, hogy a tavaszi nap mindeközben édesen, bájosan sütött. Semmi köze se volt az egészhez, igaz-e? Ekkor én megint felnéztem az égre és azt kérdeztem tőle: - neked ez is tetszik, ez a gyásztalan báj, ez a bitang közöny? - Ha pedig nekem magamnak kell szenvednem - és hányszor kellett életemben! - akkor azt kérdeztem tőle: - hát így bánsz te velem is? Ezt érdekelted tőled? Ezt ígérted nekem? - Viszont ha néminemű jó hír érkezik el mégis hozzám olykor, akkor nagyot sóhajtok és ez is neki szól.

Ezt mondotta Tuszun a papoknak, amire azok mégiscsak fellázadtak ellene.

- Hogy-hogy? - kiáltották, - hogy-hogy? Te egyrészt nem hiszel Allahban, másrészt összeköttetésben vagy vele?

- És a borbélynak azt tanácsolod, hogy higgyen benne? - kiáltotta Lokman.

- És a mészárosnak is, el ne feledjük, - javított a szón Jusszuf.

- Én ugyan nem hiszek benne, mégis összeköttetésben vagyok veled, - kiáltott vissza Tuszun.

- Te talán örült vagy? - rivallt rá ekkor a kemény Jusszuf.

- Akkor hogy igazodjon el valaki szavaidon? - így a mogorva, de mégis lágyabb szívű Lokman.

- És hogyan higgyek az emberek boldogulásában? - kérdezte felháborodva Jusszuf.

- Sehogy, - kiáltott vissza Tuszun.

- És hogy hihessek Allah kegyelmében? - így Lokman.

- Sehogy, - kiáltott újra vissza a kardkovács. - Buddha is kinyilatkoztatta egy kérdezősködő előtt: - ha akarsz, van isten, de ha úgy akarsz, nincs, - mondta neki. -

- Hát te hiszel, vagy nem hiszel, végül is hogy van ez veled, te hitetlen rajongó? - rivalltak újra rá, mintegy kórusban mind a ketten.

Az összesűrűsödött isten

A borbély leborul

Allah a szervezetben

Jóság jutalom nélkül

A kapcsolat Allahal

- Hát hallgassatok ide ti papok, - kezdte Tuszun új beszédét. - Csaláson alapszik ez az egész létezés, becsapnak itt minket. Reményeket keltenek bennünk, aztán belerúgnak a semmibe. És mért van arra szükség, hogy emelkedett szellemű emberek, mint amilyenek ti vagytok, ezt a csalást helyeseljétek, elfogadjátok és önámítással még pártfogoljátok is? Elvégre ti nem vagytok se borbélyok, se mészárosok! Mért muszáj még nektek is Allahban hinni? Mért nem tudtok a semmivel, az ürrel megtorpanás nélkül szembenézni?

- Hát te tudsz? Hát te tudsz? - kérdezte Jusszuf.

- Én, sajnos, nem eléggé tudok, - felelte Tuszun komoran.

- Akkor mi ez? Lázadás önmagad ellen, vagy mi az ördög? - kérdezte Lokman.

- Okos ember vagy: körülbelül az, - felelte Tuszun. - Mert lásd, a helyzet ilyen: Khodádad hellénista költő egyszer így szólt hozzám: - A fene egyen meg engem, nálam az a baj, hogy az eszem szkeptikus, a kedélyem viszont szangvinikus és fanatikus. Például: ha eljönnek hozzám ezek az újfajta materialisták, majdnem hogy agyonverem őket. - Ti nem hisztek a teremtő istenben? - ordítok rájuk örvöngő dühömben, holott én se hiszek benne. Nem nevettező ez a komédia? az élet komédiája? - tette hozzá. Hát így vagyok én is ezzel, ti papok, én, Tuszun, a kardkovács. Csakhogy nálam fordítva van a dolog. Ha okos emberek, amilyenek ti vagytok, ha ti Allahal jösztek nekem, akkor agyon szeretnék vágni benneteket. Ezzel szemben saját magam se tudok megszabadulni az ostobaságtól, vagyis attól, hogy föl ne nézzek ájtatosan az üres égbe, ahol nem mennyország van, hanem heavyde-réteg és azontúl az úr. És talán azért is szidlak benneteket ilyen hangosan, hogy még jobban meggyőzzem magamat.

- Ami pedig ezt a fanatizmust illeti, - folytatta Tuszun, - persze, hogy fanatikus vagyok én is, amellet szkeptikus a legnagyobb mértékben. Az ördög tudja, hogy vagyunk ezzel a fanatizmussal. Hallottátok ugye, hogy fiatalkoromban a vahhabiták között éltem. Ezek elszánt gazemberek. Amellet istenhitről szó sincs náluk, csak vakbuzgó vallásosság van ott. Hogy honnan tudom ezt? - Ne legyetek olyan kegyetlenek, olyan vadak, olyan gyalázatosak, Allah majd megbüntet benneteket, - mondogattam nekik kezdetben, mikor még tapasztalatlan voltam. - Füttyölök én Allahra, - felelte nékem aztán az

egyik vadember dühösen, mikor megsokallta intelmeimet. A másik meg oda jött és a fülembé súgta ugyanezt. - Füttyölök én Allahra, de meg ne mondd neki, - súgta és röhögött. A harmadik már erkölcsösebben fejezte ki magát. - Minek higgyek én Allahban? - kérdezte. - Nem vagyok én a nagyapám. Hol vagyunk mi már attól? - Rendben van, - gondoltam én, - higgyél, vagy ne higgyél, vigyen el az ördög. Csak, ha nem hiszel, mért borulsz le nem háromszor, de ötször egymásután az esti ájtatosságnál? - Ezenfelül: valahányszor azt a szót ejtette ki valaki előttük, hogy Mohammed, vagy próféta, mindig elkomorodtak. Érthetetlen volt a dolog. Ha ezt mesélné nékem valaki, nem hinném el. Hát még azt, ami ezután következik. A lényeg ebben annyi, hogy ezek vademberek voltak és szertelenek, mint a szélvész. Nagyon szeretik még most is a kardokat s mihelyt lehet csatáznak, ha másként nem, egymással. S ezek között, nem tudni mért, egy nap letelepedett a falúban, az isten háta mögött egy rendes muzulmán ember, egy elég képzett orvos, aki a beiruti angol és francia egyetemen tanult. Hogy mi hozta ide, nem tudom. Ha én ilyen látok, ma sem értem, mi okból, de mindjárt hajlandó vagyok szerelemre, vagy gyilkosságra gyanakodni. Így most is. Igaz, szomorú ember is volt, hallgatag, magános, hogy özvegyember, azt tudtuk róla, s hogy csak egyetlen felnőtt fia van, más senkije s ez is, mondhatni, szintén lesütött szemű, szomorú legényke. S Ezenfelül az orvos ivott, ez is kétségtelenül kiderült. Valaki egyszer épp akkor leste meg, mikor magában morgott és dülöngélve járt az udvarán. Hogy honnan vette az alkoholt, az is kiderült: a legényke időnként lóháton bement a harminc kilométerre levő városba, - a város nevét nem mondhatom meg bizonyos okokból, sem a faluét, sem az orvosét, erre esküm kötelez, - no, szóval ennek a fiúnak, mikor megjött, mindig egy zsúfolt iszák lógott le nyeregkápája mellett, amely teli volt palackokkal. Ezt is

megtudták a vahhabiták. És mondani se kell, nagyon összedugták a fejüket. Egy körülmetélt mozlim, aki iszik? hallott már ilyet a világ? És az ájtatosságokra se jár el, ez már maga a gyalázat, - mondogatták igen rövid idő után egymásközt. No persze, mivelhogy az orvos reformista lehetett, az ördög se tudja, milyen szektához tartozott s én már-már arra gondoltam, hogy elmegyek hozzá és megmondom neki, hogy az istenért vigyázzon, ilyen vad ortodoxok közt nem babra megy a játék. De aztán mégse mentem, amit ma is sajnálok, mert azt gondoltam: mit avatkozzam én ilyen nehéz dolgokba? leszoktatni őket az italról úgyse lehet, s Ezenfelül még mogorva ember is, kitelik tőle, hogy kiutasít a házából s az ilyesmit én nem szeretem. De még valami más is félrevezetett. Ügyes orvos volt az istenadta és különösen a nők kedvelték gyerekeik miatt, mert dugulást, ilyesmit remekül gyógyított s az ellenkezőjét szintén hana-fű teával, amit különben öreg embereknek is adott érzelmeszesedésük ellen s mondhatom, kitűnő eredménnyel. Egyszóval mégiscsak jártak hozzá. Gondoltam: amíg járnak hozzá, addig nincsen baj. Csakhogy ezek a vahhabiták igen szigorúak ám még a nagyapjukkal is, nemhogy a feleségükkel. Eltiltották őket az orvostól és már csak nagyon szegény emberek mertek odajárni, azok is inkább titokban s nyilván alig is fizettek neki valamit. Az orvos vahhabita szolgálója ugyanis elpletykálta nagyanyjának, hogy gazdája ebéd után zöldszínű jávai szivarokat szív, - amelyek tudvalevően nagyon erősek s ezeket is fia hozza neki a városból. És az öreg mámi ezt persze tovább pletykálta a falu piacán. Mármost, hogy egy igazi muzulmán dohányozzon s még hozzá ilyen vad szivarokat, nem szörnyűség ilyesmit akárcsak el is képzelni? Ezenfelül nem hordott semmiféle turbánt, se kémírt, hanem fehér európai ruhában járt, - ez is csupa szörnyűség ugyebár. Ám mindez talán még nem lett volna akkora baj, csakhogy rádiója is volt az orvosnak

és ez már rettenetes dolog az ilyen emberek között. Mikor ez is kiderült, ezen aztán felhördült az egész falu. Mert a rádió: ez már maga az ördög, - mondogatták.

Csalás és öncsalás

Fanatizmus és szkepticizmus

Milyen a fanatizmus?

A prófétát tisztelik, az istent nem

Az orvos vagyonos ember lehetett, mert úgy látszott, nem törődik azzal, hogy járnak-e hozzá betegek. Lusta ember is volt s mint megtudtuk: sokat heverészik és álmodozik. S közben néha a besötétített szoba mélyén magában hangosan beszél. Ezen is nagyon csóválták fejüket az emberek, mert rossz jelnek tekintették. S magam én ekkor már észleltem is az orvos körül valamit s ugyanezt aztán a többiek is gyanítani kezdték, amire fel is emelték az ujjukat, hogy: - no, no! mi készül itt? - Az orvos ugyanis, mint mondtam, hallgatag ember volt és nem is szeretett eljárni hazulról, de most gyakran befogta lovát kétkerekű kocsijába és fiával együtt elhajtott ide meg oda, mindenféle irányban, sőt, minthogy alig volt betege, tehát megtehetette azt is: néha egy hétig is távol volt hazulról. - Mi készül itt? - kérdezték a vahhabiták, - mi készül itt? Ennek nyilván szeretője van valahol! - Nem szeretőről van itt szó, mert akkor nem menne ide meg oda, - kiáltotta valaki. - Ez el akar innen költözni! - Ahá! - kaptak észbe a vahhabiták, - ahá! - Gyorsan kellett hát cselekedni.

Egy forró nyári napon aztán, mikor megint fehér ruhában hajtott valamerre kétkerekű kocsiján, valami fa mögül egyszerre öt ember lépett eléje. Elkapták zablájánál fogva a lovat és megállították a kocsit. És hiába nyúlt az orvos revolvere után, egy hatodik máris felugrott a kocsiba és lefogta őt, miközben félénk fia mukkanni se mert. A fiút aztán fához kötözték, onnan kellett végignéznie, hogy mit

művelnek az apjával. Az orvost előbb levetkőztették. Aztán egyik vahhabita leguggolt a földön ülő néma emberhez és közel hajolva hozzá belebeszél a szemébe, szájába.

- Pénteken se jössz moséba? Ramadankor pedig nappal is eszel? Igen? És még rádiót is hallgatsz? - S ezzel arcába köpött.

Aztán fölráncigálták a földről, szájába és hátsó részébe ezrarból gyúrt szivart dugtak, végül a fia szeme láttára agyonverték. Nékem a fiú mesélte el ezt az egész szörnyű látományt.

Őt ugyanis elengedték azzal, hogy vegye tudomásul: apja leszállt a kocsiról dolgát végezni, miközben megtámadta őt egy fekete leopárd. Nála, a fiúnál nem volt fegyver, tehát el kellett menekülnie. Ha nem így beszél, akkor jaj neki. Akkor ugyanúgy fog járni, mint az apja, ami kár volna, mert hisz ő nem iszik pálinkát, nem is szivarozik és a moséba is eljár. Hogy a kocsival, lóval mit csináltak, azt már nem tudom. A fiú pedig, egy igen kedves fiú, miután velem beszélt, harmadik éjjel megszökött onnan, ott hagyott mindent, - s ennyi az egész. Ez az a történet, amelyet el akartam mondani nektek a fanatizmus jellemzésére.

- Vagyis a fanatizmus, ebből láthatjátok, megvan az emberben és végül is kitör akármi felé. Allah felé tör ki, vagy Allah ellen, vagy az ellen, hogy szivarozik-e valaki, Khodádad költőben azok ellen, akik nem istenfélők, holott ő se volt az, énbennem azok ellen, akik istenfélők, holott attól tartok, hogy néha én is az vagyok, ezért nem szabad komolyan vennem dühömet, ezért kell megbocsátanom, ha kicsit hevesebben támadok ellenetek. Vagy ha ellentmondok néha önmagamnak.

- Megbocsátunk, - mondták a papok.

- De azért azt komolyan vegyétek, amit mondok nektek. Ennyit megkívánok.

- Nagyon komolyan vesszük, - mondta Lokman.

- Te talán egy új, életből kiábrándult és hitetlen szektát akarsz alapítani, mint Buddha tette? - kérdezte Jusszuf.

- Nem tudom, hogy azt akarom-e, - felelte Tuszun.

- Úgyis hiába tennéd, mert fanatizmusba torkollik végül az is, - vélte Lokman.

- Minthogy ez szükségszerű, az emberi természetből következik, - vélte Jusszuf.

- Tisztában vagyok ezzel is, - válaszolta nekik a kardkovács.

- Hát jó, - mondta ekkor ugyancsak Jusszuf, - hallgassuk meg tehát a kiábrándultság még további tanait is.

- Úgy van, - helyeselt Lokman, - mindenekelőtt magyarázd meg nekünk, mért nevezted az örökélet iránti vágyat ostobaságnak?

- Úgy van, - helyeselt Jusszuf.

- Azt majd máskor, most már hajnalodik. Különben se tartok még ott, - felelte Tuszun.

- Nem, nem, - sürgették őt, - holnap este meg kell magyaráznod, nem várunk vele tovább. Ezt kell mindenekelőtt elmagyaráznod.

- Hát jó, legyen úgy, ti papok, - felelte nekik a kardkovács. - Holnap elmondom e tárgyban való véleményemet is. Csak türelemmel kell lennetek, mert nagyon messziről kell kezdenem.

Másnap a kardkovács fellépett egy magas ládára, ott keresztbe vetve lábait leült és így kezdte meg hegyibeszédét a két paphoz intézvén egyre ünnepélyesebben hangzó szavait. Ezek pedig kalamárist

vettek, hogy lejegyezhessek egyrészt azt, amit mond, másrészt saját hozzáfűzött gondolataikat.

- Halljátok tehát igazhívők, - ezzel a szóval kezdte. - Azért nevezlek benneteket így, mert mindenki az, aki az istenséget bármilyen formában imádja. A vad beduin, aki egy kőbálvány előtt veti térdre magát, ugyanazt az istent akarja imádni benne, mint ti. Ő látni akarja az istenséget, készít hát magának egyet s elkezd imádni, elkezd félni attól, amit ő maga csinált. De teret is teremt hozzá, ahol esetleg lóistálló volt azelőtt, megszenteli egy kis tömjénnel s mikor belép oda, elkezd borzongani az áhítattól, abban a térben, amelyet ő hasított ki a kőbálvány számára. Szóval ő maga szentel, aztán leborul az elé, amit ő maga megszentelt. Olyan ez, mint mikor egy uralkodó törvényt hoz és maga kezd el legjobban reszketni saját törvényétől. Olyan ez, mint mikor emírré emeli fel a kufárt s attól fogva az emírt tiszteli benne. De én jól megértem ezt a beduint is. A látható isten mindig jobban hat képzeletünkre, mint a kiagyalt, láthatatlan istenség, minthogy miránk a kép mindenkor erősebben hat, mint az elvont fogalom. Az ősembereknek különben is előbb voltak bálványaik, tehát isteneik, mint szerszámaik, tehát előbb voltak filozófusok, mint gazdák. Az istenség pedig, ha van, nem lehet annyira hiú, mint az ember, hogy megsértődne, ha nem Allahnak nevezik őt, nem Sívának, Jehovának vagy Krisztusnak. Az a szegény ember ugyanis, ha az aranyborjú előtt borul is le, őt akarja imádni benne, ez a lényeg. Vagyis kit? Akitől félnie kell. A bálvány és Allah között csakis az emberi erkölcsösség dolgában lehet különbség, de nem istenfélelem dolgában.

Az ember tehát fél. És mitől? Mondani se kell, ezernyi minden fenyegeti őt. Ezért szeret este, mikor már az árnyaktól is riad, emberek közt lenni, zajban, mert effélelét érez: - itt világosság van és zaj, az árnyak tehát eloszolnak

és ha ti nem féltek a veszedelmektől és haláltól, akkor nekem se kell talán. Ugyane félelem miatt tűz- és egyéb áldozatokkal is békíti a veszélyek istenét, mondván: - ezt vedd el tőlem, ezt szívesen adom, bár nagy kincsem ez is, csak ne engem vegyél el, vagy azt, ami még drágább nekem. - Vagyis a még rettenetesebb sorscsapások ellen alkudozik, önként magára mért, de elviselhetőbb csapással.

Ki az igazhívó?

Azt imádjuk, amit mi megszentelünk

A látható istenség

Bálványimádás

Este társat keresünk

Tűzáldozat

Mindezt persze tudjátok ti is. Mindebben pedig az eredendő rémület a lényeg. Van erre az embernek oka? Mondani se kell, ezernyi. Mivelhogy ez az egész világ a legszörnyűbb kegyetlenség rendszerére van építve, alapítva. Egy Dubán nevű orvos ezt így fejezte ki: - Nincs kizárva, hogy a teremtésnek voltaképp pusztítás a legfőbb célja. Különben mért teremtene oly megdöbbentően sokat mindenből? E soknak legtöbbje pedig korai pusztulásra van ítélve, tudjuk. Ez a világ ugyanis rendkívül szapora, hiszen látjuk, milyen szaporák például a nyulak, a patkányok, a halak és hány marad meg belőlük? Sakán ibn Száleh, a költő azt mondta erről: - Ez a sok pusztulás gyanús nekem, ebben mintha valami öröm is volna kifejezve! Ha hinnék Allahban, az atyában, vagy Zeuszban, a kéjencben, azt kellene hinnem, hogy kaján és rosszindulatú. - Egyszóval milliónyi itt az ellenség kívül és belül. Bent a betegségek és a lélek önsanyargatása, kint az éhesek: minthogy egyik lény a másik lábát akarja megenni mindenáron, vagy a máját, vagy a vérét akarja kiszívni,

amely dolgokról pedig azt lehetne hinni, hogy mégse ilyen célból vannak megteremtve. S mi magunk emberek nem örökös ölésre kényszerülünk-e? Nem öljük-e a fát, terményt, az állatot, nem csupa megkínzott hulla vesz-e minket is körül? Fák, amelyek kivágva, még lehántva is rügyeket hajtanak, vagy gyantát izzadnak ki magukból, mert még mindig élni akarnának a végleges halálban is, - nem sírnivaló-e ez a látvány? És Buddha sírt is, de mit tehetett mást? Megátkozta, megtagadta a teremtést. Mert ha legalább az volna az általános rendszer itt, ami a gyümölcsöt termő növényeké: hogy magam én adom az áldozatot, a falánkoknak az adót életemért, olyasmit, amit adnom nem fáj nekem, - de nem! sokkal súlyosabb itt az adó. A fáknak ágaikat kell áldozniok, az állatoknak, ha nem az életüket, akkor fiaikat, egyik tagjukat vagy a vérük egy részét kell odaáldozniok s az embernek szintúgy: a szemét, a fülét, a tüdejét, vagy a gyerekét, - vagyis hát alig van olyan, aki ne megtépázva hanyatlana sírjába.

- S hogy milyen gonosz ördög teszi, - folytatta Dubán orvos, - hogy a világ mindezt a sok fájdalmat és áldozatot, ezt az átkot utódainak továbbadni kénytelen, hogy mi oltotta minden élőbe a halandó gyermek utáni forró vágyakozást s az ember szívébe még egy véghetetlen, hiábavaló szánalmat is, mint a Buddháéba, hogy kénytelen legyen vérző szívvel is élni és ölni, - mindennek a titoknak végére járni persze nem tudunk. Sem annak, hogy az élőlény s ugyanúgy az ember mért akar mind e nyűg ellenére mégis mindenáron élni? Mikor az esze már rég nem akar, akkor szervezete még mindig és végeláthatatlanul igen. Úgy, hogy legtöbb embernél csak a pillanatokra megbomlott értelem, vagy düh képes végrehajtani azt, amit a Dzsajna voltaképp csak az értelemtől átitatott szervezettől követel meg, hogy tudniillik az élő tűzre lépjen. - Mondom: minden azért

születik, hogy meghaljon s az ifjú házások ezt nem veszik észbe. Csak azért születünk, hogy állandó életveszélyben lapúlva, bújva, menekülve tengődjünk, vagyis a halál állandó fenyegetése közben. Egyik generáció a másik után hanyatlik el, a szemed láttára s mondhatom olyan ez, mint egy folytonos temetési menet. De az ifjú házások ezt mind nem veszik észbe, ők vagy azt hiszik, hogy gyerekeik boldogabbak lesznek mint ők voltak, vagy azt hirdetik, hogy hiszen öröm is van a világon, - talán már nem is süt a nap? - kérdezik tőlem s hogy én ezt kifelejttem-e számításaimból? Vagy végül semmit se hisznek és semmit se mondanak, hanem egyszerűen átadják magukat annak, amit a természet tőlük követel. S mármost, hogy van-e öröm is a világon? Már hogyné volna. S legnagyobb az anyáké. Nincs olyan boldogító érzés több! elhozza hozzám a gyereket, s akár a templomban, felmutatja nálam, én mosolygok, ő is mosolyog, csupa derű vagyunk, mintha nap sütne a szívünkben, aztán továbbviszi boldogságát, hogy másutt is felmutassa, én pedig azt gondolom:

- Lám, ezek is felszedték a mézesmadzagot. Hogy a természet micsoda furfanggal, sanda csalárdsággal csábítja bele az élőt az átok folytatásának gyalázatába! Nem elég az érzékiség mámora, még forró vágy is oltatott szívébe a gyerek után, de ott van még a gyerek bájosága is, amely káprázat a szíveket legjobban remegteti. No lám! Hiszen nekik kéne talán hálásaknak lenniök a gyermek iránt, hogy kis időre megaranyozza életüket, célt adott nekik, tartalmat olyasminek, aminek igazi tartalma, célja nincs és nem is lehet, - de mi lesz a gyermekkel? Önzésüknek jó, de vajon a gyermeknek jó-e? Mondd meg te magad felebarátom, esdve kérlek, felelj nekem erre! Hány olyan éltes embert ismertél életedben, aki hajlandó lett volna ezt a kétes égi ajándékot újra elfogadni, vagyis hogy újra kezdheti előlről az életét, de pontosan ugyanúgy

kell végigélnie, összes viszontagságával és szenvedésével együtt, ahogy eddig végigélte? Vajon hány van olyan, aki ezt vállalná? Ha pedig nem vállalja, ez annyit jelent, hogy megtapasztalta e világot és nem akar megszületni bele. De vegyük hát újból sorba, hogy is volt csak? Az anya kilenc hónapig hordta ki gyermekét, szoptatni fogja, ápolni fogja, ha beteg lesz, nevelni, tanítani, ezernyi gondban lesz érte, - ilyen nehezen jön létre az ember! És hogy pusztul el? Egyetlen golyó elég neki, egy kis golyó is, vagy egy rossz tűszúrás, egy légycsípés, egy torokgyulladás, - mert bár az ember végtelenül sok kint és bánatot elbír, sokszor azonban narancshéjon elcsúszik az egész élete. Tehát: kihordta, fölnevelte, tanította s valami semmiség egy pillanat alatt elveszejtheti, - igaz ez? Igaz. Egyszóval, ha jól szemügyre veszem a dolgot, az ember voltaképp egész életét halálfélelemben tölti. Minthogy életveszélyes üzem ez! Aki tehát gyereket hoz a világra, az voltaképp halálfélelmet és tragikumot hoz a világra. - No de nem minden gyerek pusztul el így, hány marad meg a késői halálnak, - ellenvethetné valaki, - hiszen a világ teli van emberrel. Igaz-e ez is? Persze hogy igaz. Csak nem függ-e mindvégig ugyanaz a kard mindegyik fölött? Nem mutat-e rá mindvégig fenyegetőn ugyanannak a végzetnek szörnyűséges ujja? S ha egyre csaphatnak rá a sors keselyűi, nem csaphatnak rá a többire is? S elvégre felháborodásomnak az is elég volna, ha csak egyetlenegy is forogna ilyen veszélyben, - a többi ezt részvétlenül nézné és nem lázadna fel, lehet az? No de valamennyit fenyegeti, ennél fogva itt már nem lehet részvétről szó, csak félelemről, lapulásról és iszonyatról, ezért hát összebújnak este s összedugják fejüket, mint birkák a viharban. S ez a világ forog tovább s a nap bájosan süt a temetéseken.

A pusztítás mint cél

Kaján isten
Hullák vesznek körül
A gyümölcsök
Áldozat az életért
Vérző szívvel élni
Az ifjú házások
Az anyák boldogsága
Mézesmadzag
Újra végigélni ugyanazt
Nehezen jön létre az élet
Sokat kibírunk és semmit
A sors keselyűi
Szaporaság és félelem

No persze, mert hisz miről van itt szó? Ahogy a chikágói vágóhíd barmai türelmesen várják, mikor kerül rájuk a sor, hogy mikor kerülnek az automatikus ölöszerzám elé, ugyanúgy várjuk mi a biztos halált. Körülöttünk sorra elhullanak ismerőseink, barátaink és mi sóhajtunk egyet, megreszketünk, hogy vajon mennyi van még hátra e kölcsönkapott életből? Este pedig elmegyünk valamely kivilágított, zajos helyre és mi is megiszunk néhány kupicával, nehogy magányunkat elhagyatott szobánkban az elhunytak árnyai lengjék körül. Továbbá:

- Egy házat felépíteni milyen nehéz! Mennyi gondosság szükségeltetik ahhoz, - folytatta Dubán orvos, - lerombolni viszont milyen könnyű, egy pillanat alatt is lehet, egyetlen bomba is elég neki. Sőt! Kérdezzétek meg a házépítőktől. Egy ház már az alatt is pusztulni kezd, mialatt építik. S az építésnek mennyi akadálya, nehézsége van s íme: pusztulásának semmi. A pusztulási tendencia tehát sokkal nagyobb itt, mint a teremtésé. S én akkor lennék

optimista, ha egyetlen ágyúlövással egy házat fel is lehetne építeni, vagy egy gyereket felnevelni. És milyen nehezen jön létre maga az élet is, milyen akadályozottan! azt hinnéd: egyenesen járni és nem szédülten imbolyogni: az ilyesmi csak egyszerű dolog. Vagy: hogy ne száradj ki és ezzel ellentétben ne telj meg csupa vízzel! Még továbbá: a cukor csak jót tesz szervezetednek, mikor olyan édes! vagy a meleg, mikor olyan jótékony! De még azt is hinnéd: a saját súlyomat éreznem csak egyszerű dolog! De azt is hinnéd, hogy nincsen nyilvánvalóbb jelenség, mint a napfény! a napsütést látni csak egyszerű dolog! És íme: mindezt micsoda bonyolult utakon és nehezen éri el a szervezeted, micsoda nagyszerű szerkezetek kellene mindehhez! Viszont, ha csak egy lehetőség megbomlik benned ezek közül, már ott van mögötted a halál. Pillanatonként táplálkoznod kell levegővel, különben véged van, a szervezetedet állandóan építened, támogatnod mindenféle anyagokkal, különben elhanyagolod. Már az a tény maga, hogy pihentetned kell magadat minden nap, hogy aludnod kell s hogy valódi életed ennél fogva voltaképp sokkal kevesebb idejű, mint ahogy években számolod, - nem ez is amellet szól-e, hogy az élő szervezeteknek mennyi nehézséget kell leküzdeniök azért, hogy megmaradhassanak, - mit mondjak még? Kétségtelennek látszik, hogy ami szerves, az a földön pillanatonként és állandóan veszélyeztetve van, s úgy látszik, csak ami szervetlen, csakis az örök életű.

Körülbelül ennyit mondott Dubán orvos és én, a kardműves ehhez most hozzáteszem a magamét is, - jelentette ki Tuszun a papoknak, ládája magasából. - Halljátok tehát:

- Egy képzeletbeli angyal, amelynek magányos bánatomban Szein-Alaznám nevet adtam, egy délután így szólt hozzám: - Elégedetlen vagy e világgal? Teremtsd hát

meg újra jobban. - A sötét éjszakában aztán az angyal visszatért s én akkor így feleltem néki: - Szein-Alaznám, én ezt a világot nem tudom kijavítani. - Az angyal meg0kérdezte tőlem, hogy mért nem? Én pedig a következőket feleltem néki:

- Szein-Alaznám, nagy-nagy tévedés ám a kettős teremtés gondolata, erre én már régen rájöttem. Vagyis úgy a perzsák, mint Máni hamis úton jártak, mikor feltételezték az Ördögöt, a Gonosz Princípiumot, aki Allahal együtt teremtette volna meg a világot s hogy őtőle kell származtatnunk mindazt, amit életünk során rossznak érzünk. S tévedtek mindazok, akikre kisebb vagy nagyobb mértékben átháramlott ez a felfogás, tehát a görögök, zsidók, keresztények, de még a hinduk is és mi mozlímok szintúgy. Nem enyhít e tévedésen az, hogy az Ördög néhol hatalmas szellemnek van feltüntetve, akitől a tűz, a fény, az okosság és minden tudás származik, - hisz még a zsidók kígyója is a tudás fájának csábítójaként mutatkozik, a görögök Prométheüsze pedig tűzhozóként s az emberek legfőbb segítőjeként: ezek tehát olyan ördögök, akik jótevők is és csak az emberi lény ősi naivitásának megrontóiként szerepelnek. Egy kisfiú nemrég azt kérdezte anyjától: - az Ifrit, vagyis a Gonosz mit csinál anyám? - Amire az anya: - elviszi magával a rosszakat a pokolba s a rossz gyermekeket is. - Amire a kisfiú: - oh, hisz akkor a Gonosz is jó, ha elviszi magával azt, aki rossz, ha megbünteti anyám. Az Ifrit csak akkor lehetne rossz, ha megjutalmazná a gonoszokat. - Tökéletesen igaza is volt. Vagyis: jó és rossz összevegyülnek e világban. Mindez utóbbi felfogás, tehát e gyermeké is már-már közelebb áll ahhoz a gondolathoz, amelyet magaménak vallok. Mert nincsen gonosz princípium ó Szein-Alaznám, mondom én. De majd meghallod.

Mint a vágóhíd barmai...

Az épülő ház máris pusztul
Ami szerves, nehezen marad meg
Kettős teremtés
Az ördög hatalmas és jótevő
Az ördög jó is
Nincsen Gonosz Princípium

Nincsen gonosz princípium, mondom én annak ellenére, hogy az ember néha úgy érzi, mintha kézzel tudná tapintani az ördögöt. Mikor kiesik szájából a falat, mikor a legdrágább perzsa szivart tüzes felével veszi szájába, mikor a templomudvar kapujánál megbotlik s az orrára esik, mikor régen áhított szerelme végre meghívja magához, s néki megfájdul a foga és így tovább. És mért kell előbb rosszul csinálni valamit, hogy végre-valahára jól csinálhassa az ember? E hiábavaló dolgok erősen eszébe juttatják az embernek az ördögöt, olyannyira, hogy még látni is véli néha. Én magam is felkiáltottam fiatakoromban a vahhabitáknál egy karaván-szerájban, hogy: - Ördög és ördög! mikor egy erszényes patkány szaladt végig a padlón és nyikogott.

És mégis azt mondom én neked Szein-Alaznám, hogy ördög nincs, hogy Gonosz Princípium nincs e világon, mert itt csak egyetlen princípium van, amely jó is, rossz is egyszerre. Tehát minden, amit végbevisz, abból átok és áldás egyszerre fakad. Ugyanaz az erő teremti a rosszat és jót s innen van az, hogy amit mi rossznak nevezünk, abból jó is fakad számunkra s amit jónak érzünk, abból megannyi rossz. A nap érleli a kendert s ugyanakkor porlasztja a kenderkötelet. A nap élteni a bárányt, de a tigris is. Ami fejleszti az értelmet, sorvasztja az ösztönöket. Ugyanaz a szél hajtja malmaidat s hordja el termőföldedet. A tudás fejleszti értelmeket s teszi tönkre eredendő, ártatlan és szép naivitásodat. A poklok kínjai tanítanak

élettapasztalatra. A vegyi tudásból mi minden haszon adódik nemde, de onnan származnak a robbantó anyagok is. Ám vegyük újra a napot és esőt: legtöbbet ezeknek köszönhetsz abból amid van, s nem ez a kettő porlasztja-e, mállasztja házaidat s mindent, amit építettél? Továbbá: a gyilkos, gyalázatos háborút némelyek nagyon magasztalják, még költők is, no de mért? Mert van-e még valami, ami annyira fejlesztené az emberi találékonyságot és leleményt, mint a végveszély? Mindebből következik, hogy fejlődésről se lehet általános értelemben véve beszélni. Fejlődik-e a gyermek? Igen, no de miben? Naivitásban? Ugye, hogy nem. Értelme növekszik. S fejlődik-e az ipar? Kétségtelenül. Csakhogy művészi értelemben fejlődik-e? A mi szegény rézműveseink, kard- és fegyverkészítőink, ezüst-csatt-sodróink megmondhatóí, hogy hogy árasztják el a művészietlen bécsi, gyári készítmények piacainkat. Milyen fejlődésről lehet tehát beszélni? Egyes tulajdonságok fejlődését lehet csak megállapítani, amely más tulajdonságoknak okvetlenül kárára van. Az öregkor tapasztalatban dúsabb, örömben szegényebb. Tehát hol van itt a Rossz Princípium? - Én mindannak barátja s egyben ellenfele vagyok, ami létezik, - mondotta egy barátom, egy nagyon okos takács, ugyanezen okokból. De vegyük ide a halált is.

A halál princípiumán épül az egész élet és minden örömei ó Szein-Alaznám. Nem hinnéd? Mindjárt el fogod hinni. Akit a halál nem fenyeget, kell annak táplálkoznia, lélegeznie, szaporodnia, mondd meg te magad, az örök életűnek? Elképzelhető ez? Néhány percig nem veszel lélegzetet és megfulladsz, egy hónapig nem eszel és nem iszol: ez ugyancsak a halál. Gyönyöreid tehát, úgy látszik, mind a halálprincípiumból fakadnak ó Szein-Alaznám. A testi fájdalom mire figyelmeztet? Nem veszélyt jelez-e számodra? S létezik-e veszélye annak, aki örökkévaló?

Lehet-e tehát öröme abban, hogy a fájdalom szűnik, ha nem lehet fájdalma? Származhat-e bánata abból, hogy élet-ideje múlik, ó Szein-Alaznám, annak, aki időtlen? Lehet-e meghatott az, aki nem ismerheti a szenvedést és fogalma se lehet a halálról? Khodádad hellenista költő halála előtt búcsúverset írt, amely így hangzik:

*Ó én völgyem, hegyem,
S ó én szép, barna feleségem,
S ó lány, légi kéz, mely végigsimítottad homlokomat,
S ti éjszaka örvényei s fekete tüzei szívemnek,
S félelmek anyja, te hármias Hekaté, -
Én elmegyek, én elmegyek, örökre búcsúzom,
S nincs gyermeki báj, amely kicsalna siromból
S barna lánynak édes panasza, mely mosolyra készítené
ajakam,
Mert néma lettem, mint a föld,
S néhány évszázad múlva felszánt a földművelő
S csontjaim porát a szél összekavarja.*

Ezt írta, dalt is szerzett hozzá s elrendelte, hogy mikor ott fekszik az ágyán holtan, ezt három férfi énekelje el neki. Így is lett. S ott feküdt a halott széles mellel, hatalmas némaságban s nem mozdult, hiába énekeltek neki. S mi mindnyájan sírtunk.

Kézzel tapintani az ördögöt
Csak egy princípium van
Átok és áldás együtt
A háború dicsőítői
Minden tekintetben való fejlődés nincs
Minden öröm a halálprincípiumból ered

S mikor kimentem onnan, azt kérdeztem magamtól: - lehetne-e ily meghatottnak lennünk? - továbbá: lehetne-e ezt a verset oly szépnek tartanunk, ha nem fenyegetne minket is a halál? - Különben is: érezhet-e valaki szépnek bármit is, aki örökkévaló? Ez a kérdés. E két dolog: szép és jó nem halandókhöz kötött fogalom-e? Lehet-e vidám, aki sohasem szomorú s lehet-e szomorú az, akit nem érhet se ártalom, se bántás? Nézzük meg még egyszer. A táplálék jó, feltéve, hogy éhes valaki. Ha már nem éhes és étellel tömik még tovább, akkor a táplálék már rossz. Egy táj vagy egy kép, vagy egy zenemű, egy költemény csak addig lehet szép, míg a sors, vagy a körülmények nem kényszerítenek rá, hogy örökké azt nézd, vagy azt hallgasd. A legszebb dal is, ha két napig egyfolytában kell hallanod, elviselhetetlenné válik. Továbbá: a hegyi pásztor csodálkozva néz rád, ha hegyei szépségét, vagy jó levegőjét dicséred, ő mindezt nyilván rég megúnta már és Bagdadba egy füstös moziba kívánczik. Ebből következik tehát, hogy a szép és jó időbeli fogalmak is, egy idő után átváltoznak rosszá és csúnyává. Ha nem így volna, akkor hercegnek lenni, ez maga volna az állandó gyönyör állapota, - ezzel szemben többnyire kedvetlen és únott embereket találsz közöttük, akik valamely közönségesebb állapot után vágyódnak, ennél fogva például igen gyakran mélyen rangjukon alul szeretnének nősülni, miután őseik a legnagyobb erőfeszítést tették, hogy hercegekké legyenek. Ami természetes is, mert herceggé válni nyilván gyönyör, no de hercegnek lenni? Hasonlóképpen: ha egy régi fejedelemnek villanyvilágítása lett volna, vagy villamoson pompázhatott volna népe előtt, az nyilván legnagyobb gyönyöre lehetett volna. Ám a mai ember? Gyűlölködve gondol rá terhei miatt és nem veszi számba, hogy fáradozás helyett ülhet és pihenhet, hogy széltől és esőtől meg van védve és hogy gyorsabban jut előre, mint ha gyalogolna. Még továbbá: gondolom, Sziámban volt, vagy

van is két kivégzési mód, az egyik ez: négy napig egyfolytában símogatják az elítélt arcát s az a második napon megőrül tőle, a negyediken meghal. A símogatás nemde jól eshet, de ha négy napig tart... S a másik: hogy valakinek több hónapig csakis mézet és lepényt adnak enni, aminek eredménye, hogy a szervezet egy idő után nem használja fel. Ez az elítélt tehát szintén meghal. Mindebből pedig milyen törvényre lehet következtetni? Hogy élő szervezeteket csakis változó ingerek tarthatnak életben. Folytonosan egyforma ingerek előbb unalmat, aztán undort, végül halált is okozhatnak. Tehát amit például a fiatal házasok átoknak éreznek, hogy nehezen szoknak össze, hogy veszekszenek is egymással, abban voltaképp áldás is rejlik: mert ki lehet-e tartani az úgynevezett boldogságot, vagy a gyengédség melegét sokáig? S némely gazdag kínai mért veszélyezteteti kártyán minden vagyonát? Mert ha veszélyeztetni, ez félelem s ha visszanyeri, az megint öröm, szóval újból örömet tud okozni az, ami egyformasága miatt nem okozott már örömet. Mindebből pedig mi következik? Hogy amit áldásnak érzünk, abban átok is rejlik s amit átoknak, abban áldás. Továbbá: aki örök életű, vajon lehet-e annak változó ingerekben része? Mondani se kell: hogy az örök élet az ingerek lehetőségét, s ebből következőleg a változatosságot kizárja magából. - Ezeket gondoltam Khodádad költő halála után.

S ezért nem tudnám én e világot megváltoztatni, ezért nem tudnék jobb világot teremteni ó Szein-Alaznám, - folytatta Tuszun, - mert, amit mi rossznak érzünk, arra nekünk feltétlen szükségünk van, hogy jól is érezhessük magunkat utána. A viszontagságainkra tehát szintén feltétlen szükségünk van, különben nem tudjuk élvezni a nyugalmat. Ugyanígy: bűn nélkül nincs erény. Tehát rossz nélkül semmilyen értelemben se létezhet jó. Persze a

mértékétől is függ, mert az állandó rossz megint csak állandóan egyforma ingert is jelent. Ezek szerint voltaképp hálásaknak kell lennünk a bármily értelemben veendő fenyegető viharért, hogy a békességnek újra örülni tudjunk. Ami pedig a halál princípiumát illeti, hadd ismétlem el: anélkül az emberi és állati lét el sem képzelhető. Mert, - hadd mondok el még egyszer és még behatóbban: valahányszor mi valamit jónak, szépnek, boldogítónak, vagy élvezetesnek, meghatónak, vagy megrázónak, sőt, amit zordonnak, vagy monumentálisnak érzünk, - mindez ugyanabból a forrásból, vagyis hát összes érzéseink a halál-princípiumból veszik eredetüket. Természetes tehát, hogy mindennemű félelmünk, iszonyodásunk, fájdalmaink ugyanígy. Hadd mondok el még egyszer: félhet-e az bármitől is, akit a halál nem fenyeget? Érezhet-e tehát megdöbbenést, vagy szomorúságot? hiszen mind a kettőben fenyegetettség rejlik. Jól eshet-e neki a táplálkozás, szaporodás, mikor nincs szüksége rá, tehát nem is vágyhat rá? Szüksége lehet-e pihenésre, vagy alvásra, vagy üdülésre annak, akit fáradsága sohasem nyugózhat, minthogy fáradság, vagy kimerültség szintén a halál-princípium megnyilvánulásai? A változó ingerek részben időhöz kötött jelenségek, másrészt előfeltételük a kín, - lehetnek-e vajon ilyen változó ingerei annak, aki időtlen s a változást nem ismerheti? Lehetnek-e egyáltalán ingerei, ha nincsen se gyomra, sem emésztőszervei, vagyis nincsen benne kazán, se mája, se lépe nincs, se veséje, vagyis nincs szüksége vegyi gyárra sem, de kábelekre éppoly kevésbé, vagyis idegekre, se pedig motorra, vagyis szívre? Különben is: ami örökkévaló, az részese mindannak, ami örökkévaló, tehát nem is lehet szüksége ingerületre, mert hisz megismerésre sincs szüksége. Hasonlóképpen: se szépnek, se csúnyának nem tarthat semmit, ha egyszer örökké látja és kedvét, életkedvét semmi se fokozhatja és nem is

csökkentheti. Csakis esendő lények számára létezik tehát mindez, vagyis kizárólag az elmúlás, a halál princípiumából eredhet mindennemű örömünk és fájdalmunk. Ugyane Khodádad költő körülbelül ezt fejezte ki két verssorában. Így írta:

Oh élet és halál egymással várandósok

Egymás szülői s felfalói.

Ami annyit jelent, hogy a halál-princípiumból származik minden élet és életöröm s az életből a halál.

Szép és jó időbeli fogalmak is

Valamivé lenni jó

Valaminek lenni unalom

Csakis változó ingerek tarthatnak életben

A rossz szükségessége

A halálprincípium

Az örökkévalóság csakis örömtelen lehet

- S ha már itt tartok ó Szein-Alaznám, - mondotta Tuszun a képzelt angyalnak és persze ezt magyarázta most a papoknak is, - hadd mesélem el, ha nem is tartozik szorosán ide, amiket nekem egy Sakán nevű tudós vak ember felelt kérdéseimre Damaszkusz város kapujában.

- Ti vakok, - mondtam, miután a Korán utasítása szerint illő alamizsnát adtam neki, - ti vakok voltaképpen elégedett emberek vagytok. - Az öreg nevetett.

- De csak mi, született vakok, - azt mondja, - aki később lett vak, az nem.

- És mi lehet annak oka, hogy az nem? Mit gondolsz effelől? - kérdeztem tőle.

- Mert az folyton azon képzelődik és gondolkodik, hogy milyen jó dolga volt neki azelőtt, mikor még nem volt vak.

És hogy ezek szerint ő milyen boldogtalan most. És hogy mi volna, ha ő nem volna vak.

- Úgy, úgy, ez a képzelet nagy adományából folyó átok, - mondtam én, aztán elgondolkodtam s ő hagyott hallgatni.

- Te filozófus vagy, - folytattam egy idő után, - s ehhez még zöld turbánt is viselsz, megmondhatom hát neked, hogy ebből származik az igék feltételes módjának múlt időben való használata is. Mi lett volna, ha lett volna, - és ezen a címen értekezést is akarok írni.

- Jól teszed, ha írsz róla, - felelte az agg, - mert ez maga a meddőség. Semmi se származik belőle, csak bánat és bánat. Életünk irracionálisának egyik jelképe éppen ez.

- Úgy, úgy, - mondom én, - megmagyaráznád, hogy hogy gondolod?

- Nem kell ezt sokat magyarázni, - feleli ő. - A sánta sakál nem tünődik azon, hogy mi volna, ha nem lépett volna bele a csapdába, sem azon, hogy milyen boldog volt ő azelőtt, hanem a lábát nyalogatja és törvényének veszi azt, ami vele történt. Vagyis azt, hogy sánta.

- De a fiait gyászolja, ha megölik őket, - mondtam én.

- No igen, - feleli ő, - ameddig hiányoznak neki. De nem képzelődik afelől, hogy mi volna, ha megvolnának, hogy még tovább is hiányozzanak neki.

- Véleményedet köszönöm, - feleltem én. - És mi a felfogásod arról: hogy mi oka van annak, hogy ti született vakok olyan elégedettek vagytok?

- Ez is egyszerű dolog, - mondotta ő. - A világ kérkedésre és csábításra van berendezve, a gazdagok pompájukat fitogtatják, a nők szépségükkel akarnak mindenkiben vágyat kelteni s aki mindezt nem látja és nem is láthatta soha, az nem is vágyik rá, mert nem is

képzelődhet róla. Tehát nem is lehet szomorú ilyesmi miatt. Ez pedig a filozófus számára azt jelenti, hogy Buddhának igaza van: minél kevesebbet él az ember, annál jobb neki.

Aztán elgondolkodott szakállát morzsolva, majd hozzátette:

- Mondd jótevőm, szoktál-e délutánonként annak örülni, hogy nem vagy vak? Hát annak, hogy nem vagy sánta, béna, süket, vagy ótvaros? Úgye, hogy nem? Úgye, hogy eszedbe se jut ilyesmi? No látod, jótevőm. Tehát ebben is igaza volt Buddhának. Matematikailag kifejezve: csak a kín pozitív szám, csak azt érzed igazán valóságodnak, az öröm meg negatív szám. De mi az a negatív szám? A fene tudja. Megfogni a negatív körtét nem tudom, eddig nem terjed a tudományom. De az örömet sem. Ez a ritka vendég nem marad nálam, hiába marasztalom. De a kín igen. Mert azért kín az én életem is, ha elégedett vagyok is vele. Ebben is igaza volt tehát Buddhának.

Ez volt Sakánnak, a tudós vak embernek hármassal válasza.

Ne felejtsük el: mindezt Tuszun a két pap előtt adta elő, azok épülésére, több éjszakán át. Aztán így folytatta:

A vakok elégedettsége

A feltételes mód múltideje

A sánta sakál

A kérkedés és csábítás világa

Buddha

A kín pozitív szám

Az öröm negatív szám

- Ha már itt tartok ó Szein-Alaznám, - mondtam az elképzelt angyalnak, - hadd mesélem el, ha nem is tartozik szorosán ide, hogy mit beszéltek és határoztak egyes

hozzám hasonló művelt kézművesek, mikor filozófiai gyűlést tartottak egymás között. Szávy, az elnök így szólt:

- A múltkor elmondtam, hogy Dávid király mit panaszol. Szemére hányja istenének, akit Allahnak is mondhatunk, hogy mért is boldogulnak olyan jól a gonoszok és mért kell a jóknak annyit szenvedniök? Felmerült köztünk is a kérdés és hogy meg tudnók-e valamelyest oldani? Emlékezzetek, Beder vállalta, hogy foglalkozni fog vele. Elkészültél Beder a felelettel? Jól átgondoltad a dolgot?

- Véleményemmel meg vagyok elégedve, - felelte Beder csillogó szemmel. - Olyat fogok felelni, ami, remélem, megoldja e kérdést. A következőket mondom: ezt a világot én ilyen irányban sem tudnám kijavítani, még ha isteni hatalom is adatnék nekem. Mert ha a jóknak okvetlenül jutalom járna jóságukért, akkor a jóság nem erény volna, hanem üzlet, életbiztosítás s akkor nyilván minden gonosz is igyekezne jónak látszani. Befizetem a díjat, jót cselekszem s öregkorom biztosítva van, mert a jutalom nem maradhat el. Így viszont: ha nincs is jutalom, akkor is jó vagyok, - ez a hajlandóság a jóságot erénnyé minősíti.

- És a túlvilági jutalom reménye? - kérdezte egy Iszmail nevű ember.

- Ez egy másik fejezet. A túlvilági jutalom esztelen reményéről éppen holnap lesz szó közöttünk, - felelte Beder.

- Hát csakugyan léteznek rossz emberek? Te is azon a véleményen vagy, amin én? - tette fel a kérdést egy Kolecsny nevű keresztény nyergesmester és öröm sugárzott az arcán. Nagyon jó nyergesmester volt, csak néha nekiesett az itálnak s talán éppen ezért nagyon kedves ember is volt.

- Hogyne létezne rossz ember, - felelte Beder. - Ahogy tigris születik e világra, úgy születik rossz ember is.

- Mi különbség van a tigris és a rossz ember között? - kérdezte egy Khursid nevű hordókészítő bognár.

- Az a különbség, - felelte Beder, - hogy bár a tigris maga a négy lábon járó halál, bár mindennek ellensége, ami él, de, akár a kártevő gyermek, nem bűnös, hanem ártatlan. Azt teszi, amit a természet követel tőle és nincs erkölcsi törvénye, nem tudhatja tehát, gonoszság-e az, amit művel. S ha engem megkérdeznek, azt felelem rá, hogy nem gonoszság, mert azt teszi, amire rendeltetett. Talántán a gonosz ember is azt teszi, azzal a különbséggel, hogy tisztában van cselekedete elítélendő voltával és mégis megteszi. S hogy mentse magát, rendesen másik erkölcsöt teremt magának, például így szól: - Nem vagyok gonosz, csak ebben a mai romlott világban jobban kell megvédenem érdekeimet és ez még nem bűn. Igenis, uzsora-kamatot veszek tehát és a belét is kitaposom annak, aki nem fizet. - Vagyis igazolja magát, ami azt mutatja, hogy valamelyes erkölcsi princípium nélkül még ő se lehet meg.

- Jó filozófus vagy, megfeleltél, - kiáltották ekkor a többiek. - Halljuk Nureddint.

Nureddin fölemelkedett. Nagy vörös szakálla volt, azt csavargatta ujjai között, mialatt beszélt.

- Igazhívők, mozlímok, - mondta, - és te keresztény ember ott a sarokban, a számomra feladott kérdés következő volt: jó-e az, hogy az ostobáknak néha olyan nagy szerencsájük van? A szépséges Pirúze hercegnő például nemrég beleszeretett egy bejnek együgyű fiába, aki még hozzá picit sántít is, igaz, hogy nem sokat, no de mégis. Ezenfelül azonban kiaszott, ványadt képe is van, olyan, mint a régi pergament. Hogy mit szólok ehhez? Ez volt a kérdés.

A gonoszok jó sorsa

Az életet megváltoztatni
A jóság mint üzlet
A tigris és a rossz ember
A gonoszság önigazolása
A hercegnő és a szent fiú

- És én, megvallom, egy egész hónapon át törtem válaszomon a fejemet, mialatt domború üvegeimet csiszoltam. És én is azzal kezdem most, amivel Beder, hogy, ha isteni hatalom adatik nékem, az életet e tekintetben kijavítani én se tudnám, ám ehhez még hozzá kell tennem, amit Beder nem tett hozzá, hogy nem tudnám, de nem is akarnám. És erre tegnap délután jöttem rá. Épp egy kettős lupét csiszoltam a kórház számára minta után, mikor felkiáltottam. Segédem azt hitte, hogy jódolgomban elment az eszem és megkérdezte:

- A dzsinnekkal vitázik mester? - Én pedig rákiáltottam:
- Nézz a tükörbe, hogy milyen csúnya vagy, még hozzá te is kicsit szent vagy, ugye? Magamról már nem is szólok, nem is nézek a tükörbe, mert úgyis tudom, milyen vagyok. Vörös vagyok, mint a vértetű. De magamról, mondom, nem szólok. Viszont, ha már te is ilyen csúnya vagy, meg nem is vagy nagyon tehetséges, csak közepes üvegcsiszoló, legyen legalább a mai napon egy kis szerencséd. Itt van egy amerikai dollár, hozzád mind a kettőnknek jó sok sör, aztán itt van neked még egy, menj el vele este a kínai ember bordélyába, de vigyél magaddal citrát is és érezd ott jól magad.

- Mohammed legyen sógora a paradicsomban mester, - kiáltott erre boldogan a fiú és elrohant.

- Hát ez a mondanivalóm tisztelt gyülekezet, - folytatta Nureddin. - Tegnap jöttem rá, hogy nem kell soká törnöm a fejemet, mert mondanivalóm már fiatalkoromban is ez volt, csak elfelejtettem azóta. Mert a sok csiszolás bizony

megeszi az ember gondolatait. Édesanyám Fatimé ugyanis nyomorúságos, nehéz sorsot élt egész életében, özvegy is lett s még hozzá ilyen hosszú, mihaszna fia is volt, mint én vagyok s egyszer keserűségében így kiáltott fel: - Allah, Mohammed és minden szent ember odaát, mondjátok meg: én, aki olyan szép és olyan okos voltam, ezt a sorsot érdemeltem tőletek? - Magam éppen az egyik ágy törött lábát kalapáltam, de erre a szóra letettem szerszámomat és így szóltam hozzá:

- Szép és okos voltál jó kis édesanyám, Fatimé és még jutalmat is vársz ezért, vagyis e nagyszerű ajándékokért? Mit csináljon az, aki csúnya és ostoba? Az büntetést kapjon azért, mert csúnyának és ostobának született? - Ilyesmiket mondtam neki. Huszonötéves voltam.

- Te vallásos lélek vagy, - folytattam, - és bízol Allah igazságosságában. Hited szerint nem ő teremtette-e az ostobákat is? És milyen sokat! Úgy látszik tehát, hogy Allah kedveli őket, különben nem teremtett volna belőlük annyit, hogy már-már azt kell gondolnom: butaságra és gonoszságra vannak ráterhelve e világ minden oszlopai. No de akár szereti őket, akár nem: hited szerint az ostobák és csúnyák is az ő teremtményei, nemde. És nekik nem jár semmi, csakis átok? - Anyám igazán eszes asszony volt, de most mégsem elég jól értette szavaimat. Tovább kellett hát magyaráznom.

- Nézd csak, szegény kis édesanyám Fatimé, - mondtam néki, - itt volt Rasid, a nagyszerű hadvezér, mindenki hódolt néki, a hajderabadi szultán emírnéje is tette, különben is gazdag ember volt, nagy szőlőskertjei voltak Mianiban fügefákkal és gliciniával tarkítva, Ezenfelül gyönyörű ember is volt, gyönyörű horgas orra volt neki, igazi szép görbe orra és fénylő, fekete szakálla, villogó, fehér fogai és így tovább, ennél fogva épp annyi szerelmes asszonya lehetett volna, mint egykor Salamonnak, de ő

megelégedett tizenhat feleséggel is, – íme tehát megkapta a sorstól mindazt, amit tehetsége és szépsége miatt a bölcsek felfogása szerint megérdemelt.

– Hát ne kapta volna meg? Nem ez az igazság? – kérdezte édesanyám.

– És mi csúnyák és kevésbé tehetségesek mindezt csak bámuljuk és nélkülözéseink ellenére elégedetten nyaljuk körülötte a földet? ezt akarod te is? – kiáltottam fel és hirtelen támadt dühömben belevágtam kalapácsomat az ablakba.

Az ablak üvege betört, de anyám mégse mozdult.

– Akkor hát hogy akarod? Az érdem ne kapja meg jutalmát? – kérdezte édesanyám.

– Mi nem tudjuk, kit tartsunk érdemes embernek és kit bűnösnek és mégis úgy teszünk, mintha tudnók. Mi büntetjük a házasságtörő nőt, vagyis felelősségre vonjuk esetleg azért is, amiről nem tehet, hogy sűrű a vére.

– Ezt, úgy látszik, muszáj volt így berendezni, – jegyezte meg édesanyám nagyon okosan.

– Ez megint más kérdés, ez a célszerűség kérdése. Csak azt ne kívánd tőlem, hogy én is aszerint rendezzem be az agyamat. Szó, ami szó: ha a földi javak vaját-fölét a sors csakugyan mindig azoknak juttatná, akik szépek és tehetségesek, – amely eljárást a bölcsek nyilván az igazságosság teljes diadalának neveznének, – akkor az ostobáknak, betegeknek, tehetségteleneknek csak az élet alja, savója jutna s ezt nevezném én az igazságosság rémuralmának, – magyaráztam édesanyámnak. – Szerencsére a sors útjai kiszámíthatatlanok, – folytattam, – vagyis szerencse is létezik, a sors juttat ennek is, annak is, a csúnyáknak is és megtáncoltatja olykor a boldognak mondott szépeket is, nemcsak a vörös hajúakat, mint én vagyok. – Ezt mondtam édesanyámnak és ez a véleményem

ma is, tisztelt gyülekezet. Vagyis: én csak nevetek, néha még örülök is annak, ha a szerencse valamely nyavalyásnak is juttat valamit. Ezért nem tudnék én a világ berendezésén e tekintetben sem változtatni.

Az életet megváltoztatni

A csúnya ember szerencséje

A szép nő szerencsétlensége

Jutalmat a szépségért és okosságért

Szereti Allah az ostobákat?

Szépségért és tehetségért még jutalom is

Mit jutalmazunk és mit büntetünk

A szerencse

Így szólt Nureddin és mint aki jól végezte dolgát, leült. Nagy csend lett e szavak után, mikoris megint Beder emelkedett szólásra.

- Testvér, - azt mondja, - ne vedd rossz néven, ha most kérdéssel ostromollak. De a saját javadra is teszem, mert kissé furcsa színben tűnhetsz fel előadásod után e gyülekezet előtt. Egy kis történetet mondok el tehát, hallgass ide.

- Volt valaha egy khasgari szultán, vagy nizam, aki nem értett az építészethez, de szép mosét akart építtetni. Pályázatot hirdetett tehát és megbízta egy bizalmas imámját, hogy a pályatervek felett ítélkezzen. Ez az imám azonban megvesztegethető ember volt és bár akadt a tervezők közt nem egy igen tehetséges hindu építész, ő ezek egyikének sem adott megbízást, hanem egy tehetségtelennek adta, olyannak, aki legtöbbet juttatott néki az építkezésből és íme létrejött egy csúnya és rossz építmény. Más szóval: itt is egy ostoba és tehetségtelen ember jutott hozzá valami jóhoz, - ezen is nevensz éppen

te, aki olyan jó és tisztességes ember vagy? Ennek is örülsz? Ez a kérdésem.

Így szólt Beder és leült. Nureddin pedig felállt és megint vörös szakállát kezdte csavargatni ujjai között.

- Köszönöm testvér szavaidat, - ezzel kezdte. - És mindjárt meg is mondhatom, hogy ennek én nem örülök és még csak nem is nevetek ezen, hanem szomorkodom, hogy az élet ilyen. Csakhogy te nem a csúnyákról, nyomorultakról és gyenge tehetségűekről beszéltél, hanem megint csak a gonoszokról.

- Ebben az esetben ez tökéletesen mindegy, a két téma összefolyik, - szakította őt félbe Beder. - A gonoszsgot itt el is hagyhatjuk. Vegyük úgy, egész egyszerűen, hogy a szultán, meg az imám, meg a tömeg nem értenek az építészethez és jobban tetszik nekik az, ami otromba, mint az, ami szép. Nem így van ez általánosan? Viszont te úgy beszélsz, mintha a világ leborulna a tehetség előtt, holott erről szó sincs. Bizonyítja éppen édesanyád, aki, mint mondod, szép volt és okos, mégis rossz sora volt.

- Igazad van, a művészetben erről szó sincs, - kiáltotta Nureddin, aki most már egyre hevesebben gyötörte szakállát.

- No és a szépség? - kérdezte ellenfelétől. - Az is hoppon szokott maradni?

- A szépség dolgában némiképp igazad lehet, mert az előtt csakugyan gyakran hódolnak, - felelte Beder.

- No és a mészárszék, a tojáskereskedelem meg az üvegcsiszolás? Melyik mészáros fog jobban boldogulni, akinek esze is van, ügyes, és szorgalmas, vagy az-e, aki nem az? - kérdezte a vörös ember.

- Rendesen az, akinek esze is van, vagy ügyes és szorgalmas, - felelte Beder.

- No látod. De csak rendesen, mert olykor a hülyének is jut valami, a henyének, málészájúnak, ha szerencséje van. És ennek örülök én. És erről beszélek én. Viszont a művészet dolgában más a helyzet, mert a művészet megint csak más dolog, - mondotta Nureddin és most már izgalmában fanni kezdte őszülő, de még mindig rőt szakállát. De mint a kötelet.

- Mért más dolog a művészet? - kérdezték egyszerre ketten is. A keresztény ember és egy Szejjid nevű takács.

- Azért más, mert nem mérhető mérlegen, mint a hús, - felelte Nureddin. - Hogy egy mosé jól van-e építve, vagy szép-e, annak megítéléséhez nagy szakértelem kell és fejlett ízlés. Hogy követelhetném én ezt egy műveletlen szakácstól? Ő megméri, megszagolja a húst és kész. Viszont ami ebben a művészetben neki, vagy ostoba szultánjának, vagy a tömegnek is tetszik, attól a műértő rendszerint elfordulni kénytelen. A tehetséges művész tehát rendesen hoppon marad és éhezik, mert művészete nem kell sem a szultánnak, sem a szakácsnak, sem a tömegnek. Hányan haltak így éhen? Ugyanez érvényes a bölcsészre, de másokra is a szellemi területeken.

S mármost a tehetségtelenséget ilyenkor, mikor ennyire boldogul, csakugyan egy kalap alá vehetjük a gonoszsággal. Ám erről később. Álláspontom tehát eddig a pontig ez: ahol a szépség és okosság mindent a maga számára kaparint meg, ott a csúnyák és kevésbé eszesek panaszával, hogy ők is isten teremtményei s méltatlankodásával, hogy ne tessék az átkot még büntetéssel is tetézni és a szépség és okosság ajándékát még búsásan meg is jutalmazni, - ott én e panasszal és méltatlankodással tökéletesen egyetértek. Ha pedig a bölcsek rendeznék be logikájuk követelményei szerint az államot, - amitől isten óvjon, - és ők is csak a szépséget akarnák jutalmazni, akár a spártaiak és csakis az értelmet,

vagyis tehetséget, kiválóságot, mint nem egy görög bölcselem s a véletlent és szerencsét ki akarnák zárni, akkor fellázadnék. És azt mondanám: nem mindent kell a szépség és kiválóság oltárára áldoznotok, csak valamivel többet kell juttatnotok neki, mint a csúnyáknak és silányabbaknak s ezt a többletet is csak azért, mert a tehetség munkája a közületnek több hasznára van, mint a tehetségtelenségé, a szépségnek pedig a gyönyörködtetésért hálával tartozunk.

- Ez az első tétel. Viszont, mihelyt azt látom, hogy a tehetségtelenség és ostobaság ebben, vagy abban elburjánzik, betölti a teret s egészen elszívja az életet a tehetség elől, akkor természeti erővé változom át. S ez az a pont, ahol a butaság, alsórendűség egy kalap alá vehető a gonoszszággal.

- Hogy válsz te természeti erővé? - kérdezték a többiek.

- Magam én ezek szerint a gyengék és tehetségtelenek, valamint a csúnyák védő szelleme gyanánt volnék tekinthető, - kezdte Nureddin beszéde újabb fejezetét, miután egy kis meleg szálepet kortyintott és körültekerte vörös szakála végét ökle körül.

A tehetségtelen építész mecsetje

Minek van sikere a művészetben?

A művészet megítélése nem könnyű

A bölcsek ki szeretnék zárni a véletlent

- Egyszer egy barátom, - folytatta, - perzsa nyelven ezt kiáltotta felém Hajderabad város kapujában: - Ez egy ellenszenves koldus, ennek ne adj alamizsnát.

- Meg vagy te bolondulva? - kérdeztem én. - Ne tetézd azt az átkot, hogy ellenszenves, még azzal is, hogy lebeszélj engem az alamizsnáról.

Így én. Mert, ha valaki csak ellenszenves, az még hagyján, de ha tetejében még koldus is? Ellenszenvessége fölemésztetik azzal, hogy nyomorult. De a gonoszokkal, különösen ha egészen ellepik a világot, már másképp vagyok.

Igaz, hogy ők sem igen tehetnek róla, hogy gonoszok. Ezt már mondtam is többször, mégis elismétlem most régi véleményemet. Mi emberek ugyanis felelősségre vonjuk embertársainkat oly dolgokért is, amelyekért voltaképp nem is volnának felelősségre vonhatók. Például egy asszonyt paráznaságáért. Hátha parázna vérrel született? S hátha valaki gonosz, bosszúálló, vagy tolvaj vért örökölt? Egy gyermek azt kérdezte apjától: - Allah teremtett minket ugye és igazán megbüntet minket azért, mert olyanok vagyunk, amilyenek teremtett? - És igaza volt: A patkány se tehet róla, hogy patkány, a tigris se, hogy tigris. Mindezt én régen tudom és mégis kénytelen vagyok vele, át kell néha változnom természeti erővé. Ez pedig így értendő:

- A gonoszoknak nagy erejük van és, mint hallottuk, olykor az ostobáknak is, a khasgari nizám moséjának esete legalább is ezt bizonyítja, - ez az egyik természeti erő, én pedig, minthogy a jót szeretném támogatni lelkem minden erőfeszítésével, - mert hisz ilyen vagyok, ez a természetem, minden ellentétes megfontolásaim ellenére is, - tehát gyűlölök és epekedem, vagyis epét gyűjtök a gonoszság és tehetségtelenség ellen. És ezt most hagyom, mert hatalmuk ellen ez most a másik természeti erő. Csakhogy az én epémnek igen kevés eredménye szokott lenni. Mert mi haszna van annak, ha fel és alá járok szobáimban és mellem, valamint hasam minden erejével próbálok gáncsot vetni nekik a távolból? Mert hiába gyűjtöm össze testem és lelkem erőit ellenük, hogy a légen át acsarkodva meggyöngítsem őket, hiába mondom

magamban: - Jaj, ez a gazember ne legyen mudír, vagy mondjuk rendőrfőnök, ő mégis az lesz. Találkozom egy barátommal a vásártéren és ő is így nyilatkozik az új mudírról: - fúj, ez a gazember, - azt mondja, - gyalázat! - és nagyot köp a kövezetre. Amire én: - Nincs nevetségesebb dolog Szelim, mint a tehetetlenség dühöngése. Itt köpsz ki a vásártéren és ő erről semmit se tud s éppen most talán forró feketét iszik és nagyon meg van elégedve magával. - Amire a barátom: - de néha azért hatni tudunk mi is, mint természeti erő, ha összeállunk ellene.

- És ez talán igaz is, néha talán tudunk hatni. De mi történt velünk egyszer, éppen ezzel a rendőrfőnökkel kapcsolatosan? Megyünk Miáni szindh falu felé lóháton ketten a barátommal, hát nem szembe jön velünk ez a pimasz? Vacak autója nagyokat köhög és akkorákat ugrik a köves úton, mint a bakkecske. - Dögölj meg! - gondoljuk magunkban és persze eszünkben sincs köszönni neki. Ő pedig ránk néz, követelően, szigorú szemmel s talán éppen ezért még nagyobb ugrik az autó és a szemünk láttára felborul. S mindez pillanatok alatt megy végbe és máris jajszavak hallatszanak a kocsi alól.

- Muzulmánok, - kiáltja, - muzulmánok! Jertek, segítsetek! Segítség, emberek! - kiáltja megint. Majd röviddel utána:

- Muzulmánok, vérzik a lábam, mentsetek meg. A Koránban is meg van írva, hogy ez kötelesség, - rikoltotta undok hangján a kocsi alól.

Mi közben megállítottuk lovainkat és tanakodtunk. Én így vélekedtem e dologról:

- Ez egy undok gazember, mi pedig természeti erő vagyunk ellene. Indítsuk meg tehát a lovakat, ő pedig

dögöljön meg itt. - Ezt mondtam s ezzel szemben mit cselekedtünk?

Egymásra néztünk, s mi, mondhatom, olyan jó barátok voltunk, hogy tekintetekből is megértettük egymást. Márpedig ez a tekintetünk gúnyos volt és azt mondta:

- Aki elvek szerint akar élni és cselekedni, az ostoba filkó. Ennek a gazembernek megint szerencséje volt, mert derék emberekkel hozta össze sorsa. - Mit tehattünk volna hát egyebet? Leszálltunk a lóról és leemeltük róla a kocsit, továbbá egy kantárszíjjal elkötöttük vérző lábát. Aztán megint gondolkodtunk, hogy nem elég-e ennyi, de végül mégis haza is vittük, mármint a városi kórházba. Nem volt könnyű dolog. Egyszóval nem is voltunk már muzulmánok, mert úgy cselekedtünk, ahogy a keresztény vallás írja elő: légy jó ellenségedhez is. De nehogy azt higgyétek, hogy a mudír akár egy szóval is megköszönte volna mindezt. Mihelyt a városba értünk, rögtön szemtelen lett megint, még azonmód, betegen s aztán meg sem akart ösmerni bennünket. Mi pedig, akik az életet tanulmányoztuk rajta is, nevettünk ezen, nagyokat nevettünk. Mert sok mindenben nevettünk mi akkoriban. És ennyi az egész.

- Vagyis hát ilyen érthetetlen és kiszámíthatatlan az élet muzulmánok. Mármint hogy akarjam én ezt kijavítani? És ha igen, miképp javítsam ki, adjatok tanácsot.

Szólt Nureddin és újra megráncigálván szegény szakállát, máris leült. Hallgatóságának egy része pedig nagyot nevetett, másik része kiáltozott és tapsolt, a legtöbben azonban álmélkodva bámultak maguk elé, mintha elvesztették volna lelküket valamely hosszú vándorúton. Végül is Szávy, az öreg elnök így szólt:

- E hosszú levezetésből sok minden kiderült számunkra, muzulmánok. Mindenekelőtt az, hogy az élet rendje, a világ rendje emberi értelemmel fel nem fogható, az néha

merőben áttekinthetetlen zűrzavarként hat reánk, ha pedig emberi értelemmel el akarnók rendezni, még szörnyűbb volna az egész. Bele kell hát nyugodnunk abba, ami van és ahogy van. Vagyis meg kell tanulnunk a zűrzavart, ami annyit jelent, hogy be kell látnunk: a szerencse játéka, továbbá véletlenek nélkül ez a mi életünk elképzelhetetlen, - igaza van úgy Bedernek, mint Nureddinneknak.

Az ellenszenves koldus

A teremtés rajtunk bosszúlja meg művét

Az érdem híve mint természeti erő

Hiábavaló acsarkodás a gonosz ellen

Lehet-e elvek szerint élni?

A gonosz megsegítése

- Csakhogy az ember lelke itt rosszul érzi ám magát, - kiáltotta valaki.

- Mert nem olyan helyre tették, ahol jól érezhetné magát, - kiáltott egy másik.

- Mért nem rúgtátok mégis faron azt a ronda rendőrfőnököt? hogy döglött volna meg! - kiáltotta egy harmadik. És mondhatom, elég nagy zűrzavar is támadt mindezek után.

Szávy pedig megrázta a csengőt és így szólt:

- Hogy a gonoszokat megbüntessük, még az se való nekünk. Mert minékünk filozófusoknak semmi se való, csak a gondolkodás. - Mért nem igazítod meg a kémíredet? hiszen lóg rajtad, - jegyezte meg fiatakoromban édesanyám, akit szintén Fatimének hívtak. - Mert minden cselekvés a terhemre van, még a nevetés és öltözködés is, hát még a költözködés, - feleltem néki. Mert éppen költözködés előtt voltunk. - A cselekvő és ügyes emberek világa egy másik világ, amelyhez nekünk semmi

közünk, - mondtam néki. Nos, ha ez így is van velünk, egyet mégis megállapíthatok és ezt jegyezze meg közületek az, aki akarja. Öregember mondja, tehát érdemes rá figyelni. A következőket mondom: hogy a káröröm csakis akkor bűn, ha jó ember kárának örülnék. De, ha azt hallom, hogy Hitler kitörte a nyakát, vagy ezt a gonosz rendőrfőnököt hegyirablók agyonverték, - létezik-e igaz ember számára tisztább és becsületesebb öröm? Mert mit hirdet nekünk az ilyen tény? Hogy ebben az összevisszaságban, a jutalmaknak és büntetéseknek ebben a káoszában a véletlen néha mégis úgy alakítja a dolgokat, hogy azok az emberi értelemnek és az igazságosságról való képzeletünknek megfelelnek. Ennek örülni tehát nemhogy szégyen volna, hanem erény, mert Hitler, valamint e gonosz rendőrfőnök bukásának örülni nem rosszakarat, hanem a jóakarat jele, - ezt hirdetem ki köztetek én, Szávy ibn Fejszál, aggastyán, a rézedények készítője.

Nagy csend lett e szavak után, majd a helyeslés moraja következett rögtön utána. Szávy pedig így folytatta:

- A két hónaponkénti ülés, mint tudjátok, holnap folytatódik. A következő közbeeső témán gondolkodjon ma éjjel az, aki akar: hogy mi a főoka annak, miért érzi magát az emberi lélek idegennek e világon? Előtte, vagy utána pedig folytatjuk a feladott harmadik főtéma megvitatását, amely, ismétlem, így hangzik: hogyan lehetne elképzelni azt az életet, amely egy feltételezett paradicsomban vár reánk? És ezzel be is zárom a mai ülést.

El ne feledjük, mindezt Tuszun, a kardkovács mesélte a két papnak Szein-Alaznámról, az elképzelt angyalról s hogy annak mit mesélt a filozófus kézművesek ülései felől.

- Így folytattam az angyal előtt elbeszélésemet, - mesélte a papoknak Tuszun, - és most térek rá a túlvilágról való gondolatokra.

- Képzeld ó Szein-Alaznám, - mondtam neki, - másnap az emberek sorra felugráltak helyükről, de mint a pattantyúk és kiabáltak, oly izgatott volt a hangulat.

- Ha valaki örök életű, akkor nem kell neki ennie, akkor minek neki a gyomor? - kiáltotta egy keresztény ember, Kolecsny nevű.

- Akkor viszont hasa sincs, mert mi van benne, semmi? - kiáltotta Beder.

- Hátsórésze meg éppen nincs, mert nem is ürít magából semmit, - zörögte felháborodva egy fogatlan öregember.

- És mire való volna neki a lingam, ha nem is szaporodik? Mert szaporodhat az, aki nem hal meg soha? - kérdezte egy hindu építőmester.

- Akkor meg mik az örömei? - kiáltotta másvalaki.

- Akkor mit mesélnek nekünk húrikról és paradicsomi gyümölcsökről? - kérdezte egy harmadik.

- Márpedig finom juhfarok nélkül nekem nem élet az élet, - így egy negyedik.

- És ha nem pipázhatok, akkor köszönöm szépen, - így ugyanaz a recsegő öregember.

- Hatvan éve pipázok, anélkül én már nem vagyok én, - így egy másik öregember, Ibrahim nevű.

- No és fiatal leszek én ott, vagy öreg? - vetettem fel ekkor a kérdést, mármint én magam, Tuszun, a kardkovács.

- Az ifjúság szép, - kezdte valaki, egy ezüstdrót-húzó, Nusztahul nevű.

- No de ostoba a fiatal, mert tapasztalatlan, - mondotta Beder. - És örökké, ötszázezer évig ostoba és tapasztalatlan legyek?

- Hát öreg akarsz lenni és hülyén totyogni ötszázezer évig? - kérdezte Nusztahul.

- Ezek szerint, úgy látszik, egyik se jó nekünk, - állapította meg az elnök.

- És emlékezni fogok-e, mert emlékeim nélkül én nem vagyok én, - kiáltottam túl a zajt ebben a fölötte érdekes, lázadó gyülekezetben.

- Ez maga is nagy kérdés, - vélte Szávy, az elnök.

- Mért nehéz? - kérdezte ugyancsak Nusztahul.

- Mert nem jó ötszázezer évig emlékezni valami Badúr nevű hölgyre, - kiáltottam én.

- Ki az a Badúr? - kérdezte Nusztahul, aki nem volt nagyon okos ember.

- Akárki. Igaza van Tuszunnak, - felelte Szávy, az elnök.

- Szóval, ha nem emlékezem, akkor nem vagyok én, ha pedig emlékezem, az szintúgy rossz nekem, - állapítottam meg végre és nevettem.

- Akkor hát mi jó nekünk a paradicsomban? - tette fel a kérdést valaki.

- Semmi! - kiáltottam én.

- Úgy van, az jó minékünk, ha semmi sincs odaát, - erősítette meg szavaimat az elnök is. - Buddhának tehát megint csak igaza van, - tette hozzá. - Ő olyan ember volt, aki nagyon keveset hazudott magának.

- Mégis, mit hazudott? - kérdezte egy Taher nevű selyemszőnyeg-készítő.

- Csak annyit, hogy a túlvilági semmiben csak annak lesz része, aki tanait követi. Holott mindenkinek része van benne, - felelte az elnök.

Filozófusoknak nem való a cselekedet

A káröröm mint erény

A túlvilági test

Túlvilág örömök nélkül

Hány éves a lélek a túlvilágon?

Emlékezés a túlvilágon?

Legjobb a nirvána

- De mégiscsak! - ellenkezett Taher. - Te talán mindent tudsz? - kérdezte az elnöktől. - Vagy ő, a Tagadó mindent tud? - mutatott rám. - Vagy Buddha mindent tudott? Véleményem szerint azt senki ki nem találhatja, hogy mi van velünk a halálunk után. Mert, ha bárki kitalálná, talán meg is állna futásában a föld. Tehát nem lehet igaza sem annak, aki azt állítja, hogy ez meg ez vár mireánk, sem annak, aki azt állítja, hogy ott semmi sincsen.

- Úgy van, - helyeselt Beder is, - hátha ott olyasmi van, amit elképzelni sem tudunk. Mert nem lehetséges-e az is, hogy ott egy másik közegben vagyunk, mint itt a földön? És másfajta életérzéssel, ami a fő.

E szavakra egy Mahmud nevű berber szakács emelkedett fel ültéből, de mint a bálvány, egy meglepően hosszú ember, aki rendszeren hallgatni szokott.

- Te alacsonyabb rendű, vagy megvetendő dolognak tartod az étkezést, ürítést és büfögést, mint a szellemi létet és gondolatainkat? - kérdezte Bedertől. - Mert én nem tartom alacsonyabb rendűnek. Véleményem szerint életünknek legalább annyi tartalmát adja, mint a gondolat.

- Ebben igazad van, - felelte Beder.

- Ezért mondtam én az ürühúst, hogy anélkül nem élet az élet, - kiáltotta egyik öregember.

- Én meg a pipát, föltétlenül a pipát, - így egy másik, szintén öreg.

- Ami azt jelenti, hogy, ha létem egy másik közegben folytatódna, vagy mi a fene, akkor az már nem is az én

életem folytatása volna, hanem valami más dolog, mit tudom én, amihez nékem aligha lehet közöm, - jegyeztem meg éppen én, Tuszun, akit Tagadónak is neveztek itt.

- Nagyon helyesen beszélsz, - vette most át a szót az öreg Szávy, - vagyis ez viszont azt jelenti, hogy akármit talál is ki magának e dolgokban az ember, az mind ostobaságba vezet, egyszóval: semmiféle kiagyalt, vagy elképzelt dolog nem állja meg itt a helyét. Tehát sem az, hogy a túlvilágon hasa legyen és tüdeje, sem az, hogy örökkévaló legyen, amellet mégis örülni tudjon bárminek is, - csak abban nincs semmi ellentmondás, törés, csak az egyenesvonalú dolog, és csak az megnyugtató is, amit ebben a természet csinált, ezt az egyet, úgy látszik, jól csinálta, - vagyis mi az? Hogy mielőtt létezne, nincs hasa és nincsen öröme, bánata, mert nem létezik, aztán megszületik, akkor van, mikor pedig meghal, megint csak nincs. Aminthogy a természet másik parancsa is egyöntetű, abban sincs semmi törés, vagyis miben? Hogy az erősebb legyőzi a gyöngét. Csak az embernél van mindkettővel baj. Ölni kénytelen s amellet fájlalja, hogy teszi, továbbá meg kell szünnie, mert ez a természet rendje, ezt ő tudja s amellet az örök életről álmodozik.

- Mért is álmodozik róla? - kérdezte Beder.

- Azt senki sem tudja, - felelte Szávy. - Hogy mi ültette lelkébe az örök élet igényét, azt senki se tudja, - ismételte, - tény az, hogy a lélek nem öregszik együtt a testtel, vagyis a lélek ideje más, mint a testé. Igénye tehát nem erre a rövid életre van méretezve.

- Ami forog, forogni akar s ami nyugszik, nyugodni akar, - jegyeztem meg én. - A lélek egyébként is külön dolog.

A túlvilág elképzelhetetlen

A túlvilág egy ismeretlen közeg?

Van-e alacsonyabbrendű öröm?

Az én-érzés túlvilági folytatása

Mikor a természet rendje megnyugtató

A lélek örökéletet igényel

- Igazad lehet, - felelte Szávy, aki közöttünk a legöregebb volt és a legjobb filozófus is, ennél fogva mindenki áhítattal hallgatta. - Igazad lehet, - ismételte. - Mert test és lélek egész különös viszonyban van egymással, ahogy már annyiszor mondtuk, akár a gyertya meg a lángja. Kétségtelennek tetszik, hogy a lélek nem külön erő, hanem a testi, vagyis anyagi erők eredménye, mondom, akár a gyertya lángja, amelyet a faggyú és kanóc éltet s ha az elfogy, elalszik a láng, de viszont a láng is visszahat a faggyúra, mert ő olvasztja, - ugyanígy a lélek. Összefügg a testtel, akár a láng s amellet e kettő mégis két külön dolog. De nemcsak ez a kettő áll annyira külön, még más is van itt. Az ember például azt mondja: - lelkemet a fejemben és szívemben érzem, a lábamban sokkal kevésbé, bár az is az enyém. - Hogy-hogy? Az embernek van lelke? holott azt hinnők: nemhogy van neki lelke, hanem a lélek ő maga. De nem. Az ember külön van és egész határozottan van neki lelke is, meg lába is. Ezt bizonyítja, hogy ez a lélek nagyon meg tudja kínozni őt, majdnem úgy, mint a lába. És ilyenkor az ember így szól: - ne kínozz engem lelkem. - Csakhogy igen gyakran hiába kérleli, éppen úgy, mint a lábát. Igaz viszont, hogy a láb ebben sokkal nagyobb úrnak látszik, mint a lélek, mert a testi fájdalmakat sokkal kevésbé lehet kitartani, mint a lelkieket. S amit még ekörül mondani akarok, az csak annyi, hogy a faggyú, úgy látszik, nem sokat tud a lángról, amelyet ő táplál, aminthogy a lángnak is rejtély a faggyú, különben hogy volna lehetséges, hogy az ember azt kérdezze magától: hogy is működik az én agyam? Vagyis a saját agya hozza létre azt a gondolatot, amely felteszi a kérdést, hogy ő maga miként működik.

- No de ki gyújtja meg a gyertyát? - kérdeztem én, a Tagadó.

- Azt mi nem tudhatjuk, - felelte Szávy.

- És minek gyújtja meg? - kérdezte Beder.

- Minek van a sárgarépa? - felelte Szávy. - Mi azt se tudjuk, ugye? Továbbá: a tudósok úgy állítják, hogy a föld több száz millió éve kering a nap körül és folyton egyformán. Lehet, hogy ennek is van valamelyes célja, ám ez emberésszel fel nem fogható. Minek az élőlényeknek milliónyi éves generációja? Minek a szemmel nem látható lényeknek irtózatossá szaporulata és folytonos pusztulása? Minderről senki se tud semmit. Csak épp az emberről akarod tudni, meg a lelkéről, hogy mire való? Semmire se való. Egyik generáció nagy veszélyek, bajok, szenvedések közben felszökik, a másik ugyancsak nagy szenvedések közben lehanyatlik s hogy mivégre? Okos filozófusok, gondolkodáshoz szokott emberek ezt a kérdést már fel se vetik. Mi csak egyet tudunk, amint Aksid is, Taher is megjegyezte: hogy az embernek van lelke, csak hogy az itt rosszul érzi magát, mert nem olyan helyre tették, ahol jól érezhetné magát, mert a gyilkosságok és kegyetlenségek világába tették s többek közt ez két főoka a nagy idegenségnek.

- Hát nem eléggé gyilkos az ember? - kérdezte valaki, alighanem ugyanaz a sápadt férfi, egy Padmanaba nevű hindu.

- Nem jól figyelsz, nem jól figyelsz, - feddette őt Szávy. - Megmondtuk, hogy a tigris megöli áldozatát és nem sajnálja, sőt! Még dühöt is csempész bele a természet, még dühös is a kis antilopra, amely nem vétett neki semmit, ezzel szemben, mikor a vadász hazahozza és odadobja, a felesége esetleg így szól: - ó szegény kis antilop! Milyen szép lehetett, amíg élt! Oh Allah, hát

jobban kell neked a tört szem, mint a ragyogó? - Amire a vadász rámordul és így felel: - Fogd a szádat feleségem, Lábé, ezt Allah így rendelte és kész! - Vagyis ilyen szólammal nyugtatja meg magát úgy a vadász, mint a mészáros, meg mi mind, akik húst eszünk. Egyszóval: ez az egyik átok, az egyik pokoli ellentmondás az emberi szívben.

- És a másik? - kérdeztem én.

- Arról is beszéltünk épp eleget, - felelte Szávy. - A tigris valószínűleg nem veheti tudomásul a halált, mert nem olyan a lelke, de az ember igen. És ebből a kettőből: a részvétekből és a halál tudomásulvételéből származik alighanem mindaz, ami, úgy látszik, nem volt benne a természet terveiben.

- Hát volt a természetnek terve? - szólalt meg végre a töprengő Nureddin.

- Nem valószínű, - felelte az öreg Szávy. - De ha volt, akkor ez a két dolog okvetlenül túlbujánzásnak tekinthető, mondjuk úgy, hogy daganatnak, vagyis olyan fejleménynek, amely az eredeti szerkezetnek ellentmond. S ugyanennek az Ellentmondó Princípiumnak persze számos kisugárzása is van, ilyen valószínűleg az öngyilkosság is, amelyet a Dzsaina szentjeitől megkövetel, amely a természetben egyébként ismeretlen. De ilyen az elmúlás elleni mindenféle más tiltakozás is, amilyen a történetírás, továbbá főként a szentek és egyéb érdekelt személyek neveinek élő emberként való tisztelete, de az ígék feltételes módja múlt idejének használata is valószínűleg innen, ezekből az Ellentmondó Princípiumokból veszi eredetét, - amely jelenségről Tuszun barátunk, (s itt Szávy rám mutatott), „Mi lett volna, ha lett volna” címen értekezést akar írni, - de ugyanennek, vagyis a halál tudomásulvételéből származó félelemnek következménye alighanem az emberi képzelet túltengése

is, vagyis a rohanó időnek lerögzítése nemcsak a történelem, hanem a költészet, valamint egyéb művészetek útján, – tehát azt kell mondanom, hogy a művészetek ezen Ellentmondó Princípiumok nélkül voltaképp el se képzelhetők s ugyanígy a túlvilágról való összes képzeletek sem. – S e szónál Szávy elhallgatott, mert szegény, öreg szemeiből könnyek peregtek fehér szakállára.

A gyertya meg a lángja

Az én-érzés és a lélek

A lelki kint jobban eltűrjük, mint a testieket

Az agy saját magáról gondolkodik

Mire való a lét?

A lélek itt rosszul érzi magát

A tigris dühös ártatlan áldozatára

Szólamok a lelkifurdalás megnyugtatóására

Van a természetnek terve?

Öngyilkosság

A jó gondolkodáshoz kegyetlenség kell

– Te könnyezel, – jegyezte meg Beder.

– Igen, könnyezem, – felelte Szávy. Nagy csend lett e szó után. – Gondolkodni nem lehet kegyetlenség nélkül, – tette hozzá.

– Én tudom, hogy mért könnyezel, – mondotta most e csendben a töprengő Nureddin.

– Mondd ki hangosan, ha tudod, – biztatta őt Szávy.

– Mert áhítat nélkül az ember nem élhet. Fiatalkorod áhítatát siratod, – mondotta Nureddin.

– Valami igazad van, – felelte Szávy. – Mindazonáltal: én nem vagyok áhítat nélkül.

- Akkor taníts meg minket is: mi iránt érezzünk áhítatot?
- kérdezte Beder.

- Mert szavaid után úgy érzem magam, mintha az űrben libegnék, - jegyezte meg a hindu.

- Minden, ami van, az űrben libeg a földdel együtt, - felelte Szávy.

- Apátlannak és hazátlannak érzem magamat, - kiáltotta egy aránylag fiatal ember, aki protekció folytán került ide. A nevét elfelejtettem.

- Mindenki apátlan és hazátlan marad, aki szembenéz a halállal, - felelte néki jóságosan az öreg Szávy.

- Akkor mondd hát meg, könyörgünk, mi iránt érezzünk áhítatot? - kérlelte őt újból Nureddin és megérintette az öreg kezét. - Szeretlek téged, - tette hozzá s ez olyan volt, mintha azt mondta volna néki: - te vagy az édesapám.

Mikoris Szávy, az öreg próféta felemelkedett helyéről.

- A Teremtés iránt se érezzünk áhítatot? - kérdezte épp e pillanatban valaki.

- Ez a világ nincs teremtve, - felelte ezekben az ünnepi percekben Szávy. - Ez a világ van és változik.

- Öröktől fogva van és öröktől fogva változik, - csapott ekkor homlokára a protekciós fiatalember, mintha e pillanatban elméje megvilágosodott volna. Valaki ugyanekkor így kiáltott:

- És ki csinálta?

- Senki se csinálta. És nem ez a legnagyobb titok és csoda? - kérdezte Szávy a csendben. - Én tehát ez iránt érzek áhítatot, valamint az örök, végeláthatatlan változás iránt. - Azután így folytatta:

- Ez különben már a Védákban is ki van mondva. - S itt lehunyta szemét és lassan elkezdett szavalni. És pedig:

*Ki tudja, mondd, ki adhat hírt felőle,
A teremtés hogy honnan vette útját,
Hogy honnan jött a teremtés, ki tudja?
Hogy teremtés-e az, vagy nem teremtés,
Csak az tudhatja, szemmel aki tartja
A legfelsőbb egekből, - vagy még az sem? - -*

A szavalat elhangzott s utána megint csend támadt. A jelenlevők pedig oly sápadtak voltak, mintha szellemek járnának előttük fel és alá. Különben is mélységes éjszaka volt már s az asztalon csak egyetlen gyertya lobogott, a többi tövig égett. Szávy pedig így fejezte be a mondanivalóját:

- Tehát ne a teremtés iránt éreztek áhítatot, mert ilyesmi nyilvánvalóan nincs is, hanem a létezés iránt, amely öröktől fogva van és öröktől fogva változik. Én azt tanácslom tehát, hogy nevezzük el ezt az áhítatot Káhelnek.

- Mi tehát káhelisták vagyunk? - kérdezte Beder.

- Igen, vegyétek ezt tudomásul és ezzel zárom is az ülést. Mindjárt reggel van, - felelte Szávy.

Ne feledjük el, hogy mindezt Tuszun, a kardkovács mesélte Szein-Alaznámnak, az elképzelt angyalnak több napon át való borús, lusta és álmatag hevertében, mialatt az többször is megjelent előtte. S hogy ezt a történetét közölte most a két pappal.

- Mindezek után pedig lehunytam szememet és így szóltam az angyalhoz, - mondotta Tuszun.

- Azt elfelejtettem mondani, ó Szein-Alaznám, hogy miután Szávy, az elnök bezárta az ülést, egy európai keresztény ember, Kolecsny nevű, így szólt hozzá mindenki füle hallatára:

- Tudom jól, ó Szávy, hogy mikor én a vakuf-földeken dolgoztam, muzulmán lettem és ti mégis keresztény embernek neveztek engem most is, vagyis idegennek. Épp ezért jobban meg szeretném nyerni bizalmatokat, arra kérlek tehát, hívd össze még holnap éjszakára is az ülést, vagyis szokásunk ellenére harmadik napra, mert deklarációt szeretnék tenni.

Így szólt ez a Kolecsny nevű európai, Szávy tehát megkérdezte a gyülekezettől, hogy mit szólnak ehhez? Az emberek nagyrészt bólintottak, bár Beder megjegyezte, hogy az anyag máris túl nagy ahhoz, hogy a lélek két hónap alatt, a következő ülésig feldolgozhassa. A töprengő Nureddin pedig így szólt:

- Különösen ez az új hitvallás: a létezés iránti áhítat ejt engem zavarba. Ehhez még elmélyedés kell.

- Épp erről is szeretnék egyet-mást mondani. Mármint a Káhelről, - felelte Kolecsny.

- Rendben van, akkor hát eljövünk, - mondták neki, bár, őszintén szólva, kissé bizalmatlanul.

Így is lett, másnap pedig Kolecsny a következőképp kezdte beszédét:

Áhítat nélkül nem élhetünk

A világ nincs teremtvé

A lét nem a teremtés, hanem a létezés csodája

- Muzulmánok, mikor én a messzi Európában mint fiatal gyerek népiskolába jártam, tankönyvemben volt egy olvasmány. Ennek elején az állt, hogy a kereskedők micsoda jótevők. Távoli országokból hozzák a kávé, teát, kakaót, narancsokat, hogy kedvesebbé tegyék életünket. Nagyon fellelkesedtem ezen s elhatároztam, hogy szeretni fogom a kereskedőket. Csakhogy ekkor kenyérért küldtek a boltba, abba kellett hát hagynom az olvasást. Mikor

visszajöttem az üzletből, friss kenyeret majszolva folytattam. S íme mi állt ott? Hogy ilyen nagy jötevők a kereskedők, ne csodálkozzunk tehát azon, hogy ők e sok fáradságukért némi kis hasznot is számítanak fel. Nagyon elkedvetlenedtem emiatt. - Ja úgy? - gondoltam magamban és elhatároztam, hogy mégse fogom szeretni őket. Később aztán, hogy felnőttem, megszoktam e gondolatot, hogy hasznot húznak, mert így okoskodtam: - Durva alapokra van itt fektetve minden, a szerelem is és minden egyéb. Ciklopi építmény ez, - gondoltam magamban. - A szerelem elhálásra van alapozva, amely hatalmas és Durva dolog s amely, ha nem is lehet tartalma a szerelemnek, de nélkülözhetetlen célja. S vajon nem furcsa-e, hogy a szerelmes életről és halálról, végtelenségről, csillagokról, valamint égi érzelmekről áradozik, aztán megtörténik az elhálás s utána uborkát eszik. Csökkentek az égi érzelmek. Továbbá: hiszen zabálás van itt. Ha a természetben valami eltűnik, akkor nemde a bendőkben tűnik el. Még továbbá: ami létrehozott, Durva kanállal lökött belém mindenfélét, úgy dolgozott, mint mikor kőművesek csapják a habarcsot, vagyis érzékiséget, őrzítő vágyakat, mohóságot, fogcsikorgató szenvedélyeket és indulatokat lökött belém és rám bízta, gazdálkodjak, boldoguljak vele, ahogy tudok. Akkor mi bajom van éppen a kereskedőkkel? Mikor régen tudom és látom, hogy egyrészt fenn a magasban cikázik a szférák zenéje, éjszakánként finom gondolatok röppennek a légen át s ők zsíros hasznokat zabálnak s ezt még le is öntik tejföllel. És mikor azt is tudom, hogy másrészt ez a két dolog egymás mellett van. - No de semmi baj, - gondoltam magamban később. - Én se nem szeretem, se nem gyűlölöm őket, mert azzal biztatom magamat: - nem muszáj szeretni, vagy gyűlölni a jelenségeket, hanem egyszerűen hozzá kell szokni és tudomásul kell venni, hogy milyen ez a világ. Ráérek majd akkor mérgesnek lenni, ha

ez szükséges lesz, ha majd változtatni akarnék rajta, föltéve, hogy ilyesmi egyáltalán lehetséges. Mert a naptányér örvongést okozó gonosztetteire például hiába haragszom. Hidegen nézem tehát és megállapítom a holdról is, hogy szintén örvongést okozhat, de nem mérgelődöm, mert úgyis hiába tenném. És így voltam a többivel is muzulmánok. Nekem mindenekelőtt az a feladatomban van, hogy megállapítsam: milyen ez a világ, - ezt a mondatot ismételtetem magamban évekig. Megállapítottam tehát például a következőket: hogy borzasztó nagy takarékoság van itt a kenyér körül, a táplálék körül, az élőlények: fák, állatok és emberek nagyon nehezen, nagy küzdelemmel szerzik meg élelmüket, - vagy vegyük azt, hogy micsoda zsugori gazdálkodással van felépítve szervezetük is, - viszont mekkora pazarlás megy itt végbe egyebekben! A virágpor, virágok és egyéb szaporaság körüli dolgok herdálásáról már nem is szólok, de micsoda erők mennek veszendőbe a villámokban, viharokban, a tenger szélrohamaiban és hiábavaló hullámaiban is. És hányféle pusztulást is okoznak mindezek! De gondoljuk csak meg ezt: a növényzet csodával határos módon termeli ki magasrendű vegyületeit s ezeket az állati szervezet lebontja alacsonyrendűekké, hogy megint fölépítse magasrendűekké. S a ragadozók ugyanígy, - készen kapják a nagyszerűt, azt elroncsolják és megint csinálnak belőle nagyszerűt. Nem is szólván a halálról. Vegyük itt csupán az embert: az fölépül, tudásában egyre gyarapszik, aztán az egészet lebontják, szétrombolják, megszüntetik, - s az új generációban kezdődik az egész előlről. És hányan halnak meg fiatalon! Mivégre születtek? Nem pazarlás ez? - kérdezi magától a gondolkodó. Mindez zavarba hozott engem eleinte s az ördög hatékonyságát okoltam evvel is, mint annyi mások, olyannyira, hogy néha felkiáltottam: - ördög és ördög! elrontottad ezt a szép világot. De aztán

rájöttem, hogy nem rontotta ezt el semmi, mert ez a szép világ kezdettől fogva ilyen és előreláthatólag ilyen is marad. Mondom: ezt is megtudtam én, de megtudtam egyebet is. Hogy a természetnek, a valóságnak szemléletkor a mi logikánk már az előbb elmondottak alapján is, de egyéb okoknál fogva is gyakran csődöt mond. S rájöttem, hogy ez szükségszerű. Kiderült, hogy van itt logika is a világ rendjében, de be van ágyazva valamiféle sokkal hatalmasabb princípiumba, amely viszont nem logika. Nyilván ebből következik, hogy van itt rend is, nagy tendencia mutatkozik itt abban, hogy rend legyen s egy másik, ellentmondó tendencia, hogy ez a rend megbomoljon. Az évszakok például meghatározott rendben következnek egymás után, viszont minőségük legszeszélyesebben változó. A nyarak néha elviselhetetlenül forrók, a tél olykor elviselhetetlenül hideg, máskor meg nem olyan. S amennyiben e szabálytalan változásoknak is meg volna a maguk ismeretlen törvényszerűsége, akkor is ütközik az évszakok törvényszerűségével és bontja. Hasonlóképen a napfoltok és kitörések, az elektromos és szélviharok: nem is ezek a rendbontó princípium kifejezéseinek látszanak-e? Rend és rendetlenség marakodnak itt, mint a kutya. Vagy vegyétek az őserdőt: micsoda zezzugos összevisszaság képét adja az is, vad burjánzását, amelyben az emberi értelem rendet, törvényszerűséget felfedezni képtelen, csakis az esetlegességet és véletlent észlelheti. Továbbá: rendbe teszed a kertet s ha Mekkába mégy és elhagyod: hegyén-hátán, keresztül és kasul szövi a burján. És nincs oly kastélya e világnak, amelyben minden akár egy percig is tökéletesen rendben volna. Mindezt is megtudtam és kora ifjúságomban e rendetlenséget magam is, mint annyi nép, az ördög művének tartottam. Olyannyira, hogy néha látni véltem az alkonyatokban és ráemeltem a botomat. Miből származott ez a hiedelem? Abból, hogy nem

ismertem eléggé a világot. Mert milyen ez a világ? Itt Ellentmondó Princípiumok uralma van, vagyis minden, ami létezik, ellentmondó princípiumokat hord magában s az is lehet bizony, hogy épp ezáltal jöhet csak létre. Ahogy a szívet gyorsítja és lassítja is valami, ahogy a földet magához vonzza a nap, pedig el akarna repülni tőle, ahogy az ember esetleg halálosan únja azt az állapotát, amely nélkül meglenni nem tud: így a munkáját, szerelmét, lelke kínjait, vagy egyéb szenvedélyeit. Mindezt megtudtam muzulmánok, de megtudtam egyebet is. Mikor például feltalálták a fonográfot, igen elcsodálkoztam. - Hát ilyen egyszerűek itt a dolgok? - kérdeztem magamtól. Egy kis szerkezet rákarcolja a hangokat valami viaszra s ez ugyanazokat a hangokat adja vissza? Azt hittem volna, hogy valami recsegés, sipítás jöhet csak ki belőle, vagy más ilyesmi, mondjuk, felmelegedett levegő s szemébe nevettem volna a feltalálónak, ha nékem elmondja tervét, amért ilyen gyermeki egyszerűséget tételez fel e világ dolgairól. Csakhogy rájöttem ám, hogy itt egész egyszerű princípiumok is vannak a legbonyolultabb princípiumok közvetlen közelében. Így az élőlények szervezetében is: ciklopi, Durva és egyszerű szerkezetek mellett igen finomak találhatóak, olyanok, mint a legfinomabb műszerek. És ismétlem: ez a két dolog is egymás mellett van. S ha vizsgálataid közben csak a bonyolultsághoz tartod magadat, rosszul jársz s ha csakis az egyszerűséghez, akkor is, úgy, ahogy én jártam. Mert hol az egyszerűség prófétája voltam, hol a bonyolultságé, de az élet kinevetett. Mert Ibrahim ibn Mahmud például így szólt hozzám: - ó te boldogtalan! milyen sok bajom van veled! Egyszerűek a dolgok és te agyonokoskodol mindent. - Szólt és kidobott a vakuf-telepekről. No igen, mert ő szerencsés ember volt s az ilyennek minden olyan egyszerű! mert nincs egyszerűbb dolog a szerencsénél. Ami vele történik, ami körülötte történik, minden javára

van. Még ha baj éri, az is. Ez az Ibrahim is megy az utcán, elcsúszik és eltöri a lábát. Csakhogy épp ezáltal ismerkedett meg a kasif lányával és ezáltal lett milliomos, mert akkor kezdődtek a petróleum-koncessziók. Bezzeg ehhez képest mások sorsa milyen bonyolult és hogy a balsors milyen bonyolult tud lenni! És jaj annak a balsorsú embernek, akinek törvénye a bonyolultság, valamint a keserűség és hirtelen rászáll a szerencse galambja. Sehabeddin, a bognár egyszer így szólt hozzám: - neked az a sorsod, hogy mint nyeregkészítő arcod verejtékével keressed kenyeredet és csak nagy nehezen jussál valami kis jóhoz e földön, te tehát sohase kíváncsozzál a szerencse után, mert akkor véged van, ha hirtelen rád nyillalik, olyan ez, mint mikor a bányász hirtelen kilép a tűző napfénybe és holtan esik össze tőle. - Babonás vagy? - kérdeztem Sehabeddintől. - Igen, én az vagyok, - felelte, - illetve nem és nem! Csak érzem az elképzelhetetlenül bonyolult összefüggéseket, amelyek ésszel fel nem foghatók és számon nem tarthatók. Az ujjaim hegyében érzem őket és többek közt ez neveztetik babonának. De ne hidd, a világért ne hidd, hogy egyedül vagyok ezzel. Hány látó asszony volt már a világon és azt hiszed, a rómaiak Cézárja hiába volt babonás? vagy a mi régi hadvezérünk Khalid ibn al-Valid? Abdulazíz, a tömjénkereskedő egyszer így szólt hozzám: - Most fogok meghalni. - Mért gondolod? - kérdeztem tőle. - Mert rettenetesen bonyolult összevisszaság volt az én életem idáig. Rosszul nősültem s ez a fényes üzlet is, amelyből nagyapám meggazdagodott, hanyatlani kezdett s nekem már csak gondot, vesződtséget és bánatot hozott. A karavánokkal is mennyi bajom volt a sok oroszlán miatt, de a fiam is súlyos tüdőbajt kapott szeretőjétől, egy Holdfény nevezetű bizonytalan hölgytől, a lányom megszökött egy európai keresztény kárpitossal, Svájcba ment vele és nem is írt nekem... és íme most egyszerre minden jóra fordult. Egyes amerikai egyházak

elláttak nagy megrendelésekkel, még csak utána se kellett járnom, egyszerűen bekopogtak nálam, mint holló az ablakon, de a kurdok is, ami csoda, majd a lányom is hazajött két törvénytelen gyerekével, de most legalább itt van, a fiam is kilépett a napfényre és otthagyta Holdfény kisasszonyt, - mindez pedig egy félév alatt történt. Én tehát meg fogok halni. Mert ha valakinek bonyolultságába hirtelen becsap az egyszerűség, akkor annak az embernek vége van. - Így szólt a tömjénkereskedő és két hónap múlva csakugyan meghalt.

A kereskedők jósága

A kereskedők haszonlesése

A lét: Durva, ciklopi építmény

Ami eltűnik: a bendőkben tűnik el

Érzés, szenvedély durván adagolva

A természet takarékosága

A természet pazarlása

A halál, mint pazarlás

Logikus princípiumok

Illogikus princípiumok

Rend és rendetlenség a természetben

Ellentmondó Princípiumok

Egyszerűség és bonyolultság egymás mellett

A szerencse egyszerűsége

Bonyolult szerencsétlenség

Babona

S én ezt a beszédet is észbe vettem ti muzulmánok s akkor már szinte roskadoztam a tudástól. De ez még mindig nem volt elég. Mikor megint visszakerültem a Muszta-gillat kötelékébe, ott élt egy hindu selyemszál-

kikészítő, kitűnő filozófus, ahhoz én egyszer így szóltam: - mi van nálatok Indiában? Volt egy sereg nagyon jó gondolkodó nálatok, belátom, de mennyi ostobaság is van ott! hogy meg lehet bolondulni tőle. Mert hogy kezdetben volt a teknősbéka, azon állt egy elefánt, azon ült egy majom, vagy mit tudom én már, hogy is szól ez a mese, s hogy így keletkezett a világ, - nem ostobaság ez? - kérdeztem tőle.

- Mégis, mennyi kitűnő ember épített erre az ostobaságra nagyszerű gondolatokat - feleli ő.

- Lehet ostobaságra nagyszerű gondolatokat építeni? - kérdezem én.

- Hogyne, - nevet ez a hindu, - ó hogyne. Óriási építményeket lehet arra építeni. Az alapok hamisak ugyan, de az építmény remek.

- Ne mondd, de érdekes vagy, - feleltem én. - Hiszen ez olyan, mintha híg levegőre építeném, vagy csúszó pallóra.

- Ne feledd, - válaszolja nékem ez a hindu bölcselő, - minden, ami van, az híg levegőbe van építve, vagy csúszó pallóra, vagy mondhatom úgy is, hogy a földdel együtt az űrben lebeg. És ez az, amit irracionalitásnak is nevezhetünk.

- Még érdekesebb vagy, - mondtam én. - De mit gondolsz, házakat és hidakat is lehet hamis számítások alapján építeni? Nem dőlnének azok össze?

- Vannak dolgok, amelyek egyszerűek, - feleli ő. - Ha valaminek egy-két tulajdonságát kell csak felhasználni és felmérni, a többit, számtalant el lehet hanyagolni, akkor az egyszerű dolog. Hogy egy kő, vagy vas hány kiló és mit bír el, ezt, ha nem is pontosan, de hozzávetőleg megállapítani nem nehéz. A többit, hogy miként barátkozik a felhőkkel, széllel, a fényvel és más ezernyi dologgal, - mondjunk csak ennyit, - vagy hogy milyen egyéni tulajdonságai vannak,

mindezt persze elhanyagolja a mérnök, vagy építész. Olyan dolog ez, mintha egy emberről csak annyit akarnál megállapítani, hogy barna-e? Ez egyszerű dolog. No de állapíts meg olyasmit, hogy egy barna tanító hányféle hatással tud lenni száz tanítványára, mikor még az egyes tanítványok se tudják magukban felmérni a hatást. Én voltam ez a barna tanító fiatal koromban s mindenféle legendák keringtek rólam. Azt mondták, hogy kínai rókaasszony a feleségem, azért tudok úgy hatni a gyerekekre. Egy földbirtokos azt mondta, hogy a szocialisták elvették az eszemet, ezért társadalmilag megrontom növendékeimet. És e két dolog egymás mellett van, el ne feledd, vagyis a szilárd építésű iskola és mellette a bomlatag vélemény tanítójáról. És most vedd a teremtést. Mit tudsz te róla? Mondjuk negyvenezer dolgot és még négyszáz milliót nem tudsz és ebben van jónéhány olyan is, amit nem is tudhat meg ember soha. Nem természetes-e tehát, hogy előáll a teknős meg az elefánt legendája? Erre jön egy gondolkodó és azt mondja: - A föld is az űrben kering és még sem esik le belőle. Én is keringeni fogok egy szép mese körül és majd meglátjuk, hogy mi lesz. - És remekül kering. Ahogy nálatok Angelus Silesius keringett egy elképzelt, mesebeli istenség körül és remek, istentelen dolgokat talált ki. Vagyis az emberi lény dómokat és mecseteket, világokat épít a semmire, arra, amit nem tud, de nem is tudhat és ezt szintén irracionalitásnak nevezhetjük mi gondolkodók. - Így szólt a hindu selyemmester, akinek nevét bizonyos okokból nem árulhatom el. Aztán elgondolkodott.

- Ami pedig a ház- és hídépítést illeti, hiszen a sík, az egyenes vonalú geometria is csak jóakarató, mert használható hamisításnak bizonyult, nemde? - kérdezi tőlem.

- No és a szférikus geometria?

- Lehet, hogy azt is hamisnak fogják majd mondani ezer év múlva, mit tudom én. Nem vagyok én matematikus, - feleli ő.

- És mi az érzésed? Létezik egy igazán helyes számítás? - kérdezem tőle.

- Azt senki sem fogja megtudni soha, - felelte ő.

Ezt mesélte Kolečsny s itt szünetet kért. Megadták neki s a szünetben mindenki feketekávéét ivott, amelyet mosolygó lányok szolgáltak fel, Szávy unokái. Ezek mintha magukban nevettek volna mindenféle filozófián. Mert tekintetük ezt mondta: - mi itt vagyunk e földön mindenki örömére s ez a fő. - Különben ők nyújtották az emberek szájához a vizipipa csutoráit is. Mindenki pipázott tehát és hallgatott. Közeledett az éjféli.

A genezis legendái

Hamis alapokon nagy gondolatok

Irracionalitás

Hamis számítás és a házak

Egyszerű és bonyolult dolgok felmérése

Egymás mellett egyszerűség és bonyolultság

Világok a semmiben

Geometriák hipotézise

- Ennyi mindent tudtam én meg muzulmánok, - folytatta egy idő után Kolečsny, - bárha ez is csak a fele annak, amit megtudtam. No de mindegy. Viszont az emberi élet tragikumához hozzátartozik az is, hogy sokkal többet képes tudni, mint megismerni. Mi ezer fényévről is beszélünk, no de mi az a fényév? Még elképzelni se tudjuk, nemhogy megismerni. Ennél sokkal szebb és jobb nekünk a csillagos ég, amelyet tapasztalni lehet, csak fel kell rá nézni s ez már valami.

- Igaz, a csillagos ég csak látszat. Mert a távoli csillagok mivoltáról például alig vagyunk képesek valami keveset is megismerni, mégis tudjuk róluk, hogy azok is elképzelhetetlenül hatalmas gömbök. S ugyanígy vagyunk az atomkutatókkal és más egyebekkel is. Mármost felmerül számunkra, filozófusok számára az a kérdés, hogy egy dolog látszata semmit se számít-e? Vagyis egy dolognak lényege inkább az-e, amit részletes és közeli vizsgálat alapján ismerünk meg róla? Nehéz kérdés.

Ezek a lányok például, akik itt a kávé felszolgálják, égi gyermekeknek látszottak az édes mosolyuknál fogva. Mármost elveszi őket valaki feleségül, mondjuk, egy emír és esetleg így szól: - jobban megismertem őket, csalódtam, nem égi gyermekek, ők is csak földi halandók. - Hogy-hogy? - kérdezem én erre. - Hát az égi mosolyuk, mikor megismerted őket? Az nem volt igaz? Mikor a festők és szobrászok például voltaképpen ezt tartják a legbecsesebb és legigazibb megismerésnek, minthogy semmi egyebet nem is ábrázolhatnak, csak a felületeket. Vagy csak akkor jutsz el a legigazabb igazsághoz, ha még fel is boncolod őket? Vagy ha megállapítod, hogy hamvas, csodaszép bőrük nagyító alatt voltaképp teli van bibircsókkal és baktériumrétegek is borítják? Vagy ha ugyanazt mondod rá, amit Buddha mondott egy királynak, hogy gyönyörű lánya nem kell néki feleségül, mert hisz nyakig úgyis teli van vizelettel és ürülékkel? Egyszóval: csakis valaminek górcsövi képét kell igazi valóságnak elfogadnunk? csak szövettani vizsgálatok, csak sejtjeinek feltárása visz el idáig, a távlati képe nem?

Szidi Numan, államhivatalnok, Abessziniában oroszlánt lőtt és nekem ezt mondta róla: - elvesztette minden tekintélyét előttem, mert teli van tetűvel, a szája és karma pedig rettenetesen bűdös. - No és? - kérdeztem tőle. -

Mikor távol volt tőled, nem tetszett neked? Vagy az nem is volt valóság?

- Ezek szerint tehát a csillagos ég is valami, vagyis a látszat is és ez az egyik dolog, - amit utóbb megismerek a csillagokról, az a másik külön dolog s amit megtudok róluk anélkül, hogy szemlélhetném, az a harmadik külön dolog. És itt érkeztem én el Szávy elnöknek káheljához. Sok mindent tudtam én meg a világról nemde, részben megismerés, részben a gondolat útján. S e kettő aztán összevegyült. Amit a kereskedőkről mondtam, szemlélhető, amit a természet zsugoriságáról és pazarlásáról mondtam, szintúgy. A rendről és rendetlenségről, az Ellentmondó Princípiumokról, valamint a természet és az emberi sors egyszerű és bonyolult szerkezeteiről szóló tudományom szintén szemléleten alapul, de már a Teremtés dolgaiban nemde szemlélet nélkül kellett maradnom. Igaza van a hindunak: én is egyik gyönyörűszép mesébe fogóztam tehát, amelyet nagy költők csináltak, amely atyáról, fiúról és megváltásról szól, - ebbe fogóztam. Mivelhogy áhítat nélkül nem élhet az ember! Később persze a kegyetlenség és gonoszság szemlélete eltérített ettől, parszí lettem tehát, ördög-hitű, - de nem folytatom lelkem vándorlásának felsorolását. Annyi tény, hogy fiatalkorom nagy szigorúsága után jólesett elhajítanom életem gyepelőit és a sorsra bíznom magamat: ez volt egyik oka annak, hogy, mint tudjátok, muzulmán lettem. A másik oka pedig, hogy az örömök felé kezdtem hajlani. A Teremtés felőli gondolatokat pedig elvetettem magamtól, mondván: hogy semmiféle szemlélet nem visz engem közelebb ahhoz, hogy megtudjam, mi módon, vagy mi végre jöttek létre a csillagmilliók, vagy akár a sárgarépa.

- És most megvallom, Szávy valamelyest felvilágosított ekörül. Szemléletem szerint a természet csakugyan ellenségesen viseltetik a szerves élet iránt, amellet, hogy

segíti burjánozni. Íme, itt van tehát előttetek muzulmánok a legfontosabb Ellentmondó Princípium és eddig terjed a szemlélet dolga. És most jön a szemléleten kívüli bölcselet. - Ha pedig ez így igaz, - mondja Szávy és most már én is, - hogy lehet itt akkor csakis teremtésről beszélni? Mikor minden, ami van, tehát nyilván a szerves világ is kizárólag ezen Ellentmondó Princípium alapján jött és nyilván kizárólag csakis így jöhetett létre, vagyis felépül és okvetlenül elbomlik, annál is inkább, minthogy a bomlasztó tendencia néha még erősebbnek látszik az építőnél. És emellett bizonyít talán az is, hogy a fájdalom, a Bomlasztó Princípium e legfőbb lelki megnyilvánulása Buddha véleménye szerint is, pozitívabb dolognak tetszik, mint az öröm. De bizonyítja talán a természet tökéletes közönye is, amelyet olyannyi jajszó iránt mutat. És vonatkozik a bomlasztó tendencia túlsúlyának ez a bölcseleti megállapítása valószínűleg a szerves világra is, csak annak bomlása, átalakulása, változása lassúbb, - no de mi az, amit mi lassúnak mondunk az örökkévalóság időmértékében, amely, ha igazán örökkévalóság, akkor nyilvánvalóan ideje sincs?

Tudás és megismerés

Csillagok megismerése

Az illúziós vagy tüzetes megismerés-e az igazi?

Távlat, vagy közelség?

A látszat is valami

A teremtésről semmit sem tudhatunk

A természet ellensége is a szervesnek

- Egyszóval: ami van, az csakis kölcsön kapja fényét, létezését s ez a létezés is inkább káprázat, mint valóság. Ezért érzik és mondják oly sokan, hogy ez az élet álom. Mert nem hatolunk bele a többi dolgokba s azok se hatolnak mibélénk. S az öröm emléke, vagy az egész életé

is csak annyi, mint mikor az ember a tűnő sugár után tekint, - egyszóval a jelenségek felvillannak és eltűnnek előlünk. Olyan ez, mint a holdsugár a tavon, vagy mint mikor a fecske szárnyával érinti a tó vizét és tovaröppen. Mint a Szávy szép kis unokáinak mosolya, olyan az egész, úgy leng és tovatűnik és már igaz se volt. - Hol a tegnapi napod? - kérdezte tőlem egy huncut, vidám pap elszaladóban. Ma is jól emlékszem rá, ez a Márvány-tenger partján történt. Az ázsiai pápának, a grand katolikosznak kiküldöttje volt Konstantinápolyban, különben európai származású szélhámos-féle ember.

- Hol a tegnapi napod, a zsebedben? - kérdezi megint és nevet.

- A tegnapi napom nincs sehol, csak a fejemben, - feleltem én.

- Vagyis a képzeletedben, az pedig hamisít, - mondja erre a pap. - És hol a jövőd? - teszi fel az újabb kérdést és megint nevet.

- A jövőm szintén nincsen sehol, - felelem erre is.

- Akkor hát mid van? - kérdezi tőlem csúfondárosan.

- Úgy látszik, nincs egyebem, mint az az egy pillanatom, mikor a jövőm múlttá válik.

- Úgy van, úgy van, ez az egy pillanatom van csak, - feleli ő kissé mégis elkomolyodva. - Csak az a pillanat megállapítható birtokod, míg az észlelet elér az agyadig. Ezt filozófiai másodpercnek hívják nálatok, - mondá és kiköpött. Evvel dokumentálva, hogy mennyire utálja Európát.

- Csak egyetlen pillanatom van, az előző pillanat már nincs sehol, - teszi hozzá, - érted ezt? és ez az emberiség egész pozitív kincse, mert semmi egyebe nincs. Dómjaival, tornyaival, városaival együtt csakis ez a kincse. Hát nem a káprázatok világa ez? - kérdezi tőlem.

No igen. Viszont a hegyek, folyók, sőt még a városok is maradandóbbaknak látszanak s te jársz a hegyeken, a folyók mentén s a városok kőházaik közt s azt hiszed, hogy ez a világ igenis maradandó és fájdalom fog el, hogy te oly kevés vagy az s újra feltámad benned az örök élet forró vágya és reménye.

De mit is akarok én mindezzel mondani muzulmánok? A káhelről akarok beszélni. A Szávy szavai végig gondoltatták velem mindazt, amit részben szemlélet, részben bölcselet útján tudok. S íme a tudásnak egy újabb állomásához jutottam el, épp úgy, mint egykor a kereskedők dolgában. Hogy ez a mi életünk, - már a többi élőlénynek létezését nem is tekintve, - hogy az ember élete inkább káprázat, mint valóság, vagy ahogy a hindu selyemszövő mondta, merő irracionális. Különben már régen sejtettem valamit ekörül magam is. De minthogy az emberi lény áhítat nélkül nem élhet, úgy képzeltem eddig - s ez csakis ismeret nélküli, merőben képzeleten alapuló megállapítás lehetett, - úgy képzeltem, hogy ezt a káprázatot valamely Princípium akarja az emberben s elneveztem ezt az akaratot Teremtésnek. S eziránt éreztem áhítatot. De most rájöttem, hogy a teremtő akarat mellett semmi sem bizonyít. Egyetlen pozitívum van itt: hogy ez a káprázat van és változik. Eziránt érezzünk tehát áhítatot, nevezzük el Káhelnek és építsünk neki oltárokat. Igaza van Szávynek.

Káprázatok. Az élet álom

A múlt, jelen, jövő káprázata

A filozófiai másodperc, mint egyetlen pozitívum

Nem a Teremtés, a Létezés iránti áhítat

- S mármost, ami magát e káprázatokot illeti, vagyis mindazt, amit a hindu filozófus irracionálisnak nevezett, annak minden tekintetben való fennállása még

matematikailag is bizonyítható. Hanah Jeremiás például, egy óhitű keresztény arab, egyébként kitűnő matematikus, a párisi Poincaré növendéke egy nap így szólt sógorához, egy berber herceghez:

- Majd megbolondulsz az örömtől, hogy végre fiad született. Mi ennek az oka?

- Mert ő viszi tovább nevemet és nemzetségemet, vagyis a véretem, - felelte a berber.

- Ezt hívják racionalizációnak. Ha valaki nem tudja, hogy mit mért cselekszik, akkor okokat csempész mögéje, - felelte Jeremiás. - Mert mi a te neved? Te vagy a neved? Vagyis, ha meghalsz, akkor a neved te vagy? - kérdezte sógorától.

- A karaván a délibáb felé halad, - felelte a berber.

- Ebben igazad van, - mondta erre a matematikus, - a szerelmesek is azt mondják, hogy a gyönyörű, csillagos ég nekik világít az éjszakában. És igazuk van: hadd higgyék. A csillagos ég gyönyörű, ebben igazuk van. És aki hisz, az boldogul. Boldogok azok, akik hisznek. Meg van írva az ótestamentum kígyó-történetében is, hogy a tudás átok. No de te okos ember vagy, tudás nélkül te már nem élhetsz. Vagy nem vagy okos?

- Az oroszánok azt mondják, hogy minékünk, berbereknek igen jóízű húsunk van, csak hogy mi erről nem tudunk, - mosolygott a herceg.

- Igazad van, látod, milyen okos vagy, - mondotta most a matematikus. - Te nem tudod, mások számára milyen vagy. No jó. De akár hogy van is, azt csak tudod, hogy a csillagos ég nem apró égi mécsesekből áll, hanem hogy ott nagy világok vannak. És a Fata Morgana sem téveszt meg, mert tudod róla, hogy Fata Morgana.

- Csak hogy az egész élet Fata Morgana, - felelte a herceg.

- Látod, milyen ragyogó eszed van, csak épp, hogy meg kell veszni tőled, olyan kemény a fejed, - kezdett el dühöngeni a matematikus.

- No de várj csak, - azt mondja erre a berber szeliden, - én néha még azt se hiszem el, hogy palotám van. Reggel, mikor felébredek, azt kérdezem magamtól: - ez az én palotám? - Aztán nevetek. És akár az ébren álmódó Abu Hasszán az Ezeregyében, azt mondom nővérednek, aki az én feleségem: - Chamzáde, aranyos, harapd csak meg az ujjam hegyét, hadd tudjam, hogy valóság az, ami körülöttem van és hogy te is valóság vagy.

Matematikailag bizonyítható irracionalitás

Az utódok dolga

Racionalizáció

Hogy mások számára milyen vagyok, nem tudom

- Rendben van, - azt mondja erre a matematikus, - nagyon rendben van. De azért csak megkülönbözteted a Fata Morganát az igazi városoktól, nemde? - kérdezi tőle.

- Neked megmondhatom, - hajolt ekkor a matematikus füle felé suttogva, - nem sok különbség van a kettő között. Mert hol vannak az igazi városok is, a régiek? Hol van Ninivé? Épp úgy eltűnt, mint a Fata Morgana. Csak lassabban persze. És így tűnik el minden alakzat a világon. Nincs igazam?

- Tisztességes herceg, - mondá ekkor a matematikus, - most már izzadok. De tudod-e te azt, hogy aki a nagy szempontokat összekeveri a kicsinyekkel, az ostoba ember.

- No látod, akkor hát mégiscsak ostoba ember vagyok, - mosolygott a berber. De a matematikus folytatta:

- Aki véglegesen ilyent gondol, mondjuk: hogy az életben nem érdemes cselekedni s ezért nem fizeti ki a mézárósát, azt részben beperlik, részben nem kap

mindaddig húst, amíg nem fizet. Tudod-e te azt, hogy állandóan nagy szempontok szerint gondolkodni és cselekedni, azt csak a ketrecébe zárkózott hindu bölcs engedheti meg magának? No látod, bölintasz végre-valahára. A lényeg ebben annyi, hogy a délibábról tudod, hogy délibáb, a karavánodat tehát nem irányítod arrafelé, - igaz ez?

- Igaz, - felelte a herceg.

- No végre-valahára, - törölgette homlokát a matematikus, - meleg nap van ma, te tisztességes herceg. Ha pedig nem irányítod karavánodat arrafelé, akkor az életed reményeit se irányítsd a neved fennmaradása felé, mert halálod után a neved már nem te vagy. A neved már akkor épp úgy a levegőben libeg káprázat gyanánt, mint a Fata Morgana, amelyről nem is tudsz többé s amellyel neked semmi kapcsolatod sincs.

- Mondjad tovább, - mosolygott a szelíd herceg.

- Ez az első tétel, - folytatta a matematikus. - A másodikat pedig most magyarázom, figyelj ide. Azt mondod, hogy fiad a véred folytatása lesz. Tegyük fel, hogy ez így igaz. Csakhogy meddig él a fiad, minthogy ő is halandó?

- Csakhogy néki is lesz fia, remélem, - felelte a herceg.

- Tegyük fel, hogy még az is a te véred, - helyeselt a matematikus, - csakhogy a tizedízigleni ükunokáid is azok-e vajon? A tizedik ükunokáid százezreinek ugyanis körülbelül négymillió ősük lesz, vagyis négymillió olyan ükapjuk, mint te vagy. Számítsd ki. Ezek tehát már sokkal kevésbé rokonaid, mint az a halaskofa, aki bekukucskál a kertedbe és esetleg szintén valamely ősödtől származik veled együtt. És épp oly idegenek is, esetleg százszor olyan idegenek, mint a fiú szokott lenni az apjával szemben. Számítsd ki: hányadrészük a te véred? Hisz ez

valósággal irracionális szám, amely a semmivel határos. A te véred tehát rövidesen a végtelenben vész el, mint minden a világon.

- Te tehát ez esetben igenis a Fata Morgana felé vezeted karavánodat. Úgy, ahogy mondtad is. Ezt vedd kérlek tudomásul, ami annyit jelent, hogy nem bánom, tegyed, élvezd, gyönyörködjél benne, csak tudjad, hogy mit cselekszel, - fejezte be a matematikus.

- És így vagyunk mindennel ti muzulmánok - folytatta Kolecsny elbeszélését. - Muszáj, hogy életünk délibábjával, vagyis irracionalitásával becsapassuk magunkat, különben nem tudunk élni, különben azt az üres szót kellene kimondanunk, hogy minél öregebbek vagyunk, annál jobban közeledünk a nullához, - amelyről viszont szintén nem tudjuk, micsoda, - továbbá azt kellene mondanunk, hogy semmi értelme semminek, csalás az egész és hogy minden mindegy. Márpedig, ismétlem, nincsen lélekölőbb és üresebb szó ennél.

Mert például a kiábrándultságtól azt is kérdezhetné valaki:

- Nem érdemes élni? Lehet, hogy igazad van. De mondd csak, jobb volna ezek szerint, ha nem is volna több szenvedő élőlény e földön?

- Jobb volna, - feleled te öregkorodban keserűn.

- Akkor a hold senkinek se világítana éjjel? És a mezők se zöldellnének, a patakok, vagy folyók senkit sem üdíténének s a föld néptelenül, elhagyottan kerengene az űrben? Ez jobban tetszene néked? - kérdezhetné az illető. S te nem tudnál mit felelni neki.

Azt kell tehát mondanom, hogy az életen, a világon voltaképp én se tudnék változtatni, ha isten lehetnék, épp úgy, mint ahogy Beder és Nureddin nem tudna.

Az alakzatok eltűnése

Nagy szempontokat keverni a kicsikbe

Az utódok délibábja

Az ükunokák számtani irracionálitása

A káprázat szükségszerű

Az élettelen, üres földgolyó

A tanácsom tehát ennyi: hogy embertársam mondd tehát bátran azt, hogy lement a nap, holott tudod, hogy nem a nap megy le, hanem a föld forog körül. Merülj el a csillagos ég költészetében, holott tudod, hogy költészete nincs, mert ott égi testek küzdenek a létért, mint a tomboló örültek, – ugyanezért mondtam én az imént, hogy építsünk oltárokat a káhelnek, – ugyanezért mondom, hogy ápoljátok őseitek sírját is, akik mit se tudnak erről, ha jobb a lelketeknek, higgyetek Allahban is és szentjeiben, továbbá merüljete el egy lány mosolyában és mondjátok rá azt, hogy égi gyermek, holott tudjátok, hogy nincs itt égi lény. És dolgozzatok, mégpedig nem is a kenyérért, keményen dolgozzatok magáért a munka kedvéért, amely pedig alig boldogíthat, mert hiszen jól tudjátok, minden emberi munka és erőfeszítés hiábavaló.

Ezt már a görögök is tudták, a Sisifoszról s a Dánaosz leányairól szóló regék bizonyítják, de a Prédikátor is tudta s ezért is nem akarták bevenni bölcseletét a szent könyvek közé. Mert megakadályozza a délibábok szükségszerű szeretetét. Vagyis mit kell itt tudni ti muzulmánok? Azt, hogy legtöbb dolog, amit mi csinálunk, öncélúvá válik bennünk: az ember akkor is dolgozik, ha nem a kenyérért teszi, mert muszáj dolgoznia, ahogy a tigris, mihelyt élőlényt lát, akkor is öl, ha nem is éhes. De a szerelem is öncélú nemde s az utódok dolga már merőben külön világ, hogy szinte meglepetésként hat az ifjú szeretőkre. S mármost, ami a munkát illeti: hány erőfeszítés volt már a világon, amely semmivé vált? – Csak még ezt akarom

befejezni, mielőtt meghalok, - kiált az ember élete vége felé, nem tudni, mért? S amit csinált, épp oly halandó, mint ő maga volt, elporlik, elmállik, széttépi a korok vihara, háborúi s az emberek pusztító kedve, amely szintén a természet pusztító tendenciájának megnyilvánulása bennök. Hányféle kultúra süllyedt már el a szint alá, hogy nyoma se maradt, kiművelt nyelvek, mondák és regék, csodás költemények is biztosan, amelyekről nem tudunk, mert vajjon nem feltételezhető-e, hogy e föld viharaiban ezerszer több lángelme lobogott, mint amennyit ismerünk? Nem délibábok kergetése-e tehát, mikor valaki halála előtt még lázasan be akar fejezni egy munkát? S nyitott sírja előtt az emberek meghatottan mondogatják: - Ibrahim halála előtt befejezte munkáját, igen. - Vagy azt mondják: - derék ember volt, megtette kötelességét. - S a halott erről semmit sem tud már, a szó pedig elhangzik s a munka belevész a munkák tömkelegébe, vagy ha netán fenn is marad egy ideig: a munka itt van, s aki csinálta, az erről már szinte semmit sem tudhat, mondom.

De mit folytassam? Az irracionalitást akartam részleteiben is bizonyítani. Az ember tudatlanul kezdi s mikor már tud valamit, elhanyaglik. Az ember azt hiszi, hogy megismerheti a dolgokat és embereket, például, mondjuk, a feleségét s íme kiderül róluk mindnyájokról, hogy megismerhetetlenek. Az ember azt hiszi, hogy magáévá teheti legalább a szerelmét, de vajjon teheti-e? Hiszen testünk még akadály is a teljes egyesülésnek. S ezt a legbensőbb egyesülést is vajjon a lélek irányítja-e? nem inkább az érzékek s olyannal, aki esetleg nem is méltó rá, minthogy lelkünk az érzékek rabja, tudvalevő. De ha a szerelem irányítja is az egyesülést! Egy barátom valaha így kiáltott fel az utcán: - nézd, ott megy egykori feleségem, de, mintha egy távoli ismerős menne ott, valamely unalmas kísértet a múltból, pedig milyen szerelmes voltam

én belé! Hát hiába volt minden, ami közöttünk történt? – Úgy látszik, hiába volt, – feleltem én. Egy főrangú hölgy pedig egyszer ezt a vallomást tette előttem Európában: – Hogy van ez? mondja meg, ha tudja, hiszen maga filozófus, – kérdezi tőlem. – Ez a gyerek az enyém, ezt néha oly forrón érzem, mintha nap sütné a szívemben. Pedig idegen vér, valaki másé, akit voltaképp sohasem ismerhettem meg. Apja gyönyörű férfi volt s én az övé lettem, ő pedig másnap reggel még egyszer megcsókolt, aztán tovább indult csapatával és el is esett rövidesen a gorlicei csatában. És én most ámulva nézem, hogy virágzik ki ebben a gyerekben valaki... vagyis a teljes idegenség. Mert vad ez a gyermek, fehér fogaival úgy tépi a húst, akár a tigris. Nem olyan ez a dolog mint a délibáb, épp oly megfoghatatlan? Hogy hiába igyekszem feléje, épp oly messzi marad tőlem, akárhogy közeledem. S hogy íme szerelmi játékból élet lesz, ily komoly élet s valószínűleg tragikum is, ebből pedig megint csak játék ugye – s én hiába keresem ennek az életnek és tragikumnak eredetét valahol a messzi levegőben, mert nincs sehol, mert én nem is ismertem, ő pedig meghalt a gorlicei csatában. – Így szólt ez a hölgy.

Ne feledjük, életünk irracionalitásáról beszélek, ti muzulmánok. Az emberi tudás egyre növekszik, de kérdzem, hol van ez a tudás? Csakis könyvespolcokon, mert már régesrégén nem fér bele az emberi fejekbe. Mert minél nagyobb a tudás, annál kevésbé felfogható. Az építész például így szól segédjéhez: – másszon fel a polcra, vegye le ezt meg ezt a könyvet, abban van egy egyenlet, amely szerint fel lehet majd építeni ezt meg ezt. – De hol a történelem is, kinek a fejében? Nem a fejekben van az sem, hanem ugyancsak a polcokon. S ha ezek a polcok megsemmisülnek, vége a tudásnak s annyi ember megint csak hiába fáradt, vagyis valamennyi megint csak

délibábot kergetett. Márpedig a polcoknak az a tulajdonságuk, hogy elpusztulnak. Nézzétek meg a görög romokat, vagy akár Baalbek csodáit, – de mit folytassam? Rengeteg a nyomtatott szó, ti muzulmánok, már-már előnti a világot, mint a vízáradat s minél többet akar belőle felszedni az ember, annál kevesebb az, amit felfoghat. Vagy vegyük akár a küszaszt, a vérbosszút, amelyet vendettának neveznek Európában. A bosszuló forr, – majd én megmutatom neked! – gondolja magában s a kés markolata csak úgy égeti kezét. S mit mutat meg a másiknak? Semmit. Az áldozat ott fekszik holtan s ő hiába kiáltaná fülébe: – látod, mért bántál így velem? Hatalmas vagyok én! – Hiába tenné, mert az áldozat nem hallja többé. Kielégítetlenül áll tehát a halott felett, rosszkedvűen. Mit szeretne? Talán: hogy áldozata éljen is, az ő hatalmától reszkessen, amellet meg is legyen halva. S így már évekig sorolhatnám annak bizonyítékait, amit mondani akartam, hogy irracionálisból van alkotva e világ minden oszlopa, hogy arra van építve az egész lét s hogy még a vashidak is valamely érthetetlen álom vetületei csupán.

A káprázatokat szeretni kell

Öncélúság

Eltűnt lángelmék

A munka reménytelensége

További káprázatok

Az egyesülés reménytelensége

Játékból élet, életből játék

Polcokon nyugszik az ember tudománya

A vendetta reménytelensége

De, mondom, nem folytatom ezt, mert nemsokára hajnalodik, inkább felolvasom egy prózában írt

himnuszomat, amely e tárgyról szól.

S itt Kolecsny szemüveget vett, a gyertyát közelebb húzta magához és elkezdte olvasni:

Óriási templomokat építettél ember, ünnepi tüzeket gyújtottál e világ sarkaiban, harsonák szóltak, orgona bűgött, az asszonyok énekeltek s megszólaltak a váteszek is. Mindenki serény munkába fogott, némelyek vésővel és kalapáccsal, mások fínom ecsetekkel s e világ szobrokkal lett ékes és milliónyi képpel, amelyek milliószor dicsőítették ugyanazt, nagy költők és bölcselők áhítatától visszhangzottak a városok és ezek mind-mind ugyanattól az igétől voltak mámorosak, miközben arany edényekben füstölgött a tömjén, a rongyos nép ujjongott s a főpap trónjára ült.

S egy nagy világ épült fel így és én attól félek, hogy a semmire. Mert mi volna, ha egy gonosz kéz felrázhatna sírodból s megmutatná neked az üres mennyeeket? amelyekben hiába keresed Szent Józsefet az Úr jobbjára felől, hiába Sívát a sárkányon, Oziriszt a remeterákkal, vagy az Aveszta szent szüzeit. A fűnek és fának, de még az oroszlánnak sincs istene és mégis él és mégis itt van, de te nem! te nem bírod el a pusztaság létét e lidérces álmaid mámoránál nélkül, - ezért átkozott legyen a kéz, amely el akarja venni tőled ezt az édes mérget, a képzelet fátyol kincsét, amely ezzel feketeségbe akart taszítani téged és még jobban marokra fogja, még jobban elnyomorítja amúgy is reszketeg s oly boldogtalan szívedet.

S itt Kolecsny elhallgatott.

A szavai után keletkező nagy csendet jó ideig nem törte meg semmi, mindenki hallgatott. Végül is Beder azt kérdezte tőle:

- Szóval oltárokat emeljük a káhelnek? ez a tanácsod?
- Igen, ez a tanácsom, - felelte Kolecsny.

- És mért? Okold meg még egyszer röviden, - szólította őt fel Nureddin.

- Azért tanácsolom, mert nem tudok jobb világot elképzelni a meglevőnél, bármily kegyetlen és érthetetlen is az. És az emberi lény épp abban különbözik a baromtól, hogy sohase bírta ki ezt a kegyetlen és érthetetlen létet vígasztalás nélkül, néki tehát nem való a nagyobb világosság. Különösen a szegény, együgyű népnek nem való. Ezt talán csakis mi filozófusok bírónók ki. Illetve még ezt sem mondom, két oknál fogva. Egyrészt: a nép közül is az, aki bírja, vegye. És annál inkább veheti, mert hisz vígasztalás is rejlik benne: és ez épp a káhel. Vagyis az az áhítat, amelyet nem a Teremtés, hanem az örök Létezés és örök Változás iránt kell éreznie. És másodszor: mert ez épp a mi vígasztalásunk is, minthogy a mi világosságunk se teljes, mi se tudjuk mit gondoljunk az örök Létezésről, ezért ajánlottam, hogy oltárokat építsünk neki és leboruljunk előtte. Mert hiszen akárhogy vitézkedünk is, mi is csak félénk és gyarló emberek vagyunk s a teljes világosság, amelyben úgyse lehet részünk, voltaképp nekünk se volna jó. Mint-ahogy az ember nem tud a napba nézni. Az emberi lénynek ugyanis, ismétlem, a káprázat való, az áhítat, az ünnepélyesség és költészet, hadd sírjon tehát azon, ami nincs és nevéssen azon, ami sohase volt.

Így szólt Kolecsny s ezzel leült. S e szavai után keletkező újabb csendben Szávy felemelte lehajtott, ősz fejét és végül is így szólt:

- Jó filozófus vagy, a magunkénak tekintünk ezentúl. - S ezzel bólintott az európai felé.

Amire a többiek is rászánták magukat, és ők is azt mondták neki, hol ez, hol az, de mind csendesen és szomorún:

- Jó filozófus vagy. - De látszott rajtuk, hogy azért mégis Allah és Mohamed miatt szomorúak. Akkor már erősen hajnalodott.

S ezzel a filozófus kézművesek akkori ülésszaka véget ért.

Himnusz a káprázatokról

Átok arra, aki a káprázatoktól megfoszt

A káprázat: vigasztalás

A napba nézni

Ne feledjük el, mindezt Tuszun, a kardkovács mesélte több alkalommal borús és álmatag hevertében Szein-Alaznámnak, az elképzelt angyalnak s hogy az angyal előtt való ezt a beszédét ismételte el a papoknak több éjszakán.

- Mikor is az angyal hirtelen rám támadt, ti papok, - mesélte Tuszun.

- Mi tehát az ember? - rivallt rám, Tuszunra az angyal. Erre elkezdtem hadarni neki, mint valamely titkos új Koránt:

- Az ember lelkes lény, de lelke a testétől veszi az eredetét és azzal együtt elenyészik, épp úgy, mint a szegény állaté. S ezt az ember nem bírja elviselni, ezért a káprázatokat keresi. És ez így van jól.

- És semmi nyoma se marad annak, hogy élt? - rivallt rám újból az elképzelt angyal.

- Vedd a leggyönyörűbb rózsákat ó Szein-Alaznám, - feleltem néki én Tuszun, a kardkovács, - mi nyoma marad akár a legszebb rózsának is? S íme Szávy szép kis unokái még hasonlítanak is a rózsához, mert épp oly szépek s egyéb alig is van bennük, csakis a szépség és majdnem épp oly öntudatlanok. Én szerelmes voltam mind a háromba, mégis azt kérdezem tőled: mért maradna több nyomuk e földön, mint a rózsának?

- No és a szellemi kiválóság? A kiválasztott lélek? - kiáltott fel az angyal.

- A szellemi kiválóság? - feleltem néki, - csak nem vagy te is széplélek ó Szein-Alaznám? Vajjon mennyivel becsesebb a szellem kiválósága, mint egy lány isteni mosolya, egy gyermek szívet melengető bája, vagy akár egy öreganyó csodás ravaszkodásai, amelyeken boldogan kacag az ember? Ugyanaz a Kolecsny egyszer így szólt hozzám: - akkortájt Európában egyetlen élvezetem a kocsma volt s abban is egy részeges hazudozó, aki oly csodás marhaságokat mesélt esténként, de oly élvezetesen, hogy ő volt életem minden öröme akkoriban. - Nem Kant, a nagy európai filozófus? - kérdeztem tőle ravaszul. - Nem Kant, - felelte ő nekem ugyancsak ravasz pislogások közben. S én akkor azt gondoltam róla: - valóban jó filozófus ez a Kolecsny.

- Ne kertelj annyit, mi nyoma maradt az embernek, arról beszélj! - lett velem, Tuszunnal egyre szigorúbb az angyal.

- Vedd a tenger hullámain, - mondtam neki most, - azokból néha gyönyörű alakzatok csapódnak fel az ég felé. Te pedig elnevezed a hullámot Ibrahimnak s azt mondod: - itt járt Ibrahim. - Mert mi marad meg e gyönyörű alakzatokból? Valami uszályuk marad talán, de végül az is elenyészik. Ennyi az ember. S az örök időben az örökkévalóságban az ember élete nem több, mint számunkra ez a pillanat. Vagy vedd akár ezt: barátom, Bedreddin Hasszán arab nevű ember volt, de hindu eredetű. És parkett-táncos volt egy európaiak által látogatott hegyi üdülőben. Egy nap aztán rövid szenvedés után meghalt. S minthogy az utóbbi időben a Dzsaina híve lett, kívánsága szerint elégették s hamvait egy hideg tóba szórták. S íme: tegnap még táncolt, nevetett és beszélt - s nem olyan-e ez a tegnapi beszéd, nevetés és tánc, mint a tegnapi napfény, amely itt táncolt a tetőkön, majd megült

és ellobbant? Mert hol van az egész ember és hol az udvarias mosolya?

- Hát a neve mégis, nem marad-e a neve fenn? - kérdezte a szigorú angyal.

- Ej de figyelmetlen vagy, - feddettem őt. - Hogy mi a név? Megmondta már Kolecsny becsületesen, hazudozások nélkül. Mikor az ember megszületik, a nevéhez semmi köze, azt ráakasztják s néki magának is meg kell tanulnia, hogy hogy hívják. S ehhez aztán annyira hozzászokik, hogy a hiúsága hordozója lesz. Ha azt mondja valaki, Tuszun ostoba, akkor az én vagyok, én érzem sértve magam. Mások izgatottan lesik a híreket, hogy mi szó esik róluk, a nevükről? Ez eddig rendben van. De mikor meghalnak, megint kettéválnak nemde, ők nincsenek már sehol, a nevük pedig itt maradt. Ki az a Platon? vagy ki az a Mohamed? Mi úgy beszélünk róluk, mintha jelenvaló emberek volnának, ők pedig nem tudnak semmit erről, mert már porukat is az óceánba fújta be a szél. Olyannyira nem, hogy, ha haláluk után felébreszthette volna őket valaki s ha fülükbe kiáltja saját nevüket, azt épp oly ámulva hallgatták volna, mint gyerekkorukban, mikor, mondom, elnevezték őket valaminek. A név tehát fantom, vedd ezt egyszersmindenkorra tudomásul ó Szein-Alaznám. Füst, hab, amely sírjuk felett libeg. Ami pedig azt illeti, hogy az életük tükre mégiscsak itt marad a világon saját életrajzaikban, vagy amit mások írnak róluk, - ez is merő káprázat csupán.

- És mért? - kérdezte az angyal.

- Mert az életrajz sem ők maguk. Ezenfelül, ha valaki maga írja életrajzát: egyrészt az írás természete miatt, amely formálást követel és nem is enged meg teljes őszinteséget, de az író hiúsága és szemérme miatt is és végül: mert az ember még saját életére sem emlékszik elég jól, - mindezeknél fogva még ennek a fele sem úgy

igaz, ahogy írva van. Hát még, ha mások írják! Ki ismerhet meg jól egy másik embert? vagy az életét? Különösen, ha tudományát mendemondákból veszi. Márpedig mi egyebet hall róla, mint mendemondát?

- Akkor mért ragaszkodik úgy a neve fennmaradásához és mindezekhez is az ember? De még egy Horátius is? Taníts meg rá. Mért akarta oly nagyon, hogy műve és híre-neve fennmaradjon? - kérdezte az angyal.

- Mert, sokszor mondtam már, az ember mindenben a káprázatokat kergeti. Egyes kiváló emberek s úgy tudom, ő is, meg mások is megvetették saját korukat, züllöttnek és ostobának tartották azt és nem is akartak e korukhoz szólani, sem a néphez. Ezzel szemben látatlanul nagyra becsülték az utókort, amely valószínűleg épp oly züllöttnek és ostobának tetszene előttük, minthogy az utódok nemigen szoktak különbek lenni a régieknél. No de az ember rendesen jobb jövőt remél a gyerekei számára, mint amilyen saját múltja volt, különben aligha hozná őket a világra s a költők műveiket, úgy látszik, ugyanúgy tekintik, mint mások a gyerekeiket. De most legyen is vége a bölcselkedésnek, mert belefáradtam, - mondtam én Tuszun és ásítottam. - Nincs álmosítóbb dolog a bölcséletnél, - tettem hozzá.

- És mégis mennyire szereted, - mondá az angyal.

Ahogy a rózsá elmúlik, úgy az emberi szépség

Mi tud örömet okozni?

A szellemi gyönyör értéke

Az ember, mint a tenger hulláma

A halál utáni név: fantom

Minden életrajz hamis

Az utókort többre becsülni, mint a jelent?

A művész gyermekének tekinti művét

- Némely ember a feleségét is szereti és mégis elalszik mellette gyakran, - mondtam én.

- Megleckéztettél engem, most tehát már alázatos vagyok, - vallotta ekkor Szein-Alaznám, az elképzelt angyal, - neked viszont kötelességed, hogy még beszélj egy keveset a halálról is.

- Akkor végy plajbászt és írd, amit mondok, - parancsoltam rá, - ezt már diktálni fogom, mint egy titkos új Koránt. Pontokba foglalom mondanivalómat. Halljad tehát:

Szúrák a halálról

Első, rövid Szúra. Egy menekült krakkói zsidó azt mondta nekem nemrég: - mihelyt meghaltam, nem vagyok többé se lengyel, se zsidó, azt se fogom tudni, hogy ilyen népek voltak-e a világon. Tehát nem fog fájni a sorsuk és harag se lesz többé a szívemben. Különben egy régi sztoikus is körülbelül ilyesmit íratott sírkövére. Ezt íratta: meghaltam, nem tudom.

Második, rövid Szúra. Aki meghalt, az megszabadult a legnagyobb átoktól, a halálfélelemtől és istenfélelemtől. Aki meghalt, annak nincs többé istene.

Harmadik, rövid Szúra. Aki meghalt, az saját lelkét tekintve sohasem élt. Aki meghalt, az halálának első pillanatában már olyan, mintha az örökkévalóság óta lenne halott. A halálunkhoz tehát nekünk, élőknek nem lehet közünk.

Negyedik, rövid Szúra. Mennyi minden kell az élet fenntartásához: táplálék, levegő s a szervezetnek ezernyi berendezkedése, - ahhoz viszont semmi se kell, hogy halott maradjon a halott.

Ötödik, hosszabb Szúra. Ha egy nagyúr remek köntöse a könyökén elkopott, eldobja az egészet. Hasonlóképen a

természet. Az oroszlánnak túske megy a lábába, a gazella megsérti finom kis térdét s a természet máris eldobja az egész állatot. Pedig a szeme még remek volt, a füle is, de nem! neki nem kell többé s elrontja a halálban a szemét is, fülét is s az embernek még éber szellemét. – Igaz, az ember megpróbálja kifoltozni földi hüvelyét s ez így-úgy sikerül is neki, de vajjon megéri-e hátralevő élete a foltozás kínját, vagy az öregség gyalázatos, tehetetlen nyomorát? Ezt már nem tudom. Az oroszlán, vagy a nyúl, vagy a gazella sohase ilyen nyomorult, mielőtt végleg tehetetlen lenne, elpusztul.

Hatodik, rövid Szúra. Hasszán, a filozófus rézüstkészítő nagy betegségében igen félt a haláltól. Hogy mi lesz vele a sírban? Így szóltam hozzá: – az amerikai Andeszek egyik völgyében van egy sárga kő. Tudsz róla? Nem. Nos erre gondolj. Mert a sírban épp ilyen keveset fogsz tudni magadról és hogy hol vagy.

Hetedik, hosszabb Szúra. Kodzsa-Hasszán, az asztalos, szintén filozófus, a kolera-járvány idején ugyancsak nagyon beteg volt és szintén igen félt a haláltól. Hogy mi lesz vele a sírban? Hogy özvegyének, gyerekeinek és szegény hazájának sorsa hagyja-e majd nyugodni? Így szóltam hozzá: – kedves Kodzsa-Hasszán, te jó gondolkodó, vajjon születésed előtt majdnem kétezer évvel aggasztott-e téged a római birodalom bukása és később az alexandriai könyvtár égése, továbbá az a sokféle szörnyű tragédia, amely az emberiséget érte? Ugye, hogy nem? Hát így lesz most is, mert, légy nyugodt, beáll megint a születésed előtti állapot.

Nyolcadik, rövid Szúra. Tested pedig személyből dologgá minősül, – mondtam még neki, – lelked ugyanis abban a pillanatban szűnik meg, mikor az együtttható erők nem éltetik többé. A lélek ugyanis nem külön energia ó Kodzsa-Hasszán, hanem a testi energiák eredménye.

Kilencedik, hosszabb Szúra. Khodádad hellenista költő így szól: - Az eszem megveti az életet, a szervezetem, ösztöneim és vérem viszont mindenáron élni akarnak. Ez a vita csak akkor dőlne el, ha hindu volnék, beülnék a ketrecembe és addig gyötörném ezt a bitangot, ezt az ördögöt, aki bennem lakik és nem akar megdöglenni, amíg testem minden sejtje alázatosan felveszi az értelem tanát, hogy tudniillik, élni nem érdemes. Akkor aztán kitörnék ketrecemből és azt kiáltanám a nap felé: a tan szervült! Így azonban... így azonban, minthogy nem vagyok hindu, várnom kell, amíg ez a vita halálommal magától megszűnik és megszűnik az is, hogy szeressek élni, amit megvetek.

Aki meghalt, nem tud hazájáról

A halott nem fél sem a haláltól, sem istenétől

Aki halott, az sohasem élt

A halálos állapot fenntartásához semmi sem kell

A test egy helyen elromlik és vége

Megéri-e az öregség a kint?

A halott önmagának egy messzi kő

Nem tudok az emberiség tragédiáiról

A halál: mint születés előtti állapot

A lélek nem külön energia

A szervült életúntság

Tizedik, hosszabb Szúra. Ugyanennek fia ekkor így jajongott: - Hát megszűnik énünk zárt egyénisége, amely olyan volt, mint a vaskapocs? - Amire apja így felelt: - Nem épp a napokban jajongtál, hogy olyan ez, mármint zárt egyéniséged, mintha börtönben volnál s hogy mikor fogsz végre megszabadulni attól az örök és egyhangú dallamtól, hogy én és én? - A fiú erre nem tudott mit felelni neki, csak homlokát ráncolta és tétován állt ott, mint aki el akar szaladni. Végül is szemrehányón és

sötéten ezt a kérdést tette fel: - Van itt egy Száleh nevű, undok, szemét alak, egy megvesztegethető, piszkos kasif, ezt én gyűlölöm és ezzel leszek én egy anyag a földben? Eggyé kell válnom a szeméttel? Nem borzasztó apám ez a gondolat? - Amire apja így felelt: - Püh, de nagyra vagy magaddal! Mert mi vagy te? Nem ugyanabból az anyagból vagy, mint a másik? Úgy is mondhatnám régi szóval, hogy a földnek két röge vagytok mind a ketten, kikeltetek a földből s itt egymásnak estetek. A földben pedig visszahulltok ugyanoda és békesség, valamint egység leng újra fölöttetek. A harc megszűnik és ennyi az egész.

- Akkor mért segítettél a világra jönnöm? - kérdezte a fiú.

- Azt nem tudom, - felelte az apa.

Tizenegyedik, hosszú Szúra. Egy másik, igen okos bagdádi cipésznek, Khursid nevűnek, hiába magyaráztam hatodik szúrámat, amely az Andeszek sárga kövéről szól, sehogy sem akarta megérteni. Váltig azt hangoztatta, hogy ő fél, hogy a sírból, a lepelből, a lécek mögül és pázsitból, amely a holtat borítja, ki akar majd kukucskálni, hogy lássa a napot. - Fájni fog szívem a nap után, - mondta. Így szóltam hozzá: - Khursid, te derék gondolkodó, ami nincs, annak nem lehet kára nem látnia a napot, ugyanúgy, mint annak, aki sohasem született meg. - Még mindig nem értette s mint lelkiismeretes, jó ember azt panaszkolta, hogy ő sok szégyenletes dolgot követett el életében, megvallja nekem: egy átutazó perzsának például nem elég jó bőrt adott cipőjéhez, mert azt gondolta, hogy úgyis átutazó és más ilyeneket csinált. Hogy nem fogja-e ő ezekért a sírban szégyenleni magát? Így szóltam hozzá: - Khursid, te derék gondolkodó, nem csodálom, hogy a halál előtt ilyen csacsi lettél. Hallgass hát ide! A te lányod, Gülnaré, utcalány lett és ellopta egy nagyon vallásos, átutazó kurdnak kémírját és nyolc év előtt elbujdosott,

mert halálosan szégyellte magát, igaz-e? – De nekem nem volt sohase lányom, – tiltakozott a cipész. – No látod, – mondtam én. – Ami nem létezik, az nem is szégyellheti magát. Ami meg se született, az nem is szégyellheti magát. És ez lesz a te helyzeted is.

Tizenkettedik, hosszabb Szúra. – Láttál-e már számadót a táblán számolni? – kérdeztem ugyane Khursidtól. – Néha egész beleizzad és azt mondja feleségének: – menj innen Szobeide, ne zavarj, mert nekem nagyon nehéz helyzetem van ezen a földön. – És este, mikor már azt hiszi, hogy vége felé érkezett a számadásnak, egy dzsin keze kinyúlik a sötét sarokból és letörli az egészset. Hiába számolt tehát olyan sokat, olyan buzgón és olyan nehezen. Ilyen a halál, vagyis így törli le valamilyen láthatatlan kéz az ember egész életét. És mondhatom neked, te cipész és sarukészítő, hogy akkor már hiábavaló a számadás és a sorsoddal való perlekedés! A végén, mikor már a halál ujjá érint, már érvénytelen a számadás testvérem, de még egy nap végén is, mikor már este van és lehajtod a fejed, akkor már mindegy is, hogy jól telt-e a nap, vagy rosszul, hát még az utolsó pillanatban! Letelt és vége van az egésznek s a többi akkor már egyre megy. Nincs többé számadás.

Tizenharmadik, rövid Szúra. Aminthogy a halál csakis azon perc halála, voltaképp nem is az egész életé. Mert az egész élet már nincsen sehol. A lámpába bámulsz, aztán már nem bámulsz bele, már nem látod többé. S ez a halál.

Tizennegyedik, hosszabb Szúra. A halálnál pedig nagyobb halál nincsen. S ez többfélét jelent. Egyrészt, hogy aki ezer embert ölt meg, az csak ugyanazon halállal büntethető, mint aki egyet ölt meg. És másodszor: aki a domb tetejéről zuhan le, az épp úgy hal meg, mint aki a Davalagiriről, egy pocsolyában is ugyanúgy, mint aki a Niagarába esett, aki a szobában elcsúszik, ugyanúgy, mint a csatamezőn. És harmadszor: ezer ember halála az egyén

szenvedésének mennyisége szempontjából csak egy halál. Mert egyetlen halálnál nagyobb halálos átélés nem létezik.

Tizenötödik, hosszabb Szúra. A keresztények mennyit siratják majdnem kétezred éve Krisztus kínszenvedéseit a keresztfán. Holott minden embernek át kell ezen esnie, – vagyis min? Hogy így, vagy úgy megfeszítetik, egyszóval a halál kínjain. Ugyanígy: – milyen nehéz szigorlatokat tettél te le Párizsban, – mondtam egyszer Hanah Jeremiásnak, a matematikusnak, aki nekem is barátom. Amire ő így felelt: – a legnehezebb szigorlatom még hátra van. – És melyik az? – kérdeztem én. – Meghalni, – felelte ő.

A zárt egyéniség megszűnése

Az egyéniség börtöne

Egyé válni a szeméttel

Az élők dölyfössége

Aki meg sem született, annak fájdalma sincs

Számadásodat letörlik a tábláról

A végén nincs számadás

Halálunk a perc halála

A halálnál nagyobb halál nincs

Krisztus kínját mindenki megéli

Tizenhatodik, rövid Szúra. Ha a halott akárcsak a kisujját tudná is megmozdítani, hacsak egyszer is megmozdítaná holtában, ez oly csoda volna, hogy az egész világ összecsődülne teteme körül, – ott talán még nagyobb zarándoklat volna, mint Mekkában.

Tizenhetedik, rövid Szúra. A halottat úgyszólván lehetne nevezni, hogy vízszintes ember. Mert soha többé nem lesz függőleges. Mert aki halott, az meghalt végeláthatatlanul.

Így végződött Tuszunnak, a kardkovácsnak elbeszélése a két pap előtt Szein-Alaznámról, az elképzelt angyalról. S

hogy miket mesélt ő annak. A két pap most nem tett ellenvetést, de megígérte, hogy minde dolgokat tanulmány tárgyává teszi s aztán fog felelni Tuszunnak, a kardkovácsnak.

- Lehet, hogy egy más alkalommal majd még feleletükről is szólni fogok fiam, - mondá a mágus fiának. Mert el ne feledjük, mindezt Hábi-Szádi keleti mágus mesélte fiának, Tahtúrnak, tanításképen, mert azt akarta, hogy ő is mágus legyen. S e dolgok végén Tahtúr így szólt apjához:

- Szívemre tett kézzel köszönöm a tanítást. De bocsáss meg igen tiszteletreméltó atyám és tanítóm, ha most megkérdezek tőled valamit. Nemde mindazon személyek, akik itt szerepeltek, sose léteztek, csak a te elmédben nemde? Vagyis úgy igaz, hogy mindezek te magad voltál, tehát úgy Tuszun, a filozófus kardkovács, a vak koldus, valamint a többiek, és akikkel ezek beszélgettek, vagy vitatkoztak, tehát a gyógyszer-kereskedő, a cipész, a berber herceg, a matematikus, de a filozófus kézművesek egész gyűlése szintén. Így van ez atyám? Nem tévedek? Nekem ugyanis, mondom, az az érzésem, hogy mindezek csupán a te elmédben nyerték életüket.

Ezt kérdezte a fiú, amire az apa így válaszolt:

- Te már tizenhét éves vagy és nős ember is fiam, neked tehát tisztelet jár. Eszemben se volt, hogy becsapjalak. Okos vagy, jól eltaláltad, e személyek sohase léteztek, csak az én elmémben, mindegyike csakugyan én voltam.

- És Khodádad, hellénista költő se létezett? - kérdezte a fiú. - És annak verseit is te csináltad?

- Mindent, amit hallottál, én csináltam okulásodra, tehát a verseket is, kivéve a rigvéda himnuszát, - felelte a mágus.

- Akkor, ha megengeded, még azt is megkérdezném tanulságomul, hogy mért tetted ezt velem?

- Két okból, - felelte az apa fiának. - Mert a fiú előtt gyakran nagyobb tekintélye van annak, amit idegenek mondanak neki és azt jobban el is hiszi, mint amit az apja mond. És másodszor: mert ezek a személyek vérrel telítették mondanivalómat. Nem akarom én édes fiam, hogy a fejed egészen kiszáradjon a sok bölcselettől.

És itt végződik Hábi-Szádi keleti mágusnak kardinális bölcselete. Egyéb észrevételeire mindjárt rátérünk.

A halott kisujját mozdítja

A vízszintes ember

Amit idegen mond, annak nagyobb becsé van

Ami csak filozófia, az kiszárítja az elmét

Hábi-Szádi titkos feljegyzései a fia számára

Törvénykezés és a törvény végrehajtása

Mezári bej igen tanult ember volt, a beiruti angol egyetemen is tanult, Ezenfelül Angliában is, aztán érett korában megint Londonba ment, otthon hagyva nejét és fiát s ott részben keleti nyelvészettel, részben nemzetgazdasággal foglalkozott. E tanulmányai folyamán különösen Malthus Róbert tanai tettek nagy hatást reá. Hogy tudniillik mi lesz az emberiséggel, ha így elszaporodik? Mértani haladványban szaporodik, viszont terményeinek mennyisége, amelyekből táplálkozik, csak számtani haladványban szaporíthatók. Ennélfogva a háborúk és járványok szükségesek is, különben néhány évszázad múlva éhhalál fenyegetné az emberiséget. Így valahogy. Hogy igaza volt-e Malthusnak, vagy sem, ezzel most nem foglalkozunk. Annyi tény, hogy ehhez aztán hozzáfűzte a saját gondolatait is. És pedig:

- Ez a föld, - gondolta magában, - nem is tűr meg annyi élőlényt a hátán, amennyit el tudna tartani. Jóval a határ előtt megritkítja tehát az élőket. No de mért? Mert a föld részben kegyetlen, részben okos. Mert tegyük fel, hogy ezer embert tudna eltartani ennyi meg ennyi négyzetkilométer területen s az emberek még mindig szaporodnak, - mi lesz akkor az ezeregyedikkel? Éhen kell halnia? Éppen ezért már jó előre gondoskodik arról, hogy ez ne lehessen így, vagyis ráadásos óvatossággal már nyolcszáznál berzenkedni kezd. Megrázza hátát, ahogy az oroszán megrázza, hogy a tetvek lepotyogjanak róla s ez a földrengés, vagy tüzet okádik, küld a felhőkből egy kis gyermek-járványt és így tovább. De az emberek maguk is segítségére sietnek gyalázatos ökonómiájának: lemészárolják egymást.

Ezeket gondolta, aztán elhozatta magához feleségét és fiát is, hogy megmutassa nekik Angliát s a fiát, aki addigra már tizenhét éves lett, beírassa az egyetemre. Mindenesetre megint tanítani kezdte a fiút némely okosságokra, ami régi szokása volt s így elmondta neki a Malthus-féle tanítást és amit körüle gondolt. S a fiú, mint mindig, most is nagyon figyelt a tanításokra és részben jegyzeteket is készített róluk, hogy jobban megjegyezhesse azokat.

Így éltek s mielőtt még nejével hazautazhatott volna Beirutba, az utolsó nyáron elvitte családját Skóciába, hogy megmutassa nekik az ottani hegyeket. S mikor már ez is megvolt, mikor már látták a hegyeket is, tavakat is, visszafelé utaztukban egyszer csak nyílt pályán megállt a vonat. Kinéztek az ablakon, hát látják, hogy a mezőn dolgozó asszonyok és emberek ott állnak sápadtan kapájuk mellett, rémülten néznek a vasúti töltés felé, némelyek pedig felemelt kezekkel rohannak feléje. De a vasúti kocsiban is nagy lett a mozgalom, riadalom ugyanakkor, mert isten tudja, mi módon azonnal elterjedt híre annak, hogy a vonat elgázolt egy gyermeket, kis birkapásztort bárányával együtt, amelynek átölelte a nyakát. Le akarta ráncigálni a töltésről, de már elkéssett vele.

Mindenki sápadt lett a kocsiban, egyes asszonyok már sírtak is, a bej Számer nevű fia mégis így szólt hangosan, a csendben, mégpedig feltűnésre vágyón, angolul:

- Nagyon helyes, úgy is túl sokan vagyunk a földön.

Mindenki ámulva nézett rá, némelyek szigorúra vonták szemöldökeiket, annál is inkább, minthogy fez volt a fején és látszott rajta, hogy keleti ember. A fiú voltaképp mégis inkább apjához intézte szavait és azt hitte, hogy közös, titkos tudományuk mosolyával fog találkozni nála, ehelyett a bej abban a pillanatban felállt és egy hatalmas pofont kent le fiának. Számer nagyon elpirult ugyan, de semmit

se szólt, az utitársak arcából viszont eltűntek a szigorú redők, némelyek bólintottak, mások a fejüket csóválták.

Az anya sem szólt semmit, s minthogy tyúkeszű volt, mint asszonyaink általában, részben nem értette, hogy fia mit akart kifejezni iménti szavaival és nagyon sajnálta őt e nyilvános megaláztatása miatt. De a kis pásztor sorsa is megrázta lelkét, mert jólelkű volt. Zavarában a sarokba húzódott tehát és duzzogott. Férjének nem mert szemrehányást tenni, még arabul sem, mivelhogy kényura volt neki, s ő fél-kutya helyzetben, mint nálunk általában az asszonyok.

Egy idő után azonban, mikor a vonat már tovább zakatolt, Számer mégis megemberelte magát és így szólt apjához arabul:

- Igen tiszteletreméltó atyám, most mért ütöttél engem pofon, mikor ugyanez a te véleményed is és én joggal hihettem, hogy elismerő pillantásoddal fogok találkozni. Mert ebből láthattad, hogy fogékony vagyok tanításaid iránt. Vagy véleményed voltaképp szégyenletes és nem szabad hangoztatni a nép előtt? - Az apa világos, éles tekintettel nézett fiára, mintha szeme sugaraival annak fejében akarna kotorászni.

- Mért ütöttél pofon, mikor ez a legnagyobb megaláztatás az oly kényes angolok előtt? - kérdezte Számer újból. Amire a bej végül is így felelt:

- Azt hittem, hogy rá fogsz jönni magadtól is. Úgy látszik azonban, hogy elfelejtetted egyik igen fontos tanításomat. Hogy aki részletek megítélésében általános, nagy elveket használ fel, az ostoba ember. Az élet csupa kín, nem szabad semmire se törekedni, - mondotta Buddha, - de azért megkötötte reggel a saruját s ha feje felett netán kigyulladt volna a ház, biztosan kiment volna belőle.

A fiú előbb száját összeszorítva hallgatott, aztán, minthogy tisztességes fiú volt, így felelt:

- Igazad volt apám. - Amire a bej így folytatta:

- Észrevételed esztelenségét azonban még más szempontokból is lehet bizonyítani, - mondotta Mezári a fiának. - Miről van itt szó? Hogy az elmélet így szól: a szaporaság túl nagy, túlságosan fenyegető, tehát a pusztulás, sajnos szükségszerű. Ez az elmélet. A konkrétum pedig az, hogy itt a szemünk láttára elgázoltak egy szegény kis parasztgyereket. Ez pedig két külön dolog. Mármost mért kell okvetlenül két dolognak tekinteni és másként megítélni az egyiket, mint a másikat? - ezt a vizsgakérdést adom fel neked. Gondolkodj rajta s ha jól megfeleltél, akkor megérdemled, hogy beírassalak az egyetemre.

Így szólt a bej s ezzel elkezdett újságot olvasni. A feleség is, úgy látszott, kicsit jobb kedvű lett. A fiú pedig Londonban két nap, két éjjel törte fejét a kérdés megoldásán, de nem tudott végire járni. Végül is bement apjához és így szólt hozzá:

- Könyörülj, apám, világosíts fel, mert nem tudom megoldani a feladott kérdést, pedig már majd kiszakad fejem a kimerültségtől. Vedd kérlek figyelembe, hogy még túl fiatal is vagyok s a gyönyörök még nagyon érdekelnek. Nem tiszta hát a fejem. - Amire a bej így felelt:

- Menj, aludd előbb jól ki magad és akkor gyere vissza.

Malthus tanai

A föld lerázza a túlszaporulatot

A kis pásztor halála

A részleteket csak elvek szerint megítélni

Elmélet és konkrétum

Számer tehát aludni tért és körülbelül húsz órát aludt. S mikor ifjúsága teljes frissességében és sugárzó pompájában benyitott, apja elmosolyodott, aztán pipával kínálta, feketekávét is töltött neki, majd így szólt hozzá:

- Ó fiam, Számer, milyen nagy lurkó vagy te még. Nem emlékszel, hogy a tibeti lélektanból mire tanítottalak? A tibetiek ugyanis azt mondják: az emberi lélek nem egység, hanem gyülekezet. Ez pedig azt jelenti, hogy az emberben különböző független hatalmak garázdálkodnak, így az ösztönök, érzelmek, indulatok és az értelem, - mondjunk csak ennyit. S ezek esetleg különböző és egymással homlokegyenest ellenkező dolgokat követelnek az embertől. Néha ugyan hatni is tudnak egymásra és megegyeznek. Nos erről van itt éppen szó. Hallgass csak ide.

Fiatalkoromban volt nékem egy vad vérmérsékletű, ír származású barátom, aki folyton azt hangoztatta, hogy ő milyen természetes lény. Szinte kérkedett evvel. Mondtam neki:

- Az ember nemcsak az, ami, hanem az is, ami lenni akar. S ami akar lenni, az esetleg vissza is hat rá és megváltoztatja, vagyis némiképp olyanná is teszi. Nálunk az asszonyok például halálesetkor először is elkezdenek sopánkodni s aztán saját hangjuktól ellágyulva elkezdenek sírni, vagyis most már kezdenek igazán résztvevők lenni, pedig előbb még nem voltak azok. - Így szóltam hozzá, de ő csak nevetett.

Ez ugyancsak Angliában történt, akkor először voltam itt s angol irodalommal foglalkoztam. Azt mondtam neki tehát, hogy Hamlet például nem is természetes. - Majd így szóltam: - és milyen egyhangú ez a te természetességed. Hamlet nem egyhangú, - mondtam neki, de még ez sem hatott reá.

- Tudod-e te azt, - folytattam a korholást, - hogy ebben a stílusban állandóan megmaradni nem is lehet affektáció nélkül. Márpedig nincsen ellenszenvesebb affektáció, mint a természetességé.

Még ezen is csak nevetett. Mikor is egy alkalommal aztán nagyon megijedt saját magától. Ez így történt:

Tudod nagyon jól Számer fiam, hogy a mi Koránunk mennyire lelkünkre köti a jótékonyságot. Ez aztán vérükké válik, mi nagyon érzékenyek vagyunk ilyen dolgokban. Képzelheted tehát, hogy hogy éreztem én magamat, mikor a következőket látom. Csöngetnek a lakása ajtaján, azt hittük egy közös barátunk érkezett, tehát én is kimegyek vele ajtót nyitni s íme ott áll egy koldus s ő nyomban rárivall:

- Hordd el magadat, szemtelen, nem mondtam már neked, hogy útállak? - és még köp is egyet nagy természetességében, pedig nem volt ez rossz fiú. Csak ez a koldus tényleg ellenszenves volt neki, ezt elmesélte nekem későbbi bánatában. Viszont, hogy aztán mi történt e szavai után?

A koldus tényleg igen csúnya arcú ember volt, rücskös, penészes zöld a színe s ez az arc most még csúnyábbra vált. Két sárga foga is görbén kiállt elől és ezt most mintha ráemelte volna támadójára. Aztán sziszegni kezdett, majd hörögni s végül ájultan vágódott el a folyosó kövezetén.

Nem részletezem a dolgot. Elég ebből annyi, hogy mindezek után a barátom mégiscsak nagyon meg volt törve. Mert alapjában véve, mondom, jó fiú volt.

- Természetesség? - kérdeztem tőle. - Hát nincs eszed? Hátha ez a nagy természetesség Durvaságba torkollik? Vagy tökéletesen az ösztöneidre és indulataidra bízod magadat? Ez ellenszenves ember volt, igazad van, de nem emberségesebb-e, hogy ily esetben a másik hatalom,

vagyis az értelem mérsékelje undorodat? Ha másért nem, már azért is, mert minél ellenszenvesebb egy koldus, annál szerencsétlenebb.

S akkor hát végre belátta, hogy igazam van.

Ez volt az egyik eset. A másik szintén egy barátommal történt s ugyanitt és történetesen szintén koldussal. Ezt csak röviden mondom el. Orvostanhallgató volt az illető s annak az elméletnek volt híve, hogy az ember ne adjon semmit a koldusoknak, mert azokról az állam köteles gondoskodni. Egyszer együtt megyünk a Fleet-Streeten és szembejön velünk egy nagyon szánalomra méltó öregember felkötött karral. Alázatosan néz reánk, én rögtön pénztárcámban kezdek kotorászni, miközben odasúgom e barátomnak: - adjál neki te is. - És mikor mégsem mozdul, még egyszer sürgetem: - adjál te is. - Csakhogy ez már nem volt olyan jó fiú.

- Helyes, - azt mondja egészen hangosan, - kivételesen adhatok, de akkor megnézem előbb, hogy mi van a kötés alatt, hogy igazán beteg-e a karja? Mert engem nem csap be.

- Megbolondultál? - kérdezem tőle, mikor látom, hogy csakugyan odalép és kezdi leszedni a koldus karjáról a kötetést. Mivelhogy ő orvostanhallgató nemde, ő csak ért az ilyesmihez! Ha én lettem volna ez a koldus, nyakon ütöttem volna.

Csak nagy nehezen tudtam elráncigálni onnan. Aztán így szóltam hozzá:

- Te hülye állat, - mondtam neki mindenekelőtt, pedig nem volt ez ostoba ember. - Nincs benned érzés? Arra a hülye eszedre bízod magad akkor is, mikor szívednek, szánalmadnak, vagy szégyenkezésednek kéne eldöntenie, hogy mit tegyél? - Eddig van ez a két történet.

És mi következik belőlük? Hogy aki mindig csak eszére hallgat, az épp olyan ostoba módon cselekszik, mint aki mindenkor indulatait követi. Vagyis: az pillanatonként változhat, hogy mire kell hallgatni, nekünk pedig tudnunk kell, mikor döntőbb a szív és mikor az ész. S itt érkeztünk el az elgázolt kis pásztorig.

Aki a törvényeket kimondja, az előtt nincsen semmiféle kis birkapásztor, aki átölelve báránycájára nyakát meghal, mert meg akarta azt menteni. A törvényhozó tehát szükségszerűen értelmével méri a dolgokat. De aki tanúja lesz a kis pásztor halálának és nem siratja, az merőben szívtelen ember.

Hasonlóképpen: a törvényhozó kimondhatja, hogy aki lop, az szigorúan büntetendő. Ezt kimondani kötelessége is. De a bíró kötelessége viszont, hogy a szívére is hallgasson, ha egy szerencsétlen nyomorult áll előtte lopással vádolva. Mert amelyik bíró ezt nem teszi, az gazember.

Egyszóval: a törvény végrehajtása mindenkor más emberséget követel, mint a törvény megalkotása. A törvényhozó kimondja: aki nem fizet adót, annak vagyonát el kell árverezni. Most vedd a végrehajtót, aki egy szegény özvegyasszony utolsó tehenét könyörület nélkül elárverezni rendeli, - nem szívtelen gazember az ilyen?

Amelyik végrehajtó közeg pedig így beszél: - egyéni tragédiák minket nem érdekelnek, minket a nagy elvek érdekelnek, - az ilyen végrehajtó közeget fel kell akasztani.

(Most pedig én beszélek hozzád Tahtúr fiam, én Hábi-Szádi, öreg mágus, halála előtt. Remélem, elég érdekesnek találtad e történetet. Magam én ugyanis arra törekedtem, hogy elég érdekesnek találd. Ezek után tudd meg óh fiam, hogy se Mezári bej, se fia Számer nem létezett soha. Mind

a kettő én magam voltam tizenhét éves koromban, mikor saját magammal vitattam meg a fenti történetet.)

Tibeti lélektan

Amivé lenni akarok

A természetesség affektációja

Ellenszenves koldus

Az értelem behatása az indulatokra

Panaszolt sebeket megnézni

Szív és ész

A törvényhozó értelme

A bíró szíve

A törvények megalkotása és végrehajtása

Az angol tanár listái

Volt itt egy hosszú, idegen aggastyán, aki már imbolygott az öregségtől. Illetve, lehet, hogy mindig is imbolygott. S volt itt egy ház, ahol a khubzot igen ízesen készítették: zsírban sütötték, borssal. De néki, ennek az idegen öregnek nem ízlett. Azt mondta rá, hogy hazájában, Írországbán sokkal jobban csinálják ugyanezt, mert ott nem zsírban, ott vizesen sütik, ott nem ízesen készítik a lepényt s hogy az úgy sokkal jobb. Mosolyogtam s azt gondoltam magamban, hogy: ez a haza. S most neked is azt mondom: tanuld meg Tahtúr fiam, hogy ez a haza.

Angol nyelvet tanított itt ez a hosszú, idegen öreg, aki, mondom, már nagyon imbolygott az öregségtől. S már ifjúkorában otthagya hazáját, nem tudom, mely okból s azóta nem tért oda vissza többé. (Én ilyenkor bánatos szerelemre gyanakszom, vagy bűnre, nem tudom mért.) Végig imbolygott a világon és nem tanult meg semmiféle nyelvet, mindenütt angolt tanított, végül is itt rekedt nálunk és itt is halt meg, szívében a katolikus egyházzal.

S én most mondok valamit. Mindenekelőtt azt mondom, hogy kegyetlenség nélkül nem lehet gondolkodni. Kegyelet, vagy részvét nem befolyásolhatja a gondolkodót. S amit itt hallani fogsz, készülj el rá, nagyon kegyetlen dolog. Az ember lelke mélyén démonok laknak édes fiam, ösbogarak mászkálnak odalenn s ezek felett az értelem alig tud úrrá lenni. Mikor kisfiú voltál, talán hatéves, nagyon megcsodáltad egy kémíremet és nagyon mondtad, hogy vajha neked is lehetne ilyen. Aztán még egyszer mondtad. S én csak hallgattam, mosolyogtam és vártam a fejleményeket. Hogy hány évig kell várnod, vajjon mikor kaphatsz te is egy ilyet? – kérdezted néhány nap múlva ebéd közben. Megint csak mosolyogtam és azt feleltem, hogy csak sok év múlva bizony. Erre nagyon elkomolyodtál, még enni sem akartál s én megint vártam a fejleményeket. És íme tényleg: néhány hét eltelte után a következő kérdést intézted hozzám: hogy vajjon, ha anyád meghal, minden a tiéd lesz-e? Mondtam: igen. (Anyádnak ugyanis igen szép selyem-bugyogói voltak, amelyekre szintén nagyon vágytál.) És ha én, apád meg fogok halni, akkor is? Minden a tiéd lesz akkor is? – kérdezted tőlem. S a szemed nagyon csillogott. – Akkor is, minden a tiéd lesz akkor is, – feleltem néked. Ezt te nagyon megelégedve hallgattad, aztán hirtelen elkomorodtál. – De azért én nem kívánom, hogy meghaljatok, szegény apám és anyám, – mondottad, amire magam is elkomolyodtam, kicsit talán sóhajtottam is, aztán megcsókoltalak.

Hát erről van itt szó Tahtúr fiam. Mondjuk ki a szót: a halálunkat kívántad, aztán elszégyellted magadat. De nem is előttem, saját magad előtt, mert jó fiú voltál. Vagyis ösbogarak törtek fel belőled, a lelked mélyéről, ezek a soklábú, vak szörnyetegek, amelyek ott lenn mászkálnak a sötétben, ezek a rosszindulatú, gyilkos gazemberek, amelyek csak rágni akarnak és falni, mindent mohón

megkaparintani, lopni s amelyek elpusztíthatatlanul megmaradnak ott lenn az ember élete végéig. Ezek azok a kaján gazemberek, akik örülnek, ha valaki meghal, akik mindenkor siettetik beteg barátaink halálát, és elégedetlenek, ha netán jobban lesz, akik mindig hajlandók örülni a mások kárán, akik mindenkor hajlandók egy bájos, szép lányt elcsábítani, kéjeik számára felhasználni és kíméletlenül otthagyni, akik hipokrizisre, vagyis megdöbbenet alkalmazkodásra kényszerítik az embert, arra, hogy temetéseken mindenáron sírni akarjon, mikor pedig ők azt diktálják, hogy elégedetten böffentsen, mert hiszen nem őt temetik, hamis óbégatásra, sopánkodásra készítetik, ha valakinek balsorsáról érkezik híradás, akik a szegyenkezés vesszőfutását okozzák a lélekben, mert hisz sok derék, ifjúember, ha tetten éri magában ezeket a szörnyeket, sötét szobába vonul és azt kérdezi megdöbbenve magától: - hát igazán gazember vagyok én? Szegény barátomnak csodálatosan szép temetése volt és én elégedetlen voltam, mert irigyeltem tőle ezt a temetést. Hát ilyen átkozott baromságok, lehetetlen ostobaságok vannak énbennem, lehet az? És más mindenki jó, csak én vagyok ekkora gazember?

Nos, erről akarok éppen beszélni édes fiam. Mindenki ekkora gazember volna, ha hagyná. Minthogy a lélekben sokféle hatalom van, ezt már többször is mondtam neked. A mi szentjeink és a keresztényekéi is, annyira küzdöttek ellenük és annyira szégyellték miattuk magukat, hogy erdőbe, vagy barlangokba szaladtak és elkezdték tépni saját húsukat, vagy baltával vágták le egyes tagjaikat, hogy végleg elúzzék őket és megszabaduljanak tőlük. Sőt készakarva még fel is idézték magukban e szörnyeket, hogy megbirkózhassanak velük. A filozófus és egyben lélekismerő viszont, - mert hisz lélekismeret nélkül senki se lehet filozófus, - no szóval a lelkiekben tapasztalt

ember már ott tart, hogy mosolyog ha szörnyei felbukkannak benne, vagy fiában és azt mondja: - no lám, megint itt vannak a szörnyek. - És semmit se szégyelli magát, hanem nagy erővel a mélybe taszítja őket vissza, ahogy a keresztény mondában Mihály arkangyal a gonosz angyalokat, ahogy Máninál a fény követeli a sötétség démonait, vagy a görögöknél Zeusz az óriások gonosz hadát. A filozófus nem szégyelli magát, mert tudja, mert tisztában van vele, hogy nincs olyan ember, akiben meg ne mutatkoznának e démonok és attól függ éppen a szellem értéke-fénye, hogy mennyire hagyja őket tombolni a felszínen. Az ellenőrző léleknek ez a hatalma teszi az embert.

A haza

Kegyetlenség nélkül nem lehet gondolkodni

Ősbogarak a lélek mélyén

A gyermek és az örökség reménye

Mit művelnek az ősbogarak?

Küzdelmek démonainkkal

A filozófus és a démonok

Ide akartam én eljutni és most visszatérek az ír emberhez. Az volt az érzésem, hogy ennek az aggastyánnak már nincs is saját lelke, mert kihalt s hogy helyébe mülék van beépítve benne: a katolikus egyház. Szegény ember volt és csekély jövedelmének egy meghatározott hányadát mégis minden hónapban eljuttatta egy bizonyos kasifhoz a szegények számára. Továbbá: lelki mozgalom már nem mutatkozott nála soha. Egyenletesen jóakarátú volt mindenkivel szemben, mint a legenyhébb tavaszi napfény. Szelid volt és türelmes, sohase haragvó, még a lány tekintete is azt mutatta, hogy indulatokra képtelen s mikor megkérdeztem tőle, hogy még Hitlert, a tömeggyilkost se gyűlöli-e? azt felelte rá,

hogy embereket sohase szabad gyűlölni, csak a cselekedeteiket, csak azokat szabad. S ha megkérdeztem volna az úgynevezett eredendő bűn felől, amelyből életünk fogan, bizonyára rám emelte volna tiszta tekintetű, tűztelen szemeit és alighanem így felelt volna: - énnekem evvel, istennek hála, már semmi dolgom. Aggastyán vagyok. - S ha netán fiatalsága felől érdeklődtem volna, hogy vajjon akkor se volt-e vele dolga? biztos vagyok benne, hogy így felel: - a fiataalkornak bizony sok a bűne. - És így tovább. De most láss engem fiam. Az imént a lélek démonairól beszéltem neked s hogy miként kell azok felett úrrá lenni. És most ugyancsak én mondom neked, hogy ettől a lelki mozdulatlanságtól, a küzdelem teljes hiányától meg kellett bolondulni az embernek. - Ilyenek az angyalok? vagy ilyeneknek képzelitek őket? Ha igen, akkor ostobák vagytok, mert Allah őrizzen tőlük. Pedig, mondom, jóságos volt, igazán az volt és mégis! Mert halálosan unalmas volt és élettelen.

És e szónál máris vádolsz engem, fiam, igaz-e? Hogy erkölcsi kérdésekben is esztéta-lélek vagyok, aminél nincs útálatosabb. - Rossznak lenni nem elegáns dolog, - mondta veled egynevű nagybátyád, Tahtúr. Továbbá: - Pirúze, - feddette feleségét, - ne szoktasd be a házba a koldusaidat, mert piszkosak. - Még továbbá: - oly könnyen becsaphatnám ezt a szabót, de nem teszem, - mondta, - mint ahogy nem nyúlok patkánylyukba sem. Szeretem, ha tiszták a körmeim. - (Megjegyzem, ez a szabó öreg és már nyomorék ember is volt.)

Hát ilyen volt nagybátyád Tahtúr, de nemcsak kifejezéseiben volt ilyen, a lelkében is. Jól ismertem őt, képzelheted. Aki az erkölcsösség cselekedeteit csakis a mozdulat szépsége vagy csúnyasága szerint ítéli meg, az silány ember. S ő, sajnos, az volt. Ezeket nevezem én megvető szóval esztéta-lelkeknek. Az erkölcsnek nem a

mozdulat, hanem a benne megnyilvánuló jóság a legfőbb szépsége. S ebben a magas értelmében veendő Buddha nyilatkozata is: - ne legyetek rosszak, mert az csúnya dolog.

És most éppen én, aki mindezt tudom és vallom, éppen én kifogásolom e jóságos aggastyánban azt, hogy bár jóságos volt, de unalmas is egyben? Figyelj ide! Én megállapíthatom azt, hogy unalmas és élettelen, és elégedetlen is lehetek evvel, amellet becsülhetem, sőt szerethetem is a jósága miatt. Ez történt itt. Nagyon szerettem az öreget, gyengéd szeretettel.

De visszatérve a démonokra: neki nem voltak többé démonai? Vagy néki már nem kellett megküzdeni velök? Ez volt első kérdésem. S azt feleltem rá magamnak, hogy ilyesmi nincs. Az öregkor tudvalevőleg olyan, hogy e sötét hatalmak még nagyobb erőre is kapnak az emberben. - Mit fütyörészel itt magadban, nem bánkódsz azon, hogy meghalt a feleséged? - kérdeztem szülővárosom egy utcájában egy öreg lepényárustól. - Dehogyan bánkódsz, - azt mondja, - bánkódtam eleget életemben. Most kezdek csak igazán örülni annak, hogy még mindig élek. - Vagyis: öregemberekben gyakran feltör nemcsak az abszolút önzés és mások iránt való teljes közöny, de valamely szemérmetlen bestialitás is.

S ebben az öregben semmi se lett volna ebből? Vagy meg volt fagyva a lelke? Nem tudtam ennek végire járni. Viszont a másik kérdés is erősen foglalkoztatott: hogy miért is hat rám kevésbé barátságosan ez a mozdulatlan jóság, mint az olyan, amelyet bizonyos küzdelem előz meg? Ghandira nagyon hatott Tolsztoj fiatalkorában, reám is. S egyik elbeszélésében egy jóságos zarándok éhező parasztok földjét kiváltja a zálogból, kaszát, miegyebet vesz nekik, kocsit, lovat s már éppen tehenet is akar venni, mikor meggondolja magát: - ez már túl sok lesz, - gondolja

magában. S nékem ez a momentum tetszik tán legjobban ebben az elbeszélésben. Mert ha csupa jóság lett volna ez az ember, ha határtalan jóság lett volna, émelyedtem volna tőle. Így azonban emberhez hasonlított, akiben mindenféle hatalmak küzdelme van, nem pedig angyalhoz, ami annyit jelent, hogy az állandó, egyenletesen enyhe napsütés, valamely állandó tavasz nekünk nem való, nemcsak azért, mert az egyforma ingereket nem jól viseljük el, hanem azért sem, mert ami keletkezésében mutatkozik meg előttünk, az jobban hat reánk. És harmadszor: mert az önmagával való küzdelem teszi az embert. A gépies jóságnak tartalma különben is más, mint azé, amelyben a lélek mozgalma is kifejeződik, ha e kettőnek embertársainkon való eredménye ugyanaz is. Nem így vagy-e a bűnözővel is? Tehát: ha az erény egyenes vonalú és egyenletes, mondhatnám úgy is, hogy lélektelen és gépies, akkor nem jól viseled el, hát még, ha a bűn is az! A tigris ártatlan lény, mert azt teszi, amit a természet parancsolt neki s ezt ő nem érzi bűnnek, - most képzelj el egy embert, aki felfalja gyerekeit, mint ahogy a nőstény tigris teszi néha, mikor még nem szokott hozzá az anyasághoz s ahogy a hím is szívesen teszi s Ezenfelül is, tudjuk, a tigris minden élőnek ellensége és gyilkosa, - ha az emberi lény is ilyen egyenletesen és meggondolás nélkül gyilkolna, gépiesen, fájdalom és utólagos lelkipurdalás nélkül, ahogy a német barbárok tették nemrég, vagyis hidegen és intézményesen, nem úgy van-e, hogy ilyen látvány hatása alatt elvesztenéd az emberbe vetett minden hitedet? Tehát: ha pillanatnyi fellobbanás, vagy indulat okozza a pillanatnyi bűnt, ez az, amit kénytelenek vagyunk még mindig emberinek nevezni, - ha önmagammal való küzdelem, vagy vita előzi meg, szintúgy s ha megbánás követi, hasonlóképpen. - Bűnt követtél el? de legalább megszenvedtél érte? küzdöttél magaddal előtte, utána? megbántad? - ezek azok a kérdések,

amelyek okvetlenül felvetendők s amelyekre a felmutatott pozitív bizonyság, ha nem is mentesít, de legalább emberi arcukat ad a bűnnek is.

Akiben semmi küzdelem nincs

Esztétalelkek

Az erény szépségét nem a mozdulat teszi

Az öregség és a démonok

A jóság ideális képe Tolsztojnál

Gépiesség a jóságban

Gépiesség a bűnben

A bűnnel való küzdelem ad neki emberi jelleget

S most újra visszatérve eredeti elbeszélésemhez, az ír ember történetéhez: ez a szegény, hosszú és imbolygó öreg a hivatalnokok európai negyedében egy kávéházban ült délelőttöként és minthogy a tulajdonos szerette őt, megengedte hát neki, a hazátlan és otthontalan öregnek, hogy ott írja listáit tanítványai számára. Mik voltak ezek a listák? Az angol nyelv különösségeit, rendkívüli sajátosságait tartalmazták, ezeket írta össze nagy ívekre óriási kalligrafikus betűvel s osztotta aztán szét közöttünk. Nékem is persze, mert én is tanítványa voltam s természetesen ezeket, mikor már megtanultuk, vissza kellett adnunk. S minthogy a fiatalság kegyetlen természetű, néhány évi tanulás után egy barátommal elhatároztuk, hogy elég volt, nem tanulunk nála többet, mert megúntuk a gyakran bóbiskoló öreget. (Ma is szégyellem magam ezért.) Visszaadtam tehát listáit, azt hazudtam, hogy mostanában gyengélkedem, de majd ha jobban leszek, újra kezdem a tanulást, aztán megöleltem az aggastyánt s abban a pillanatban már meg is bántam hetyke határozatomat. Mert az öreg ott állt lehajtott fejjel, aztán szelíden, mint isten báránya rám emelte világoskék

szemeit. - Hát isten áldja, vigyázzon az egészségére, - mondotta csendesen, aztán még mindig ott állt kis ideig, még bólogatott is saját magának, végül elment. Hozzá volt már szokva, hogy kora miatt, gyengesége miatt elküldjék. S ez nagyon fáj nekem, még sírtam is utána. El is határoztam, hogy hadd bóbiskoljon nálam, én rövidesen visszaveszem, okvetlen visszaveszem. De nem lehetett, mert nemsokára meghalt.

De mielőtt még meghalt volna, egy délután azt kérdezem barátomtól, aki történetesen koca-költő is volt:

- Visszaadtad neki a listákat?
- Nem adtam én, minek adtam volna? - feleli barátom. - Maradt nálam vagy harminc listája, ezeket összetéptem.
- Hogy-hogy? ezeket a nagy fáradsággal csinált listákat?
- kiáltottam fel valóságos fájdalommal.
- Mi a fenét ámuldozol? Igen, összetéptem, - azt mondja ő. - Nem volt kedvem visszaadni. Különben is hadd dolgozzon. Öregembernek az tesz jót, ha dolgozik, nincs igazam?

Akkor engem ismerőseim még nem neveztek mágusnak s most nyilván azért neveznek annak, mert ma már egyyel és mással tisztában vagyok és az ítélkezéshez rendszerint megvan már a kellő anyagom. De akkor, mondom, meg kellett állnom a csodálkozástól, a felháborodástól, nyilván vérvörös is lettem tőle és dadogtam, mert nem tudtam elég hamar megfogalmazni amit érzek és gondolok. Végül is így szóltam:

- Gonosz gazember vagy s az ilyen ember a világért se tévessze össze magát a jósággal.

- Mért vagyok én gonosz gazember? - kérdezi ő és nevet. - Hát nem igaz az a tétel, hogy öregeknek jót tesz a munka? Ha abbahagyják, hamar meghalnak, - nem te magad szoktad ezt hangoztatni?

Megint dadogtam a dühtől, megint nem tudtam kellőképpen kifejezni magam, de aztán észbe kaptam.

- Figyelj csak ide, - mondtam. - Ne téveszd magad össze a sorssal. Ha te hátsórészen rúgsz egy embert s ezáltal véletlenül meg is mented őt a haláltól, mert rúgásodtól neki esett a falnak, nem gázolhatta tehát el az autóbusz, - akkor a világért se mondd rá azt, hogy hálával tartozik neked, mert jó voltál iránta. Te rossz voltál, csakhogy az élet olyan, hogy jóra fordítja olykor a rosszat is, ahogy még gyakrabban rosszra a jót. Te barátom szívtelen ember vagy, de a sors néha irgalmasabb nálad, különösen a gyermekek, részegek és aggastyánok iránt és nem engedi meg, hogy azok akarata teljesüljön, akik sehogy se tudnak úrrá lenni bitang démonjaikon.

Eddig van ez a történet Tahtúr fiam s szolgáljon az eredendő rosszindulat példázata gyanánt.

A rosszakaratot jóságnak minősíteni

A rossz cselekedet jót is eredményezhet

Baba-Alhabbal és a démonok

Az én tanítóm, Baba-Alhabbal, lángeszű mágus volt, de elviselhetetlen vérmérséklet, - valószínűleg rossz ember is volt, aki mindenáron jó akart volna lenni. Ennélfogva démonait úgy kellett féken tartania, ahogy az állatszélidítő teszi bestiáival, csakhogy ezek mégis fel-feltörtek belőle és nyelvüket öltögették sziszegve, akár a tűzkígyók. Vannak emberek, akik olyanok, hogy remek tulajdonságaik ellenére mégis azt kell mondani róluk, hogy e remekségeket silányságaik: beteges hiúságuk, vagy féktelen önzésük tökéletesen abszorbeálja, felemészti. S bizony, sajnos, ma már ilyesmit kell mondanom rá is, hogy ő is ilyen volt. S ha ma jobban meggondolom, voltaképp mindent fel is égetett, tönkretett maga körül. Az

asszonyokat nagyon szerette, de mint a vadállat, - ám erről nem beszélek. Felesége öngyilkos lett, a lánya fiatalon halt meg a sok nélkülözéstől, - mivelhogy ez a Baba-Alhabbal mindent elkövetett, ami egy haszontalan embertől csak kitelik. Szórta a pénzt két kézzel, tehát mindig koldulnia kellett. S az a baj, hogy ezt szívesen is tette, azt lehetne mondani, hogy szinte eszerint volt berendezve egész élete. Összekoldult halomnyi pénzeket s amellet sohasé volt semmije. Habzó szájjal kártyázott s ilyenkor persze megvillantak sárga fogai is, mint a tigriséi. Szeretett úgy viselkedni, mint a nagyurak s mindent dupla áron vásárolt az európai negyed legdrágább üzleteiben, a lelegegánsabb borbélyokhoz járt és ötszörös borralalójukat úgy dobta oda, mintha álmainak hercege volna. Holott hát az igazi nagyurak távolról sem ilyenek. Gyerekkoromban egyszer megfigyeltem a kincses Gházi Musztafa kánt, aki tudvalevően a világ egyik leggazdagabb embere volt, amint a moséból hazafelé indult. Valami vacak kocsija volt, de a lovai isteni remekek, a szürke fajtából, tüzesek, türelmetlenek, mint a sárkányok. Felesége és fia beültek a kocsiba, ő pedig ott állt a kapunál és mustrálta a fogatot, úgy a lovakat, mint a kocsit. A berber kocsis pedig nagyot pattintott ostorával és máris elindult. Ő azonban éles hangján jókorát kiáltott utánuk, megállította a kocsit és a berbernek intett, hogy igazítsa meg az istrángot. - Jó gazda, - gondoltam magamban. Minthogy az igazi nagyurak rendesen jó gazdák, ezt többször tapasztaltam máskor is. Devereux angol herceg ebédelt egyszer az európai klubban nagy társasággal és én is a szomszéd asztalnál szintén európaiakkal. A herceg asztalánál francia osztrigákat ettek, mit tudom én! roueni kacsát és számoszi borokat ittak hozzá, tokajit és grave-ot, meg nehéz spanyol borokat és persze pezsgőket is, Mummot, jó sokat. Csak úgy durrantak a dugók, egyik a másik után. De a herceg nem! Ő püffesztett tojást evett,

egy kevés marhahúst mártással és valami könnyű francia bort kért. S mikor fizetésre került a sor, - persze az egész lakomát ő fizette, - magához kérte az elkészített számlát, szemüveget vett és jól áttanulmányozta az egészet. Sőt az egyik tételre vonatkozóan még felvilágosítást is kért az igazgatótól, aki ott állt előtte frakkban, alázatosan mosolyogva. - Jó gazda! - gondoltam magamban akkor is és sokat tanultam ebből, mindenekelőtt azt, hogy a számlákat nem ellenőrizni, ez ficsurak dolga, akik nagyurat játszanak, nem komoly embereké.

S Baba-Alhabbal is nyilván azt hitte, hogy az ilyesmi nem volna elég elegáns. S mondom, szórta a pénzt, de nemcsak szórta: fújta, rúgta, széttaposta esztelenül. Akkoriban nagyon szép, magas bérkocsik voltak itt, jó, tüzes lovakkal, a vörösés-barna fajtából, csakhogy meglehetősen drágák is voltak persze: ezeket szerette ő s az ember nem tudta elképzelni, miért is szereti? vagy mi értelme van ennek? Többször sétáltam vele a Boulevard des Anglais-n filozófiai beszélgetésekbe merülve s egy alkalommal mit látok? Illetve várj csak Tahtúr fiam. Előbb egyik-másik beszélgetésünket idézem s csak aztán térek arra rá, hogy egyszer mi lepett meg annyira. Egyszóval: sétálunk a boulevard-on és ő néha éppen itt a legokosabb dolgokat mondja, oly okosakat, hogy meg kellett erőltetnem magamat. Nekem ugyanis az volt szokásom, hogy egyes szavait, mintha kőbe vésném, úgy véstem bele emlékezetem táblájára. Egy nap többféle témáról volt szó közöttünk, most csak az egyiket idézem.

Egy Rosenthal nevű európai zsidó orvos kijelentette előttem a következőket: - hogy vajjon tartozik-e ő hálával a szüleinek azért, hogy a világon van? Benne semmi efféle hálaérzet nincs! Ő nem kérte tőlük azt, hogy megszülessen. - Ebben a kérdésben kértem ki mesterem döntését. Ne csodálkozz, még fiatal voltam, tapasztalatlan

és filozófiai kérdésekben ingadozó. S itt két dologra tesznek figyelmessé Tahtúr fiam. Az egyik ez: hogy ő nem felelt erre semmi különöset, nem erőltette meg magát s nehogy azt hidd, hogy a kiejtett szót csodáltam én oly nagyon. Ő ugyanis néha csak egy rövid szócskával felelt és mégis! Ez nékem elég volt. No de mért? Mert bennem világok nyíltak meg egy-egy szava nyomán. Vagyis tudtam figyelni s ez a lényeg ebben s alighanem így kellene figyelned néked is. A másik mondanivalóm ekörül pedig ennyi: hogy nem volt ez jó ember, arról szó sincs. Nem kívánta ez ragyogó értelmének kincseit átadni másoknak, hogy okuljanak, tanuljanak belőle, mondom, gyakran egy-egy szót vetett csak oda és csináljanak vele hallgatói, amit akarnak. Viszont nem is volt kotnyeles, ez is igaz, mint a bölcs Szókratész, vagy akár szerényebb jómagam is, aki minden lében kanál vagyok és rátukmálom bölcsességemet az emberekre, - mondta is egyszer fitymálóan, megvetően: - én senkit se tanítok. - Ő nem tanított s én mégis hálás szívvel tanítványának vallom magamat mind e mai napig. Vagyis hálás is vagyok iránta, amellet nagy mértékben idegenkedem is emléketől, néha bizony olyannyira, mint mások a gyehennától. No de menjünk tovább. A zsidó orvos nyilatkozatáról van szó. Eléje terjesztettem a kérdést, ő pedig csak ennyit felelt rá gőgösen: - no no! - S ezzel megállt az úton, elővett egy szivart, - a legdrágább perzsa szivarokat szerette, - elővette kis, finom penicilusát is, gondosan levágta a szivar hegyét, rágyújtott s nagy élvezettel kezdte füstjét fújni az ég felé. Én pedig ott álltam és néztem őt.

- Semmi egyebet nem akarsz erről mondani, mester? - kérdeztem tőle végül is. Ő pedig tovább is hevesen szivarozott.

- Ez neked nem elég? - kérdezi megvetően. - Érdekesebbet vártál, ugye? - kérdezi élesen,

csúfondárosan. – Csakhogy én nem törekszem arra, hogy véleményeim érdekesek legyenek. Vagy használhatod azokat, vagy nem. – És ezzel készen is voltunk.

Én pedig e „no-no”-ban rejlő nemes rendszertől megihletve kidolgoztam véleményemet, amely így hangzik: hogy jár-e hála e kétes értékű ajándékért, az életért? – nehéz és nagy kérdés. Kétségtelen, hogy az ember Szofoklészsel és Shakespeare-rel együtt gyakran úgy ítél, hogy jobb lett volna meg se születnünk. Inkább a szülőknak jó, hogy a gyermek itt van, mert értelmet ad életüknek, – mindez így igaz. Gondozták, ápolták, nevelték, ezernyi gondban voltak érte s mindez nekik volt jó. – Mennyi áldozatot hozott értem szegény anyám, – mondtam egyszer a mesternek sírva, anyám temetése után. – Annál szebb volt az élete, – felelte ő lakonikusan. És most, hogy veled ennyit vesződöm Tahtúr fiam, most látom csak, mennyire igaza volt.

Mikor a rossz felemészti a jót

A gazdagok ökonómikus viselkedése

Hála jár-e azért, hogy megszülettünk?

Világokat megérteni egy szóból

Nem a vélemény érdekessége, az igazsága lényeges

A szülő áldozata: élete szépsége

Egyszóval: a szülőknak jó elsősorban, hogy a gyermek itt van, az ő önzésük teljesül ki általa, de minthogy ezernyi jóval, szívük melegével halmozzák el, tehát ez koincidentaliter a gyermeknek is jó. Ezért tehát mérhetetlen hála jár. Az európai orvos modern okossága tehát mérhetetlen ostobaság.

Ezt a véleményt dolgoztam ki magamban és a mester elé terjesztettem, kérvén ítéletét, hogy helyes-e ez a levezetés?

- Körülbelül, - felelte megvetően. - Csak egy kicsit túl okos, - tette hozzá.

Mintha világosság szállta volna meg elmémet ettől a szótól.

- Igazad van drága mester - feleltem én szinte fellángolva. - Vannak dolgok, amelyeken nem is kell gondolkozni, mert ezekben a szív parancsol. Ha az értelem nem tud eligazodni, akkor a szíved mondja meg, merre kell menned. Igazam van mester? - kérdeztem tőle nyilván ragyogó szemmel s igen alázatosan.

- Ez már, látod, okosabb beszéd, - mondja ő. S én, nem tudni mért, ezen a szaván sírva fakadtam. Lehet, hogy szegény anyám jutott e pillanatokban eszembe.

S ő maga is, - az életben egyetlen egyszer, - ellágyulva nézett ekkor reám s én az életemet adtam volna érte, úgy szerettem őt e pillanatokban. Ezt a démonjai uralma alatt álló, voltaképp rettenetes embert.

- Amgiád szegény ember, tudod, - mondtam egy idő után, - s nagybetegen elment egy európai orvoshoz, aki vállalkozott rá, hogy ingyen megoperálja. Ez nagyon szép volt tőle. Csakhogy kiderült, hogy az orvos elég tudatlan ember és rosszul operálta meg őt, mert megbénult a karja. Egy látogatóban ittleendő jávai, maláj sebész megvizsgálta az operáció után és nagyon csóválta rá a fejét. Azt mondják, hogy ez nagyon ügyes sebész. Mármost kérdésem ez: hálával tartozik-e Amgiád az ingyen operációért, ha jóakarátúan ugyan, de rosszul csinálta az illető? Vagyis hálával tartozom-e olyan jóságért, amely tudatlanság, ostobaság, vagy akár véletlen folytán is rossz eredményhez vezet. Mit gondolsz erről mester? - kérdeztem tőle.

Ez már fogas kérdés lehetett, mert Baba-Alhabbal megállt az úton s elgondolkodva nézett nem is rám, a

fejem búbja felé. Én pedig így folytattam, mialatt ő rágyújtott:

- A modern európai törvénykönyvekben két szempont szerint ítélik meg a bűnözőt. Szándéka szerint és tettének eredménye szerint. Ha megfontolt szándékkal öl, akkor gyilkos, viszont ha véletlenül öl, akkor nem az. De akkor sem, ha megfontolt szándéka nem válik be s az áldozat élve maradt. Mármost úgy gondolom, a dolog másik felén: a hála szempontjából is figyelembe kéne venni ugyanezt. Mi a véleményed? - kérdeztem tőle. - Az ingyenes operációért hála jár, a tudatlanságért harag. De ha nem is lett volna tudatlan, hacsak fatális véletlen okozta volna is a bajt, akkor is hogy köszönhetem meg néki azt, hogy karom megbénult.

- Vagyis, úgy látszik, az eredmény, vagyis a siker rendkívül jelentős valami az ember életében, - folytattam. - Nem hiába van az, hogy ez a világ olyannyira bűvöltje-bódultja a sikereknek. Szejjid ostoba ember, - mondja mindenki valakiről. - Sikere van? akkor már nem is olyan ostoba, - ezt tapasztaltam eddig mindig, mióta az eszemet tudom, még nálad is mester, - tettem hozzá nagy merészen.

De Baba-Alhabbal nem haragudott meg ezért. Különös ember volt. Ő néha mintha élvezte volna rajongóinak merészségeit. Csak még hevesebben szivarozott ilyenkor.

- Még nálam is, még nálam is? - mondotta és jókedvűen nevetett. - És mi baj van, ha nálam is? Az emberi ostobaság nékem nem engedélyeztetik? - kérdezi tőlem.

- Akkor sincs semmi baj, persze hogy nincs baj akkor sem, - mosolyogtam én is, - csak éppen... - s itt elhallgattam.

- Mi az a csak éppen? - kérdezi ő.

- Csak éppen, hogy valakit eredményei szerint megítélni a legnagyobb kegyetlenség, - mondtam én. - Ez a véleményem. Ha másra nem, gondoljunk legalább arra, hogy egy dologhoz hányféle tehetség szükségeltetik. Nem egy, hanem esetleg ötven. Segovia, spanyol hárfaművész járt itt nemrég és én elnéztem őt. Jó hallás, még pedig nemcsak fölvevő, de reprodukáló hallás is az első feltétel. Akkor: hogy ne ijedjen meg a tömegtől, hogy jó emlékezőtehetsége legyen, hogy a legnemesebb értelemben véve legyen muzikális és így tovább. No de, ha kisujja eltörik, akkor már nem is lehet nagy művész. És ha egy festőnek szeme elromlik, akkor már nem lehet nagy festő, akkor már semmilyen festő se lehet. Már ebből is az következik, hogy vannak emberek, akiknek olyasmihez van tehetségük, ami voltaképp nem is létezik. Minden megvan valakiben, hogy költő legyen, csak épp, hogy nyelvérzéke nincs. Egy másik jó orvos volna, ha nem kellene emberi testekkel bíbelődnie, melyektől undorodik, mondjuk. Én például becsüllek téged annyira mester, mint Kantot, tartalak olyan tehetségesnek, olyan gondolkodónak, mint őt, ha nincs is türelmed, vagy kedved, vagy képességed az íráshoz. Szókratész is ilyen volt, jó gondolkodó, de írni nem volt kedve s ha nem lettek volna nagyszerű tanítványai, nyilván nyoma se marad. Ezek szerint nyilván számos kitűnő ember él közöttünk, akik sohase hoztak létre semmit. És ezeket eredményeik szerint megítélni... - mondtam még s itt elhallgattam.

És ő is hallgatott egy ideig, egyszer csak hirtelen így szólt:

- Ha végiggondolom életemet: csupa hiba az egész. Életem a hibák láncolata. Ostobaságot is elkövettem rengeteget. Hiányzik belőlem ez meg az? Igen hiányzik. De ismered a zsidók bibliáját, úgy-e? Abban Mózes azt kérdezi Allahtól: - mit mondjak, ki küldött? - mondd azt, hogy

vagyok, aki vagyok, az küldött, - felelte Allah. És most én is ezt mondom neked és akárhogy ítélnék is meg. Nem vagyok ugyan Allah, de én is ezt mondom: - vagyok, aki vagyok. - Ami annyit jelent, hogy bele kell tudni nyugodnom abba, ami vagyok és ki kell békülnöm magammal végre valahára, - mondotta. Csak erre én még merészebb lettem, bárha hipokrita alázatba burkoltam mondanivalómat, mert vele néha nem lehetett másként boldogulni.

Ezért az áldozatért mégis hála jár

Egyes dolgokban a szív döntsön

A rosszul sikerült operáció

Mindig hála jár-e a jóakaratért?

Szándék és eredmény

A siker fontossága

Eredmények szerint ítélni

Egy dologhoz sokféle tehetség kell

Nem létező dologhoz való tehetség

Vagyok, aki vagyok

- Kérlek alázatosan drága mester, - mondtam én. - Nem vezet ez stagnáláshoz? Nem veszélyes-e azt hangoztatnunk s akár saját magunk előtt is, hogy én már vagyok valamilyen? Minden tapasztalatom ebben az, hogy ilyesmi csak aggastyánoknak való, fiatalember nem igen jut evvel előbbre, - az ilyen ember nem juthat előre. Csakis az fejlődésképes eddigi tapasztalataim szerint, aki úgy gondolkodik, hogy én leszek, - ezt mondtam és nagyon kíváncsi voltam, mit felel erre, mert őszintén szólva még gyanakodtam is, hogy kicsit bizony ő is meg van már kövesedve. Csakhogy nagyon érdekeset felelt.

- Hogy én miképp változom magamban, ez az én dolgom, ez nem tartozik senkire, - mondotta a semmi felé vetve

tekintetét. – Viszont te csak hidd azt, hogy már én is ott tartok, hogy vagyok, ami vagyok. Hiszen ezt, mondom, néha még magam is elhiszem. Ami pedig téged illet, jobb lesz az, ha te mindig ezt gondolod rólam. Ez mindkettőnk számára előnyösebb. – Meglepve álltam meg az úton.

– Látod, mindig tanul tőled az ember valamit, drága mester, de szeretlek, – kiáltottam fel őszinte lelkesedéssel. – Ezért kockáztatok meg én néha az illetlenséget is, hogy belőled kicsaljam véleményeidet. Lám, most is úgy érzem, hogy tökéletesen igazad van. Mert vegyük csak a modern gyermeknevelést. Mindenben a gyerekhez alkalmazkodni, jaj, jaj, az istenért! A gyermek szeszélyes szegényke, a gyermek szeret pofozni, csípni, ezen csak mosolyogni szabad, mert érteni kell a gyermek lelkét. Mindezt régen ostobaságnak érzem én. Mert nem arra kell-e inkább tanítani a gyermeket, persze okkal-móddal, hogy én is szeszélyes vagyok, mert én is ember vagyok? Nem arra kell-e tanítani, hogy ő is próbáljon alkalmazkodni, mert mi lesz vele különben? Ha én, az apja, mindig mindenben hozzá alkalmazkodom, akkor hozzá szokik ehhez s akkor kikerül a világba és, minthogy alacsonyan kezdi, azt senki sem teszi többé, amit én tettem. Pedig ő azt hiszi nemde, hogy ez a szabály, hogy ez a törvény, hogy ennek nem szabad másképp lenni. Különben is: nem gyémánttal csiszolják-e a gyémántot? – kérdeztem még csupa lelkesedéssel. Már azért is, mert azt hittem: no most nagyon megdicsér. De ő csak ennyit felelt rá:

– No látod. – Majd kis idő után így folytatta:

– De hiszen a másik témát még be se fejeztük. Megkérdezted tőlem, hogy mi a véleményem? Hála dolgában a jótevő szándékát vegyük-e alapul, vagy az eredményt-e, amelyet jóakaratóval elér? Vizsgáljuk meg előbb a szándékot. Mikor Párisban voltam egy ismerős asszony két ikergyereke nem akart szopni. Erre a

szülészeti klinikán csövet dugtak mindkét gyermek orrába s azon keresztül akarták táplálni. De rosszul dugták be a csövet és mind a két gyerek megfulladt. Mármost az anya menjen oda és köszönje meg ezt a jóakaratot? Mikor pedig Durazzóban voltam, egy asszony túl sok beléndeket adott férjének, avégből, hogy jobban szeresse őt. Erre a férj meghalt. S ezek szerint ennek hazajáró lelke is hálás legyen e gyönyörű szándékért?

- Vagyis? - kérdeztem én.

- Itt nincs vagyis, - feleli ő. - Szeretnék hálás lenni az apám iránt, de nem lehet, mert meghalt. Egy orvos iránt, mert önfeláldozó volt a halálos ágyamnál, de nem lehet, mert meghaltam. S ugyanúgy itt: Amgiád szeretett volna hálás lenni, de nem lehetett, mert az orvos szamar volt, vagy balszerencséje volt, vagy amit akarsz. Még ha az én szervezetemben volt is a hiba, akkor se lehetek hálás a sebész iránt, mihelyt operációja után béna lettem. És most vegyük az eredményt. Ugyancsak Párisban történt velem, hogy az autóbusz nagyot kanyarodott s én a peronról majd kiestem belőle. Azért nem estem ki, mert egy kéz nagy erővel megfogott. Valaki ezzel biztosan megmentette az életemet, mert, ha nem fog meg, ott zúzódtam volna szét a kövezeten. Mármost mit csináltam volna? Szaladtam volna-e jótevőm után? Rámosolyogtam, ő is rám és ennyi volt az egész. Harminc év előtt pedig már itthon egy bába kihúzta torkomból a szálkát. Ha két perccel késik, biztosan megfulladtam volna. Adtam néki két török fontot az életem megmentéseért, nagyon megköszönte, - no de elég ennyi az életemért? Viszont mit tehettem egyebet? Vettem volna el feleségül? Különben is már hatvan éves volt. Egyszóval: számos esetben nem lehetek másként hálás, mint hogy én is jóakarató vagyok és adakozó mások iránt. Ennyit erről a tárgyról, - mondotta. - De térjünk megint vissza a közbenső témához is, a „vagyok, aki vagyok”

gondolatához. Nem jól mondtam az imént. Mert az igazság annyi, hogy az ember állandóan szeretne változtatni magán, csak nem lehet.

- Bármennyire amellet vagyok, hogy ez igenis kötelessége az embernek, - feleltem én, - de azért belátom, hogy nagyon nehéz végbevinni. Már csak azért is, mert a külvilág nem engedi. A külvilág ugyanis azt követeli, hogy másnap is ugyanaz légy, ami tegnap voltál. Gánem tegnap még fecsegő volt és ma már hallgatóg bölcs akar lenni, - mi bajod van Gánem, talán meghülyültél? - kérdezik az emberek. S a legjobb barátja hátba veri. Mit tesz erre Gánem? Az emberek addig ugratják, míg újra kezdi a fecsegést. Nem olyan ez, mint mikor egy vörös ember feketére festené a szakállát, - mondtam néki és megint dicséretét vártam. De ő most sem dicsért.

- Nem ez a lényeg, - mondta ő és kedvesen rám mosolygott.

- Hanem? - kérdeztem én.

- Hanem, mert saját sorsunk könyörtelen végrehajtói vagyunk, - felelte ő. S én a csodálkozástól elragadtatva néztem rá.

- Hát hiába minden, nagy mágus vagy te mester, - mondtam néki, miután megálltunk a L'Europe-szálloda kapujánál.

- Mit jelent az, hogy hiába minden? - kérdezte csúfondárosan gúnyosan.

Megállapodottság: stagnálás

Modern gyermeknevelés

Sokszor nincs mód a hálára

Hálát másokon gyakorolni

Tud-e változtatni magán az ember?

A külvilág nem hágy megváltoznod

Sorsunkat mi hajtjuk végre

S mintha máris bölcselete helyességéről akarna meggyőzni, magához intette az oroszlanos kocsit, nekem szótlanul intett, hogy szálljak be, ő is beszállt és elindultunk. Mindenekelőtt az európai negyed legdrágább csemegekereskedését mondta be a kocsisnak. Mármost vegyük előbb a kocsit. Tudnod kell, hogy ez volt ekkor a legdrágább jármű ebben a városban. Csak magas rangú követségi tisztviselők és csak legelőkelőbb európai vendégek szokták igénybe venni. Turbános kocsisa volt, aki igen magasan ült remekbe készült ostorával, – a kurd díszműárusok csináltak ilyeneket, – a kocsi hibátlan volt, remekül feketére lakkozva, tömör gumikerekei voltak és az ülések benne duzzadók, mint a mennyországi ágyak. S amellet sötétkék posztóval voltak bevonva, – képzelheted, milyen gyönyörű volt ez a néhány szín együtt: a rikító vörös-turbános kocsis, sárga mentében, a fekete kocsi, sötétkék üléseivel s ez még mind nem elég, mert ehhez vegyél még két aranyozott oroszlant is. A kocsis mellett kétoldalt ugyanis két aranyozott faoroslán vicsorgatta fogait a járókelőkre. Hogy ez mire való volt, nem tudom, tény az, hogy ott volt. Azt mesélték, hogy vagy harminc-negyven év előtt egy igen gazdag úré, egy francia oroszlanvadász grófé volt a kocsi, akit aztán le is terített egy fiatal hímoroslán. Szóval ilyen volt a kocsi s most jönnek még a lovak. Két igazi kahl, de mint a sárkány, két rozsdabarna, büszke csődör, kerek farkú, hibátlan, amelyek úgy röpítették ezt a nehéz kocsit, mintha csupa pihe szállt volna farukra. Vagyishát ilyen csudás fogatba szálltunk bele mi, szegények, s mindezt bizony aranyfrankkal kellett megfizetni.

– Van nálad pénz? – kérdezte mesterem, de ezt nem is kellett volna kérdeznie, mert úgyis tudtam, hogy ez mit jelent, ha mi ide beülünk. Baba-Alhabbal ugyanis, –

mondjuk ki a szót, - parazita-természetű ember volt. Mondtam már, hogy az isten pénze se volt neki elég. Mondtam már, hogy szórta a pénzt, az ujjai közt hagyta kipotyogni s amellet koldult. Szokta is mondogatni: - ha nem lesz pénzem perzsa szivarokra, összekoldulom. S amellet nem is nagyon illő módokon szerezte néha a pénzt. Nekem az volt fiatalkoromban a véleményem, hogy a költőket és gondolkodókat a társadalomnak kéne eltartania. Néki nem ez volt a véleménye. S mi a tényállás? Hogy ő véleménye ellenére nagyon igénybe vette a társadalmat, én pedig, aki költő is voltam fiatalkoromban, mindig szerényen éltem és sohase vettem igénybe senkit. No de térjünk vissza ahhoz a kérdéséhez, hogy van-e nálam pénz? ami annyit jelentett, hogy én fizessem ezt a drága kocsit.

Tudnod kell, hogy magam is mindig rendelkezésére álltam és nem is kis összegekkel. Ezenfelül szereztem is neki mindenholnan, még a követségeket is megmozgattam érte. (Az anyja ugyanis francia nő volt.) Ezt én mindenkor kötelességemnek tartottam, nemcsak azért, mert nagyra becsültem, hanem mert úgy gondoltam: ha elfogadom tanításait, akkor el kell fogadnom ezt a tulajdonságát is. De most ez a kérdése mégis felbosszantott. Egyrészt valóban nem is volt nálam jelentős összeg, másrészt tudtam, hogy mi véleménye van azokról, akik féltik a pénzüket. - Mihelyt pénz-áldozatról van szó, mintha a belüket csikarnák, - szokta volt megjegyezni egyes emberekről. S mármost engem is ezek közé akarna sodorni és ilyen váratlanul?

- Nincs nálad? nincs nálad? - hahotázott és megvillantotta sárga fogait. - Nem hordasz magadnál pénzt, nehogy elkölthesd, igaz-e? Nehogy herdálhass, - tette hozzá metsző gúnnyal. - Nehogy rosszul bánhass ezzel a szentséggel, a pénzzel, - tetézte a szemtelenséget

még további célzásokkal. Mert ne feledjük, mindez szerény életmódom kifigurázása volt.

- Hogy adhatnék én másoknak, ha nem élnék szerényen?
- mondtam neki nagyon csendesen, de most már én is némi élességgel. (Így beszélni különben sohase volt szokásom, te is jól tudod ezt.)

Így feleltem, vagyis jó riposztot adtam, találót, de ő kitért előle.

- Akkor hát a mai napon nem fogsz szerényen élni, - azt mondja nékem. - Hozzásegítlek egy kis könnyelmű, de szép élethez, jó? Megkocsikáztatlak a városban.

Még a verejték is ellepett. Ő kocsikáztat meg engem, a tanítványt? Nem is szólva arról, hogy nekem sohase volt semmi kedvem kocsikázni. Most mit csináljak? Ugorjak ki a kocsiból? S Ezenfelül: ez egy szegény, ezer bajjal küszködő ember, akinek beteg lánya van odahaza s ez fizessen most értem negyven, vagy ötven arany frankot egy délelőtt? Így szóltam hát hozzá nagyon halkán:

- Mester, ne csináld ezt, kell neked a pénz, gondolj a beteg Szafiéra. (Ez volt neve a lányának.)

- Már megint túl sokat beszélsz, - csapott le reám, mint a héjja. Ez megint célzás volt fecsegő hajlandóságomra. Mert, mi tagadás, akkoriban néha bizony még elszaladt velem a szám. Eleget panasztam ezt néki. Most tehát a szégyenkezés gyötrő pírja boríthatta el az arcom.

Lehajtottam hát a fejem és semmit sem szóltam. S ő érezhette, hogy itt most valami baj van, de nem mozdult. Ő ugyanis senkit sem engesztelt meg soha, nyilván azon a véleményen volt, amin én: hogy nem szabad az ostoba embereket ráébreszteni arra, hogy meg vannak sértve.

- Hát olyan ostobának tart engem? - gondoltam magamban keserűn. S megvallom őszintén: e pillanatban

megint visszataszító lett számomra az az ember, akit annyira csodáltam.

Amit ma már nem is veszek rossz néven akkori magamtól. Már nem is e sérelmeim miatt, hanem mert, mint láthatod, gúnyos természetű volt, csúfondáros, fitymáló és kaján, megszegyenítő, megalázó, gyötrő s te tudod jól, hogy én világéletemben gyűlöltem a gúnyt. Mert szívtelen, gyilkos dolognak tartom, különösen tanítómesterek részéről. Mert képzeld el ezt a fölényt! s a tanítvány gyengeségét és kiszolgáltatottságát! S elvégre ő mégiscsak tanítómester volt, ha nem is akart tanítani. S ez volt egyik oka annak, hogy Baba-Alhabbalt nem is tartottam soha jó embernek, aminthogy nem is volt az, ezernyi oknál fogva. Kínzó, tépő, pusztító ember volt, tajtékosszájú, zabolátlan ember, ki mindenkit elpusztított maga körül s majdnem engem is, - már a szélén voltam, csak aztán kivontam magam hatalma alól.

No de menjünk tovább. Aztán még se kocsikáztatott meg, csak éppen a város legdrágább csemegekereskedése elé hajtattott. Tudod jól, hogy nálunk a datolyán és gránátalmán kívül nem igen teremnek jó gyümölcsök, épp ezért a két európai klub, meg az a csemegekereskedés külföldről hozatta a legfinomabb gyümölcsöket és egyebeket gyorshajókon, amelyeknek jegelő berendezéseik is voltak már abban az időben, képzeld, - így almát, körtét, még epret is Kaliforniából, Tazmániából, Spanyolországból, s persze osztrigát Franciaországból, Portugáliából s végül még szegfűket is a Riviéráról, valamint szamártejéből készült, remek, sárga sajtokat Sziciliából. Csak persze mibe került mindez! Hát ide mentünk remek fogaton Baba-Alhabbal, ő leszállt, én a kocsiban várakoztam s mikor kijött a csomaggal, így szólt:

- Anyámnak vettem szép őszibarackot, mert ma van a születésnapja. - (Anyját, bár francia nő volt, szintén

Szafiénak hívták, mert itt született.) Így szólt, aztán, mint látszott, mégis szükségét érezte, hogy valamivel mentegesse magát, mert eképpen folytatta:

- A legszebb fogaton, a legszebb gyümölcsöket akartam néki vinni, mint a mesében.

Aztán hát ide is elhajtattunk, ő felment anyjához, én pedig lehajtott fejjel, gyalog elballagtam a török fürdőbe, mind e dolgokon hosszan törvén a fejem.

A tejfözlösszájú Nureddin, akkor még ifjú és ismeretlen költőcske ott ugrált az európai negyed egyik kávéházában a kora délelőtti órákban, mikor még üres volt a helyiség. Hogy értendő az, hogy ugrált? - kérdezed erre. A szó igazi értelmében, mint egy gimnazista. (Igaz, fiatal is volt, még alig több, mint tizenhét éves és máris költő.) Ha újságért ment, ha telefonhoz, vagy a helyiség mosdói felé, mindig úgy lóbázta magát tovább, hogy két-két széket korlátnak használt, s támlájukba kapaszkodva előre ugrott. Elmosolyodtam, mert eszembe jutott a tornaterem, amelyből ez a kölyök csak nemrég került ki és már is úgy sűrög-forog a világban, mint a sivatagok ugró egere. Csak rá ne csapjon valami nagyfülű sivatagi róka.

És Baba-Alhabbal is nézte őt, veszélyes szemüvegén át óriási szemeket meresztve. Mi ugyanis szintén ide tértünk be hosszú éjszakai kényszer-sétánk után egy kicsit elnyújtózni, mielőtt hazamennénk. Mert Baba-Alhabbal, nem tudni mért, nem szeretett hazamenni. Mindig hazakísértette magát, - rendszeren én kísértem el, - de nem ment be a kapun, nem, a világért. Ott kellett vele fel és alá járni lakása előtt, néha hajnalig is és nem volt szabad elmenni, mert ha megpróbált valaki menekülni, oly gúnyos és megvető volt, hogy az ember inkább ottmaradt. Néha már szinte kiadtam a lelkemet is: már annyit mosolyogtam, hogy megfájdult tőle a szám, nevettem, ágáltam, szidtam az embereket, az asszonyokat, kiszolgáltattam szegény

édesanyámat, sőt szegény nagyanyámat is s ő még mindig ott tartott fogva, mint valami lenyűgöző démon. De azért azt gondoltam magamban: - nem baj, ez a szolgálat a bölcséletért.

Hajnalban aztán így szólt: - most pedig kocsiba ülünk és bevesszük magunkat valami kávéházba. - Így történt most is. Egyszóval ott ülünk és Nureddin ugrál. Egyszer csak, mikor nem messzire tőlünk lendítette tovább magát, a mester odaszózott neki. Hogy mit mondott, nem figyeltem, valami nagyon gúnyos szó lehetett, mert a piros pozsgás ifjú még jobban elpirult tőle, aztán így felelt vissza neki:

- Mester szereti zavarba hozni az embert. - Nagyon elcsodálkoztam e feleleten. - Ez a tejfölösszáj ilyen biztos a dolgában? Amit én mindmáig nem mertem elhinni magamnak, azt ő ilyen határozottan kimondja? - Baba-Alhabbal pedig csodálatosképpen nem szidta őt össze e voltaképp bíráló szavaiért, hanem, mikor a fiú megint ellibeggett, így szólt hozzám:

- Én csakugyan szeretem zavarba hozni az embereket. - Még nagyobb ámulatba estem. - Jó ember az ilyen? - kérdeztem magamtól azonnal. Mert, ha csak magamat veszem is, jutott-e nekem valaha eszembe ilyesmi, hogy én zavarba akarjak hozni valakit? Éppen ellenkezőleg, ha azt láttam, hogy valaki zavarba jön előttem, ez kínos volt számomra, ennél fogva igyekeztem rögtön feloldani zavarát.

Az ostobát ráébreszteni sérelmére

A gúny szívtelensége

Zavarba hozni valakit

Igaz, aztán ő maga is megbánhatta, hogy ilyen vallomást tett, mert rövid szünet után hozzátette:

- De mikor az illető zavarban van, akkor elkezdem sajnálni, ez is igaz. S ha kedved van hozzá, elnevezheted

ezt Freud Zsigmond szavával ambivalenciának.

- S mármost ambivalencia, vagy nem ambivalencia, - csak épp, hogy jó ember-e az ilyen? az a kérdés. Nem úgy van-e, hogy gyalázatos démonai, az ősbogarak törnek fel benne minden lehető alkalommal s ő mindig rosszakaratú, vagyis jó szeretne lenni, de nem tud?

Hasonlóképen: neki csúnya, sárga fogai voltak, amellet beteg fogai s ez nyilván nem volt előnyére az asszonyoknál, akikért élt-halt. A fecsegő Gánemnek viszont nagyon szép, villogó fogai voltak, akár egy nagyszerű kutyának, (s épp oly fájdalmas, hű szemei is). S mármost ez a Gánem sok mindenfélét összebeszél szegény, isten nyugosztalja. S én inkább sajnálni szoktam azért, mert ő maga is elszomorodott néha saját fecsegése miatt. - Már megint mit beszéltem össze? Már megint elszaladt velem a szám? - szokta kérdezni tőlem.

Erre én a vállára szoktam ütni, vagy megböktem a könyökömmel:

- Sose búsulj pajtás, - szoktam mondani néki, - tisztességes, derék ember vagy, az a fő. - S e szavamra mégiscsak megélenkültek e szomorú szemek. Gánem ugyanis kétségtelenül ártatlan ember volt.

S mármost, képzeld el Tahtúr fiam, Baba-Alhabbal ennek a jó fiúnak azt mondta egyszer:

- Akinek ilyen szép fogai vannak, annak kár ennyi ostobaságot összebeszélni.

Gánem is szörnyen elpirult erre, még könny is szökött a szemébe, de azért elmosolyodott kínjában és nagyon szelíden így felelt:

- Mit csináljak a fogaimmal mester, hogy hozzáidomuljanak ostobaságomhoz?

- Ki kell őket töretni, - mondta Baba-Alhabbal és valami rettenetes bestialitás villant át az arcán.

- Jó ember az ilyen? - kérdeztem magamtól újból.

De továbbá: mikor még szegény, operált Amgiád közénk járt, elpanaszolta egyszer, hogy fáj a haja-töve. - Ki fogják tépni a hajadat, - jövendölte neki Baba-Alhabbal. Nekem pedig, mikor karomon fájtak az inaim, azt mondta: - nem az inak fájnak ott, hanem az erek. - (Ami tudvalevően sokkal veszélyesebb.) Egyszer, mikor együtt ültünk az Alhambrában, azt kérdeztem tőle: - mit csinálnál mester, ha most megütnéd a főnyereményt? - Baba-Alhabbal kéjesen elmosolyodott.

- Örömben mindjárt belelőnék ebbe a tükörbe, - felelte zabolátlanul. (Egy óriási tükör volt előttünk.)

- S mármost jut nekem eszembe ilyesmi, hogy belelőjek bármibe is? - kérdeztem magamtól. - Micsoda pusztító kedve van ennek az embernek! - okvetlenül ez a gondolata támadt annak, aki valemelyest jobban ismerte őt. De legmeglepőbb az volt, amit egy anyai rokonának, egy Cafetier nevű franciának mondott. Ez híres kéjenc volt, bolondja a keleti nők tűzésnek s kedvükért kitűnően megtanult arabul is, Ezenfelül mindig vidám is volt válogatott örömeitől. Egyszer azonban nagyon szomorúan állított be a mester puritánul berendezett lakásába. Én is ott voltam. Kérdezem tőle, mi baja van, erre egész őszintén így felel:

- Nem érdekelnek már a nők, az a bajom.

Elcsodálkoztam, hogy éppen ő mondja ezt s bátorságot vettem magamnak, azt mondtam neki:

- Időleges dolog lesz ez Cafetier úr. Velem a dohányzás körül is megesett ilyesmi. Túl sokat dohányoztam, ez volt a baj s egy nap nem esett többé jól a dohány. De aztán megint jólesett.

- Nem, nem, - azt mondja, - ez, úgy látszik, végleges dolog. - Hogy ő most volt e bajával Párisban is, de minden hiába van. Aztán elmondta, mennyi afrodiziakummal próbálkozott eddig, de semmi hatásuk rajta. Ő ugyan meg tud felelni, mint férfi, de, sajnos kevés öröme van benne. Nem érdeklik többé a nők. Eszerint életének legszebb részéről, egyetlen értelméről le kell mondania.

- Mert egyebem úgyse volt soha, nem vagyok én kiváló ember, - tette hozzá szomorú mosollyal.

Nagyon megsajnálta őt, Baba-Alhabbal pedig mindezt eltűnődve hallgatta, aztán Cafetier felé fordította ókulárés, tágult szemeit és így szólt:

- Ez a halál kezdete. Túl korán kezdted a mókát, fűvében etted meg gabonádat, ahogy Shakespeare mondja. - Ezt felelte neki, de, úgy látszik, szavait azonnal meg is bánta megint, mert rögtön hozzátette:

- De azért ne félj, nem fogsz még meghalni.

Cafetier úr ezalatt felállott. Hatalmas szál férfi volt s e percben szemei nagyon elsötétültek és bizony nem sok jót ígért. S ennek én e pillanatban, megvallom, még örültem is. - Nem ártana, ha egy kicsit most megtáncoltatnák ezt a kegyetlen embert, - gondoltam magamban. Mert: - a halál kezdete, - ezt szemébe vágni egy elkeseredett embernek, nem gyalázat ez? Lehet-e azt mondani, hogy jó ember az ilyen?

De Cafetier akkor meg is adta neki s mondhatom nagy örömökre.

- Te undok állat, - mindjárt ezzel kezdte. - Szafie lányod odabenn fekszik a negyedik szobában betegen. Mi volna, ha neki azt mondanám, hogy betegsége a halál kezdete? Te undok állat, - ismételte.

Közben persze Baba-Alhabbal is felállott.

- Megőrültél? - kérdezte halálsápadtan. - Megőrültél? Takarodj innen, de azonnal! - és hab jelent meg a szája szélein.

- Én szívesen takarodom innen, erről a rongy helyről, - felelte Cafetier nagyon nyugodtan, - abban a boldog tudatban, hogy leköptelek végre, te örökös pimasz.

- Azonnal takarodj, mert lelőlek, - hörögte Baba-Alhabbal és képzeld, le kellett őt fognom, mert csakugyan a revolvere után nyúlt.

S aztán hát mégse lett párbaj a dologból, mert Cafetier úr rokonára, Baba-Alhabbal anyjára való tekintettel egy pár engesztelő szót írt neki. S ezt Baba-Alhabbal szintén anyjára való tekintettel kénytelen volt elfogadni.

A szegény Amgiád nyilván azért maradt el mellőlünk, mert nem sok jót tapasztalt részünkről. Egyet-mást ekörül el is panaszolt nékem. (Panaszos ember volt.)

- Képzeld el, - azt mondja nékem egyszer, - hiszen te tudod jól, hogy szegény ember vagyok és azt is tudod, mennyire tisztelem a mestert és hogy szívesen hozok érte áldozatot, de vannak benne felháborító dolgok is. Szereztem néki mexikói szivarokat, ezek ára nem érdekelte, - jó, még ez se baj. Apám, tudod, török ember volt, szereztem hát egyik török nagybátyámól remek márványkövet az apja sírköve számára s ezt ideszállítottam, aztán odaadtuk a kőfaragónak, hogy szép búbosan faragja ki és egy Szúra-kezdetet is véssen rá Allah nevével s persze arabeszkekkel is díszítse, - csak ezt már nem fizettem ki. Erre másnap oly sötéten nézett rám, mintha bűnt követtem volna el ellene. S bár én már ezt is sokalltam, de még mindig azt mondtam: - hagyján. Ennyi áldozat jár a bölcsességért.

- Bár hiszen úgy van ez, én legalább úgy képzelem, - folytatta Amgiád, - hogy a jóindulatot voltaképp az áldozat

nagyságával kellene mérni. Egy szelet kenyérnek adománya valamely koldus részéről nagyobb áldozat, mint ha egy gazdag ember telket vesz neked. Márpedig én eléggé nélkülöző ember vagyok, jól tudod s életemben soha nem engedtem meg magamnak semmiféle luxust. S mármost két barátomról kell itt számot adnom. Ismered ugye Szejnt, a fiatal költőt? Ő is szegény ember, amellet azonban uraskodni szerető ember. Megyek vele a mosé előtt, szembe jön egy koldus és szokása szerint mellére tett kézzel meghajol, aztán énekelni kezd. Erre én adok neki valamit, már amennyit koldusnak Koránunk parancsa szerint képes vagyok adni, amire Szejn nevet és részben azért, hogy megszegyenítsen, egy egész frankot dob neki oda. Másrészt azért tesz ő ilyet, mert tetszik néki a mozdulat, nem mintha sajnálta volna a koldust. Mondom, mindenekfelett szereti, ha nagyúrnak nézik. Ez az egyik eset. Másik jellemző esete ez: megy nagynénjével, Aminével a hídon, - ez egy zsugori özvegyasszony, akinek ő, mint árva gyerek mégis sok pénzébe került és hogy bosszantsa az öreg hölgyet, aprópénzt dobál a folyóba. Amine nénit, mint ő maga mesélte, majd megütötte a guta, fátylával elfedte még a szemeit is, nehogy látnia kelljen ezt az eszeveszett pazarlást. A fiú pedig röhögött. S mármost ugyanez a Szejn egy reggel azzal jön hozzám, hogy néki agyon kell lőnie magát, mert elfogyott a pénze s nem tud beiratkozni ebben a félévben a francia egyetemre s akkor néki ezért meg azért vége van. Hisz tudod, ő állítólag orvostanhallgató volt. Erre fogom szegény apámtól rám maradt egyetlen értékeimet: arany turbán-csattját, karkötőjét és gyémántos-türkizes gyűrűjét, viszem a zsidók zálogházába, hogy rajta segítsek. - Könnyelmű fiú, rendben van, nem baj, azért mégse keseregjen annyit, - gondolom magamban. Csakhogy erre mi történik? Másnap délben ott megyek el Lagrange francia vendéglője előtt hivatalomból jövet, hát nem Szejn úr érkezik meg kocsin

az étterem elé, még hozzá milyen kocsin! Tömör gumikereke van, előtte két tüzes khál, a szürke fajtából, a kocsis meg magasan ül és nagyokat pattint kerek, nagyúri ostorával, mialatt Szejn úr szedi elő a gubát, a tőlem kapott, nem könnyen szerzett arany frankokat és előbb az aprópénzzel együtt még meg is csörgeti markában. Még passziózott is az aranyos. Én pedig ott állok a kocsi mögött, ő tehát nem vesz észre. Jócskán adhatott borraivalót, mert a kocsis mellére tett kézzel meghajol a bakon, ő meg úgy tesz mintha oda se fittyentene neki, de azért látom, hogy szeme sarkából figyeli a hajbókolást s ezzel fezéhez nyúl és belibben az étterembe. Én meg ott állok és azt gondolom: - hát ne üssön meg engem a guta?

- Tudnod kell, hogy én még életemben nem ültem kocsin, még a villamost is lehetőleg megspórolom s ha mégis felszállok, igyekszem úgy tenni, hogy ne kelljen jegyet váltani, no de mért? Mert ki van számítva az életem. Ennyiből meg ennyiből kell élnem, mert többre nem futja, mástól pedig még sohase kértem pénzt és remélem nem is fogok. Továbbá: én még semmiféle előkelő vendéglőben nem étkeztem eddig, a Muzaffi, görög-török vendéglőjében eszem félfrankért kébabot, vagy ilyesmit, - néha ugyan bemegyek ilyen előkelő helyekre is, úgy teszek, mintha keresnék valakit, végigmegyek az asztalok között fürkésző szemmel, de csak azért, hogy lássam, hogy folyik ilyen helyen az élet, - most is ezt tettem tehát. Mert azt gondoltam: hátha ő is csak végigmegy az asztalok között fürkésző szemmel... no de nem! Már is ott ült egy remekül, orchideával díszített asztalnál és levesét kanalazta. És meglátott a bitang, bizony hogy meglátott, ezt onnan tudom, mert nagyon elpirult és ráhajtotta fejét tányérjára.

- Hej a kutya istenit, - gondoltam ekkor magamban. - Én nélkülözön élek, semmit sem engedek meg magamnak, ez meg az én ajándékomból uraskodik, - megy ez? lehet ez?

eltűrhető az ilyesmi? - Ezt gondoltam, de azért nem mentem oda hozzá. Mit szégyenítsem meg ezt a haszontalant? kell az nekem? egye meg őt a fene. Máskor ott nyalhatja a küszöböt, akkor se kap tőlem semmit.

- Ez az egyik eset, amelyet el akartam mondani és csakis azért, hogy lásd, mennyire bánt engem ugyanez az eljárás Baba-Alhabbal részéről. Délben találkozom vele a vásártéren, azt mondja nekem: -Jó, hogy találkozunk, adj ide hamar nyolcvan frankot, szükségem van rá. - Erre kicsit felhúztam ugyan a szemöldeimet, mert úgylátom tudom, tőle nem lát az ember pénzt vissza soha, de hát azt gondoltam: - ő a mesterem, ha néki ez a hibája van, hát legyen úgy. - Éppen elseje volt s a havi fizetésem ott volt nálam, tehát kivettem és általadtam a nyolcvan frankot. De azért megjegyeztem ennyit:

- Nehéz az élet mester, sajnós, nem sok a pénzem. - Amire ő gyorsan zsebre vágja a pénzt, anélkül persze, hogy megköszönné s csak ennyit válaszol:

- Add el a vityillótokat, vagy vegyél rá kölcsönt, akkor lesz pénzed. - Majd elestem a csodálkozástól és egy kis undort is éreztem e nagy ember iránt, nem tagadom.

- Hogy-hogy? Adjam el anyámnak egyetlen vagyonkáját? És akkor hol fogunk lakni? az utcán? És ha elfogy ez a kis pénz is, amit érte kapok, akkor mit adok el? Vagy ha kölcsönt veszek, - miből fogom visszafizetni? Majd talán ő fog adni nekem? - S mondhatom, elöntött a düh. De azért alázatosan köszöntem neki, boldog ünnepeket kívántam és tovább mentem. - Hát jó, - gondoltam magamban, mikor már valamelyest lecsendesedtem, - ő ilyen, tudjuk, de hát mit csináljunk?

Tudnod kell, hogy ő rettenetes kegyetlenül bánik a feleségével. Igaz, hogy, mint annyi okos emberé, az ő felesége is liba, no de mégiscsak! Hogy egy jó szót ne

szóljon az ember egy asszonyhoz, ilyet még nem is láttam. Mert még sohse tapasztaltam olyat, hogy akár egy pillanatnyi figyelmére méltatta volna, de mint valami börtönőr a foglyával, úgy bánik vele. Ezenfelül: neki elvei is vannak. Ő diszkrét ember s amit neki mondanak, az csak reá tartozik, a feleségére nem. És megköveteli környezetétől is, hogy magukévá tegyék ezt az elvet. S ami az ő magánügye, persze azt még kevésbé közli a feleségével.

Ebből következett, hogy Chamzáde, a szegény liba, vagyis Baba-Alhabbal felesége nyilván semmit se tudhatott arról, ami köztünk, a férjével délben történt. Mert délután anyám, Szobeide kap egy levelet, amelyben Chamzáde a következőket írja: hogy ő senkit se tisztelne meg ilyen bizalmas kéréssel, mint minket. Közeledik a Ramadam s ő neki épp most teljesen kifogyott a pénze. Arra kér hát minket küldjünk néki küldöncével nyolcvan frankot. Hogy vissza tudja-e majd fizetni, ez Allah kezében van. De legyünk meggyőződve róla, hogy nehéz helyzete ellenére ő nagyon fog igyekezni.

Anyám erre bejön hozzám és azt mondja: - Chamzáde egy liba. De nagyon szerencsétlen liba, minthogy Allah néki ilyen férjet adott, ilyen zabolátlan sehonnait. - Ugyan hagyj engem békén a filozófiájával. Füttyülök minden filozófiára, ha egyszer az eredmény ilyen, ha valaki így képes bánni a családjával, feleségével és lányával. Egyszóval: becsületes fiam küldj szegény szamár-kancának nyolcvan frankot. - Így szólt anyám.

S az ő parancsa szent nekem, elküldtem tehát ezt a pénzt is. És most hallgass csak ide!

Másnap ebéd előtt bemegyek az európai könyvesboltba, - az ott kiszolgáló nyelvtudós, arab kisasszonynak kicsit udvarolok néha, mert fátyla fölött gyönyörű szemei világítanak rám, - s éppen javában udvarolok, mikor a bolt

előtt megáll az oroszlanos fogat, - hiszen ismered! legszebb és legdrágább fogata ennek a városnak, - s mit gondolsz, ki száll ki belőle? Persze, hogy ő. És oda is jön a kisasszonyhoz, akinek nyilván imponálni akart előkelőségével s meglátván engem, fogadja ugyan alázatos meghajlásomat, de megszólításra se méltat, minthogy ő ilyen pikáns pillanatokban a semmibe néz, illetve az ember feje búbja fölé. S minthogy én kissé megdermedve még mindig ott álltam, vesz egy könyvet és elkezdi olvasni. Az oroszlanos fogat meg kint vár. A taksája tudvalevően félóránként tíz arany frank.

Ennyit mesélt a szegény, már akkor bizony bénakarú Amgiád, én pedig nem álltam meg, rögtön e találkozás után bementem az Alhambrába, - ez volt akkor az európai kávéház neve, - és csakugyan ott is találtam Baba-Alhabbal nagy újságot olvasásba merülve. (Tucatjával olvasta naponként az európai lapokat, különösen a franciákat.) Jöttömre letette újságját és azonnal így szólt hozzám:

- Mit vagy olyan rosszkedvű? hiába minden! Odafenn akkor se lesz kormányváltás. - És nevetve az ég felé mutatott.

Én is elmosolyodtam. De azért még se hagytam magam egészen eltéríttetni rosszkedvemtől. Épp ezért rögtön nekifogtam és elmeséltem neki Amgiád esetét Szejn költővel, vagyis Szejn kocsikázását és vendéglői fényűzését és hogy ő mit szól ehhez a történethez? S Baba-Alhabbal azonnal meg is értett, azonnal védőállásba is helyezkedett, vagyis így felelt:

- Hogy mit szólok ehhez? Azt szólok, hogy Amgiádnak semmi köze hozzá, hogy Szejn mit csinál összekoldult pénzeivel. - Amire én:

- Jól ismerem e tárgyban való álláspontodat. És ha megengeded, épp ezt szeretném újból megvitatni. Sokat gondolkodtam ugyanis e kérdéseken.

Meg kell itt jegyezmem, hogy csakugyan volt már hasonló dolgokról szó közöttünk, igaz, hogy a dolog lényegét inkább csak körüláncoltuk, mint kimondtuk. Ő például egy alkalommal a következő kis történetet mondta el nekem:

A jóságot az áldozattal kell mérni

Ha szegény ember adományát más herdálja

Mikor ő Párisban járt, akkor értesült e kis történetről. Egy igen gazdag khán sétált egy napon a Bois de Boulogne-on és ott találkozott egy igen szegény művésszel, egy perzsa miniatűristával, akit régen ismert. Beszélgettek erről-arról s bár gazdagságról, szegénységről szó sem esett köztük, ennek a khánnak az a különös ötlete támadt, hogy, mikor elváltak s ő kezét nyújtotta, egyszersmind egy húsz frankos aranyat is csúsztatott a szegény művész kezébe. S azzal tovább sétált. Andalgott, nem volt semmi terve, átadta magát annak, ami következik. S amint így andalog, megáll egy kávéház kirakata előtt, ahol az van kiírva plakáton, hogy itt most egy híres, kiváló billiárdmester játéka látható a zárt alagsorban, amint a nagyobb méretű verseny billiárdon játszik saját tervei szerint készült minta-dákóival. Belépti díj húsz frank. Gondolta magában: ezt megnézem. Be is ment és íme kit lát ott? Hát nem a szegény művészt, akit épp most ajándékozott meg, annak rongyos ruházatára vetvén pillantását? - - Baba-Alhabbal ezt már régen elmesélte nekem s már akkor kijelentette, hogy ez aztán a minta-történet! és hogy nagyon tetszik neki. Nekem viszont nem nagyon tetszett és sokáig nem tudtam tisztázni magamban, mely oknál fogva.

Hogy ez a szegény művész néha meg is enged magának egyet-mást, - jó, ez rendben van. Hogy ugyanazt az élvezetet merészeli megkívánni, amelyet egy bitang, ám ez esetben mégis jószívű milliomos a legnagyobb könnyedséggel, andalogva és unatkozva úgy kíván meg, mint egy jó köpést, - még ez is nagyon rendben van. S hogy ez látványnak mégiscsak egy kicsit kackiás és szemtelen, - ne legyünk annyira elfogultak! A nagyúr akassza fel magát, ha nem tetszik neki. Ez mind igaz. És nekem mégse tetszett ez a dolog, ám akkor, mondom, még nem tudtam kifejezni, mi bajom van vele.

Most is emlékeztettem Baba-Alhabbalt e kedvérevaló történetére és most ő is úgy nyilatkozott, hogy úgy van, úgy van, ez egy remek, mintaszerű eset.

Erre hát eléje terjesztettem más történeteket is, amelyeket elbeszélése óta gyűjtöttem magamban, persze csakis azért, hogy ellenkezésemet erősítsem velük. Ezek a történetek még erkölcstelenebbeknek tetszettek előttem.

- Volt itt egy félvér nagyúr, - mondtam néki. - Talán ismerted is. Szandzsár ibn Sakánnak hívták, akinek görög anyja volt s aki mindig kegyelmesként uraztatta magát, mert a khasgári szultán állítólag emírnek nevezte ki. Ez az egyik személy. Voráginesz Jónást, a zsidó költőt pedig biztosan ismerted. És nyilván azt is tudod, hogy volt neki egy folyóirata és annak is egy közgazdasági rovata, amelyből kifolyólag havonta búsás összegeket vett fel a vállalatoktól. Egyszer ez a Szandzsár emír remek fogatán megy be a vállalatába, - nagy pénzember volt, tudod, a Banque de Commerce elnöke, - s amikor az európai csemegekereskedés elé ér, megállítja fogatát. A kirakatból ugyanis remek szőlő kacsintgatott reá, gondolta, ezt hazaviszi a feleségének. A szőlő tavasszal nagy csemege. Kiszáll, bemegy s íme a főnök, aki mosolyogva elébe

sietett, oly nagy összeget kért e tavaszi csemegéért, hogy Szandzsár emír szinte dühbe gurult. Rögtön sarkon fordult mérgében és köszönés nélkül otthagya a főnököt. Bement bankjába, éppen hónap eleje volt, megjelent hát nála Voráginesz Jónás, tiszteletét tenni, amelynek folyamán kikoldulhatta a voltaképp kegyelemből juttatott busás összeget. Szandzsár pedig tizenegy óra tájban végezvén dolgát, a déli hőség elől hazahajtatott a bankból. Mikor a csemegés elé érkezett, megint megállította sárgára lakkozott hintáját, mert azt gondolta magában: - egye fene a pénzt, megengedhetem magamnak ezt a kis luxust, mégiscsak hazaviszem a szállót feleségemnek. - Tehát leszáll, bemegy, a főnök megint mosolyogva fogadja, és közli vele, hogy nagyon sajnálja, nincs már szállójuk, ami még volt, Voráginesz Jónás úr, a híres költő megvette valamennyit.

- Ez is remek történet, - jelentette ki Baba-Alhabbal, bár kétségtelenül kissé erőltetett jókedvvel.

- Ez is remek? - kérdeztem én. - Nos, akkor elmondok még egyet. Ugyanez a Jónás úr tudvalevően az európai klubba járt, nem mint vendég, hanem mint tag, minthogy spanyolul és franciául nagyon jól tudott, az arcszíne is hibátlan volt, tehát látogató tagnak felvették. Mindezt nyilván te is tudod, mester. És azt is, hogy azért járt olyan sűrűen oda, mert nagy pénzekben kártyázott, makaót, vasutacskát játszott. Nos, egy alkalommal megint nagy pénzek heverték előtte, mikor a klubnak igen előkelő látogatója akadt: Músza ibn Taher herceg, aki körüljárt a teremben, - nyilván keresett valakit s mikor meglátta Jónás urat, igen megörült neki. Ott állt és mosolyogva nézte a játékban elmerült embert. Csakhogy Jónás úr éppen nagy pénzeket veszített, egyik tétet a másik után s ez meghökkentette a nagyurat.

- Jónás, - szólt hozzá, - ugyan hadd abba kedvemért egy pillanatra a játékot és gyere ki velem a folyosóra.

Jónás úr nagyon elsápadt, mert tudta, miről lesz mindjárt szó közöttük. És íme, csakugyan!

- Hogy tehetsz ilyent Jónás? - mondta neki a herceg a klub perzsa-szőnyeges folyosóján. - Hogy tehetsz ilyet? Már bocsáss meg bátorságomért, hogy ebbe beleszólok, de hát szegény ember vagy ugye? És éppen tegnap panaszoltad nékem, hogy milyen nehezen élsz, milyen rosszul megy sorod. És én ezt figyelembe is vettem nemde? És most idejössz és herdálsz, amit oly nehezen, mindenféle panaszok útján szereztél?

Ezt kérdezte a herceg, Jónás úr pedig lehajtott fejjel ugyan, de végighallgatta mind e szemrehányást s minthogy vakmerő ember volt, így válaszolt néki franciául:

- Kegyelmes uram, ha nekem ezt a kis örömet se hagyjátok meg, akkor ne adjatok nekem ezentúl semmit. - S ezzel meghajolt a herceg előtt és otthagyta, visszament a játékkerembe.

- Eddig van ez a történet, - mondtam Baba-Alhabbnak.
- Ez is olyan remek? - kérdeztem tőle.

Belátom: ennek a kérdésnek már némi kihívó jellege is lehetett, mert mesterem meglehetősen szemtelenül felelt.

- Mit szólsz hozzá, ez is remek, - válaszolta csendesen. - Csak hogy is magyarázzam? Mert ennek megértéséhez több ész kellene, mint amennyi neked van. - Erre már összevontam szemöldeimet és majdnem felálltam az asztaltól, hogy mégiscsak elmegyek innen.

- Több elfogulatlanság kell ehhez, - javította ki szavait. Csak hiába javította, akkor én már nagyon haragudtam.

- Nézd csak mester, - mondtam neki, - ha kevés eszem van is, mégis kénytelen vagyok vele gondolkodni, nem kérhetem kölcsön a másokét.

- Milyen kár, - mondotta metsző gúnnyal, - pedig milyen szívesen adnám kölcsön a magamét. - Csak erre már nem feleltem. Ez újabb szemtelenségre lehunytam szememet és azt kérdeztem:

- Mondd csak mester, kin segít egy jószívű, gazdag ember előbb? Akinek kenyér kell, vagy akinek makaó-játéokra kell? Vagy neki ahhoz nincs is joga, hogy mérlegelje? Nem kell megnéznie, hogy kinek ad? nem kell felmérnie magában, hogy kinek van nagyobb szüksége rá és kinek kevésbé?

- Ha igazán jószívű, akkor nincs szüksége mérlegelésre. Aki kér, annak ad, - felelte a mester.

Elmosolyodtam. - Ez egy igazi szegény ember és persze micsoda furcsa képzeletei vannak a gazdagságról!

- Hát határtalannak képzeled a gazdag ember lehetőségeit? - kérdeztem tőle.

- Igen határtalannak. Az én lehetőségeimhez képest határtalannak, - feleli ő.

- Akkor nem sokáig volna gazdag ember, vagyis nem sokáig volna módja másokon segítenie, - mondtam én. Csakhogy Baba-Alhabbal erre már nem figyelt. Hirtelen düh öntötte el, ez gyakran megesett vele, hogy saját gondolataitól dühre gerjedt. Szinte rikácsolt.

- Hát szabad utánanézni annak, akinek adok valamit? - rikácsolta oly erővel, hogy a szomszéd asztal felől ránk bámultak. - Illik az? Utánanézni, hogy mit csinál valaki a kikunyorált pénzzel? Hátha egyszer életében egy jó szivart szeretne szívni? azt neki nem szabad, csak a gazdag embernek szabad? Neki csak a legolcsóbb lepényt szabad érte vennie s azt feldarabolnia hatvan napra, hogy minden

napra jusson egy kicsi? Micsoda gyalázatos felfogás ez! - magyarázta magából kikelve.

Nem tagadom, ennél a szavánál mégiscsak zavarba jöttem, mert ebben megint volt valami nagy igazság kétségtelenül. Hiszen magam is gondoltam már effélet. Megint azt kellett hát magamnak mondanom, hogy hiába minden, ez mégiscsak nagyeszű ember és annak ellenére gondoltam ezt, hogy valami nagy bajom még mindig volt ezzel az elmélettel is, csak még mindig nem tudtam vele tisztába jönni, hogy mi légyen az?

- Valamelyes igazad kétségtelenül lehet, - mondtam én. - Ha egy nábob odarúg valamit egy szegénynek, akkor hagyján, csináljon vele a szegény, amit akar. Mondjuk úgy, hogy ez még rendben van. De mi van akkor, ha egy nélkülöző barátom segít rajtam? Akkor is fogaton mehetek vele az első étterembe? - Csakhogy Baba-Alhabbal e kérdésekre nem felelt. Megkerülte a kérdést.

- Lehet-e összekoldult pénzzel mást csinálni, mint herdálni? - kérdezte szenvedélyesen.

Mégiscsak meghatva néztem e pillanatban erre az indulataitól kergetett emberre.

- Ez nagyon megható, - mondtam neki, - csakhogy lírai észrevétel ez mester! s az erkölcsi gondolat számára nem sokat jelent. - E szavamra felkapta fejét. S látszott rajta, hogy túsúrászként hatolt agyába ez a szó.

- Okos ember vagy, - mondta ki végül némi kis, enyhe mosollyal. - Csak azt képzeled talán, hogy a meggyőződésnek az érzelmekhez semmi köze?

- Azt nem gondolom, - feleltem én. - Csak épp, hogy csínján kell ilyenkor bánni az érzelmekkel. Mert más érzelmes ember viszont azt kérdezhetné: - van-e a lélek számára megalázóbb dolog, mint azt elherdálni, amit az ember nagy-nehezen összekoldult? Egyszóval arra kérlek,

tekintsünk most el a lírától. Nékem ebből az egész beszélgetésből az a végső benyomásom támadt, hogy te, mester, csakis a gazdag emberekkel vagy szigorú, csak azoktól követelsz erkölcsösséget, a szegény emberektől nem. És ezt én változatlanul gondolati hibának tartom, - mondtam ki nagy merészen s persze el voltam készülve rá, hogy most aztán nagyon kikapok.

De nem így történt. Két európai szépasszony jött a mestert meglátogatni kávéházi zugolyában s minthogy ő bolondja volt az asszonyoknak, tehát máris megfélekedett minden egyébről. Magam pedig rövidesen elmentem onnan, otthagytam őket egymásnak.

Alamizsnából passziózni

A takarékos nábob

A pazarló költő

Előbb koldulsz, aztán kártyázol?

Kimeríthetetlen-e a gazdagság?

Utána nézni a koldusnak

Némely koldus kénytelen herdálni

Más koldus képtelen herdálni

Ne csak a gazdagtól követeljünk erkölcsöt

Mégpedig örökre mentem el, amit abban a pillanatban nem is tudtam. Tény az, hogy nem kerestem őt fel soha többé.

Így hát utolsó tételemhez fűzött észrevételeiről nem értesültem soha, annál kevésbé, mert e beszélgetést követő két év múlva lánya ravatalánál öngyilkos lett szegény.

Halála után tíz évvel már jobban tudtam tisztázni magamban e kérdésről való véleményemet. Tehát a következő szózatot intéztem elhagyatott sírja felé:

- Te szegény, drága mester! Mit mondasz a gazdag embernek, mikor kérsz tőle? Vajjon azt-e, hogy egy jó szivart akarsz végre szívni, vagy fiatalember létedre égetően szükséged van most egy szép indiai szajhára, vagy hogy kártyázni szeretnél és tavaszi szöllőt enni? Ugye hogy nem ezt mondogod, hanem mit? Esetleg olyasmit, hogy mamád leesett az emeletről, gyermeked vért vizelt, te magad pedig megtetvesedtél, - szóval igazi vágyaidat hazugságokkal leplezed, hogy részvétet kelthess. No de mért? Mert senki se hajlandó téged azért sajnálni, mert a kártya, vagy szöllő után való heves szomjúságodat nem elégítheted ki. Még a fiatalembert se sajnálják szexuális nyomorában, ami pedig nagy ostobaság. Nevetnek rajta bárgyú konvencionalitásuk folytán. Mert nem gondolják meg, hogy ezek a nélkülözések olykor még súlyosabbak, mint a kenyéréi. Egyszóval: nyomorgónak tetteted magadat, a melledet behúzod, az orrodal lelógatod, esetleg még könnyezel is, a gazdag ember kapujában viszont már ficáncolsz, mert a kicsalt bankók dagasztják piszkos szívedet. Vállalod-e érdemes barátom, elhunyt mesterem ezt az ocsmány komédiát? Megéri-e ezt a szivar? Ízlésed szerint való-e az ilyesmi? Vagy annyira mohó voltál-e, amíg éltél, mint a marabú? amely még akkor is fal, mikor már tántorogni kezd sebeitől?

Ezt a kérdésemet intéztem hozzá a túlvilágra, a rákövetkező öt év múlva pedig így interpelláltam őt:

- Mindezekeken felül pedig nagy különbséget kell tenni az elsőrendű szükségletek és a többi szükségletek között. Mert az előbbiek hiánya életveszélyes, a többi nem az. Akinek tehát nincs kenyere, fedele, ruhája, aki betegen nyomorog, az a világ mindennemű erkölcsi felfogása szerint a könyörület előnyében részesítendő. Az elsőrendű szükségletek hiányának tehát van bizonyos szentsége az emberi szívekben. Persze azt felelhetnéd erre, hogy

némely embernek elsőrendű szükséglete lehet a könyv, egy színésznőé esetleg a színház, amely nélkül élni már nem tud, no de az ilyen kívánságokat azért nem veheti más figyelembe, mert nem általánosak, nem szkematikusak és semmiképp se kívánhatom embertársaimtól, hogy egyéni különösségeim iránt fogékonyak legyenek. – Ez volt utolsó üzenetem hozzá e tárgyban s ha te, Tahtúr fiam még meggyőzőbb érveléssel tudnád Baba-Alhabbalnak e tekintetben való szenvedélyes téveszméit cáfolni, annak nagyon örülnék.

S ezzel zárom is e fejezetet. És most arra kérlek, mikor ezt olvasod, mondd ki velem együtt a szót: – nyugodjál békén szegény, szerencsétlen, lángeszű Baba-Alhabbal!

Hazugsággal pénzt koldulni

Tuszun, a kardkovács bölcseletének bírálata

A két pap, vagyis név szerint: Lokman dervis és Jusszuf ibn Muluk, (akik mellesleg megjegyezve gyerekkori barátok voltak) – e nemlétező tudós, két pap egy nap újra életre kelt elmémbe, – írta Hábi-Szádi keleti mágus fiának, Tahtúrnak, – és sokat hánytavetette magában Tuszunnak, a nemlétező kardkovácsnak bölcseletét, végül is egy napon Jusszuf ibn Muluk így szólította meg barátját, Lokman dervist:

– Hallgass ide, Kop-Kop, – azt mondja neki, (azért ragadt rajta ez a nevezet, mert gyerekkorában e szóval nyitott be az ajtón: – kop-kop, szabad bejönni?) – hallgass ide, – azt mondja Lokmannak, – nem szeretem Tuszun bölcseletének azt a részét, hogy boruljunk le az Örök Létezés és Örök Változás kettős misztériuma előtt. Mert, ha már le akarok borulni, akkor inkább az előtt teszem, akit apám nevezett meg számomra gyerekkoromban. Mivelhogy egyrészt: a gyerekkor mégiscsak legfontosabb kor az ember életében és másodszor: az apa imája döntő hatású tényező, attól az

ember egy életen át nem tud szabadulni. A muzulmánoknak tehát Allah, a zsidóknak Jahve, a keresztényeknek Krisztus, a hinduknak Brahma, vagy Buddha, vagy, mondjuk: Krisnasz-Vámi, a pogányoknak Muki, vagy Buki, mondjuk, - azok előtt boruljanak le, nincs igazam? Az örök misztériumot, akármilyen tartalma van, valamikor valaki elnevezte Mukinak, - a név itt nem fontos ugyebár? De még a tartalom sem fontos itt, az a különös ebben. Az emberi lény érzi a misztériumot és nem tudja biztosan, miben kell azt leginkább látnia. Némely népek a nap tüzében látják, mások a hold sápadtságában, vagy a Mandragóra-gyökér alakjában, vagy a tigrisben, magam én hajlandó vagyok mindenben látni, akár a sárgarépaiban is. Viszont apám egykor megtanított valamire. A sárgarépa iránti áhítatomat is tehát avval a névvel fedezem, amelyre apám tanított, mert akkor érzek misztikus borzongást, ha ezt a nevet kiejtem. Tehát az előtt a képzelet előtt borulok is le. És így válnak a dolgok szimbólumokká, - voltaképp mindenféle dolgok. És szükségszerűen. Minthogy úgy vagyunk teremtve, hogy magukat a dolgokat igazi mivoltukban és teljességükben nem tapasztalhatjuk, csak látszatokban. Képeket kapok és fantáziám teszi hozzájuk a többi. Így módon teremti a képzelet minduntalan újra meg újra ezt a világot. Vagy az apa és anya képei nem válnak-e szimbólumokká és akármilyenek is ők a valóságban? Hát a haza nem az-e? És az a szent fogalom, hogy kenyér? vagy szerelem? vagy tébolyos, esztelen bosszúállás? vagy Szüreti Mulatság? vagy Vadászat? Mit szólsz ehhez?

Így beszélt egy napon Jusszuf ibn Muluk Lokman dervishez, gyerekkori barátjához. Amire a szigorú Lokman összevonta szemöldeit, egy ideig magába mélyedve hallgatott, ujjaival állát gyötörve, majd rövid idő után így felelt:

- Ami a hitet illeti, a hitnek, vagy áhítatnak számunkra, filozófusok számára akkor van csak igazi talpazata, ha az életismeretnek, az élettapasztalatoknak is megfelel.

- Óriási! - kiáltotta ekkor Jusszuf. - Fejtsd ki a dolgot, parancsolt rá barátjára. (Kicsit despotikus természet volt.)

- Abban, amit Tuszun tanít, semmi olyas nincs, ami életismeretünknek ellentmondana, - folytatta Lokman. - Mert az Örök Létezés és Örök Változás iránti áhítat nem olyasmi, ami ellen akár a tapasztalat, vagy maga az értelem tiltakozhatna. Mert nézz ide Jusszuf, - mondá barátjának Lokman dervis, - mert ha csak azt veszem is, hogy Mohammedünk a hetedik mennyországban leány-fejű lovon lovagol, - minek kell a hetedik mennyországban lovagolni? - kérdezem erre. - És a lány-fejű ló talán szebb, mint a rendes ló? Véleményem szerint a ló alakjához sokkal jobban illik a lófej, mint a leány-fej. - Hagyjatok engem ezzel a butasággal, - mondom erre. Vagy: Krisztus, mikor feltámadt, lement a pokolba. - Minek kell a pokol? - teszi fel erre a kérdést még a gyermek is. - Minek kell azokat büntetni, akik rosszak? Nem inkább azt kellene deresre húzni, aki rosszaknak teremtette őket? - merült fel a kérdés okvetlenül mindazokban, akik két évezred óta ezen gondolkodni voltak hajlandók. Vagy vedd akár Buddhát, te okos Jusszuf. Kétségtelen, hogy jóakarátú tanai érdekében ő hazudott legkevesebbet, de azért az értelem nagyon meg tudja őt is támadni bizony. Ne kapcsolódj semmihez, ne szeress senkit és semmit, mert úgyis el kell tőle válnod, - mondja Buddha. Mármost nem éppen olyan nagy áldozat-e már eleve lemondani minden érzelemről, mint utólag? - kérdezi az értelem. - És végeredményében nem mindegy-e, hogy mivel töltöd az életedet? Az aszkézissivárságának és rajongó exaltációinak váltakozó érzéseivel-e, vagy a szerelem viszontagságaival? minthogy a jó természet ugyan megáldott és megterhelt

minket törekvésekkel és vágyakkal, szóval irányt adott nekünk, de azért voltaképp az embernek minden állapotából körülbelül egyformán fakasztott bánatot és örömet. Máris mondok egy példát. Mikor kóborlásaim után egykori tanítványomat, a fiatal Fatimé hercegnőt meglátogattam, így kiáltott fel: - oh édes tanítóm, csakhogyláthatlak újra! - Erre mélyen meghajoltam előtte és megkérdeztem tőle, hogy megy sora, mik az örömei mostanában? Amire fülemhez hajolt s azt súgta bele: - Neked megmondom, de ne szólj róla senkinek. Legjobb nekem az, ha francia nevelőnőm megbüntet és bezárnak. Ez az ő módszere. - Hogy-hogy? - kiáltottam meglepetve. - Oh, - azt mondja, - nagyon búsultam én emiatt eleinte, de aztán rájöttem, hogy voltaképp ez még jó is nekem. Ott legalább csend van, igazi jó csend, nem kell semmivel se törődnöm, lefekszem, nézem a mennyezetet és gyönyörű rajzokat képzelek oda. - Ezt mondta Fatimé hercegnő. De ugyanezt láttam saját szememmel egy oroszlánál is, el nem hinném, ha más mesélné nekem. Egy útépítési hivatalnoknak, egy arab származású, de abesszin monofizita-kereszténységben nevelkedett embernek, Zera-Jakab nevűnek munkásai egy fiatal orosz lányt hoztak ajándékba, amelyet veremben fogtak. Az állat nagyon melankólikus volt a fogságban, pedig a hivatalnok jól bánt vele, nem láncolta nyakát az amharák szokása szerint cölöphöz, hanem jó nagy ketrecet csináltatott neki, friss hússal etette, nem romlott hulladék-hússal, mint a bennszülött nagyurak szokták, - ennyit láttam, mikor arra jártam s mondom, még azt is, hogy az állat nagyon szomorú volt, még enni is alig akart. Én aztán tovább vándoroltam, tovább hajtott a nyugtalanság. Vagy két év múlva megint ott vagyok nála s ő éppen azon gondolkozik, hogy leveszi ágyékáról a ketabot, amulettjét és megmérgezi az állatot. Őt ugyanis a városba helyezték, magas állásba és nem viheti magával az orosz lányt. S bár

néki a városban lebzselő állatkereskedők háromezer Mária-Terézia-tallért ígértek érte, ő mégsem adja, mert nem bízta mások kezére, annyira megszerette. Inkább megöli. Végre nekem jó ötletem támadt. - Ereszd szabadon, - mondtam néki. Mintha világosság gyúlt volna elméjében, úgy megörült ennek. No de sietni kellett, mert már esedékes volt a tillok-zináb, a nagy esős évszak. Másnap kora hajnalban tehát homok-taposó teherautóra ültünk s vittük az oroszlánt ketrecestől vagy százötven kilométernyire, ki a lakatlan, akáciás pusztába, ott letettük a ketrecet, hosszú zsineggel felhúztuk ajtaját és néztük, mi lesz? Az oroszlán, egy gyönyörű hím, nagy ugrással kinn termett, aztán megállt. Felemelte szép fejét és körülnézett. Majd hirtelen, mintha megörült volna, vágatni kezdett. És igaza is volt, mert alig egy negyedóra múlva megeredt az eső. - Vissza fog jönni, - mondtotta ekkor Zera-Jakab. - Akkor most elmenekülsz előle, vagy megvárod? - kérdeztem én. - Megvárom, mert látni akarom, igazam volt-e? - felelte vendéglátó barátom. És csakugyan. Pipázunk, üldögélünk, cat-ot rágcsálunk, egyszer csak enyhe ordítását halljuk az eső-függöny mögül. Majd látható lesz, tévetegen körülsetteget, panaszos hangokat hallatva, végül, - amit sohase hittem volna, ha nem saját szememmel látom, - nagy iramban beszalad fedett ketrecébe, megrázkódik, lerázza magáról a vizet és lefekszik. Vagyis a fogságot választotta az élet viszontagságai helyett, ugyanúgy, ahogy Fatimé hercegnő. Vagyis hiába tanította Buddha, hogy ne kötődjunk-kapcsolódjunk semmihez, hogy ne ragaszkodjunk semmihez, hogy mondjunk le az örömökről, - a szervezet lehetőleg mindenből örömet sajtol, kivéve talán a legnagyobb testi szenvedéseket, az aszkézis eksztatikus fokán pedig tudvalevőleg gyönyörre válik. Különben is: ha a kínban nem volna gyönyör is, akkor nem lehetnének mazohisták a világon. Tudvalevő az is, hogy bizonyos kínok

megszünése után ürességet érez az ember lelkében, szívesen visszatér tehát a panaszolt kínokhoz, - ezt én tudom legjobban, a dervis. Nem olyan egyszerű tehát az érzelmek világa sem, ahogy mi felosztjuk kínokra és örömökre, mert hisz a gyönyör viszont paroxizmusában csupa fájdalom. Ez is tudvalevő. Ám mindezt csak mellékesen mondtam el. A lényeg ebben ennyi: Mohammed tanítása ezer oknál fogva nem áll helyt az értelem előtt, Krisztusé sem, még Buddháé sem egészen, - no de mit mond Tuszun, a kardkovács? Hogy itt nincs külön gonosz, vagy pusztító Princípium, hanem, ami teremt, ugyanaz pusztít is. Teremtésről beszélni tehát nem lehet. Csak azt felejtette el megjegyezni, hogy e kettőt nem egymás után teszi a természet, hanem amikor pusztít, ugyanakkor és épp ezáltal már teremt is. Milyen példát hozzak, hogy ezt jól megértsd? Még tovább kell mennem hogy egész világos legyen az, amit állítok. Azt szokás mondani, hogy a természetben nem vész el semmi. Persze, hogy nem vész el. Ez tehát azt jelenti, hogy a természetnek nem lehet kára. Pusztulás, kár, halál, elmúlás: e fogalmak tehát élőlényekhez és alkotásaikhoz kötött fogalmak. Mert mi pusztulás származik a természetben abból, ha folyói a tenger felé viszik a szárazföld talaját? Új szigetek keletkeznek belőle, vagy zátonyok, a tengerfenék feltöltődik általa, - íme egy új alkotás. Az ember számára nyilván káros ez így, de mi történt a természetben? Semmi más, minthogy egyik formációból lett a másik. Elégett egy erdő, - no de viszont a föld termőtalaja annál bujább. Atombomba robban: az állati szervezetek elpusztulnak, a növények viszont elkezdnek eszeveszetten sarjadni. Vagy milyen példát hozzak még? A szél elhordja a futóhomokot, no de másutt le is rakja ugye? Hol itt a pusztulás? Az ember és állat persze éhen halhat e változások folytán, de mit veszít itt a természet? Semmit. Vagyis igaza van Tuszunnak: itt nincs

teremtés és nincs pusztítás, vagyis gonosz Princípium nincsen, itt csak Egyetlen kettős Princípium állapítható meg teljes határozottsággal: az Örök Létezésé és Örök Változásé. Mert van létezés? Van. Ezt semmilyen fajta értelmesség se tagadhatja. S ugyanígy a változást sem. S talán csakis itt, e föld légkörében bomlik ez a Nagy Egység sokféleséggé, ahogy prizmában a fény színekké, -: a gátlás nélküli örök mozgás súrlódássá, az egyszerű törvények bonyolultakká, de mondjuk azt is: reményre és fájdalomra az, ami eredeti mivoltában se remény nem volt, se fájdalom.

És abban is igaza van Tuszunnak, hogy e szemlélet által még korántsem szabadultál meg a leborulástól. Mert van-e nagyobb misztérium annál, hogy ez a világ öröktől fogva van és öröktől fogva változik?

Az apa imája

Szimbólummá válás

Hit és életismeret

Az értelem és hitvallások ellentéte

A bánat és öröm mérlege körülbelül mindig egyforma

A fogságban is van öröm

Az örömben fájdalom és a fájdalomban öröm

A pusztulás ugyanakkor teremtés is

A föld légkörében bomlik sokféleséggé az Egység

Így beszélt Lokman szerzetes. Amire a ravasz Jusszuf imám összeszűkítette szemei rését és szinte kacintgatva következőképpen felelt néki:

- Jó, jó Kop-Kop, gyerekkori barátom, mondjuk, hogy mindez így igaz. De azért hallgasd meg ezt is. Khartumban egy gyerek kukacot húzott a körme alól és azt kérdezte anyjától:

- Tudja-e ez az undok kukac azt, hogy ő egy undok kukac? - Amire a mama, egy kivételesen nagyon képzett és eszes asszony így válaszolt:

- Azt csak az ember tudja magáról, hogy ő micsoda. Az állatok nem tudják.

- De talán érzik? ha nem is tudják? - kérdezte a fiú.

- Ők csak azt érzik, hogy vannak, - felelte elég okosan a jó asszony.

Igen ám, de a fiú még tovább törte ugyane kérdésben a fejét. S ezen az úton lett belőle később filozófus. Illetve minek is csűrjem-csavarjam még tovább a dolgot? Ez a fiú én voltam. Akkor te még a porban játszottál Lokman. Azt kérdezem másnap anyámtól:

- Hát ez a darab vas vajjon tud-e arról, hogy ő van?

- Nem tud róla, - felelte anyám határozottan.

- És nem is érzi? - kérdeztem én.

- Az érc nem érez semmit, - mondotta megint csak nagy határozottsággal a mama.

- És a kő sem?

- A kő sem.

- És a föld sem?

- A föld sem, - volt az utolsó felelet.

Ami megint csak nagyon meggondolkoztatott engem. Szinte két teljes éven át fel-felmerült bennem e körül különböző kérdés. Végül is tizennégy éves koromban így szóltam anyámhoz:

- Létezés az? Ha valami nem tudja saját magáról, hogy létezik és más se tud róla? Például: a föld mélyén mindenféle anyag van és senki se tudhat róla semmit és maguk ezek a dolgok se tudják, hogy ők vannak. De a csillagok közötti térben is számtalan meteor bolyong,

amelyek talán fénylenek is, szikráznak is, de senki se tudja, mert senki se látja őket s ők maguk se tudnak fényükről, - hogy van ez? Ezek szerint a dolgok létezését csak az veheti tudomásul, ami él? Mit gondolsz erről anyám? - kérdeztem tőle.

- Mert hisz a dolgok annyira nem vesznek sem magukról, sem a világról tudomást, mintha sem a világ, sem ők nem is léteznének, - folytattam mind tovább anyám szellemének ostromát. - Mármost lehetséges-e az, hogy maga a létezés ennyire vak és öntudatlan? Kivéve persze az élőkét. Mert hisz ebben az esetben tökéletesen mindegy volna úgy a világ számára, mint a dolgok számára, hogy ők léteznek-e vagy nem léteznek. Mármost lehetséges ez? Elképzelhető az ilyesmi? hogy a nap ne tudja, hogy ő van és tüzet ont? És ha ez a föld netán kihúlna, vagy szétrobbanna, akkor ezt senki se fogja tudni többé?

Apám, mint tudod, kereskedő volt, őt nem érdekelték az ilyen kérdések. Mindig anyámhoz fordultam tehát ilyesmivel s ő most sem hagyott cserben.

- Igen, sajnós, elképzelhető ez is, - felelte, - hogy tökéletesen mindegy, hogy a dolgok vannak-e, vagy nincsenek. A létezés, az élőlényeket kivéve, épp oly vak és érzéketlen, mintha nem létezne. Létezés és nem-létezés tehát, úgy látszik, csak az élők számára jelent különbséget. Viszont az ember lelke ezt a tudatot nem bírja ki és főként azt nem, hogy halálával, mint élettelen anyag ugyanilyen vak és öntudatlan lesz, - épp ezért borul is le oly buzgón Allah előtt. Vagyis: ami elviselhetetlen az értelmének, ahhoz segítségül hívja képzeletét.

- De ha az öntudatlanság és vakság a lényeg itt, akkor minek vannak élőlények? - kiáltottam én. - És minek van az embernek szeme? Nem mutatkozik ebben számodra valamelyes tendencia, jó anyám?

- Hogy mi miért van édes fiam, azt már nem tudom én, - felelte anyám mosolyogva és megölelt.

Néhány év múlva ugyanezt a kérdést vetettem fel az alexandriai monofizita patriárka előtt, aki apámnak részben üzletfele, részben barátja is volt s a legfőbb dogmatikai és filozófiai kérdésekben jártas személy, aki bejárta úgy Rómát, mint Sziciliát és Görögországot. Kérdésem után mélyen meghajoltam, amire ő röviden így válaszolt:

- Már a bizántinusoknak is igazuk volt, mikor az oltár fölé egyetlen nagy szemet tettek ábrázolatul. Ami annyit jelent, hogy nemcsak létezés van itt, de látás is. Vagyis az nincsen úgy, hogy ez a világ semmit se tudna róla, hogy létezik. Hogy a nap őrzöngene tüzeitől és sem ő ne tudna róla, sem pedig az esendő élőlényeken kívül más valaki. Ez az én hitem fiam, mármint általánosságban, részleteiben persze elágazik, - mondá és máris mozdulatot tett, el akart bocsájtani.

Amire én megint mélyen meghajoltam előtte és így szóltam:

- Még egy kérdést, könyörgök, ha megengedi Excellenciád. Én pap akarok lenni, - tettem hozzá.

- Tessék, - felelte kimerülten és lehunyta barátságos szemeit. S ez olyan volt, mintha elment volna felőlem a nap.

- Évmilliók óta emberek születtek itt, - mondtam néki, - s az egyetlen egyszer se fordult még elő, hogy ezeknek az embereknek egyike én lettem volna. És épp most egyszer csak, hirtelen én vagyok az, aki sír. Azelőtt is sírtak itt és íme nem én voltam, - erről a világról épp oly kevésbé vettem tudomást, mint a vak anyag. És most egyszerre én is sírtam. Ez pedig annál különösebb, mert hiszen, ha történetesen egy szomszédos másik sperma

termékenyíti meg azt a petét, amelyből én születtem, akkor már nem én lettem volna az, aki sír, akkor sohase tudtam volna meg, hogy van világ. Ezt egész határozottan bizonyítja az egy-petés ikrek dolga. Ha az egyik vakon születik, akkor az ikertestvére szemével nem láthatja meg a világot. Következésképp: ha holtan születik, sohase tudhatja meg, hogy van világ. Vagyis ugyanez a pete egy másik spermával már nem engem, nem az én életérzésemet hozta volna létre, tehát akkor már nem én sírtam volna itt, ahogy annyi millió éven át még sohase sírtam és aztán megint nem fogok az idők végtelenéig. Lehetséges ez? Elképzelhető ez? Vagyis mi? Hogy e világ tudomásulvétele minden élő számára csak egyszeri és ily rövid ideig tartó? Hogy tehát az a bizonyos Nagy Szem ezt a tulajdonságát az örökkévalósághoz képest csak milliomod pillanatokra adta kölcsön az élőknek és folyton másnak és másnak?

Ami élettelen, az nem is érzi, hogy van?

Létezés az, ha nem tud róla?

A létezés vak és öntudatlan?

Létezés és nem létezés csak az élő számára különbség

Mért van az embernek szeme?

A nagy szem

Egyszerre hirtelenül én vagyok az, aki sír

Az egy-petés ikrek

Egyszeri tudomásulvétel

Ezt kérdeztem a jó atyától, a kegyelmes úrtól, amire ő már csak ennyit válaszolhatott:

- Te ezt kevesled fiam, viszont vannak, akik még ezt is sokallják. A hinduk egyrésze például így imádkozik: - add, hogy ne kelljen újra élnem. - Vagyis irtózik a további tudomásulvételtől. És annál inkább irtózik tőle, mert

először is megelőző életéről vannak sejtelmei. S e sejtelmek rosszak. Holott ezeknek csak akkor van hitelük és főként ilyen értelemben vett jelentőségük, ha az előző életnek és a mostaninak igazi kontinuitása van, - mert ha nincs, ha csak sejti, hogy egykor már élt, ha ennek a mai létével semmi emlékezetbeli kapcsolata nincs, ha mai léte nem előző én-érzésének folytatása, akkor ott vagyunk, ahol voltunk, vagyis új embereknek kell tekinteni azokat, akik születtek. Ami pedig másodszor az elhunytak szellemeit illeti, amelyekről némelyek azt állítják, hogy néha közvetlen közelükben mutatkoznak meg, hogy jelet is adnak, hogy olykor még meg is szólalnak, erről Origésznek az a véleménye... - akarta volna folytatni, de nem lehetett, mert lakájai kinyitották a szomszéd terem ajtaját, ahol már fényesen meg volt terítve, (óriási brondókkal, vagyis nyershúsokkal az asztalokon), s jelentették őexcellenciájának, hogy az abesszíniai főpap, az abúna már meg is érkezett kíséretével. Ő tehát így szólt hozzám:

- Láthatod fiam, most nincs számodra több időm. De gyere majd el máskor is, hadd beszélgessünk.

Ezzel elbocsátott. Csakhogy nem mehettem el hozzá máskor, mert röviddel ezután meghalt. Fájlaltam halálát, mert igen okos, derék ember volt. Nagussi Simon volt a neve. S így persze sohase tudhattam meg azt sem, hogy e nagy kérdésemről mi volt a véleménye. S ez, őszintén szólva, csak úgy kérdés maradt számomra ma is, mint azelőtt. Mert a Tuszunnal való beszélgetések, bármily tanulságosak voltak is számunkra e tekintetben mégse hoztak megoldást. Épp ezért terjesztem most eléd, miután annyi évtized elteltével megint összekerültünk.

Eddig terjed Tuszun bölcseletének bírálata. Lokman dervis meg is ígérte, hogy e kérdéseket behatóan fogja mérlegelni és válaszolni fog. Válaszára talán még én is rátérek. Következik most a két papnak egymás közt való

további beszélgetése. Hallgasd meg ezt is Tahtúr fiam, talán hasznodra lesz.

Irtózat a lélekvándorlástól

További megoldatlan kérdések

Vagyis Jusszuf ibn Muluk papnak elmélete a keletkezésről és megszűnésről

Mindezekután pedig beiratkoztam a kairói muzulmán egyetemre, - folytatta Jusszuf elbeszélését, - s épp e tudós pappal, a patriárkával való beszélgetés hatása alatt. Mert a Nagy Szemről tett véleménye erősen hatott reám. Kizártnak tartottam ugyanis, hogy az élőkön kívüli világ öntudatlan volna, ha pedig ez így igaz, ha nem öntudatlan, mihelyt ezt belátjuk, akkor már közelebb lépünk Allah elképzelt trónja elé.

Csakhogy a kairói egyetem kitűnő ulemái, jó tudósai között nem igen akadt olyan, akivel efféle kérdésekről beszélni lehetett volna. Ezek jó tudósok voltak, de, egy kivételével, nem voltak gondolkodók. Több volt közöttük olyan is, aki vallási tekintetben, titkosan a vahhabitákhoz húzott s főként a hádiszt, a szunnát, vagyis az ősi tannal kapcsolatos dolgokat volt csak hajlandó behatóan magyarázni s ezenfelül a jogi tudománynak volt ott nagy becsülete. Például a következő kérdés foglalkoztatta akkor az elméket, - ennek megoldására egyik tanárunk pályadíjat is tűzött ki s történetesen legbuzgóbb tanulmányozója azután én lettem. A kérdés így hangzik:

Nyilván te is jól tudod Kop-Kop, hogy maradi házassági és válási törvénykezéseink miatt mennyi titkos gyermekgyilkosság esik nálunk a falvakban. Nos, a muzulmán jogok egyik tudósa feltette a kérdést, hogy vajjon mely idejétől fogva tekinthető a gyermek embernek? Vagy bizonyos ideig csak jövőendő embernek kell-e

tekinteni? Hogy tehát, aki gyermeket öl, az a gyermek bizonyos idejéig embert ölt-e, vagy csak jövőendő embert? És hogy milyen különbség teendő a méhmagzat eltávolítása és a csecsemő megöletése között? Nem is érdektelen kérdés. S mondom, én is vállalkoztam rá, hogy behatóan foglalkozom vele.

Elbeszélésedből látom, hogy te is hű maradtál gyermekkorunknak ahhoz az elhatározásához, hogy egész életünkben figyelni fogjuk a fogoly oroszlánokat. Én is azt tettem és ebből indultam ki, továbbá még egy megfigyelésemből. Borzasztó dolog látni, hogy a kórházakban mi mindent tőrnek el a betegek, de nemcsak a kórházakban és nemcsak most, már a kőkorszakban is ezernyi volt a koponyalékelés. A betegek ezt is eltűrték, no de miért? Mert az embernek fejlett lelke is van, - e kérdést akkor így döntöttem el magamban. S ez a fejlett lélek azt mondja: - javamat akarja, tehát eltűröm, hogy kínomat okozza. - Annál inkább gondolom, hogy ez így lehet, mert, mikor kárára, megkínzása végett művelt vele ugyanilyen szörnyű dolgokat, mondjuk az inkvizíció: egyesek még bele is haltak az iszonyattól. A körmök alá tűket szúrni, vagy kitépni a körmöket a láb ujjairól, - ha javadra teszik, még kitartod, de ha károdra: elájulsz bele. És most visszatérve az oroszlánhoz: annak is van lelke, de nem fejlett. Sokszor megfigyeltem, öreg oroszlánok is sok tekintetben olyanok, mint a gyerekek, sőt! mint a csecsemők, olyan naivan, hiszékenyen, mohón és önzően viselkednek. Hogy néha nevetni kell rajtuk. - Oh te vén állat, milyen kedves, gyerekes számár maradsz te egész életedben, - gondolja róluk az ember. Az oroszlán semmire nem vehető rá olyasmire, ami neki nem kellemes. Hogy tehát ő olyan hivatalba járjon, amelyet útál, hogy zsúfolt villamosra kapaszkodjon, vagy, hogy ő menjen fel egy orvoshoz azzal a kérelemmel, hogy adjon neki injekciót, operálja meg,

vagy hogy húzza ki a fogát, - mindez ugyebár nem való az oroszlánnak. Őkelme felébred a pusztában, megrázza magát, nyújtózik s akkor már meg is van borotválva, megfésülve, felöltözködve, már a villamosra is felkapaszkodott, már ott is van a hivatalában, - mert mi az ő hivatala? A vadászat. Ezt pedig, bár lusta állat, szívesen végzi, mert erre van teremtve.

Hol kezdődik az ember?

Hol kezdődik az ember?

Ha a kín javamra van

Inkvizíció

Az oroszlán gyermeki lelke

Csak ami kellemes, arra hajlandó az oroszlán

S nem ugyanilyen fejletlen lelkű, állati lelkű lény-e a gyermek? Hajlandó-e kötelességteljesítésre? Hajlandó-e bármi olyat elfogadni, elviselni, ami neki nem kellemes? S annak a kérdésnek feltevésekor, hogy melyik pontnál kezdődik az emberi lény? - sokat törtem a fejem azon, hogy nem ez-e az a pont? vagyis: amikor már kötelességteljesítésre és kedve ellen való cselekedetekre is kezd rávehető lenni s a gyönyör princípiumát hajlandó felcserélni a tartós hasznosság princípiumával? Hiszen kétségtelen, hogy az ember sokat vétkezik önmaga ellen s főként azáltal, hogy életöröm dolgában sérültté, sőt rokkanttá is degenerálja magát, mivelhogy életkörülményei, de ő maga is kedve ellen való kötelességekkel terheli túl szinte egész életét, amely folytonos időbeosztáson és sürgősségen alapuló tendencia aztán sürgőssé teszi még a táplálkozását és szerelmét is, s amely tendencia az idegbajok melegágyává fajul: az állandó, kényszeres figyelem folytán a figyelem megbetegedéseihez vezet. Mivelhogy az ilyen ember végül még lélegzeni se tud rendesen, mert még arra is figyel,

mert azt hiszi, hogy még ezt is akarnia kell... - mindez így igaz, saját életemen tapasztalt törésekből tudom, hogy mindez csakugyan így van, különösen azoknál, akik a nyugati élet tempóját kényszerítik magukra, mint jómagam is. Egy kisfiú valaha mindig azt kérdezte tanítójától: - hogy tetszik mondani, hogy tetszik mondani? - Amire az okos tanító végül is rászólt: - ha így folytatod, boldogtalan ember leszel, - mondotta a fiúnak, - te azért nem érted, amit mondok, mert túlfeszült a lelked, mert túlságosan figyelni akarsz. - Én voltam ez a kisfiú és tanítómnak igaza is lett. No szóval, amit mindezzel mondani akarok, az csak ennyi: hogy az állati princípium teljes elhanyagolása, vagy megvetése kétségtelenül az életöröm sérüléseihez vezet, tehát a kötelességek élete figyelmi megbetegedéshez és boldogtalansághoz, ezzel szemben embernek tekinthető-e az, aki nem jutott túl az oroszlán állapotán? Emberi lelke van-e annak, vagy csak állati?

Megvallom, e kérdést mindmáig se tudom eldönteni s épp ebben is segítségemre számítok Lokman barátom. De ha már embernek tekintem is az egyéves gyermeket, mert már kedve ellenére kezdi eltérni a mosdatást, sőt más, állati hajlamai ellen való, de hasznos cselekedetekre is rávehető, mit gondoljak azonban az újszülöttről, aki a méhmagzattól még alig-alig különbözik, minthogy látása legalább is korlátoottnak mondható, hallása bár élénkebb, de szintúgy gyenge, a mozgási centrumai is fejletlenek, testi funkcióiban tehát még távol áll attól, amit az emberre nézve jellemzőnek mondhatunk, - de, ami fontosabb ennél: tudatról persze itt még szó se lehet, ami pedig életérzését illeti, az aligha lehet több, mint a növényeké. S mármost, ha ezt megöli valaki, emberölésnek tekinthető-e az ilyen cselekmény, vagy csak egy eljövendő ember megölésének? Persze, az anya és mindazok számára, akik gyermekszeretők, még súlyosabb beszámítás alá eshet, no

de a bírónak mégiscsak tárgyilagosnak kell lennie ebben is, ugyebár. Nem beszélek most a gyilkos apákról, akik a nőtartást elkerülendő ölik meg csecsemőjüket, de képzeld el: egy szegény lány megesik s a bába kedvezni akarván neki, nehogy a törvénytelen gyermek szégyenét el kelljen viselnie, a szülés pillanatában rögtön meg is fojtja a gyereket s ezért emberöléssel, vagyis gyilkossággal vádoltatik. Mit szóljon ehhez a bíró?

Ilyen meggondolások készítették a muzulmán jogok tudósát, hogy növendékei: jövő tudósok és papok előtt intern pályázatot hirdessen e kérdés megoldására. Sőt saját zsebéből öt angol arany guinea pályadíjat is kitűzött s már most megjegyzem, hogy ezeket az aranyakat aztán senki se nyerte meg, én sem. A tanár nevét viszont még neked sem árulom el, mert még él és aggastyán létére még mindig tanít s a hagyományokhoz ragaszkodó tanárok még mindig áskálódnak ellene. Ő volt tehát az első, aki a kezdet kérdését megbolygatta bennem. De ott volt még egy másik tanár is, a jogfilozófia professzora, Mohamed Ali, aki egy nyilatkozatával még jobban nekilódított engem ennek a kérdésnek.

Jól tudod, hogy édesapám kereskedő-ember volt, s ha anyámmal való filozófiai beszélgetéseimnek véletlenül tanúja volt, egy ideig hallgatta, furcsa mosollyal a bajusza mögött, aztán rendesen így szólt:

- Szép, szép, csak az a baj, hogy ezek csak olyan beszédek. Mert mit bánom én azt, hogy az ember lelke két, vagy három rétegű-e? Legyen ötven rétegű, fődolog ezen a világon az a rohadt kis guba.

Vagyis apám bizonyos dolgokban épp olyan természetű volt, mint az oroszlán. Csakis anyagi szükségleteivel törődött, semmi egyébbel. Viszont sok mindenben különbözött is az oroszlántól s nem éppen előnyösen. Az oroszlán ugyanis, - mint nyilván te is tudod, - abban

különbözik a mohó embertől, de a farkastól is, a rozsomáktól is, hogy egész határozottan bizonyos nemes tartózkodás jellemzi, amely bebizonyítottan nemcsak a lustasága miatt mutatkozik meg benne. Én ezt az ösztönök intelligenciájának neveztem el. Nyilván ezért is tiszteli az ember az oroszlánt, még a veszélyeztetett pásztor is. Mert nem pusztít esztelenül és vérszomjasan, mint a farkas, hanem kiválasztja magának a csorda legkisebb állatát, mert hiszen harminc-negyven kilónál többre soha sincs szüksége és beéri ezzel. Apám azonban sohasem érte be ennyivel. Szokta is mondani:

- Nékem mindenre szükségem van. És ha adsz nekem ötvenet, akkor ötszázat akarok.

Hát ilyen volt ő. Vagyis nem olyan, mint az oroszlán, hanem mint a farkas. Mert hiszen még azt is mondogatta, szinte büszkélkedve kegyetlenségével:

- Nekem ennyi meg ennyi kell, aztán megint ennyi meg ennyi és, ha szükséges, én még a veséjét is kipréselem annak, aki velem szemben áll.

Hát ilyen volt. No de az oroszlán még abban is különbözik tőle, hogy, ha zsákmánya van, megvacsorázik belőle, aztán otthagyja és jó messzi tőle lefekszik aludni. Majd bolond lesz ott maradni és őrizni, - akkor semmi egyébbel nem tölthetné az életét, mint zsákmányt szerez és őrizi, aztán megint ugyanúgy. De mikor ő szabad akar lenni! És igaza van. Okos állat az oroszlán.

Ami kellemes, csak teszi a gyerek is

Az életöröm sérülései

Aki túlságosan figyel, az nem érti a szót

Mi tesz emberré?

A csecsemő már ember?

Az ösztönök intelligenciája

Az emberi mohóság

Ezenfelül: az ember még meg is szokta utálni azt, amivel már túlságig jóllakott. De apám sohasem utálta meg. Apám görcsösen rajta ült azon, amit szerzett: se éjjele, se nappala nem volt a vagyona miatt, folyton azon törte fejét, hogy hogy kellene befektetnie, mi szerezne neki több hasznot, hogy mit kell mivel szoroznia, vagy osztania, hogy ez a vagyon még jobban gyarapodjon. Egyszóval ő mindig teli volt gondokkal. Tehát mihelyt megszerzett valamit, az már nem is okozott neki örömet. És miért nem? Mert rögtön ráugrott, megmarkolta és máris hozzászámította meglevő vagyonához. S ebből aztán valamit kiadni, leszelni, mondjuk, lakomát adni barátainak: ez már meglevő vagyonának csökkentése lett volna. – Most tehát már ennyim és ennyim van, – mondogatta magának, ezt tudomásul vette és máris máson törte a fejét. Egyszer nagyon drága tömjén-karavánt kísért ő maga a Hedzsaszon, vagyis a Nefúd-sivatagon át s útközben egy zárt kazettát talált ezer dollárral.

– Hát nem örül neki apám? – kérdeztem tőle.

– Mit örüljek? – azt mondja, – ráérek örülni. Majd akkor fogok örülni, ha sikerül még jobb tömjénbe befektetni és azt minden baj nélkül idehozni s aztán eladni. Számolni kell tudni fiam, számolni kell tudni! – mondta nekem.

Egyszóval: ebben sem hasonlított ő az oroszlánhoz. Mert az, ha zsákmányt ejt, nem esik neki rögtön, arról szó sincs. Megbízható vadászok és állat-pszichológusok írják, hogy miután ledöntötte zsákmányát, felnéz a világba, aztán kicsit elmegy tőle. Kis távolságra lefekszik és nézi. Csak mikor már egész nyugodt és eleget gyönyörködött benne, csak akkor megy oda és kezd el nagyon lassan enni. Ugyanez tapasztalható a fogoly állatoknál is. Őrjöngve várják a húst, magukon kívül mohón, mint a gyerekek és mikor megkapják, lefekszenek vele, csöndesen nézelődnek,

aztán elkezdik először is csendesen nyalogatni. Erre gondoltam az apámmal való említett beszélgetés alatt. Így szóltam tehát hozzá:

- Élni is kell tudni, nemcsak számolni édesapám.

Apám rámnézett, aztán a szoba sarka felé: ott ült az édesanyám az ablak mellett és varrogatott. S minthogy nyilván néki is hallania kellett, amit mondtam s erre apám csak most eszmélt, tehát meggondolás nélkül nyakon ütött engem.

Éppen Ramadan közepe volt. Magam én eddig ezt az ünnepet mindig otthon töltöttem, most azonban még aznap este búcsúzás nélkül visszautaztam Kairóba s anyámnak megírtam, hogy haza többé nem megyek, adjon tehát alkalmat arra, hogy időnként láthassam. Anyám erre két nap múlva utánam jött, hogy kibékítsen s aztán ott is maradt nálam haláláig. Mert azt mondta, hogy az ő kis magánvagyonából mi egészen jól megélünk s inkább velem beszélget néha, semhogy otthon apám perzsa pilávjára felügyeljen.

Aki rajta ül azon, amit szerez

A számítások átka

Nyugalom kell az örömhöz

Magam pedig a vallás-bölcselet professzora, Mohammed Ali előtt a következő kérdést tettem fel:

Hogy mi a véleménye? Ugyanahhoz az emberfajhoz kell-e sorolni a szellemiség emberét, mint az üzlet után loholókat? Amire ő így felelt:

- Igazad van nagy imámok utóda, - (anyám részéről voltam az) - az üzletesek világa merőben más világ, mint a mi világunk. Hidd el, alig túlzok, ha azt mondom, hogy majdnem annyi távolság van köztünk ízlésben, emberszeretetben, gondolkodásban, mint az ember és a

gorilla között. És hogy ezek ellenére mégis hozzám hasonlónak kell tartanom őket, az a következők miatt van:

- Az emberi lény egy nagy szisztémán belül különböző változatokban *válik lehetőségessé*, először is férfi- és nőalakban, holott e kettőnek szervezete sok mindenben különbözik egymástól. És ez a kettős lehetőség valószínűleg végig vonul mindenben, ami van. Tíz év előtt a damaszkuszi piacon egy ember a homlokára ütött és így kiáltott fel: - emberek, a víz női princípium, a víz női princípium. - Ez megőrült, - bámultak rá egyesek. - Ki ez? - kérdezték mások. - Eh, ez egy troglodita, egy barlanglakó, bolond filozófus, ismerem őt, - világosította fel őket egy arra menő tudós muzulmán. Bolondnak nevezte ezt a filozófust, pedig alighanem igaza volt. Továbbá: Egy svájci gátépítő járt egyszer itt, attól megkérdeztem: - mit gondol főmérnök úr, nem képzelhető-e minden gép kétféle alakban, vagyis férfi- és nőformában? - Amire előbb rábámult, aztán nagyot nevetett, de búcsúzása után mégis visszafordult és így szólt: - maga mond valamit professzor úr. Most jut eszembe, hogy erre már én is gondoltam. No lám. Ahogy a zenében dur- és mollhangzat van, ahogy a villamosságban negatív és pozitív jelleg, ugyanúgy kell, hogy legyen egyazon gépek felépítésében is két lehetőség, vagyis egy kemény és egy lágy konstrukció. És van ám úgy, hogy lágyra volna szükség, - villantotta rám a szemét. S én akkor azt gondoltam, hogy még a kémiai elemek izotopjairól is kiderülhet ilyesmi. Ennyit az emberi lénynek erről a kétféle *lehetőségességéről*. De vannak még e szervezetnek más lehetőségessé váló harmóniái is. A négereknek például lényegében azonos, de mikro-kémiailag és mikro-fizikailag is más szerkezetük van, mint nekünk. Az eszkimóknak is. Már a napfényhez való alkalmazkodás különböző voltáról és egyebekről nem is

szólok. Az egyik faj fekete színnel védekezik, a másik sárgával, olajos zölddel, szürkével, vöröses-barnával, - némelyiknek duzzadt az ajka, gyapjas a haja, az egyiknek csak öt Corti-féle húrja van, nem hét, az orr néhol görbe és nagy, másutt tömpe és hegyes, vannak törpék és vannak óriások köztük, - és ez még mind ember. Vagyis, úgy látszik: ez az egységes harmónia, amit embernek érzünk és mondunk, többféleképpen változó elemekből jöhet létre. S ugyanígy van a szellem területén. Az ember pszichikus természete mindenféle állatot utánoz: vannak köztük nappali vadászok és olyanok, akik csak éjjel tudnak élni és gyűlölik a délelőttiöket, vannak köztük ravasz rókák és kegyetlen farkasok, rágcsálók, tömpefejű birkák, akik néha még külsőleg is hasonlítanak a birkához, sőt még hiénatermészetűek is, baglyok, csuhás denevérek és így tovább. Vannak, akik csak a nagy vadat szeretik, mint az oroszán és mások: az apró kis hasznok emberei. S van aztán egy fajta, amelynek az állatok közt hiába keresnők mását, akik tehát a többi emberhez sem hasonlítanak s ezek a szellemisség emberei. Ezek rendszerint tehetetlen, élhetetlen emberek, többnyire melankólikusok is, és persze mondani se kell, hogy ezek nem vadászok, nem is legelészők, vagy ha igen, akkor már nem is igazi papok.

- Hogy-hogy? csakis a papokat tetszik ideszámítani? - riadoztam én.

- Mindenki pap, sőt szerzetes pap, aki a természet formációinak szemléletében elmélyed, vagy azok alapján maga is formálni akar. Tehát a művészek és gondolkodók is, - sőt! ezek csak az igazi papok. Mert ennél magasabb rendű istentisztelet nincs is, - felelte a professzor.

- De vannak ám a szellemisség emberei közt ostobák is és rossz művészek, magam is láttam ilyeneket, épp eleget, - próbálkoztam én.

- Már hogyne volnának, - felelte ő. - De baj is az?

- Már hogyné volna baj? - mondtam erre. - Mert ha egy mészáros ostoba, vagy egy fogorvos, attól még egész jól végezheti dolgát. De ha egy filozófus, vagy lélekbúvár az, akinek szerszámai közé tartozik az értelmesség...

- Vannak jó vadászok és rosszak, - válaszolt a professzor, - mért ne lehetnének akkor jó és rossz gondolkodók is? De azért a rosszak se tartoznak a vadászokhoz, - igaz ez? No látod fiam, hogy igaz. Ha rosszul gondolkodnak, akkor is más fajták mint a vadászok, hajhászok, a zsákmány után loholók. Egy dologban azonban mégis igazad van, úgy látom. Abban, hogy valósággal tragikus látvány az olyan ember, akinek egzisztenciája értelmességre van alapítva és nincs hozzá elég esze. Ebben igazad van. Az ilyeneknek azt szoktam én mondani: - ahhoz képest, hogy mennyi eszed van, túl sokat használod. - Vagy, ha már nagyon haragszom valakire: - ne pazarold úgy azt a kevés eszedet.

A hajhászok világa

A férfi és női princípium

Az emberi lény különböző összetevői

Állatfajok az emberben

A szellemiség emberei

A szellemiség emberei mind papok

A szellemiség ostobái

A gondolkodás igénye kevés ésszel

- No jó, - folytatta a professzor, - de a lényeg ebben mégiscsak az, hogy a vadászok és a mészárosok közt óriási a különbség. Nem tartoznak egy nemzetséghez, sem egy fajtához, az egyiknek eszejárása olyan egyszerű, mint a nyakleves, a másiké olyan bonyolult, mintha a napkorong őrjöngéseit s a hold ámolygó rejtélyeit kapta volna örökségeül. Vagyishát ennyiféle testi és lelki formában vált lehetségessé az emberi lény. Mert az ember-nevezetet

egyiktől se lehet azért megtagadni, épp úgy, mint a nőktől sem, akik oly sok mindenben különböznek a férfiktól a szellemiek területén is. Majd egyszer elmondom, hogy mit gondolok róluk. És ez a sokféle különbség az egyéni árnyalatokkal együtt nevezetik individualitásnak. Épp ezért olyan nehéz igazi kapcsolatot létrehozni az ember egyedei között. Még a barátság is ritka dolog a felnőttek világában. Az okosnak nem való az ostoba s ami még fontosabb: az ostobának nem való az eszes, mert nem érti.

- Szellemi szempontok mérlegelése közben hiába csinál sztatistikát, hiába számolod össze az embereket valamely véleményük egyformasága szerint, azok az emberek mégse vehetők olyan egyformáknak, mint az almák, - mondtam például nemrég egy ismerősömnek. - No már, hiába hozod ide az almákat, én csak a nagyanyám hegyi almáit szerettem. Az volt csak az igazi! - felelte nékem ravasz szemhunyorgatással az illető. Mit csináltam volna vele? Egyszóval: még indulati közösség inkább lehetséges köztük, mint értelmi. Hiszen, nem mondom, még a különböző bányák vasának is valószínűleg van bizonyos individualitása, mármint magának a vegytiszta vasnak és mégis egyik a másikkal összeolvasható, de a hangyákról, méhekről és természetekről se lehet feltételezni az individualitás teljes hiányát, társadalmunk mégis nagy egyöntetűséget mutat. Csakhogy ezeknek a rovaroknak nincs nagy-agyvelejük, - s mert az embernek van: nyilván ebből következik, hogy oly rendkívül nehéz, oly emberfeletti feladat köztük kollektív egyöntetűséget létrehozni.

Ilyen szabad szellemű nyilatkozatokat tett előttem a jog- és vallásbölcselet professzora, aki egyébként a hadiszt igen szigorúan magyarázta és amellet furcsa módon még vallásos ember is volt. Zöld turbánt viselt s mint hallottam,

fiatalkorában gyalog indult el a próféta sírjához a sivatagon át, ugyanúgy, mint apám.

De bármily érdekes is volt az számomra, amiket mondott, engem ebben, mint már megjegyeztem, legjobban a keletkezés tana érdekelt akkoriban. S nemde ez a professzorom történetesen szintén erősen hangsúlyozta a dolgoknak s az emberi lénynek különböző módokon való lehetőségessé válását. S engem éppen ez érdekelt ebben az időben legjobban, vagyis: hogy hogy válik valami már lehetőségessé s aztán természetszerűen az is, hogy hogy szűnik meg. A következő eredményekig jutottam:

E világon csak olyasmi van, aminek léte lehetséges és addig van, amíg ez a lehetőség fennáll. Ezek közül a vas mindig vas marad, akármit csinálok is vele, alapanyaga mindig ugyanaz. Legalább is: keletkezése körülményeiről még az atómfizika mai állása mellett is keveset tudunk. Viszont egyéb dolgokkal már másképpen vagyunk. Meg tudjuk figyelni például, hogy melyik az a pillanat, mikor egyes dolgok *máris* lehetőségessé válnak. Lukat fúrok a fába avégből, hogy csavart mélyesszek belé, s íme a csavar nehezen ugyan, de már bele megy. S tegyük fel, hogy ez a csavar ruhafogast tart s az a gyakori terhelés miatt kikoptatja a fát és lógni kezd. Akkor az ember így szól: – lám, még mindig tart. – S egy pillanatban aztán már nem tart. Egyszóval: itt valami lehetőségessé vált s aztán ez a lehetőségesség megszűnt. Ugyanez az eset forog fenn a kémiában s igen szembeszökően a labilis, instabil vegyületeknél, amelyeknél ez a lehetőségesség esetleg csak pillanatnyi. De egy gép is: kipróbálad, s íme nagy nehezen, de már működik s aztán bizonyos használat után kotyogni kezd, de még mindig használható. Vagy vegyük ama rejtélyes alakzatot, a kört. Keletkezéséről szintén keveset tudunk, de feltételezhető, hogy a szervetlen természetben

a gömbbel együtt javarészt csak forgás útján jöhetett létre. S ha magad csinálsz gömböt, eredeti keletkezésének ezt a tendenciáját még érzed is rajta: ha szilárd anyagból csinálod, nagyon hajlamos rá, hogy guruljon, ha lágy anyagból, alakját csak akkor tartja meg, ha forgatod. De vegyük ezt: fonalból csinálsz egy kört és torzítod. Megteheted egy ideig, mert bizonyos fokú erők alkalmazásáig zárt idom marad, elliptoid idom. De ha még tovább torzítod: ez a lehetőségesség megszűnik, a fonal elszakad, a zárt idom léte tehát lehetetlenné válik. És így tovább. Egy ház már akkor is ház, ha nincs is még bevakolva, bemeszelve, de födél van már felette és lépcsője is van. És a legdrágább kastély is kastély marad, ha ablakai be is vannak törve, ajtóit rozogák, de ha nincs födele, vagy nincs lépcsője... s ugyanígy: ha egy kocsinak eltörik a tengelye...

Úgy látszik tehát, hogy valaminek létezésében egyes elemeknek nagyobb fontosságuk van, mint a többieknek. Keller Helén nem lát, nem hall és mégis ember. De valakinek ezek tetejébe még az egyik tüdejét is kivehetik, egyik veséjét, belső részének több részét, a kasztrációról már nem is szólva, de a két karját és lábát is leoperálhatják és még mindig emberi lény marad. De mihelyt a szívét sértik meg, vagy az agyát... S ugyanígy vagyunk a házzal is, a géppel s a legtöbb körülöttünk levő dologgal: hogy mivoltának úgynevezett viszontagság-képessége ugyan létének legtöbb összetevő elemeiben megmutatkozik, egyes elemeiből azonban hiányzik.

S minél finomabb szerkezetű valami, annál több kényes pontja van, - vagy pedig: ezek a létét veszélyeztető pontok annál kényesebbek. Egy finom virág sérülékenyebb, mint a mezei virágok. A nemesített búza- és gyümölcsfajtáknál ugyanez a helyzet. Viszont vadászok leírásában olvasom,

hogy a Durva szerkezetű őslény, a lajhár még a szívlövést is elviseli.

A kollektivitás nehézségei

Hogy keletkezik a vas?

Egyes dolgok létének lehetőségessé válása

Vegyületek

Gép

A kör

Egy ház

Egyes összetevők nagyobb fontossága

A durva szerkezet léte biztonságosabb

Gondolataimmal és tapasztalataimmal eddig jutottam el, tovább még nem fejlődött bennem ez a gondolat. Tehát, ami legjobban érdekelne: hogy hol kezdődik és miáltal kezdődik az emberben az, amit oly határozottan szellemiségnek érezünk, - ennek vizsgálatában alig jutottam előre. S ez az, amiben segítségedre számítok Lokman barátom. Bár egyetlen sajátos esetem már volt olyan, amely e kérdést kissé megvilágítani látszik s amely néha még ma is gondolkodóba ejt. Majd elmélkedj róla te is. Az eset ez volt:

Mikor Indiában jártam s ama vidék tájszólásába is így-úgy begyakoroltam már magamat, egy jó módú öregasszonnyal ismerkedtem meg, aki az idők folyamán elbeszélte nekem tragikus életének egész történetét. A lánya halálát pedig így mesélte el:

Hogy ez a lánya igazán olyan volt, mint a virág, mint egy sötétbarna rózsza, oly gyengéd és finom. Sohase ment ki a napra, mert félt tőle, mert azt mondta, hogy sérti őt. És mindig csak olvasott az árnyékban s végül nagyon művelt is lett már tizenhét éves korában is. S bár ők jó mozlímok, képzeljem el, megtanulta még a páli-nyelvet, sőt a

szanszkritot is, mert ismerni akarta a Védák bölcseletét s a Buddha beszédeit mindenekfölött. Mikoris megismerte őt egy gazdag kereskedő s főként e nagy műveltsége miatt elvette feleségül. Egyszerű ember volt, de derék ember és voltaképp békésen is éltek, csak épp, hogy a férjurnak egy kis rigolyája is volt: hogy a felesége főzzön neki. Később aztán, e szegény kis feleség halála után világosság derült erre is: azért akarta ő ezt oly nagyon, mert mindig attól félt, hogy megmérgezik. No szóval: a felesége főzött neki s egyszer bizony megkózmásodott keze alatt a perzsa piláv. S ez is azért történt, mert mialatt az étel főtt, a fiatal asszony fel-alá járt és egy, az istenséghez intézett, régi himnuszt tanult kívülről a konyhán. A férj viszont nagyon megdühödött ezért és még meg is ütötte karján az asszonyt. S még talán nem is ez lett volna akkora baj, de képzeljem el, egy kis rízses húsért való ostoba tombolásában beleverte könyveit a tűzbe és megtiltotta neki a további olvasást. - Hiába vagy olyan művelt, - ordította, - ha még egy pilávot se tudsz megfőzni nekem.

S az asszony erre semmit se szólt. Olyan volt, mint a tört virág. Még két napig szomorúan járt-kelt a házban, a harmadik nap lefeküdt kerevetére, összezárta szép kezeit és meghalt. Mint ahogy a legszentebb emberek szoktak meghalni.

S ami ebben a fődolog: a férjurnam sehogysem értette, hogy itt mi történt s hogy mért kellett ennek történnie? Lehet, hogy azóta egyfolytában csóválja a fejét még ma is.

Illetve, még azt se. Mert, bár derék ember volt ő, de azért aránylag oly könnyű belenyugodni a mások végzetébe.

Ez az a történet, amely oly gyakran foglalkoztat ma is engem, mert határesetnek látszik. Mert a hajhászók és a szellemiség emberei közt levő különbséget világítja meg még élesebben, mint apám és anyám esete, bárha

csodálatosképpen itt is pilávról, vagyis zabálásról van szó, - de mintha még valamit igazolna, amit már régen gondolok. Hogy ebből a másik fajtából többek közt a szellemiség legfőbb három kritériuma okvetlenül hiányzik. Az egyik a kételkedés: mert akár az oroszán, ők is biztosan tudják, hogy mire valók, hogy mivégre vannak e világon, - apám is, ez is kereskedő volt és azt hitte: ez a föld arra való, hogy ő kereskedő legyen. Mind a kettő szerette azt is, hogy művelt asszony a felesége, de azért nem másként tekintette őket, mint Hailé Szelasszié a fürdőszolgákat: - hadd csiklandozzák a hátamat, legalább mulatok egy kicsit. - Viszont a szellemiek emberét, szegényt éppen az szokta jellemezni, hogy sohase tud tisztába jönni vele, vajjon minek is van ő a világon? Ezekről hiába kérdezed rendeltetésüket, biztonságot e tekintetben sohase találsz náluk. Ez az első különbség. S a második: hogy a szellemiség emberét állandóan létünk legfontosabb kérdései foglalkoztatják, míg a másikat mindig effélék: hogy mint lehetne parafát olcsón beszerezni, lehetőleg úgy, hogy a másik könyörögjön: vegye tőle át az istenért, különben tönkre kell menni neki. És harmadszor: a másik fajtában nincsen tragikum. Épp ezért se megérteni, se átélni a tragikumot nem igen tudják. - Szegény Lear király, - azt mondják, - rosszul járt, de mért volt olyan ostoba? - Ezerszer tapasztaltam ezt s egyszer azt írtam fel magamnak róluk: hiányzik belőlük a tragikum, tehát hiányzik belőlük a lényeg. Majd gondolkodj efelől is, hogy igazam van-e? Továbbá és Ezenfelül: ez a történet a sérülékenységnek, a veszélyes pontoknak olyan szélső példáját mutatja, - az ilyesmi nem szokott ilyen világosan megmutatkozni az emberek életében. Egyszóval: bármennyire sajnálom ezt a szegény kis asszonyt, voltaképp még szeretem is az ilyen történeteket, - fejezte be elbeszélését Jusszuf ibn Muluk imám. - Majd gondolkodj te is minderről, Kop-Kop, hogy ilyen szélső

esetnek tekinthető-e csakugyan e finom virág könnyű halála, - tette még hozzá.

Lokman pedig megígérte, hogy ezen is gondolkodni akar. Válaszát talán még leírom ide.

És eddig terjednek egyelőre Hábi-Szádinak fiához intézett intelmei. Még további intelmeinek talán még sorát ejtjük, ha élünk. És ha nem?

Hábi Szádi így szólt mielőtt meghalt:

- Megmondtam a magamét és most elmegyek.

A finom virág halála

Könnyű belenyugodnunk a mások végzetébe

A rendeltetés biztonsága és bizonytalansága

Mik a legfontosabb kérdések?

A tragikum

Utóhang

E nékem oly drága kis könyvemnek, belátom, különös címe van. Talán mert annyira igaz, azért is oly különös. Igazabbat ugyanis nem mondhattam róla, mert hisz minden szereplője, (kettő kivételével) csakugyan képzeletbeli alak, aki sohase létezett, ezek mindegyike bizony én voltam valaha.

S mármost e könyv történetéről annyit: hogy tizenhét éves korom körül különös áldás és átok szállott meg engemet. Minden olyat, amit észleltem, vagy gondoltam, s ha ez az észlelet, vagy gondolat fontosnak tűnt előttem, rögtön föl kellett jegyeznem. S azért rögtön, nehogy elfelejtsem. S ezért aztán sokat nevettek rajtam, mert bárhol voltam is, bárkivel beszéltem: - hirtelen előkerült a jegyzőkönyv, én türelemért esedeztem, és már jegyeztem is. S ez aztán betegessé fajult, gyötrő, halálra kínzó nyomorúsággá, mert, ha valami kiesett a fejből, amit fel

akartam volna jegyezni, akkor napokig mint a tébolyult jártam a várost... ám ezt nincs kedvem tovább is részletezni.

Elég ebből annyi, hogy később e hirtelen odavetett észrevételeket éjszakánként szép, vaskos kötetekben feldolgoztam s így jött létre e páratlan gyűjtemény: egy embernek ötvenhat éves koráig való minden művészi ötletének s minden gondolatának gyűjteménye. S ennek létrehozatala negyven éven át napi két óra munkát jelentett. Mikor is elhatároztam, hogy sajtó alá rendezem e sok kötet tömegét. Már akadt is rá kiadóm. Már az első kötetrel, ifjúságom kötetével el is készültem, mikor úgy e művészi elrendezett anyagot, mint az eredeti kötetnek jó részét -ben az ostrom alatt elégették.

Persze, az ilyesmi végzetesen hat az emberre, mégis túléltem. Igaz, hogy azóta nem írok többé naplót. De a megmaradt anyagot sem tudtam többé kezembe venni, - azóta se láttam, mert, valahányszor eléembe tették, az az érzésem volt, hogy meg kell szünnöm, ha belelapozok - ez akkora fájdalom volt. S úgy is rendelkeztem aztán, hogy ez a megmaradt anyag halálom után elégetendő. Persze, mindeközben nem egyszer felmerült az a gondolat is bennem, hogy életem utolsó munkájaként fejből rekonstruálnom kéne szegény gyötrelmemnek és nagy fáradságomnak legalább gondolati eredményeit, ha már az elmúlt évtizedek annyiféle művészi anyagáról le is kellett mondanom. Meg is próbálkoztam vele, de el kellett aztán vetnem e próbálkozást. Mert be kellett látnom, hogy nincsen sivárabb, agy-szárítóbb munkálkodás, mint mikor az ember állandóan okos. S már-már úgy látszott, hogy e tervből semmi se lesz. S én végül ebbe is belenyugodtam.

Mikor is a művészet nemtője segítségemre jött. Művészi ötletem támadt ugyanis, amely meg fogja menteni gondolataimat attól a kopárságtól, amelytől annyira

iszonyodom. Csinálok egy filozófiai Ezeregyéjszakát, amelyben különböző személyek történeteket mondanak el, s ezekből bontakozik ki aztán a Gondolat s egyik a másik után.

S alig hogy megterveztem, már készen is volt a mű első kötete, a másodikat már írom is... - ha a sors így akarta, legyen hát így! S mármost abban is segéljen, hogy az olvasók szívesen fogadják. Akkor nem is panaszkodom többé.

Budapesten, július havában.

F. M.

II. rész Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve

Bevezetés

A Borzippai

Ez úgy történt, - mesélte több alkalommal Hábi-Szádi fiának Tahtúrnak, - hogy Indiában jártomban megtanultam a brahminoktól bizonyos testmozgást, amelyről ők azt állították, hogy ihlet szállja meg tőlük az embert s olyasmiket lát és hall, amit nem láthatott, vagy hallhatott azelőtt. De csakis akkor, kizárólag csak akkor, - magyarázták ők nekem, - ha már túllépett a szerelmi forróságok idején. Jól megjegyeztem magamnak e dolgot, s vártam tehát. S mikor szervezetem, s vele életem alkonyulni kezdett, s mikor már úgyis egyes tudós ulemmák hatása alá kerültem, végre rászántam magam e gyakorlatra. Ez röviddel anyám halála után történt. Nyugtalan voltam, nem találtam meg a lelkem nyugalmát semmiben. Mestereim azzal próbáltak vigasztalni, hogy hiszen mindenki így van ezzel, s hogy lelkünk egyensúlyáért naponta meg kell küzdenünk. Csakhogy nálam ez rendkívül nehezen ment. Gondolataim szerteszaladtak, sehogy se tudtam őket rendbe szedni, egyszóval nem tudtam én még mihez tartsam magam, s ettől az ihletettségtől sok mindent reméltem. Csakhogy e testmozgások semmiféle ihletet sem okoztak. - Mért nem? hogy van ez? - kérdeztem magamtól. - Talán még mindig nem vagyok méltó e gyakorlatra? - jutott eszembe a kellő gondolat. S íme, csakugyan. Egy gyönyörű szép parszi nőt pillantottam meg Hajderabad egyik városának egyik utcájában. Utána mentem. A hölgy bizonyos ligetek felé vette útját, oda, ahol nemrégén kóbor leopárdot fogtak a mahrattok hálóval. Ide is utána mentem s mikor egy

gliciniás bokorhoz érkezett, eléje szaladtam, földig hajoltam előtte és így szóltam:

- Szép hölgy, nekem csodálatosan szépnek és okosnak tetszel, talán azért is, mert annyira hasonlítasz szegény feleségemhez. - A szép hölgy az árnyékban becsukta napernyőjét és így felelt:

- Úgy tudom, hogy szegény feleséged meghalt.

- Honnan tudod? - kiáltottam fel. - Kitaláltad? Jó szemed van, biztosan látszik is rajtam. Igen meghalt, - folytattam aztán elborulva. - S azóta járom a világot s mindeddig a legszentebb tudománynak, a Gondolatnak akartam szentelni életemet.

- Akkor mit akarsz tőlem? - kérdezi a hölgy.

- Amint megláttalak, rögtön tisztába jöttem veled, hogy mégse vagyok én még méltó bizonyos ihletett látomásokra, amelyek megvilágosítják az ember elméjét. Épp ezért arra kérlek, eszközöld ki atyádnál, hogy meglátogathassalak benneteket, - mondtam neki. A hölgy mosolygott.

- Az könnyű dolog lesz, - felelte.

- Oh, - mondtam én.

- Mert ne hidd, hogy nem ismerlek, - azt mondja. - Ismerlek én. Atyám Dsehár gépészmérnök.

- Oh istenem Dsehár? - kiáltottam fel. - Hisz az nékem jó barátom.

- Lásd, ugye? - mosolygott rám a hölgy, de mint a napfény, mikor előbúvik a lomb mögül. - Atyám mutatott már téged nekem. A tető-feljáróban van ugyanis a műhelye s én egy alkalommal ott álltam és néztem, hogy dolgozik a találmányain. Mikoris apám így szólt: - Jó erősen nézz ki a kisablakon, mert ott jön az én jóbarátom, Hábi-Szádi, a gondolat embere.

Így szólt a hölgy, aztán biccentett nekem és elindult még mélyebben befelé a gliciniás ligetbe. Én pedig utána bámultam.

Ő viszont még vissza is fordult.

- Mit csinál a kisfiad Tahtúr? - kérdezi, mialatt napernyőjét újra kinyitja.

- Hát még róla is tudsz? - kiáltok fel én. - Oh szegény kis Tahtúr fiam. A nagymama neveli, a nagymama neveli, - feleltem néki. - Én pedig bolygok.

Mindez kora délelőtt történt. Délután pedig elmentem akkori mesteremhez, egy Hamuján nevezetű ulemmához, aki hosszú vándorlások után megint visszatért régi világába, Indiába, miután bejárta Tibetet s azóta a rejtélyes lélektan tanulmányozására szánta rá magát. De látott ő már sok minden egyebet is, ami e világon termett. Bejárta Észak-Amerikát, tizennyolc évet töltött Európában, sok időt töltött egy Schöndorff nevű német tudós társaságában s az ő révén tanulmányozta Shakespeare-t, a híres angol költőt, továbbá Schopenhauer bölcselőt és némiképp még egy Bergson nevűt is, épp ezért, ítélete bizonyos dolgokban megbízhatóbbnak tetszett előttem, mint többi mestereimé. Elmentem hozzá és így szóltam:

- Boldogtalan vagyok, - mondtam néki.

- Mért vagy boldogtalan? - kérdezte Hamuján.

Erre elmeséltem kalandomat s hozzátettem, hogy ezek szerint, úgy látszik, méltatlan vagyok még az ihletett látomásokra s hogy ezért vagyok szomorú. Az ulemma nagyot nevetett.

- Kinevetsz? - kérdeztem tőle.

- Persze, hogy kinevetlek, - felelte ő. - Mert nem tudod, hogy mit akarsz. A gondolatot szereted-e, vagy az életet.

- Én tudom, hogy mit akarok, csak a szemem, meg a szívem nem tudja még, - válaszoltam én.

- Akkor várnod kell, míg a szemed és a szíved is megtudja, - mondá az ulemma. Aztán a fülemhez hajolt és szinte sűgva mondta:

- A legnagyobb szenvedély dönti el.

- Mit? - kérdeztem én.

- Hogy melyik útat választja az ember, - felelte ő. - Némelyik megpróbálja, családot alapít s aztán hirtelen, mintha megőrült volna, eltűnik. Ismertem egy ilyen embert, Naszr ibn Takkár nevűt. Vagyonos volt, családos, aztán hirtelen fogta magát, elment Anatóliába, tehénganajt gyűjteni a parasztnak. Itt egy kunyhóban lakik, a sakálok közelében, mert azt mondja, hogy néki nyugalom kell. Mikor egy nagyúr egyszer arra vitt autón s a véletlen összehozott vele az országúton, ahol éppen a száraz tehénlépenyeket szedegette tüzelőnek, Naszr ibn Takkár így szólt hozzánk, akit mint nagykereskedőt régen ismertünk: - Lelkemnek nyugta az én legfőbb kincsem, az ér legtöbbet nekem, ezért ne csodálkozzatok rongyaimon és ne vegyétek rossz néven, ha máris visszavonulok magányomba. - S ezzel mellén keresztbe téve karjait, mélyen meghajolt előttünk és elment.

Ezt mesélte nekem ama Hamuján s e szavai nagyon megrendítettek engem. Máris valami hidegség szállott meg tőle s azon igyekeztem egész éjszaka, hogy szívemnek ezt a hidegét meg is őrizzem. És mondhatom, ez majdnem sikerült is nekem.

Valami tiltakozás nőtt ugyanis nagyra bennem ezen az éjszakán, végzetes ellenkezés az ellen, amit eddig valóságos életnek neveztem.

- Vannak akiknek a valóságos élet nem is való, akiknek sokkal inkább való a pótléka, például a művészet, vagy az

életről való gondolat, - határoztam el. S annál is inkább, minthogy én Dsehárt kéjelgő, könnyelmű s amellet zabolátlan embernek ismertem s épp most vállaljak vele valamiféle közösséget? Iszonyodtam ettől.

- Kedves ember, de végzetesen izgága, garázda és zabolátlan, - gondoltam magamban, - s épp olyankor kerüljek össze vele, mikor zűrzavaramtól akarok megszabadulni?

Ihlető testmozgás

A lelkünk egyensúlyáért naponta meg kell küzdenünk

Az élet útját a legnagyobb szenvedély szabja meg

Akiknek nem az élet, csak a pótléka való

De másnap, a déli forróság idején mégis elmentem hozzá. Így szóltam:

- Testvér, találkoztam a lányoddal, és, úgy látszik, nagyon hatott reám. Talán túlságosan is. Az ilyen ember mint én, annyi mindent vár az ilyen találkozástól! Abban a pillanatban úgy éreztem, mintha irányt mutatott volna az életemnek.

Dsehár, szokása szerint egy besötétített szobában heverészett és majdnem egészen meztelenül. Örölt beléndek-maggal fűszerezett pisztáciás süteményeket evett. Erről azt állította, hogy nemcsak a tagjai könnyebbülnek meg tőle, hanem a lelke is. Nagy távolságokat jár be tőle képzeletében - s olyan súlytalan, minden fáradsága megszűnik tőle. Engem is mindig kínált vele, mondván, hogy ne töprengjek annyit, vessem én is bele magam az ártatlan élvezetekbe, meglátom, mennyivel jobban fogom érezni magam. (Ő útálta a tudós ulemmákat, de a brahminokat is ugyanúgy.) Most is kínálni kezdett. Elém tette a türkizekkel díszített és ezüsttel berakott süteményes tálát és így szólt:

- A mindenit neki. Mért nem eszel már te is ebből? - S mikor állhatatos konoksággal a fejemet ráztam, ezt kérdezte:

- Kora reggel találkoztál a lányommal? - Bólintottam.

- Persze, mikor én nem vagyok itthon, - felelte saját magának. És nagyot nevetett. - És mondd csak, a gliciniás ligetben, ugye, ott, ahol leopárdot fogtak a mahrattok? - Megint bólintottam.

- Ez is természetes - mondotta ő igazán könnyedén. - Fene tudja, mi leli az én lányomat, - folytatta, - már húsz éves és mégsem akar férjhez menni. Viszont bolondul a hindukért, hallottál már ilyet? Minthogy ő modern szellem. Amerikától tanulja a módját. - Nem értettem e szavait és ezt meg is mondtam neki.

- Nem is kell, hogy értsd, - azt mondja. - Én ilyenkor a beléndektől fecsegek, - folytatta, - ezt is tudom. Egy szó, mint száz: ne törődj az én lányommal, az a tanácsom. Barátom vagy, tehát azt mondom, hogy ne törődj vele. - Mintha kezdeném érteni a dolgot.

- Miért ne törődjem vele? - kérdeztem tőle. - Talán, mert mást szeret?

- Mondjuk, hogy azért, - felelte Dsehár.

- De hátha engem is hajlandó volna egy gyűszűnyi keveset szeretni.

- És ezzel te beéred?

- Tapasztalt ember vagyok testvér, - feleltem én. - Megjártam Abesszíniát s azóta talán többet is tudok az életről, mint addig tudtam. Ezenfelül pedig szürkül már a szakállam is.

- No és, - kérdezi ő.

- Vagyis rájöttem testvér, hogy mi lett volna fontos nekem egész életemben. Nem az, hogy engem szeressenek

oly nagyon, hanem, hogy én szeressem oly nagyon. Sőt, mondok még valamit. A magány és az áldást hozó szenvedés legmélyére kell eljutni ahhoz, hogy az ember odáig érkezzon el, addig a pontig, ahol én vagyok. Mert én már azt mondom: legyen akár tisztátlan életű, csak én szeressem. És most hallgass ide rám. Éppen Abesszíniában történt velem, a feleségem halála után, hogy egy erdei ösvényen egy elvadult, csúnya koldus állta utamat, aki hirtelen dühvel rázta felém a botját. Adtam neki alamizsnát, aztán azt gondoltam: hátha Allah úgy rendelné, hogy ezt szeressem, hátha úgy rendelné.

- Mit akarsz Allahtól? - jegyezte meg Dsehár megvetően.

- Ezt csak úgy mondom, szokásból, - feleltem én. Dsehár pedig elrévedve hallgatott, a szemei tompa kifejezésűek voltak. Végül is így szólt:

- Akármit beszélsz is, én csak egyet mondhatok neked: óvakodj a lányomtól. És hogy mely okoknál fogva? Én annyi mindenféléről nem fogok nyilatkozni előtted, még ha a lukutatétól meg beléndektől fecsegek is. Hogy mely okoknál fogva óvakodj tőle? Nézd csak. Te magános töprengő vagy s ha estefelé a házak között bolyongsz és felnézel a lámpafényes ablakokba, nyilván azt gondolod, hogy íme, milyen barátságosak azok a fények ott fenn, ott nyilván egyszerű emberek laknak, akiknek egyszerű az életük is, mert nem töprengenek. Ezek tehát nem keresik az életük célját, mert céljuk az, hogy éljenek. Holott hát jó barátom! figyelj csak ide! Ezek mögött az egyszerű fények mögött olyan bonyolultságok vannak olykor, legtöbbször, amelyekről nem is álmodol.

- Például milyen bonyolultságok? - kérdeztem én.

- Például vegyünk engemet, meg a lányomat. Mi vagyok én neked? ki ez a Dsehár meg a lánya? hát nem mind a ketten épp ilyen egyszerű emberek vagyunk számodra?

Azt hiszed, nem tudom? Mert mi vagyok én hozzád képest? Igaz, Grenoble-ban tanultam, no de csak gépészmérnök vagyok, miféle eget rázó gondolataim lehetnek nekem? Gebr vagyok, vagyis parszi s bár néha felveszem a hármás övet, de azért hitehagyott ember vagyok, akit övéi eltaszítottak maguktól, parázna özvegyember, aki, amellet, hogy van egy felnőtt lánya, a fürdőös lányokat úgy eszegeti... de nemcsak a fürdőös lányokat! tiltakozom! az útjába eső ringyókat és az útjába nem eső titkos hölgyeket egyaránt. Mert mi az nekem? Úgy eszegetem valamennyit, mint más a lukutatét... - mondotta még s itt elnevette magát. Nagyot nevetett.

- Csakhogy én lukutatét is zabálok, meg asszonyokat is, - folytatta s megvillogtatta nagyon hegyes és vakítóan fehér fogait. - Egyszerű az életem igaz-e? Falom a magamét, meg a másét, mint az állat s a céloom csakis az, hogy éljek. Ezzel szemben micsoda bonyolultságok vannak itt is! Gyönyörű leányom, Sztratíra úgy tesz, mintha nem tudná, hogy én mit művelek. Csakhogy én tudom, hogy ő tudja és úgy teszek, mintha nem tudnám és azt se, hogy ő mit művel. Csakhogy én azt is tudom. Viszont ő is sejti, hogy én tudom. S így aztán boldogan élünk egymás mellett és így is beszélgetünk egymással. Képzelheted. Igaz, hogy néha már a szemünk is majd kiugrik, annyit hazudunk egymásnak.

- Hogy lehet így élni? - kérdeztem én. - Nem kell ebbe belebolondulni? Különbén is, hiszen te olyan vagy, mint a tigris, hogy bírod ezt kitartani?

- Hja barátom, jó barátom! Tegere qui sis interim adiuvat, vagyis néha eltitkolni, hogy mi vagy, az lesz jó neked, - így valahogy mondotta Syrus, aki hagyományaitok szerint hamita rabszolga volt és tudott arabul is. Igaza volt Syrusnak. Mindennek van héja és te se jársz meztelenül, de a lelked se járjon meztelenül az emberek között.

Egyszer Bombayban leszálltam az autóbusról és épp ott volt egy fa. Így szóltam tehát magamhoz: - ennek a fának is van kérge, amely megvédi őt a külvilágtól és te kéreg nélkül akarsz élni? Neked is meg kell védened magad, hogy a lelked tövéig ne hatolhasson emberi tekintet. És Sztratírának is! Ezt az utasítást adtam ki magamnak és azóta így élünk, - mondotta Dsehár.

- Szóval állandóan leplezők vagytok? - kérdeztem én.

- Nem én vagyok a leplező. Az igazi nagy leplező, a példaképem már nem is él szegény.

- Ki volt az? - kérdeztem tőle.

- Azt nem mondom meg, - felelte Dsehár. Majd így folytatta:

- Egyszóval te belebolondulnál a leplezésbe. Megértelek. Sztratíra szép lány, ebben is igazad van. Mégis arra kérlek, légy saját magadhoz barátságosabb és ne igyekezz a közelébe jutni, - fejezte be intelmeit a gépész.

A beléndek

Az a fontos, hogy én szeressek

A fának is van kérge

- Nem, nem, mindez megint csak visszarángatna a zűrzavarba, a viszontagságokba, a bizonytalanságba és kicsinyességbe, - gondoltam magamban. - Az ember azt reméli, hogy a szerelem, még hozzá az alázatos szerelem, a megtört lelkeké majd megmenti mindettől, - de nem! Csakis a gondolat menthet meg minket a hétköznapi zűrzavarától s az az ünnepi fény, amely nyomában olykor az emberi szívekben támad s az a fegyelem, amelyet benne csakis a gondolat képes megvalósítani. - Erre a végső elhatározásra jutottam.

Egyszóval, úgy látszik, mégiscsak úrrá lett szívemben az önmegtartóztatásnak az a végzetes hidege, amelyet

mesteremben, Hamujánban is annyira csodáltam. S ezt meg is mondtam neki. Ő nem igen bízott bennem még akkor sem, de én annál biztosabb voltam már akkor a dolgomban. S annál biztosabb lehettem, minthogy a következő történt velem:

Úgy látszik, a gúnyos természetű Dsehár felhasznált engem a lánya ellenében és elmondta neki, mennyire rajongok érte, mert két nappal a nála tett látogatásom után éjjel egy órakor autó állt meg a lakásom előtt és háziasszonyom, egy hindu kereskedő özvegye alig hogy magára kapta száriját s rémülten jött jelenteni, hogy egy arannyal átszőtt ruhájú férfi keres engem. A férfi mélyen meghajolt előttem s átadott egy lepecsételt, szantál illatú borítékot, amelyben egy Pandiász nevű hindu hercegnek sajátkezű levele volt neszghi-irással írva s elég téveteg perzsa nyelven. Egyébként igen udvarias levél volt. Hogy ő nem látogathat meg engem a háziasszonyom kasztja miatt, de minthogy fontos és sürgős beszéde volna velem, tehát arra kér, jönnék el talán, ha nekem is úgy tetszik, most éjszaka udvarmesterével hozzá, mármint az autóján. Körülbelül ennyi állt a levélben. S ami még fontosabb, utóiratul az volt odatéve: – oh Hábi-Szádi, isteni mester, valaki nagyon rajong érted, tehát kezedben van most az életem. – Udvarmestere azt is közölte velem ugyancsak perzsául, hogy ura saját öltözetét adatta rá, hogy ezzel is kifejezze tiszteletét.

– Hol van a herceg nyári laka? Nem a gliciniás ligeteken túl? – kérdeztem én.

– Oh igen uram, közvetlenül azokon túl, – felelte a díszes öltözetű fiatalember.

– Ott, ahol a mahrattok leopárdot fogtak? – folytattam a kérdezősködést.

- Oh igen ott, ott, éppen ott, - felelte lelkenedezve. - A mi parkunkban fogták a nyerges lovak istállója mellett, én is láttam, igen vad leopárd volt, - tette hozzá villogó szemmel.

Erre hát leültem s megírtam válaszomat a hercegnek, ugyancsak perzsa nyelven. (A küldöncöt helyyel kínáltam meg, de ő állva maradt, mondván, hogy ura utasította őt, hogy semmiképp sem ülhet le jelenlétemben.) Ilyesmit írtam a hercegnek:

Fenség, nálunk az a szokás, hogy a kedvességet és udvariasságot ugyanúgy szoktuk viszonzni. S a gondolkodók nálunk bölcselettel szokták leróni köszönetüket. Ezt teszem én is. Tehát:

Tegnap a városban s a városon kívül bolyongtam s egy temetési menetbe keveredtem. Gondoltam: velük megyek én is. A menet a kereskedők utcáján vonult s a kereskedők elhunyt társuk iránti kegyeletből sorra vállukra vették a színes halotti láda rúdját, gépiesen, szórakozottan s egyik a másik után felváltva vitte néhány pillanatig, aztán eloszoltak, mentek ügyes-bajos zaklatottságaik után. De én tovább mentem a halottal egészen a hegyi temetőig.

A halottat letették megásott sírjába s ahogy nálunk, muzulmánoknál szokás, oldalt, ferdén ráfektették a gyolcsba bugyolált halottra a léceket, ezeket gyeppelel, mohával gondosan teletömködték, hogy föld röge ne férhessen be hozzá, - mondom, nagyon gondosan! egymást nógatva, nehogy valahol rés maradjon... A földön ültünk valahányan s mikor elvégezték dolgukat, mikor már be is hantolták a sírt, felemelkedtek és elmentek dolgaik után, de én még ott maradtam. Én is felálltam ugyan, de egy bokor mögé húzódtam. Következett a benedikció.

Az imám egyedül maradván a halottal ott ült még egy ideig fejfája mellett s elrecitálván Koránunknak

idevonatkozó szavait így szólt hozzá: - most elhagytak téged testvérem véglegesen, én szólok hozzád utoljára az emberek közül, most aztán igazán magadra maradtál! ezentúl tehát Allah kezében vagy és Mohammedünk sugárzásában, áldott legyen az ő neve! Ámin. - Ezzel mellén keresztbe kulcsolván karjait meghajolt a fejfa előtt, aztán felemelkedett és ő is elment.

Ekkor én léptem oda az ismeretlen halotthoz és meghajolván előtte a következő himnuszt mondtam el sírja felett:

- Halál és szerelem, ti előttetek eloszlik napjaink zűrzavara s az ember azt gondolja magában: - meddig élek, meddig énekelhetek még e napsütötte földön, a fáradalmak, civódások és vérengző marakodások országútján? mikor úgyis csak néhány pillanat ez azon óriások gondolatában, akiknek szeszélye létezésünket vezérli, amilyen az Idő és a Sors. Halál és szerelem, tőletek megdermed a lélek s Ámulva tekint eddigi küzdelmeire, minthogy előttetek aprósággá törpül mindaz, amit a rövidlátás mutatott neki örömnak és fájdalomnak. Előttetek megrettenve kezd eszmélkedni az ember s oly nagyarányú akarna lenni ezentúl mint az a hadvezér, aki csekélységnek mondotta a kabilok vesztét ahhoz képest, hogy azt kiálthatta ki a világnak: - győzelem és győzelem! Helyes ez? nem helyes? ki tudja megmondani. Teli vagyok kételyekkel. De te nem kételkedel többé oh ismeretlen halott gyeppelel torlaszolt sírodban, a kétely eloszlott felőled s a léleknek az a visszás zűrzavara, amelyben a mi napjaink telnek. Oh áldott békesség! Békességnek tava, - minek a zűrzavar?

Ezt mondtam a sírnál, aztán én is elmentem onnan. - Vajon emlékezni fogok-e ezekre a pillanatokra, vajon képes leszek-e minden órámban hallgatni e pillanatok intelmeire? - kérdeztem magamtól.

S mármost mért is írom én néked mindezt kegyelmes Herceg?

Mert éppen előző napon láttam én valakit és épp abban a ligetben, amely távoli, tó melletti nyári lakod felé vezet, vagyis azon a tájon, ahol leopárdot fogtak a mahrattok. S mikor megláttam az illetőt, ugyanazt gondoltam, amit az ismeretlen sírja előtt. Minek élek és meddig élek még? – kérdeztem magamtól akkor is és máris megfogadtam, elképzeltem, hogy én semmiért se tudnék haragudni rá, mert mindaz, amiért haragudhatnék, csekélység ahhoz képest, amit iránta érzek.

Ezt gondoltam akkor, de másnap s épp e temetés után már némi módosulás állott be effajta gondolataimban. Mert: én ugyan igyekeztem útamon túljutni a nap viszontagságain s a rövidlátáson is, amelyet azok sugallnak, de be kellett látnom, hogy mesteremnek, a nemzetségedből való Hamuján ulemmának van igaza, minthogy úgy a szerelem, mint a halál mementója csak ideig-óráig szerzi meg nekünk zűrzavarainktól, hétköznapijaink túlbecsüléséből való megszabadulásunkat. A percek ugyanis újra behálóznak minket saját kicsinyességünk hálójával. Én a gondolat embere vagyok Fenség és az is akarok maradni, vissza kell tehát térnem hozzá, vagyis abba a világba, amelyhez majdnem hűtlen lettem s amely lelkem nyugságát sokkal többször és tartósabban teszi számomra lehetővé.

Épp ezért elhatároztam, hogy soha többé nem megyek a glicíniás ligetbe, arra a tájra, ahol a mahrattok elfogták a leopárdot. Épp ezért kegyes meghívásodnak sem tehetek eleget. Ha tehát mindezek után mégis találkozni óhajtanál velem, méltóztassál e célból más helyet megjelölni. Földig hajol Előtted: Hábi-Szádi, bölcselő.

Körülbelül ennyi volt a herceghez írt levelemben. Kinn már javában hajnalodott, mire készen voltam vele. S a

fiatal udvarmester mindez ideig ott állt díszruhájában a két gyertyám előtt s valahányszor reá tévedt pillantásom, mindig mosolyogni láttam. Magam pedig e gyertyák lángjába néztem és azt gondoltam: - néha mégiscsak győz az akarat, igen győz! - S úgy éreztem, hogy most végre nyugodt vagyok és rendíthetetlen, mert minden vágyakozást végre csakugyan száműztem a szívemből.

S íme csakugyan.

Másnap délben keltem s mondhatom tisztultabb elmével. Aztán elvégeztem azokat a tornagyakorlatokat, amelyekre valamikor a brahminok tanítottak s amelyeknek állításuk szerint soha nem hallott nevek és soha nem látott világok rajzása szokott következménye lenni. S íme máris mi történt velem.

Először is mintha keresztény templomból harangzúgást vélnék hallani. E harang megint a halálra figyelmeztetett engem, hogy szinte felkiáltottam: - minek figyelmeztetsz? nehogy elbízam magamat? - Mert kongásából ez a szó hallatszott ki egészen világosan: - kölcsönkapott fény, kölcsönkapott fény! - Aztán valami ódon faltöredék, valami toronyféle állott szemeim elé, majd hirtelen ezt a szót súgta valaki kétszer is a fülembé, hogy: Borzippa.

Fogalmam sem volt róla, hogy mit jelent ez a szó, mivelhogy én ezt még soha és sehol nem hallottam.

Felöltöztem tehát és anélkül, hogy bármi ételt vennék magamhoz, elmentem Hamuján filozófust meglátogatni. S elmondottam néki persze úgy a harangzúgást, mint ezt a furcsa szót.

Szavaim annyira meglepték, hogy szinte belesápadt.

- Te, úgy látszik, csakugyan nekem való vagy, - mondta bevezetésül.

- Ezelőtt harmincöt-negyven évvel ugyanis én is ezt a szót álmodtam, - folytatta Hamuján, - azzal az érzéssel,

hogy ez valami város, amelyet régen ismerek, holott nem hallottam se a nevét, se a hírét soha. És mégis az volt az érzésem, hogy valamiképp odavaló vagyok talán, vagy ott is születtem? Elmentem tehát az angol konzulhoz, akit nemrég keleti filozófiára tanítottam és megkértem rá, írjon Angliába, ott biztosan akad ember, aki tud erről valamit. Néhány hónap múlva meg is jött a válasz, hogy Borzippa egy őskori város volt, az akkori csillagászok és mágusok világának központja és bizonyos romjai mindmáig megmaradtak.

Bolyongásaim közben aztán el is vetődtem Hillah városába, amely a régi Borzippa közelében épült s persze meglátogattam azokat a romfalakat is, a tornyot, amelyet te ma reggel láttál és íme azok tényleg megfeleltek álmod képeinek. Minthogy pedig szüleim kóbor emberek voltak, én magam pedig úgyszólván talált gyerek, akit hindu parasztok neveltek fel s miután most te is ilyenet álmodtál, mégis azt kell hát hinnem, hogy talán csakugyan onnan származom s netán ama régi emberekhez is van valami közöm, - no de mindegy. Arra kérlek tehát, nevezd engem ezentúl gondolataidban Borzippainak, de ne közöld ezt senki mással, mert az én nevem mindenki számára továbbra is: Hamuján, a gondolkodó. És most folytassuk a tanítást.

Ezt felelte nekem a Borzippai és ez a bevezetés Tahtúr fiam ahhoz, amit majd hallani fogsz.

A halál és szerelem himnusza

Megszabadulni a zűrzavartól és kicsinyességtől

Szerelem helyett gondolat

A Borzippai tanításai

Menász király, avagy a filozófia praktikus értéke

A Borzippai előbb így szólt hozzám:

- Az erkölcsi praktikumokról fogsz majd egyet-mást hallani tőlem, előbb azonban a filozófia kivitelének lehetőségeiről szeretnék szólni. - Majd így folytatta:

Dsehár gépészmérnökkel való beszélgetésedben úgy látom, bizonyos szerénységről tettél tanúságot. Ez dicséretes. Hogy azonban jobban tudd, hogy mit csináltál, elmondok egy történetet a messzi múltakból. Hogy valóban így történt-e? Mindegy. Körülbelül arról a szerénységről szól, amelyről Dsehárnál beszéltél és akikről szól: még poraik sincsenek többé sehol, csak a nevük libeg még itt s amit cselekedtek, rég elfújta már a szél s igazi valóságában soha többé vissza nem idézhető, jelenvalóvá nem tehető. Amit tehát múltjukról beszélünk, épp oly libegő valami, mint a nevük. Képzeld el az emberiség igazi történetét: minden házban történt valami! Ez billiónyi házat véve elképzelhetetlen sokféleség, s ez a világ igazi története. S mármost gondolj ki egy akármilyen történetet, ha nincs benne szupernaturális, vagy lehetetlen elementum, - nem feltételezhető-e, hogy a világ billiónyi változatú esemény-sorozatában ez is megtörtént valahol? Egy angol társaság Bombayban előadatta a Lear királyt s én azt gondoltam: - mért ne vegyem én ezt igaz történetnek? Mert nem képzelhető-e, hogy e földön eddig feltételezhető tízezer millió király történetének billiónyi változatában valami egészen hasonló tragikum tényleg adódott valahol? Mert hiszen: minden emberi arc más és más, minden emberi hang különbözik a másiktól, de két egyforma falevél sincs, - no de mégiscsak nem képzelhető-e el az is, hogy e határtalanságban adódnak azonosságok? Mindez tehát amellettt bizonyít, amit mondtam, hogy igenis még a kitalált történetek nagyrésze is komolyan veendő, vagy legalább is azt a gondolatot kell, hogy keltse: - hátha ilyesmi csakugyan megtörtént az idők mélyén? És hátha csakugyan volt már egy éppen olyan lény, mint ez meg ez a

hős? Hátha volt már egy épp olyan ember, akinek szerelme, szomorúsága is hasonló volt az övéhez?

- Minthogy pedig mindez lehetséges, akkor, mondom semmi okod se lehet úgy egyéb történeteimnek, mint a mostaniaknak, vagyis Menász görög király történetének hitelességében kételkedned, még akkor sem, ha feltételezed, hogy annak mende-mondából vett magját művészi kedvű és filozófiára hajlamos parasztok virággá növelték. Mondom, e történetben a szerénységről van szó. Halljad tehát!

Menász király valamely görög szigeten uralkodott a görögség őskorában. Különös ember volt. Úgy látszik, filozófus volt: anyjának adott feleleteiből legalább is erre lehet következtetni, de egyebekből is. Féktelen szenvedélyű volt s amellett a féktelenséggel szemben igen elnéző, mindaddig a pontig, amíg a szenvedélyesség nagy károkat nem okozott. A részegesek iránt például egész határozottan rokonszenvet mutatott. Ha pedig holmi daliás hegyi pásztor nagy zenebonát okozott szerelmével a gazdagok valamely családjában s ezt a hírt megvitték neki: nagyot nevetett az ilyesmin s a huncut legényt összeszidta ugyan, de a végén ezt súgta a fülébe: - minél több örömet lopsz magadnak haszontalan, annál jobb neked. És most menj. - És esetleg még meg is ajándékozta.

Mindezekért a szegény nép nagyon szerette őt, de a gazdagok nem. Ám ez mellékes is. Tudni kell, hogy állítólag dajkájának vigyázatlansága folytán Menász király kacskalábú lett, hogy ez hogy esett, mint esett, egyre megy, annyi tény, hogy sántított. S ennek ellenére mégis egyik szenvedélye volt a lovaglás s ebben is az akkori vad lovakat szerette legjobban, amelyek kellő izgalmakat okoztak néki, - az ilyesmire lelkének, úgy látszik, szüksége volt. Egyszer azonban leesett a lóról s összetörte magát. E

balesete után nagyon el is komolyodott s valószínűleg ekkor kezdett filozófussá lenni.

Ezt látván anyja Arzinoé, bement hozzá és így szólt:

- Anyátok egészségesen hoz a világra benneteket, de ti mit csináltok magatokból? - Amire Menász király így válaszolt:

- Nagymamám téged is egészségesen hozott a világra s íme görbén jársz egyenes cselédnőid közt jó anyám, hátad fájdalmai miatt. S te, akinek oly szép aranyos haja volt, mint a krétai nőknek, most hajad szürkességét olajos korommal javítod. - Mire Arzinoé méltatlankodni kezdett.

- Ennek nem én vagyok az oka, - mondotta, - hanem az élet.

- Én is az életem áldozata vagyok, - felelte a királyi sarj.
- Az élet ugyanis lassanként elszedi azokat a kincseket, amelyeket az ember anyjától kap útravalóul. Vagy azt hitted, hogy én örökké fogok élni, mint a halhatatlan istenek?

- Azt nem hittem, - mondotta Arzinoé, - de te meggyorsítod halálodat.

- Gonosz bírák is vannak, akik ártatlanok halálát meggyorsítják, - felelte a fiú.

- Arról semmit se tehet az, akit elítélnek, - vélte az anya.

- Hát arról tehet-e, ha szenvedélyesnek született? hebehurgyának, mámor-kedvelőnek, vagy acsarkodónak? - kérdezte a király.

- Veled nem lehet vitatkozni, mert mindent kiforgatsz. Én más dolognak érzem a születés átkait, sőt a gonosz bírakat is, mondjuk, mint ha valaki nem tud uralkodni saját magán, - jegyezte meg az anya.

E világ igazi története

A képzelt történetek valódiaknak vehetők

A huncutság szeretete

Az anyától kapott kincsek pusztulása

Az önuralom hiánya is születési hiba

- Ez a hiba! - kiáltott fel a beteg király. - Mért más dolog az egyik szerencsétlenség, mint a másik? Ha vaknak születik valaki, - mért más dolog ez, mint mikor ostobasága folytán koldusbotra jut? Én éppen azt képzelem anyám, hogy, ha valaki süketnéma, az épp olyan szerencsétlenség, mint az, ha despota kényszeríti örök hallgatásra. Ez mind egyforma dolog, vagyis a szerencsétlenség az szerencsétlenség.

- Nagy tévedés! - kiáltott fel Arzinoé. - Mert az egyikben lehet segíteni, a másikon nem.

- Ez épp az igazi tévedés, - felelte a királyi sarj. - Én éppen ezt akarom érthetővé tenni, hogy a közállapotok például épp olyan bajunk lehet, mint a gyomorbaj s ha valaki rabszolgának születik, vagy tráknak, vagy kentaurnak, ez épp olyan szerencsétlenség, mint a csalárd bíró. S egy háború épp úgy elnyomoríthat valakit, mintha púpos lánya van, vagy kikapós a felesége. És egy ostoba törvény épp úgy ölhet, mint a Zeusz orgidzomenosz villáma. Az emberek szemmértékének hibáit ebben nyilván az okozza, amit te mondasz anyám, hogy az egyikről azt hiszik, hogy nem kellene okvetlenül lennie, hogy lehetne rajta változtatni, a másikba pedig mint változtathatatlanba belenyugszanak. De mi van akkor, ha szenvedélyeimtől épp oly kevésbé tudok szabadulni, mint a despotától? - kérdezte a fiú.

Arzinoé, az anya annyira nem tudott erre mit felelni neki, annyira zavarba jött, hogy elborulva, szótlanul ki akart menni a szobából. De az ajtóból még visszafordult és így szólt:

- Én csak annyit mondhatok, hogy az argoszi Olympiász királynő szerencsésebb, mint én vagyok, mert néki egészséges, daliás fia van, aki semmiben se kicsapongó.

- Kicsapongás, mondd? - nevetett a fiú. - Van-e nagyobb kicsapongás, mint a vihar? Én Zeusz villámairól veszem a példát, mert, úgy látom, hogy kicsapongás nélkül még az örökkévaló isteneknek se lehet meglenniök, pedig ők már öregek. Hát még annak, aki fiatal.

Arzinoé az ajtóban állva hallgatott. A király pedig így folytatta:

- Ami pedig Olympiász királynő szerencsését illeti... magam én mindössze két szerencsés lényel találkoztam életemben anyám s hogy valóban boldogok, vagy legalább is elégedettek voltak-e, azt persze nem tudhatom, de mindkettő, esküszöm, természeténél fogva volt szerencsés. Mert szebb és nagyobb örökséget senki se hagyhat gyermekére, mint amilyen a szerencsés természet. Az egyik egy vak ember volt, aki juhokat tartott és tökéletesen meg volt helyzetével elégedve. Mert szerény volt. Azt mondta nekem: - Itt fenn van a pokol, király, nem az alvilágban. Mi az én bajom azokéhoz képest, akik például örök bőrviszketegségben szenvednek, vagy akiknek nincsenek juhaik és egészséges szemmel éhen halnak? Mert tudd meg ó király, hogy az élet, sajnos, olyan természetű, hogy nekünk, halandóknak nem a szerencsések után kell igazodni, hanem mindig lefelé, a nálunk még szerencsétlenebbek után. Mert szerencsés kevés van, szerencsétlen pedig sok. Én tehát elégedettnek nevezhetem magamat. - Ezt mondta nekem a vak ember anyám és én e szót megtanultam tőle. És jó volna, ha te is emlékezetedbe vésnéd. Tehát: hogy nem fölfelé kell igazodnunk, hanem mindig lefelé, a még szerencsétlenebbek felé, mert ez a mi életünk olyan.

- És ki a másik szerencsés természetű személy? - kérdezte Arzinoé.

- Az egy ugyancsak argoszi Fereniké nevű hetéra és most arra kérlek anyám, ne ájulj el. Mert Zeuszre mondom, hogy én ezt a Ferenikét, ezt a hetérát el akartam venni feleségül.

Az anya, Arzinoé erre csakugyan majd elájult az ajtóban.

- Fiam, édes fiam! - kiáltott fel kétségbeesve. - Hát ilyen vagy? Oh Artemisz Szóteira! Hogy az ember még azt se legyen képes megtudni, hogy milyen a fia!

- Persze, hogy nem képes rá, aminthogy a fiú se képes az anyját megismerni, - felelte a király.

Arzinoé erre már kitört.

- Királyné voltam oh Artemisz, nyilvános színjáték volt az életem és még azt merik szemembe mondani, hogy nem ismernek engem. Van-e nyíltabb szív, mint az enyém? - kezdett el jajongani, de még ősz haját is tépdesni kezdte.

- És van-e nyíltabb szív, mint az enyém? És mindez hiába van, mégsem ismerhetsz. Az emberismeret különben is fölületes dolog anyám, - jelentette ki a fiú.

- Ne őrjíts meg egészen! - kiáltott az anya.

- Nézd csak jó anyácskám, Arzinoé, az ember saját magát sem ismerheti jól, - ezt te szoktad hangoztatni. Hogy a legnagyobb meglepetéseket ő okozhatja saját magának, - nem így szoktad-e mondani nekem?

Arzinoé sötéten nézett maga elé, úgy mint Cassandra valamikor.

- Akkor én már nem értem az életet, - mondotta mintegy saját magának. - Nem, nem értem, ti jóságos istenek! Egy hetérát akar elvenni! A legszebb királykisasszonyokat kínálják neki, a nyomoréknak, de nem! Ő a hetéráknál köt ki, mint egy részeges hajós. Hát a női becsület semmi? A

tisztesség semmi? A szüzesség, a tisztaság, - te felelj ennek az örültnek oh Artemisz, - kiáltotta megint elkeseredve.

Amire Menász király még mindig csendesen válaszolt.

- Ne állj ott az ajtóban anyám, - mondotta néki. - Ül le ide az ágyamhoz, hiszen az anyám vagy, no tedd meg.

- Ül ide anyám, - kérlelte őt, - légy kegyes irántam. Úgy. Te tisztaságról beszélsz. Végigjárhatod-e ezt az életet fehér peploszban? - kérdezte tőle.

- No ugye, hogy nem? - folytatta. - És miért nem? Mivel, hogy az élet bepizskítja, nem engedi. Mert nem fehér folt az élet, ahogy te szeretnéd. És azt se kívánhatom senkitől, hogy addig ne merjen élni, amíg engem meg nem ismert. Hogy csak akkor merje elkezdni az életet, mikor én megengedem.

- A peploszt ki lehet mosatni, de a lelket nem, - felelte az anya.

Szerencsétlenség, az szerencsétlenség, akármi okozza

A viharok szükségessége

Legnagyobb örökség a jó természet

Nem a szerencsésekhez, a szerencsétlenekhez kell igazodni

Az emberismeret fölületes dolog

A fehér palást nem marad fehér

- Helyes, nagyon helyes. No de mit csináljunk, ha ez így van? - kérdezte a fiú. - Különben is a Pozeidon-templom papjának van egy rabszolganője, az tarka peploszokat hord s mikor megkérdeztem tőle, hogy mért hord ilyet, így felelt: - ez, király kevésbé piszkolódik. - Érts anyám e szóból. A színes peploszt nem kell annyira félteni s a viharvert tengerészt sem a vihartól. Egyszóval: ne csakis

követelményekből álljunk anyám, hanem megismerésből is. Azt is tudni kell, hogy milyen az élet. És végül is azoknak a királykisasszonyoknak lelke sem olyan fehér folt, mint képzeled.

- De fehérebb, mint egy hetéráé, nem gondolod fiam? - kérdezte Arzinoé. - De mondd csak igazán, könyörgök, még mindig el akarod venni? - kezdett el rimánkodni neki.

- Nem vehetem el anyám, mert ő sem elég szerény. Nem akart a feleségem lenni, - felelte Menász.

- Hála neked jóságos Zeusz, - kiáltott fel az anya.

- Ő nem akar királyné lenni, mert sokkal jobban él így, - folytatta a fiú. - Ő nem tud hű lenni, neki szabadság az életeleme s ahogy most él, úgy szabad. Ő a zenét szereti és az örömeiket s így azokban is korlátlanul és tetszése szerint van része a barátai révén, de pénze is bőségesen van, annyit mindig adnak neki, amennyi kell s az öregsége is biztosítva van, mert a hős Arhilochosz kétszáz tehenet hagyott rá, - ő tehát bármennyire sajnálja, nem lehet a feleségem, mert ha tisztességes királyné akarna lenni, ki kellene nevetnie önmagát.

- És mért szerénytelen? - kérdezte Arzinoé.

- Mert mindenki szerénytelen, aki teljességet követel a sorstól, - felelte a fiatal király. - Mert ugyan mondd meg te magad, létezik teljesség?

- Akkor mért mondod szerencsés természetűnek, ha szerénytelen?

- Mert ugyan mohó volt mindig, de legalább örülni is tudott mindannak, amije van. És te anyám szerénytelen is vagy és nem is tudsz annak örülni, amit a sors juttatott neked.

- Hát először is: miben vagyok én szerénytelen? - kérdezte a királyné. - Ruházatomban? Vagy különös

karkötőket hordok, túl drága násfákat tűzök a peploszomra?

- Azt nem teszed anyám, - felelte a koronás fiú. - De van egy fiad... Öreg szolgád Chloé így szólt hozzám: - Ha tudnád, hogy milyen szerencsétlen voltam én oh király! Mindíg fiúra vágytam és csak silány lánygyermekem született egyre-másra. - Amire én azt kérdeztem tőle: - hát engem elfogadnál-e fiadnak oh Chloé? - Amire ő: - megmondom őszintén király. Én bearanyoznám, ha olyan fiam volna, mint te vagy. Én nem morognék folyton, mint édesanyád.

Ezt mondta Menász király anyjának Arzinoénak, amire az még mindig sötéten nézve maga elé így felelt:

- A saját szolgálóim így beszélnek rólam? Akkor megváltozott a világ. Az én fiatalkoromban mások voltak az emberek.

- Nem voltak mások oh anyám, épp ilyenek voltak, - felelte a király szinte szigorúan. De Arzinoé nem figyelt már reá, folytatta a magáét.

- És én nem jól tettem, hogy férjhez mentem, nem jól tettem, - mondotta. - Artemisz papnője akartam volna lenni. Oh, én nagy hibát követtem el.

- A legtöbb embernek úgy tetszik, ha visszanez, hogy hibák sorozatából áll az élete, - felelte a koronás fiú.

- És mégiscsak fennállok, itt vagyok, nem csodálatos ez? - kiáltott fel ugyancsak ő. - Nem a jószágos istenek dicsősége rajtam ez is jó anyám? Békülj már meg! Csupa számárságot követtem el és mégis, még mindig élek és király vagyok, hát nem nagyszerű ez? - kiáltotta és karjait felemelte az ég felé. Amire Arzinoé hirtelen sírva fakadt és szaladt kifelé. De az ajtóból megint csak visszafordult.

- Kit fogsz elvenni feleségül? - kérdezte fiától.

- Még nem tudom, - felelte Menász király. - Aki megint nekem való lesz. Majd ha megtudom, ki az, akkor majd megnősülök.

És íme ő csakugyan így is tett. Egyik király a másik után ajánlotta egyes közvetítők útján leányát a híres Menász királynak, a bölcselőnek, de ő mindig azt kérdezte mindenekelőtt: - van valami testi hibája a lánynak? mert én kacska-lábú vagyok.

No de egyiknek se volt semmi hibája.

Egyszer egy Nebó nevű idős, barnabőrű núbiai herceg kereste fel a vendégbarátság jogán és így szólt hozzá:

- Átgondoltam bölcsletedet király.

- És mért gondoltad át? - kérdezte Menász.

- Mert beláttam, hogy igazad van. Áldozatokat bemutatni nem elég. Félni: az sem elég. Filozófia nélkül az ember nem tud élni, de még a földművelő sem, vagy akár a legutolsó hegyi pásztor, de még a rabszolga sem.

- No és? - kérdezte Menász.

Ne csak követeljünk, megértők is legyünk

Aki teljességet követel, az szerénytelen

Hibák sorozatának tetszik az életünk

Filozófia nélkül az ember nem élhet

- Most azért jöttem el e hosszú útra, hogy megkérdezzem tőled, valóban igaz-e, hogy olyan királyi lányt nem akarsz elvenni, akinek testi hibája nincs s ha ez igaz, mi ebben a gondolatod?

- Egyszerű a dolog, - felelte Menász király. - Három okom van erre. Először is be kellett látnom, hogy szerelem és tartós együttélés két különböző dolog. Aki szerelmi lángolás alapján vesz feleséget, az rosszul teszi. Mert a lángolás hamar elmúlik, s ezek a mámorhoz szokott

bolondok azt hiszik, hogy örökös lángolásból van joguk a házasságban is, mert ez az élet törvénye és ha ez elmúlik, méltatlankodnak és szétnéznek további gyönyörök után. Holott a házasság törvénye nem a mámor, hanem a jóság, a munka és a család és azt nem fárasztja ki az egyformaság. Én tehát nevetek ezeken a királykisasszonyokon, akik azt várják tőlem, hogy vágyaiknak mindenben megfeleljek, hogy hárfázni is tudjak, meg hős is legyek. Csakhogy én se hárfázni nem tudok, se hős nem vagyok. Kacska-lábú ember vagyok. Ne legyen tehát lány, hanem asszony, akinek férje elesett a csatában, vagy efféle, egyszóval valaki, aki túl van a szerelmein, ahogy én is túl vagyok. Aki már ismeri az életet és tudja már, mi a csalódás, akiben nemcsak követelés van, hanem ismeret is. Törés legyen benne, nem pedig töretlen önzés, azt akarom. Mert akkor már szerényebb. Ez az első gondolatom. A második pedig ez: - Én kacska-lábú vagyok. Hogy viseljem én el nyomorúságomban a tökéletességet? Örökké alázatos legyek? vagy magamra erőszakoljak valamiféle fölényt? És hogy követelhessem én a tökéletességtől, hogy nyomorult emberrel beérje, velem, aki csak lovon érzem jól magamat, mert a földön két bottal járok és még így is bicegek? Sánta legyen tehát, a mindenit neki, az volna nekem a legjobb. És harmadszor: akinek testi hibája van, vagy sokat kellett betegségtől szenvednie, az rendesen elmélyedőbb, komolyságra inkább hajlamos, sőt filozófiára is, az az én tapasztalatom. Nézd meg a beteges gyerekeket, hogy milyen komolyak. És ez a komolyság vezet a filozófiához.

Ilyesmit mondott Menász király a núbiai hercegnek és várta válaszát. Ám ez csak mosolygott, egyre csak mosolygott. Hallgatott, semmit se beszélt.

- Mi bajod van velem? - kérdezte Menász. - Nem tetszett neked, amit hallottál?

- Nagyon tetszett nekem jó király, - felelte Nebó herceg.
- Minden szavad bölcs és mindenben igazad is van. Irányelvnek talán nem is rossz az ilyesmi. Csakhogy...
- Mi az hogy csakhogy? - kérdezte Menász szigorúan.
- Földig hajlok előtted és bocsáss meg nekem, vendégbarátodnak azért, amit most mondani fogok, - kezdte Nebó.
- Csak mondd és mondd, - sürgette őt Menász. A herceg megint csak mosolygott.
- Tudod, ez úgy van király! - igazad van abban is, hogy az okos embereknek kevesebb tapasztalatra van szükségük, mint az ostobáknak és mégis! ha valaki öreg, akkor öreg. Ha volt már gyerek is, szülő is, meg sógor, szerető, meg férj, és az mégiscsak más dolog. Nincs olyan húszéves lángész, aki egy öreg paraszttal életismeret dolgában felvehetné a versenyt. Nos, így vagyunk most is. Öreg vagyok, te pedig fiatal vagy. Én nem vagyok ugyan olyan okos, de tapasztaltabb vagyok nálad. És én azt mondom most neked, Menász király, hogy ez nem fog menni.
- Mi nem fog menni? - kérdezte Menász.
- Most jöttem rá oh híres Menász király, mialatt tanítottál, hogy filozófia nélkül ugyan nekünk, embereknek nem lehet élnünk, viszont egészen a filozófia szerint élni megint csak nem lehet, - felelte Nebó.
- Már sejtem, hogy miért nem. Okos vagy. Viszont a filozófiát kellő pillanatban elvetni, ehhez is filozófia kell, - mondotta Menász.
- Úgy van és vesd is el király, az a tanácsom. Mert mi, emberek sokkal szenvedőbbek és tehetetlenebbek vagyunk az élet dolgaiban, mint a hozzád hasonló fiatalember gondolná. Az élet nem hagyja magát sem szabályozni, sem

logikusan elrendezni, - mondotta Nebó. - És nincs olyan emberi képzelet, amely az élet ezerféle lehetőségét előre ki tudná módolni magában, - tette hozzá.

- Igaza van Nebónak, belátom, megint ostoba voltam, mert csakugyan úgy van: hogy az irányelvek helyesek lehetnek ugyan, de a kivitel dolgában mégse szabadna eddig elmenni, - gondolta magában Menász király, mikor a herceg elment tőle. De röviddel utóbb viszont így gondolkodott:

- Nem baj, mégis kipróbáljuk, igazam volt-e? És érvényes-e a filozófia az életben? Kipróbálom. Legföljebb belebukok, a filozófia megéri. Igen, kipróbálom, úgy van. Kacska-lábú vagyok, legfeljebb meghalok bele.

És meg is halt szegény. Ez így történt:

Chloé, a királyné öreg szolgálója egy nap azzal jött haza a piacról, hogy a hajósok a következőket mesélik:

Hogy Déloszban egy Fereniké nevű argoszi hetéra, aki nemrég jött oda lakni, könnyű saruban ment el Artemisz templomának ligete mellett, mikor is lábán megmarta egy kígyó. A hetéra nagyot sikoltott, erre azonnal kiszaladt hozzá a szentély őrzője, aki egyszersmind kitűnő orvos is, ez mindenekelőtt szorosán elkötötte a lábát, aztán kiszívta a sebet, majd faszénnel kevert horzsakő-őrleményt hintett a kitágított sebre s evvel tényleg megmentette a hetéra életét, az meg is gyógyult, csak épp, hogy sánta maradt. Ez volt a híradás.

Mikor ezt Menász meghallotta, így gondolkozott:

- Lám, a sors is úgy fordítja, ahogy én gondolom. És most már Fereniké is nyilván szerényebb lesz ezentúl. Megpróbáljuk, - gondolta magában és parancsot is adott, hogy többhetes útra szereljék fel a hajóját.

Mikor ezt Arzinoé megtudta, így szólt a fiához:

- Fiam, Menász király! Meglásd, ha elveszed, meg fog csalni. Mert a vér, az vér. Ez egy hetéra. - Amire Menász így felelt neki:

- És ha megcsal. Te jól tudod anyám, Arzinoé, hogy ősanyáinknak egyszerre két, sőt három férjük is volt. Te mesélted nekem, emlékezzél és hogy ez keleten még ma is így szokás. De továbbá: hátha vak volnék? vajon utána tapogathatnék-e, hogy hova megy és mit csinál? De vedd a trójai hősöket is, - milyen sokáig voltak ők oda! Vajon el tudod-e azt képzelni, hogy mindegyikük felesége olyan hű volt, mint Pénélopeia?

- Hát annyira szerelmes vagy belé szegény fiam? - kérdezte Arzinoé.

- Ha ez szerelem volna anyám, akkor Déloszba mennék és néhány hónap múlva visszajönnék, - felelte Menász király. - Mert a szerelem tüze rendszerint hamar ellobban, voltaképp ritkán szokott sokáig tartani. Csakhogy én legszívesebben vele vagyok mindig, az a fődolog ebben, nem a tüzek anyám! Én jól érzem vele magam, mintha otthonomba térnék, olyan ő nekem, különösen, ha hárfázik.

Tartós együttéléshez nem szerelem vezet

A törés nélküli önzés átka

A sérült ember nagyobb értéke

Okos embernek kevesebb tapasztalat kell

És mégis, amit az öregség tud

Az élet útját előre kimódolni nem lehet

A szerelem rövid tüze

Ilyeneket beszélt anyjának Menász és még sok más effélet - és igaza is volt mindenben, de még a jelek is jók voltak. Fereniké valóban szerényebb lett, túl volt már ő is a nagy tüzeken, Ezenfelül ő igazán Menásznak való volt,

mert kedves volt, csakugyan jól értett a zenéhez és igen édesen, huncutkásan tudott nevetni, ami külön adomány, úgy, hogy Menász az esküvői menetben ezt gondolta:

- Itt minden rendben van. Mégiscsak győzött a filozófia! Mert hol hallhatnék a világon ilyen nevetést? - Röviddel a házassága után pedig még aranypénzt is veretett a lesütött szemű Artemisszel és ezzel a felirattal: - en pászi szófroszünén, - vagyis: mindenben szerénységet! - és mégis két évi boldog házasság után mi történt vele?

Egy este felesége ágyát üresen találta. A nyusztbőrből varrt takarón pedig kis tekercs volt ezzel a levéllel:

„Az én igazi, régi szeretőm eljött értem, egy részeges hajógyáros, aki néha még meg is ver engem, de én most látom, hogy mégse tudok nélküle élni. Most már mindegy. Hagyj engem, elveszett lélek vagyok én. És az istenek legyenek veled valamennyien jó Menász király.” - Ez volt a levélben.

Menász erre azt gondolta magában: - megbuktam tehát. És megbukott a filozófia is. Piros bogyókat tépett tehát palotája kertjében, azokat megette és meghalt.

Arzinoé pedig, az özvegy királyné, miután illően meggyászolta fiát, átvette az uralmat. A fia aranypénzeit pedig visszavonatta és újakat veretett a nyílt tekintetű, szűz Artemisz képével és ezzel a felirattal: - en pászi deinotéta! - mindenben szigort! és kihirdette törvényként, hogy a lányok szűzen menjenek a házasságba, különben a férjnek joga van visszaküldeni őket apjukhoz az első éjszaka után, a lány vételára pedig visszafizetendő.

A büntudatról

Az első bűn elkövetése után rendesen így szól magához a bűnös: - most már mindegy. - És elköveti a másodikat is.

Fontos szó ez. Első bűnét esetleg nagy lelki tusa után követte el, de a másodikhoz nagyon hozzásegíti ez a „most már mindegy”. Nem gondolkodik többé, elejti magát. Bénult lélekkel beleveti magát abba, ami már van, s ezzel elejét veszi minden további küzdelemnek, úgy, ahogy ez a szegény Fereniké is tette.

Továbbá: aki bűnösnek érzi magát és a bűnbe mindjobban belesüllyed, rendszeren társat is keres a süllyedéshez, másokat is igyekszik magával rántani, mert ha más is elköveti ugyanazt, ez valamelyest mégiscsak mentesíti őt.

Az erkölcsi praktikumokról

Egy napon a Borzippai így szólt hozzám:

A filozófia praktikus kiviteléről már hallottál egyet-mást. Most az erkölcsi praktikumokról szeretnék szólni.

S itt megjegyzem még, hogy amit most hallani fogsz, annak erkölcsstani konklúzióit már nagyrészt bizonyos Schöndorff úr rajtam való hatásának köszönhetem. Hogy ki volt ez a Schöndorff úr, azt később szintén megtudod.

Kezdjük mindenekelőtt azzal, hogy mit is nevezek én praktikumnak általában?

Ha kopognak ajtódon, jut-e eszedbe, hogy a levegő rezgése hatolt el füledig? Ha felnyitod a rádiót, jut-e eszedbe, hogy itt valamiféle sugárzás indít hangokat a készülékben, - ha valami forró, hogy abban a molekulák mozognak? Mindezt megmondják neked, te el is hiszed, de sohase szemléled. És hiába figyelmeztet Swift Jonathán gúnyosan, hogy a legszebb kisasszonynak is nagyító alatt csupa hegy-völgy, bibircsók az arca bőre, hiába figyelmeztetnek társaid, hogy ez meg ez a nyájas kisasszony voltaképp ravasz, vagy rosszindulatú, te csak azt veszed észre, amit észreveszel. És mért? Nyilván azért, mert se molekuláris szemlélettel nem tudnál létezni, sem

úgy, hogy valakinek összes tulajdonságait egyszerre érzékeld. Nem használhatod a molekuláris szemléletet, aránylag csak ritka pillanataidban: tudományos, technikai, vagy gondolati munka közben. Nem fogsz tehát így beszélni: - késztesd nagyobb mozgásra a víz molekuláit, - sem így: - igyekezzél, hogy a piláf minél több elektront bocsásson ki magából, - ahelyett, hogy mindkét esetben melegítést mondanál. Az ausztrál-néger mit se tud elektronokról, vagy molekulákról, amint a japán hajószakács se tud róla és mégis tüzet gyújt, - vagyis mit művel? Praktikusan jár el. Ahogy te is, mikor tüzet gyújtasz, bár hallottál az elektronokról. Vagyis mit tesztek, mikor praktikusan jártok el? Annak a látszatnak, vagy káprázatnak adjátok át magatokat, amelyet a szervezetetek töletek megkövetel. Vagyis: a tűz igazi mivoltát nem adatik látnunk, tapasztalnunk, csak valami mást, például számunkra való felhasználhatóságát, vagy kárát: mindaz tehát, amit róla tapasztalhatunk, ahhoz képest, amit tudunk róla, praktikumnak nevezhető. Tehát: hogy valaminek meggyulladása voltaképpen lánc-reakció eredménye s hogy a tűz gyors oxidációnak tekintendő, - mindez az ismeret a praktikumra, vagyis eredendő szemléletünkre való ráépítmény, vagyis későbbi szerzeménye az emberi elmének, amely elme maga is, ha meggondolom, szintén későbbi szerzemény, vagyis ráépítmény.

Ez a praktikum pedig olyasmi, ami voltaképpen az igazi realitás. S ez a realitás a ráépítményekkel igen gyakran ellentétbe szokott kerülni. Hogy a filozófiát mint szokta kinevetni a realitás, annak csekély példáját láthattad már a Menász király esetéből. De az erkölcsösség dolgában, amelynek egész világa későbbi szerzeményünk, épp ilyen ellentétesség mutatkozik aközött, amit róla elképzelünk és gondolunk s amit szervezetünk követelményei lehetővé

tesznek számunkra. S ez utóbbit nevezem én erkölcsi praktikumnak. Hogy jobban megértsed a kettő közötti nagy ellentétességet, olyan eseteket fogok elmondani, amelyek önmagukat világítják meg s további magyarázatokra nem szorulnak.

Negyven éves voltam például, mikor már egészen tőrhetően tudtam franciául s ekkor Uddin herceg Párisba küldött, hogy hallgassam a Collège de France keleti filozófiáról szóló előadásait. Alig hogy megérkeztem, a pályaudvaron a következő beszélgetést hallom:

- És Arisztidész? az nem volt szerény? Úgy tanultuk az iskolában, hogy az volt. No látod. Akkor te mért nem vagy szerény? - kérdezte egy kisfiú egy hetyke-bajszú fiatalembertől, aki nyilván valami rokona lehetett.

- Az iskola más, meg az élet is más, - felelte a fiatalember.

- De mért más? - kérdezte a kisfiú. Csakhogy erre a fiatalember nem mindjárt tudott felelni neki.

- Akkor hát az iskolában hamisat tanítanak? - kérdezte megint a fiú.

- Nem tanítanak hamisat, - felelte a fiatalember kissé elkényszeredve.

- Hát hogy-hogy? Hát lehet boldogulni szerénységgel az emberek között, vagy nem lehet? - kérdezte a kisfiú. A fiatalember megint nem tudott mit felelni.

- Látom, azt szeretnéd válaszolni, hogy nem lehet, - folytatta a kisfiú. - Akkor mért szerették és tisztelték Arisztidészt honfitársai?

- Arisztidészt felvetette valami véletlen, vagy a körülmények, a fene tudja már, hogy mi, - vagy talán a saját különössége, az is lehet s mikor már fenn volt, akkor már lehetett szerény is, - felelte a fiatalember.

Most már mindegy
A bűnös társat keres
Molekuláris szemlélet
A dolgok látszata vezet a praktikumhoz
Utólagos szerzeményeink
Az iskola más, meg az élet is
Aki már lehetett szerény is

Majd mosolyogni kezdett és így folytatta:

- Figyelj ide, te fiú. Én karmester vagyok és hogy lehet valaki karmester, hogy gyakorolhatja be magát, ha nincs zenekara? Pincében legyen karmester, vagy a padláson, vagy a kávéházban? Ez épp olyan dolog, mintha azt kérdezném: hogy lehet valaki hadvezér és akármilyen tehetséges is, ha nem tudott magának hadsereget szereztetni? Vagy vegyél egy hitszónokot, aki nem jutott soha szószékhez. Minthogy pedig sokan vagyunk, akik zenekart akarunk szereztetni, viszont zenekar csak kevés van, - tehát hogy legyek én szerény? És hogy ne legyek erőszakos? Ha nem volnék, akkor meg se mutathatnám, mit tudok, mert hol a zenekarom? a zsebemben? És így vagyunk az élet legtöbb dolgaiban, - mondotta az a fiatalember. - Vagyis nemcsak tehetség kell, hanem erő is, vagy ravaszság, hogy olyan helyre vergődjön az ember, ahol tehetségei érvényesülhetnek - tette hozzá.

De látván, hogy a kis legény értetlenül bámul reá, ültében térdei közé vette, szemébe nézett és valamely nagy gyengédséggel ezt mondta neki:

- Egyszóval: az elmélet más, meg a gyakorlat is más, ezt jegyezd meg magadnak, te fiú.

- De hogy lehet az, hogy más? - kérdezte a gyerek.

- Azt én nem tudom neked ilyen gyorsan elmagyarázni. Különben is, majd megtudod, - felelt a fiatalember.

Eddig hallottam a beszélgetést, mert valamely vonattal megérkezett a mama s ezek elmentek. Én turbánommal mellettük ültem a padon, mellemen keresztbe téve karjaimat, mint az ulemmákhoz illik s a poggyászsomra vártam, amelyet otthon a herceg állíttatott össze nekem. S mialatt ott ültem és vártam, eltűnődtem e gyermek kérdésein és elmémbe véstem azokat.

De még jobban elmémbe véstem a következőket:

Ugyancsak Párisban nagyon összebarátkoztam egy tudós orosz pópával, aki engem az ortodoxia számára szeretett volna megnyerni. Ám ez mellékes. Egy nap ez a pap így szólt hozzám az orosz vendéglőben:

- Rettenetes baj van minálunk kollégám. Tizenhárom éves fiam, akit ismer, tegnap azzal jött haza a líceum olvasóterméből, hogy ő nem szereti az anyját. Ő ezt már régen tudta, de eddig alakoskodott és hízelgett. Viszont minden bölcs, így Szókratész is, meg Plátón is, meg Montaigne, Bergson az őszinteséget meg a nyíltságot magasztalja s ő most olvasta Turgenyevnek „Óra” című elbeszélését, amelyből kiderül, hogy az is az őszinteséget tartja egyik legszebb erénynek, ő tehát most már megmondja az igazat, mert ő is az új oroszok erkölcsösségének, vagyis a hazugságmentes, kíméletlen őszinteségnek akar híve lenni. Engem, az apját még szível valamelyest, mert elviselhetőnek tart, de az anyját nem. A feleségem erre persze azonnal sírógörcsöt kapott, felnőtt, tizenhét éves, gimnazista lányom pedig ordítani kezdett.

- Erényről beszélsz? te marha! - kiáltotta feléje. - Az erény a gyengék és élhetetlenek vígasza, - rikácsolta vadul.

- Hogy pedig te milyen nagy marha vagy, azt én már rég tudom, - ordított neki vissza a fiam. - És az is

őszinteségemhez tartozik, hogy ezt most megmondjam neked.

Amire a lányom arca nagyon elborult, mert hiszen ő is okosnak hiszi magát.

- Én ezt a szavadat komolyan veszem, - azt mondja. - És ha tényleg be tudod bizonyítani nekem, hogy ostoba vagyok, akkor csakugyan apácának megyek, vagy felakasztom magamat.

- Tudományosan fogom bebizonyítani neked, - felelte a fiam gyűlölettől és becsméréltől villogó szemmel. - És akármit csinálsz is, akkor is bebizonyítom. Mert az igazság igazság.

A feleségem pedig elájult erre. Most elképzeld, hogy mi van minálunk. - Ezt mesélte nekem az orosz pap.

- És maga mit szólt ehhez? - kérdeztem én.

- Mintha villám csapott volna belém, mozdulni se tudtam.

Én is sírni szerettem volna, de tudja jól, hogy férfi-ember szégyenli az ilyet. Aztán mégis összeszedtem magam és elmentem a nagybátyámhoz, aki már igen idős ember. S nagyon gazdag is és voltaképpen az ő jóvoltából vagyunk itt Párisban. Persze elmondtam neki az esetet, hisz azért is mentem oda, hogy tanácsát kérjem.

- És ő mit tanácsolt? - kérdeztem a paptól.

- Szörnyű dolgokat. Hogy az ilyen fiút ki kell dobni, világgá kell bocsátani, hadd törje össze magát.

- Nehogy eszébe jusson, - kiáltottam fel izgatottan.

- Igen, hogy világgá kell bocsátani, - folytatta az orosz pap, - menjen el inasnak, vagy akárminek, mert az ilyen elvetemült kölyök nem érdemli meg, hogy gondoskodjanak róla. S mi az ön tanácsa? mit csinálnak önöknél, keleten az ilyen esetekben? - kérdezi tőlem.

- Hogy mások mit csinálnak, azt nem tudom, - feleltem én. - Viszont a magam részéről én semmit se csinálnék. Szegény, szegény fiú, - folytattam aztán. - Ilyen korában némelyik emberi lény meg van zavarodva s valósággal bolondja az elméleteknek.

De nemcsak ilyen korokban, némelyek később is azok. Jehuda ben Áser, zsidó tudós már húsz éves volt s akkor kezdett csak igazán megbolondulni. Illetve volt egy testi-lelki jóbarátja, egy Hannah nevű, libanoni származású, ugyancsak orosz-hitű papjelölt, ezzel együtt voltak megbolondulva.

Egy nap alkonyat táján Jehuda édesanyja hirtelen nagyon rosszul lett. A fiú rohan a telefonhoz, de kiderül, hogy zavar van a vonalakban, nem tudja felhívni egyik orvost sem. Rohan le sápadtan az autóbusz felé, éppen jön a barátja, rohannak együtt, - igen ám, de az autóbuszok zsúfolva voltak. Az alexandriai hajókürtök épp az előbb fújták le a munkát s a kocsik tömve voltak gépészekkel, hajófűtőkkel, dokk-munkásokkal s a fiú hiába könyörgött, hogy itt életről van szó, senki se állt vele szóba. Ezek durva emberek. Végül is az egyik rákiáltott:

- Hát tolakodj te is nyavalyás! vagy én tolakodjak helyetted?

- Tolakodni becstelen dolog, - kiáltotta vissza neki Jehuda elkecseregetten.

- Akkor dögölj vissza az anyádba, ha olyan finom vagy, - hajolt ki a már induló kocsiból az olajos arc és röhögött.

A tehetség sokszor erőszakra kényszerül

Az elmélet és gyakorlat ütközése

A bölcsek az őszinteséget magasztalják

Az erkölcs a gyengék vígasza?

Fiatalok, akik az elmélet bolondjai

A beteg édesanya és a tolakodás

Én is ott állok egy barátommal és hallom mindezt, – ők nem vettek észre, – de hallom még a következőket is. A reverendás libanoni fiú ugyanis elrövedezve megszólal és azt mondja:

– Hogy rohannak ezek! Pedig milyen nevetséges mindez az abszolút térhez viszonyítva!

Ezt már barátom, egy szürke-fezes gebr tudós sehogy se tudta tovább hallgatni, odalépett hozzájuk és perzsa nyelven, hogy a többi ne értse, így szólt:

– Fiaim, ha idegen, aki nem ismer benneteket, hallja, hogy mit beszéltek itt össze, azt hiszi, hogy elment az eszetek. Ha édesanyád beteg, akkor köteles vagy tolakodni, – rivallt rá Jehudára. Amire az könyörögve emelte rá megható szeméit.

– Én előbb tisztességre tanítottam magamat ulemma, – azt mondja, – most tanítsam vissza magamat a durvaságra? – És mondjam magamnak, hogy okvetlen durvának, becstelennek kell lenni ahhoz, hogy az ember élve maradhasson? – kérdezi tőle.

– Úgy látszik, hogy néha bizony igen. Mert ha ilyenkor nem tolakodol, akkor az a nagyobbik becstelenség. Már annál fogva is, mert ha későn érkezik az orvos, akkor anyád esetleg meghal, – felelte néki a barátom megdühödve.

Az ember nem hinné, hogy Abesszínia mélyén valahol, – (már elfelejtettem, melyik vidékén), – ilyesmi egyáltalán megeshetik. Hogy két ember összeüljön és igazi, jó filozófiai beszélgetést folytasson egymással. Igaz, hogy eszes és kulturált emberek voltak.

Az egyik, egy albán származású, Párisban végzett jogász, aki Schweitzer Albert teológus és orgonaművész emberszerető cselekedeteinek hatása alatt szintén kitanulta valahol a felcserek mesterségét és Abessziniába

ment, hogy az egyik ottani vidéket némi orvosi ellátásban részesítse, - tőle magától értesültem az itt következő beszélgetésről és történetéről. (Valami törökös neve volt, mondjuk Tikazi bey - ilyesmi lehetett, hogy bey volt, azt biztosan tudom.)

A másik ember furcsa szerzet volt. Nagyszülei révén amhara és japán keverék, szülei révén félig német és mindezek ellenére mégse korcs, sőt! rendkívüli szellemi képességű ember, mint az majd e beszélgetésből is kiderül. (Mert van ilyesmi is!) Nagy úr, aki a kedvtelése szerint él, Párisban és Berlinben szintén jogot végzett, aztán hazament, az egyik kiskirály mellett afféle közigazgatási miniszteri hivatalt vállalt, persze szintén kedvtelésből s amellett a legfőbb bíró ezen a területen szintén ő volt. Német neve lett volna apja után, de nem tudom, mely oknál fogva ő a Gírász nevet vette fel.

S ezek ketten: Tikazi bey és Gírász elég tiszteletteljes barátságban voltak egymással.

Egy nap a bey felkeresi Gírászt és a következőket adja elő: Hogy neki volt egy galla inasa, aki mindeddig igen tisztességesen viselkedett, de most hirtelenül, mialatt ő gépkocsiján nehéz terepeket járt be elég távoli betegeknél s a felesége a hegyek közt üdült, ezalatt ez a galla legény kirabolta itthoni hálósobáját, elvitte onnan féltve őrzött emléktárgyait, így elhalt anyja kis aranyóráját, egy angol plédet, amelyet szintén elhalt nővére hozott néki Londonból és más ilyeneket. Hogy ő most mit csináljon? Mert nem akarja ő megbüntettetni a fiút, fusson és tűnjön el valahol, csak éppen emléktárgyait szeretné visszaszerezni.

- Ugyan ne vicceljen, - feleli Gírász. - Mindjárt elfogatjuk és levágatjuk a kezét. - És már nyúlt is ezüst csengője után.

- Várjon az istenért, - mondotta most a bey. - Rettenetes!
- mondta és két kezével eltakarta arcát. - Milyen rettenetes emberek maguk!

- Tudom, hogy ez a véleménye, - nevetett Gírász.

- Levágatni egy ember kezét, hát nem borzalom az ilyesmi?

- Bizony borzalom, - felelte Gírász. - De ha ezt követeli tőlünk az élet. A mi népünk olyan, hogy csak így lehet boldogulni vele. Hiszen maga is tudja már valamelyest, hogy különös viszonyok ezek itt nálunk. Szerencsére Tafari ismeri a népet. Vad nép ez, hisz tapasztalhatta maga is elégszer.

- Ne mondjon már ilyet, mert megbolondulok. Hogy lehet ilyen barbár szokást helyeselni? - kérdezte az érzékeny szívű bey. - Ne beszéljen, ne beszéljen, - kiáltotta. - Egyszer láttam életemben ilyesmit, akkor is nem tudtam hova lenni az iszonyattól. A karlsruhei állatkertben egy kisfiú meg akarta símogatni a foltos hiénát, benyúlt ketrecébe, amire a hiéna leharapta a keze fejét. Szörnyű volt. A hiéna számára reggelinek is kevés, a kisfiúnak pedig egész életére végzetes nyomorúság. És ezt csinálják maguk intézményesen kis vétkek miatt? Nem szégyenlik magukat? - így a bey.

- Kis vétkek miatt? Jó. Viszont, ne feledje, hogy ez megelőzés, - felelte Gírász. - Ha ezeket a vétkeket nem büntetjük azonnal így, következnek a rettenetes nagyok. Ismétlem, vad nép ez, értse már meg, vad nép ez, ezek nyers húst esznek, el ne felejtse, - mondotta nagyon behatóan.

- Vad nép, jó, elismerem, - szólt a bey. - De a lopás mégiscsak nem igazi nagy bűn, nem a saját lelkem ellen elkövetett vétkek, amelytől a mi evangéliumunk annyira óv minket, hisz ezt maga is jól tudja, hiszen maga is

keresztény! A lopás inkább csak a társadalmi rend megóvása miatt büntettetett minden időkben.

Majd egy más alkalommal elmondok én magának egy történetet, amelyből kiderül, hogy a lopás milyen nevetségesen kis dolog egyéb bűnökhöz képest és hogy néha milyen gyalázatosan tud hatni az erkölcsi prédikáció, - de mondom, hagyjuk ezt e pillanatban. A lopás, ismétlem, semmiség azokhoz a gyalázatos bűnökhöz képest, amelyeket a maguk nagyurai követnek el a népen, a saját népükön! Mikor korbácsoltatják, kalodába záratják, megcsonkítatják őket, kiszívják a vérüket, éheztetik, - kiáltott a bey, most már egészen megbokrosodva saját előadásától.

- Szóval, mit kíván tőlem? - kérdezte Gírász, reménytelen szomorúsággal.

- Semmit, most már a világon semmit, - kiáltott a bey, szinte elkeseredve. - Nem és nem! Mert amit a társadalom művel, különben is merő gyalázat. Felelőssé tesz embereket olyasmért, amiről esetleg nem is tehetnek, s persze, itt is szükségszerűsége hivatkozik. Nincs annál könnyebb dolog, mint hivatkozni erre, meg arra, mikor gyalázatosak vagyunk. Nekem ebből elég volt. Maga arra hivatkozik, hogy ez vad nép. Igen az, ennek a lopás és rablás is a vérében van. Ezt látta, ezt tanulta ez a fiú is, - mit tehet ő arról, hogy az ilyesmi náluk dicsőség? Tessék a közfelfogást megváltoztatni, nem pedig ilyen kegyetlenségekre vetemedni. Láttam egyszer egy arab faluban halálra korbácsolni egy asszonyt, hűtlensége miatt.

- Nem tehetek róla, muzulmánok, nem tehetek róla, - sikította. És alighanem igaza volt.

- Szóval, mit kíván? - kérdezte Gírász másodszor is, és megint a reménytelenség hidegével.

Az abszolút tér és a beteg édesanya

Előbb gyengédséget, azután durvaságot kell tanulni?

A tolvaj kezét leváogatni?

A hiéna reggelije

A lopás nem nagy bűn?

Nem tudhatjuk, ki miért felelős

- Én nem büntetést kértem magától, - felelte a bey, - én csak arra akartam kérni, hogy kegyeletem tárgyait szerezze vissza nekem, de maga mindjárt büntetéssel jön, még hozzá ilyen rettenetes büntetéssel...

- Hát Európában se büntetteté né az ilyen embert? - kérdezte Gírász.

- Miattam senki se üljön börtönben, mialatt én a kávéház, vagy vendéglő teraszán hűsölök, ezt követelném Európában is, - kiáltott a bey, még mindig izgatottan. - Különben is: ne ítéld, hogy meg ne ítéltessél, - mondja a mi szent evangéliumunk, s ha valaki akár ezt is jól átgondolja, már akkor is sírnia kell a megihatottságtól.

- Milyen nevetségesen, milyen gyerekesen nemes lélek maga, - jegyezte meg Gírász.

- Ezt maga nevetségesnek tartja? akkor szégyellje is magát kellőképpen, - ugrott fel székéről a szenvedélyes természetű bey.

- Üljön csak le, - mondta neki Gírász. - Nézze csak, még a maga védszentje, Kant is a megtorlás mellett van. S ez a felfogása döntő volt a német büntető törvénykönyv létrehozásakor.

- Kant egy angyal volt, - kiáltott a bey, - és abból indult ki, hogy a többi emberek is angyalok, ahogy én is feltételeztem fiatalkoromban. A manicheus eredetű Ágostonnak, az emberi lényről való rossz véleményét nem tette magáévá. És ez volt a hibája, illetve még valami. Az

emberi lény ugyanis eredendően rossz, és mégse szabad rosszul bánni vele, egyrészt, mert az embertelenség, másrészt, mert akkor még rosszabb lesz, és harmadszor, mert ezt az ő lelke se tűrte volna, és az enyém se tűri. Ő a megtorlás gondolatát, mint alapgondolatot, mint filozófiai elvet állította elénk, és nem gondolt rá, hogy ezt az emberi kérlelhetetlenségnek, a gyalázatnak szigora fogja zászlójára írni.

- Jó, - felelte Gírász, - tegyük fel, hogy mindez így igaz, de hallgasson csak ide. Tudja-e ön, hogy milyen butaságot írt le a maga igazán tiszteletreméltó másik védőszentje, Schweitzer? Igen kiváló, jóságos ember ő, csak ne filozofálna. Azt írta, hogy mikor ő az álmok kórokozóit, a tripanozómákat vizsgálta górcsővön, megtorpant, mert elfogta őt az élet iránti áhitat. Épp akkor fogta el? a legnagyobb kártevő szemléletkor? Ha még egy gazellát mondana, - vajon nem gondolt-e arra, hogy amennyiben a tripanozómák életét tiszteli, akkor mit szól azokhoz a halottakhoz, akiket ez az élősdie ölt meg? Hasonlóképpen tisztelt barátom, ön is tudja jól, hogy a buddhizmus egyes vidékein a nép nem pusztítja tetveit, se poloskáit, sem a repülő csótány-bogarakat, sem a bélférgeket, de az erszényes patkányokat sem öli, de még a mérges kígyókat sem, hát még a tigrist, meg a leopárdot, - ennél fogva teli vannak epidémiákkal, de a kígyómarás okozta halál is példátlanul nagy náluk. Ők könyörögnek a tigrisnek, hogy ne bántsa nyájaikat és őket, de hiába, mert a tigris abból él, hogy kárt okoz nekik. Vagyis: ők is tisztelik az életet, Buddha parancsa szerint, ugyanúgy, mint Schweitzer, sőt védik a kártevők életét is, s ezáltal számos embernek és állatnak halálát okozzák. Mit szól ön ehhez? mit kellene tenniök?

- A kígyó és tigris élete számomra nem lehet annyira becses, mint az emberé. Megengedem magamnak ezt az

elfogultságot, - felelte a bey.

- Szóval pusztítanunk kellene a kártevőket, nemde? És most elmondom önnek azt, amiről nyilván ön is értesült, hogy országainkban a rabszolgafelszabadítás után különböző vad törzsekből bandák alakultak, amelyek rettenetes kegyetlenséggel garázdálkodtak, még emberevés is előfordult a mélyebb részeken, - mit gondol ön, hogy kell az ilyenek ellen eljárni a „ne ítélj, hogy ne ítéltessél” elve alapján? - kérdezte Gírász. Amire a bey így felelt:

- Tőlem praktikus tanácsokat hiába vár, kedves Gírász. A való életben működjenek önök, ahogy bírják, s ahogy jónak látják. Ami pedig engem illet: ha nékem kéne mézárosnak lennem, s az állatokat megölnöm, soha sem ehetnék húst.

- Biztos ez? - kérdezte Gírász. - Nézze csak, elmondok önnek egy kis történetet. Egy hindu barátom, a muzulmán Abu-Száleh rádza gyűlölte a szenteskedő buddhista papokat és igen kegyetlen kísérletező volt. Mikor meglátogattam, így szólt hozzám: - no most kipróbálok én a lelkét is ennek a hipokrita, szenteskedő buddhistának. - Kiderült, hogy sikerült törbe csalnia egy vándorló aszkétát, azt bezáratta palotája egy szobájába, maga mellé, ketrecet csináltatott néki, abba beleültette és most éhezeti. A pap már két hete éhez, s ő minden nap bemegy hozzá, karján egy élő tyúkkal. - Kell? - kérdezi tőle. A pap mindannyiszor némán mosolyogva nemet intett. De a huszonegyedik napon, mintha megőrült volna. Akkor már nem kérdezett a rádza tőle semmit, csak belökte ketrecébe a tyúkot. Az aszkéta csak bámult rá eszelősen, s a szemei véresek voltak. Aztán, akár a tigris vetette rá magát és darabokra tépte az élő testet. Lassan enni kezdett, de kihányta és röviddel utóbb meg is halt. Mit szól e történethez uram, - kérdezte Gírász.

- Ön úgy beszél, mintha az ördög ügyvédje volna, - felelte a bey. - De mondjon és tegyen amit akar. Én nem tudok a lelkem törvényei ellen cselekedni.

- Szóval, még most se kívánja, hogy megbüntessem a rablóját?

- Nemcsak, hogy nem kívánom, hanem tiltakozom is ellene, - felelte a bey. - A praktikus szükségességgel nekem semmi dolgom. - De Gírász még mindig nem adta fel a játszmát.

- Maga légüres térben gondolkodik, uram, - mondotta néki. - Sem az időt, sem a teret nem veszi figyelembe. Még egyszer mondom: elfelejti, hogy Abessziniában van, hát jó, ez még hagyján. De olyan időben van itt, amikor az európaiakat kirabolni még nagyobb dicsőségnek számít, mint azelőtt. S ha én ezt nem büntetem szigorúan, akkor még sokkal súlyosabb dolgok következhetnek utána.

- Én csak egy dologra felelek most. Büszke vagyok rá, hogy időtlenül tudok gondolkodni még ilyen esetben is, mikor rosszul jártam, - felelte a bey. Gírász elmosolyodott, s bizonyos gyengédség lágysága borult arcára, amely olyan volt, mint valami puha fátyol.

- Én pedig megint csak azt mondhatom, hogy voltaképpen milyen gyerekes ön, kedves bey, - mondta előbb. - Hát praktikus érzék nincsen önben? Hisz ez olyasmi, mintha nyáron akarna befűteni a kályhába. Nem gondolja? - S e szónál a bey, aki szintén okos ember volt, mintha kicsit mégis megdöbbenet volna. Ekkor Gírász elővette féltett kincseinek egyikét, egy doboz jávai zöld szivart, s gyöngéd tekintettel tette vendége elé, majd maga is rágyújtott. Végül is így szólt:

- Tudja-e ön, hogy mit jelent Johnson Sámuelnek az az észrevétele, hogy a pokolba vezető út jóakarattal van kikövezve? Íme, a mi esetünk remekül mutatja, hogy mit

jelent. Maga is jót akar, én is, s ha most hittérítők volnánk, mint Abu Bekr, véres harcokat vívnánk egymás ellen, csupa jóakaratból.

- Az a kérdés, kinek akarunk jót? Én a szegényeknek akarok jót, maga pedig a gazdagoknak, - felelte a bey, megint dühösen.

- Akkor még mindég nem jól ismer engem, - emelte fel az ujját Gírász. - És hiába teszem itt ki a lelkemet is az asztalra. Ön, úgy látszik, nem alkalmas arra, hogy megismerjen valakit, - tette hozzá, most már ő is kicsit dühösen.

- Bánom is én, akárhogy van is,- felelte a bey, és fölállott, - a földolog, hogy szerezze vissza nekem anyám kis aranyóráját. - -

Csakhogy nem lehetett már visszaszerezni. A galla legényt nagyon ünnepelték messzi falújában e hadizsákmánya miatt, csak aztán, minthogy ő volt a legszegényebb köztük, el is lopták tőle valamennyit. Mire Gírász emberei a falúba értek, már a pléd se volt meg, pedig azt tette maga alá, mikor aludt, és így tovább. Az órát viszont eladhatta volna egy távoli törzs főemberének, sok mérföldet járt be ebben az ügyben gyalog, öt tehenet ígértek érte, és sőt is, de mire meggondolta magát, az óra már nem volt sehol. Ez nagyon bántotta, épp ezért egy még kiadósabb vállalkozásra szánta rá magát, olyanra, amellyel még több tehenet és még több dicsőséget szerezhethet. Ott jártakor azt hallotta ugyanis, hogy annak a bizonyos távoli törzsfőnöknek, vagy kiskirálynak legfőbb becsvágyát elégítené ki, ha egy sovány termetű, európai nőt vihetne magával a csatába, aki ott ápolná, és ételét elkészítené. Ő egy ilyen nőért harminc tehenet adna, és még készpénzt is: ennyi meg ennyi Mária Terézia-tallért, továbbá kötelezné magát, hogy az asszony születendő gyermekeit utódainak ismeri el. S ebből következett aztán

az a nőrablás, amelyet eddigi sikerein felbuzdulva ugyanez a galla fiú követett el, s amely a beyt majdnem halálra sújtotta. Tudniillik az ő feleségét rabolták el, mialatt szolgálójával sétára indult a hegyi villából.

Tenni pedig semmit se lehetett. A követségek is hiába hadakoztak. (A bey felesége francia nő volt.) A galla fiút és két társát ugyan elfogták és halálra korbácsolták, de mit segített ez már? A bey felesége ugyanis, – akit a kiskirály gyors tevéin vittek hegyen-völgyön, sivatagokon át, – az egyik mocsaras erdei pihenőhelyen megette a Cerbera gyümölcsét, és még útközben meghalt.

– Különben se tudtam volna semmit se tenni, – mondotta Gírász szomorúan a beynek. – Ez olyan messzi van, és olyan kősvatagokon kellett volna áthatolni, hogy erre az én haszontalan embereimet úgysem tudtam volna felhasználni. Két év múlva jöttek volna vissza, dolguk végezetlen, és valami igazuk is lett volna. Mert hogy merjenek ők egy egész törzssel messzi vidéken vitába elegyedni? Ehhez háborút kellett volna viselni, egy második trójai háborút, csak ezt hogy csináljam?

A többit már nem mondom el, mert rossz arra visszaemlékezni, amit a bey nekem a továbbiakról kiégett szemekkel mesélt. Nemsokára ott is hagyta Abessziniát. De mielőtt elment volna, így szólt Gírászhoz:

– Belátom, hogy magának volt igaza. A praktikumot most csak az vetheti meg, aki a saját életével már semmit se törődik. Például Buddha, vagy Jézus.

A megtorlás gondolata ideális és praktikus szempontból

A lét iránti áhítat szükségszerű határa

A kártevők életének védelme

Más öljön állatot, hogy a húsához jussak

Nyáron befűteni a kályhába

A pokolba vezető út jóakarattal van kikövezve

E két jó barát mindegyike eszes volt, de mégse vette egyikük sem észre, hogy az a történet, amely itt következik s amelyet éppen a bey, a praktikumok megvetője mesélt el még tragédiája előtt Gírásznak, hogy éppen ez a praktikum szükségessége mellett bizonyít, igaz, hogy nem a szigorúság, hanem fordítva, az enyhesség irányában. A bey azt akarta bizonyítani, hogy a lopás néha milyen kicsiség a léleknek önmaga ellen elkövetett bűneihez viszonyítva. S nem vette észre sem ő, sem Gírász, hogy azt is bizonyítja vele, hogy milyen nevetségesen, sőt gyalázatosan tud hatni néha az abszolút erkölcsi törvények hangoztatása. Szóval a bűn nem mindig bűn, néha még hősiességnek is tekinthető, azt bizonyítja ez a történet. Márpedig mi más ez, mint annak elismerése, hogy a nagy alapelveket a konkrét tényekhez kell alkalmazni. S mit nevezünk praktikumnak, ha nem ezt? Különben maga, a keresztények testté vált istene, Jézus is az enyhesség irányában ítélkezett a házasságtörő nő dolgában, tehát a létező, a valóságos szexuál-erkölcsi viszonyok figyelembe vételével szabta ki ítéletét. - Aki közületek nem bűnös, az dobja rá az első követ, - mondotta. -

A bey története pedig így hangzik:

- Élt Páris egyik szegény negyedében, - mesélte Gírásznak, - egy Kirak nevű nagyon szegény cipész, aki hazámból, Albániából vándorolt ide. Honfitársam volt, tehát mikor meghallottam családjá történetét, az, mondani se kell, kétszeresen is érdekelt.

Kirakék már az apa halála előtt elsüllyedőben voltak, ő munkátlanul lézengett sokáig, aztán beteg is lett, ahogy ez rendszeren lenni szokott végtelenül szerencsétlen emberek életében. Mindenki láthatott ilyet éppen eleget. A végén már valami fa-kalyibában laktak, egy udvar mélyén, a háziúr irgalmából ingyen. S aztán hát az ember meghalt s

ezzel elkezdődött a még gyalázatosabb, a legpiszkosabb nyomorúság. Az asszony ugyanis meghűlt a temetésen s úgy látszott végzetesen, mert attól fogva ő se tudott már felkelni ágyából. A szomszédok vittek neki nagy néha egy kis valamit, de az ilyenet persze csakhamar megúnják az emberek. Könnyű belenyugodnunk a mások végzetébe. Az emberek tehát azt mondták: - úgyis végük van ezeknek.

Csakhogy mégse lett végük, az a csoda ebben. Mert fiacskájuk, a kilenc év körüli s mindeddig csendes, jóérzésű és nagyon barátságos gyerek most hirtelen, valóságos hősnek bizonyult. Alighanem vele történt a csoda, másként ezt nem lehet magyarázni. No de miben és mért? Elmondom azonnal.

Hősiességének első napján csak egy nagy karalábéval jött haza, - mesélte nékem az anyja, - aztán egyre több mindenfélével. A legkülönbözőbb dolgokat: szardíniákat szerzett, - mit tudom én! - nadrágtartókat, tintát, kolbászt, még narancsokat is, csak úgy dagadtak tőle a zsebei... Legnagyobb baja a kenyerekkel volt, mert ezt volt legnehezebb kis kabátja alá elrejtene. S persze úgyszólván mindegyik dologgal külön kellett hazaszaladnia, hol valamelyik utcáról az árusok mellől, hol a fűszeresektől, de ő ügyes volt és gyors, olyan lett hirtelen, mint a forgószél.

- Anyám idenézzen! - kiáltotta zsákmányát nyomban odavetve az asztalra. És rohant is el megint. Mert nagyon dolgozott, olykor még éjszaka is.

Igaz, néha vett magának egy kis időt, mert meg akarta mindenáron tanulni a főzést. Valami rongyot kötött tehát maga elé kötenynek s anyja ágyából diktálta neki, hogy mit hogy kell csinálni. S ő aszerint igyekezett, - mindenben nagyon igyekezett. Egy alkalommal pedig odatérdelt az ágyban fekvő elé s miután egy ideig szótlanul ott kuporgott a feje mellett, végül is azt kérdezte tőle:

- No meg akar-e már gyógyulni, vagy mi lesz?

De az anyja semmit se felelt. Aminthogy különben se szólt a többi dologról sem, hallgatott. Csak egyetlenegyszer sóhajtott nagyot, mélyet... aznap különben is nagyon dobálta magát forró hevületében. Ez akkor volt, mikor a kilencéves, nyurga, szép kis fia, aki olyan becsületes kis gyerek volt azelőtt, mikor az egy jókora bőrrersényt is hozott magával valahonnan. S abban pontosan harminc frank volt papírban s valamiféle irat, amelyből talán meg lehetett volna állapítani a tulajdonosát.

- Most mit szól ehhez? - kérdezte a fiú, aki ez esetben mégiscsak nagyon sápadt volt s nem igen mert anyjára nézni. Az anya viszont szólni se tudott, még kevésbé, mint eddig. Mintha megzavarodott volna, oly vadul nézett maga elé, aztán párnájára vetette arcát és szenvedélyes, őrvöngő zokogásra fakadt.

- Mi lesz így belőled? mi lesz így belőled? - folyton csak ezt zokogta, szinte eszelősen. S ez semmi más, mint a pénz furcsa hatása az emberi lényen. Mert ha már pénzt is lop valaki: akkor már igazi tolvaj.

- Mit sír azon, hogy énbőlőlem mi lesz? Mit sír annyit azon? Cukrász leszek, - mondta most nagyon határozottan, bár még mindig elég sápadtan a fiú.

S mármost visszaküldjék-e ezt a pénzt? ne küldjék-e vissza? Ez volt a nagy kérdés. Végül is hát nem küldték vissza s ez is elmúlt, következtek a rossz idők s velük megint a piszkos nyomor, megint előlről az egész. A fiú ugyanis egy idő óta, ki tudja miért, semmihez se tudott hozzájutni. Talán bátortalan is lett a pénz óta, alig-alig sikerült néki valami, legfeljebb apróságok. Amellett többször rajta is csípték, de úgy látszik, mindannyiszor jólelkű emberek, a fiúcskának ugyanis olyan szép,

könyörgő szemei voltak, gondolták, hadd szaladjon a kölyök. S úgy lehet, még nevettek is a dolgon. Míg aztán nagyobb nem lett a baj.

Egy kövér ember hozta egyszer haza, hentesképű ember, akinek gránát-kereszt volt a nyakkendőjébe tűzve. Csuklójánál fogva hozta a fiút s olyan marokkal, amelyből nem lehetett kitépnie magát. Köszönés nélkül lökte be az ajtót s így szólt azon nyomban a beteghez: - Magáé ez a kölyök? - (Akkor már néhány napja alig ettek valamit.)

Ez a tekintélyes férfiú egész határozottan hentes lehetett. Mert kétségtelenül hasonlított a disznaira, s az ember arra gondolt: - előbb leszúrja őket, aztán lemossa a vért magáról, felölti finom pantallóját és kitűzi a gránát-keresztet. Ezenfelül: kétségtelennek látszott, hogy ájtatos ember ő, ami abból is kiderült, hogy mint a szűzlányok, időnként lesütötte a szemét. S elég gyakran sütötte le.

Könnyű belenyugodnunk a mások végzetébe

A pénz némely különös hatása

- Magáé ez a kölyök? - kérdezte megint. Az asszony semmit se felelt. Hol a fiára nézett, hol az idegenre. A fiúnak ugyan könnyes volt a szeme, de nem sírt. Az idegen pedig úgy látszik, e percben bírónak képzelhette magát, mert felszólítás nélkül leült és igen tárgyilagos hangon, szenvtelenül kezdett el beszélni ilyenképpen:

- Van egy ember, - azt mondja, - s az én vagyok, aki fogja magát és kimegy a piacra, mert a feleségének másnap névnapja van. Szatyrot is visz tehát magával, mert diót, mogyorót, mazsolát, továbbá datolyát akar vásárolni, illetve hát fügét is, meg datolyát... - s itt megint lesütötte szemeit és újból rátért a fiúra.

- Ügyes ez a kis fiatalember, illetve ez a kis himpellér, - azt mondja, - alig hogy benyúlok a zsebembe, usgye, már ott sincs, nyoma sincs a szatyornak. Mintha a szél fújta

volna el. Csakhogy én kövér ember vagyok ugyan, de ennek ellenére még szemfülesebb vagyok, mint ő. Ezt ő persze nem tudta szegényke. Mert az én figyelmem olyan... - páratlan az én figyelmem. Épp erről vagyok én mindenütt nevezetes.

- Ez a figyelem olyan, - magyarázta, - hogy ő oda se néz és mégis mindent lát, no de mindent ám, a keservét. S mindent pontosan tud is. - S itt lehunyta kicsit apró szemeit.

- Csakhogy rossz ember én sose voltam, - azt mondja. S itt tovább igyekezett magyarázni önmagát. Mert hogy is lehetne ő rossz ember, mikor a Szép Példa társaság egyik vezető tagja és csakis azért jött ide, hogy elmagyarázza az erkölcsöt.

- Mert ha így folytatja ez a gyerek, akkor börtöntöltelék lesz belőle, az már bizonyos. - Aztán beszélt még a kapzsiságról is, amely kerülendő, a törvényellenességről, amely csupa gyalázat, egyszóval csupa jóra intette őket, az anyát is, meg a fiát, ezt tagadni nem lehet. S amellett csupa épületes példákat is hozott fel annak bizonyítására, hogy aki csak egyetlen egyszer is kisiklik a világon, annak mindörökre vége van, mert legyint és azt mondja magának: - most már úgyis mindegy! - s elköveti a második bűnt is. És így tovább.

Mindeközben az asszony ágyában felemelkedett, de aztán újra visszahanyatlott. Az idegen pedig még mindig beszélt és íme, egyre lágyabb és susogóbb hangon, mialatt még az is kiderült, hogy ő karitatív hivatásánál fogva még a Szent Evangéliumokat is ismeri.

S éppen ezért is akar ő most elnézést gyakorolni. Ezért is nem vitte tehát rendőr elé ezt a haszontalan kis gyereket, aki anyja életét is biztosan elkeseríti.

S alighanem még tovább is ontotta volna magasztos tanításait, ha az asszony újra fel nem emelkedik ágyában. Arca sötét volt és elgyötört.

- Takarodjon, - mondta neki halkans a hangja remegett.

- Kár, hogy nincs már itt a férjem, - folytatta, - különben a fejéhez vágna most valamit. De ha még sokat beszél, felkelek és isten úgy segítjen... hiszen csupa gyalázat az, amit maga itt összebeszél.

- Gyalázat az evangélium, meg a törvények, meg az én jószívűségem? - hüledezett magában az idegen.

- Gyere csak ide lelkem, - mondta még az asszony a fiának és megölelte. S mihelyt megölelte, máris sírva fakadt.

S mind e szavainak, úgy látszik, mégiscsak nagy hatása lehetett erre az ájtatosra, mert nyugtalanságában fel is állt. Talán azt gondolta magában: - lám, lám ez az asszony pártfogolja a bűnt. - S mint aki nem érti ezt az egészet, előbb megcsóválta kicsit a fejét, aztán zavarában még ott állt egy ideig, majd nagy méltósággal, szatyrát karján lóbálva és dölyfös fejbiccentéssel távozott a kalyibából. - -

- No persze, - felelte minderre Gírász. - Szamárság, az szamárság. Mert amit ez a kövér ember művelt, az nem egy magasabbrendű, vagy elméleti erkölcs megnyilatkozása volt, - ez semmi egyéb, mint egy ostoba embernek erkölcsi formalizmusa. Az ostoba ember különben se tudja soha, miképp kell jónak lennie. Mert amiről azt hiszi, hogy jó, az mások számára rendszerint rossz.

S ebben Gírász és a bey körülbelül egyet is értettek.

- Csakhogy épp e történetből az is kiderül, - felelte a bey, - hogy csakugyan micsoda jelentéktelenség a lopás, egyes nagyobb dolgokhoz képest. Jézus ezt a fiút biztosan

megölelte volna, mielőtt a társadalom szükségességeire megtanítja.

Ezt magyarázta a bey Gírásznak s én, Hamuján még hozzáteszem ehhez a magamét. Éspedig: hogy ő, mármint Jézus ugyan elviselhetetlenül sokat követelt az emberi lénytől, de azért a kivitelt másképp művelte. Ő ugyanis a megbocsátás szellemétől ihletetten, de azért nyilván valamely praktikus belátástól is áthatva, – mondom, éppen ő, aki az erkölcsi abszolútum törekvéseinek, vagyis a legnagyobb fölépítményeknek mestere volt, – Jézus irtózott a kegyetlenségtől, Ezenfelül pedig tudta azt is, hogy csupa kérlelhetetlenség, kegyetlenség és szigor nem alkalmas a szegény, esendő ember feletti ítélkezésre. Egész magatartása azt bizonyítja, hogy ő ilyen volt, ismerem a róla szóló könyveket, áttanulmányoztam azokat.

És hogy miképp kell elméleti szigorát s ugyanakkor a kivitelben való enyhességét értelmezni?

Magam én körülbelül ezt a szózatot hallom ki belőle:

– Vétkeztél? Mihelyt szenvedtél is emiatt, akkor talán meg is titted a magadét. Mert ismerem az életet, tudom én, ha sokat követelek is, hogy több alig telik az embertől.

De ő még azt is tudta, hogy bűn nélkül alig is lehet élni, mert hozzátartozik az emberi lény mivoltához. S ehhez én, Hamuján megint hozzáteszem a magamét, illetve azt, amit Európában egy bizonyos Schöndorff úrtól tanultam annak idején. Hogy az esendő és bűnöktől környékezett ember még melegebb, életteljesebb, kedvesebb és emberibb hatást is tesz ránk, mint a merev tökéletesség. Ám erről majd máskor.

Erkölcsi formalizmus

Az ostoba nem tudja, hogy kell jónak lenni

Az esendő ember rokonszenvesebb

Különben ugyane dolgokról Bória Mária, moldvai származású szerzetesnő és filozófus egyszer így nyilatkozott előttem:

- Az ember minden szárnyaszegettsége megmutatkozik abban a kényszerűségben, hogy isten tudja, honnan vett, vagy örökölt és tisztábbaknak érzett ideáljait földön járókká kell tennie, már csak azért is, hogy teljesen el ne veszítse azokat. Tehát e tekintetben még üdvös is, hogy megalkuszik legalább és nem helyezkedik teljesen szembe velük, mert ezáltal mégiscsak őrzí valamelyest, és nem veti el teljesen azokat a megrázó s az ember nemesebb hivatásáról szóló álmait, amelyekről egyes regéi oly szépen szólnak.

És most, mielőtt a magam e tekintetben való végleges álláspontjára rátérnék, ó, Hábi-Szádi, hadd mondok el még egy kis történetet. Egy gonosz emberről szól, Abu-Szálík nevezetűről, aki egy nagy francia bank keleti fiókjának volt helyettes vezérigazgatója. Hogy hol, az mellékes. Most persze mindjárt azt kérdezed tőlem, hogy vannak-e hát olyan emberek, akiket bizvást gonoszoknak lehet nevezni? annak ellenére, hogy hiszen nincs is olyan ember, akiben ne volna néminemű jó tulajdonság is - nem ezt magyaráztam-e mindig? S hogy nincs az a rablógyilkos, akit ne lehetne szeretnie valakinek, s feltételezhető, hogy esetleg annak, aki jól ismeri őt. Nyolcvanhárom éves vagyok és csakugyan ezt magyarázom már időtlen ideje, Ezenfelül pedig még azt is, hogy éppen ez az én bajom velük, mert sokkal könnyebb helyzetben volnék, ha róluk való ítéletem egységesebb lehetne, ha nem kellene azt mondanom, hogy Beder, vagy Kadir rossz ember ugyan, de családja iránt, vagy a gyermekek iránt meghatóan jó tud lenni, olyannyira, hogy néha még szeretem is. Szóval néha kénytelen vagyok még szeretni is az ilyet s éppen ilyen bajban vagyok akkor is, ha azt kell hinnem valakiről, hogy

rossz ember ugyan, de okos. Ez két oknál fogva hoz zavarba. Egyrészt, mert az okosság engem még ma is megejt, másrészt: mert azt a szomorú tapasztalatomat öregbíti, hogy, ha nem is minden eszes ember rossz, de a legtöbbje. Több köztük az agyafúrt, gonosz ember, mint a gyengébb értelmiségűek közt, ez a tapasztalatom. Persze nem a legmagasabb rendű értelemről beszélek itt.

Nos, ez az Abu-Szálík is ilyen volt. Határozottan, sőt tudatosan is rossz ember, olyan, akiről ezt az ítéletet minden habozás nélkül ki lehet mondani. De mert olyan eszes is volt, ezért, megvallom, nehezen tudtam tőle szabadulni. Talán még vonzott is, még az sincs kizárva, hiszen még fiatal voltam akkor, alig negyven éves, – no de mindegy ez is. A lényeg ebben annyi, hogy ezzel a haszontalan emberrel egyszer a következő történt:

Amint egy nap sétált az utcán, hirtelen észbe kap, hogy ő gránátalmát akar enni. Éppen ott kuporog egy szegény kis rongyos öregasszony az utcasarkon és éppen gránátalmát árul. Abu-Szálík tehát odamegy hozzá, nagyon emberségesen köszön neki, – mert udvarias ember volt, – és kérdezi az almák árát.

– Ne tessék már ebből venni, – mondta néki azonban ez a merőben ismeretlen néni. – Ami itt van, az már csak ócska portéka.

S ez a szó még ezt az érzéketlen embert is meghatotta kicsit. Kénytelen volt azt gondolni magában: – mármost miből él meg ez a kis öregasszony? – Igen ám, de történetesen egy tevehajcsár, egy paraszt is ott ácsorgott körülöttük és kegyetlenül nagyot nevetett.

– Mit csinálsz öreganyám? – kérdezte a nénitől. – Nem adhatok el más tinót, csak amilyet vettem. Hisz így tönkre mégy, te buta kis öregasszony, – azt mondja neki.

- Már tönkre is mentem, nem látod? Különben hogy is ülnék itt a kövön? - felelte néki ez az angyalszívű ártatlanság.

- Hallod-e te vénasszony, - vitázott vele a paraszt, - én se vagyok ám rossz ember. De józan eszem csak van nekem is. Ha így tennék, mint te, mi lenne akkor az asszonnyal, meg a gyerekekkel odahaza?

Többet a bankigazgató nem hallott. De már ettől is némiképpen megcsöndesedett benne valami és mintha tagjai is kicsit elzsibbadtak volna tőle. Adott hát az öregasszonynak egy kis pénzt, aztán óvatosan elindult, lassú léptekkel, ezt a kis történetet mégiscsak és minden időkre belehelyezve könnyekhez nem szokott szívébe.

Ez a paraszt tehát a józan észre hivatkozott és alighanem igaza is volt. Mert mit követel itt a józan ész, milyen erkölcsiséget? Ismételjük el, amit ő maga mondott, mármint a paraszt: ha ő almát árulna, és ha meg is győződött volna róla, hogy az alma már nem jó, ezt mégse mondhatná meg a vevőnek, különben, ha mindig így cselekedne, éhen kellene vesznie, családotul. Ebben pedig még egy kis csalás is foglaltatik ugyebár, és sehogy sem egyeztethető össze azzal a magasabb rendű paranccsal, hogy, amit nem kívánsz magadnak, ne cselekedd mással. Ez különösen akkor válik eklatánssá, ha az öregasszony módját át tesszük nagyobb értékekre: - ne vegye meg ezt a birtokomat, ezt az üzletemet, mert rossz birtok, mert rossz üzlet, ne vegye meg az ékszeremet, mert hamis. S most vegyük ennek az ellenkezőjét: rábeszélem a vevőt, hogy vegye meg a birtokomat, az üzletemet, mert jó birtok, vagy jó üzlet, vegye meg az ékszeremet, mert jó ékszer, - nem csalás ez? Még akkor is, ha engem is becsaptak az ékszerrel, s hát még, ha erre én egy kis hasznot is csapok az eredeti vételárhoz. És mégis igaza volt-e a parasztnak, vagyis az úgynevezett józan

eszének? Alighanem igen, azt kell mondanunk, hogy igen. Hagyjuk itt el a hamis ékszert, mert az már túl nagy csalás. De ha a kereskedő mindig megmondaná árujáról való véleményét, akkor csakugyan éhen veszhetne családostul. Hogy tehát valakinek mily mértékben lehet ilyesmit tennie, mily mértékben nem, ez éppen a kérdés és ezt volna jó tisztázni, ha lehetne.

A paraszt-féle különben is jól tudja, hogy mi a józan ész, jobban, mint mások. Minek ez a nagy sietség, – szokta mondani, – megvár a minbar, vagyis a szószék. S még valamit mond, olyat, ami mindig nagyon érdekelt engem. „A fülemüle, meg a müedzin is elfelejti, hogy énekelt, tégy te is úgy biszmillah!” – ami annyit jelent, hogy ami valaha volt, az talán nem is volt soha. Ne felejtjük el azt a szavát sem, már volt is, de még lesz is vele dolgunk.

Az ideálokat földönjáróvá tenni

Nincs olyan ember, akit ne lehetne szeretni

Ha a rossz ember okos is

Az okosak rosszasága

A józan ész és az abszolút erkölcs

A paraszt és a józan ész

Mi tehát az a sokat emlegetett józan ész? Kant például gyűlölte ezt a fogalmat, s nyilván azért, mert csak a hangoztatásával való visszaélésekre gondolt. No de, hogy a *bon sens* csakugyan létező valami, azt tagadni talán mégse lehet, még akkor sem, ha nem is tudjuk meghatározni, hogy mi az. A józanság nyilván olyasvalami, ami a realitás elengedhetetlen szükségességeit mindenkor számba veszi, tehát a praktikus szempontokat még erkölcsi kérdésekben se hagyja figyelmen kívül, hisz ezért is neveztetik józannak ez az ész. Vagyis, hogy az emberen nem hagyja eluralkodni azt, amit eredendő mivoltához hozzászerzett, – mondjuk úgy: az álmait. A magasabb rendű erkölcsi szemléletet

tehát összeegyeztetni igyekeznek a bennünk eredendően meglevő önző, állati princípiumokkal, azokkal, amelyek létünk fenntartása végett munkálkodnak bennünk, - s ez a praktikuma. Egy rajongó, keresztény kislány Alexandriában egyszer hazaszaladt a templomból és ezt kiáltotta ki családjának: - adjatok oda mindent, ne törődjetek a holnappal, még a ruhátokkal se, ezt parancsolja nekünk az Írás. - Hát van józan eszed? - kérdezték tőle a szülei. És Tolsztoj is azt mondta feleségének: - adjatok oda mindent! - Amire a felesége: - hát van józan eszed? Akkor miből akarsz jól tartani minket, meg a rengeteg vendégeidet?

Természetesnek találok ó Hábi-Szádi, hogy most megkérdesz tőlem, vajon mit szólok én mindezekhez?

Előbb összefoglalom talán, amit úgyis tudsz.

Ha valamely élő nyomtalanul tűnik el a világon, akkor nyilván, valamely gyomorban keresendő, - mondtam én magamnak valamikor el-eltűnődvén a tenger mélyének halálos küzdelmeiről. Pedig milyen békés derűt áraszt el maga körül, mikor csendes alkonyati órán valami parton belefeledkezel messzeségeibe. S milyen békésnek tűnik a smaragdszínű tavaszi mezőség is, pedig, ha elgondolom, micsoda élet-halál-harc folyik ott is a fűvekben, - és állandóan, egy pillanatnyi szünete nincs. Egyik teremtmény les a másakra, egyik teremtmény a másikat eszi. Például megeszi a lábát. - Arra való egy láb? - kérdezed magadtól, no de akkor is, mikor anyád megkérdézi tőled: - akarsz borjúlábat enni? - Ha mindezt elgondolod, akkor azt kell hinned, hogy ez az egész teremtés a kegyetlenségre van alapítva. És még azt is gondolod: - könnyen lehet, hogy a pusztítás itt a legfőbb célja valakinek, mert hisz végül mindent elpusztít, embereket és kultúrákat és népeket, előbb, vagy utóbb. De különben is, minek teremtene mindenből annyit, hogy

helye se lenne a világon, ha nem azért, hogy mielőbb áldozatul dobja oda... tehát aki így sokat teremt és pusztít, az voltaképp az élők szempontjából az eredendő rosszakarat szolgálatába szegődik, s annak ősi parancsait viszi végbe. Mert hisz olyan lényeket pusztít állandóan és szeszélyesen, amelyeknek fáj a pusztulás.

S mi történik az emberi társadalmakban? Megállapodnak, hogy az életért, kenyérért való küzdelemben nem fogják egymást gyilokkal ölni, itt a halálos küzdelem csak bizonyos megengedett eszközök használatára szorítkozik. Az erőszak, kíméletlenség, ravaszság, sőt alattomoság, az áskálódás ugyanis meg van engedve, s a kenyérért küzdők, az életükért versenyzők élnek is vele. És hiába van a prédikátorok minden buzgalma. A prédikátorok vagy nevetségessé teszik magukat, vagy meghallgattatnak ugyan, de a küzdelem változatlanul folyik tovább, és senki se szomorkodik azon, hogy néki ugyan sikerült állást szereznie, de a versenytársa éhen maradt. A kereskedő sem esik kétségbe amiatt, hogy riválisának vevőit sikerült magához csalogatnia, s még ha a másik tönkre is megy belé. - Egy fiatalember ült egyszer az éjszakai Páris egyik parkjának padján, - melléje telepedtem, beszélgetni kezdtem vele. S a fiatalember többek között a következőket mondta nekem:

- Megbuktam uram, mert hamis ideák áldozata voltam. Azt hittem, ha mindent megtanulok, amit tudni kell, sőt, még annál is többet, ha mindenben kitűnő leszek, akkor majd értem jönnek, kapva kapnak utánam, és kérlelni fognak, hogy legyek az ő emberük. Sőt, hogy még az asszonyok is szeretni fognak. Letettem tehát vizsgáimat, gőgösen mutattam fel remek bizonyítványaimat, de a kutyának se kellettem, sem az asszonyoknak, sem az embereknek. Kiderült, hogy ehhez a tudáson kívül még

egy sokkal fontosabb tulajdonság is kellett, amelyre eddig nem gondoltam, s ezért nincs lakásom, ezért töltöm az éjszakát ezen a padon. Épp most tanulom, hogy mint kell kíméletlennek lenni a tolakodásban, és ügyesnek lenni a hízélgésben.

Így beszélt ez a fiatalember. Ha pedig az emberiség történelmére is visszagondolok: gyilkolás és csalás, orgyilkosság és hitszegés, - ilyennek látom én ma már az emberiség egész történetét. Mintha az emberi lénynek egyéb módja se maradt volna magát fenntartania, mint ha társai kegyetlenségén, vagy ravaszságán nagyobb életereje túlesz. Persze mindez a kíméletlen küzdelem talántán mégsem ennyire töményen ment végbe, mint ahogy a történelem könyveiben írva van, - vigasztalod tenmagadat - s két orgyilkosság között úgy lehet, mégiscsak maradt itt egy kis idő, mialatt az alkonyatokban csendesen pipázhatott is valaki, - a kipusztított indiánok egyike, mondjuk.

Mindezek régi megállapítások, tudatik.

Semmi újat se mondok ezzel, se másnak, se magamnak. Régen megszokhattam volna, hogy ez így van, hogy ez a világ rendje. És mégis, ki tette szívembe, hogy mindettől még ma is annyira iszonyodjam?

Mert nincs számomra elviselhetetlenebb, mint az ideáktól teljesen elrugaszkodott létért, vagy hataloméért való küzdelem.

A népek, vagy egyes hatalmasok harcának sokszor oly kíméletlen de mégis életteljes ereje impozáns megnyilatkozásainál fogva ideig-óráig még fel is keltheti érdeklődésemet, de rokonszenvem soha már. Ily hatalmas, vagy monumentális, vagy démoni látványhoz viszonyítva az erkölcs olyannyira gátolt, tehát féltékeny gyermekeinek arca és élete néhanap még halványnak is

tűnhet előttem, - de hogy a durva erőket irigyeljem? az erőszak vadságát és kíméletlen féktelenségeit, - ilyen kísértés már rég nem fenyeget.

Nem is szólván arról, hogy meddig lehet így élni? A gyengének el kell pusztulnia s aki öreg lesz, vagy beteg, annak ugyancsak. S e világ összes evangéliumai épp erről is szólnak, hogy ez ne legyen így.

Mind e kíméletlen küzdelem pedig együttvéve is szükségszerű praktikumnak mondatik, s ez az amitől legjobban iszonyodom s olyannyira, hogy a praktikum fogalmát magát is gyűlöletessé tudja tenni előttem. Mert ha minden kegyetlenség praktikum, akkor ezt a fogalmat mindenestől hajlandó vagyok elvetni magamtól. Márpedig e kíméletlen és agyafúrt küzdelem az, amely a gyakorlatias elméknek legfőbb példaképeül szolgál, főként erre szoktak rámutatni, mikor az abszolútabb erkölcs tanításait nevetik.

- Próbáljon másképp megmaradni, szokták mondani nekem. Vagy:

- Tudjuk, tudjuk, ezek szavak. Csakhogy az elmélet is más, meg az élet is.

S ezek netán még templomba is járnak és prédikációkat is hallgatnak, de úgy látszik, mihelyt kilépnek az utcára, mást gondolnak. Van ezek közt olyan is, aki Platónba szerelmes, vagy a való élettől teljesen elrugaszkodott Kantot szereti, vagy még inkább a kiábrándult, de tiszta szívű Marcus Aureliust, - nem egy ilyennel találkoztam Párisban. S el nem tudtam képzelni, hogy e kétféle szemléletet miképpen egyeztetik össze elméjükben. Ma már azt hiszem, hogy még csak meg se kísérik az ilyet. Mert Marcus Aureliust szeretni s amellet állatnak maradni, - nem csodálatos ez?

Mindez pedig, ismétlem, az én számomra, gyűlöletes. Mivelhogy a szívem kiveti magából, soha sem is tudta

magáévá tenni, de úgy látszik, nem is akarta. Tehát sem az agyafúrt ügyesség, sem a szükségszerűnek mondott erőszakosság, Durvaság, vagy alakoskodás princípiumait. Mert nem nekem való princípiumok. Nem e világi üzlet s abban való minden boldogulásunk, ha ez az ára. Mindez valamely távolodó partnak tűnik ma már, másik világnak, amelyben nékem semmi dolgom, amelyben én otthon sohase lehetek. És ha életben maradásom függne tőle, mint fiatakoromban valaha. Persze az ember fiatalon a lehetetlent is megkísérli, amíg nincs tisztában vele, hogy mi az, amit meg se szabad kísérelnie, mert nem neki való. És esetleg még azt a parancsot is adja magának, hogy voltaképp mindenre képesnek kell lennie, mert azt mondja: - vagy durva erő kell az életben maradáshoz, vagy agyafúrtság, de ha egyik sincs benned, akkor nem marad más hátra számodra, mint a könyörgés. S mikor már idáig kergeti az élete, mégiscsak erőszakot tesz magán és megpróbálkozik ő is azzal, ami nem neki való s ha valóban az, akkor persze hiába. Míg aztán bele nem nyugszik, hogy boldogulnia mégsem muszáj és abba is, hogy legyen hát végre csakugyan olyan, amilyen, vagy amilyenné lett, mégpedig teljes engesztelődéssel és véglegesen. Vagyis így szól magához: - a legyőzöttek közé tartozom. - Miközben nem szűnik meg még tovább is töprengeni ugyanezekben a kérdéseken.

A józan ész a praktikumot szolgálja

Ami eltűnik, a gyomrokban tűnik el

Pusztítás a cél?

A pusztítás az élők iránti rosszakarat kifejezője

Az életért való harc a társadalmakon belül

Mi kell az érvényesüléshez a tudáson kívül

Az emberiség történelme távlatból

Az ideáktól elrugaszkodott küzdelem

A nyers küzdelem impozáns volta

A gazember és Platón

A fiatal szív még megpróbálkozik a küzdelemmel

Ezek ugyanis azt magyarázzák nekem például, hogy hazudni: ez mindenkor elkerülhetetlen szükségszerűség, mert hogy is mondhatnám meg az embereknek, ha például azt kérdezik, hogy mit gondolok róluk? mikor a legenyhébb bírálat elviselésére is képtelenek. Mintha darázs csípte volna meg, olyan az arca, hacsak arra figyelmeztetek is valakit, hogy rosszul használja ezt, vagy azt a szót, – már arról nem is szólván, hogy hányféle életfenntartó és jótékony hazugság is létezik, igaza van Ibsennek. És arról se szólván, hogy az emberi lény a hízélgés iránt mennyire fogékony, hogy az asszonyok például még öregkorukban is kívülről idézik azt a magasztalást, amelyet egy-egy udvarlójuk susogott a fülükbe, avégből, hogy meghódítsa őket. Vagyis még öregkorukban is e hízélgésből élnek, abból, hogy hitelt adnak e fecsegésnek. – Nincs kivétel, – ilyenek vagyunk mindnyájan mi emberek, – mondják azok, akik boldogulni tudnak. – Szóval, ha te is boldogulni akarsz, akkor őszinteségeddel csinyján kell bánnod, – magyarázzák minduntalan, holott hát e világ legtöbb gondolkodója, talán csak az egy Gracián kivételével mind az őszinteséget, sőt a nyíltságot is, mint a legszebb erények egyikét dicsőíti. Ezzel szemben a praktikusok, mondom, a hazugságot dicsőítik s ebben némelyek odáig mennek el, hogy szinte már élvezik a hazugságot, ennél fogva csupa hazugság minden szavuk, az egész életük. De az ilyenek azt is hangoztatják, hogy a cél mindig szentesíti az eszközt, hogy a pénznek nincs szaga és elég jó példákat is hoznak erre. Abu-Szálík, a híres rossz ember, a bankigazgató például így szólt hozzám egy alkalommal:

- Próbáljon egy ilyen gazfickót, mint amilyen én vagyok, egy ilyen kőszívű embert, egy bankigazgatót, aki csupa csaláshoz van hozzászokva s akit ön utál, próbáljon meg egy ilyen embert rávenni, hogy abból a piszkos pénzből elővegyen egy marokra valót és jótékonyan szétszórja, mondjuk a külvárosok hálátlan, ravaszkodó és marakodó, mindig rosszindulatú, mert mindenkor irígy és kárörvendő népsége között, amelyet viszont ő utál. (Mármint én, a piszkos bankigazgató, tetszik érteni?) Képzelve csak el Kairo, vagy Alexandria csőcselégeit, vagy akár a régi Rómáét, mi köze lehetett ahhoz akár egy Cicerónak, vagy egy Marcus Aureliusnak is? - Ezt kérdezte előbb, aztán így folytatta: - No de mikor és hogyan fog ön mégis hatni reám, ha engem, piszkos gazembert jótékonyásra akar rábírni? Felmagasztal ugyebár, éppen engem, akit annyira megvet, a nemeslelkűségemre hivatkozik, azt fogja mondani rólam, a szemembe, hogy maga vagyok én az emberi jóság... Itt megjegyzem, hogy az ortodox hitű Fedzal temetésén, - aki mellel szólva még nagyobb gazember volt, mint én, - hogy egy ilyen szőrösszívű gazfickónak még a temetésén is azt mondta valami magas rangú pápa, hogy itt fekszik előttünk holtan a jóság, - ezt mondta s magában nyilván röhögött. Egyszóval: ön addig-addig duruzsol majd a fülembe, addig hízeleg nekem s addig magyarázza azt, ami nekem, hiú állatnak földolog ebben, hogy még az újságok is meg fognak ám emlékezni nemes lelkemről, amíg abba a piszkos erszényembe mégiscsak belenyúlok. Egyszóval: látja-e már, hogy a nemes cél mégiscsak szentesíti az aljas eszközöket is, nem így van ez csakugyan édes uram? - Ilyesmiket mondott nekem Abu-Szálik, aki egyébként nagyon művelt ember is volt és még a filozófiában is. Aztán a fülemhez hajolt és azt kérdezte tőlem:

- No de tegyük fel, hogy némi hízelgés által mégiscsak becsapatom magam és abból a gyalázatosan szerzett pénzből odavetek valamit jótékony célra is, - nem jelölné meg nekem előre, hogy kik érdeemesek erre a jótékonyásra? Ön jóságról beszélt nemde? no de kire pazarolja az ember a jóságát? nem mondaná meg? - Amire én mégiscsak feleltem neki valamit, mert eddig hallgattam.

- Egykori tanítóm, egy Csárász nevű hindu filozófus ugyane kérdésre egyszer így felelt:

- Mit csinálna az ember jóságával, ha nem pazarolja? Vagy előre ki akarod számítani, hogy ki érdeemes erre? Addig fogsz ezen töprengeni előző tapasztalataid alapján, amíg esetleg arra a silány eredményre nem jutsz, hogy senki sem érdeemes erre. Mert azt fogod mondani magadban: - én nagyon sok rosszat tapasztaltam már életemben nemcsak a gazdagok, hanem a szegények részéről is. - Én, a tanító tehát azt tanácsolom neked, hogy igenis pazarold a jóságodat. - Amire Abu-Szálik nagyon gúnyosan mosolygott és így szólt:

- Én pedig, a gonosz ember a következőket tanácsolom: ha önök ketten a tanítójával nem halnak éhen ezen a világon, akkor ezt nagyon köszönjék meg Allahnak. Mert rendkívüli kegyben részesítette önöket. - Amire én azt kérdeztem tőle:

- Mondja csak Abu-Szálik, nem egyhangú és sivár dolog ez a folytonos acsarkodás, amelyet ön olyan kitartóan és tudatosan művel? Érdeemes így élni?

- A jóság meg vég nélküli keserűség. Mert azt is kipróbáltam, - felelte ő.

- Biztosan azért, mert ön hálát várt az emberektől, - mondtam én.

- Ön téved, - felelte a bankigazgató. - Hálát én sose vártam, de azt sem, hogy meggyűlöljenek a jóságomért. Hisz elfordulnak tőlem az utcán, nem akarnak megismerni és mivégre? hogy a hála terhétől megszabaduljanak.

- Rendesen így van ez a dolog, - folytatta Abu-Szálik. - Ha pedig még mindig akarnak tőlem valamit, akkor még egy kicsit csúsznak-másznak előttem. Én meg nézem ezt a dolgot, - képzelje! Nem vagyok én ostoba ember, ilyenkor azt gondolom magamban: - csúsztok-másztok? és mi volna, ha most felrúgnálak benneteket? - De nem rúgom fel őket, odalökök nekik megint valamit.

- Nesztek még egy darabka sajt, - gondolom magamban.

- Hát életében még sose találkozott a jósággal, vagy becsülettel? Lehet az? - kérdeztem én.

- De igen, - azt mondja, - kétszer vagy háromszor találkoztam vele. Például ön, Hamuján ravaszság nélküli, becsületes ember. Bár még ez se biztos.

- Én se vagyok biztos benne, - feleltem néki.

- De ha ön az is, tegyük fel, akkor is későn érkezett. Különbösen is: ha az aranyport a szemébe szórjuk, az abszolút értelemben véve megmarad, praktikus értelemben véve pedig nem létezik sehol. Így ön is. Mit számít az ön jósága a piszok tengerében? Én tehát megrögzött gazember vagyok és maradok, mert ott tartok ma már, hogy erre még büszke is vagyok. Az ilyennel ön már semmire se megy. - Így a bankigazgató.

S a keserves dolog mindebben az volt, hogy ennek a komisz és egyszersmind okos embernek oly sok mindenben volt igaza. Mert például egykori tanítóm, szegény Csárász csakugyan éhen halt elhagyatottan, Bombayban, mint erről halála után értesültem. Ezt a gazfickót tehát sehogy se lehetett kiforgatnom sarkaiból. Mert amiket nékem felelt, abban némi okosság mindenkor lappangott kétségtelenül.

S az ilyesmi engem mindig lenyűgöz, az élet ismerete mindig legázol. És mégis mi teszi, hogy mikor elmegyek tőle, akár az orkán ráz meg az undor.

Az ember nehezen viseli el a bírálatot

A hazugság dícsérete

Az aljas hízelgés hatékonysága

A jósággal pazarúl kell bánni

A hála kötelezettsége gyűlöletet kelt

Csakugyan, akár az ördög prédikátora, olyan volt ő is. Egy másik alkalommal így beszélt hozzám:

- Azt szokták mondani, hogy a pénznek nincsen szaga. Hát van szaga? - kérdezem öntől, sőt bátor vagyok azt kétszer is megkérdezni, ha megengedi nékem. Vagy talán nem is öntől kellene ezt megkérdezni, hanem azoktól, akik tőlem, gaz bankigazgatótól kunyorálják gazul szerzett pénzeit. Ők nyilván azt felelnék: - hát kitől kunyoráljunk, ha nem attól, aki összeharácsolt magának ezernyi vagyont? Aki nem harácsolt össze, attól hiába kérünk, mert nincs mit adnia. - Ők tehát tisztalelkűek, nem lopnak, nem rabolnak, hanem rám bízják, hogy én raboljak helyettük. S mármost csakugyan, vizsgáljuk meg, hogy is szereztem én a pénzeimet? Pizkosan igazán?

De még mennyire pizkosan. Van-e róla fogalma, hány hozzám hasonló gazembernek kellett kitekernem a nyakát? No de muszáj volt, mert vagy én tekerem ki az övéket, vagy ők az enyémet. Életveszélyes játék ez kedves Hamuján. S most melyiket választottam volna, a magam nyakát, vagy az övéket? Mikor ezek mind el akarták tőlem kaparintani éppen azt, amit én akartam. S ha ez sikerült volna nekik, nagyon hoppon maradtam volna bizony, még köleskása se jutna nekem ebédre. S ezek a gazemberek aztán kitekert nyakukkal szépen hazamentek s ott így szóltak hozzájuk ártatlan gyermekeik: - Apácska, vegyen

nekünk egy gyönyörű szép autót. – De apácska kopasz fejét simogatta nagyon keserűn, miközben így felelt nekik:

– Nincs többé autó gyermekeim, vége mindennek. Az a gazember, – mármint én, uram, – tönkre tett engem szívtelenül. Jót akartam én, csupa jót, nagy vagyont akartam szerezni nektek és íme koldusbotra jutottam.

– Vagyis tehát önök, szociális hajlamú bölcsek mért nem fogadnak már végre szót nekem, mikor oly remek tippel szolgálok önöknek? Mért nem írja meg valaki például az olyan tisztelt és alázatosan nagyra becsült nagyúri családok igaz történetét a nép számára hatszázhusz folytatásban? Az volna csak a nekik való ponyvaregény! Abban volna csak rablás és gyilkosság még a magamfajta ingyencek számára is elegendő. Én például falnám az ilyesmit. Mert ott tanulhatnék én csak igazán tudnivalókat. Olyan huncutságokat, amelyekről még én sem álmodtam eddig. Van-e hát a pénznek szaga? – kérdezem újra. Mert mit gondol ön, nincs-e igazuk a szocialistáknak, mikor felvetik a kérdést, hogy hát hogy is szerezhették valaki óriási vagyonokat? Munkával? gondolja? lehet azt?

– És most nézzen ide rám, egyenesen a szemembe és hüledezzen, – folytatta Abu-Szálík, a bankigazgató. – Lát engem? Én szocialista vagyok, édes uram. Sőt, én vagyok az igazi szocialista, ha tudni akarja. Csupa jót akarok. Csakhogy ahhoz más embereket is ki kellene csinálni nekem. Érti a szót?

Egyszóval ő még szocialista is, még jóságos is, – nem rettenetes ez? Csak azt csodáltam, hogy nem mondja még remetének is magát.

De bármint volt is, annyi tény, hogy ez a fortélyos ember megint csak összezavarta gondolataimat és szinte lenyűgözött szuggesztív erejével. Nevettem szellemességén, de azért csak nem tudtam hova lenni. –

Tisztaság! - dadogtam magam elé fohászképpen. - Oh égi tisztaság! Vagy nem lehet tisztának maradni mindezek ellenére is, csakis akkor, ha remetének megy az ember?

Mert még az is lehet, hogy mindez úgy igaz, ahogy Abu-Szálík mondja, hogy csakugyan ilyen az élet. Csakhogy akkor elviselhetetlen, számomra akkor elviselhetetlen az élet, - mondtam magamnak.

Mert nem olyasmi-e mindez, amit úgyis régesrég tudok én s amit mégis mindenkor hajlandó voltam aljasságnak is nevezni, különösen szenvedélyes ifjúkoromban?

Mert ha csak szerzetesnek megy az ember, az, úgy látszik, még nem is elég. Buddha is így szólt a hozzá csatlakozókhoz: - ti pedig bikhu és bikhúni, koldusok és koldusnők, vegyétek ételhordó csészéteket és némán nyújtsátok a tehetősek felé. Vagyis feltételezte, hogy gazdagok, vagyis elnyomók, tehát olyanok, akiknek legalább is az ősök volt rabló és furfangos, (és gondolkodott hasonlóképpen mint Abu-Szálík), hogy ilyenek igenis vannak, és mindenkor lesznek is e világon. S már ez a gondolat maga is megalázó: hogy azokhoz forduljak, ha némán is, de mégis könyörögve, akiket, vagy akiknek elődeit annyira hajlandó vagyok megvetni. És vajon nem azt teszem-e? Ha fiatalkoromban Udin herceg nem pártfogolt volna, s ma is nem versengene értem néhány hiú mozlím, éhen vesznének, mint szegény, egykori tanítóm, Csárász. Mi hát a teendő?

Már nem tudom, ki mondotta ki az évezredekben ezt a szót, hogy: in magnis et voluisse sat est? Hogy nagy dolgokban nem lehet egyebet tenni, mint akarni. S melyek e nagy dolgok? Nyilván azok, amelyeket a felépítmény, az idea parancsol, s nyilván azért nagy dolgok, mert ellentétben vannak az ősi, állati princípiumokkal, tehát csak nehezen kísérelhető meg keresztülvitelük, csak bátorsággal, hősiességgel, csak önmegtagadással. Vegyük

ezt a példát. Egy tapasztalt öreg káditól megkérdeztem egyszer, hogy mi a véleménye az igazságosságról?

- Egész életemben kerestem, - felelte ő.

- És sohase találtad meg? - kérdeztem én.

- Arról én semmit se tudhatok, testvér, - felelte a kádi. - Kerestem, nagyon kerestem, néha éjszakáimat is nappallá téve törekedtem feléje, tehát megtettem a magamét, több nem telik tőlem.

- Nemes ember vagy, testvér, - feleltem néki.

Legázolással pénzt szerezni

A nagy vagyonok története

Csak a remete lehet tiszta

Buddha számolt azzal, hogy gazdagok voltak és lesznek

In magnis et voluisse sat est

Udin herceg keverékvérű dajkájától pedig megkérdeztem egyszer, hogy mi a véleménye, nevelhető-e az emberi lény? Éppen haragudott a hercegre, annak egyik ágyasa miatt, mérgében tehát így felelt:

- Beszélj rá a tigrisre, hogy ne harapjon. - Mikor viszont ugyane kérdéssel gyerekkori nevelőjéhez, egy tisztas, ősz ulemmához fordultam, ő ezt válaszolta:

- Persze, jól tudom, hogy a bazsarózsából nem csinálhatok igazi rózsát, és mégis, még ezt is megpróbálom. Meg én! Mert ez a dolgom, ez a jó tanító dolga a világon, hogy elérhetetlen, reménytelen dolgokba vesse bizodalját. Nevelni próbáltam világéletemben, mikor tudom, hogy alig lehet nevelni. Csak egyes, csekélyebb tulajdonságaira lehet hatni a gyerekeknek, de tigriskölyökből csakugyan sose csinálhatsz őzikét, sem a fecsegőből hallgatagot, sem a ridegből érzelmeset, igaza van tehát Dzsamilának, a dajkának. A különbség köztünk

csak annyi, hogy ő meg se próbálta, én viszont mindig megpróbáltam. Vagyis mit? A reménytelent, a lehetetlent is, mert az volt a felfogásom, hogy ilyen a jóra való emberek dolga e világon. Hát nem ezt csinálja-e az az öreg kádi is, akiről beszéltél nekem? Ha van igazság, akkor miért kell ennyire keresni, és akkor is, soha meg ne lehessen találni? - és ő mégis keresi. De nem ez más jó ulemmák dolga is? A hűséget magyarázzák hűtleneknek, holott hát létezik-e igazi hűség? S az állatot végképp elhallgattathatod-e magadban lelkednek végzetes kára nélkül? Mégis világok próbálták meg, és én nem kárhoztatom őket ezért. Mert az állatot buzdítanod magadban csakugyan nem szabad, van benned elég belőle. Viszont, ha ki akarnád ölni magadból... Az én jó, öreg tanítómnak, Husszeinek egyszer azt mondta valaki:

- Milyen önzetlen ember vagy te Husszein. - Amire ő dühösen így felelt:

- Kikérem magamnak, én nem vagyok önzetlen, én jó mozzim vagyok, tehát nem is lehetek az. Én csak törekszem az önzetlenségre is, nehogy az állatot agyonzabáltassam magamban, de azért nem feledkezem meg róla sem, s ami okvetlenül kell neki, azt juttatom én, mert élő ember akarok lenni, nem pedig herélt, vagy pedig érzéketlen fadarab, mint egyes buddhisták, akik teljes önzetlenséget mímelnék.

Így beszélt Husszein. Mármost hibásak-e ezek a buddhisták? - folytatta Kászif, a nevelő. - Hogy is tarthatnám őket hibásaknak, mikor azt teszik, amit az öreg kádi, s amit jómagam is: hogy az elérhetetlent vadásszák, mint a bolondok. No de szent ez a bolondság, vedd tudomásul ó Hamuján.

S én, Hamuján, a Borzippai, jól meggondoltam mindezt, és igazat adtam Kászifnak. De tanaihoz hozzátettem a magamét is s ez így hangzik:

Minden, ami van, úgy látszik, csakis ellentétes erők eredményeképp jöhet létre. A szívedet gyorsítja és lassítja valami. A holdat is kétféle erő tartja az űrben, a földet is. Mármost az élőlény élete is ezernyi ellentétes erők eredményének látszik, például, - vegyük csak ezt, - tartós, sőt örökkévalónak is tetsző anyagból vannak megalkotva, csak hogy azoknak olyan vegyületeiből, amelyek nem tartósak, tehát maguk a lények sem azok, - már maga ez is milyen principiális ellentét! - A végtelen elemekből alkotott véges. S ugyanezek az ellentétek érvényesek a lélekre is, sőt azt kell gondolnom ma már, hogy részben épp ezeknek az ellentéteknek volt fontos szerepük az emberi lélek kialakulásában, vagyis annak a tapasztalatnak, hogy környezetének nagy része tartós, vagy talán örökké tartó világnak tetszik előtte, mint amilyenek az égitestek, a hegyek és tengerek, s ezzel szemben ő maga, vagyis az életideje véges. S ami további megszerzett felépítményeit, így erkölcsiségét is illeti, ebben is ugyanez a tünet tapasztalható: a véges és végtelennek egymással való ellentéte és küzdelme.

Mint Schöndorff úrtól értesültem, s ha jól emlékszem, már Aquinói Tamás is megsejtette, hogy a mi jól használható síkgeometriánkon kívül kell lennie egy másik fajta geometriának is, amely, felfogása szerint, mint a többi nagy ideák, az istenség országa felé vezet. S ha ez a másik geometria nem is vezet éppen az elképzelt istenség közelébe, a végtelenre kétségtelenül jobban rámutat, mint a síkgeometria. Ez utóbbit tehát bizvást praktikusnak nevezhetjük a szférikushoz viszonyítva, annál is inkább, minthogy a síkgeometria alapján építjük házainkat és hidainkat.

S ugyanez a helyzet az erkölcsi parancsok dolgában, illetve, nem is egészen. Mert a kétféle geometria nyilván jobban összeegyeztethető egymással, mint az önzés által

befolyásolt s az abszolút erkölcsiség. Erkölcsiekben az ellentétek küzdelme állandó olyan lelkek mélyén, akik mindkettő princípiumait átérték. Az önzés parancsai, s a jóságéi ugyanis annyira nem azonosak, hogy talán csak visszájukra fordulva hoznak létre egyforma, vagy hasonló eredményt. Az önzetlenség parancsa például szélső kivitelében a leggonoszabb önzés sugallatának kiviteleként hathat, mert aki önzését teljesen ki akarja irtani magából, aki önmaga iránt embertelen, az legalább is szenvtelené válik embertársai iránt, mint a buddhisták, vagy kegyetlenné, mint a puritánok. Viszont, aki önmaga iránt is elnézőbb, tehát nem túl szigorú, csakis az lehet igazán jó mások iránt, - ami a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” elvének megfelel. Ez pedig nem egyebet jelent, mint az önzés parancsainak méltánylását, nem pedig elvetését. A keresztény evangéliumok erkölcsi parancsainak némely ellentéteire már rámutattam a múltkor. „Ti pedig tökéletesek legyetek”, - mondotta Jézus. De viszont azt is mondotta: - „nem hétszer, de hetvenhétszer kell megbocsátani.” - S mindkét parancsa ugyan kétségtelenül a tökéletességet szolgálja, ám, mint már mondtam is a múltkor, e magasrendűsége mélyén praktikus princípium is rejlik. Ez a mondat rejlik benne: - meg kell tudni bocsátani, mert az emberi lény nem lehet tökéletes.

S mármost, ami engem illet, hogy magamtól mit követelek a saját életemet illetően? Kívánságom már régen semmi nincs a napi kevés táplálékomon és szerény ruházatomon kívül, könnyű tehát a helyzetem. Olyan vagyok ma már, mint az a mérnök, aki eszelősen a szférikus geometriához tartja magát. Az emberek iránti kíméletlenség ma már nyilván halálomat okozná, tehát a rosszakarat démonait mindenkor el tudom már hallgattatni magamban, mert hisz jóakaratom nélkül olyan volnék,

mint aki szeme világát vesztette el, hogy sötét volna nékem a világ.

S hogy másoktól mit követelek? mármint arra vonatkozólag, hogy embertársaim önzésüket mennyire befolyásoltassák, vagyis józan eszüket, praktikus hajlandóságukat mennyire itassák meg ama magasabb rendű ideák meleg, felejthetetlen fényével? – Ezt esetről-esetre kell eldönteni. Részben ezért is fordulnak némelyek hozzám tanácsért, s letesznek asztalomra néhány banánt, vagy édesburgonyát köszönetképpen, s ezt én elfogadom. A múltkor egy bankigazgató volt itt, aki egy aranyat tett asztalom szélére, némi meggondolás után ezt is elfogadtam. Mert éppen akkor nem volt a szobám bérletéhez elég pénzem.

Egyszóval, általános útmutatásként én se mondhatok jobbat, e praktikumok dolgában, mint amit a németek Goethéje oly tökéletesen fejezett ki:

*Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange
Ist sich des rechten Weges wohl bewusst...*

(Magyarul: „a lélek mélyén él egy ősi szikra, mely igaz embert igaz útra hajtja...”, szó szerint: a legsötétebb kísértések között is tudja az igaz ember, mi lenne a helyes út)

Elérhetetlenre törekszik a nemes szív

A teljes önzetlenség élettelen

Ami van: ellentétei útján jön létre

Végtelen elemekből véges

A sík és szférikus geometria példája

A teljes önzetlenség csődje

Aki önmaga iránt is elnéző, csak az lehet jó

Akik a szférikus geometriához tartják magukat

Még tovább is az erkölcsi praktikumokról: a Borzippai és Schöndorff úr

Legyen hát végre róla is szó, itt az ideje.

Ezt a szép szentenciát is ugyanattól a Schöndorff nevű drámai kritikustól és bölcselőtől hallottam először, akit már annyit emlegettem eddig is, s akivel hosszú gyalogtúrákat tettünk meg együtt több nyáron át Németországban és Ausztriában, ennek már jó harminc éve van. Ő a déli és esti pihenőkön, s néha bizony sátor alatt egyes keleti filozófiai kérdések felől érdeklődött nálam, s viszonzásképpen, részben Schopenhauerről beszélt nekem, bölcséletének keleti eredetét hangsúlyozva, részben Shakespeare-ről, és így tovább az evangéliumokról, Kantról, - egyszóval nagyon sokat köszönhetek néki, s őszintén szólva évtizedeken át őt tartottam életem legjobb mesterének. S persze, úgy is bántam vele, ahogy nálunk a nagytudású ulemmákkal bánni szokás: mindig nagy tisztelettel, még akkor is, ha netán gorombán bánt velem, ami bizony európai tudósoknál nem ritkaság, és persze, nagyrészt hallgattam, nem sokat beszéltem. Amit tehát itt hallani fogsz, az nagyrészt az ő tudományának és egyéniségének emléke legyen, s minthogy ő már nincs a világon, legyen olyan, mint egy beszédes sírkő, amely azt adja hírül: hogy volt itt egy ember, aki olyan volt, mint a legmélyebb tengereknek egy zajgó, gyönyörű hulláma.

Izgatott lélek volt, nyugtalan, gyakran bizony zabolátlan is, de a szíve gyökeréig, könnyesen jó ember. Ő tette teljesen világossá előttem, hogy mi az, amit az emberi lénytől erkölcsi dolgokban követelni lehet, sőt muszáj is, vagyis ő értette meg velem az erkölcsi praktikum fogalmát véglegesen, és egész életemre.

Álljon itt róla ennyi, emlékezetéül. Ámin.

Néha nagyon ki tudott kelni magából. Így, egy alkalommal is, és épp erről szeretnék megemlékezni most, mert e percben ez jutott eszembe róla.

Olyan faluba jutottunk, ahol, nem tudom, mely oknál fogva, jól ismerték őt, és a parasztok nagyon megörültek neki. Ő azonban, ennek ellenére, a falún kívül, sátorban akarta tölteni az éjszakát. Mikor este, úgy nyolc óra felé le akarunk feküdni, észreveszem, hogy a sarum kezd széjjelmenni, ebben aligha tudom majd megtenni a másnapra kirótt útat. Schöndorff úr azt tanácsolja, szaladjak át a helybeli csizmadiához, mondjam meg, hogy az ő barátja vagyok, reggelig legyen készen a saru. Szaladok is át, mondom is, megígéri, rendben van.

Kora reggel aztán át is mentem megint, persze mezítláb, csak hogy a saru nincsen készen, még hozzá se fogott, s mikor kérdezem, hogy miért nem, durván rám förmed. Hogy mit gondolok én? Azért, mert én Schöndorff úr barátja vagyok? Ki neki Schöndorff úr? Az ő kedvéért ő nem fog éjjeli tizenegyig dolgozni, vegyem tudomásul. S ezzel odavágja nekem a sarukat. Fölhúzó azokat, s ezzel megyek vissza Schöndorffhoz, és mondom neki a dolgot. Nagyon sötét lett, és semmit se szólt, csak intett nekem, hogy jöjjenek utána.

Odamegyünk, ő szinte berúgja az ajtót, s már a küszöbön azt kiáltja:

- A szentséges istenit magának, Herr Wagner. Előbb elvállalja a munkát, aztán bele se kezd? és odadobja? Micsoda szemtelenség ez? Kivel van dolga? Mindjárt megyek a főhadnagy úrhoz, aki barátom, és bejelentem magát, majd meglátja, hogy mit kap.

Wagner úr kezdetben huncutkásan mosolyog, mintha tetszene is neki ez a beszéd, vagy tréfának venné, aztán

torkát köszörüli, és azt mondja: - nono, - végül pedig elsötétül és így szól:

- Kár magát ezért a vacak saruért ennyire felizgatni, Schöndorff úr. Üljenek le a ház elé, a padra, mindjárt megcsinálom.

Kimentünk tehát, leültünk, s itt Schöndorff úr még engem is összeszidott. Megtehetette, mert hisz sokkal fiatalabb voltam nála.

- Milyen emberek maguk keleti, bölcs urak, maga hagymaevő? - kérdezi tőlem. - Nincs magukban vér? Nincs magukban düh, indulat, élet? Mért annyira szelíd maga, hogy még a vér is megsajtosodik az emberben? Vagy olyanok maguk mind, akár egyes meghülyült, elméleti sztoikusok voltak? Hogy égbe kancsalognak, hogy holdkórosak és nyavalyatörősek? Alázatosan lehajtja fejét egy ilyen tökfejű bugris előtt, és hagy magával handabandázni?

Megvallom, egy kicsit elszégyelltem magam e szavak hallatára. Mert ez olyan volt, mintha tükröt tartott volna elém, s abból egy szentéletű mulya ábrázata nézett volna rám, olyané, akit rég megúntam. S amellet, ami még nagyobb baj: én magam voltam az, akit ennyire megúntam. De azért feleltem valamit.

- Mégiscsak ember ez, ha tökfejű is, - mondtam előbb.

- Hát aztán? - kérdezte Schöndorff. - Azért, mert ember, mindjárt bele is rúghat a pofámba?

- Mit tegyek, ha belerúg? - feleltem én. - Egyszer egy erős fickó azt mondta nekem: - Én minden sérelemért elégtételt veszek az öklömmel. - És ha nyápic, gyöngé ember volnál, akkor is vennél? - kérdeztem tőle. - Mit csinálhat egy nyápic, gyöngé ember? - folytattam a kérdezősködést. - El kell túrníe a komisz emberek Durvaságait. És ezt kell tennie a jólelkű embernek is.

- Jólelkűség? - fitorítja el az arcát. - És erkölcs? - fitorog megint. - Az erkölcs a gyengék vígasza, - köpi ki a bölcsességet.

- Micsoda arcátlanság ez, ílyet állítani, - mondtam én. - Hallottam már effélet zabolátlan asszonyoktól is, - folytattam, - de majd emberedre találsz, aki megtanít, - szokták mondani minálunk. Vagy Hackenschmiednek, az egykori birkózóbajnoknak is nekimennél, aki legyőzte a mi emberünket, Kara-Achmedet, ennek is nekimennél, ha megrúgna? Úgy-e, hogy meggondolnád a dolgot? Vagyis számításból áll a te hősiességed, ennyi az egész. Csak a nálad gyöngébbeknek még te neki, ugye? - kérdeztem tőle. Amire a fiú elnevette magát, s mert jóézésű gyerek volt, ezt felelte: - igazad van ulemma.

- És ezt mondom most önnek is Schöndorff úr - folytattam a vitát. - Igaz, hogy most szerencséje is volt. Mert, mint a hörcsög ment neki a hatalmas termetű Wagner úrnak, s ő, nem tudom, miért? csakugyan megijedt öntől.

- Megmondom önnek, hogy mért ijedt meg, - felelte Schöndorff úr. - Részben azért, mert a hörcsög is tudja, mit kell tennie, hogy megijessze még az oroszánt is, - másrészt, ez a Wagner jól tudja, hogy én súlyzókat dobálok, és nagyon erős vagyok, még erősebb is, mint ő és harmadszor: főként azért ijedhetett meg, mert azt hazudtam neki, hogy a rendőrség főnöke jó barátom. Holott nem is ismerem őt.

- Ön szereti a hazugságot Schöndorff úr? - kérdeztem tőle.

- Haj de dühítő, szelíd kérdés ez, - ezt mondja. - Rendkívül szeretem, ha tudni akarja, minden olyan esetben, mikor feltétlenül szükség van rá. Különben is mondok magának valamit. Vannak, akik soha se hazudnak

semmit, minden szavuk igaz s egész lényük mégis csupa hazugság. S ezzel szemben mások, akik ha nagyon szükségük van rá, még hazudnak is, és egész mivoltuk mégis becsületes marad, - érzi ezt az ember. Nem tapasztalta soha?

- De igen, - mondtam én. - Ez kétségtelenül így van. És mégse kívánom sem a hazugságot, sem a Durvaságot a magam számára.

- Durva cölöphöz durva bunkó kell, - tartja a praktikus, német példaszó, - mondotta Schöndorff úr.

- Ah praktikus! - kiáltottam én.

- Persze, hogy praktikus, - mondotta Schöndorff úr. - Vagy hogy akar ön egy megvadult bikával beszélni? Pici babám, menj egy kicsit odébb, - talán így?

- Nézze csak Schöndorff úr, - feleltem s itt elmondtam neki Jehuda ben Áser panaszát. Így szóltam:

- Az emberi lény nyers, Durva hajlandóságokkal születik. S ezt a durvaságot kezdi aztán irtani magából, nagy fáradsággal persze, ha csakugyan jóra való ember, nyesegeti saját vadhajtásait, amíg végre az lesz belőle, amit ön égbe kancsalgónak, holdvilágfaló nyavalyásnak nevezett el s mikor már idáig eljutott, akkor tanítsa magát megint durvaságra, mert a praktikum így követeli?

- Úgy van, úgy van, - csapott le rám Schöndorff úr és hevességében még fel is állt. - Úgy van, tudjon Durva is lenni, ha kell. Ez volt az én útam, erre tanítottam én is magamat. Vagy azt hiszi ön, hogy tíz év előtt tudtam volna birokra menni Wagner úrral? Ha pedig maga mégse teszi, ha e praxisra mégse tanítja meg újból magát, akkor a szelídségével és gyengédségével vissza fognak élni, okvetlenül visszaélnek, mert ez a világ törvénye, - kiáltotta Schöndorff úr szenvedélyesen. De aztán úgy látszik, észbe kapott.

- Vagy nem bánja, ha visszaélnék minden becsületes hajlandóságával? - kérdezte tőlem.

- Nem bánom, - feleltem én. E szavaim után kis időre elhallgatott és leült.

Harag és indulat nélküli élet

A gyöngye hogy vegyen elégtételt?

Rendesen csak a gyengébbekkel szemben merész az ember

Igazat beszél és a lénye hazug. Hazudik és a lénye igaz.

Az átfinomult ember durvaságot tanuljon?

- Most pedig egy kis Shakespeare-analízis következik megint, - kezdett bele újabb támadásába. - Ön már olvasta Hamletet, nemde. Illetve, beszéljünk előbb valami másról. Tudja-e ön, mi az a teljes ember?

- Képzelem, - feleltem én.

- Attól félek, hogy nem jól képzelem, - jegyezte meg Schöndorff úr. - Teljes ember az én felfogásom szerint az, akiben van érzelem is, indulat is, tehát kétségbeesés és ujjongás, düh és bánat egyaránt, egyszóval tisztító vihar és démoni erők hatalma, Ezenfelül pedig értelem, igenis értelem s ezen belül persze erkölcsi erő. Nem kis dolog ez így együttvéve és mégis azt kell mondanom, hogy, ha már ideált választok, akkor ez legyen az. S ez az ideál főképp akkor jut eszembe, ha nem teljes embert látok. És tudja-e, milyen a nem teljes ember? Sokféle van ebből, de legfőbb típusa mégis az a fajta, amely olyan, mint az automata, előre lehet tudni, mit fog csinálni, vagy mondani. Ez a fajta meglepetésben aligha fogja részesíteni önt. Ilyenek az elvű emberek mind, akik elhatározták, hogy ők például indulatosak, vagy dühösek sohase lesznek, - ilyenek például a sztoikusok, de a buddhista szentek nem kevésbé, mert hisz végeredményében ezek is ugyanolyan

szenvtelenek, mint a sztoikusok. S az ilyenek vihara soha nincs. Ha pofon ütik, nyekken, ha hasba rúgják bókol és attól félek, hogy maga is efféle. Mint a pojáca, mint az automata, mint a bábfigura, istenemre. Vagyis átgondolta-e már, hogy miféle az ilyen ember? Megmondom önnek. Halálosan élettelen és unalmas. Dögletesen unalmas.

- Az etikus embert nem érdeklik az esztétikai szempontok, Schöndorff úr, - feleltem én.

- Tehát nem is mosdik? - kérdezte Schöndorff úr. - Mint a hindu szentek némelyike? Hagyja, hogy embertársai megundorodjanak a szagától? Erkölcsös szempont ez? - kérdezte és nevetett. Majd rágyújtott egy jó szivarra, nagyon élvezetesen szipákol, bosszantásomra orrom alá fújva füstjét. Azután így folytatta:

- Azt mondtam az ilyenekről, hogy unalmasak. S az unalom különben sem pusztán esztétikus átok. Az unalom halálos is lehet, mint remélem, ön is tudja. Egy feleség például belebolondulhat ugyebár, - tehát etikai átok is lehet abból tisztelt uram. Ezért undorodom én attól is, ha valaki például elvek szerint neveli a fiát. Mert minden elv gépiességre vezet. Nem elvek kellene, hanem emberség. És igazi emberség sohase remélhető a megcsonkított, vagy herélt lelkektől. Az apa tehát ne papír legyen, ne elv, ne nyomtatvány, hanem élő ember a kutya-fáját, akitől harag is telik és indulat is és amellet igen, értelem is! Legyen-e állandóan mérlegelő? Persze, hogy legyen, ám az ilyesmi megint csak nem tévesztendő össze a szenvtelenséggel. Mondtam már, hogy az állandó szenvtelenség mindig automatizmus s az a mérlegelés, amelyről én beszélek, sohasem az. De álljunk meg itt is egy szóra. Én olyan mérlegelésről szólok, olyan emberről, aki ha dühös is, akkor is tudja, mit csinál. A dühöt itt azért hangsúlyozom, hogy észrevegye: én az érzelmek és ösztönök intelligenciájáról beszélek s nem arról, hogy valaki

állandóan bölcs legyen, mert ő állandóan mérlegel, - ez az, ami ugyanahhoz az automatizmushoz vezet, amelyről már szó volt. Nincs is szörnyűbb látvány, mint egy pápaszemes német apa, aki folyton higgadt. Ismétlem tehát: ember legyen mindenekelőtt, életteljes ember, akinek könnyei is vannak, sőt, mondok magának valamit, - még gyengeségei is, mit szól ehhez? Szabad neki hiúbbnak, vagy erőszakosabbnak is lennie a kelleténél s itt mondok még valamit, még szeszélyes is lehet, indulatos is bizonyos fokig, - csakis a sok nem jó ebből, a kevés megteszi. Vagyis olyan ember legyen, aki rendesen érzi, tudja, meddig lehet elmennie, aki szeretni is tud s amellet még félni is kelljen tőle. Persze ezzel nem azt akartam mondani, hogy ilyen ember létezik, csak azt, hogy ilyen az ideálom, tehát, hogy ilyesmi felé kéne törekedni.

- Nem gondolja Schöndorff úr, - feleltem én, - hogy amit ön az apától elvár, abba minden belefér, tehát az összes hibák is, amelyeket a szülők szoktak elkövetni gyermekeik ellen s amelyek a gyermekeket annyira el szokták keseríteni? Teljes ember vagyok, tehát erőszakos is vagyok és dühös is, tehát félig agyonverem a fiamat.

- Azt mondtam önnek, hogy okkal-móddal! az ösztönök intelligenciájáról beszéltem, - felelte Schöndorff úr. - Ön tehát most épp úgy kiforgatja szavaimat, mint mindazok, akiknek semmit megmagyarázni nem lehet. Az ön életét meg kell sózni, az nem annyit jelent, hogy egy bányára való só tegyenek bele. Én nem a mértéktelenséget dícsérem itt, hanem a harmóniát. S a harmónia annál tartalmasabb, minél több elementumot, sőt ellentétes elementumot tart uralma alatt. Különben sem úgy kell nevelni a fiaikat, hogy azt higgyék, hogy a világ mindenben alkalmazkodni fog hozzájuk. Néki is meg kell tanulniok alkalmazkodni, bizonyos fokig legalább is, mindenekelőtt szüleikhez. Sőt bátor vagyok még azt is gondolni néhanap,

- s ez már a legtitkosabb gondolatom, de önnel közlöm, érezze megtisztelve magát, - hogy az ékköveket sem valami lágy anyaggal, hanem a saját kemény porukkal szokás csiszolni. Tehát még a generációk néminemű ütközése sem olyan egyértelmű átok, mint azt a pedagógia pápaszemes verebei képzelik. A küzdelmek, ütközések, súrlódások, a viszontagságok tüze sok mindent termel olyat, amit a símaság nem termel. Nagyszerű dolog a szenvedés uram, ha mi el is akarjuk kerülni és iszonyodunk is tőle, akkor is. Ez a meggondolás pedig szintén az élet praktikus szemléletéből adódik.

- Ah, megint csak ott vagyunk a praktikumoknál, - mondtam én.

- Igenis, hogy ott vagyunk, - folytatta Schöndorff úr, újabb szenvedélyességbe sodródva. - A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy mi voltaképp nem is tudjuk, hogy átok és áldás miként keverednek abban, amit átoknak s abban, amit áldásnak mondunk. - Amire én, Hamuján, a Borzippai mégiscsak nagyon meglepődve néztem rá és muszáj volt el is mosolyodnom.

- Ez viszont annyira igaz, - feleltem néki, - hogy az arab nyelvben például még azonos is ez a két szó, - barek az áldottnak és mubarrak az átkozottnak neve.

- No látja, a legtöbb más nyelvben is így van, - mondotta Schöndorff úr. - Erre majd még rátérünk, e gondolatok most túl messzire vezetnének. Jobb lesz, ha most rátérünk Hamlet úrfira.

- Tudja-e, mi tetszik nékem benne legjobban? - kérdezi tőlem. - Még csak nem is az, hogy geniális ember, - senkinek se sikerült még geniális embert, a legfejlettebb szellemet és annak sokféleségét ábrázolni, csakis Shakespeare-nek és nekem mégsem ez tetszik benne legjobban, hanem, hogy teljes ember, akinek helyén van az

esze és szíve. Vagyis, hogy ez a tiszta szívű, szellemiségétől olykor már-már légiesnek mondható és mégis olyannyira életteljes Hamlet Laertesnek még azt is mondja:

*„Vedd, kérlek a torkomról ujjaid,
Mert, bárha nem vagyok tüzes, szilaj,
Veszélyes is van bennem valami.”*

S mi egyebet jelent ez a szó, ha nem azt, hogy: – azért nem estem ám a fejem lágyára pajtás, tudom én, hogy mi az élet, nem vagyok csupa holdvilágból megcsinálva, úgy vigyázz!

Ennyit mondott Schöndorff úr s itt abba kellett hagynia, mert a csizmadia kijött a saruimmal. E reggeli beszélgetés tehát véget ért.

A teljes ember

Az automata

A moralitásnak nincsenek esztéta szempontjai

Az unalom etikai tény is

Elvek szerint való nevelés

Szenvtelenség

Az indulat is része az egész embernek

Ellentétes princípiumok erőteljesebb harmóniája

Az ékkövek csiszolása

A viszontagságok áldása

Átok és áldás együtt

Hamlet életteljessége

– Hamlet azt állítja, hogy van benne valami veszélyes is és én ezt el is hiszem neki, mert hisz a legnagyobb meglepetésemre szúrta le Poloniust, – folytatta Schöndorff úr utóbb, mikor egy erdőszélen lepihentünk.

- Vagyis milyen ő? - folytatta, - nem olyan-e, mint azok az óriások, akik béketűrők, nem igen élnek erejükkel, még ingerkedni is lehet velük, csak aztán jó lesz vigyázni! túl messzire mégse tanácsos0merészkedni velük a szemtelenségben, mert, ha ütnek, akkor már nagy baj van.

S ugyanígy tekinthetem én akár Buddhát, de még Schopenhauert is. Mert rosszul ismeri őket az, aki úgy hiszi, hogy ezeknek mégse teljes az életismeretük, ők is csak afféle halavány emberkéek, elméleti sáppadozók voltak, akik az életküzdelem keserves tényeinek láttán kényes sipítozásba kezdtek. Mindenfélét lehet mondani például Buddháról, vagy tanítványáról Schopenhauerről is, de azt, hogy félemberek lettek volna, ilyet nem mondhat róluk egyetlen kritikusuk sem. Schopenhauer nem volt az élet élvezetére se képtelen s még a nagyravágyás sem volt ismeretlen előtte, épp úgy, mint Hamlet úrfi előtt sem.

Egyszóval: győzelem, hatalom, siker, vagyis a nagy életerők számos megnyilvánulásai nem oly dolgok, amelyek ne tűnnének impozánsnak, sőt, néhanap még kívánatosnak is olyan emberek előtt, akik az élet csorbítatlan teljét saját magukban is érzik. S akiknek szíve és elméje ennek ellenére mégiscsak véglegesen az embertársaikkal való szolidaritásra szánta rá magát. Sőt, éppen az tetszik nékem ezekben oly nagyon, hogy megvan bennük ez a veszélyes erő, vagy nevezzük úgy: démoni hatalom is, - mint Hamlet úrfiban, aki nem azért galambepéjű, mert alvajáró s az eszmék bolondja, vagy ama másokban, akinek a Durva hatalom teljében lehetett volna része: Buddha királyfiban, - s ezek mégse akartak többé e hatalommal élni, mert szívük nem engedte meg nekik. Élni, ez a legnagyobb parancs mirajtunk, embereken s nekünk nem lehet ezt a parancsot nem méltányolni magunkban és mégis, a másikat választani: mohóság helyett a szerénységet, kíméletlenség helyett a

gyengédséget, - ezek az édes lelkek ilyesmit tettek feladatukká. És ismétlem, nekem legjobban éppen ez tetszik bennük, hogy ők nem nyápic hipokriták, nem is gyengécske szenvelgők, - mert ilyenek is vannak az abszolút erkölcs hívei között, vagyis olyanok, akik a Durva küzdelem láttára lesütik szemüket, vagy pláne, akik úgy tesznek, mintha ilyesmiről nem is hallottak volna soha, vagy ha igen, azt csúnya kis dolognak ítélik, mintha nem ismernék önnön természetüket és annak ádáz indulatait, - de nem ezekről beszélek én. Akikről én beszélek, - még egyszer ismétlem, - nem szegényes szellemek: vértelen rajongók, vagy töprengők, hanem igenis, az emberi lét és tudat teljes hatalmasságai. Nem félemberek és nem öncsalók, - mert nem merő képmutatás-e és csupa szenvelgés megvetően elfordulni ama gáttalan és gigantikus erő látványától, mondván, hogy én nem vagyok olyan rossz fiú, mint a többi. Az én hőseim azt mondják: - én is olyan vagyok mint a többi, bennem is megvan, amit a többiben rossznak ítélek, épp ezért beszélek én saját magam ellen is. S amit ők rossznak ítélnék, azt nem ítélik egyszersmind minden ízében értéktelen silányságnak is. Mert hányszor monumentális a létért való küzdelem! s nem rejlik-e ilyenkor csakugyan valamelyes ördögi szépség is benne, vagy, - használjuk ez egyszer azt az önmagának ellentmondó kifejezést: nem lappang-e mégiscsak valamely ördögi igazság, mert a természet ősi, kegyetlen igazsága e kíméletlen küzdelemnek és vad erőinek földet rengető megnyilvánulásaiban?

Az erkölcs csakugyan a gyengék védelmére származott át égi helyéről ide, közénk, de származásának legimpozánsabb mozzanata éppen az, hogy sohasem a gyengék tették törvénné, hanem az erősek. A titáni Mózes például, vagy az eget rengető Buddha szerzetes, - éppen ezért véleményem szerint nincsen nagyobb

szemtelenység, mint egyes elfogulatlanságukkal, sőt démonizmusukkal kérkedő bölcselőknek az a gúnyos megállapítása, amelyet minden fajta leplezetlen erőszakosság oly szívesen tett magáévá, hogy az erkölcs nem egyéb, mint a gyengék menedéke és vígasza, – és csakis ennyi. Amiben persze benne foglaltatik az is, hogy az erőseknek ilyen inci-finci érzékenységre semmi szükségük. Csakhogy az erősekből lesznek a gyengék. „Láttam szegénységet, betegséget, öregséget és halált”, – mondotta Buddha szerzetes s még csak azt sem állíthatom, hogy éppen ezért: a félelmek okából van óhatatlanul szükségünk az erkölcs ideáljaira. Nyilván van ennek más oka is, ám erre még talán rátérek.

S hogy tanulságos volt-e számomra ez a két beszélgetés? kétségtelenül. Eredményeit a következőkben foglalhatom össze:

Ami tenlekedet illeti, azt csinálj magaddal, amit akarsz: légy akár remete is, ha semmiféle praktikummal megbékélni nem tudsz. Viszont embertársaidat nincs jogod olyan szempontok szerint megítélned, amelyek rájuk sohasem alkalmazhatók, mert számukra merőben idegenek, – pontosabban kifejezve: mindenkor számba kell vened azokat az erőket is, amelyek őket tapasztalataid szerint irányítani szokták. Mert hiába acsarkodol a szobádban, minden lelkieződöt összeszedve, hogy gáncsot vess valaminek, ami a messzeségben véleményed szerint rossz, – a zúgó folyam nem fog megállani lelked parancsolatára. S hacsak újra, meg újra meglepődnél is azon, ami rossz, ha mindig előről kezdenéd a felháborodást, tenleked akkor is okvetlenül gyermekesnek kell, hogy ítéljen, gyermekesen szigorúnak, mert akkor még az eszesebb szenteknél is kevésbé volnál béketűrő. Egyszóval: meg kell végül is szoknod, hogy milyen körülötted a világ, tehát sohase várd azt, hogy az élet

alkalmazkodjon követelményeidhez, mert az lehetetlen, hanem néked kell e tudomásvétel dolgában hozzá alkalmazkodnod és idomulnod, de persze, csakis ebben! És főként azért is, mert mihelyt felmérte ezeket az ismereteket, és magadévá tette tanulságait, már kevesebb csalódásban is lesz részed. Mert mi a csalódás? Tényszerű tapasztalata annak, hogy e világ nem olyan, amilyennek önzésünk, sem olyan, amilyennek erkölcsiségünk óhajtaná. S ha netán ez utóbbinak megfelelő tapasztalsz valahol, az lesz az igazi meglepetés számodra, és nem a fordítottja. Ennyit a tudomásvételről. Vagyis még egyszer: mi ekörül a megszívlelendő? Hogy nem csodálkozol és nem méltatlankodol ezentúl, nem követelőzöl, mert, hogy e világ milyen, azt véglegesen tudomásul vetted. S ez a magatartás még az erkölcsiséget is szolgálja. Mert már nem is korhol, és nem ostoroz, senkit se bánt, legfeljebb ha példájával, vagy némaságával tud hatni. Vajon nem így hat-e Buddha bírálómentes közönye, amelyet legtüzetesebb prédikációi közben is a világ létező rendje iránt tanúsít? (Jézus e tekintetben már nem ennyire következetes, mert hiszen ő mégiscsak korbácsot is használt a templom kufárai ellen.)

Persze, az ilyen ember már ezért se lehet nagyon élettéljes. Mert az-e valaki, akiben nincs többé felháborodás? aki meggyőződéséért küzdeni, lázadni nem hajlandó, de aki folyton ismeretei birtokában akar maradni, és vihara többé nincs, ahogy Schöndorff úr fejezte ki magát és az önzés szenvedélyességét is megveti? Igen, ez így van, az ilyen nem lehet élettéljes, igazat kell adnom Schöndorff úrnak. Csak abban nem adtam neki igazat, hogy ezeket az embereket gúnyolja, vagy kicsinyli. Elértek odáig, hogy nincs bennök többé lázadás, hogy tekintetük hűvös, arcuk mozdulatlan, - de mit kellett küzdeniök azért, hogy ennyi eredményt érjenek el

magukkal! Schöndorff úr kárhóztatja ezt az eredményt, viszont, velem együtt ő is azon a véleményen van, hogy olyasmi nincs is e világon, ami minden tekintetben áldásnak volna tekinthető. A tigris mindenkor életteljes, de nem etikus, a minden ízében etikus lény pedig nem lehet életteljes. Mégis áldás-e, hogy ez a felépítmény, az etikum létezett? Igen, áldás. Mert nélküle zabolátlan tigris volna mindenkor az ember.

Mindezt pedig mentségemül terjesztettem azok elé, akik magatartásomat unalmasnak ítélték, s ezt ma már azzal a vallomással teszem, hogy nyolcvanhárom éves létemre se szégyellem magam emiatt s hogy ma sem bántam meg, hogy e mellé az unalom mellé pártoltam.

Béketűrő, de azért veszélyes óriások

Az élet telje egyes gondolkodókban

Egyes hatalmasok nem a küzdelmet, hanem a jóságot választották

Ördögi szépség a harcban

Földi hatalmak védték a gyengét

Mit követelhetünk embertársainktól?

Tudomásul kell venni, hogy milyen az élet

Mi a csalódás?

- És most megint valamit a magam gondolataiból, - ez most jut eszembe, és nem kapcsolódik Schöndorff úrhoz, - folytatta egy másik alkalommal a Borzippai.

- Hadd hangsúlyozom megint, - mondotta, - hogy a praktikum az élet követelménye rajtunk, s hogy minden érzékszervünk praktikus berendezésű, tehát mindennemű primér szemléletünk is az, s a feledékenységre hajlamos emlékezésünk is. S ez utóbbi praktikum az, amely, minél többet gondolkodom róla, annál inkább etikusnak is tetszik előttem, már annál fogva is, mert feledés és megbocsátás

egy úton járnak. Igaz viszont, hogy a hála érzése ezzel szemben a jó emlékezés folyamánya, és én mégis ebben a mondásban látom egy nagyobb erkölcsiség reményét: a fülemüle és a müedzin is elfelejti, hogy énekelt, tégy te is úgy biszmillah! – mégpedig a következő okok miatt is:

Töprengést és gondolkodást persze, nehéz egymástól szétválasztani. Pedig e két dolog mégiscsak különbözik egymástól, a töprengőt a gondolkodótól sok minden különbözteti meg. Vegyük ehhez ezt a példát. De Quency lord, az angol külügyi szolgálat tagja buzgó ember volt és ismerni akarta azt a népet, amellyel dolga van, ennél fogva gyakran látogatott meg, és különböző, a keleti filozófia körébe vágókérdéseket tett fel, tanácsomat, és felvilágosításomat kérte, főként pedig a tibeti rejtélyes lélektan iránt mutatott érdeklődést, – ám ez mellékes is most. Ami ide tartozik, az csak annyi, hogy ez a rendkívül szerény ember néhány év előtt, mikor még Bombayban időztem, a következő furcsa kérést intézte hozzám:

Hogy vizsgálnám meg az ő unokaöccsét és gyámfiát, mert ő jobban bízik bennem, mint az itteni pénzsóvár idegorvosokban, hogy tenném meg, állapítanám meg, mi baja van a fiúnak. Mert ez a tizenhárom éves gyerek máris sötét tekintetű és oly különösen viselkedik. Egy nap például így szólt hozzám: – nem tudja, kedves nagybátyám, tegnap ez meg ez a sikári mért nézett rám oly szemrehányón? – De Quency lord erre mondta neki, hogy a sikárinak biztosan ezerféle baja-gondja van, ki tudná azt számon tartani, mért néz így, vagy úgy? De a fiú erre is csak a fejét rázta, legyintett, mint aki azt mondja: – te nem értesz engem, – és elment. Egy másik alkalommal a lord ezt mondta neki:

- Mért vagy te ilyen sötét és komor, te fiú?
- Mert árva gyerek vagyok, - felelte unokaöccse.

- Jó, ez igaz, ezt méltányolom is, - mondotta néki a lord.
- Csak figyelj fiam, ez a praktikus világ nem ér arra rá, hogy az okokkal törődjön. Az emberek tehát azt fogják mondani rád: - ez egy komor és kellemetlen fiatalember. - Jó lesz az?

- Csakhogy a nemes embereknek az a dolguk, hogy az okokkal is törődjenek, - felelte a fiú. - Nem maga mondta-e nekem a múltkor, hogy jobban fáj magának, ha valaki ártatlant, vagy védtelent ölnek meg, mint ha fegyveres kézzel a csatában esik el? Mert önkénytelenül is azt kérdezi: - hogyan halt meg? és mi oka volt a halálának? - Nem ezt mondta nekem?

- De igen, ezt mind én mondtam csakugyan, - felelte a lord, - a nemesebbje valóban az okokat is kutatja. Csak hány ilyen ember van, mit gondolsz, sok, vagy kevés? - kérdezte tőle.

- Azt szeretném, ha minél több volna, - felelte ez a konok fiú, és megint csak legyintett és elment.

A töprengés és gondolkodás közti különbség

A világ az okokkal nem törődik

A nemesebbje a cselekedet indokait is kutatja

- Egyszer aztán egy nála ritka, bizalmasabb percében megvallotta nekem, - mesélte a lord, - hogy bizony ő rám is neheztel. Nem nagyon, egy kicsit, mert egyszer, hat év előtt, mikor ő még kisfiú volt, wimbledoni házamban sonkát ettem, majd külföldi cseresnyét, és őt nem kínáltam meg, pedig ő, láthattam, könyörögve nézett rám. Ilyen apró dolgokon töri a fejét, még hat év után is, a nagyokat pedig, úgy látszik, észre se veszi. Távirat jött például, hogy anyám, az ő nagynyja, eltörte a lábát. - Szegény, - mondta ugyan erre eltűnődve, csakhogy épp aznap elég jó kedve volt. Délután még jobb kedve lett, ami már bosszantott és még arra is kért, engedném meg, hogy ő ma

lovagolhasson. Hát nem érzéketlen ez a kölyök? Miféle ember ez? - kérdezte a lord. Elhárító mozdulatot tettem.

- Orvosi munkára nem vállalkozom, - mondtam néki. - Annyit azonban már most közölhetek, s még csak látnom se kell őt, hogy nagyon okos, nagyon őszinte fiúnak tartom az unokaöccsét, Ezenfelül pedig töprengőnek. Mert a töprengők jó néhány jellemvonása megmutatkozik már abban is, amit excellenciád elbeszért.

- S hogy mint kell a töprengőt jellemezni? - folytattam, - mindenekelőtt azzal, hogy nem kétszer néz meg egy dolgot, hanem százszor, és mindig közelről. Vagyis a töprengők optikai viszonyai mások, mint a gondolkodókéi. Mindenkor úgy tesznek, mint a fizikus, mikor mikroszkópon vizsgál meg valamit. Csakhogy míg a fizikus a vizsgálat után, ha rosszul ég a szivarja, nem kutatja e parázsló égés molekuláris akadályait, hanem káromkodik, addig a töprengő, mondom, állandóan hajlamos a mikroszkópikus szemléletre, minthogy végleg erre van beállítva. S már ez is megkülönbözteti őt a gondolkodótól, akinek múlhatatlanul ki kell emelkednie ebből, különben a részletek rabja maradna s távlata sohase lehetne. Márpedig mi nem tudjuk, melyik az igazabb képe valaminek? ha az egész alakzatról értesülünk, vagy ha részleteiről? Mi csak azt tudjuk, hogy az egész inkább nekünk, embereknek való, vagyis, hogy a mi életünk inkább ezt követeli meg tőlünk. A töprengőt viszont éppen az jellemzi, hogy beleragadván a részletekbe, sohase természetes távlatából figyel valamely dologra, mint egészre, mondom, abból a távlatból, amely az emberi léleknek legjobban megfelel, tehát semmit sem észlel átabotában, az élet s főként az idő röpke és alig rögzíthető és részleteiben csak utólagosan szétteregethető természetének megfelelően, hanem erőszakot tesz magán és természetes figyelmén és aprólékos gonddal veszi újra

meg újra szemügyre ugyanazt, valamely dolognak legapróbb részleteit is. Lehet az ilyen ember helyes ítéletű? Soha. Még akkor sem, ha értelmes. Mert értelmesség és helyes ítélkezés kétféle adomány. Minthogy az is, amit életbölcösségnek nevezünk, - ez a harmadik adomány. Életbölcösség és helyes ítélkezés nem jól képzelhető el értelmesség nélkül, de ez utóbbi mégse teszi ki. Sok minden kellek még ahhoz, így mindenekelőtt az az érzék, amely úgy az idő múlását, mint a részleteknek az egészhez való viszonyát jól értékeli. Lehet-e tehát a töprengőben életbölcösség, vagy lehet-e őt olyan embernek tekinteni, akit nagystílusúnak nevezünk? Ezt még elképzelni se lehet. Természetes tehát, hogy ítéletében javarészt kicsinyes, aprólékos, amiből következik, hogy rendkívül haragszik például valamely jelentéktelenségért, amelyet a józan ész észre sem vesz, - e helyt mégis kénytelen vagyok a józan észre hivatkozni. - Ha pedig önbírálatra is hajlamos, ami ezeknél aránylag gyakoribb, mint másoknál, akkor önmagát emészti oly dolgokért, amelyeket a józan ész ugyancsak aprólékoságoknak ítélne s ugyanígy van a múlttal. Nem hagyja emlékezetében elhalványulni a dolgokat, mondhatni újra meg újra betanulja rossz emlékeit is, holott az emlékezet eredendően arra van ítélve, hogy gyógyítóan feledjen is, - a múlt távlata ugyanis épp olyan természetű, mint a térbeli távolság távlatai. De a töprengő reakciói is mindig későn érkezők, mert mindig az előző percen nyűglődik, tehát jelenjét rendszeren elszalasztja, félig éli, nincs egészen jelen a saját jelenében, tehát talpraesett feleletekre se képes, vagyis ő az, akiről tudni lehet, hogy mindig a l'esprit d'escalier embere. Az ilyen nem jókor kér bocsánatot, nem jókor vesz elégtételt, reakciói különben is mindig nehezen érthetőek, mert akkor vidám, mikor a józan ész ítélete szerint ez nincs helyén s akkor szomorú, mikor minden elképzelés szerint vidámnak kellene

mutatkoznia. E töprengő tehát annak a kettősségnek áldozata, amely bennünk eredendő mivoltunk és hozzászerzett tulajdonságaink kétféle szemlélete folytán létrejött. Az oroszán sohase töprengő.

A töprengés a mikroszkópikus vizsgálathoz hasonlít

Az egész helyett mindig a részletekre figyelni

Helyes ítélkezés és életbölcesség

A töprengő aprólékosságra való hajlama az önbírálatban is

A múlt természetes távlata gyógyító

A töprengő elkésett reakciói

S excellenciád elbeszéléséből ilyesmit véltem kiolvasni unokaöccsére vonatkozólag is. A sikari sötéten nézett rá s ez még másnap is bántotta őt, – minden gyengéd és figyelmes bánásmód se tudja soha elfeledtetni vele, hogy árva gyerek, mert ahelyett, hogy szabadulni igyekezne tőle, beleássa magát ebbe a szomorúságba, – s hogy hat év előtt nem kínálták meg valami étellel, az még ma is bántja s ami a nagyanja balesetét illeti: hogy emiatt nem mutatott szomorúságot, az nem jelenti azt, hogy közönyös természetű. Már említettem az imént, hogy a töprengők reakciói kiszámíthatatlanok. De hiszen gyakran a mieink is, ne tagadjuk. Mert hányszor történik meg velünk, hogy, ha netán szomorúságot követelne tőlünk valamely helyzet, hogy épp akkor alig tudunk úrrá lenni nevetésünkön, hogy épp akkor kicsapongó vidámak szeretnénk lenni. E lelki jelenség oka nyilván abban keresendő, hogy az érzelmek, e kényurak nem tűrik a parancsot s akár a hidraulikus prés, nyomásra még nagyobb nyomással felelnek. Aki tehát szomorúságot követel magától, az el lehet készülve arra a meglepetésre, hogy esetleg nevetni fog. Viszont megyünk az utcán, látunk egy üstfoltozót és ezen elkezdünk könnyezni, mert valamely rejtélyes kapcsolat folytán

eszünkbe jut róla az a szomorúság, amely ekkor meg ekkor nem akart hozzánk férkőzni. Ami nem is csoda. Egy Párisban élő elzászi származású sebész, akit még Párisból ismertem, de akivel csak egy későbbi műtétemmel kapcsolatban találkoztam össze Karlsruhe városában, egy élettani témájú beszélgetés közben egyszer így szólt hozzám:

- Bizony, hogy nem uralkodunk érzelmeinken. Mikor az anyóka fejkötőjével holtan feküdt a ravatalon, nem éreztem semmi bánatot. Azt mondhatnám, hogy szégyenszemre éppen ellenkezőleg. Tavasz volt, gyönyörűen sütött a nap s én borzongtam valami gyönyöröktől: talán az élet melegétől s ezt bizony szégyelltem. De ma már nem szégyellem, mert tudom, hogy mi ez. A pusztaság létezésnek az a rejtező, titkos öröme tört fel bennem, amely a lélek legmélyén munkál s amely oly ritkán mutatkozik meg annyira tisztán és határozottan az ember előtt, mint ahogy a gyermek s talán a vadember érzi, - minthogy elborítják, elhomályosítják a ráakódó gondok és a hétköznapi zűrzavara. Míg aztán egy vihar el nem söpri mindezt s az ember csodálkozva kezdi érezni, hogy örül az életének. Egyszóval, ismétlem, az aktualitás pillanatában, anyám halálakor nem éreztem semmi különös fájdalmat. Ami azért is érthető, mert a lélek a túl nagy benyomások, támadások előtt hamar bezárul, vagyis védekezik, a külvilágot tehát nem akarja többé tudomásul venni, nem ereszti be magához, - mi sebészek ennek testi megfelelőjét *défense*-nek nevezzük. Az se csoda tehát, hogy, mikor néhány nap múlva párisi házmeesterem megmutatja nékem, hogy milyen szép elzászi fejkötőt vett unokájának, elkezdek ezen sírni. A házmeester rám bámul. - Ne haragudjon, - mondom neki, - ez különös dolog, de anyám is hasonló fejkötőt hordott, amíg élt. - Ennek testi megfelelőjét viszont *diszlokáció*-nak nevezzük mi sebészek.

Ha tudniillik valamely szerv, vagy redő nem oda kapcsolódik, ahova kellett volna. - Ezt mondta nekem a párisi sebész.

- S ilyesmi történt valószínűleg excellenciád unokaöccsével is. A nagyanyjáról szóló közlést vagy nem vette rögtön tudomásul vagy az nem oda kapcsolódott, ahova kellett volna s ő nem alakoskodó fiú, ami dicséretére válik. - Ilyesmiket próbáltam de Quency lord elé terjeszteni unokaöccse ügyében, most pedig folytatom azt, amit e tárgyban még mondani akarok. Vagyis a múltak természetes távlatáról s arról az erkölcsösnek ítéltető praktikumról akarok szólni, amelyet természetünk az emlékek elhalványodásával hoz létre bennünk.

De még mielőtt erre rátérnék, jut eszembe még valami, - folytatta a Borzippai. - Mert az elzászi orvos történetéhez hasonlót Schöndorff úr is mesélt nekem.

- Anyámat felkereste egy távoli nőrokona, - mesélte, - és azt mondta neki: - Ma van húsz éve, hogy szegény uramat eltemettük. - Erre hát anyám bólogat, részvétét fejezi ki, miegymás. De az asszony így folytatja: - s a temetésével kapcsolatban nékem borzasztó élményem van ám Fanni. Mert képzeld csak el, mi történt. Mikor temettük szegényt, éppen megeredt az eső, de aztán elállt. Gondoltam, hogy mindenesetre jó lesz óvatosnak lenni s minthogy szegény megboldogultamnak volt egy vadonatúj szürke selyem esernyője, ezt mindenesetre Hellmuth fiam karjára akasztottam. Megyünk a temetőbe, ott állunk a nyitott sírnál, szemem odatéved Hellmuthom karjára, hát mit látok? Képzeld, Hellmuthom karján nincs ott az esernyő. Gondolom magamban: Jézus, hova lett? Temetés után szaladok a ravatalozó terembe, hát ott sincs. Egyszóval ellopták, ellopták. Képzeld, leemelték Hellmuthom karjáról. Amilyen mulya ez a fiú, hagyta. Persze, hogy hagyta, ez mindent hagy. Ami pedig ezt a dolgot illeti,

megútáltam én akkor az egész eklézsiát mindenestül, hogy képesek ilyen szent napon, egy temetésen lopni, hallottál már ilyet? És valahányszor ez eszembe jut, mindig borzadok tőlük, még ma is.

Ennyi volt, amit Schöndorff úr el akart mondani nekem, csak azért, hogy e történethez megtehesse észrevételeit. S ezek a következők voltak:

- Hogy ez az asszony nem a főakcióra, nem a temetésre figyelt, továbbá, hogy nem a férje halálán való bánata töltötte el egészen, ez még természetesnek mondható. Mert a lélek, ha van rá ideje, a katasztrófák elől elzárkózik, úgy tesz, mint a róka, hogy előbb fedezéket keres, aztán onnan elinal. Épp ezért azt is lehetne mondani, hogy az ember a katasztrófák idején igen gyakran lélektelen, mármint olyan értelemben véve, hogy nem felel meg annak, amit várnak tőle a fájdalmait, a katasztrófával kapcsolatos reakcióit illetőleg. Megeshetik tehát, hogy épp ilyenkor váratlan örömök csapnak fel benne, amelyek eddig megnyilvánulásukban akadályozottak voltak. Ezek a mélyből csapnak fel, a lélek perifériái viszont szórakozott állapotot mutatnak és csekély, mellékes dolgokra koncentrálnak szinte megdöbbenő hirtelenséggel. Amit tehát ez az öregasszony a szürke esernyőről és elvesztése fölötti fájdalmáról beszélt, számomra tökéletesen érthető. A dolog tehát eddig rendben volna. De ha még egy idő után is, pláne ha húsz év után is ezt az esernyőt fájlalja olyankor, mikor férje temetésére visszaemlékezik, ez már élénkebb világot vet lelki alkatára, mint az eddigi történet. Jelenti pedig a következőket: hogy ő még most is approbálja, szentesíti azt az eseményekkel szemben lélektelennek mondható és szórakozott állapotát, amelyben a temetés napján leledzett, ez a manifesztáció lelki szegénységre és butaságra vall. Hogy még húsz év múlva is borzasztónak

tud tartani valamit, ami az igazi katasztrófához képest nemhogy csekélységnek, de semmiségnek mondható.

- Ne tévesszük ezt össze azzal, amit ítéletképtelenségnek nevezek, - folytatta Schöndorff úr, - mert ez már nem az ítélkezés dolga, ez már az egész lélek dolga. - S aztán még hozzátette:

- Különböen ugyanez a véleményem vonatkozik az embernek olyan lélekállapotaira is, amelyekben önmaga előtt is állatnak bizonyul. Ha például bánata mellett némi örömet is érez valamely közeli rokona elhunytán, a várható örökség reményében, - nem tehet róla, hogy örömet is érez, de ha nem szégyelli magát emiatt, ha megmarad emellett, vagyis approbálja ezt az örömet, ha nem szűri ki magából, ahogy a piszkos salakot szokás, akkor véglegesen állatnak bizonyul.

- Az az anyag is te vagy, no de a szűrő is te vagy, - szoktam én mondani olyan fiatal embereknek, akik egyes filozófusok hatása alatt büszkélkedni kezdenek állati mivoltukkal.

- Ne az állatot istápolj magadban, mert abból van benned elég. Inkább csitítsd ezt az állatot, amennyire lehet s az embert támogasd magadban, - szoktam mondani nekik.

A viharok felszínre hozzák a rejtőző életörömet

A lélek a túlnagy benyomásokat kizárja

Diszlokáció

A katasztrófák és a lélek mélye

A katasztrófák és a lélek perifériái

A lélek esetlegességeinek approbációja

A szűrő is te vagy

Nem szükséges az állatot istápolni

Beszéljünk hát végre az emlékezés mivoltáról és törvényeiről is, – kezdett bele egy alkalommal a Borzippai egyik kedvenc témájának fejtegetésébe. – Ez megint az én dolgom és nem Schöndorff úré, – tette hozzá. – Az európai törvénykönyvek magukévá tették az elévülést. Ez tíz év, vagy harminc év is, erre már nem emlékezem. Mindenesetre helyesen tették: a feledés princípiumának, ennek a fontos praktikumnak helyet kell adni az ember feletti ítélkezésben is. Csak mi történik ezen belül, mit tesz a bíróság? Hogy mit tesz, azt egy vidéki angol bíróság előtt jól fejezte ki egy igen képzett ottani ügyvéd.

– Lám mit művel az ügyész úr, – kezdte. – Mindjárt megmondom. Ez a szegény, tudatlan dajka, aki itt áll önök előtt, aki nyolc évig bujdosott a gyarmatokon s akit végül is honvágya kergetett időnek előtte haza, ez az ostoba dajka valóban rettenetes hibát követett el valaha, kilenc év előtt, de a gyermek, aki vigyázatlansága folytán elpusztult, már rég elporladt, sírján már régen virágok nőnek, kis barátai elfeledték, egyik se kérdezi többé: – hol van a kis Dick? És mért nem játszik velünk? – Mindeközben a gyermek apja is meghalt, anyja is férjhez ment újból s új gyermekei születtek, egyszóval az elmúlás már-már befűtta homokjával e szegény kis áldozat emlékezetét. Ami úgy is kifejezhető, hogy a feledés érdekében teljes, elementáris hatalmával lépett be e történet tragikumába a világ egyik legősibb hatalma: a természetes elévülés. De, ami régen volt, azzal szemben, véleményem szerint az erkölcs is nagyobb megbocsátást követel s itt történetesen egy úton is halad lelkünk eredendő természetével, amely feledésre van ítélve. Feledés és megbocsátás ugyanis egyazon eredményre vezetnek, ha e kettő nem is tekinthető erkölcsi szempontból azonosnak, még kevésbé egyértékűnek. De aki sérelmeinek feledésére nemcsak hajlamos, hanem ezt a hajlamát még istápolja is magában,

az praktikusan jár el, amellet azonban erkölcsösen is, ez a véleményem. De lám a jogtudomány is, amely igen praktikus tudomány, nem vett-e már régen példát a természettől a feledés dolgában? nem teremtette-e meg az elévülést? bárha jól tudom, nem teheti ezt oly mértékben, mint ahogy azt emberi életünk praktikuma megkövetelné, no de mégis! Hogy mily mértékben feledékeny az emberi lény, arra hadd hozok példát. Mikor bizonyos jogbölcseleti tanulmányok végett Párisban időztem, egy nap bementem egyik ottani kollégámmal a Café de la Paix nevezetű híres kávéházba, ahol egy ember, akit egyéb ügyekből kifolyólag jól ismertem, igen alázatosan köszönt nekem. - Ki ez? - kérdezte a kollégám. - Megmondtam a nevét. - Ah, ah, - mondja ő, - emlékszem a nevére. Nem volt ennek valamiféle szerelmi tragédiája néhány év előtt? Mondtam: igen. S mikor ez a kollégám az órájára nézett és sietve elrohant, odamentem az alázatos emberhez. Így szóltam hozzá: - Mikor a maga sikkasztása öt év előtt kiderült, maga nyilván azt hitte, hogy még a falak is magát nézik és azt kiáltják: - íme, itt megy a sikkasztó. - Holott hát az emberek olvasták a nevét, aztán vacsorázni mentek és másnap már alig emlékeztek az egészre. Barátai talán inkább, bár azok is! ha némelyik örült is az ön balsorsának, de aztán saját balsorsa foglalkoztatta jobban őt s egy év múlva ő is csak homályosan emlékezett már az esetre. S ön ezért lőtte szíven magát. Akusztikus érzék fiatal barátom, az hiányzik önből, akusztikus érzék! Az ön ügye másnak nem lehet annyira fontos, mint saját magának, ezt kell jól megértenie. - S itt elmondtam neki, hogy őreá, mint egy szerelmi tragédia hősére emlékezett az előbb vissza valaki. - Látja, - mondtam, - némely büntettesek nagyszerűen értik ezt a világot. Itt nemrég egy vidéki orvos két csecsemőt vakított meg túlerős szemcseppekkel, de büntetése kitöltése után mégis úgy viselkedett a népes Nizzában, mint egy nemzeti hős.

Kérem a patróntól: - Ki ez az úr? - Valami híres ember, - feleli nékem. De volt itt egy sikkasztó színigazgató is. Valahogy még kimászott a súlyos büntetésből, de nagyon csúnyán. Átment hozzánk, Angliába, néhány év múlva visszajött ide s a színházi világ Cézárja lett: a tekintély és színészi félelem atyja. - Ezt mondtam ennek a fiatalembernek s ugyanezt mondom most is magas Bíróság! Igaz, hogy mi angolok nem vagyunk ennyire feledékenyek, no de mégis! Mit tesz itt az ügyész úr? Most már rátérek erre is. Mikor már régen elcsitult a bűncselekmény okozta fájdalom, már fű nő a sírokon, s egy új világ sarjad körülöttünk, feláll egy taláros úr s álmos szívében felveri a régi felháborodást, minden erejével jelenvalóvá akarja tenni azt, ami már régen elmúlt, elhalványodott, vagyis mit tesz? erőszakot tesz a lélek természetes folyamatán, a régmúltat erőszakosan visszaidézi, haragját mesterségesen aktualizálja, - nem különös dolog ez? Magas Bíróság! Azt szoktam mondani, hogy még egy pofonhoz is spontaneitás kell, vagyis rögtön kell adni, akkor, amikor esedékes. Mert mi volna, ha a következőképp cselekednénk: engem, tegyük fel, nagyon megsért valaki s akkor semmit se szólok, de egy hónapi rágódás után elhatározom, hogy ezért arcul fogom ütni. Megvárom tehát a lakása előtt s mikor kilép onnan, meg is teszem, - akkor, mikor a dolog már inaktuális, mikor az illető saját szavaira esetleg már alig is emlékszik, - nem volna ez embertelen, sőt nevetséges cselekedet is? S nagy kár volna, ha a törvénykezés nem óvakodna ettől a hibától, erre int minket a jogbölcseleti meggondolás, amely tudományunk mestere vagyok, - de az a nagyszerű praktikum is, amelyet joggyakorlatnak nevezünk. S lám még a tigrisbe is dühöt látszik csempészni a természet, mikor ártatlan áldozatára lecsap, hogy több oka legyen megölni. Nekünk legalább is úgy tetszik, hogy neki magának van erre szüksége, mert szemünkben az indulat

jobban indokolja a kegyetlenséget, még az éhségnél is. Vajon nem úgy van-e, hogy még a törvénykezés is méltányolja e bűncselekmények mérlegelésekor az indulat hatalmát s enyhébben bünteti például a hirtelen felháborodásból eredő ölést, mint amelyet valaki előzetes mérlegelés alapján, hidegen követ el? S nem úgy van-e, hogy a hirtelen dühkitörés, amely voltaképp állati mivoltunk megnyilvánulása bennünk, ilyen esetekben mégis erkölcsileg emberségesebbnek ítéltetik, mint a hideg eltökéltség, amelyet elvetemültségnek nevezünk? S épp ez az elvetemültség az, amelyre az állat nem képes, tehát váltig emberinek kell tartanunk, vagyis, sajnós, az állati önzés emberi kivitelének. Tekintsük tehát úgy, mint emberi mivoltunk áldásának másik felét, a benne rejlő átkot.

De talán kár is mindezzel foglalkozni most. Amit itt mondani akarok, az csak ennyi: kimondatott felőlünk, hogy a nekünk juttatott jóra emlékeznünk kell, viszont a régi sérelmeinkre, amennyire lehet, kevésbé, mert ez az erkölcsös ember dolga e világon. Továbbá tehát: hogy a friss felháborodásnak is több joga van a szigorhoz, mint az erővel felszított felháborodásnak. És ezzel végeztem. Enyhe ítéletet kérek.

Így szólt a védő és leült. Szavai után egy pillanatig csend állt be a teremben. Erre megint felállott az ügyész s legnagyobb meglepetésemre kijelentette, hogy ebben az esetben igazat ad a védőnek, ama véleményének fenntartásával, hogy a túlságos enyheségtől is óvakodni kell, különben a bűnözés elhatalmasodna Angliában. Mert ha mindenkor enyhék vagyunk, ezzel istápoljuk a gonoszságot, tehát erkölcstelenek vagyunk. Ha igazán praktikusok akarunk lenni, akkor tartsuk magunkat az embernek mindkét természetes hajlamához, egyfelől a tartós emlékezéshez, mert az is megadatott néki, tehát a

megtorláshoz, amely bizonyos szempontból erkölcsös is, mert útját állja a rossznak, – de a megtorlás elve azért is helyénvaló, mert a túlságosan feledékeny ember szintén erkölcstelen, – másrészt legyünk a megbocsátás és feledés hajlamától is áthatva, de csakis akkor, és ott, ahol az indokok ezt lehetővé teszik számunkra. És jelen esetben ez utóbbi méltányos dolognak látszik, ebben van igaza a védőnek. Így szólt az ügyész.

S a bíróság, ez a csodálatos angol bíróság is a védőnek adott igazat, mert rendkívül enyhe ítéletet hozott. És én is igazat adtam neki.

Magam én úgy kerültem a hallgatóság közé, hogy az a muzulmán orvos, aki ezt a szegény öregasszonyt oltalmába vette Beirutban, táviratilag kért meg, hogy menjek át Párisból a tárgyalására, és értesítsem a dolog kimeneteléről.

S hogy én mit szoltam mindehhez? Akkor még nem tartottam ott, hogy ilyen kérdésekben tisztán lássak. Nem is igen tudtam még ilyesmivel behatóbban foglalkozni, még a módját se tudtam, hogy fogjak hozzá? Már nem voltam annyira fiatal, és mégis, sok tekintetben gyerekes maradtam: őszintén szólva engem még akkor is a legmagasabb bölcselet érdekelt, – hogy mért is élünk? hogy halhatatlan-e az ember lelke? hogy a parányra, meg az óriásra egyazon törvény vonatkozik-e? meg ilyesmi. S itt újból hangsúlyoznom kell, hogy jóval később ugyan, de mégiscsak Schöndorff úr volt az, aki sok más jótéteménye mellett a nagyról a kicsire, s a megoldhatatlan kérdésekről a megoldhatókra irányította figyelmemet.

Elévülés

A lélek feledésre van ítélve

Ügyem másnak nem olyan fontos, mint nekem

A régmúltat erőszakosan visszaidézni

Egy pofonhoz is spontaneitás kell

A tigrisbe dühöt csempész a természet

S egy nap elmeséltem néki ezt az angol tárgyalást, s ő nagyon megharagudott rám, ma már nem is emlékszem rá, miért? Pedig akkor már jóval fejlettebb állapotomban voltam a párisinál, óvatosabb is lettem ítéleteimben, és mégis! Valami ingerlő konokság lehetett bennem még akkor is, - szó ami szó, az ügyész beszédéről volt valami vita köztünk, és evvel kapcsolatban a tartós emlékezésről, és Schöndorff úr annyira megdühödött, valóságos dührohamot kapott tőlem. Ezt kiáltotta:

- Eh, nem vesződöm én magával tovább. Úgy látszik, mégiscsak a vérem ellen valók maguk, mert vérlázítóak a keletiek, mert folyton a forró naptányérba akarnak belenézni, mint a tehenek alkonyatkor. - Ezt kiáltotta, és máris otthagyt Karlsruhéban, egy csúnya kelésemmel, amelyről pedig tudta, hogy itt szeretném egy régi ismerősömmel megoperáltatni. Fogta magát, és nélkülem tovább vándorolt észak felé. S lám, ez a szó is, megvallom, nagyon hatott rám, mint Schöndorffnak nem egy kitűnő észrevétele. Alighanem ez is nagyot változtatott rajtam. Ám ez mellékes most, folytatom, amit mondani akarok.

És most ne neved rajtam, ó Hábi-Szádi barátom. Hisz téged is mindig érdekelt az oroszlan, ne csodálkozz tehát, hogy engem is. Azt is tudod rólam, hogy már a Borzippáról való álmom előtt is, sőt, jóval előtte is nagyon érdekelt engem a rejtélyes lélektan, már annál fogva is, mert nagy hipnótikus erő van bennem. S épp akkor értesültem arról is, hogy egy Winterry nevű, volt német katonatiszt, a tibetiekhez hasonlóan, távhipnótikus kísérleteket folytat, mégpedig nagy sikerrel. Gondoltam magamban, mért ne próbálnám meg én is? hátha sikerül visszavarázsolnom a kedves és dühös Schöndorff urat. Ő vissza fog jönni és elnézésemet fogja kérni, amiért ilyen gorombán itt

hagyott, - így határoztam felőle. Mindenesetre előbb kipróbálom azonban, van-e még ilyen erőm, mert már rég nem éltem vele s itt eszembe jutott valami. - Úgy van, kipróbálom magamat, Ezenfelül pedig kísérletet teszek, hátha megoldom ugyanakkor azt a kérdést is, hogy létezik-e hát az állatvilágban tartós emlékezés? Mert ha igen, akkor igaza volt az angol ügyésznek és Schöndorff úrnak is, mikor azt állította, hogy a tartósabb emlékezés is természetes adománya az embernek. Úgy határoztam továbbá, hogy ezt a kísérletet valamely nem-domesztikált, fejlett állaton fogom kezdeni. A szervetlen világban ugyanis semmiféle olyan jelenség nincs, amely akár nyomaiban is hasonlítana az emlékezésre, ott tehát nincs keresnivaló, alacsonyrendű állatok kurta emlékezésével már találkoztam itt-ott, egyes állat-lélektani leírásokban, de hát ez se felelt meg annak, amire kíváncsi voltam. Elmentem tehát az állatkertbe s ott egy állat-lélektanban jártas állat-ápoló elmondott ugyan nekem egy csodálatos történetet egyik ázsiai elefántjáról, amely hónapok múlva bosszulta meg magát valakin, aki ormányával visszaélt, de én ezzel sem elégedtem meg, már azért sem, mert magam akartam erre vonatkozólag tapasztalatokat szerezni. Volt ott egy gyönyörű hímoroslán, annak ketrece elé álltam körülbelül két méternyire s először arra kényszerítettem az állatot, hogy szembenézzen velem. Aztán parancsomra még ásított is, de elaludni nem akart. Végre némi erőfeszítések után a feje lehanyatlott, de csak néhány percre, mert aztán megrázta fejét, nagyot hördült és máris valóságos dührohamot kapott. Fújva, őrjöngve ugrott neki a ketrecnek, hogy kitörjön rajta és agyonvágjon. Közelebb léptem hozzá, susogtam neki, erre kissé megnyugodott ugyan, de aztán hatalmas mancsával megint rávágott a rácsra. Ekkor hát elmentem onnan. Ezek után operált meg régi ismerősöm, a már említett Böckman doktor, aki bizonyos béloperációk tanulmányozása végett tartózkodott

Karlsruhe kórházában egyik neves sebész keze alatt. Vagy három hét múlva megint elmegyek az állatkertbe s íme az oroszán alighogy meglát, azonnal nekem ugrik. Ma már tudom: gyerekes kísérlet volt, de számomra akkor tökéletesen meggyőző, – tehát igaza lett az angol ügyésznek, jelenvaló volt tehát a tartós emlékezés.

Aztán hát megjött Schöndorff úr is. Hogy parancsomra-e, azt persze nem tudom, tény az, hogy megjött, itt volt s mi nagyon örültünk egymásnak.

Ő már visszatért Berlinbe, de lelkiismeretfurdalásokat érzett miattam, mert mégiscsak betegen hagyott itt, addigra persze a dühe is elpárolgott már. Közben felkereste őt egy barátja is, egy berlini író, a nevét nem mondhatja meg és szokása szerint megint saját magáról beszélt, de ez esetben igen figyelemreméltó dolgokat, éppen olyasmit, ami voltaképp utolsó vitánk anyagába vág. S ekkor már muszáj volt eljönnie, hogy mindezt elmondja, annál is inkább, mert még álmodott is rólam, képzeljem. Táviratozott tehát a kórháznak, hogy itt vagyok-e még és nem haltam-e meg s mikor kiderült, hogy itt vagyok, szabadságot kért a szerkesztőségben és eljött. Nagyot nevettem.

– Most mit nevet ezen, maga konok hagymaevő, – kiáltott fel, megint csak dühre gerjedve. Majd gyorsan hozzá tette:

– No sértsen már meg, sértsen már meg, mert megőrülök, ne vágjon olyan ájtatos arcokat a gorombaságaimhoz. – Még nagyobbat nevettem.

S ekkor hát elmondtam neki az oroszlánal való esetemet s a vele való távol-szuggesztiós kísérletemet s megkérdeztem tőle, hogy mit gondol, nincs-e kapcsolat az én kísérletem és az ő ideutazása között?

– Oh maga veszedelmes alak! – kiáltott fel és most már ő is nevetett. – Hát ezért kellett nekem idejönni? – De azért

rögtön utána kijavította egy tévedésemet is.

- A tartós emlékezés spontán dolog, - éppen ezen kaptunk hajba. Az angol ügyésznek tehát igaza volt. De erőszakosan rögzített emlékezés is létezik, ebben viszont a védőnek van igaza, ha nem is húzott határvonalat e kettő közé. Ez viszont hiba. Mert erre igenis szükség van, a kettő között ugyanis óriási a különbség, - mondotta Schöndorff úr s ekkor hát elmesélte a már említett berlini író történetét is, amely éppen ezt a kérdést világítja meg. E történet így hangzik:

Hogy ez a barátja mindenképpen bolondos ember, egyébként okos is, csak épp ma, hatvan éves korában is épp oly extravagáns, mint amilyen harminc év előtt volt. Különös ötletei vannak s arról nevezetes, hogy eszeveszett kísérleteket tesz önmagával. Mindenekelőtt nagy fecsegő s ezt ő tudja magáról s talán ez bosszantja legjobban. Ezért elhatározta, hogy lelki gyakorlatként fél évig egyetlen szót se szól senkihez. S ezt végig is vitte, úgy viselkedett, mint a némák, csak utána épp olyan fecsegő lett, mint volt azelőtt. S ez még jobban bosszantotta. Mert azt mondja: az egész élet amúgy is a hibák sorozata s aki sokat beszél, az szükségszerűen több ostobaságot is beszél, mint aki hallgatag. Épp ennél fogva őneki semmi tekintélye sincs és nem is lehet. Mert el kell képzelni: aki hallgatag, annak csupa ostobaság foroghat a fejében, csak hogy nem szól semmit, csak rejtélyesen mosolyog. S mi az, aminek tekintélye van ezen a pimasz világon? Annak ami rejtélyes, mert felveri a képzeletet. - Isten tudja, miket gondol rólam ez a mosolygó, - mondják magukban az emberek erről a baromról és szégyellik magukat előtte, hogy mért is járt olyan sokat a szájuk.

Mert a fecsegő? akár a békák a tóparton, vagy a verebek a ligetek fáin: isten tudja, hogy mért csinálják? ki akarják-e terjeszteni mivoltukat az egész világegyetemre, kitöltvén

legalább hangjaikkal a messzi teret? Vagy hírül akarják adni a világegyetemnek, hogy ők is vannak? Menjen el valaki a Tiergartenba alkonyattájban és hallgassa meg a verebeket. Zűrzavar, hangzavar, össze-vissza való csivitelés, ezek megértik egymást? - muszáj, hogy ezt kérdezze magától. Csakhogy ezek nem azért zajonganak, hogy meg is értsék egymást. És pontosan ilyenek a fecsegők. Muszáj zajonganiok, - mondotta a barátom szomorúan. - És ennyi az egész, - mondta bólogatva.

- Viszont, és viszont a hallgatók, - folytatta, - mi van a hallgatókkal? Egyrészt, voltaképp e világ legszemtelenebb népsége. Mert van-e annál pimaszabb fickó, mint aki állandóan unalmas mer lenni? Hát ilyen a hallgató ember. Ezenfelül pedig megmarad butaságában. Mert jól fejlődik-e az ilyen? Aki nem ütközik soha semmibe, aki kerüli az ellentéteket, mert síma, mint az ángolna, - nem veszít az ilyen állandóan a játszmán? Mert vegyük csak ezt: hány olyan ember van, aki addig-addig beszél, míg rá nem eszmél a véleményére, - egyszóval, beszéd közben jön meg az esze. S viszont, hány olyan hallgató van, aki saját némaságába már-már belefullad. Szeretne kitörni, mint a túlfűtött kazán, de nem tud, és irigyen bámulja még az efféle silány fecsegőt is. Épp eleget röhögtem én ezeken. Mit szólsz ehhez? - kérdezi tőlem a barátom.

- Akkor mért nem vagy megelégedve azzal, hogy fecsegsz? - kérdeztem tőle. Amire szomorúan nézett rám.

- Mit akarsz? - azt mondja. - Mindenki a maga nyomorúságát cipeli. A hallgató az övét, s én a magamét. És ki-ki irigylis a másikat. És megint csak ennyi az egész, - mondta gúnyosan.

- Hát ilyen okosságokkal, s amellet ilyen zűrzavarral volt teli a feje mindig, mióta csak ismerem, - mesélte Schöndorff úr, - a saját fecsegése miatti bánata csak nem

akart véget érni. Hányszor mesélte nekem, hogy, ha tükörbe tévedt pillantása, szembeköpte tükörképét, és azt kiáltotta neki:

- Te dögletes fecsegő! - Sokféle anyagi bajain kívül ez volt egyik fő-főbaja. S a másik: hogy olyan rettenetesen nehézkes. Mert fecseg ugyan, de talpraesett válaszokat adni mégse tudott soha. S mint mondotta, ez fáj neki talán legjobban egész életében. Pedig hányszor van erre szükség! Ha megbántják, elpirul, dadog, aztán hazamegy, és esetleg három hónapig is azon töpreng, hogy mit kellett volna felelnie. S ez némely fontos ügyeiben végzetesen rossz hatással van reá, - ezt mesélte nekem most is, mikor eljött hozzám. Oly kétségbeejtő ez a tehetetlensége, hogy már-már az öngyilkosságba kergeti. Hogy hallgassam meg például ezt az esetét. Ő csak egyszer volt szerelmes életében, bár még ez se biztos. Lehet, hogy sohase volt, csak azt hitte akkor, mivelhogy az ember szeretne szerelmes lenni, a legtöbbje így van ezzel, tudvalevő. No de mindegy. Annyi tény, hogy egész életében foglalkozott elméjében ezzel a hölgyvel. S ez a hölgy negyven év előtt írt neki egy rendkívül szellemes, de végtelenül szemtelen levelet, amely azonban olyan okos volt, olyannyira gúzsba kötötte, lefegyverezte őt, hogy akárhogy törte rajta a fejét, nem tudott rá semmit se felelni. S ő, megvallja, hogy még most is, negyven év után is sokszor rajtakapta magát, hogy ezen a válaszon törje a fejét. De most végre sikerült két nagyszerű levelet írnia neki, előbb az egyiket, s két hónap múlva a másikat. S ezt a másodikat ő most, a saját maga ellen való eszeveszett dühében, el akarta küldeni neki, negyven év előtti keltezéssel. Igen, képzeljem, ezt akarta tenni, igaz, hogy csak egy pillanatra merült fel benne ez a gondolat, de micsoda erővel! Hogy legyen akármi, ő elküldi, s hogy én mit szólok ehhez a tébolyhoz? - Előbb rábámultam, aztán nagyot nevettem.

- Ne neved, - azt mondja, - tudom, hogy ez csupa ostobaság. És mégis! Az ingere akkora volt, hogy majd beleestem a kádba, mert éppen fürödni készültem. S mint ilyenkor lenni szokott, pillanatok alatt óriási tervek merültek fel bennem. Hogy Kínán, a Fülöp-szigeteken, Grönlandon és Kamcsatkán keresztül menjen a levél, - ott mindenütt vannak ismerőseim, azok tétessenek rá mindenütt póstai pecsétet, vagyis olyan látszata legyen, mintha a levél negyven évig vándorolt volna ide meg oda, amíg végre eljutott hozzá, egykori szerelmemhez, Dél-Amerikába, ahol most él. - Ennyi volt az, amit erről az ügyről közölni akart velem. És hogy eddig rendben is volna ez a dolog. Voltaképp nem is itt van a baj. Hanem az a baj, hogy ez a hölgy nyilván nem is emlékszik már a saját szemtelenségeire.

- No ugye látod, - feleltem én. - Nem volna okosabb és praktikusabb, ha te is elfelejtenéd?

- Én nem tudok semmit sem elfelejteni, - mondotta ő. - Különösen nem az olyan sérelmeimet, amelyekre nem tudtam felelni. Márpedig sok van ilyen, velem született, átkozott nehézkességemnél fogva. Nekem tízezer elégtételre volna szükségem. De nem is hagyom, hogy a rajtam esett gyalázatot elfeledjem, ezeket én állandóan magolom. Ennélfogva úgy élnek ma is bennem, mint valaha.

- És mit csinálsz majd velük a sírban? - kérdeztem tőle.

- Nem tudom, - felelte ő. - Csak annyit tudok, hogy úgy ragaszkodom hozzájuk, mint zsugori ember a kincseihez, és hogy hajlandó vagyok érdekükben olyan eszeveszett ostobaságokon törni a fejem, mint amilyen ez az átkozott levél-história is. Ha ezt másnak elmondanám, biztosan azt hinné, hogy elment az eszem. No de mindegy, gondoljanak rólam, amit akarnak. Annyi bizonyos, hogy én halott emberekkel is tovább vitatkozom. S néha azon kapom rajta

magam, hogy a nekik adandó válaszomat is magolom, - mit mondjak? Úgy látszik, abban reménykedem, hogy még találkozni fogok velük odaát.

A tartósabb emlékezés is természeti adottság

Életünk hibák sorozatából áll

A hallgatagság dicsérete

Egyes létezők betöltik hangjukkal a teret

Aki mer unalmas lenni

A fecsegés előnyei

Sérelmekhez ragaszkodni

Halottakkal tovább vitázni

- De visszatérve késői levelem dolgára, ennek gondolata nemcsak nonszensz, de sok ostobaság is rejlik benne, tudom, - folytatta elbeszélését a barátom. - Mert feltéve, hogy ő is emlékezne egykori levelére, hátha nem is tudta, hogy megsértett vele? Hátha az nem is volt szándékában, csak butaságában sértett meg? akkor ott áll egy ártatlan vénasszony, és én vagyok a gyalázatos sértő, a brutális támadó. De ha meg is akart bántani, ami valószínűbb, akkor is, hogy emlékezzen ő már arra, hogy akart, vagy nem akart? Egyszerűen nem vesz róla többé tudomást, tiltakozik az ellen, hogy ő valaha is ilyen pimasz és Durva volt, tehát lehazudja, letagadja, hogy ez meg ez állt volna abban a levélben s akkor ott állok én a levegővel hadakozva. Nem igaz? Úgy látszik tehát, hogy egykori sérelmekért elégtételt venni soha többé nem lehet, ha az ember a kellő pillanatot elszalajtott. Mindezekért nem is küldeném el tehát azt a levelet, - mondotta ki a barátom véghatározatként. S hogy mit szólok ehhez? - kérdezi megint.

- Azt szólok, hogy némely betegségek ellen sem női gyógyító fű a kertekben és abba is bele kell nyugodni, -

feleltem én. – Továbbá: te egy levélről beszéltél s levélben némely ember mégiscsak merészebb tud lenni, mint ha szemtől szemben áll valakivel. No de mért? Mert nem szégyelli magát annyira saját brutalitásáért, mint mikor valakinek a pofájába beszél bele. És hogy mért brutalitások ezek? – kérdezed te a tekinteteddel. Minek kérdezed, hiszen úgyis tudod, mikor már te magad is megfeleltél rá? Egy ártatlan ember áll előtted, aki Ámulva hallgatja, amit te egy már régen nem létező múltról összebeszélpsz, valamiről, ami a te elméden kívül már sehol se létezik s megbántottságában esetleg még sírva is fakad, különösen, ha nőszemély az illető. S amilyen jólelkű ember te vagy, elkezdted erre nagyon szégyellni magadat és a végén még bocsánatot is kérsz tőle ormóttan baromságodért. Vagyis a sértettből, belőled, sértő lesz, ez az eredmény. Hagyd tehát abba eszeveszett számárságaidat, arra kérlek alázatosan és inkább viseld el azt, hogy nem vettél semmiért elégtételt. És mért nem vettél? Mert olyan vagy. Elvégre azt is el kell tudni viselni, ha valaki vak, vagy púpos, vagy néger. S a te bajod ehhez képest kicsiség.

Ezt mondtam ennek a bolondos embernek, majd így folytattam:

– Azt mondtad, hogy neked tízezer elégtételre van szükséged. No de mért? mert, ahogy magad is tudod és vallod is, nem engedted meg magadnak, hogy feledjél. Mit képzelsz, másnak talán nincs ilyen elégtételekre szüksége? No de gondold meg talán, hogy mi elégtétele van annak a borjúnak, amelyet megdícsérsz, hogy szép pirosra sütötték? És mi Kleistnak, vagy Hölderlinnek, aki megőrült és ezernyi másnak, akit megtapostak? Az elpusztított Karthagónak mi elégtétel adatott?

– Hozzá kell tehát szoknod az élet kegyetlenségéhez, – mondtam, – s el kell tudnod viselni, hogy legyőzött, vagy

megalázott emberek is vannak e világon. És egyikünk sincs biztosítva affelől, hogy nem azok leszünk-e?

Ezt mesélte nekem Schöndorff úr.

- És ezt mondom most magának is Hamuján, a rögzített emlékezésről, - folytatta. - Különösen ama konok véleménye ellen, hogy az angol védőnek mégsem volt mindenben igaza, mert jó emlékező képesség nélkül nem lehet erkölcsös valaki. Ez igaz, csak épp, hogy egy bizonyos határig. Mert azon túl az emlékezés erkölcstelenné válik. Egyszóval azt tanácsolom önnek, hogy sohase legyen merev, tudjon sokféleképp gondolkodni, mivelhogy hétféle ész kell az embernek, nem egyféle, vagy ahogy édesanyám kifejezte a saját apjának, az én nagyapámnak szavaival: - majd ha olyan érett leszel, mint egy jól kiszívott tajtpipa, akkor majd szóba állok veled.

Így beszélt hozzám Schöndorff úr, aztán megölelt s már a következő vonattal utazott is vissza Berlinbe.

Schöndorff úr azt mondta nemde, hogy az embernek sokféle észre van szüksége, ami annyit tesz, hogy sokféle meggondolásra legyen képes. S ebben is igaza volt. Aki egyféle felismert igazság szerint cselekszik és ítélkezik, az nem jó gondolkodó. S magam én, miután a gondolat annyiféle iskoláján átestem, végül is igyekeztem ehhez tartani magam.

Késői elégtétel a sértetből sértőt csinál

Mi elégtétele volt Karthagónak?

Hétféle ész kell, egy nem elég

Nazim ibn Akkád perzsa követ angломániás fia, aki angol szolgálatban is állt s különben is igyekezett mindenképpen angol emberré átvedleni s épp ezért ezt a furcsa nevet vette fel, hogy Fifteen s ezt azzal indokolta, hogy ő apjának tizenötödik gyereke, mondom, e törtető ifjú azzal a

kérdéssel fordult hozzám, hogy ő mit tegyen? Az angolok, úgy látszik, nagyon szeretik a hízelgést, ő legalább is ezt tapasztalja főnöke részéről, aki buta és tehetségtelen ember, ennél fogva ő, mivelhogy hízelegni sohase volt képes, nem tud jól boldogulni a vállalatnál. Most mit tegyen tehát? tanítsa be magát erre az undok mesterségre? Mondja a főnökének, hogy okos ember? helyeselje ostobaságait, nem fog attól kisülni a szeme? - Azt kérdeztem tőle:

- Úgy mondtad, hogy apádhoz is fordultál már ugyanezzel a kéréssel. Mit felelt néked apád?

- Hogy ő is hízeleg a sahnak, de az angoloknak is, meg a franciáknak is, tanuljam meg ezt, különben éhen fogok döglenni. Neki tizenöt gyereke van, ő nem adhat nékem vagyont.

- No de apád azt mondta nekem rólad, te fiú, hogy ő nem félt téged, mert te törtető vagy. Márpedig a törtetőké elég piszkos mesterség ahhoz, hogy boldoguljanak.

- Igen, én törtető vagyok, - válaszolta erre Mr. Fifteen, - éppen azért, mert nem várhatok apámtól semmit és a feleségem se gazdag. No de én csak abban vagyok törtető, hogy, ha egy nálam tehetségtelenebb ember elém áll és nem hágy érvényesülni, hogy annak a nyakát töröm, vagy a máját taposom ki, mihelyt hozzájutok, - mondotta és megvillantak fekete szemei.

- Hm, - feleltem erre. - Idáig én nem tudlak követni fiam. Ha képes vagy valakinek a máját kitaposni jóléted érdekében, akkor nyugodtan hízeleghetsz is.

- Mért? - kiáltott fel a fiú, - mért? a tehetségnek talán nincs joga ahhoz, hogy kiverekedje magának azt a helyet, amelyen tehetségei legjobban érvényesülnek?

- Miben vagy te olyan nagy tehetség Fifteen úr? - kérdeztem tőle.

- Én vagyok a vállalat legjobb kémikusa. No de akadályoznak, ölnek, nem bocsátják rendelkezésemre a nagy laboratóriumot, csak a kicsit, ahol nincsenek megfelelő mérőeszközök és így tovább. Akkor én kíméletes legyek? és ne tapossam ki a máját annak, aki becstelenül, csupa irigységgel és rosszindulattal akadályoz? Harc ez, ulemma, harc, ezt még te sem akarod belátni, akinek pedig olyan híred van, hogy ismered az életet is, nemcsak az elméleteket. Ugyanolyan harc ez, mint Xerxeszé volt valaha, amelyben árulásnak, hitszegésnek, csalásnak, minden becstelenségnek helye volt, csak most másképp nevezik ezt, most úgy hívják: civilizáció. - Így a fiú.

- De te azt is mondtad, hogy kollégámnál, Sehabeddin ulemmánál is jártál ugyanebben az ügyedben tanácsért, ő mit felelt neked?

- Hogy dögöljek meg, ő ilyen becstelenségekkel nem foglalkozik.

- Ilyesmit én persze nem fogok felelni neked, - mondtam erre a fiúnak. - De nézzük csak, ha hízelegni tudnál, hazudni a főnöködnek, akkor minden javadra dólné?

- Akkor minden javamra dólné. Így csinálják a többiek is.

- Akkor hát figyelj arra, amit hallani fogsz. Ha nagyon szegény volnál, akkor azt mondanám: semhogy feleséged és gyerekeid, vagy öreg édesanyád nyomorogjon, inkább hízelegj. Először is azért, mert ez az erkölcsösebb dolog. És másodszor: ha te hős akarsz lenni és nyomorogni akarsz, az a te dolgod. De ha anyádnak, vagy gyerekeidnek éhezniök kell azért, mert te hős vagy, ez már még sincs egészen rendjén. Viszont te nem vagy olyan szegény, tehát a következőket mondom:

- Nekem volt egy nemeslelkű és igen okos barátom Németországban, egy szerkesztő, akivel három

alkalommal is együtt vándoroltam nyaranta s ez egyszer így szólt hozzám: – hajdan, mint fiatal, kezdő embernek túrheterlen lett volna helyzetem a lapnál s akkor úgy segítettem magamon, hogy igyekeztem megszeretni a főnökömet, egy idős szerkesztőt.

– És ez sikerült is önnek? – kérdeztem én.

– Teljes mértékben, – felelte ez a drámai kritikus. – Erre én:

– És mi volt ennek a következménye?

– Hogy nem kellett hazudnom. Szeretetteljesen bánhattam vele, gyöngéden, úgy, ahogy némelyik fiú bánik az apjával. Mert azt gondoltam: – hátha ő volna az én édesapám. S ez nem történt hiába, mert ő is megszeretett engem.

Ezt mesélte a kritikus, amire én, aki akkor még merev szerkezetű lélek voltam, olyan, mint itteni fiatal kollégám, Sehabeddin ulemma, így válaszoltam néki:

– Anyagi haszonért ilyet tenni Schőndorff úr, – mert így hívták a kritikust, – egy nemeslelkű fiatalember hogy képes ilyesmire rákapadni a kedvét? – Schőndorff úr dühös természet volt s erre mint a hörcsög, majd nekem ugrott.

– Ön nem igyekezne szeretni az apját, még akkor is, ha elviselhetetlenül idegen volna is az ön számára? Vagy mások öregedő feleségüket nem igyekeznek továbbra is szeretni, nem becézik, nem mondják neki, hogy még mindig érzik rajta a régi báj és akkor is mondják még, mikor az már rég nem érzik rajta, de hogyan mondanák, mikor az asszonyt talán ezek a szavak tartják életben s mikor az ő szívük is megmelegszik a saját szavaiktól? Oh lapos elméjű keletiek, az egyenes vonal, tehát a becsületes ostobaság bajnokai! hogy mennyire nem hajlékony a maguk esze, az rettenetes! Az élet nem egyenes vonal, hanem zegzugos sokféleség, – kiáltott rám.

- No de itt anyagi haszonról volt szó, mégpedig az ön anyagi hasznáról és nem az agg szerkesztő lelki békéjéről, - mondtam én.

- Ön még mindig olyan egyeneslelkű, hogy én meggörbülök bele, - mondotta Schöndorff úr. - Anyagi haszon és lelki haszon, - Jézus Mária micsoda fennkölt megkülönböztetések ezek! Ha a rókának kivágja a gyomrát, megszűnik az agyveleje s ha az agyát, a gyomra. Ha én éhen döglök, azt megsínyli nemde a lelkem is. Továbbá az én kutyám akkor igazán kedves lélek, ha jóllakott. Vagy ön is olyan korlátolt, hogy alacsonyabb rendű dolognak tartja, ha egy édes, jó anya megszoptatja gyermekét, mint ha keresztelni viszi? A múltkor nálam járt a kis unokahúgom és elpanaszolta, hogy ő nagyon szomorú, mert nincs étvágya. Testi kín és lelki kár. Kérdezem, mért nincs étvágya? - Mert szerelmes vagyok, - azt mondja. Lelki kín és testi kár. - No de mért nincs ettől étvágyad? - kérdezem tőle. Ő talán nem szeret téged? - De igen, - azt mondja, - csak épp, hogy csapong, fél a lekötöttségtől, nem mer házasodni.

- Akkor légy ügyes, légy ravasz, légy furfangos és fogd meg, állíts csapdát neki, - mondom a lánynak.

- Nem becstelenség ez? - kérdezi csodálkozva.

- A szeretetnek ravaszsághoz is joga van. Nem Jézus is azt mondta mindig: - legyetek okosak, mint a kígyók? - kérdezem én.

- Hát a cél ezek szerint csakugyan szentesíti az eszközt? Magának is ez a felfogása? - kérdezi ő.

- Ha szeretet is van a dologban, ha nem a kárát akarod valakinek, akkor igenis szentesíti. Ha szeretsz valakit, akkor a vele való szándékod, terved, célod lehet hibás, de sohase lehet becstelen.

Joga van-e a tehetségnek ahhoz, hogy helyét kiverkedje?

Megszeretni azt, akinek hízelegni kellene

Megszeretni valakit anyagi haszonért?

Testi kín okozhat lelki kárt

Amit a szeretet művel, lehet hibás, de sose becstelen

- Ezt mondtam az unokahúgomnak, - folytatta Schöndorff úr, - és ezt mondom most magának is keleti kollégám, filozófus úr. Ha valaki a főnökét megszereti, akkor már nem becstelen, mikor gyengéden bánik vele, de mondok valamit, még akkor sem, ha kicsit hazudik is neki. Teszem fel, annyit, amennyit öregedő apjának, mikor így szól hozzá: - milyen jó színben vagy máma, egész fiatal vagy. - Pedig azt gondolja: - szegény, attól félek, hogy rövidesen meg fog halni, sajnos. - De egész életemben is úgy láttam, hogy a nemeslelkű emberek java része erre törekszik: hogy némi jóérzéssel tudjon lenni a fölöttese iránt.

- Ezt mesélte nekem Schöndorff úr és ezt mondom én most néked is fiam, mert ennél becsületesebb megoldást nem tudok, - fejeztem be mondanivalómat Fifteen úr előtt. Amire ő elgondolkozott előbb, azután így szólt:

- Az én főnököm buta ember. Hogy lehet egy buta embert szeretni?

- Ha azt mondtad volna, hogy rossz ember az illető, akkor fogasabb volna a kérdés, - feleltem néki. - De alig képzelhető el, hogy egy ostoba embernek ne volnának rokonszenves tulajdonságai is. - Ekkor Fifteen úr még jobban elmerült valamiben, talán helyeselte is szavaimat, talán nem, végül is némi ácsorgás után így szólt:

- Majd még gondolkodom tanácsaidon ulemma. Mindenesetre érdekesebbek, mint Sehableddinéi. Mert az,

hogy dögöljek meg, számomra nem elég kielégítő tanács. Mondd meg azonban ulemma, ha már ilyen okos vagy, mi a véleményed az elfogultságról? És ez a második kérdésem. Némelyek ugyanis büszkék arra, hogy még az olyan embert is hidegen tudják megítélni, akit szeretnek.

- Mondj egy példát, - feleltem néki.

- Például az én feleségem is olyan, - jelentette ki némi dühvel Fifteen úr és elpirult. - A napokban például egy vitánkkal kapcsolatosan így szólt hozzám: - én neked őszinteséggel tartozom és büszke vagyok rá, hogy benneteket: téged is, apámat is tárgyilagosan tudlak megítélni. És azért vagyok erre büszke, mert ki nem állhatom az olyan feleségeket, vagy nővéreket, akik elájulnak a rajongástól, ha övéikről szó van. Pláne az anyák! hogy ezek ebben mit tudnak művelni: hogy az ő gyerekük kedvesebb, mint az angyal és olyan okos, mint az ördög. - Buta liba, - gondolom ilyenkor.

- Ebben feleségednek mégiscsak volt némi kis igaza, - mondtam én.

- Igen ám, csak hogy ő így folytatta, - panaszolta Fifteen úr, - igen, - mondta nekem, - én tárgyilagosa vagyok veled szemben is. Tudd meg tehát, hogy én tizennegyedik testvéredet, Ibrahimot sokkal jellemesebb és okosabb embernek tartom nálad. - Így szólt és ezt a véleményét meg is okolta. Azt mondta, hogy Ibrahim bátyám először is nem bolondja az angoloknak, mint én s ezáltal nem teszi magát utálatossá honfitársai előtt, másodszor nem töri nyavalyatörősen és asszonyok módján a fejét azon, hogy hízelegjen-e, vagy sem, hanem erős jellemű, férfias, kemény. - Ha kell hízelgek, ha kell, odavágok, engem senki se fog betaposni a tüzes árokba, - ezt mondja és igaza van. - Így beszélt hozzám a feleségem, Ihszána, - fejezte be elbeszélését Fifteen úr.

- És te mit feleltél néki? - kérdeztem tőle.

- Én azt feleltem: - ne légy velem ennyire őszinte és főleg ne légy ennyire tárgyilagos irántam. - Helyes ez? - kérdezte Fifteen úr.

- Tökéletesen helyes, - feleltem én. - Amellett egész precízen, hibátlanul is fejezted ki magad. Mert a tárgyilagosság: idegenség. Az ember pedig sohase legyen olyan embertelen, hogy idegenként álljon szemben azzal, aki hozzátartozik. Legyen tehát igenis elfogult, ez kötelessége is. Hogy mily mértékben? Oly mértékben, hogy még a legtárgyilagosabb idegen se nevezhesse ostobán elfogultnak. Feleségednek tehát a túlon túl elfogult anyákról szóló észrevétele helytálló. Ez pedig annyit jelent, hogy az ember bizonyos fokig tudjon elfogulatlan is lenni az iránt, akit szeret. Persze e kettőnek: elfogultságnak és tárgyilagosságnak arányát az érzés diktálja. Lehet elfogulatlan, de csak annyira, hogy sem a gyengédsége, sem a szeretete ne nevezhesse őt durvának, vagy kegyetlennek. Ami pedig az őszinteséget illeti: az ember nemde sose vetemedhet odáig, hogy azt mondja az apjának: - apám, te öregszel, tehát kezdesz már hülyülni. - Ezt még gondolatban sem szívesen állapítja meg, mert érzése irtózik az effélettől.

- Igazad volt tehát abban is, - folytattam, - mikor arra kérted a feleségedet, hogy ne legyen annyira őszinte. És annak ellenére is igazad volt, hogy a világ annyi moralistája magasztalja az őszinteséget.

Fifteen úr e szavaimra megint csak elmerengett előbb, azután sóhajtott egyet, majd így szólt:

- Hát ennyire bonyolult dolog embernek lenni?

- Ennyire bonyolult dolog, - feleltem én - amióta az embernek ősi tulajdonságain kívül még szerzeményei is vannak. Lásd, - mondtam néki, - a karlsruhei

állatkertben volt egy oroszlánypár s a nőoroslán igen szerethette élemedett urát, mert fel és alá járva ketrecében, időnként, mikor odaért hozzá, megérintette őt az állával. Egy ilyen alkalommal azonban az történt, hogy a hím aludni akart, mikor tehát a párja odaért, ráfordult. Másodszor még dühösebben horkant fel s mikor ez se használt, harmadszor úgy vágta pofon, hogy felesége egy álló hónapig agyrázkódásban feküdt.

- Lásd fiam, - fejeztem be Fifteen úrnak szánt mondanivalómat, - itt egyszerűbbek a dolgok, mert fölépítménye, szerzeménye az oroszlának nincs, az ősi adottságok uralkodnak rajta, nem kell tehát elgondolkodnia azon, hogy melyik útat kéne követnie.

A szeretet elfogultságra kötelez-e, vagy tárgyilagosságra?

Tisztelet, becsület a vahhabitáknak és mindenfajta puritánoknak, de én mégsem jól tűröm őket, főként erkölcsi mivoltuk ellen tiltakozom ma már és éppen én, aki valaha, fiatalkorom kezdetén oly közel kerültem a vahhabitákhoz. Ennek nyomai sokáig meglátszottak rajtam, még akkor is, mikor a sors Schóndorff úrral hozott össze. No de sokat tanultam tőle, ezt mindig újra meg újra állapítom meg most is, többet mint a tibetieket kivéve bármely keleti filozófustól. Ennek újból való megállapítása után, hadd mondok el egy esetet, az egyetlen olyat, amelyben Schóndorff úr bizony elfogult, könnyelmű ítélkezőnek bizonyult volna, ha utóbb nem javítja ki véleményét. A dolog így történt.

Első vándorlásunk idején egy stájer faluban, Stúbingben ért minket az este, ott volt a vasút mellett egy nagyon nyájas kis szálloda, ebben megszálltunk s ebédlőjében megvacsoráztunk, egyetlen hosszú asztalnál, amelynél már egy igen kedélyes, tréfakedvelő stájer puskaműves ült, aki citerázott is, énekelt is nekünk, a maga stájer módján

furcsán öblögetve torkát hangjaival s aki másnap, kora reggel, mikor megkérdeztük tőle, hogy minek megy tovább, hisz esik az eső, evvel a szóval bucsuzott tőlünk:

- Eh, úgyis csak ide megyek én a szomszédba. - Majd ravaszul hunyorgatva így folytatta:

- Megyek megcsalni a feleségemet. - S én aki még akkor minden ilyen beszédet túl komolyan vettem, nevettem ugyan ezen a kijelentésen, de nem szívesen. Mert sokféle mondanivalóm volt e tárggyal kapcsolatosan s az ilyenkor mind a fejembe tolult. Sőt, hajlandó voltam e dolgokról mindjárt vitába is szállani valakivel. Például ilyet szerettem volna mondani, csodálatosan szabad szelleműen, vahhabita múltamat meghazudtolva:

Hogy lám, a konvencióknak micsoda óriási hatalmuk van! Sok mindenben tútesznek az ember természetes hajlamain és azok erején. A nyugati kultúrákban például konokan bűnnek tartják az ilyesmit, nyilván a testamentumok hatása alatt s nem gondolnak rá, hogy mi van minálunk keleten. Hogy egész világokban többnejűség, másokban többférjűség, ismét másokban mind a kettő együtt dívik. S hogy ezekben is épp elég baj adódik ugyan ekörül, de nem több, mint a nyugati országokban. Az emberben ugyanis két ellentétes ősi kívánság munkálkodik, mégpedig mind a két félben egyaránt s az egyik: hogy párja kizárólag az övé legyen s a másik: hogy ő viszont ne legyen hűségre kötelezve, minthogy többnejűségre, illetve többférjűségre hajlamos és így tovább. És hogy e kettőből a nyugatiak értelme kiválasztotta az egyiket: a kizárólagosságot, vagyis kölcsönös hűséget és törvénné tette ezt az ideált. Igen ám, de a másik ősi kívánság is tovább munkálkodik az emberben, vagyis a saját szabadságának követelménye s hozzájárul ehhez a megszokás s az együttélés állandóan egyforma ingerének nyomorúsága, amiből az következik,

hogy nyugaton az általános törvény kivételében így módosul: hogy örök hűséget fogadnak egymásnak és általánosan házasságtörésben élnek, férfiak és asszonyok egyaránt. És így még órákig tudtam volna e téma keretében sok egyebet is mondani, aminek vége az lett volna, hogy rábeszéltem volna e derék puskaművest, hogy ezeknél és egyéb okoknál fogva is szoktassa le magát e tárgyban a bűn gondolatáról, de mondom, csak nevettem és szerencsére hallgattam. No de társam, a kecskeszakállas Schöndorff úr, aki fiatalkorában papnövendék és vallásfilozófus volt s a Baur által alapított tübingeni iskolához tartozott, ennél fogva héberül is jól tudott s egy kicsit még az arabot is törte s egyrészt hozzászólt a bibliák kíméletet nem ismerő kritikájához, másrészt mégis rajtakaphatta magát azon, hogy időnként vissza-visszapottyán azoknak a tiszta életről szóló ideáljaihoz, - ez a Schöndorff úr most is megtagadta önmagát, mert a stájer puskaműves huncut észrevételére savanyú arcot vágott és így szólt:

- Megy megcsalni a feleségét? És jó lesz az? - Amire a puskaműves úgy tett, mintha tréfált volna eddig.

- És mi volna, ha nem volnék olyan számár és csakugyan megtenném? - sandított ránk. - Ugyan, ugyan, uraim. Én már voltam Amerikában is s ott megtanultam egyet-mást. S a hobokeni szent szűzre esküszöm, hogy nekem jó volna és neki se volna rossz, mert nem tudná, - nevetett ránk nagyon barátságosan.

S ez már kardinális tétel volt bizony, olyasmi, amiről érdemes lett volna elgondolkozni. Épp ezért egy jelentős pillantást vetettem Schöndorff úrra. Csakhogy ő még mindig bele volt süppedve egykori lelkeszi hivatásába, ennél fogva dühösen nézett maga elé. Csak úgy rezgett bele a kecskeszakállá. (Ebben tehát most én voltam enyhébb s ő a szigorúbb, - szerepet cseréltünk, ilyen

furcsa az élet.) És Schöndorff úrnak ez a szigorú pillantása már ingerelhette a puskaművest.

- No jó, mindjárt mondok valamit, uraim, - tette hozzá, - még kellemesebb is volna neki, mint most, mert őt is jobban tudnám szeretni, meg jobb kedvem is volna, ha hagyna kicsit. Különben is jó asszony ez. Talán még hagyna is, ha tudna róla, - kezdte el hangosan forgatni a saját életét.

Amire a zordon Schöndorff úr így válaszolt:

- Egy talmúd-tudós zsidó rabbi egyszer így szólt hozzám:
- te többet követelj saját magadtól, mint amit mások követelnek tőled.

Erre már a puskaműves arca is elkomorult.

- Eh, a zsidók uram, a zsidók! mit jön nekem ma már a zsidókkal? - S megvetően legyintett. Aztán kezét fogott velünk s hóna alá csapva bőrtokos hangszerét elment.

- Észrevette maga is? - kérdezi tőlem Schöndorff úr. - Ez most igazat hazudott.

- Hogy-hogy? - kérdeztem én.

- Úgy tett, mintha tréfálna, de tényleg megy megcsalni a feleségét.

- Honnan tudja Schöndorff úr?

- Hát nem látta, hogy házasságának egész problematikája a csőre hegyén volt, mint a rigónak a fütty? De most végzett vele, döntött, - mondotta Schöndorff úr, aztán, minthogy úgyis esett az eső, ment a szobánkba aludni. Hogy ő még álmos, délig még alszik egy kicsit.

A konvenciók ereje a házassági hűség kérdésében

A választott ideál ősi kívánságokkal ütközik

Hűséget fogadnak és hűtlenségben élnek

Igazat hazudni

Ebéd után még mindig esett, hát leült velem egy fedett lugasba, pipára gyújtott és így szólt:

- Ilyenkor jól esik a pipa, ebből szívom a bölcsességet. Vette észre, milyen marha voltam én ma reggel? - kérdezi tőlem.

- Most maga pártolt a praktikumoktól az abszolútumok felé, - mondtam én. - Mégpedig bizonyos silány abszolútum felé, - tettem hozzá.

- Egyszóval számár voltam, no! - felelte ő. - Ez azért volt, mert nem voltam kialudva. No de most egyrészt aludtam is egy kicsit, másrészt ebédig revideáltam is magamban saját ostobaságaimat. Hallja tehát, - mondotta s itt nagy előadásba kezdett. S főként ezt akartam én itt elmondani most.

- Hát először is, - kezdett bele, - vegyük azt a tételt, hogy „te többet követelj magadtól, mint amit mások követelnek tőled”. Hát hol élünk? A légüres térben? Ez a puskaműves eszes ember volt. Hogy áttekinthessük, miben áll az okossága, vegyük hát sorra, vajon a nemek kapcsolata dolgában mit követelnek tőlünk a nagy erkölcsstanok. Abban igaza van magának, hogy a nemeslelkű ember elérhetetlenre törekszik, no de mégis! Meg kell azért nézni, hogy mi az, ami követelhető, vagyis, hogy mi a praktikum ebben, különben gondolkodásunk életellenes tendenciáknak esik áldozatul.

- Kezdjük ott, - folytatta, - hogy a nagy vallások bizonyos testi és lelki higiénias törvénykezést iktattak bele erkölcsstanunkba, amilyen a szesztilalom maguknál, vagy a házasság kölcsönös kizárólagossági, tehát hűségi fogadalma a keresztény felekezeteknél. Véleményem szerint ezek a tisztasági parancsok nem tartoznak az erkölcsstan körébe, illetve azoknak csak elenyésző hányada tartozik oda. Mert bárhonnán származtatjuk is az erkölcsi

törvénykezést, akár isteni eredetűnek vesszük, vagy az emberi lény eredendő nemességéből származónak, vagy elengedhetetlen konvenciók eredményének tekintjük is, amely valamiféle rosszat valamiféle jótól a világ minden táján kénytelen megkülönböztetni, - magam én e törvénykezésből igazán erkölcsieknek csak azokat a parancsokat tartom, amelyek tiltják, hogy másoknak kárt, fájdalmat okozunk. S mármost kétségtelen, hogy a szerelmi hűség követelménye, tehát vele együtt a féltékenység érzése is olyasmi, ami megmutatkozik az emberen kívül egyéb teremtmények világában is, csakhogy egységes-e ez a tendencia, oly erőteljes-e, hogy erre világokat lehessen építeni? Ez a kérdés. A kutyák nőténye például több hímmel él egyidőben együtt, tudjuk, a kakukmadárnál meg éppen a hűtlenség látszik főtörvénynek s a keleti emberek jó része, de még egyes afrikaiak is mily könnyen teszik túl magukat a kizárólagossági igényeken! Nos, hogy ez itt, nyugaton, az itteni konvenciók nagy erejénél fogva nehezebben megy, azt belátom. S minthogy ennél fogva a hűtlenség nagyobb lelki sérelmet is okoz, mint amennyire megérdemelné, tehát a hűségi fogadalom betartásának ezen az egy ponton, belátom, erkölcsi jellege is van. No de, hogy odáig menjünk el követelményeinkben, hogy magunktól e tekintetben is többet követeljünk, mint amennyit más követel tőlünk, ahogy ezt ma reggel én prédikáltam ostobán ennek a szegény embernek, ez már csakugyan sok volna a jóból. Okos ember ez és néki volt igaza és még abban is, hogy a megszokás, vagyis az egyforma ingerek előbb unalmat, aztán undort is okozhatnak s ha változatosabb lehetne az élete, akkor jobb kedve lehetne otthon is és jobban tudná szeretni a feleségét. De még abban is igaza volt, amit arról mondott, hogy vannak dolgok, amelyekről a feleségének nem kell értesülnie. Amit nem tudsz, az nem fájdtja fejed, - tartja a német példaszó és vajon nincs-e igazság ebben a

mondásban? Különben is: hány titka van még a legnyíltabb szívű embernek is, amelyet nem közölhet senkivel, se anyjával, se feleségével, amelyet magával kell vinnie sírjába, már a kímélet okából is, tehát épp azért, hogy erkölcsösebb lehessen? Mert, ismétlem: a kizárólagosság igénye nem akkora erkölcsi abszolútum, mint a többi, inkább a konvenciók tették ekkora hatalommá, és még csak a némasággal és titokkal se lehessen védekezni ez sarnoki hatalommal szemben? Mikor a másik észvesztő hatalom, a csábítás kezd úrrá lenni az embernek amúgy is ingatag szívén és érzékein?

Ez az egész világ ugyanis többek közt a csábítás és kérkedés világa is. Senki se vonhatja kétségbe, hogy ez így van, ez még az állatok pompás ruházatában, díszeiben is megmutatkozik. A gazdagok vagyonukkal, az asszonyok szépségükkel igyekeznek kápráztatni, minél jobban szédíteni, hódítani, minél több vágyat kelteni, – körülöttem hatszáz felebarátom felesége cicomázza fel, illatosítja ki magát s avégből, hogy minél jobban megáhítsam s ezzel szemben mit követel tőlem az Írás? hogy a felebarátom feleségét ne is áhítsam meg. Mit kellene tehát tennem? Vagy lesütött szemmel kéne e világban járnom, mint a középkori szűzeknek és visítanom, ha hozzám érnek, mint az a szamar József visított érzékeny kanca módján a Putifárné érintésétől, – férfihez illő dolog ez? vagy még jobb volna talán kiszúratnom a szemeimet?

S nem arcátlanság-e, hogy ez így van, nem tudom kié? a sorsé-e, vagy az életé, ez nem merénylet-e a lélek nyugalma, egyensúlya ellen, amelyet úgyis naponta s oly nehezen kell az embernek megszereznie, tehát nem támadás-e ez minden elképzelhető önuralma ellen is? S vajon nem ez is olyasmi-e megint, mintha valamilyen ördög akarná felverni bennünk mindazt, aminek nyugalmaért annyit kell fáradoznunk? No de mindegy, mondjuk rá, hogy

ez is rendben van, minthogy ez így van és nem lehet vitatkozni vele.

A lényeg ebben annyi, hogy mint már mondtam, ezek szerint az ember érzékeinek magatartása is besoroltatik az erkölcsstan világába, holott az igazi erkölcsiséggel vajmi kevés kapcsolata van. De ennek az erkölcsstannak prófétái odáig mentek el, hogy magát az önszeretetet s annak minden megnyilvánulását, például az emberi hiúságot is megvetéssel sújtják. Az erkölcsös élet ítéletük szerint tehát a következő két tendenciát mutatja:

Mindenekelőtt emberszeretetet, tehát szánalmat, megértést, együttérzést, vagyis a mások sorsába, helyzetébe való beleélő-képességet követelik s ebből következőleg persze szánalmat és megbocsátást is s ez eddig rendben is volna, - csakhogy bizonyos önmaga iránt való szigort is követelnek az embertől: vágyainak féken tartását, önzésén való uralmat, tehát szerénységet, tehát mindenképpen való önuralmat, - sőt! bizvást nevezhetjük azt, amit e tekintetben tőlünk kívánnak, aszketikus magatartásnak is. A helyzet tehát az, hogy az embertől többet kívánnak, mint amit neki megengednek, hogy ő követelje felebarátaitól, ami egyértelmű azzal, hogy legyünk mások irányában mindenkor elnézőek és nagylelkűek, viszont magunk iránt sohasem. Tőlük keveset várjunk és nekik sokat adjunk. S mármost mi ez? Magam iránt kegyetlen legyek és mások iránt kegyes?

Higiénia és erkölcsstan

Csak a mások kára lehet tárgya az erkölcsi törvénykezésnek

A kizárólagossági igény alapvető princípium-e?

A kizárólagossági igény nem érdemel emberfölötti erőfeszítést

A titkok szükségessége

A kérkedés és csábítás világa

Merénylet az önuralom ellen

Szigort magammal szemben, elnézést másokkal szemben

Mindez talán inkább helyeselhető, ha saját életemet megvetéssel tekintem, mint Buddha és szerzetesei, vagy a dzsaina hívei, vagy akár a kereszténység egyes szószólói, akik e földi életet a siralomvölgyének nevezték, - viszont hacsak azon az állásponton vagyok is, hogy ez a lét nem kívánatos ugyan, de ha már adva van, végigviendő, már akkor is hogy lehetne erkölcsi ideálom az, ami az övék: az aszkétikus önsanyargatás. Mert nem az-e, ha annyiféle vágyaimat el kell fojtanom? Mert vegyük csak azt, amiről már beszéltem, hogy még ránézni sem szabad a mások asszonyára vágyakozással, - nem úgy van-e, hogy mindez, ha ugyan egyáltalán kivihető, akkor is eredendően esendő mivoltunknak, vagyis a húsnak és vérnek olyan fegyelmét, leigázását, sőt megnyomorítását követelné meg s mi magunktól, amelyet önmagunk iránti embertelenség nélkül elképzelni sem lehet. Ezzel szemben az Írás mégis így szól: - szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, sőt ellenségedet is! Nem képzelhető-e el tehát olyan advocatus diaboli, aki például a puritánoknak igazat ad, mondván, hogy az Írás szavai szerint csak annyira tartoznak mások iránt elnézőek lenni, amennyire önmaguk iránt is azok, tehát ha saját magukkal is kegyetlenül bánnak, akkor másokkal is bízvást megtehetik. A balsors különben is, hát még az önmagunk mértéktelen sanyargatása nem hajlamosít-e mindkettő a kegyetlenségre és rosszakaratra? S nem példázza-e ezt a rossz irányban való elfajulást az a háziállat is, amellyel rosszul bánunk, például az eszkimókutya? Mármost nem abszurdum-e kegyetlennek lenni kegyesen, ahogy a puritánok teszik? Mert nem áll-e a kegyetlenség merő ellentétben a bizonyos „szeresd” szóval, amely az említett főparancsolat elején található? S hányan voltak az

erkölcs eszelős hősei és még filozófusok közt is olyanok, akik felemelték szavukat a szájalom ellen, s ami a legabszurdabb: némelyek még erkölcsi okokból is, mondván, hogy a saját érzéseidben gyönyöröd rejlik, tehát szinte már várod is a mások panaszát. Mindezekből az a nagy ellentét válik nyilvánvalóvá, hogy az önmagam iránti szigorúságom mennyire emberfeletti feladattá teszi a mások iránti enyhéséget.

Viszont tudvalevő, hogy a mások gyengesége iránti elnézés éppen az esendőbbjét jellemzi legjobban: a korhelyeket, elesetteket, a huncutokat, - ezzel szemben épp az úgynevezett erényt kelljen olyasminek tartanunk, ami engesztelhetetlenné teszi az emberi lényt, - lehet az? Nem tisztességesebb-e tehát az a felfogás, amely így beszél: - sohase légy embertelen önmagad iránt, mert akkor más iránt is azzá leszel? - S nem emberségesebb-e mint a puritánok, az a szellem, aki az ember természetét ismervén, annak esendő mivoltát is ismerősként fogadja és például huncutságait, csalafintaságait, de még kisebb bűnökre való hajlamát is szeretni tudja, mert önmagát szereti általa s már ezáltal is elnézésre hajlamos?

Ha pedig netán valaki mégis csak jobb és elnézőbb tudna lenni mások, mint önmaga iránt, ez már talán, mint mondtam is, emberfeletti magatartás volna s csak önszántából lehet valaki ilyen, megkövetelni ezt senkitől se lehet. Ezenfelül: az ilyen magatartásban még elidegenítő elem is rejlik. Mert a mások jóságát csakis csodálkozással, esetleg még lelkiismeretfurdalással is, de mindenképpen idegenkedéssel elfogadnom alig lehet. Ő nélkülöz és nékem mégis ad, ő magát szigorúan bírálja, de nékem megbocsát, - hogy lehessen ezt elfogadni?

Csakis akkor lehet elfogadni, ha a jótevő önzésének valamelyes öröme, tehát melege is megmutatkozik e cselekedetekben. Például hiúsága, önelégültsége: még ez

is kibékítőbb, mint a szenvtelen jóság, a kötelességteljesítés hidegen ható jósága. Egyszóval: a teljes önzetlenség elviselhetetlen, már annál fogva is, mert bizonyos gögös fölényt is érezni vél benne az ember, olyannyira, hogy a jótevőnek talán még bocsánatot is kéne kérnie azért, mert ennyire jó. Viszont, ha valaki odáig jutott el, hogy jósága éppen önzésének legnagyobb kiteljesülése, ha jót tennie olyan öröm néki, mint mikor a gyermek meglátja a várva várt karácsonyfát, ez a legmagasabbrendű önzés az, amely a jóságnak alig elérhető ideáljaként tekinthető.

Körülbelül ilyesmiket magyarázott nékem akkor Schöndorff úr, aztán esőben, gyalog elzarándokoltatott engem is Gratwein község határába, ahol egy országút menti síron, amelyet régen ismert, bizonyos Gusztáv Fellingernak sírján, többek közt ez a verssor is áll:

„Ó te csendes angyal, ki a sírokat őrzöd.”

- Nem gyönyörű? - kérdezte tőlem Schöndorff úr. - Ezért az egy sorért hoztam ide.

A vers persze hosszabb volt, s utána az volt odaírva, hogy ezek a halottnak egykori saját szavai. A verset többször hangosan felolvasta nekem, s ezt az egy sort talán ötször is, miközben könnyezett. Aztán így szólt hozzám:

- Az élet a halállal túl van fizetve, nem gondolja?

Kegyetlennek lenni kegyesen

Az elesettek gyakran elnézőbbek

A teljes önzetlenség elfogadhatatlan

Csakis a jótevő öröme teszi a jóságot elfogadhatóvá

Schöndorff úr egy alkalommal megint Hamletet magyarázta nekem, s én azt kérdeztem tőle, hogy

általában véve erkölcsös, vagy erkölcstelen dolognak tartja-e a bosszúállást? Amire ő:

- Miért kérdezi?

- Többféle okokból, - feleltem néki. - Mindenekelőtt azért, mert hisz Hamlet is bosszút állt, mégpedig túlvilági buzdításra. Második okom pedig ez: hogy hazámban többen fordultak már hozzám ezzel a kérdéssel, s én nemigen tudtam mit felelni nekik.

- Mégis, mit felelt? - kérdezte Schöndorff úr.

- Egy asszony jött például hozzám azzal, hogy szomszédnője egyre-másra lopja tőle a tyúkjait. Azt kérdezi tehát tőlem, hogy mit tegyen? Egyiket a másik után cseni el, s a családja csak azt eszi, amit az asszony őtőle lop, mert a sajátjával takarékoskodik. S mármost tegye ő is ugyanezt, már bosszúból is, kezdje a szomszédnő tyúkjait lopni? Amire én azt feleltem néki, hogy ez aljas dolog volna. - De mért volna ez aljas dolog? - kérdezte az asszony.

- Hát ugyanazt akarod tenni mással, ami a más részéről téged felháborít? - kérdeztem tőle. Magamban pedig azt gondoltam: - E cselekedet a képzelet számára helyesnek tetszik, kivitelében pedig kétségtelenül van valami, amit jóézésű ember nem vállalhat. Hogy van ez? - kérdeztem magamtól, de feleletet nem tudtam erre adni. Történt pedig, hogy egy idő után eszeveszett roham kezdődött nálunk a bankok felé, az érettségizett ifjúság nagy része bankhivatalnok szeretett volna lenni. Egyszer aztán egy élemedett félvérű, arab és francia vérkeverékű ember jött hozzám azzal, hogy egy nagyon befolyásos arab kitérte őt állásából, mert a fia számára helyet akart csinálni a bankban. Ő nagy bajba került, csak aztán szerencséje volt, ennek a befolyásos embernek főnökéhez került titkári minőségben, s ez az ember nagyon megszerette őt, most

tehát módja van rá, hogy ezt a bitangot, aki őt kitúratta remek állásából, hogy ezt most ő akolbólítsa ki helyéből, vagyis, hogy végre bosszút álljon rajta. Tanácsot jött kérni tőlem, hogy vajon helyesnek tartom-e az ilyesmit? Ennek is azt feleltem:

- Megirígyelted tőle az aljasságot? - Amire az illető újabb kérdést tett elém.

- Hát megtorlás nem létezik? - kérdezi tőlem. Amire én:

- Úgy látszik, számunkra, egyes emberek számára csak gondolatban lehetséges az ilyesmi, testvér, mert mihelyt mi magunk hajtjuk végre, akkor feltétlenül elégedetleneknek kell lennünk magunkkal.

- Akkor hát ki hajtsa végre? - kérdezi az illető.

- Vagy Allah, testvérem, - mondtam én, - vagy valamely más, szentté avatott hatalom. Illetve, talán nem is kell olyan nagyon szentnek lennie. Jóérzésű emberek kénytelenek a megtorlást másra bízni, s rendszeren a bíróságra bízják, testvér.

- Akkor hát nincs segítség számomra, - felelte ez a Lefevre nevű félvér. - Most aztán mit csináljak? - folytatta. - Még most is forr a vérem, ha erre a gazemberre gondolok. Viszont hogy menjek én ilyesmivel a bíróság elé? Mit csináljak tehát? - kérdezi megint.

- Hogy mit csinálj, azt én se tudom, - feleltem néki. Amire ő szemlátomást elégedetlenül otthagyt engem.

De volt egy ennél még súlyosabb esetem is. Egy Nahíd nevű öregasszony, régi ismerősöm keresett fel az előbbihez hasonló, de még súlyosabb ügyben. A fiát valami hitvány ember kitúrta állásából, s ők már hónapok óta éheznek. Már-már eladogatták mindenüket, s a fia hol öngyilkosságra, hol arra gondol, hogy meglesi, és leszúrja azt a furfangos és befolyásos fiatalembert, aki őt kimarta helyéről. S képzelje, Schöndorff úr, ez a rettenetesen

szegény asszony, akit a fia tartott el, hozott nekem még egy kis kosár mandulát is ajándékba tanácsomért. A kosárkát visszatoltam asztalomra és így feleltem neki:

- Nem tanácsolhatom fiadnak azt, hogy ölje meg a fiatalembert, de ha megtette volna, és én volnék a bírója, ezt gondolnám:

- Ez a fiú életbevágó sérelmet szenvedett el áldozatától. Nemcsak ő éhezett, hanem az anyja is, s ha anyjának nyomora nem keltett volna benne kétségbeesést, indulatot, azon jobban csodálkoznék, mint az ellenkezőjén. Az ilyen indulat sok mindent szentesít is, de még jobban enyhíti a megtorlást az a tény, hogy itt áll előttem szomorúan, lehajtott fejjel, átadva magát a büntető hatalomnak. Egyszóval olyasmit követett el, ami őt magát is tönkretette, ennél fogva megbüntettem őt, de ezzel a teljes fölmentvényt is megadom néki.

Dolgomban bizonytalanul, magamba merülve, önfeledten beszéltem mindezt magam elé, az anyó szemlátomást semmit sem értett meg belőle, és végül is csak azt kérdezte: - Mit tegyek, mit tegyek? - És a kezeit tördelte.

Épp akkor volt egy kis pénzem, mandulás kosarába tehát betettem egy százfrankos bankjegyet és azt mondtam neki:

- Anyám, nem tudom mit kell tennie, itt elhagyott a tudományom. Vidd ezt a kis pénzt magaddal, majd én megpróbálok a taplószívű Abu-Szálík bankigazgatóval beszélni, hátha megteszi nekem, és elhelyezi bankjában a fiadat.

Erre az anyóka kezét csókolt nekem, és elment. Ő talán meg volt elégedve azzal, amit tőlem hallott, de én semmiképp. Éjszakákon át törtem magamat azon, hogy a bosszú erkölcsstanát magamban tisztázzam. Most tehát végre Hamlettel kapcsolatosan önhöz fordulok Schöndorff ulemma, világosítson fel, hogy mit kellett volna már eddig

is e kérdésről gondolnom, vagyis, elhelyezhető-e az erkölcsstan világában a bosszú gondolata?

Bosszúból azt tenni, amit a másokban megvetsz?

A bosszúnak csak a gondolata elviselhető

A megtorlást másra bízni

Az életbevágó sérelem halálos megtorlása

Aki bosszúja által maga is pusztul

Kérdésemre Schöndorff úr nagyon elgondolkodott, majd szokása szerint pipára gyújtott előbb, mintha onnan akarná kiszívni a bölcsességet, s a füst gomolyai felé irányítva tekintetét, így válaszolt:

- Nehéz kérdés, még az evangélisták se tudták jól megoldani. Jézus a megbocsátást hirdeti, sőt követeli tanítványaitól, s az isten irgalmáról beszél. Mégis fennállnak a poklok, amelyekben isten büntet, vagyis megtorolja a bűnöket, az az irgalmas istenség, akit Jézus annyira szeretett. Amit ön a bosszúról klienseinek mondott, nagy részben helyeselhető, csak talán némi szisztematikusabb kiegészítésre szorul. Lélektanilag és erkölcsstanilag is tökéletesen helyes az a megállapítás, hogy a bosszú, illetve megtorlás gondolata ellen kifogást tenni nem lehet, erkölcsileg csakis a kivitele kifogásolható. Az is helyes észrevételnek tetszik, hogy épp ezért a bosszú gondolatából eredő álmok is a kivihetetlen képzeletek közé sorozandók s ez legfőbb oka annak, hogy az emberi szellem a bosszúló hatalmat az istenség kezébe teszi le, azzal a fohással, hogy ő cselekedjen helyette. Nyilván innen származik a Jupiter Ultor, valamint a bosszúló Jehova képzelete. Kétségtelen továbbá, hogy a bosszú és megtorlás az erkölcsi abszolútumhoz tehát a „bizony mondom, nem hétszer, de hetvenhétyszer kell megbocsátani” elvéhez képest praktikumnak tekinthető. De minden praktikumnak is vannak ideáljai. A sértett

ember esetleg mértéktelen bosszút követel istenétől, de a megtorlás ideálja más. A gondolkodó egy pártatlan, tárgyilagos és igazságszerető istenség kezére adja azt a hatalmat, amelyet halandó ember kezére adni nem volna elég bizalma. S mármost, ha az egyes ember megtorlásának kivitele méltó ahhoz a képzelethez, amelyet az istenségnek ilyen bosszújáról feltételezünk, akkor az nyilván erkölcsösnek is mondható. Csakhogy rendszeren nem méltó hozzá, az a tapasztalatunk. Rendszerint kielégítetlenséget, sőt boldogtalanságot is eredményez az emberi szívben. Nem szólván arról, amit e tárgyban már megállapítottunk, s ami különösen a bosszúból való ölés esetén áll fenn, hogy a bosszúló a megölt emberrel nem éreztetheti többé büntető hatalmát, mert már meghalt, - de mondottunk erről egyebet is. Ha például úgy adódik, hogy az elégtétel késik, akkor már esetleg egy ártatlan ember áll a bosszúló előtt, aki esetleg már nem is emlékszik arra az ártalomra, amelyet okozott. De az emberi kielégülések természete is olyan, hogy csömörük szokott lenni, különösen a túl nagy kielégüléseknek. S mármost olyan esetben, mint amilyen a Hamleté, egyiket se tételezhetjük fel s ezt a következő egyszerű lelki kísérlet is bizonyítja: ha Hamlet megtorlás nélkül túrte volna el, hogy apját annak fivére orvul megölje s anyját ezek után még el is vegye feleségül s őt magát elüsse a tróntól, akkor pipogyának kellene őt tartanunk. Mi is, e tragédia szemlélői okvetlenül bosszút követelünk. S annak kivitele történetesen nagyon hasonlít is ahhoz, amit ön mondott magának a jó bíróról való képzeletében. Bosszút áll, de amellet tönkremegy belé, - olyan ez, mint mikor valaki a szirtfokon átnyalábolja ellenfelét és lerántja magával a mélységbe. Ez a bosszúállás nem hágy csömört, tehát bizvást az elképzelt istenség ítéletéhez hasonlítható, vagyis erkölcsi kifogást tenni ellene nem lehet. Aljas, furfangos, vagy alattomos pontja nincs, - muszáj, hogy a

lélek teljes felmentvényt adjon az ilyen szenvedő bosszúlónak annál is inkább, minthogy itt a megtorlás nemhogy bűnként, de a túlvilág által elrendelt kötelességként hat a szemlélőre. Hamlet esete klasszikus példája lehetne annak, mikor egész lelkünk, tehát érzésünk és értelmünk egyaránt méltónak mondja egyes ember bosszúját az elképzelt istenség bosszújához.

Mindezt pedig egy barátnőmmel, dr. A. B. filozófussal és orvosnővel való régi beszélgetéseink alapján mondom önnek. Hogy ki ez a dr. A. B., erről még értesülni fog.

- Abban már többször megállapodtunk, hogy önmagával tehet az ember, amit akar, - mondotta egy más alkalommal Schöndorff úr dühösen, - tűrje, vagy ne tűrje a megalkuvást, vagy ahogy én nevezem: a praktikumot. Mártiriumra szánhatja rá magát, elmehet remetének, ez az ő dolga, de embertársai számára okvetlenül el kell fogadnia azt az elvet, hogy az abszolút követelményekből engedni kell.

S hogy ennek mi a szabálya? - folytatta. - Nincs szabálya, ezt csak esetről esetre lehet megítélni valakinek, de csakis olyan embernek, akinek érzéke van ahhoz, hogy mit követelhet az emberi lénytől. De nemcsak másokról van itt szó, saját magára vonatkozóan is el kell fogadnia egyet-mást, kétségtelenül. Vagy nem maga mesélte-e nekem az abesszíniai abúna két esetét, egyrészt a tevehajcsárral, amelyet még a saját személyére vonatkozóan is el kellett az abúnának fogadnia, de az éhhaláltól rettegő aggastyán esetét is nem maga mesélte-e, akinek viszont az abúna nem tudott mit felelni? Hogy is volt az? - kérdezte tőlem.

Elmondtam hát neki mind a kettőt újból.

Hogy az abesszíniai főpap összeszidott egy tevehajcsárt.
- Szabad ilyen csúnyán káromkodni? A vallásod ezt

megengedi néked? - förmedt rá egy sürgős utazása közben.

- Ez egyike azoknak a silány és ostoba abszolútumoknak, amelyekre semmi szükség nincs. A tevehajcsárnak muszáj káromkodnia, de mondok valamit, még a testi munkás sem állja meg anélkül, minthogy pillanatról pillanatra annyi vesződése és bosszúsága van. Őszentsége csakis azért nem káromkodik, mert nem ő hajtja a tevéket, másra bízva tehát a káromkodást s akkor még korholja is érte. Aminthogy másra bízva a mészáros-mesterséget is, meg a kivégzéseket s aztán megvetéssel tekinti a hóhért. Nem hipokrizisre vezet mindez? - mondotta Schöndorff úr.

- Ez tehát annyit jelent, hogy ő is káromkodik? - kérdeztem én.

- Nem muszáj káromkodnia, csak ne vágjon olyan ájtatos pofát, ha más káromkodik, olyasvalaki, akinek ezzel a rosszakarató állattal kell vesződnie. De nem ugyanezt felelte néki az is? - kérdezte Schöndorff úr.

- De igen, azt felelte, - mondtam én. - Próbáljon szentséged a tevékkel másképp boldogulni. Akkor majd meglátja, hogy muszáj káromkodnia, - felelt a tevehajcsár.

- S őszentségének csakugyan bele kellett nyugodnia a káromkodásba, minthogy útja sürgős volt és másképp nem ment a dolog, nincs igazam? - kérdezte gúnyosan Schöndorff úr. - Köves pusztaságokon akar ő negédeskedni? - tette hozzá dühösen. - Most kérem a másik fontos történetet. - Elmondtam hát neki megint azt is.

Az irgalmas istenség és a pokollal büntető istenség ellentéte

A megbocsátás erkölcsi abszolútum. A megtorlás praktikum

A praktikum ideálja

A bosszuló kielégületlensége

- Az abúna egy faluba érkezvén a következő kérdést intézte az eléje vezetett aggastyánhoz:

- Ilyen öreg vagy és még mindig lopsz? talán nem tudod, hogy már a legszentebb tábláink is tiltják a lopást?

- Ez az abszolút alapelv, - mondotta megint Schöndorff úr. - És most a feleletet kérem újra.

- Amire az aggastyán így felelt: - Szentséges atyám, nálunk mindenki lop. És ha folyton csak tőlem lopnak és én nem lopok senkitől soha, akkor éhen halhatok. Így járt különben apámnak egyik fia, Yasú is. Nagyon öreg lett, már mozdulni is alig tudott, erre minden húst és minden mézet mindig elloptak tőle, ő meg nem tudott már semmit se lopni magának, akkor hogy is maradhatott volna meg? Erre hát persze hamar éhen halt. Nem akarok én is így járni, - felelte az aggastyán az abúnának.

- Vagyis választhatott élet és éhhalál között s ő lopás árán ugyan, de az életet választotta, mert praktikus ember volt, - felelte Schöndorff úr nagyon gúnyosan: - És ez az eset is, minden elméletnél jobban megvilágítja, hogy mi az a praktikum, - tette hozzá.

Egyszerű magyarázatok voltak ezek, de nagyon világosak is. Csak voltak aztán olyan esetek, amelyek Schöndorff urat is meghökkentették. Így egy alkalommal Schöndorff úr egy jómódú ismerősének erdei faházában szálltunk meg, afféle vadászházban. Két szobájában akkor senki se lakott, ide szállásoltak be minket, mellettünk az erdészné lakott tíz esztendőös kisfiával, - férje épp akkor valami városba utazott a fiúnak egy vizsgája ügyében. Három napig tartózkodtunk az erdőben, mert fáradtak voltunk. A második napon a verandán ülünk és pipázunk. (Schöndorff úr engem is rászoktatott a pipára.) Ő leveleket

írt, én álmodoztam, egyszer csak a szomszéd lakásból a következő beszélgetésre leszünk figyelmesek:

- Hogy mi a jellem? Jellem az ember lényege Aloiz, - magyarázta az erdészné nyilván a kisfiának. E szavak után csend következett.

Schöndorff úr pedig szájára tette ujját, mutatván, hogy egész közönségesen hallgatózni akar. Aztán papírszeletet tépett, ráírt valamit és átnyújtotta. Ez állt rajta:

- Akár egy római anya.

- Nem, nem! - kiáltott fel ekkor az asszony s nyilván fiának valamely kérdésére, amelyet nem hallottunk. - Arról szó sincs, - hallatszott a nyitott ablakon át, - te csak sohase mondd meg bármiről is a véleményedet. Ők sohase lesznek tisztában vele, hogy te mit gondolsz és különösen nem felőlük. Igazi szilárd jellem őket hagyja beszélni és magában nevet.

Schöndorff úr erre már hosszú arcot vágott, „o”-betűt formált szájából és ezt írta nekem egy papírszeletre:

- Akárcsak Graciánt hallanám.

- Ki az a Gracián? - írtam vissza neki.

Kezével intett, hogy majd elmondja máskor. Igaza volt, nem lehetett most időt vesztegetni, mert sokkal érdekesebb dolgok következtek.

- Amit tegnap este kérdeztél, arra most felelek, - mondotta az erdészné. - Ezt az illetlenséget néha muszáj elkövetni, az ember szerencsétlen szervezete kényszerít erre minket. Mégis szabályként jegyezd meg magadnak ezt: - Ha ketten vagytok, akkor mégis uralkodj magadon, vagy menj ki a szobából, mert hisz a másik ugye tudhatja, hogy a rossz szag nem tőle ered. De mihelyt hárman vagytok együtt, akkor már nem áll fenn ez a veszély. Akkor már, ha a szükség sürget és kényszerít, már nem vagy

olyan bajban, mert a másik kettő nem tudhatja, hogy melyik volt illetlen, csakis te tudod.

A délelőtti tanítás e szóval véget ért, mert a kutyák boldogan csaholni kezdtek. Megérkezett csomagjaival szolgálójuk a közeli faluból.

- No most mit szól ehhez? - kérdezte tőlem Schöndorff úr, mikor elindultunk erdei sétánkra.

- Nem szól semmit? Pedig az anyának ez az utolsó tanácsa bizonyos szempontból alapvető tételnek tekinthető. Mert már-már az aljasságot súrolja és alattomosagra tanít.

- Képzelden el egy tisztalelkű gyermeket, akinek lelke tiltakozik az ellen, hogy másra háruljon annak ódiuma, amiben ő a hibás, - egyszóval ez már piszkos praktikum. És mégse tudok mit felelni erre, zavarban vagyok, mert, sajnos, igaza van ennek az asszonynak. Mert mit tehet a nyugati ember egyebet? Aljas ügyeskedésre kényszerül, és ha ezt egyéb ügyeiben is követi, mintának veszi, akkor aljas ember lesz belőle. Ezért válik principiális tétellé ez a mindenképpen szégyellnivaló, de szükségszerű tanítás. Persze nem így van ez keleten, például a kínaiaknál, ahol az emberi természet semmiféle megnyilatkozása se szégyellendő, ahol tehát ilyen hipokrizisre nincs is szükség. De fogadni mernék, hogy ez a tisztességtelen tanács nem egyedülálló ennél az asszonynál, mivelhogy az ilyen ügyeskedésnek folytatásai szoktak lenni. És boldog volnék, ha a folytatást is hallhatnám.

Ezt mondotta Schöndorff úr, és csodák csodája még aznap ez a kívánsága is beteljesedett.

Akit mindig meglopnak és ő sohase lop

Anyai tanács a vélemény elhallgatásáról

Anyai tanács bizonyos illetlenség dolgában

Szükségszerűen alávaló mesterkedés

Ahol aljas mesterkedésre nincs szükség

Délután megint kiültünk a tornácra, megint nagy csendben voltunk és Schöndorff úr ezt írta nékem egy papírszeletre:

- A hallgatóság is elég becstelen dolog, de most tapasztalati anyagként hasznos. Látja-e már, hogy a praktikumnak milyen nagy fontossága van? - s utóiratnak még ez volt odatéve: - lassanként pojáca leszek, szavamra. Zsonglőr.

S íme a gyerek oktatása csakugyan folytatódott és nem éppen tiszteletreméltó irányban, Schöndorff úrnak tehát ebben is igaza lett. Előbb iskolai ügyekről volt szó. Kiderült, hogy a gyermek csak néhány napra jöhetett haza valamely internátusból és hogy a betegsége miatt elmulasztott vizsgákat kell letennie s hogy az apa épp ezért maradt a városban, hogy ezt kieszközölje, - így valahogy. S hogy ezt a pár napot az anya jól fel akarta használni, hogy bölcsességgel teli tömködjé fiát.

- Te pedig ne szeress soha senkit, arra semmi szükség, az ember csak rosszul járhat vele, - hallatszott egy idő múlva.

- Kezdődik, mégpedig várakozásaimnak megfelelően, - írta Schöndorff úr egy papírszeletre.

- Mit mondasz? - kérdezte az anya. - Ha téged szeretnek? abban nincs semmi köszönet. Csupa önzés az emberek szeretete, én mondom ezt neked és sokáig sose tart. Nekem az a tanácsom: ha szeret valaki téged, azt igyekezz a javadra felhasználni. Sőt kihasználni, igen, az a tanácsom, - mondotta elszánt haraggal, keserűn az erdészné.

- Bravó! Ugye, hogy mondtam? - írta nékem Schöndorff úr. S körülbelül egy hét múlva, további vándorlásaink

során visszatérve erre a tételre, ezt a megjegyzést tette:

- A gyermekek filozófikus hajlandóságúak, szeretnének mindennek a végire járni. S ilyen tanítások esetleg gyökeret vernek bennük és egész életükre szóló princípiumokká nőhetik ki magukat, - mondotta Schöndorff úr. - No de ne vágjunk a dolgok elébe. Azt kell folytatnom, hogy mi mindent mondott még az erdészné fiának. A gyermek hangját mindeddig nem hallottuk, úgy látszik, a fiú suttogott. Most azonban hirtelen kitört s valami diadal csengett vékony hangocskájában.

- Hiszen te is szeretsz engem anya. Akkor téged is kihasználjalak? - hangzott a kérdés. Csend állt be e szavak után, hogy az anya mit felelt erre, nem hallottuk. Lehet, hogy most már ő is susogott.

- Okos ez a kölyök, - írta fel nekem Schöndorff úr.

Mindeközben a gyermek kiszaladt a kúthoz s ott nem tudni mely okokból azt kiáltotta: - hóuch, hóuch! - talán a verebeknek. Aztán visszaszaladt és csengő hangon ezt kérdezte a mamájától, aki, mint utóbb megállapítottuk, a nyitott ablaknál ült és hímezett:

- És akit én szeretni fogok, az is ki fog használni engem?

- Te nem fogsz szeretni senkit, már mondtam, - felelte az anya.

- De ha mégis? - makacskodott a fiú.

- Ha szeretni fogsz is valakit, az nem lesz olyan okos, mint te vagy, - felelte neki a mama. Megint hallgattak egy ideig.

- Akkor nekem csak ostobát szabad szeretni? - kérdezi egy idő után a gyerek.

- Most miattad elvétem a fonalat. Ne járjon már annyit a szád, - kiáltott fel az anya. Úgy látszik, erre már nem tudott mit felelni neki.

Amire a gyermek megint kiszaladt a napsütött udvarra s itt tűnődő játékba kezdett. Kis ostorával a kerítést veregette. Aztán hirtelen visszaszaladt a nyitott ablakhoz és ezt kiáltotta be az anyjának:

- Akkor én téged se foglak szeretni, mert te okos vagy és te is ki fogsz használni engem, ha nagy leszek.

Mindezek után pedig bementünk a szobába.

- No? - kérdeztem ott bent Schöndorff úrtól s nem tagadom, némi diadallal. - Hogy állunk a praktikumokkal? - kérdeztem tőle.

Nem volt szép tőlem ez a diadal, mert Schöndorff úr szemlátomást le volt törve. Még ilyenek nem is láttam. Szomorú volt. - Hátha még Abu-Szálikkal, a bankigazgatóval összetalálkozott volna, - gondoltam magamban.

- Nem tagadom, zavarban vagyok, - felelte szomorún. Csakhogy én nem tágítottam. Hát hiába! a lelkem merevsége még akkor túlságosan eluralkodott rajtam.

- Hát hogy is állunk ezzel? - folytattam a maliciózus kérdezősködést. - Vajon igaz-e az a tétel, hogy a fejlett értelem az érzékek rovására fejlett és hogy az eszes emberek között aránylag több a szívtelen és gonosz ember? Mert ha igaz, akkor még jobban megvetem a praktikumokat.

- Ha valaki ezt látja, nem jobb-e akkor inkább a legtávolibb szélsőséget választania, hogy még a közelébe se kerülhessen ennek a szemétnek? - folytattam magam is meglehetősen izgatottan. - Az én első tanítóm azt mondta: - Ha balra van a rossz, jobbra van a jó, akkor ne menj kicsit bal felé, a rossz felé, hanem jobbra, a jó felé.

Ezt mondtam, mialatt izgatottan jártam fel és alá a szobában.

Úgy látszik, magam is jobban ki voltam kelve magamból, mint amennyit ez a dolog megérdemelt, - ma se tudom miért? Schöndorff úr pedig, mondom, szinte meg volt törve, ezt sem értem egészen, még ma sem. A dívány sarkában ült, egész belesüppedve önmagába, komoran, sötéten. Lehet, hogy ő is hasonlót érzett, mint én, lehet, hogy az emberi élet reménytelensége tárult az ő szemei elé is, erőteljesebben és meggyőzőbben, mint máskor. Az embernek vannak ilyen pillanatai, mikor például a következőket gondolja:

- Hogy íme, mi hülyék, járjuk a világot, agyontörjük magunkat mindenféle gondolatokkal, heteken át vitázunk, agyonmagyarázzuk az ember életét, s mindez olyan, mintha levegővel hadakoznánk. Mert ezalatt ők, az emberek körülöttünk azt csinálják, amit akarnak. S ez így lesz minden időig, amíg a világ világ marad.

- Visszavonulni, még mélyebb, még teljesebb magányba, s ki-ki éljen, ahogy tud. Én is, mások is, - gondolja magában az ember.

A szerető ember kihasználása

A szerető anyát is ki kell használni?

Csak ostobát szabad szeretni, hogy ne használjon ki minket?

S hogy ez Schöndorff úrral is így lehetett, evvel az érzékeny szívű jó emberrel, mutatja, hogy valósággal bűnbánatos jellege volt annak, amit ezek után mondott, - s mintha most hirtelenül egész életét igazolni akarta volna önmaga előtt is. Így szólt hozzám:

- Mindenekelőtt első kérdésére próbálok felelni: hogy az okos emberek hajlamosabbak-e a szívtelen és erkölcs nélküli életre? Igen, hajlamosabbak. De csakis a fél-emberek. Mert csakis a fél-gondolat, a félig kiművelt szív és értelem képes megmaradni állati mivoltunk tudatosított

szándékai mellett, a fejlettebbje soha. És nincs az a mindenből kiábrándult bölcselő – s itt Marcus Aureliusra, vagy akár La Rochefoucauld-ra is gondolok, – aki minden eddigi ideáljának megtagadása után ezt a legfőbb és legtisztább ideálját, az erkölcsi parancsot egészen megtagadta, vagy kinevette volna, aki ennyire praktikus akart volna lenni. De vegyünk akár engem. Vehette észre, hogy én praktikus követelményeinktől nem tágitok ugyan, de odáig sohase vetemedtem, ameddig ez az erdészné. S ha most, öregkoromban visszagondolok életemre, erkölcsi eredményeit a következőkben foglalhatom össze: hogy jó ember voltam-e? nem tudom, nem állíthatom. De azt igen, hogy nem találok elmúlt életemben olyan mozzanatot, amelyért most nagyon kellene szégyellnem magamat. És másodszor: ha valaki tanácsért jött hozzám, vagy kezdő drámaíró keresett fel, sohasem azt akartam, hogy az illető rosszul járjon, vagy az író rosszul dolgozzon, hanem minden jó szándékkal mindig arra törekedtem, hogy ezek jól járjanak, jól írjanak. Ennyit magamról. Ami pedig a világot illeti... Nem is kell másra gondolnom, elég azt a kérdést felvetnem, amelyet már annyiszor felvettem ön előtt, hogy vajon mi lenne az emberi lényből, ha világában még az erkölcsi intelem se létezne, vagy ha magától még azt is elvetné, és többé semmi se volna, ami korlátot szabhatna eredendő ösztöneinek? – mondotta Schöndorff úr.

– Ez rendben van, ebben egyetértünk, – mondtam én, – de viszont rendkívüli értelem kevés van, olyan, aki mindezt be is látja, félig eszes pedig sok van, érzésképtelen és kíméletlenségre hajlamos, – igaz ez? – kérdeztem tőle.

– Igaz, – felelte ő.

– No de vizsgáljuk csak meg a kérdést még közelebbről, – mondtam én. – Ez az erdészné tehát ezek szerint a tudatosított állati princípium, a tudatosan nyers önzés

szószólója volt. És eszesnek is látszik, a fiáról pedig maga is megállapította, hogy okos gyerek, s ha minden jól megy, akkor a fiú is olyan lesz, mint az anyja, vagyis az a fajta lesz ő is, akiben az okosság megszűnteti érzéseit. Tehát igazi moralitás sem lesz benne soha. Mert hiába állapítjuk meg mi ketten, hogy a szeretet is más, meg a jóság is más, - néha ugyan egy úton haladnak, de a szeretet javarészt önző, ennél fogva rossz is tud lenni, viszont a moralitás soha, - részben öntől is veszem ezeket a disztinkciókat, - de hiába kardoskodik ön emellett, úgy látszik, a jósághoz is kell valamelyes érzés, mert a mindenkor szeretetképes embernél mégiscsak természetesebb a jóság megnyilvánulása, mint a többenél, - viszont ezek az emberek, az erdészné, és esetleg a fia sohase lesznek ilyen érzésképes emberek. Még ha akarnának azzá lenni, akkor sem, hát még ha nem is akarnak. Ha pedig úgyse lehet belőlük jó ember semmiképp, akkor mit tanácsoljon ez az erdészné a fiának, ha nem ilyesmit? Beszélje rá arra, ami nincs, és nem is lehet benne soha?

- Ebben viszont megint magának van igaza Hamuján, zavarban vagyok, - ismételte Schöndorff úr nála szokatlan alázatossággal. S én akkor nagyon megszerettem őt, mert e pillanatban olyan volt, mint a gyerek, aki elvesztette ostorát, amellyel a kerítést verheti.

- És abban vajon nem volt-e igaza ennek az erdésznének, - folytattam, - hogy az emberek szeretete is javarészt csupa önzés, tehát nem tanácsos bízni benne, hát még építeni rá, már annál fogva sem, mert sokáig ez a szeretet nem igen szokott tartani. Az ember szeszélyes lény, és végtelenül hiú, és még csak azt se mondhatom, hogy nagy dolgok azok, amelyekre hiúsága vonatkozik. Hajderabad nizámjának egyik dédelgetett nagynénje egyszer azt találta mondani neki, hogy nagyon igazságtalan és kegyetlen híre van, - erre a nizám csak nevetett. De mikor

röviddel utóbb ugyanez a nagynénje, aki Angliában nevelkedett, arra figyelmeztette őt, hogy az angol urak bankettjén csúnyán evett, hogy rosszul használta az evőeszközöket, továbbá, hogy nagyon hibásan, szégyenletesen használta az idegen kifejezéseket, a nizam vadul, felháborodva nézett rá, ellökte magától, és nem akart többé hallani róla.

- Hát ebben a szeretetben bízson valaki? Nincs-e tehát igaza az erdésznének? - kérdeztem végül is.

- Valóban zavarban vagyok, - felelte harmadszor is Schöndorff úr.

A félemberek erkölcstelensége

Mi lenne az emberből az erkölcsi parancs nélkül?

A szeretet és jóság közti különbség

Pervertált szégyenérzet

- Viszont és ezzel szemben most azt mondom: hogy lehessen így kitartani az életet magunkfajta embereknek, amilyen maga és én? Nem inkább élve a máglyára lépek, mint a dzsainák, semhogy mindezt a nagyon praktikus szemetet magamévá tegyem? Ha pedig nem lépek a máglyára, nem jobb-e nekem akkor inkább a nevetséges abszolútumokhoz tartanom magam, amelyek mégiscsak kirántanak ebből a sárból? Mert rábeszélnem magamat, hogy állat legyek, erre semmi szükségem, úgymint az vagyok. Lebeszélni magamat erről, - ez a keleti bölcselők életének útja. Én sokat tanultam magától, ez igaz, sok mindenben megvilágosodott az elmém, és enyhébben, sokkal inkább a körülményeket mérlegelően fogom ezentúl megítélni embertársaimat, de, ami a saját személyemet illeti, én a világ összes praktikumaiból csak vajmi keveset fogok a magam számára hasznosítani. Legfeljebb, ha annyit, hogy megiszom egy pohár bort, vagy elszívok egy pipát, ha már nagyon szomorú vagyok. Mit szól ehhez? - kérdeztem tőle.

- Maga átkozott hagymaevő, vagy mi a fene maga, - felelte Schöndorff úr, - maga most tényleg megzavart engem. Nehogy megint az abszolútumok felé tereljen, mert leszúrom. Átaluk vesztettem el egyetlen fiamat, - kiáltott rám, amire én is nagyon elkomolyodtam, és nem kérdeztem tőle, hogy mi módon? (Később aztán elmondta ezt is.) Vacsorázni pedig nem volt többé kedvünk, aludni mentünk tehát. Schöndorff úr ugyanis közölte velem, hogy e pillanatban megundorodott mindennemű ételtől. Magam én pedig úgyse sokat ettem akkoriban. Lefekvés előtt pedig még megjegyezte:

- Milyen szerencsém, hogy most nincs itt valami nőszemély is. Mert ez azt gondolná:

- Micsoda marhaságokon törik ezek folyton a fejüket. Törvényeket akarnak csinálni ott, ahol nem lehet törvényt csinálni. Erre persze elmegy az étvágyuk, - gondolná és nevetne. - Agyontörök a fejüket, és min? A semmin. Ezalatt én nagyon jól megvacsorázom, aztán arra törekszem, hogy csókolózni lehessen legalább az egyikkel. Az nekem is jó lesz, neki meg kimegy a fejéből ez a sok marhaság.

- És ez is praktikum, vigye el az ördög, - tette hozzá Schöndorff úr.

- De nehogy azt higgye, maga szerencsétlen hindu, hogy most csömörlöttem meg először a praktikumoktól. Csak aztán a belátás, életismeret és szenvedés visszakényszerítettek a megalkuvásokhoz, mert mire megyek azzal, ha akár magamban is feddhetetlen emberszeretetet követelek, mondjuk, a kofától, vagy bankártól. Útálom én a szenvelgést, maga szerencsétlen hindu, de attól viszolygok legjobban maguknál, keleti bölcsek, hogy úgy járnak-kelnek a világban szemlesütve, mintha holdvilágot ettek volna és olyan fájdalmas és bárgyú szemekkel tekintenek ránk, gyarló emberekre, mintha azt akarnák mondani:

- Ide kényszerítettek engemet, piszkos népség, közétek, elég bajom az nékem. - Még Jézus Krisztusban is van egy kevés ebből.

- De viszont a Jézusát maguknak, tényleg olyan megvetendő az ember? Igenis, meg nem is. Ha pedig tényleg olyan ocsmány, akkor ők is azok. Mert tisztán élni nem lehet, az élet piszkos dolog s a keresztény szentek legtöbbje is folyton bűnöket vall be és megbocsátásért könyörög. Miközben nagyokat jajong, - s ezt már a zsoltáros is elkezdte, - hogy uram isten, mért is van az, hogy a gonoszoknak olyan jó soruk van? - Amire az isten azt feleli: - azért! - Persze, hogy azért, minthogy az állati princípium a természettől adatik, tehát életteljes és hatalmas, az erkölcsi princípium viszont csak emberi óhaj-sóhaj, tehát nyavalyatörős, sápítózó és esendő. Ezenfelül: a szentek és erkölcsi hősök nagy része egész ifjúságát úgynevezett bűnökben tölti, mint Tolsztoj Leó is, aztán megtér. Vagyis jó ideig állat volt, aztán igyekszik kevésbé az lenni. No de mennyi ideig tart, amíg eszére tér? S ez a megtérési komédia újból meg újból megismétlődik - s mit ér az egész, ha az emberek minduntalan állatok s aztán minduntalan megtérnek? S mikor már megtértek, lesütött szemmel járnak közöttünk, mint az angyalkák. Nem olyan ez, mint mikor egy katona-ringyó jól kitombolta magát az árkokban s aztán a hús vágyainak hiábavalóságáról prédikál és a lányoktól szűzességet követel? Persze nem azt mondom, hogy én is ezt gondolom, de beláthatja: az embernek ilyesmi is eszébe jut vívódásai közben, - jegyezte meg Schöndorff úr.

Vándorlásunk egy újabb pihenőhelyén pedig így folytatta:

- Itt van ez a Schopenhauer is. Világéletében teli falta magát vastag hússal s amellet a vágytalanságról s a lemondás értékéről prédikált. Jól van, rendben van, ő ilyen

volt. Amellett persze még szépen is prédikált, csak épp hogy a saját életét illetően nem volt nagyon szégyellős. Ez is rendben van, mert hisz amellett etikus hajlamú embernek is mutatkozik műveiben, ezt meg kell hagyni. No de lerúgott egy öregasszonyt is az emeletről, - ez is furcsa dolog nemde. Egy etikus hajlamú ember tegyen ilyet! Igaz, hogy az öregasszony túl sokat járatta azt az ostoba száját az ajtaja előtt s ez a lotyogás nagyon zavarta őt etikus műveinek megírása közben. Tehát itt vagyunk megint a praktikumoknál: az etikus princípiumok kivitelének kérdésénél. No de éppen általa utáltam én meg annak idején oly nagyon a praktikumokat és az az érdekes, hogy még csak nem is saját műveinek magasrendű etikus szellemétől lettem szentebb. Hanem, mert éppen ő, az erkölcsös lélek, Buddha tanítványa, a vágytalanság és lemondás tanának újabb mestere fordította le és merte a világ figyelmébe ajánlani egy rendkívül eszes, spanyol papnak, Graciánnak művét. Márpedig ez a kézi orákulum, - ahogy szerzője nevezi művét, - nem egyébről szól, mint arról, az emberek szemében legkedvesebb s nekik mindenkor legfontosabb praktikumról, hogy mint kell a világban érvényesülniök, - efelől látja el őket remek útravalóval. Többek közt így szól: - légy hallgatag. - Rendben van, ezzel még nincsen semmi bajom. - Légy őszinte, de ne nyílt, - tanít minket nem egy bölcselő, - légy hallgatag, mint a fák és virágok, - ajánlja nekünk egy francia költő, - légy tiszta és csendes, - oktat minket egy kínai filozófus - ... Oly szavak ezek, amelyek, ha e gondolkodóknak ez nem is állt szándékában, de nyilván a praktikum követelményeinek is eleget tesznek és mégse válnak szégyenére senkinek. De Gracián persze tovább megy. - Hagyj mást beszélni, - mondja. Tudjuk és únjuk, rendben van ez is. - Sohase mondd meg igazi véleményedet senkinek, - folytatja Gracián. Hagyján, fogjuk rá, hogy ez is érthető, hiszen az erdészné is

mondott effélet s ettől még nem estünk a falnak. - Sose mutasd főnököd, vagy királyod előtt, hogy okosabb vagy nála, - mondja a továbbiakban Gracián. Ez már kicsit furcsa nemde, nem azért, mert szerénységre int, hanem mert az előmenetel számára tartja üdvösnek. - Ha kitalálsz valamit, ami többet ér, mint amit ő mond, akkor úgy ügyeskedjél, mintha ő maga találta volna ki, - mondja. Még furcsább nemde. - Szándékaid felől pedig hagyd mindenkor kétségben a világot, tehát sohase játsszál nyílt kártyákkal, - vagyis hát: légy titokzatos, az ilyesmi mindig nagyon hat az emberekre... és így tovább, egész a fortélyosságig, alakoskodásig, sőt a becstelenség határáig is. Csupa cselt és ravaszságot tanít, mint egy vívómester. Azt mondja például: - az emberek hálája feledékeny, de a mohóságuk sohasem. Hagyd tehát mindig azt hinniök felőled, hogy várhatnak tőled valamit. - Ez aztán a praktikum, a kutyafáját, - gondolom magamban, - vajon mit szólna ehhez Szókratész, aki felebarátaival való bánásmódjában még elég ravasznak is mondható és mégis, minden ügyes praktikái ellenére az őszinteség mestere volt. Vagy Platón mit szólna? határtalan tisztaságszeretete és naivitása vajon hogy fogadná az ilyesmit? Nem is tudtam sokat olvasni belőle, megúntam, megundorodtam okosságaitól. Vajon olyasmi-e ez, amin a lélek felüdül, amitől megújul, meghatódik, amin az ember könnyezni hajlandó? Akárhogy fogadom is Buddha vagy Jézus tanításait, azokon muszáj néha könnyezni. Mert ott, bármilyen kétségbeejtően kivihetetlen is az, amit tanítanak, követelnek, az ember felkiált és azt kiáltja: - ó lélek, ó lélek! - De Gracián olvasása közben mit kiált? Ó gyomor, a gyomor! Ezt mondja magának és olyan csömört kap tőle, mintha elrontotta volna a gyomrát. Hadd ismétlem el: minden nagy szellem, még Shakespeare-nek, a nagy és keserű életismerőnek legszebbik fia, Hamlet is, de mondom majdnem mindegyik bölcse a világnak az

őszinteséget magasztalta eddig, sőt némelyik a nyíltságot is s ez a mester mindenkor a szükségszerű alakoskodást és alattomossgot. Tanításainak summája ez: – légy okos és nyergeld meg az ostobaságot s a mások butaságára úgy lépj rá, mint valami lépcsőre, amely téged fölfelé vezet.

Mikor Schöndorff úr e szavai elhangzottak, félbeszakítottam őt és elmondtam neki egy történetet. Így szóltam hozzá:

– Amit itt most hallani fog, annak erkölcsi praktikuma, úgy látom, közel jár a Gracián-féle praktikumokhoz. Kíváncsi vagyok, mit szól hozzá.

Nem biztatni kell az emberben levő állatot, hanem csendesíteni

A nők nevetik a törvénykezést

A szenvelgés undora

Az ember újra meg újra állat, aztán megtér

A hallgatagság dicsérete

Az érvényesülés mestere: Gracián

Az érvényesülés tanaitól való csömör

Tovább is az erkölcsi praktikumokról: aki megnyergelte a szamarakat

Bagdadban akkoriban elég sok volt a tréfás ember, – meséltem néki, – hogy ma is annyi van-e, nem tudom. Kétségtelen, hogy mikor ott éltem, engem sokat ugrattak ugyanazért, amiért maga is, Schöndorff úr. Holdfalónak neveztek, égbekancsalgónak, de a Kórán ellenségének is némelyek, mondván, hogy örömmellenes vagyok s a Kórán nem az. Különösen egy Husszein nevű fickó szeretett mulatni rajtam, sokat ingerkedett velem, épp ezért elneveztem őt Nászreddin Hodzsának. Szellemes ember volt, néha még én is mulattam tréfáin. Egy alkalommal úgy akart lóvá tenni, hogy a csirkefogókat dicsérte nekem s aziránt érdeklődött, vajon én igazán nem szeretem-e őket

egy cseppet sem, mikor ezeket olykor még a nép szemében is valóságos dicsfény övezi. Még az amerikai gengsztereket se szeretem? igaz ez? Hiszen néha nagyszerű, amit ezek csinálnak, de, legyünk őszinték, az itteniek is. Micsoda huncutság és elegancia van némelyikben, – de még jószívűek is, még jótékonyak is, kedvesek, a hölgyek iránt gálánsak, gyermekek iránt édesek. Ő például látott egyszer egy nagy csalót, aki szórakozottan figyelte az utca játszó gyermekeit s íme egyszer csak mit látott? A sárból, a porból, az utca közepéről egy-egy gyerek szaladt az utcában levő cukrászbolt elé, orrát rányomta a kirakatüvegre, jó ideig nézte, aztán visszaszaladt és mesélni kezdett arról, hogy mit látott. Utána egy másik gyerek ugyanígy cselekedett, – szó, ami szó, kiderült, hogy ezek mindegyike szívet melengetőn, ínyt ingerlő tündérmeséket mond el a kirakatról. Ezt játszották. A legszebb mesét pedig, úgy látszik, egy kislány mondta, mert a gyerekek nagy rivalgásba törtek ki, közben is, de még utána is nagyokat nevettek, csámcsogtak, tapsoltak. A kislány ilyesmit mesélt:

Hogy Pári Banu tündérleány megparancsolta egy fekete dzsinnek, hogy estére minden kisgyerek számára ott legyen az ablakdeszkán egy csésze lábán ál gámál, vagyis tevetej s ugyancsak egy jókora darab ászár, vagyis tündérsütemény, – amire a fekete dzsin így beszélt: – duff-duff.

A gyerekek pedig erre, mint valami vezényszóra így ujjongtak:

– Heijja, heijja! – aiwa!

S a nagy csaló ezt nézte, aztán gondolt egy nagyot, és bement az üzletbe, megvette az egész kirakatot és szétosztotta a gyerekek közt, nagy nevetéssel, boldog nevetéssel. Hogy mit szólok ehhez? – kérdezte tőlem ez a

Nászreddin Hodzsának elnevezett fiatalember. Hogy nem tetszik-e ez nekem is? mert nem aranyos-e az ilyen ember? - Hát hogyan tetszene nekem ez, - feleltem én s nem tagadtam meg tőle egy mosolyomat. - Ki volt ez a bájos ember? - kérdeztem utóbb. - Mert részben csaló volt nemde, részben bájos és jószívű, ez két különböző dolog, - tettem hozzá. - De csak azáltal lehetett bájos és jó, mert csaló volt. Aki komolyan szerzi és komolyan veszi a pénzt, az rendesen nem ilyen bájos, mert amit szerez, azt hozzá zsúfolja, hozzá számítja a többihez, amije már van s akkor már senkinek sincs öröme belőle, még neki sem. A számítás öli meg az emberi szívet, - mondotta Nászreddin.

- De hogy megtudd oh égbekancsalgó Hamuján, hogy ki volt ez az ember, - folytatta, - egy másik történetet kell elmondanom. - És el is mondta ezt a másik történetet is, amely így hangzik:

- Volt Alexandriában egy angol tanár, aki nagyon rongyos és piszkos ember volt és rossz modorú is, ezért csak az alacsonyabb hivatali népnek adhatott olcsó pénzért nyelvleckéket, bár kétségtelen, hogy nagyon jó tanító volt. Önhitt, gúnyos természetű ember volt, gúnyosan alázatokodó s amellet, mi tagadás, nagyon ostoba is. Ezenfelül jó lesz megjegyezni: olyan volt ez a gúnyos mosoly, hogy az ember kénytelen volt azt hinni: - ez biztosan tud valamit, amit én nem, ennek valamiféle nagy titka van. - S ez körülbelül tíz évig tartott így, tizenhét éves korától huszonnyolcig, mert ennyi ideig tanulta ő ezt a pokoli angol nyelvet, mármint ez a Nászreddinnek elnevezett Husszein. Míg egyszer aztán nagyon szomorú állapotában találta őt s akkor végre fény is derült legfőbb titkaira. Résztvevő kérdéseire így felelt a tanító: - Ön jól tudja, milyen aszketikus természet vagyok. - Ő az volt, csakugyan. - Rosszul táplálkozom, - mondotta, - sőt, néha még éhezem is. - Nászreddin ezt is tudta róla s

annak idején azt hitte, hogy a tanító ezt sportból teszi, vagy valamiféle titkos meggyőződésből. – Ön tudja továbbá, – folytatta, – hogy nőkkel nem foglalkoztam soha. – Nászreddin ezt is tudta róla és mindig nagyon csodálkozott ezen. – Hogy rongyos az ingem, azt most is láthatja rajtam. – Nászreddin ezt is mindig látta, sőt, hogy nem is kifogástalan tisztaságú bizony.

– S mindez az önmegtagadásom mi végre volt? – ért vallomása csúcspontjához William Brown. – Mert van egy barátom, aki huszonöt év óta azzal ámít engem, hogy ő aranyat tud csinálni. S majd együtt meggazdagszunk.

– No ne mondja, – kiáltott fel Nászreddin s ezt gondolta: – hát csak ennyiből áll? Ez a titkod és semmi más? A titkod csak annyi, hogy ilyen határtalanul ostoba vagy? hát létezik még ilyesmi? – De William Brown így folytatta: – Ennek hattagú családja van, remekül élnek és én tartottam el őket. – Csak maga? – Ámuldozott Nászreddin. – Nem csak én, még kilenc más ilyen ostoba ember, mint én vagyok. – Hát létezik a világon még kilenc ilyen példány, amilyen ön? – kérdezte kíméletlenül a fiú. S miután mindezt elmondta nekem, hozzám fordult, Hamujánhoz.

– Vagyis megnyergelte a szamarakat, hát nem remek dolog ez? – kérdezte tőlem boldogan. – S én aztán utána is jártam ennek az egész kalamajkának, mert érdekelt. Csakugyan kedves ember volt az illető, mármint ez a szélhámos. Mert ő volt az, aki megvette a gyerekeknek a cukrászda kirakatát, – fejezte be a történetet.

– Csakhogy ezek az áldozatok nemcsak ostobák voltak, hanem emberek is, – feleltem én, némiképp eltűnődve. Amire Nászreddin megint hahotázott.

– Mit gondol maga, az ilyen barom, mint William Brown volt, ha nem nyergelik meg, mire költi a pénzét? mit csinál az életével? Semmit.

- Mit tudom én? Ez az ő dolga, - feleltem erre.

- William Brownnak olyan homloka volt... röviden szólván: homloka, mondhatom, szinte várta már a taglót. Kemény és rövid volt, erősen emlékeztetett a baromra. Márpedig az ilyenek szinte szüksége is van rá, hogy becsapják, különben fogalma sincs, hogy mit csináljon az életével, - mondotta Nászreddin.

- Szóval, még talán erkölcsi tény is rejlik ebben? néminemű jótétemény a csalásban? - kérdeztem én.

- Úgy van, épp ide akartam én kilyukadni, - felelte Nászreddin. Én pedig ezt gondoltam:

- Egyik helyen ott volt a szíve, a másik helyen nem volt ott, a másik helyen kegyetlen volt. Persze, persze, a legnagyobb bitangban is vannak jó tulajdonságok, sőt jóság is, ha tudni akarjátok, igen az is. Akartok erről példát hallani? - magyaráztam egy láthatatlan hallgatóságnak.

- Borneóban élt egy európai orvos, akinek két szép fiacskája volt. S mikor ezek nagyobbacska gyerekek lettek, bennszülött férfi-dajkát keresett nekik, de sehogy se talált megfelelőt, mivelhogy ezek a bennszülöttek lusták és hanyagok. Akinek a gyerekre felügyelni kéne, befekszik az árnyékba és elalszik, az apróságok pedig csináljanak, amit akarnak. Márpedig ott skorpió, kígyó, mindenféle veszély fenyegeti őket. Végre azonban talált egy remek fickót, egy mosolygós, vidám, kedves fiút, aki rögtön úgy bánt azokkal a gyerekekkel, mintha születésük óta ismerné őket. Egyiket hátára vette, másikat karjára, úgy vitte őket a tengerpartra, ritka madarakat fogott nekik, gyönyörű pillangókat, ha pedig valamelyik beteg volt, éjjel-nappal ott ült az ágya mellett. Egyszóval ez a fiú tudta szeretni a kisgyereket, ez kétségtelennek látszott. S a gyerekek? bolondultak érte, kagylócskámnak, bőrzacskómnak

nevezték, ha pedig megérkezett érthetetlen kirándulásaiból, mind a ketten úgy ordítottak, ahogy a bennszülöttek szoktak bizonyos ünnepeiken. Mert az a különössége megvolt ennek a kedves fiúnak, hogy néha valami távirat érkezett számára s akkor szabadságot kért és elutazott valahova. Így pontosan akkor is, mikor az orvos és családja útra készülődött, hogy kis időre Európába menjen. Ez esetben tehát nem adhatták meg neki a kért szabadságot, amire a fiú engedelem nélkül elszökött. Ez már bosszantotta emberünket, az orvost, utána kutatott s íme mi derült ki? hogy ez a kedves, jó fiú, a gyerekek szeretett és szerető börczacskója az állami hóhér s hogy ezért kellett időnként elutaznia.

- Ennyi a történet. S mármost nyilván sokan azon a véleményen vannak, hogy aki hóhér, az semmiképp se lehet jó ember. Még ez se biztos. Mert, hogy semmiféle jóság se lehetne benne, mondjuk az anyja, vagy szerelme, vagy a gyermekek iránt, az szinte kizártnak látszik. Nincs olyan emberi lény, aki minden ízében rossz volna, - mondtam én magamnak. Ezért nem tudok én boldogulni még a rossz emberekkel sem, ezért nem egyöntetű az ellenszenvem még velük szemben sem, - sőt néha még ezektől se tudom megtagadni némi rokonszenvemet.

A számolás átka

Megnyergelte a szamarakat

A szélhámos jósága

A borneói hóhér

- De mondok én még valamit, - tanítottam magamat. - Hányszor kapom rajta magam, hogy még el is szomorodom, hogy képes vagyok elszorodni, ha egy régi gonoszon olyasmit tapasztalok, hogy öregszik, hogy gyengül ez is, hogy kezdi veszteni fullánkjit, gonosz erejét, sőt még azt a paradoxont is megengedem

magamnak: fáj ezt az elerőtlenedést látnom, hogy kezd jobbakarátú lenni, - igen, elszomorodom, mert hisz a pusztulás külső képe még ez is! Egyszóval: ha nem egyöntetű is az irántuk való ellenszenvem, végül mégiscsak azt kell mondanom, hogy ami gonosz az gonosz, ezen semmi se változtathat, még az időnkénti rokonszenv, vagy szájalom sem. Mit szól ehhez? - kérdeztem Schöndorff úrtól.

- No látja, egész jól megfelelt a bagdadi fiúnak épp úgy, mint saját magának, - felelte Schöndorff úr. - Az ilyesmit aránylag nem nehéz elintézni, persze. Térjünk is tehát vissza a főtémához. Hadd ismétlem el tehát és ha századszor is, - oly egyszerű dolog ez! Nyergeld meg a szamarakat, használd fel őket ahhoz, hogy feljebb jussál, - mondja Gracián is. S az érvényesülés nemde, önzésünk parancsa rajtunk s az erkölcsiség éppen ellenkezőleg az önzés fékje akart lenni minden időkbén, mert mi más is lehetne valóban? A jóság, a mások javának óhaja csak a legfejlettebb erkölcsiség legmagasabb fokán válik önzésünk posztulátumává s az ilyesmi csak ritkaság, aki viszont nem tart itt, annak figyelmét az etikumnak mindenkor fel kell hívnia arra, hogy vannak szenvedők is, tehát az emberszeretetre. Gracián könyve azonban ezt sohase teszi. E könyvben egyetlen szó sincs olyan, amely a mások javáról, szájalomról, vagy együttérzésről tenne tanúságot, ez a könyv csakis az önzést istápolja, ezért oly sivár és elviselhetetlen minden nagy okossága és életismerete ellenére is. A hazudozás szükségszerűségét prédikálja például. S én már eddig is elismertem, hogy ilyesmire néha még erkölcsi okokból is szükség van, - no de hogy csakis önző okokból tanítsa magát valaki hazudozásra? E kettő közt okvetlenül különbség teendő. Csak épp, hogy mi e kettő közt a lényeges különbség, az a kérdés. Egy árva lány keresett fel engem például drámai

kéziratokkal. E munkában nem volt semmi jó. Mit mondjak néki? Hazudni nem igen tudok. Azt mondtam neki tehát, hogy e kéziratok egyelőre nem kielégítőek. Amire ez a szegény lány a szemembe nézett, úgy látszik, hirtelen nagyot gondolt és azt kérdezte: - Mi a véleménye rólam egyáltalán? Mondja meg őszintén, érek én valamit? lesz énbőlőlem valami? - No most mit feleljek? Egyrészt nagyon megsajnáltam ezt a szegény lányt, másrészt a véleményem egész határozottan nem volt kedvező. - Én önt ostobának tartom szomorú kisasszony, - ezt kellett volna felelnem, ha őszinte akartam volna lenni. Hallgattam tehát és gyengéden mosolyogtam, de ez megint csak nem volt jó. Mert ő erre unszolni kezdett, faggatott, máris gyanút fogott a szegény. S íme előállt a Gracián ajánlotta praktikus viselkedés szükségessége. Igaz, hogy ennek a hazugságnak erkölcsi oka volt, a szívem okából voltam kénytelen hazudni, viszont, ha főnökömnek, vagy királyomnak hízelgek, szívtelenül, hidegen, titkos megvetéssel és csakis a magam boldogulása érdekében, ez nemde megint csak más dolog. De miért más? - Ön a mások önzésének istápolása kedvéért hajlandó hazudni s a saját önzését e tekintetben semmibe se veszi? A mások önzése tehát becsesebb önnek, mint a sajátja? - kérdezhetné erre Gracián. Fogas kérdés, nem könnyű filozófiai feleletet adni rá, - az ember érzése pontosan tájékozódik ebben, de a gondolat nem könnyen igazodik el ilyen útvesztőkben. Mégis megpróbálom, hogy az értelmemet is kielégítsem.

Úgy látom, hogy az értelemnek az okokat és körülményeket kell itt is nagyobb figyelembe vennie ahhoz, hogy eligazodjon, vagyis mindazt, amiben az érzés azonnal eligazodik.

Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange

Ist sich des rechten Weges wohl bewusst

(Magyarul: „a lélek mélyén él egy ősi szikra, mely igaz embert igaz útra hajtja...”, szó szerint: a legsötétebb kísértések között is tudja az igaz ember, mi lenne a helyes út)

, mondja a csodálatosan okos Goethe. S az érzés, mondom, csakugyan fel is találta magát. Szánalomból hazudtam nemde. Vajon egy baromian öntelt ficsúrnak is hajlandó volnék-e hazudni? Ugye, hogy semmiképp, hallgatnék. És ha főnököm volna ez a ficsúr és előléptetésre volna általa kilátásom? Ha meg tudom őt szeretni, ha vannak számomra szeretetreméltó tulajdonságai is, az más dolog, erről már beszéltem önnek, - de ha nem? Lesütném ugyebár a szememet szégyenletemben, ha ilyesmi eszembe jutna. - No de miért? - kérdezi Gracián. - Vagy saját maga iránt nem érez szánalmat? Eddig nem vehetett magának jó szivarokat, a kisfiának futballt s a feleségének villanyvasalót, pedig hogy vágytak ők minderre. És most majd vehetnek. - Igaza van Gracián úr, - felelem néki, - az önzés mohó, és én csakugyan nagyon szeretnék ilyesmiket venni. Csakhogy a magam iránt való szánalom önzésnek neveztetik. S az önzés bennem az állaté. S az én lelke az állatot, sajnos, már nem becsüli annyira bennem, mint ami fölötte áll, és ellenőrzi ezt az állatot, hogy egészen el ne vaduljon, és olyanná ne legyen, mint a tigrisek, mert erre nagyon is hajlamos. És annyira aggodalmas és kényes ez a lélek, hogy hajlandó az önző állatért való hazugságomat piszkosnak nevezni. Ha pedig más tesz ilyet, azt piszkos fickónak nevezi. Egy villanyvasalóért, vagy cafrangokért lehazudod a napot az égről? Disznó! - szeretné mondani neki.

Továbbá: volt nekem egy szegény kisfiam is, aki elesett a tizennégyes háborúban, Vilmos császár eszelős butasága következtében. Evvel a gyerekekkel, mikor még kisfiú volt,

azt a játékot játszottuk, hogy egyszerre símogattuk egymás arcát, én az övét, ő az enyémet. A kisfiú nagyon mulatott ezen, s egyszer aztán így szólt: - apám, egyszerűbb lehetne ez a dolog. Minek így keresztbe símogatni? Én símogatom magamat, és te is magadat. - Mondom néki, hogy ez nem lesz jó. - Mért nem? - kérdezi ő. - Mert nekem sokkal jobban esik, ha téged símogatlak fiam, mintha saját magamat símogatnám. - És mért van ez így? - kérdezi ő. - Azt már nem tudom, - feleltem néki. - Lehet, hogy ez a szeretet dolga, hogy az embernek néha bizony jobban esik, ha mást dédelgethet, mintha saját magát dédelgetné. S akit dédelgetnek, annak is jobban esik, ha más teszi, mintha ő maga tenné. - Ennyit mondtam a fiának, ez pedig azt jelenti, hogy a szeretetem, vagy mondjuk úgy: a jóságom a mások arcát símogattatja velem, Gracián pedig azt akarja, hogy mindig a magamét símogassam.

Az öregedő gonoszok életerejének pusztulása

Jóság okából való hazugság

Más önzését istápolni, a magamét nem?

Önmagunk iránti szánalom

Ez a szánalom maga az önzés

Nem a saját arcomat simogatom

- Mellékesen megjegyzem, ha nem is tartozik szorosan ide, - folytatta Schöndorff úr, - hogy ugyanez a gyerek, mielőtt elesett volna szegény, hazajött a frontról és így beszélt:

- Apám, az ember zűrzavaros, ellentmondásokkal küzdő lelkének nincs nagyszerűbb szimbóluma, mint a katonarvos. A háború a megszervezett bestialitás. Az egyéni önzés, nemzeti önzés formájában a legdurvábban kitombolhatja magát. S erre mit csinál az ember? Előbb a legszörnyűbb módon megcsonkítja, megnyomorítja az

ellenséget, s mikor vérezve megtalálja az árokban, homlokára üt, és elkezdí orvosaival nagyon gondosan ápoltatni.

Ugyanerről a szegény fiamról jut eszembe még a következő is, - voltaképp ez se tartozik szorosán ide.

Mikor még kisfiú volt, egy alkalommal kezénél fogva sétálni vittem, s elhaladtunk egy nagy épület mellett. Ez Frankfurtban történt.

- Milyen ház ez? - kérdezi tőlem. Mondom: ez a legfőbb bíróság háza. Hogy mi az a bíróság? - Mondom, hogy ahol a bűnösök felett ítékeznek. Erre elgondolkodik. - Ahol a Hermann bácsit is elítélték? - kérdezi tőlem. S bizony az már baj volt, hogy ezt kérdezte. - Igen, - feleltem én egyelőre. Csakhogy ő rögtön rajtam ütött.

- Hiszen te azt mondtad nekünk, hogy Hermann bácsi nem volt bűnös és mégis elítélték? - No most mit feleljek erre? mondjam azt, hogy hamisak voltak a tanúk s a bíró se volt elég eszes, de a látszat is Hermann ellen szólt, - mindezt egy kisgyerek nem értheti meg, mert túl bonyolult számára. - Ezt te még nem értheted meg, - mondom neki tehát. - Mért nem érthetem meg? - kérdezi ő. - Ej ugyan hagyj már, mondom én, - nem akarsz egy piros almát? - Erre mégis elhallgat és nyilván azt gondolja magában: - most mért fordítja el a dolgot? hát olyan ostoba vagyok én?

De tényleg, nézzük csak meg, hogy mi az, amit meg tud érteni? Egész egyszerű dolgokat, mert túl sokfélét nem is tud felvenni a lelke, már annál fogva sem, mert hisz akkor kezd el ismerkedni a világgal. Épp ezért van szüksége egyszerű világnézetű mesékre is, ugyanezért csak egyes szimpla logikai levezetésekét tűr el s ugyanilyen egyszerű erkölcsi világának követelménye is: a jóknak jutalmat áhít s a rosszaknak büntetést.

Mikor tehát Arisztidészt teszik eléje mintaképeül, hogy tőle tanuljon szerénységet és egyszerűséget, vagy Jézust, hogy tőle tanuljon jóságot, vagy Tolsztojt, hogy embertársai nyomora miatti törhetetlen haragját vegye mintaképeül, akkor ezt helyesen teszik. Mert semmi más nem tehet az ember, magam se tudtam egyebet mondani a fiamnak. Vagy inkább arra tanítsam, hogy legyen az életküzdelemben kíméletlen és szívtelen, hogy rossz legyen és becstelen, különben legázolják, felkopik az álla, ugyanúgy, mint nekem, az apjának? – Egyszóval mindarra már jó előre megtanítsam, amit minden kalmár oly szívesen magyaráz nekem? Hogy ő se feledje el soha az állatot, amely őbenne magában is és mindenki másban lakik s erre gondoljon állandóan és mindenekelőtt, akárki van is előtte? – Nem volna ez valóságos merénylet a gyerek ellen? Mert bármi véleményem van is a magam silányságáról, vagy embertársaiméről s bármi tapasztalatom van is az élet elrettentő küzdelmeiről, mi egyebet adhatok néki mindenkori útravalójául rövid élete kezdetén, ha nem azt a régi szót, hogy: légy jó és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. Ezt mondom neki, miközben sírok.

Mindezt pedig én magyarázom magának, a praktikumok törhetetlen mérnöke és híve, el ne feledje. S vajon mit mondhatott Gogol nagyszerű tanítója is fejlettebb növendékeinek? – Előttetek a jóság és becsület csillaga van, de már most vegyétek észbe és készüljete el rá, hogy a világ nem olyan, a világ nem olyan. – Semmi egyebet nem mondhatott nekik.

És mit mondott Ágoston istenének? – Jobb utat tanácsoltál istenem, mint amelyet engedélyeztél. – Ám erre talán még rátérek.

A katonaorvos

A gyermek számára a bonyolultságok érthetetlenek

Gonoszságra tanítsam a gyereket?

Rossz tapasztalataimról a gyerek előtt hallgatok

Ezzel szemben egy ifjúval, koraérett szörnyeteggel találkoztam én egyszer Párisban. Még csak tizennégy éves volt, rajztanár akart lenni, és így szólt hozzám:

- Mire lehet a nebulókat megtanítani? Ha olyasmire nem, amihez hajlandóságuk nincs, azt remélem, tudja maga is, tehát rajzolni legkevésbé. Vagy van ehhez adottsága valakinek, vagy nincs. Én tehát majd egyszerűsítom a dolgot. Azt mondom majd nekik: - rajzoljátok le ezt meg ezt és kiállok a folyosóra cigarettázni.

A nővérét illetően pedig így beszélt:

- Menjen férjhez ehhez a fajankóhoz, legfeljebb megcsalja, annyi baj legyen.

Mint látható, igen praktikus volt a fiatalember. Kétségtelen, hogy elég jól ismerte az életet már ilyen fiatalon is. Csak épp, hogy ezzel kezdi? Vajon mi van ebben a korai életismeretben oly igen visszatetsző?

Ha egy idős, tapasztalataiba belefáradt ember tekinti ennyire illúziótlanul az ember életét és saját hivatását, ez esetleg még elfogadható, bár még ez sem. Mert mi jellemzi legjobban az emberszeretetet? Hogy nincs e nagyvilágnak annyi átka, amely képes volna minden illúziójától, minden bizalmától megfosztani emberét s kietlenné tenni ezt a szívet. A nemesebbjét, úgy vélem, az embertársai és a világ iránt való kipusztíthatatlan bizalom jellemzi mindenekelőtt, vagyis az a hiszékenysége, hogy minden rossz tapasztalata ellenére is a jót tételezi fel legszívesebben embertársaiban. És ezt megint csak én mondom magának, ne felejtse el, én, a praktikumok hirdetője. Kell-e tudnom tapasztalni? Hogyne kellene, még a vadállatnak is kell tudnia, különben a legközelebbi

csapdába megint beleesik. De ha az ember egyebet se tesz, csakis tapasztalataira hivatkozik és azok szerint akar ezentúl mindig cselekedni, akkor géppé válik és meg is fosztja magát minden további tapasztalat lehetőségétől. Épp ezért a jó embert az a megingathatatlan naivitás jellemzi legjobban, amelynek láttára az életismeret hahotázni kezd. - Hogy tud ilyen bárgyú lenni, hogy vén korára még mindig becsapatja magát? - kérdezik az életismeret haszonélvezői elragadtatva.

E tekintetben én sem változtam meg, bármennyire híve vagyok is a praktikumoknak. És mindmáig is úgy látom, hogy ez a rendületlen jóhiszeműség, tehát igenis a mindig újból való becsaphatóság egyik legfőbb ismertetője a jóra való embernek. Mert honnan tudhatná ő mindig előre, hogy ki az, aki bizalmával vissza fog élni? És ha sejtené is, - mit tegyen a jóindulatával? Hallgattassa el magában?

Egyszóval: a teljes kiábrándultságot még a fáradt öregkortól se fogadom szívesen. De ha öregkoromban megfáradván, vén szívembe netán a sivárság mégis végzetesen befészkelné magát és semmiféle jóakaratra se volnék többé hajlandó, - mert hisz ez is megeshet velem, mit tehet arról az ember? megtörténhet, igen, aki megöregszik, avval megeshet, hogy a lelke is lassan elhal, - de hogy megbánjam, hogy olyan ostoba voltam és valaha szívem is volt és hitem az emberben? Ha azzal az életismerettel kezdené valaki, amelynek öregkorában áldozata lett s az abból levont következtetésekkel indulna neki az útnak, akkor mi különböztetné meg a tigrisektől, amelyeknek lelke mindenkor csupa gyanakvás s amelyek minden élőnek ellenségei? Vannak az éjnek sötét csoportjai, amelyektől az én kisfiam mindig iszonyodott s amelyekkel való minden közösségét felnőtt korában is mindig megtagadta...

Szólt Schöndorff úr s itt elhallgatott. S én ezt a szózatát tartom ma is hegyibeszédének. Meg is öleltem tehát, mert láttam, hogy megint a fiára gondol s alig tudja megtartóztatni könnyeit. Amire ő így folytatta:

- Mindezt pedig csak azért mondtam el, hogy lássa, hogy nem vagyok én a praktikumoknak olyan megátalkodott fanatikusa, mint ahogy azt haragom néha elhítené magával. Megjártam én a magas iskolát, csak aztán a balsors megint visszakényszerített az élet védelmének s a kivihetőségnek gondolatához. Hogy miképp, azt majd elmondom máskor.

A túl korai életismeret átka

A jó emberek örök naivitása

A jóra való ember becsaphatósága

Szegyenletes-e az, hogy valaha jó tudtam lenni?

Még egy újabb pihenőhelyünkön aztán így folytatta elbeszélését és magyarázatait:

- Egy tudós katolikus pap egyszer megfogott az utcán, becipelt egy kávéházba s itt rám förmedt:

- No Baur nagy realista híve, - azt mondja, - elkészítettem az ön számára válaszomat. A múltkor hallgattam úgy-e? Tudja-e, miért hallgattam? Mert fuldokoltam a méregtől és mondanivalótól. Ha az embernek túl sok todul a nyelvére, akkor a nyelve megbénul. Pontokba kellett foglalnom mérgemet és meggyőződésemet. Nézzen kérem ide! Erre a kézelőmre szoktam gyorsírással feljegyezni prédikációim gondolatmenetét és íme most két hét óta az egyikről a másikra az önnek adandó válaszomat írtam át. Még aludni se tudtam egy éjszaka ön miatt. Hallgasson tehát jól ide, hogy ne hiába fáradtam légyen. Azt mondják, hogy a hitviták kora elmúlt, hogy az embereket ma már csak az autók érdeklik, - hát erről szó sincs fiatal kollégám.

Két ilyen bolond ember még ma is mindenütt akad, mint mi vagyunk, akik ugyan szégyellik magukat ezért, de mégis kénytelenek még ebben a gyorsan zajgó világban is a legfőbb dolgokon törni a fejüket. Ez volt a bevezetés és most jönnek a hitágazatok. Tehát először is:

- Mózes egyik könyvében ez áll: - ti pedig tiszták legyetek, mert tiszta vagyok én is, a ti uratok istenetek. Én vagyok az úr. - Sír ön ezen? Mert én bizony sirok. Mert ez aztán a pont a mondat után, ez a szó, hogy: én vagyok az úr. Olyan hatalmas, hogy meg lehet bolondulni tőle. Ne tartson bolondnak kérem, ne higgye, hogy egy szakállas istenbácsiban hiszek. Nem olyan pap vagyok én és maga se lesz olyan soha. És mégis hajlandó vagyok megrendülni e szótól, mert valamire rámutat. Hogy mire, azt majd elmondom.

- De Jézus is ugyanerre tanít minket, mikor azt mondja, hogy szentek legyünk, olyanok, mint az isten. De ugyanígy még az a pogány Bergson is, mikor arra tanít, hogy a bennünk lévő erkölcsi törvénynek két ágú gyökérzete van: egy reális, vagyis okos, vagyis olyan, amely embertársaink javát szolgálja - s ennek az erkölcsiségnek szószólója köztünk maga fiatal kollégám, - a másik gyökere viszont az irracionálisból szedi erejét, vagyis más szóval érthetetlen világokból, mert hisz ennek erkölcsisége ott kezdődik, ahol az értelem véget ér. S az igazi értelemnek legfőbb érdeme éppen az, hogy e ponton megszünteti önmagát. S mindezt én úgy szeretném kifejezni, hogy a másik tendenciának van bizonyos emberfeletti jellege is. Mert nem nevezhető-e emberfelettinak az a törekvés, kérdezem öntől, mikor valaki a saját maga kedvéért akar tiszta lenni és merő egy lélek, semmi egyéb és most már embertársaira való tekintet nélkül, nem olyan-e ez, mint mikor valaki éjjel, nem tudni mért, kimegy a szabad ég alá és azt mondja: - Ott szikrázik egy csillag a sötétben s az

vezessen engem ezentúl, semmi más! Honnan veszi ez magát az emberben, mi a magyarázata? Nincs magyarázata, igaza van a pogány Bergsonnak. „Az isten országa tibennetek vagyon”, - ez az ige nyilván ilyesmit jelent. Vagy nem így élt-e Buddha és ama Názáreti, remeteként az emberek között és behunyt szemmel is jó volt, sugározta a jóságot cél és értelem nélkül, tekintet nélkül arra, hogy kire sugározza? És nem érdekesebb-e akkor e zűrzavaros világban élni, ha arra gondol az ember, hogy ők is itt voltak valaha? És nem így éltek-e Buddha remetéi és a mieink, végleg elszakadva e világtól és csakis azért, hogy a saját lelkük őket az életre érdekeseknek ítélje, minden további cél és értelem nélkül? Ezért mondom én, hogy amit ön képvisel kettőnk között, fiatal kollégám, az értelmes jóság, nem minden, sőt a kisebbik része e dolgoknak, annak ellenére, hogy a realitásban ennek látszata kínálkozik sokkal fontosabbnak. És ezért mondom önnek most a következőket is: az emberiség sokféle legendájában megtalálhatja ön az istenség testté válásának mítoszát, amely a keletieknél ávátárának, másutt inkarnációnak neveztetik s amely sok mítoszban úgy végződik, hogy ez a testté válás nem sikerül az istenségnek e zűrzavaros világban. Nos, a jóság szellemével is így vagyunk. Fenn libeg, mint a csillag, az ember látja is szomorú éjszakáin feje felett szikrázni és álmaiban érzi, hogy a szellem e zűrzavaros, rossz világban testté szeretne válni, de nem lehet. Ámen.

Így szólt hozzám ez a tudós pap s minthogy még fiatal voltam, végtelenül nagy hatással volt rám e szózata. Nem mertem többé a praktikumokkal úgy dobálózni, mint azelőtt. És ez sokáig így ment. Míg aztán egy rettenetes dolog vissza nem kényszerített hozzájuk és most már véglegesen. Igen véglegesen, bár nem olyan gyalázatosan,

mint Graciánt, vagy, hogy meg kellene undorodnom magamtól. A szörnyűség pedig ez volt:

- Mikor húsz éves fiam a keleti front legveszélyesebb helyére került, nem tudtam többé aludni, ha pedig mégis elszenderedtem, vérző fejjel láttam őt, amint elhalt anyja ráhajlik s ettől jajgatva ébredtem. S ezeken az éjszakákon vetettem el magamtól az életem, az életünk védelmében az abszolút erkölcs gondolatát. - A gyerekek csalni kell, - határoztam el magamban, - tettesse betegnek magát, csináljon akármit, hazudjon, bújjon, csak hogy elkerüljön onnan. S ha tudott volna csalni, nem esett volna el, akkor más lett volna ugyanannak az ütegnek tisztje. Csak hogy nem tudott csalni, a legszentebb erkölcs csillaga lebegett felette s mikor egy heti szabadságakor visszajött hozzám, könnyörgésemre ezt meg is mondta nekem.

- Apám én nem tudok csalni, én nem veszem a lelkekre, hogy helyettem más pusztuljon el.

El is esett szegény egy hülye háborúban, mert nem a megtámadott haza védelmében, hanem egy eszelős, ostoba ember ambíciói miatt. Ha szót fogadott volna nekem, nem ez lett volna a sorsa, mert volt erre mód, összekötöttem is volt már akkor s én mindent megszerveztem, hogy megmentsem őt. De nem és nem! Elesett és én most itt állok egyedül.

S e szónál a dacos Schöndorff úr zokogni kezdett.

S ezzel véget is ért az erkölcsi praktikum körüli vitánk.

Racionalitás és irracionalitás az erkölcsiségben

Az önmagunkért való jószág

Az abszolút erkölcs áldozata

Schöndorff úr egyéb észrevételei

Az erdésznére visszatérve Schöndorff úr megjegyezte:

- A tragikus sorsok egyike az is, ha valakinek egész léte az intelligenciájára van alapozva és nincs elég esze hozzá. Az ilyeneknek azt szoktam mondani: - ahhoz képest, hogy milyen kevés eszed van, túl sokat használod.

- Különben már mondtam is magának, hogy nem egyféle ész kell az élet megítéléséhez, hanem hétféle, - folytatta Schöndorff úr. - Aki egyetlen szempontból nézi a világot, akármilyen eszesnek mutatkozik is ebben, az ostobán fog ítélni. Ha tehát valaki az erdészné tanításait az élet ismerete szempontjából helyénvalóknak ismeri el, vagy Graciánéit, magam én legalább is szegényeseknek ítélem azokat, mivelhogy az ember lelke nemcsak életismeretből áll s igényei nemcsak abból adódnak. Hasonlóképp vagyok az abszolút erkölcs híveivel és követőivel, bár az ő tévedésüket néha hajlandó vagyok enyhébben is megítélni. De azért az ő tévedéseik is elég nagyok. Már azért is, mert az erkölcs az abszolútumnak csak egyik tulajdonságaként fogható fel s ez a gyarló ember számára csakis megnyilvánulásaiban mutatkozik meg és gyakorolható, vagyis a jóságban. Tehát: az a tény, hogy az erkölcs az abszolútumhoz tartozó fogalom, nem jelenti azt, hogy annak a kivételre vonatkozó követelményei is abszolútak, azaz emberfeletti, tehát hogy elérhetetlen dolgokat szabadna követelni az embertől. Ezek szerint ha, mondjuk, egy pap összetéveszti e kettőt és például gyóntatás közben is az abszolútum magasságából tekinti a hozzájáruló, ezerféle bajjal és kényszerítő szükségességekkel sújtott embereket, az körülbelül úgy jár el, mint az az anakoréta, aki a legendában mérsékletre akarta tanítani a vércsét. A vércse túrta egy ideig a prédikációt, aztán felkiáltott: - de az én gyerekeim éheznek!

Vagyis: mérsékletre, eredeti természetének megtagadására csak az olyan vércsét lehet tanítani, amelynek nincsenek gyerekei, vagy hajlandó elhagyni őket

a szent élet kedvéért, így apját anyját is és az anakorétával együtt remeteségbe vonulni, mert társai vérengző telhetetlenségétől megundorodott. Igaz, hogy az ember nem vércse. De ha gyerekeiről van szó, vagy szerelméről, vagy az anyjáról, vagy saját életét veszély fenyegeti, akkor könnyen vércsévé válhat. S ha aztán mégis szégyelli, hogy azzá lett valaha is, azaz megint állattá, ez körülbelül minden, ami tőle telik.

Ezt mondta Schöndorff úr az erdésznével kapcsolatban. Vilmos császárról pedig a következőket jegyezte meg:

- Ha Vilmos császárt előre meg tudtam volna győzni arról, hogy ostobaság az, amire készül, mert el fogja veszteni a háborút, de trónját is, akkor sohase tudhatta volna meg, hogy nekem volt igazam, hogy tényleg rám kellett volna hallgatnia és nem ostoba tanácsadóira. Még az is megeshetett volna velem, hogy egy idő múlva száműzet, vagy kivégeztet, - mit tudom én? - mondván, hogy miattam mulasztotta el a győzelem legkedvezőbb pillanatát. Meg kellett tehát tapasztalnia a rosszat ahhoz, hogy igazamat beláthassa. Hasonlóképpen: ha valakinek sikerül lányát szerelmi házasságáról lebeszélnie, akkor a lány sose tudhatja meg, hogy apjának igaza volt-e vagy sem és esetleg egy életen át szemrehányással illeti, amiért eltántorította őt a boldogság útjáról. Egyszóval: lebeszélni valakit valamiről hálátlan feladat, csak ritkán jár köszönet érte és még az illető belátásának elégtételére se számíthat az ember, mert semmivel se tud bizonyítani, ha az illető megfogadta a tanácsot és nem járt rosszul. Ha pedig nem fogadta meg és rosszul járt, akkor mi köszönni valója van? Akkor a legkisebb gondja, hogy hálás legyen érte, amiért előre figyelmeztették. Különbén is: visszatérve arra az esetre, hogy megfogadta a tanácsot és nem járt rosszul: - mi lett volna, ha lett volna, - ez a fogalom oda tartozik, ahova az irracionális számok.

Gyöngye értelmiség értelemre alapított egzisztenciája

Többféle eszesség szükséges

Az abszolútum nem követelhető

A gyóntatók abszolút követelményei

Csak remetéik tehetik magukévá az abszolútum parancsait

Így szóltam hozzá: - mi véleménye van a Bagavadgítáról? Abban a bölcs testvérháborúra buzdítja a hőst s e buzdításnak két főtétele van. Az egyik: - vajon elpusztíthatod-e, amit nem te teremtettél? - S a másik a léte és nem-léte vonatkozó ama híres tanítás:

„Az eleje a ki nem nyilatkozott, a közepe a kinyilatkozott s a vége a ki nem nyilatkozott, mi van ezen sírnivaló?”

Mind a kettő azt jelenti, hogy a hős menjen csak bátran a csatába és ne féljen attól, hogy ölnie kell. S mármint, azt kérdezem Schönborff úrtól, hogy mi a véleménye, hogyan fogadjam ezt a tanácsot? Amire ő így felelt:

- Ez az abszolútum olyasmi, ami az összes adottságokat, tehát az ember lelkének egész önzését, tehát kegyetlenségét, nyersségét, vadságát, vagyis állatiságát is helybenhagyja e szóval. Mert ha úgyse tudom megölni, amit nem én teremtettem s a halál nem sírnivaló jelenség, mert nem tekintendő egyébnek, mint az örökegy folyamat számunkra ki nem nyilatkozott részének, amely tehát nem tekinthető tragikumnak sem, akkor nyugodtan megölhetek akárkit, akkor a gyilkosság csak a gyarló embernek oktalan halálfélelme miatt, rendészeti okokból válhat tilalmassá és nem erkölcsi okokból. Bezzeg Buddha, aki megtagadta, megvetette az életet s szentjeinek megtiltotta a szaporodást s a halált szintén nem tartotta tragikus ténynek, sőt az élet zűrzavarától való megváltásnak, éppen ő abban a nemes ellentmondásban

leledzik, hogy ennek ellenére ezt a megvetett életet mindenki másnál jobban védi, nemcsak az emberét, az állatét, de a növényét is, mert irtózik attól, hogy az ember is oly kegyetlen legyen, mint a természet, hogy kínokat, hát még halálos kínokat okozzon. S erkölcsisége e tekintetben talán még magasabb rendű is a Jézusénál, mert nem antropocentrikus, nem az embert teszi az erkölcsiség központjává, hanem az élők egész világát. Egyébként Jézus is ugyanabban az ellentmondásban leledzik, mint Buddha, - mert hisz boldognak kellene lennie annak, aki e siralomvölgyéből a mennybe jut és mégis betegeket gyógyít, ahelyett, hogy siettetné halálukat, Lázárt feltámasztja halottaiból, de ő maga is az éteri abszolútumok hőséből, isten fiából egy sóhaj idejéig végső szenvedését élő, szegény emberré válik a kereszten, mikor így kiált fel: - istenem, miért hagytál el engem? - továbbá: - múltjon el tőlem e keserű pohár. - Amely pillanat legmeggrázóbb mozzanata életének. - Ez volt Schöndorff úr felelete.

Ha a halál nem tragikus vég, akkor bátran lehet ölni

Buddha és Jézus nemes ellentmondásai

Kozmikus erkölcs

Egy másik alkalommal pedig a következő kérdést tettem eléje:

- Ha netán jövődő tanítványaimnak a praktikumokról akarok magyarázni, mi a véleménye? mivel kezdjem az ilyet? - Erre Schöndorff úr nagyot nevetett, azután így szólt:

- Kezdje talán azzal, - azt mondja, - hogy egy teológus tanuló Spinoza tanulmányozása közben egyszer kinézett nyitott ablakán és látta, hogy éppen beborult. - Micsoda zavaró konkrét momentumok ezek, - gondolta magában, - mindjárt esni fog. És én éhes is vagyok épp most, tehát

ebédelni kéne menni, íme még egy zavaró realitás a gondolat anyagtalan terében. S ezen kívül hopp! most jut eszembe, a cipőm talpa is lyukas és mindjárt esni fog. Tehát el kell mennem még a foltozó vargához is. Micsoda silány praktikumokra vagyok én kényszerítve a gondolat anyagtalan tengerében! - Ezt gondolta magában a teológiai tanuló, aki, - most már megvallhatom, - én voltam. Kezdje a praktikum magyarázatát talán ezzel a példázattal, - tanácsolta nevetve Schöndorff úr. Majd hozzátette:

- Ami pedig az esőt illeti: épp olyan eső esik a városokra is, mint a szántóföldekre, holott a városokban nincs vetés, tehát nincs is rá annyira szükségük, mint a szántóföldeknek. De a tengerekbe is épp annyi esik, holott azoknak még úgy sincs szükségük rá. Ebből két dolog következik, egyrészt, hogy a természet, úgy látszik, vajmi keveset törődik az élők szükségleteivel, az élőknek kell tehát alkalmazkodniuk szeszélyeihez, - vagy ad esőt, vagy nem ad. Az úgynevezett istenség jóakarátát tehát nem a külvilágtól kell várniok, hanem csakis belviláguk önzésétől s ha netán a véletlen külvilágukból is származtat számukra ilyesmit, az neveztetik szerencsének. A másik dolog pedig, amely ebből következik ennyi:

- Ha feltételezzük, hogy a természet mégiscsak törődik szükségleteinkkel, akkor ez a jóakarata sem nevezhető részletes gondosságúnak. S ami érdekes ebben: ez nemcsak a külvilág törvényszerű megnyilvánulásait jellemzi, hanem a belvilágéit, a szervezet önzésének megnyilvánulásait is. Mint mikor egy rossz kőműves csap össze valami házat s nagy adagokban, keresztül-kasul lök bele habarcsot, téglát, cementet, - úgy vagyunk megcsinálva mi is. A természet is nagy kanállal töltött belénk érzékiséget, indulatot, érzést átabotában s ránk bízta, hogy boldoguljunk mindezzel, ahogy tudunk. S ez

vonatkozik még a fizikai adottságokra is, azok is nagyarányúak, általános irányelvűek s nem a sokféle és egymással esetleg ellentétes szükségletekhez idomulók. Vegyük ezt: ha az állat, vagy ember kimelegszik, akkor vízre van a szervezetének szüksége, tehát innia kell. Ez az általános törvény. Igen ám, de tüdejét kimelegedve leforrázhatja vele, tüdőgyulladást kaphat és elpusztulhat tőle. A vízhiány és lehűlés szükséglete tehát adva van, akár veszélyes ez a szervezetnek, akár nem. A szükséges óvatosság tehát nincs beiktatva a törvénybe.

Ilyesmit felelt tehát Schöndorff úr e kérdésemre. S egyszer, mikor megint eszembe jutott párfogóm, a jószívű herceg, így szóltam hozzá:

- Van Indiában egy igen kedves, jószívű, fiatal herceg, aki azonban igen rosszul van nevelve. S itt elmondtam neki, hogy mi bajokat látok nála, s megkérdeztem tőle, hogy miképp vélekedik erről? Szigorúság válik-e be jobban a nevelésben, vagy az engedékenység?

Erre a kérdésemre így felelt:

- Egy asszony egyszer így szólt hozzám: - Túlságosan engedékeny volt hozzám az én anyám, mindent megengedett nekem, tehát tönkre tette az életemet, mert ezért züllöttem el. - Egy másik asszony viszont ezt panaszolta: - Rettenetesen szigorú volt hozzám az én anyám, semmit sem engedett meg nekem, tehát tönkretette fiatalságomat, s ezzel egész életemet is, mert a fiatalság az élet megalapozója. - Lehet-e mindkét panaszban igazság? - tette fel a kérdést Schöndorff úr. - Kétségtelenül lehet, - felelt meg önmagának. - Mi következik tehát e kettőből? Hogy általános szabályok a nevelésben vajmi kevésbé alkalmazhatók. Ha egy gyermek nagyon zabolátlan hajlandóságú, akkor zabolázni kell, ha viszont nagyon hajlamos arra, hogy gúzsba köttessék,

akkor kötelékeiket nagyon helyes lesz oldani. S akkor se biztos az eredmény.

S mikor egy féltékeny kocsmárosné fordult hozzá tanácsért, jelenlétemben így felelt neki:

- Vannak olyan asszonyok, akik férjüktől sohase kérdezik: - hol jártál? mit csináltál? - Akik, ha nehezükre esik is, mégis okosan járnak el, vagyis soha szemrehányást nem tesznek neki, célzásaikkal, féltékenységükkel nem kínozzák-zaklatják, hanem mindig úgy fogadják a hazatérőt, mint jó anyák elkallódott gyermekeiket, vagy mondjuk, ahogy Ábrahám fogadta az angyalokat, mintha mindig azt akarnák mondani: - Csakhogy itt vagy, fődolog, hogy itt vagy! - és ízes ételt készítenek néki. Rendesen ezek az asszonyok járnak jól. Mert a férj azt gondolja: - Lám, mégiscsak jó nekem itthon, mégiscsak ez az én otthonom! mert itt mégiscsak szívesen fogadnak s ez az én feleségem. Az a jó tehát, ha megtérek ide. - S nem jobb-e, ha a férj így vélekedik, mintha azt gondolná: - lám, nekem itthon is rossz. - Vagyis: elképzelve, hogy mindenütt csak rosszul jár szegény feje, de otthon soha. Az ilyen asszonyok nemigen vesztik el urukat, ők maradnak a feleségek, s ez nagy szó. Mert más dolog az, ha valaki így szólhat: - csinálhat, amit akar, mégiscsak én vagyok a felesége. - Két oknál fogva jelentékeny szó ez. Egyrészt: feleségnek lenni mégiscsak tisztesség. A feleséget tisztelet illeti az emberi lélekben, e fogalom olyasmi, mint egy épület alapköve. Másrészt: az élet viszontagságait, akármi van is, vele együtt viselem, - mondhatja magának. És ez a nagy dolog ebben. S mért ne viselné? Van-e teljesség ezen a világon? Úgy-e, hogy nincs? Az ilyen asszony továbbá még ezt is gondolhatja: - én viszontagságok között vagyok feleség, de hiszen majd minden asszony így van vele s amit becsülhetek magamban: éppen ez a tudásom és ez a tudatos tűrésem. - S az illet ént már tekintetéről is

megismerem, mert az okosságot és életismeretet fejez ki. -
Ez aztán az asszony! - gondoltam magamban.

Ennyit mondott a féltékeny kocsmárosnénak.

A gondolat anyagtalansága és a lyukas cipő konkrétuma

Nem az ember szükségletei szerint esik az eső

A természet durva építkezése

Szigorú vagy engedékeny legyen-e a nevelő

Akik mindig megmaradnak feleségnek

Továbbá: szülőfalujában, D.-ben egy rokona, egy félparaszt, afféle gépész, velünk ebédelt és egy kis bor után azt panaszolta, hogy az ő apja bizony úgy halt meg, hogy csalónak találta őt, a legkisebbik fiát, pedig ő nem volt az. Hogy kellett volna ezt bebizonyítania apjának? - ez volt a kérdés. Amire Schöndorff úr a következőket felelte:

- Senki se láthat beléd s minden gondolatodat s a szívedet mégse teheted ki mindenki elé, illetve, ha jobban meggondolod, senki elé se, mert lehetetlen, mert amíg élsz, egyfolytában beszélhetsz neki, mégsem ismerhet meg egészen, - ebből pedig már önként adódik az a feltevés, hogy gyakran bizony, amit félreismer benned, azt szereti, vagy gyűlöli benned a legjobban. Vagyishát a félreértéseibe szerelmes, bizony még ez is gyakorta megesik. Egyszóval: sohasem az igazi mivoltodat mutatod meg, csak jeleket adhatsz magadról, ezekre a jelekre tehát jól vigyázz. Azt szoktam erről mondani, hogy: óhatatlanul gyilkosnak fognak nézni, ha véres késsel szaladsz ki abból a házból, ahol egy meggyilkolt ember találtatik. A látszatodra tehát nagyon ügyelj.

- Továbbá, - folytatta Schöndorff úr, - vedd észbe, hogy talán nincs is olyan barátod, vagy hozzátartozód, akiről ne az az érzésed volna, hogy valamivel még tartozol neki, még mindig elfelejtetted megmondani neki ezt, vagy azt.

Hátha még mindörökre kell megválnotok, - nincs olyan halottad, akivel ne folytatnád a vitát, de légy meggyőződve róla, hogy ez akkor se volna másként, ha minden időtököt együtt töltitek is el, - aminthogy nincs ez másként azoknál sem, akik valóban így éltek. Egy életen át beszélgettek egymással s aki megmaradt, még mindig szeretne valamit kiáltani a másik után, - ha egyebet nem, hogy félreismerte őt ebben, vagy abban a dologban. Vagyis tehát: a lélek hiába szeretne egészen megmutatkozni valaki előtt és ha egy életen át erre fordítaná minden erejét, akkor is hiába volna.

Ugyanez az unokaöcs még azt is panaszkolta, hogy elhalt apja azért tartotta őt csalónak, mert hanyagul dolgozik.

- Hisz tudja jól, - mondotta, - hogy apánk is gépész volt és mondhatom, nagyszerű gépész, épp ezért szakmánk dolgában volt rám a legdühösebb. Én rendesen azt feleltem neki: - ha valaki hanyag munkás, az még nem olyan nagy baj, mintha rossz ember volna. Mert én a munkámmal nem törődöm annyit, mint azzal, hogy tisztességes ember legyek.

- Vagy úgy? - nevetett erre Schöndorff úr. - Hát erről is szó van itt? Akkor apádnak alighanem igaza volt. Mert a tisztességnek, az erkölcsiségnek, alighanem első feltétele az, hogy valaki képességeihez mértén jó munkát végezzen és ne legyen hanyag.

S mikor a fiú azt is elmondta, hogy apja még házasságát is helytelenítette, akkor én fordultam hozzá kérdéssel. Hogy ugyan mondja már meg végre, mi a véleménye? a vágy szava s a gyönyörök irányában menjen-e az ember, vagy a tartós hasznosság irányában? Mert az én tapasztalatom az, hogy nemcsak az apák és anyák, hanem a világi bölcselők nagy része is, - kivéve a hedonistákat, - de a vallások is, - kivéve a Dionizosz kultuszát, a mi izlámunk gyönyörös irányzatát, kivéve továbbá egyes orosz

szektáriusok s egyes ázsiai és afrikai törzsek vallásos gyakorlatát, - hogy ezeken kívül úgyszólván minden vallásos bölcselet és gyakorlat a tartós hasznosság mellett dönt, vagyis ennek szemmel tartását ajánlja híveinek. S hogy Schöndorff úr mit szól ehhez? - Amire ő így válaszolt:

- Nem tudok ebben a magam számára dönteni. Vegyük ezt a példát: a szerelmes fiú sürgető vágyaira s a beteljesülés áhított gyönyöreire gondol s úgy érzi, hogy ezek nélkül élni képtelen. Az anyja ezzel szemben azt mondja: - Ne légy olyan könnyelmű, ez a lány nem neked való, ez feleségnek nem jó, ezzel élni nem lehet. - Az anyja tehát a tartós hasznosságra gondol a fiatal élet örömei helyett, vagyis a jelen esetlegességét az egész élet távlatához viszonyítva kicsinyli s a heves érzelmek csábjainak és szenzációinak mulékonyságát veti latba a hosszú együttélés, a hosszabb boldogulás lehetőségeinek ellenében. Ezzel szemben az apa esetleg így szól: - Az ember csak egyszer él fiam s akkor is rövid ideig, - az életet csak kölcsön kaptad s mondhatni busás kamatra: az állandó halálos veszéllyel és végleges halálad rémületével kell érte fizetned. Mert ki tudhatja azt, hogy meddig él? És mégiscsak a fiatalság örömei érnek legtöbbit az életben. Élj tehát merészen a kutyafáját és ne grammok szerint latolgatva életed eshetőségeit, mint az elaggott nagynénik szokták, akik a kávészemeket megszámojják. Légy csak könnyelmű, igenis, - nagyon megjártam én a latolgatással. És élj a kedved szerint legalább addig, amíg fiatal vagy. A többit pedig majd meglátjuk.

- Mert élet az? - kérdezhetné ez az apa, - eperre vágyol és szedret adnak helyette, szereted a hegyeket és síkságon kell élned, csendre vágyol és zajba vetődöl, a Jucit imádod s Marit kapod helyette, - mit mondjak még? A szeder se rossz, no de mégiscsak pótlék. És esetleg Marika se rossz, de az is csak pótlék. Szabad így élni? Hogy az ember soha

de soha ne juthasson ahhoz, amit igazán áhít? Nincs ebben valami a gyehennából, a tantaluszi kínból, nem az örök szomjúság pokla az ilyen élet?

Az emberek a félreértéseikbe szerelmesek

Csak jeleket adunk magunkról

A halottainkkal is vitázunk

Jó munka a tisztesség első feltétele

Mi hasznosabb? a tartós hasznosság, vagy a gyönyör?

Az előrelátó anyák szava a tartós boldogulásról

A tapasztalt apa szava az örömökről

Az örök pótlék átka

Így beszélhetne a meggondolt apa, a meggondolt anya ellenében. Különben is egyszer egy nagyon okos lány fülem hallatára következőképp válaszolt szigorú anyja intelmeire:

- Ha én mindazt teljesíteném, amit ti mindnyájan követeltek tőlem, ha én mindannak meg akarnék felelni: összes kívánságaitoknak, irántam táplált igényeiteknek, akkor tán nem is lehetne élnem, alighanem meg kellene szünnöm. Még lélegzetem se volna szabad csupa előrelátásból.

És alighanem igaza is volt, - folytatta Schöndorff úr. - De vegyük a kétféle tanácsot. Azt kérdezem mindenekelőtt, vajon vezethet-e mindkét tanács rosszra is? Már hogyan vezethetne. Az én fiatal koromban a tisztas munká s a takarékoság, szóval az előrelátás volt a nyárspolgárok vezérlő csillaga. - Sohase költs többet, mint amennyit keresel, illetve még annyit se, mert gondolj idejekorán öregkorodra is és rakj félre magadnak piculát, kölcsönt pedig sohase kérj, - hangzott mindenfelől az anyák és nagybácsik intelme. És ez egy ideig csakugyan be is vált. De jött a háború és íme az összes adósság0csinálókát, de

még a svihákokat is igazolta. Mindazokat, akik könnyelműen és jól éltek, minden előrelátás nélkül. Akik pedig előrelátók voltak, azok tönkre mentek. Így az én anyám is. Egyszer aztán egy vidám, borissza csizmadia így szólt hozzá:

- Mindig csak a jövő, mindig csak a jövő, ez volt a maga nagy baja, Fánni néni, egész életében. No látja úgy-e, hogy mi lett belőle? Mert lehet-e biztosítani a jövőt? Tudhatja előre, hogy mi lesz? Maga biztosítani akarja mindenáron és holnap elüti egy autót. Az embernek egyetlen dolga biztos és az a jelene, mert az a kezében van. Ezt én mondom magának, akit maga mindig úgy korholt. És ezt én már régen tudom ám, ez nekem nem most jut eszembe anyó, épp ezért meg is ittam én mindennap az én jó kis négy deci boromat, azt el nem hagytam volna és igazam volt. Pedig azért, hiszi, vagy nem hiszi, félre is rakosgattam valamennyit, mert azért erre is gondoljon az ember, de csak okkal-móddal, úgy is tettem, hál' istennek, mert vajmi keveset raktam csak félre. És ebben is igazam volt. Meg aztán, hiszi, vagy nem hiszi, mindig volt sorsjegyem is, mert az ember a szerencsének is hagyjon nyitva egy kisablakot, - nyertem is vele egyszer kétszáz jó márkát, tehát ebben is igazam lett. Okosan éltem én!

Ezeket magyarázta a csizmadia. S itt mindjárt megkérdezhetném, hogy kell-e tehát annyiféle elmélet, amennyi a mi fejünkben zsibong, Hamuján? És nem jobb-e annak, akinek érzékei, az élet sokféleségébe való beleérzése ennyire biztosak, mint ezé a csizmadiáé? Anyám így felelt neki:

- Okos és ravasz ember maga Schnurmacher, bár én lettem volna olyan. De látja, az én gondolatom az volt: - özvegyasszony lettem, a fiam még kicsi, még iskolába jár, ez még úgyis csak afféle átmeneti állapot. Majd lesz még jó is, - türelem, türelem, a jövő majdcsak kárpótol. Aztán

jött a gimnázium, persze még az is csak átmenet, várni kell, megint csak várni, türelem kell az embernek. Jött a papnövelde, - de mit magyarázzam? Csupa átmeneti állapot volt az életem s közben én magam megöregedtem.

- Melyik hát a jó? - kérdezte végül is Schöndorff úr. - Az előrelátás-e, vagy az életet élvező könnyelműség? Bizony én ma se tudom, - fejezte be e tárgyban való tanításait.

Mindenben megfelelni a mások óhajainak

A könnyelműség néha igazolódik

Csak a jelen biztos, a jövő nem az

A szerencsének ablakot nyitni

Szakadatlan átmeneti állapot az élet

Egyszer egy paraszttal nagyon rosszul jártunk. Esős idő volt, tehát nem akartunk sátor alatt éjszakázni, nála szálltunk meg s mikor négy tojást kértünk tőle vacsoránkhöz, megtagadta. Hogy ő nem vendéglős.

S már ez is dühbe hozta Schöndorff urat. Hát még az, ami aztán történt.

A szebbik szobája úgy látszik, ki volt adva egy ott nyaraló hölgynek, aki állapotos volt. S ennek a szegény asszonynak, úgy lehet, állapota miatt rémlátásai voltak, mert éjfél után úgy két óra tájban egyszer csak sikoltozni kezdett és kiugrott az ablakon. S bár földszintről földszintre ugrott, mégis összetörte és meg is vérezte magát, mert az ablak is valahogy kitört és így tovább. Még nagyobb baj az volt, hogy az asszonyt a koraszülés fenyegette. Mi persze kiugrottunk az ágyból s kiszaladtunk. Akkor már a paraszt is kinn volt acetilén lámpájával, az asszony pedig ott ült valami kupacon egy szál ingben a csöpögő eresz alatt és dideregve, csendesen sírdogált. A paraszt meg ott állt és nézte, semmit se csinált.

S ez megint dühbe hozta Schöndorff urat. Szigorúan rendelkezett.

- Kihoz két takarót, hogy bebugyoláljuk, rögtön biciklire ül és elvágat az orvosért, vagy a bábáért, - parancsolt rá. A paraszt rábámult.

- Nincs a faluban se orvos, se bába, - felelte bambán.

- Akkor azonnal keltse fel a feleségit és hozza már azokat a takarókat a Jézusát magának, - förmedt rá Schöndorff úr most már nyílt haraggal. A paraszt megint rábámult.

- Bevérzi a takarókat, - mondta végre.

- A szentséges atyaistenit ennek a hülyének, - kiáltott ekkor Schöndorff úr és már indult is a szobánk felé, de a paraszt elébe állt.

- Nézze, mi köze magának ehhez az egész dologhoz? Nem költöm fel a feleségemet. Ennek az asszonynak tébolya van s a téboly ragadós. Nem költöm fel a feleségemet, - kiáltotta most már ő is és öklével kivágott a levegőbe.

Schöndorff úr arcát ettől persze egészen elborította a vér, mégsem felelt semmit, beszaladt a mi szobánkba, darabokra hasította lepedőjét, vízbe mártotta, kifacsarta és rohant ki vele, takarókkal a vállán. Addigra a paraszt mégis elszánhatta magát, hogy ráragadjon a téboly, mert végre is hajlandónak mutatkozott, hogy a szepegő asszonyt velem együtt becipelje ágyába. De mikor meglátta a széttépett lepedőt, szinte kifordult a szeme ámulatában.

- Hát ezt hogy merte maga? - förmedt rá Schöndorff úrra, mikor az a borogatásokat kezdte felrakni. - Az én lepedőmet meri maga széttépni, - ordított fel, mintha megszúrták volna.

- Maga fogja be azt a ronda pofáját, - mondotta ekkor Schöndorff úr csendesesen, - szinte suttogva. - És meg ne mozduljon, mert én csak egyet ütök, de attól maga felhemperedik.

(Schöndorff úr bár nem volt magas termetű, viszont tömzsi, zömök volt és tényleg rettenetesen erős, még most

öreg korában is, ennek többször tanúja voltam. A tenyere éle akár a balta. S egyszer szemem láttára emelt ki vállával a kátyúból egy elég nehéz, üres szekeret.)

- Itt van magának pénz a vacak lepedőért és most mehet a fenébe, - mondta neki és odadobott valami papírpénzt a padlóra.

S a paraszt csodák-csodája, miután végignézte őt, csak épp hogy morgott magának egyet, aztán felszedte a pénzt és kiment.

Schöndorff úr pedig velem együtt bebugyolálta az asszonyt, aztán visszamentünk szobánkba, ő kulcsra zárta az ajtót és fújtatva leült ágyára. Én is.

Ezen az éjszakán persze nem próbáltunk már aludni. Pipára gyújtottunk és megbeszéltük a történeteket.

- No, maga ma nem volt éppen szelíd oroszlán, Schöndorff úr, - mondtam én.

- Durva cölöphöz Durva bunkó kell, ezt már mondtam én magának, - felelte ő. - Továbbá: nem vagyok én szemlesütő szűzlány, mint maga, ezt is mondtam már elégszer. Ha dühös vagyok, hát dühös vagyok. - Erre megint hallgattunk egy ideig.

- De hogy lehet egy szegény ember ilyen szívtelen, - kiáltottam fel kitépve magamat gondolataim szövevényéből. - Mert azt hinném, hogy egy szegény ember mégiscsak jobb szívű, mert aki ismeri a szenvedést, az nem lehet ennyire kegyetlen. Mit szól ehhez? - kérdeztem tőle.

- Hát először is: szegény, vagy nem szegény, - azt mondja. - Velem már szegény emberek épp olyan rosszul bántak, mint a gazdagok. Ember az ember. És másodszor: a jóságot én az áldozat mértékével mérem. A maga patrónusa, ama bizonyos hindu herceg odadob magának száz font sterlinget, akkor azt mondja rá, hogy milyen

jószívű. Holott mi neki az a száz font? Egy ilyen szegény paraszt számára viszont egy vászonlepedő sokkal nagyobb áldozat, mint a maga hercegének ötszáz font. Én összeszidtam, de azért ezt meg kell hagyni. Nem olyan egyszerűek a dolgok.

- Maga nemcsak ezért szidta őt össze Schöndorff úr, - mondtam én. - Komisz volt ez egyébként is, érzéketlen, szívtelen, nem ez a véleménye magának is? És én arról beszélek, hogy valaki hogy lehet ilyen, aki maga is ismeri a szenvedést.

- Álljon meg! - kiáltott rám ekkor Schöndorff úr. - Csak az lehet a mások szenvedésének megértője, aki maga is ismeri a szenvedést, - ez kétségtelenül így igaz. Ezzel szemben el ne feledjük, hogy akinek túl sok szenvedésben, görcölésben, gondban, halálos fáradságokban van része, az óhatatlanul rosszindulatúvá válik, keménnyé, gonosszá. A túlságosan elkínzott ember azt gondolja: - mért éppen én? - és rosszat kíván másoknak is. Itt van ez a városi asszony. - Milyen szép selyem hálóinge van ennek, - gondolja magában ez a paraszt. - Milyen szép bőrtáskája is van, meg mindene, továbbá: egész nap heverész, meg nyögdécsel. Mért nyögdécsel? Mert ő viselős. Bezzeg az én feleségem hogy agyondolgozta magát még akkor is, mikor viselős volt és nem nyögdécselt. Mindig agyondolgozta magát, mégsincs semmije, se neki, se nekem. - Ezt gondolja és némi elégtétellel nézi, ha egy ilyen asszony kitöri a nyakát. Ezt kell belátni, mert ez az emberség. Ezért bántam én túl szigorúan ezzel az agyondolgozott emberrel. Nézze meg a pofáját, - a kín az arcára van írva. Igaz viszont, hogy egyrésztől muszáj volt a dühömet kiadnom, mert ilyen vagyok, nálam ez szükséglet, másrésztől el is kellett őt hallgattatni. És az ilyen fajankót nem lehet másképp megállásra bírni, akár az ökröt.

- No látja, - feleltem én, - akármit mond is most a lelkiismerete, azt csak nem tagadhatja, hogy egy rendkívül ostoba emberrel volt dolga. Ami aránylag talán ritka is a földművelők között, legalább is minálunk, keleten. Mert aki a földhöz áll közel és azt töri, az rendszeren valamiféle hasonlíthatatlan bölcsességet látszik szedni, szívni, onnan a föld mélyéről, akár a fák gyökérzete, - hisz ezt maga is mondta már. S mire megöregszik, olyan, mintha a világ tapasztalatát magába gyűjtötte volna. Nálunk az ilyen emberek még az állatokkal is tudnak beszélni. Némelyek azt állítják, hogy még a tigrisnek is van bizonyos respektusa az öreg földművelők előtt. Mit szól ehhez? - kérdeztem Schöndorff úrtól.

- Ez viszont olyan bárgyú volt és érzéketlen... - akartam volna folytatni, de Schöndorff úr félbeszakított.

A jóságot az áldozat nagyságán kell mérni

Csak aki ismeri a szenvedést értheti a szenvedőt

Túl sok szenvedés rosszindulatot teremt

A földművelő bölcsessége

- Álljon meg, - azt mondja, - nem is beszélt ez olyan egetverő butaságokat. Mert lelki ragályok tényleg léteznek, amilyen a vitustánc és egyéb ritmus okozta táncőrületek, továbbá köztudomásúan ragályos a hisztéria is, tehát ennek az asszonynak sikoltozó riadalma szintén, - ez tehát nem is annyira buta, mint inkább rossz ember. De azért nem vitatom, kétségtelenül elég ostoba is. Csak mi ez az egysejtű butaság ahhoz a nagyszerűhöz képest, amellyel nekem már annyiszor volt dolgom életemben s amelynek oly nagy sikere szokott lenni az emberek között? Ez az egysejtű butaság szinte veszélytelennek mondható a másikhöz, a komplikált bornírtságához képest, amelynek inkarnációi a remekül képzett és felszerelt, a teljesen kifejlett és kiművelt, százféle tudománnyal megalapozott,

óriás építményű tökfejek, akik nagy emberek, nagy gondolkodók neveivel csak úgy dobálóznak, Platónt és Kantot idézik, amellet mondok, a világ szamarai. Ezek olyanok, mint egy-egy dóm, - az esztelenség dómjai ezek. És nincsen szörnyűbb a pretenciózus, az igényes ostobaságnál. Mert a szerényebb és csendesebb értelmetlenséggel még csak elbíbelődik az ember, - no de ezekkel a hatalmasságokkal mire mehet? Tudásuk sok van, de eszük semmi nincs. És tömve vannak velük a városok s hány van köztük nagyhírű egyetemi tanár, sőt híres filozófus! Voltaképp könyvet kéne róluk írnom, most veszem észre, már annál fogva is, mert hisz annyi remek nevet is találtam már rájuk. Fiatalkoromban vadhúsnak, jól kifejlett daganatnak és effélének, pirospozsgás álképződménynek hívtam őket, de öregkoromban is találtam nekik egy jó nevet. Most a butaság orchideájának nevezem őket. Mit szól ehhez? - kérdezte tőlem Schöndorff úr.

- Különösen egy híres angol filozófus urat neveztem így mostanában, - folytatta, - aki azt az emberi jövőt magasztalja, amikor nem lesz többé anyaság, az asszonyoknak nem kell többé a gyerekek kihordásával, szülésével, szoptatásával, felnevelésével kínlódnok, mert a gyerekeket központilag fogják létrehozni, biokémiai úton, mesterséges megtermékenyítés útján, s akkor a világ majd szabadon kéjeleghet, a gyönyöröknek élhet bajos következmények nélkül. Könnyen lehet, hogy a méhek példájából szűrte le a filozófus úr ezt a tökfejű ideáját. Volt nekem nemrégiben egy Lotti nevű együgyű cselédem, ennek próbaképp elmondtam, és megmagyaráztam a filozófus úr emberboldogító eszméjét, kíváncsi voltam, mit felel rá.

- Akkor minek élek, ha még gyerekem se lehet? - válaszolta ez a szegény lány. És igaza volt. Mije van egyebe

egy ilyen szegény, agyondolgozott teremtménynek, mint az a reménye, - ha csak azt veszem is, - hogy öregkorára nem lesz egészen elhagyatott? Ezen felül pedig: az anyaság mégiscsak legnagyobb vágya, és legnagyobb érzése az emberi szívnek, és ettől akarja megfosztani a világot ez a tökfes ezért a gondtalan kéjeket ajánlja cserébe? Maga mesélte nékem Hamuján, hogy a kiéhezett tigris néha oly mohón esik neki áldozatának, hogy közel lehet menni hozzá, mégsem veszi észre a vadászt. Nos, ez a gondolkodó is olyan. Van egy silány ötlete, annak mohón esik neki és nem néz körül. Márpedig körültekintés, és az összes ismert körülmények és lehetőségek mérlegelése nélkül hogy lehetne helyesen gondolkodni? Ugyanígy esik neki bölcselkedő ötleteinek például egy Nobel-díjas biológus úr is. Bölcselkedő könyvében két tétele van, amelytől a falnak lehet menni. Az első ez: hogy ezentúl tudományos bizottságoknak kéne majd meghatározniok, hogy mi való az embernek, s mi nem, nehogy a szervezetével ellentétes munkaterületekre tévedjen és végzetesen káros körülményeket vállaljon. - Való az embernek a negyven, sőt ötven fokos hideg? - kérdezem erre. - Isten őrizzen tőle, - feleli erre a bizottság. - Szóval az eszkimóknak nem lett volna szabad valaha eszkimókká válniok, a vasmunkások pedig óvakodjanak a kohótól, mert a bizottság tilalmaz ötven, sőt hatvan fokos meleget, az embert továbbá megölné a sok ezer méteres magasság, a kétszáz kilométernél nagyobb gyorsaság, az ezer méteres tengermélység, a két percnél tovább tartó lélegzetnélküliség, - ami például a gyöngyhalászok dolga, - és így tovább. Holott mindezt megpróbálta már az ember, és ha hozzászókkott, ha szervezete valóban alkalmazkodott e körülményekhez, csak akkor derült ki, hogy mi minden való neki. Viszont, ha előre megkérdezte volna, meg se próbálhatta volna. A másik döntvénye szegény tudós úrnak így szól: hogy túl sokan foglalkoznak manapság

tudománnyal, ennek folytán ezek számát csökkenteni kell, mert a sok kontár árt a tudománynak, ennél fogva bizottságok döntsék el azt, hogy ki lesz méltó a tudományos munkára. A biológus úr nyilván úgy gondolta, hogy ezt bizony néki kéne mindenütt eldöntenie, de persze, hogy lehetne ő mindenütt jelen? És hátha ezekbe a bizottságokba olyanok kerülnek bele, akiket még ő is szamaraknak minősít? És hátha egy ember húsz éves korában még alkalmatlannak látszik valamely tudományra, de hatvan éves korára remekül kivirágzik? És végül: vajon nincs-e több lehetőség arra, hogy rejtett tehetségek megmutatkozzanak, ha sokan próbálkoznak valamivel, mint ha kevesen? Egy Alexandre Aslan nevű szamar jogász, egy mimózalelkű tökfőj adta nékem ide e nagytudományú szamar könyvét, hogy olvassam el, mert nagyszerű, - ennek az öreg fiúnak a könyv elolvasása után így feleltem:

- A lovakra szemellenzőt szokás tenni, hogy ne zavarja őket egyéb látvány, mint amire szükség van.

Ennek a tudós úrnak szeméire, úgy látszik, a természet tett szemellenzőt, hogy ne zavarják őt azok a gondolatok, amelyek akadályozzák gyatra elméletei kidolgozásában.

Cohen filozófus, mint egyik rokonától tudom, így nyilatkozott ezekről: - bután született és sokat tanult hozzá. - A hírhedt Karl Kraus pedig azt mondta róluk: - üres fejbe sok tudomány fér bele.

S amellet, úgy látszik, semmi se mentheti meg a társadalmat ezektől. Mert nincsen sikeresebb dolog e világon, mint a butaság. Mi emeli őket? Sznobok vezetik mindenkor a világ ízlését és ítéletét s valamely világhírű sznobok kikiáltják az ilyenek nevét s a szegény tömeg - mit tehet a szegény tömeg? amelynek sok a gondja, sokat kell dolgoznia, - hogy is várhatnánk attól helyes ítéletet? a szegény tömeg utánuk bólogat. Akit annyi minden

kápráztat, lehet-e a szellemi értékek avatott bírója? S a kijelölt bírák, akiket akár a társadalom, akár egyes tekintélyek avatottaknak ítélnék? Hátha a kijelölők maguk sem elég értelmes emberek és ostobákat tesznek bírakká, vagy azért teszik őket azokká, mert az unokaöccsük? S ez sajnós, rendszeren így szokott lenni.

Lelki ragály

Egysejtű butaság

Kiművelt butaság

A butaság dómjai és orchideái

Az anyaság

A körülmények mérlegelése

Mi való az embernek?

Kinek való a tudomány?

Sznobok vezetik a világ ízlését

Egy másik alkalommal aztán megkérdeztem tőle, hogy kit tart hát okos embernek? E kérdésemre így felelt:

- Okosság: ez az emberek közt gyűjtőfogalom, sok mindent neveznek annak. Ha valaki jól eligazodik az élet dolgaiban, arra azt mondják: - okos ember ez, van ennek magához való esze. - Ha ravasz, fortélyos, furfangos, akkor ugyancsak, ha beretvaéles logikájú, szintén, pedig az ilyenek rendszeren nagyon ostobák. Láttam egyszer egy kovácsot, akinek olyan hatalmas izmai voltak, hogy szinte megbotlott bennük. A dolog nevetséges volt, mert képzelje, az izmai akadályozták a járásban. Hát ilyenek ezek is, az éles eszük akadályozza őket a gondolkodásban. De ha nagy tudású valaki, ha művelt, azt is okosnak nevezi a világ, pedig műveltség, okosság és kulturáltság különböző dolgok, mert a kultúrához például mindenekelőtt elmélyedés kell, a műveltséghez pedig sok ismeret, ami rendszeren ellentéte is az elmélyedésnek, hát

még az okosságnak. De okosságnak nevezik még az életbölcsséget és a jó ítélőképességet is, amely két tulajdonságnak már több köze van az okossághoz, mégsem azonos vele. Magam én inkább csak azt az embert vagyok hajlandó okosnak nevezni, aki elvont gondolkozásra képes, tehát a jó gondolkodót, tehát először is azt, aki tévedhetetlenül érzi, hogy hány konkrét tényből, tapasztalatból szabad törvényre következtetnie. Tehát ha esőben egy alma lezuhant a fáról, nem nyilatkoztatja ki, hogy esőben az almák jobban potyognak, mint máskor. Pedig hányan vannak ilyenek, akiknek az esze így működik. És másodszor: azt tartom jó gondolkodónak, tehát okosnak, akinek körültekintése jó, vagyis a lehető összes körülményeket és lehetőségeket figyelembe veszi, mielőtt egy törvény felismerésében bízna. Az ötletes embereket tehát nem számítom ide, még ha ötleteik néha találóak is, mert ezek megbízhatatlan elmék, mert eszük rendszeresen könnyelműen működik. A jó gondolkodó, ha ötlete adódik, utána végigmegy a körültekintés és következtetés lépcsőzetén és pontos vizsgálat alá veszi ötletét, hogy minden tekintetben helytálló-e? Az ötletes emberek viszont nem sokat törődnek a lépcsőzettel, ha kell, hamis indokolást csempész ötletei mögé, hogy eljuthasson előlegezett eredményeihez. Különben is mindenkor a használható eredmény fontos neki, épp ezért sohase kezdi a lépcsőn, mindig csak a tetőn, a használható ötleten, ezzel szemben a jó gondolkodónak sokkal inkább a gondolat útja fontos és ha a semmibe vezet is. Vonatkozik ez persze főként az olyan megismerésekre, amelyeknél nem a végeredmény dönti el a gondolat értékét. Például, hogy mi a világűr, vagy hogy mi az, amit semminek nevezünk, vagy, hogy mi a halál, - ezekről esetleg sohase fogunk megtudni semmit, de a körülötte tényező gondolatok nagyon értékesek, vagy tanulságosak lehetnek. Szó ami szó: az ötlet néha

még veszélyeket is rejt magában a gondolkodó számára, mert könnyelműsége csábíthatja.

- Hát ennyit tudok egyelőre mondani az okosságról, más most nem igen jut eszembe, - fejezte be e tárgyban való magyarázatát Schőndorff úr.

- De sokszor említette az ostobaságot is, - mi az? - kérdeztem én.

- Hagyjon, hagyjon, - felelte Schőndorff úr. - Ez már sokkal bonyolultabb kérdés.

- No de mégis, - mondtam én.

Az okosság mint gyűjtőfogalom

Miből szabad törvényszerűsége következtetni?

A lehető összes körülmények mérlegelése

Az ötletek értéke

Glosszák a butaságról

- Hagyjon, hagyjon, - ismételte Schőndorff úr. - Hiszen már elég bőven beszéltem is róla, nem emlékszik? Nem is olyan régen.

- Mégis, talán kicsit részletesebben, - próbáltam hatni reá.

- Véletlenül elevenemre is tapintott, - mondotta Schőndorff úr. - Mert oly kérdés ez, amely sokat nyomta a májamat, sokat vesződtem vele életemben. Talán túl sokat is, mivelhogy a végire járni nem is lehet. A butaság legtöbbször megmérhetetlen és jellemezhetetlen, vannak fajtái, amelyek ép ésszel fel se foghatók és meg nem érthetők. Épp ezért nékem magamnak is rejtélyes az a szenvedélyesség, amellyel e reménytelen kérdés tanulmányozására vettem magam s mondhatni fiatalkorom óta s amely aztán egész életemen át végigkísért. Voltaképp talán könyvet is kellene erről írnom,

ennek terve már régen fölmerült. Egyik-másik fajta butaságnak, mint a múltkor is még, így-úgy végére tudtam járni, illetve vegyünk még egy ilyen.

- Egy valamiféle úgynevezett tudós könyvében az áll, hogy lelki berendezésünk azért ilyen, vagy olyan, mert a tengerből származunk. Mikor ezt olvastam, megálltam. - No most mondd meg, mi ebben a feneketlen ostobaság? - buzdítottam magamat. - Valóban a tengerből származunk? - tettem föl a kérdést. - Ez még lehetséges is, - feleltem magamnak azonnal. - Akkor hát hol kell itt keresni a butaság magvát? Ki van-e zárva, hogy e tengeri származásnak lelki következményei vannak rajtunk? Még ez sincs kizárva bizony. Lehet-e tehát ezt állítani? Lehet, szabad, senkinek semmi baja se lesz tőle. És mégse tanácsos ezt állítani? Nem tanácsos. És miért nem? Mindenekelőtt nézzük meg: termékeny gondolat-e ez, olyan-e, amelynek előzményei, vagyis e végeredményig való útja tanulságokat rejthet magában? Ezt nem lehet állítani, akárhogy forgatom is, ilyesmit nem tudok fölfedezni benne. Csak annyi ez, mint mikor az asztrológusok olyat állítanak, hogy a Marsból származik számunkra minden rossz s a Vénusból minden jó. Viszont mindezt se fölmérni, se összefüggéseit kutatni benne, se bizonyítani nem áll módunkban. Az ilyen megállapításokat tehát bízvást az üres frázisok világába kell utalni. A tudósoknak ugyanis tisztába kell jönniök azzal, hogy egyáltalán vizsgálható-e ez a dolog, amelynek vizsgálatába belekezdtek? Hogy Goethének x év december -dikén délután háromkor hány tallér volt a bal zsebében: ezt senki emberfia ma már meg nem állapíthatja, hacsak ő maga nem nyilatkozott erről. Hogy hány csepp víz van a tengerekben, ennek vizsgálatába olyan tudós, akinek esze van, bele se kezd. Hogy tehát a tengerből származunk-e s ezért vagyunk-e szerelmesek, vagy csalók s a Szaturnusz

vonzása miatt szeretünk-e táncolni, - ezek olyan állítások, amelyekre az értelem legfeljebb ezzel a jóakarátú szóval felelhet: - lehet mondani. S ez a „lehet mondani” a legmegvetőbb szó a tudományok s a gondolat világában, mert a semmi megjelölésére szolgál.

S még mi más oka van annak, hogy ez olyan semmi? Mert a kétes esetlegességeket törvényerőre emelni, rendszert építeni rájuk s amit a gondolat perifériáján meg lehetne tűrni, azt centrális érvényűvé emelni, - ez az, ami a babonás rendszerek, például az asztrológia és kabala legfőbb ismérve.

Egy tudákos számár egyszer a következő felfedezését tárta elém: hogy a tigris azért csíkos bőrű, mert némely lényeknek már a külseje is határozottabban tanúskodik a teremtés epilepsziás jellegéről. - Mit lehet erre felelni? Ez az állítás se nem bizonyítható, se nem cáfolható, épp oly kevésbé, mintha valaki azt állítaná, hogy a holdvilág okozza a báránymélyét.

Ezeknek az egetverő ostobaságoknak tehát még nagy nehezen a végire tudtam járni, de hogy jellemezzem a következőt?

Egy lélektanl foglalkozó szemüveges liba, mikor Hamletet elolvasta, így kiáltott fel előttem:

- Ennek a szegény Hamletnek sem ártott volna egy kis pszichoanalitikus kezelés.

S mármost ezennel pályázatot hirdetek e bornírtság lelki tényezőinek felfedésére, hogy miből is áll? mert megvallom, én csak hiányosan tudom tisztázni magamban. Szerkesztettem ugyan néhány hasonló észrevételt, de ezek mégse világítanak eléggé a dolog mélyére. Például ez a konstrukció sem:

Valaki néz egy képet, amelyen báránymélyek láthatók s az illető azt mondja: - ezt a szegény báránymélyt meg kellene

etetni, mert szemlátomást nagyon éhes s ezenfelül sovány is. – S a másik konstrukció:

– Ha aszpirint adtak volna Jézus Krisztusnak, biztosan nem áldozta volna fel magát.

Némely butaság jellemezhetetlen

Tengeri származásunk mint egyes tulajdonságaink okozója

Mi az, ami vizsgálható?

Lehet mondani

Az esetlegeset törvénné tenni

– Viszont vannak ostobaságok, amelyek mibenléte mégis valamivel jobban megközelíthető, – folytatta egy másik alkalommal Schöndorff úr. – Így például gyanítom, hogy egyesek ostobasága a tempójuk gyorsaságában mutatkozik meg legimpozánsabban. Egy másik kultúr-szotyka például így szólt hozzám egyszer:

– Ha Napoleon seprő lett volna, jól sepert volna. – S mármost mi bajom van ezzel? E megjegyzés igazat is tartalmaz, mert hisz azt fejezi ki, hogy Napoleon tehetséges ember volt s a számfűlek mégis kikandikáltak belőle. No de mely ponton? Megpróbálom megállapítani. Napoleon és a seprő kissé messze vannak egymástól, nemde, úgy külalakban, mint minőségben s az illető hölgy gondolatai íme túl gyorsan és akadálytalanul repülték át ezt a távolságot. Oly gyorsan, mint azéi, aki azt mondaná: – megevett előbb három diót, aztán a mamáját. – Ezeknél ugyanis minden egy szinten van, tehát minden egyszerűen meg is oldható, valószínűleg innen is ered ez a gyorsaság. Egy barátnőm, dr. A. B., orvos és kitűnő gondolkodó például a következő kis történetet mesélte egy páciense anyjáról:

- Hogy van most a lánya? Jól érzi magát a házasságban?
- kérdezték tőle.

- Oh nagyszerűen, - felelte az anya. - Nagyon boldog a lányom hál' istennek. Hisz a doktornő tudja is talán, milyen jó háziasszony, remekül főz, remekül kézimunkázik, a házimunka meg éppenséggel semmi neki...

- És jól is él a férjével úgy-e? - kérdezte az orvosnő.

- Hát azt még egyelőre nem tudom, - felelte az anya. - De remélem, ebből is lesz még valami.

- Ezek tehát azt, amit mi *faculté maitresse*-nek szoktunk nevezni, egy szintre teszik elméjükben ostobaságuk követelményeivel s ez aztán így hangzik: - jól söpör és szereti a férjét, tehát boldog, - vagy fordítva. S innen is a gyorsaság, - magyarázta nekem a barátnőm és nyilván igaza volt. Hasonlóképpen egy harmadik kultúrveréb az orosz forradalom győzelmekor lelkesedésében így kiáltott fel:

- Úgy van, úgy van. Ezentúl különbség ne legyen. A cipész csináljon cipőt, a költő költeményt. - Teljesen igaza volt ugyebár, - az egyik ezt csinálja, a másik azt. És mégis nemde túl gyors ez a kapcsolás is, olyan, mintha azt mondaná valaki: - az oroszlának zebra kell, a csillagásznak messzilátó. - Továbbá: talán tíz év után egy Willy nevű szobrász-barátom özvegyével és új férjével találkoztam egy mozi előcsarnokában. A hölgy odaszaladt hozzám, nagyon megrázta kezemet és így szólt:

- A férjem mérnök, de nagyszerű ember és Willy emléke a gyerekeknél nagyon is meg van óva.

Mintha a fülembé lóttek volna, úgy álltam ott, ez a zsúfoltság, ez a gyorsaság szinte megbénított. Nehogy azt higgyem, hogy ő Willy után valami közönséges emberhez tudtomon kívül mert férjhez menni, az ő mostani férje ugyan nem művész, csak mérnök, de azért nagyszerű

ember és nehogy azt higgyem továbbá, hogy ő Willy emléke iránt hűtlenséget követett el... - Mindez különben se tartozott rám, uramisten. Szerettem volna brutalizálni, ezért azt kérdeztem tőle:

- No és? a mosogatást már jól csinálja? Erről még nem referált asszonyom. - Amire csodálkozva nézett rám.

- Oh, - azt mondja, - én ilyesmit mindig jól csináltam. Doktor úr nyilván összetéveszt valakivel. - Ezzel bájosan rám mosolygott és elment. Mindezekben tehát a tempó butaságuk harsonása, ez kétségtelennek látszik. Hát még azoknál, akikben semmi ellenállás nincs, akik eddigi felfogásukkal merőben ellentétes véleményt nemcsak azonnal átvesznek, de patetikus híveivé, mondhatni prófétáivá válnak oly hamar, hogy a legnagyobb meglepetést keltik ellenfelükben, aki ily gyors győzelemre mégse számíthatott. - Könyörgök, maradj meg a régi véleményed mellett legalább öt percig, - szeretném nekik mondani. Az ilyen lelki alkatnak többféle magyarázata van. Egy orvos-barátom erről, mint később kiderült, egy elég megbízhatatlan elmélet alapján oda nyilatkozott, hogy a méhmagzatban valószínűleg csak a hatodik hónap után fejlődnek ki a gátló tendenciák, ha tehát egy gyermek hat hónapra születik és élve marad, akkor benne e gátló tendenciák hiánya igen hathatósan mutatkozik meg, növekedésben, zakatolásban, minden egyébben. S ugyanez a jelenség állapítható meg lelkiekben is, ha nem is a korai szülés rendellenességének, hanem esetleg más, még fel nem derített faktorok következményeként. Az ilyenek átélési képessége túl heves és sem értelmi, sem érzelmi gátja nincs. - Így magyarázta e jelenséget orvos-barátom, én azonban másként vélekedem efelől. Egy dologról, jelenségről való gondolatsor ugyanis esetleg határtalan messzeségekbe, sőt a végtelenbe is vezethet, így például: a faji megkülönböztetést és ellenségeskedést az

emberszeretet szempontjából gyűlöletesnek ítélném, a nemzeti önzés és kenyérért való harc szempontjából esetleg érthetőnek, ugyanígy a saját fajom ízlésével és életmódjával való összehasonlítás szempontjából is, – magát a megkülönböztetést antropológiai szempontból szükségesnek tarthatom, de biokémiai szempontból szintén, de a történelem szempontjából hasonlóképpen, földrajzilag meg éppenséggel és így tovább, mondhatnám, a végtelenségig. S ha mindezt végiggondolom, véleményem alig lehet. Az amerikaiaknak négerrek iránti ellenszenvét például még meg is érthetem, minthogy az ottani négerrek némelyek ítélete szerint iszákosak, megbízhatatlanok, hanyagok, hazugok, laza erkölcsűek, – no de mihelyt végigéltem egy lincselést, akár a valóságban, akár képzeletben, akkor szánalmam már meg is határozta, hogy mi legyen e tárgyban a meggyőződésem. Vagyis: hogy a faji gyűlölködés embertelen dolog, mert azt mondom magamnak: – akárhogyan is, ez már gyalázat! – Mi történt tehát? A gondolkodás végtelen során egy helyt megálltam s megállapítottam, hogy ez a meggyőződésem. Történt pedig ez nem is az értelem útján, itt az emberszeretet érzelmei, könnyei, vagyis főként a vegetatíva döntötte el állásfoglalásomat. Ebből pedig az következik, hogy, amit meggyőződésemnek mondok, abba igen gyakran legfőbb beleszólása éppen a bennem levő vegetatív princípiumnak van. Igaz, hogy utóbb értelmem is segítségére sietett érzelmeimnek, így ebben az esetben, ha azt is meggondolom, hogy mi volt a négerrek sorsa. Eredeti hazájukban ugyanis, a forró égövön és civilizálatlan állapotukban nem voltak ők ennyire esendők, ott kitűnően megfelelték társadalmuk követelményeinek és ide erőszakkal cipelték őket hajók fenekén, ezernyi szenvedés és ezernyi társuk pusztulása közben rabszolgaként, megváltozott életkörülmények közé, a civilizáció rendszeres munkájának örök igájába, ebbe a jellemüket

megbontó hajszába - s a cipelők utódai most mégis gyűlölik őket azért, mert itt vannak és azért, mert nem valók ide, a mérsékeltabb égöv alá, - ha mindezt meggondolom, akkor nem szükségszerű-e azt kérdezniem, hogy hát ilyen szörnyűséges igazán az emberi lény sorsa, ilyen pokoli? És ezt helyeseljem én? - Ilyesmit kérdez tőlem az értelmem is. Itt tehát történetesen az érzelmeket a gondolat is segíti véleményem kialakításában.

Túl gyors tempó jellemez némely butaságot

Némely butaság számára a fontos és nem fontos dolgok egy szinten vannak

Ellentétes vélemény rögtöni átvétele

Egyetlen dolog határtalan vizsgálata

Négerek

Meggyőződés érzelmek alapján

S mármost visszatérve azokra, akik meggyőződésüket oly gyorsan változtatják: e jelenségnek véleményem szerint két gyökere lehet s mind a kettő egyszersmint a butaságot táplálja. Az egyik ez: hogy sokan vannak, különösen nők, de némely művelt férfi-honfitársaim is, akik semmire nem jönnek rá maguktól, hanem mindent gyorsan beszédnek, ami a külvilágból beszédhető, mindent tudnak, mindent tudomásul vesznek, amit körülöttük a világ gondolatban produkál, anélkül, hogy saját életüknek, lelküknek, tapasztalataiknak különös köze volna hozzá. Átélésről, a gondolat keletkezésének, vagy kialakulásának forróságáról és nehézségeiről itt szó sincs. Náluk mindig minden készen van, bennük minden gondolat jól érzi magát, ők minden lében otthonosak, minden tudományos zsargonban, a pocsolyákban is szabadúszók. Ahol nincs átélés, csak átvétel, ott a gondolat keletkezése nem is érezhető meg a szón, sem az a mozzanat, hogy miként lép ki a megformált anyag a lélek káoszából. A káosz

foszlánya, cafatja sohase tapasztalható azon, amit ezek mondanak, pedig éppen ez a foszlány teszi a gondolatot jobban átélhetővé. Persze Shakespeare nekik például nagy ember, ami bosszantó, mert nem kívánok velük egy véleményen lenni soha, annál kevésbé, mert az sohase lehet egy vélemény, minthogy nekik egész másért nagy ember, mint nekem. Amiből az következik, hogy nem a vélemény végeredménye dönt, hanem mindig az út, amelyen valaki eljutott odáig. Erre tehát bosszúságomban, és vérem ellen azt mondom nekik, hogy nem is olyan nagy ember, erre azt felelik: - igen, igen, persze hogy nem, ezt már Tolsztoj és Shaw is kimutatta, - erre mondom, hogy mégiscsak nagy, amire ők: - persze, persze, nagy is, meg nem is, ezt már Freud is kimutatta, mert Hamletnek igenis Ödipusz-komplxuma van, de Hamlet kicsit piknikus is Kretschmer szerint, de talán még Bergson is megmondta már ezt, meg azt, meg Suarez is, - és így tovább. Ezek továbbá: szeretnek nagy történelmi korszakok vezéreszméivel is hajigálózni, például azt mondják: - a tizenkilencedik században uralkodó főgondolatok, - minthogy az ilyesmiről sok mindent lehet veszély nélkül összefecsegni. Különben is mindenekfelett szeretik a nagyívű gondolatokat, apró vizsgálatokkal nem érik be. Azt mondtam egyszer erről, hogy a szamarak nagyarányúak szoktak lenni, ők olyan apró-cseprő dolgokkal, mint teszem fel, hogy mi a melankólia, vagy mi a sóhajtás, vagy nevetés, amely kérdésekkel egy szerény és eszes, a megismerés határait szemmel tartó tudós esetleg évekig elbíbelődik, ők ilyesmivel nem foglalkoznak. Egyik fiatal tudós barátom nagyot nevetett egyszer az efféle szajkón és így szólt hozzám: - tudja, én nagystílű vagyok, mert csak kis dolgokon gondolkozom. - Majdnem igaza volt és abban is, hogy szajkónak nevezte az ilyet, de bizvást nevezhette volna papagájnak is. Hiszen a múltkor már beszéltem is valamit ezekről s itt főként a meggyőződésük tartósságát

akartam vizsgálat alá venni. Mondom, az átélés teljes hiányáról van itt szó, fölveszi, amit belevetnek, mint a levélszekrény, és alul kiadja, - hogy lehessen itt a vélemények stabilitásáról beszélni?

Átélés nélküli tudás

A gondolkodó számára az út a fontos, nem a végeredmény

Az ostobaság és a nagy eszmék

Ez a meggyőződésükben oly gyors tempójú és lelkesedve változó emberek egyik típusa. A másik fajta még ennél is érdekesebb, olyannyira, hogy a gondolat emberében néhanap a világ reménytelen érdekességének, sőt mondhatni, reménytelen szépségének egyik faktoraként hatnak. Mert ne mondja nekem senki gondolkodó, hogy a bornírtság még sohase okozott néki, nevezzük úgy: bűnös élvezeteket, s nem találta szomorúságában az életet mégiscsak élvezetesnek, változatosnak, érdekesnek, éppen általa. Az ember előbb dühöng, aztán elcsodálkozik, végül egyszerre kacagni kezd, s mintha a nap sütné, oly jól kezdi érezni magát. Nem is szólva a fiatalkor ostobaságairól, csak persze ehhez idősebbnek kell lenni, hogy az ember élvezni tudja. Én fiatalkoromban ismertem egy már nem fiatal, de rendkívül édes asszonyt, akinek elbűvölő nevetése volt. Úgy látszott, mintha nem is azon nevetne, amit hall, hanem mindig azon, amit hozzá gondol. Ehhez én néha meg voltam híva, amikor más fiatalemberek is voltak ott. Egy alkalommal valamelyik ifjú lelkesedve beszélt el, hogy mennyire tetszett néki egy divatos, ostoba regény, amelyet épp akkor éjjel olvasott el, - az egész ember szinte lobogott az elragadtatástól, s szemeiben a fiatal tűz minden szépsége megmutatkozott. Én is ismertem e regényt, kétségbeejtően rossz munka volt, hamis és émelyítő, rögtön neki is mentem tehát úgy a regénynek,

mint a fiúnak, szétszedtem őt is, meg a regényt is. Érzékeny gyerek lehetett, mert előbb elszomorodott, aztán elment. S a háziasszony, aki a fiú lelkesedését azzal a bizonyos édes mosolyával hallgatta, most megróttá viselkedésemet és így szólt: - hogy rossz-e, jó-e ez a regény, az ebben az esetben azért mindegy, mert ez a fiatal hév szebb volt annál, semhogy a regénnyel törődni kellett volna. S mármost mire következtettem én e megjegyzésből? Hogy ennek a hölgynek nagyon kedves szíve lehet s nekem ma már nagyon tetszik, amire e szív intelme megtanított. De persze, akkor még fiatal voltam és kevésbé tudtam élvezni a fiatalság szépségeit s a velük kapcsolatos ostobaságokat is. S ma hogy állok ezzel? Ma már nagyon tudom élvezni, igen nagyon élvezem, csak épp, hogy bizonyos határig, akár fiatalé az ostobaság s főként, ha öregé. Egy ideig persze csodálkozom, derülök rajta, mintha távoli világok nyílnának meg előttem, ahogy a gyerek, vagy eszkimó hallgatja az idegen országokról szóló mesét. De aztán, - a harag, úgy látszik, inkább való nekem, mint ez az élvezet s a düh inkább, mint a türelem. Mikor dr. A. B. orvosnő és filozófus elé terjesztettem e kérdést, ő így felelt: - például a lelki szervezetlenség, vagy mondjuk úgy: a belső anarchia mindjárt nem olyasmi, ami nekünk való volna és mégis meghallgatandó, már csak azért is, mert, - ahogy maga is mondja, - néha afféle hatást tesz, mintha távoli országokat látogatnánk meg s már ennél fogva is élvezetes. Ezenfelül pedig, ne tagadjuk, az ostobaság néha sok olyat vesz észre és sok olyat méltányol, amit a mi szigorúan következetes lelki berendezésünk kizár figyelméből, amit nem akar figyelmére méltatni. De olyan lelkialkatokat is mutathat, amelyeket nem ismertünk eddig. S épp erről akarok beszélni. Az ostobaságnak az a faja ugyanis, amely e percben felmerül előttem, szintén elég élvezetes és tanulságos. Ezek az emberek tudniillik olyanok, hogy nem

emlékeznek saját magukra, amit úgyis lehetne kifejezni, hogy egyéniségüknek nincs meg a kontinuitása. Félórával, vagy esetleg tízperccel előbb még nagy hévvel állít valamit s azt rögtön elfelejti, az ellenkezőt állítja, s mikor elébe tartják, amit előbb mondott, rábámul az emberre és esetleg még el is szomorodik.

Úgy is lehetne ezt mondani, hogy nincs fixálva bennük semmi, s az élményeknek értékük szerint való rendje is hiányzik belőlük. Egy barátommal például, aki szerencsére nem volt filozófus, se pszichológus, hanem fogorvos, épp ezért értelmi gyengeségei miatt nem is haragudtam rá oly nagyon, mert egy fogorvosnak még meg is van engedve a butaság, de ha a gondolatok embere vagy a pszichológus ostoba, az már tragikumnak mondható, - szóval evvel a barátommal egyszer mégis nagyon összekülönböztem, mert hevesen kikelt a prostitúció ellen. Hogy az micsoda piszok, egy fejlett társadalomnak micsoda gyalázata, ezenfelül milyen embertelenség is és így tovább.

- Hogy tudsz ilyen véghetetlenül ostoba lenni? - kérdeztem tőle barátságosan. - Prostitúció nélkül az emberiség még sohase tudott meglenni, még a vadembereknek is van prostitúciójuk. Hogy Szókratész idejében milyen sokra becsülték a hetérákat, azt tudod, hogy többre tartották őket a polgári asszonyoknál, hogy keleten milyen tisztességben van részük, azt is tudod - és ennek nagy lélektani okai vannak, mert gondtalanítók, tehermentesítők, - de hiszen Buddha is egy kurtizán házában halt meg, és Cellini idejében is nagy vonzó ereje volt az ilyen nőknek, ő is ilyenbe volt eszén kívül szerelmes, - mit mondjak még? A francia Lajosok idejét is említsem? Tudvalevő, hogy ők irányították a világtörténelem felét. - Ilyesmiket mondtam neki, amire ő tűnődve nézett maga elé, szórakozottan.

Néhány hét múlva estefelé együtt megyünk a Friedrich-Strassén, s egy fiatal, csinos, huncutkás mosolyú teremtés jön velünk szemben, afféle kis könnyű pillangó és kedvesen ránk nevet. Barátom utánafordul, majd így szól hozzám:

- Milyen üde kis kölök ez! Hát hiába, - csak ezek között van igazán igénytelen és alázatos asszony, az úgynevezett tisztességesekek mind királynői kegynek tekintik, ha hajlandók egy pillanatra átengedni a kisujjukat. Pedig hát ezek a nagyobb üzletasszonyok, hidd el, csak egy egész életre szóló üzletet hajlandók megkötni. Mennyivel többet ér az ilyen! Örömet ad és sohase oszt bánatot. Ezenkívül hidd el nekem, - azt mondja, - ezeknek úgyszólván mindegyike jószívű teremtés. Minthogy ezek igazán könnyelműek és nem törődnek a pénzzel, tehát senki se segít olyan hamar, olyan könnyedén és szívesen a szegény és szerencsétlen embereken.

Nagyot nevettem, boldogan, igazán élvezettel, mert már ismertem barátomat. Kedves, ártatlan fiú volt és nagy számár is egy személyben. S minthogy most végre jól tetten lehetett érnem, tehát így szóltam hozzá:

- Hogy lehetsz megint csak ekkora hebrencs? - S eléje tettem mindazt, amit a múltkor mondott.

- Hát ekkora számár vagyok én tényleg? - kérdezte szomorún. - Tudod, én percenként más és más vagyok. Mit csináljak?

Az ostobaság élvezete

Az ifjúkor ostobaságai

Az egyéniség kontinuitása

Prostitúció

- Ugyanígy jártam egy jugoszláv ügyvéddel és politikussal is, - folytatta egy másik alkalommal

Schöndorff úr, – Szukics Vladimirnak hívták az istenadtát. Hatalmas szál férfi volt, felső kabátzsebéből csipkés zsebkendő kandikált elő, jó levantei szokás szerint, az ujjain gyűrűk sokasága, s az ujjai körül lányok garmadával. Pedig otthon, Belgrádban két feleséggel élt együtt, ugyanabban a háztartásban, egy hivatalossal s egy félhivatalossal. Én a dalmát tengerparton ismerkedtem meg vele, s ő nagyon megkedvelt engem, puritán életű férfiút, mert ezen a néven tisztelt és csúfolt. Hogy mért tisztelte azt, akit meg akart téríteni élvezetei számára, ma se tudom. Mert meg akart téríteni. Valahányszor Berlinbe jött hivatalos ügyeiben, mindig felkeresett és nagy oktatásokban részesített engem. Meghívott például vacsorákra, amelyeken én, mint akkoriban aszkétikus hajlandóságú ember, legfeljebb, ha néhány főtt burgonyát ettem aludttejjel, ő azonban hazai szilvapálinkával kezdte, amelyhez Perzsiából hozatott cigarettát szívott, egyet vagy kettőt, majd ezüst tálon és kristálytisza mogyorójégen tálalt portugál osztrigával folytatta és rajnai vörössel öblögette le, – az ördög tudja már, mi minden következett ezután: vaddisznó-csülök, indiai fűszeres mangó-befőttel, roueni kacsasült s hozzá sápadt zöldes szín, francia borok, a süteményhez pedig egy-egy pohárka pezsgő is, s utána persze feketekávé, újabb remek cigarettákkal, s végül egy hatalmas mexikói szivar, a füstje mellre szíva... Mindeközben pedig így tanított engem:

– Maga nem tud élni, Herr Professor, – akkor már professzor voltam az egyik főiskolán. – Nem így kell élni, – azt mondja. – Tudja-e ön, hogy mi ez a cigaretta? Az élet. És hogy mi az a szilvapálinka? Szintén az élet. És hogy mi az embernek egy szűzleány? Az háromszorosan az élet egyszerre. – S nagyot nevetett. – Mért nem lát hát hozzá legalább ehhez a rugalmas vaddisznó-szalonnához az én

kedvemért? Olyan, mint a gumi, de, biztosítom, nagyon fínom, nagyszerű gumi. – És így tovább.

Ennél az embernél azonban otthon súlyos szívbajt állapítottak meg nemsokára, s ezt meg is írta nekem. Ezt írta: – eltiltottak persze a dohányzástól. De mi az nekem? Kell nekem ez a bűdösség? Fúj! Undorodom tőle, ha csak rágondolok is. És persze a szesztől is eltiltottak, – de minek a szesz? Iszik Gandhi szeszt? Ivott Mohammed szeszt? Ivott Jézus Krisztus szeszt? Ivott Szent Ágoston szeszt? Márpedig ezek is okos emberek voltak, nemcsak én.

Az ember ilyenkor fejet csóvál s bizonyos bizsergéseket érez a hátán. Az ember ilyenkor jókedvű lesz, s kétségtelenül jobban kezdi szeretni az életet remek változatosságáért. – Ez az ember próféta lett, – kiáltottam oda a fiamnak. – Illetve, egyik próféta-ságból a másikba, pillanatok alatt. És persze nem is szégyelli magát, mert ez szükség szerint válik prófétává, mégpedig lelkes prófétává, aszerint, hogy mit diktál neki a kedve, szeszélye, vagy az élet.

S alighanem ugyanígy működött az esze politikai és társadalmi ügyekben is. Egy nap azt magyarázta nekem, hogy a zsidók a világ poloskái, tehát kiirtandók, és most már nagy pogrom készül ellenük mindenfelé. Egy hét múlva viszont ezt, úgy látszik, elfelejtette, mert így szólt hozzám:

– Ez a zsidó Mahler Eduárd, a híres budapesti egyiptológus, egyike legjobb barátainak. Óriási tudós, mondhatom, óriási. Hogy ezek a zsidók milyen nagyszerűen dolgoznak a tudományban...

És ugyanez volt vele konkrétan politikai kérdésekben is, de hagyjuk ezt. Itt csak az a kérdés, hogy lehet-e az ilyen hebrencset egyáltalán embernek nevezni? Valakit, aki

öt percenként elfelejti önmagát? Lehet-e észnek nevezni azt, ami neki van s lehet-e az ilyennek erkölcse?

- De ha már itt tartunk, - folytatta egy idő után Schöndorff úr, - hadd mondok még valamit. Ugyanaz a filozófiai képességű orvosnő, dr. A. B., aki tudta, hogy a butaság lélektana mennyire érdekelt, még a következő történetet is elmondta nékem egy másik fajtáról: egy asszony-betege súlyos migrénjei miatt feküdt kórházi osztályán, s ennek férje ezzel a kérdéssel fordult hozzá:

- Mondja doktornő, nem lehetséges-e, hogy ez a fejfájás a hipofízisnek valamiféle bajával van netán kapcsolatban?
- A doktornő megnyugtatta, hogy ilyesmiről szó se lehet.

Erre, hogy szakértelmét igazolja, hozzátette, hogy ő orvostanhallgató is volt valaha, majd így folytatta:

- Ezt a kérdést pedig főként azért tettem fel, mert a feleségemnek, sajnos, volt egy fivére, aki elmebajban halt meg.

- De hiszen az elmebajoknak nincsen közük a hipofízishez, - válaszolta a doktornő.

- De, tetszik tudni, - azt mondja a férj, - az ember mindenre gondoljon. Jó az, ha az ember mindenre gondol.

- Csak az a kérdés, hogy mi mindenre gondoljon az ember? - kérdezte most már tőlem ez a barátnőm. - Jó-e az, ha egy fejfájásnál a harisnyakötőre is gondol?

- Vagyis, - folytatta, - ez az ember szavaival nemcsak saját butaságát jellemezte, hanem egy fajta butaságról alapvető dolgokat is árult el. E megjegyzésében ugyanis a fontoskodáson kívül értelemellenes tendencia is mutatkozott meg, mert hisz ez olyasmi, amit az értelem *a limine* elvet. Mert: ha nem is tudjuk pontosan megmondani, hogy mi minden jellemzi az értelmességet, de annyit biztosan tudunk róla, hogy egyik főtükröződése ez:

egybefoglalni, ami együvé tartozik, és szétválasztani, ami széjjel való.

A butaság különböző ismérveiről, fajtáiról, s az ostoba ember lelkialkatáról beszélek nemde, s itt még egy dologról kéne megemlékezni e végeleáthatatlan sorozatban, amely a túl könnyű befolyásolhatóságnak éppen ellentéte, s ez a konokság. Olyan emberekről kéne beszélnem, akiknek feje, mint a kő, hogy bombákat vághatni hozzá, de se hatni rájuk, se befolyásolni őket nem lehet. Nem veszik be, amit hallanak, az ember vért izzadhat velük, mert, úgy látszik, nem is hallják, amit mondanak nekik, csak azt hallják, amit ők maguk beszélnek, amit saját maguk kitaláltak és bemagoltak, s ezt hajto00gatják folyton, újra meg újra. S mikor a dolog már-már mégiscsak kezd úgy kinézni, mintha engednének s a velük vitázó már sóhajt is és kezdi törölgetni a homlokát, épp akkor újra kezdik és ugyanúgy az egészet. Vagyishát: a konokság meg éppenséggel az emberi ostobaság édesanyja. De erre még talán rátérek, ha lesz időnk.

Túl gyors fordulatok

Saját magunkra való emlékezésünk

Az értelmesség helyesen foglal egybe és választ szét

A konokság, mint a butaság édesanyja

Most még két fajtáról szeretnék szólni, olyanról, amelynek rejtélyét szintén nem tudtam megoldani mind a mai napig. Egyszer a következő két beszélgetést hallottam ugyanabban a szalonban:

Egy finom hölgy, egyébként szintén szemüveges tehén, rájött, hogy neki a rajzoláshoz tehetsége van, elkezdett tehát tanulni, rajz-órákra járt, s mindenféle virágocskákat rajzolt valami mappákból, s ezt mutogatta szegény. Közben olyasmit magyarázott, hogy mindez elég jól menne már

neki, csak még az egyénisége, - mit tudom én! nem teljes, vagy nem fejlődik eléggé, vagy még nem mutatkozik meg a műveiben...

Már ez is végtelenül tetszett nekem.

Körülbelül egy év múlva megint odavetődtem, s akkor egy másik hölgy azt kérdezte tőle:

- Tanulsz még festeni? - Hogy ő tanul, persze hogy tanul.
- És jól megy? - Jól, jól, persze, hogy jól megy.
- No és az egyéniséged? - kérdezi ez a másik hölgy.
- Az is fejlődik, - feleli néki az én libám.

Mármost mondja meg nékem, aki tudja, hogy ebben mi rejlik? Ezek úgy beszélnek az egyéniségről, mint a tojásról, vagy krumpliról, általában, mint valami pozitívumról. Holott az egyéniség pozitívum-e? Igen, pozitívum. És mégse pozitívum? Mégse pozitívum, legalább is nem annyira, mint a tojás és a krumpli.

Némely nap, mikor eszembe jut az említett beszélgetés, az úgy hat rám, mintha valaki erre a kérdésre: - milyen a lelkiismereted? - nagyon komolyan és határozottan azt felelné: - a lelkiismeretem barna.

Ezzel az ostobasággal pedig érdemes volna valamelyest foglalkozni, mert a mai világ úgynevezett intellektueljei javarészt nagyon hajlamosak ilyesmire. - Van Ödipusz-komplexusod? - kérdezik. Van gátlásod a mamáddal szemben? - Én ellenállásban szenvedek, én piknikus természet vagyok, tehát jókedvű vagyok, hahaha, - hangzik a butaság szalonjaiban. Hiszen hasonló nyilatkozatokról már így-úgy megemlékeztem a múltkor, itt csak azért említem újra, mert már maga egy ilyen szó is úgy hat rám, mint a butaság pecsétje. És nemcsak azért, mert a szajkót mutatja, hanem valami másért is, ami egyebet mutat, csak jó volna kifejezni, hogy mit, s ezt nem

tudom, sajnós. A lelki folyamatoknak krumpliként való szemlélete, - ez az a diagnózis, ameddig eljutottam.

Legélvezetesebb talán az volt számomra, mikor az előbb említett két hölgy, a rajz-tehetség és barátnője egymásról nyilatkozott előttem. Volt rá alkalmam, hogy megkérdezzem az egyiktől, vajon mi a véleménye művészkedő barátnőjéről.

- Oh, az egy liba, - válaszolta bájosan. - S a másik ugyane kérdésemre így felelt:

- Oh, az egy vén tehén, - mondotta kecsesen.

Vagyis, mint látható, két szamár egymást tükrözte és mind a kettőnek igaza volt. - -

De hadd folytatom. Hasonlóképpen zavarban vagyok egy másik megnyilvánulással szemben is. Valami kisasszony így szólt hozzám egy előadásom után Berlinben:

- Szereti professzor úr a festészetet? Mert én csakis a fotográfiát szeretem. - Ámulva néztem rá, mert nem olyan kérdés-e ez, mintha afelől érdeklődött volna: szereti ön a felhőket? szereti ön a hónapokat, a délutánt, a levegőt? az emlős állatokat? - túl nagy a kérdés nemde, vagy mi az ördög! Mert azt még meg is kérdezhetné, hogy a spanyol festőket szeretem-e, de hogy az egész festészetet? Ami pedig a fotográfiát illeti, hadd szeresse szegény a festészet helyett, ezzel már nem bíbelődöm. No de a feltett kérdésben mi a nonszensz? S mi e nonszensz lényege, mivolta? S hogy abban a személyben mi a lelki napfogyatkozás, aki ilyet kérdez? Ezt nem tudom én megállapítani.

Viszont egy másik fajta ostobaság természetéről megint csak van némi fogalmam. Azokról az emberekről, akik mindenkor higgadtak akarnak lenni s a túlzásoktól valamely tökfes mértékletességgel óvakodnak.

Egy berlini literátor például, egy minden tekintetben tisztalelkű férfiú, – vagyis műalany, persze, hogy az, a javából, csinálmány az egész ember, – ez a férfiú egy kitűnő regény hatása alatt így szólt hozzám:

– Jó munka, jó munka, és elég érdekes is, olyannyira, hogy majdnem izgatott lettem tőle.

– És miért nem lett egészen izgatott? – kérdeztem én. – Amire a tökfej elnevette magát.

– Fiktív történet, mint minden regény, – feleli nékem, – ezt az író kitalálta, úgyis tudom tehát, hogy nem történt se vele, se a szereplőkkel semmi baj. – Erre mégiscsak előtött a vér.

– Nézze csak édes, jó, kedves és drága kollégám, – mondtam neki, – maga egy lánynak még sohase mondta azt, hogy imádja? hanem csak annyit mondott neki, hogy néminemű hajlandóságokat érez iránta? Továbbá sose mondta még azt, hogy meghalna valakiért, hanem csak annyit mondott mindig, hogy a bal keze kisujját, illetve annak egy ízét esetleg hajlandó volna érte áldozatul hozni? Vegye tudomásul kollégám, hogy bizonyos lelki megnyilatkozások csakis túlzásaikban érvényesek. – És ezzel otthagytam.

De volt egy másik esetem is ilyen, jut eszembe. Kisdiák koromban házitanító voltam valahol, ahol a sokgyermekes családfő kereskedelmi utazó volt s ebben a minőségében bejárta Közép-Európa városait.

Ez a férfiú, mikor gyermekei egyszer rosszak voltak, így kiáltott fel:

– Egy ilyen anyával így bánni! Aki a legjobb anya egész Közép-Európában. – Érti ön ezt Hamuján? A világegyetemet nem merte mondani, sem a földtekét, mert egyiket se járta be. Ellenben Közép-Európát igen s ott nyilván minden kunyhóba bekukkantott, minden anyát

megvizsgált nemde, tehát Közép-Európára bátran hivatkozhatott. No érti-e már ezt a határtalan butaságot? Ajánlom figyelmébe, mert sokszor találkozhat vele életében.

És így tovább. Az emberi butaságnak még jónéhány fajtáját tudnám itt fölsorakoztatni, de nem teszem. Elég ebből ennyi is, a tengerből néhány csepp is elég, ha valaki az ízére kíváncsi. No látja Hamuján, ön mindig azt vitatja, hogy én alapjában véve mégiscsak jó ember vagyok, de már ebből is láthatja, hogy tévedett. Én inkább rossz vagyok, mint jó, mert például ahelyett, hogy hálás volnék a butaság iránt azokért az élvezetekért, amelyeket okoz, sokkal inkább gyűlölője vagyok, ennél fogva bizony néha kicsit kegyetlenül is ítélem meg embertársaimat.

ÓÚgy látszik, a butaságot mindig olybá tekintettem, mint a jégverést, amely minden élőnek ellensége és csakis ártalom, holott ha jól meggondolom, ez nincsen így. Egyrészt azért nem, mert alig képzelhető el olyan ostoba ember, akiből hirtelen ne pattanhatna egy-egy szikrája az okosságnak s akitől ennél fogva ne lehetne tanulni és másrészt nincsen olyan ostobaság, amelyből ne származhatnának remek eredmények a sors kiszámíthatatlansága folytán.

Úgy mérni az egyéniséget, mint a krumplit

Két szamár helyesen tükrözi egymást

Túl nagy kérdések

Aki mindig higgadt

A butaságból jó is származhat

További kegyetlenkedések. A butaság sérthetlensége

- Vajon mi készíti az embert, hogy így a parttalan tengereknek nekimenjen, kifürkészhetetlen világoknak? - sóhajtott egy alkalommal Schöndorff úr.

- Ez a gondolat és a gondolkodók hősiessége, - mondtam én.

- A butaságról beszéltem a múltkor, úgy-e és a saját kegyetlenségemről, - folytatta. - Viszont hogy én valaha fiatalkoromban, igen, fiatalkoromban még ennél is kegyetlenebb tudtam néha lenni, megállapíthatja a következőkből:

A gúnyt én embertelen gyilkos mesterségnek tartom, különösen pedig föllebbvalók, nevelők és tanárok részéről, éppen én, az ostobaságok kegyetlen üldözője s talán éppen azért, mert valaha annyi gúnyban volt részem magányomtól elvadult viselkedésem miatt is, egykori, ostoba tanáraim jóvoltából. Ott álltam, nyilván vérpirosra válva már a tanár valamelyik megjegyzésétől is és nem tudtam mit felelni rá, de nem is lett volna tanácsos, tehát védtelenül álltam ott. Diáktársaim nevettek, én pedig azt lestem, hogy mikor süllyedek már el. De mit magyarázzam? A gúny úgy hat, hogy fullánk marad a szívben utána, olyan, mint a kígyómarás, - mit mondjak még? akár a vesszőfutás, oly megszégyenítő, mert lelki ragályként hat azokra, akik látják, hallják. Az emberfajta különben is szívesen üldöz, - hát még a diák, - s ha csúfondárosságra, ha fitymálásra kap bátorítást, még hozzá tanártól, akkor aztán hajrá! Hányszor vonultam el egy-egy csendes sarokba, mint gyerek, hogy ne lássák könnyeimet, miközben nevetésük még mindig a fülemben csengett.

És micsoda szemtelenség rejlik a gúnyban! Ha úgy akarom, mindenki nevetséges, mivelhogy az ember nevetséges lény s ez talán legsilányabb nyomorúsága, hogy tragikum mellett még komikus is. S aki ezen a komikumon nevet, az is nevetséges, - akkor hát mit hepciáskodik a szemtelen, aki nevetésével embertársait meg akarja alázni? És, mondom, pláne, ha tanár teszi. Én a

csúfondáros tanárt nyilvánosan megvesszőztetném, hallja-e, maga mélakóros keleti ember? Mert hatalmával visszaél, mert szívtelen s még hozzá saját multságára packázik egy gyerekkel, - hallja-e Hamuján, ez a gúny elleni vesszőztetés is praktikum! Krisztus is korbáccsal verte ki a templom kufárjait.

Mindezt pedig azért bocsátottam előre, hogy megértse a gúny iránt való gyűlöletemet s hogy mért is szidom inkább össze azt, aki felingerel, semhogy gúnyosan bánnék vele, de főképpen: hogy egyszer végre mért ragadtattam el magamat a korbácsra. Itt ugyanis két dologról van szó: mértéktelen butaságról s amellet fölényes gúnyról. S mármost képzelje el, hogy mi van akkor, ha egy ostoba ember még fölényes is! ha egy ostoba tanár eszes növendékeket tart butának és még csúfondáros is és ezáltal bátorságot ad a többi tökfejnek, hogy azok is gúnyolódjanak az okossal. S ez volt itt az eset.

A főiskolán ugyanis egyre-másra jöttek hozzám nagyon kedves, eszes fiúk s ezek egyike némi suta próbálkozások, puhatolózások után végül mégiscsak megtisztelt bizalmával és furcsa mosolyok közt elmondta, micsoda bajban vannak ők egyik tanárukkal. Nem passzív, aktív üldözési mániája van, ő üldöz, kiválaszt magának egy-egy fiút s azon röhögteti a hallgatóságot heteken át. És nem hagyja abba. Egyes diákok már-már azon gondolkodnak, hogy kimaradnak a főiskoláról. Németet és franciát tanít s amellet, őszintén szólva, - mondotta ez a fiú, - még az anyanyelvét, a németet se tudja hibátlanul.

- No megállj pimasz, - gondoltam én. Persze ismertem ezt a fickót, sőt jól ismertem, illetve még ez sem elég. Túrtem, hogy barátjának tekintsen. Néha még meg is látogatott s ekkor következő volt a helyzet köztünk: velem szemben persze nem igen lehetett gúnyosnak lennie s ezt nyilván érezte is, ezért hát szövetséget kötött velem. Úgy

beszél, mint mikor augúrok vannak egymás közt. Ilyeneket mondott: - mi ketten tudjuk, - vagy: - mi kiválasztottak persze... Nem tudom ismeri-e ezt a fajtát Hamuján? Ajkán állandó volt a gúnyos mosoly s ez a világ butaságának szólt. Ami furcsa dolog nemde, mert hogy éppen a világ fajankója mosolyog a világ butaságain, - van-e ennél ízesebb multság? számomra szinte boldog izgalommal járó jelenség az ilyen, nekem még a fejbőröm is borsódzott tőle, épp ezért túrtam el oly sokáig velem való kapcsolatát, sőt megvallom, néha még kívántam is. Nyilván egyike ez is az emberben levő ördög bűnös élvezeteinek. Olyan ez, mint mikor az ember tenyere már viszket, hogy nyakon üssön végre valakit, de nem és nem! Boldogan szédelegve túrtózteti magát, nyújtóztatja magában a kéjt és vár. Még mindig vár. Közben pedig már majd elájul a vágyakozástól. Bűvölet ez? valamiféle önhipnózis? - az sincs kizárva bizony. Vagy tán az a vágy is hajtja ilyenkor az embert, hogy minél több oka legyen a pofonra?

Mindegy. Annyi tény, hogy körülbelül így voltam én vele. S talán az vonzott hozzá még jobban, hogy ez tetejébe minden keservéről, még a fizikai bajairól is ujjongva beszélt. Nem tudom ismeri-e ezeket Hamuján? A világ gonoszságáról gúnyos mosollyal s ujjongva nyilatkozik az ilyen s ha fogat húztak neki, erről is ugyanúgy. Más, rendes ember, ha fáj a pofacsontja, savanyú arcot vág és így szól: - az ördög vigye, fáj a pofám. - De ennek villognak a szemei, ajkán örökös mosolya és lelkendezve boldogan magyarázza: - hát ma, szó sincs róla megkínóztak kicsit a fogorvosnál, sőt kicsit nagyon is, hehehe. - Valamiféle hamis hangvétel ez, - mihez is hasonlítsam? Talán olyan, mint mikor valaki a hasából énekel. S hogy e jelenségnek mi lelki okai lehetnek, ma se tudom biztosan. Mit gondol Hamuján? Én úgy magyarázom

az ilyesmit, hogy az emberek mostanában azt hiszik, hogy érzelmet mutatni szégyenletes dolog, minthogy, úgy lehet, az érzelmet összetévesztik az érzelgősséggel s mindennemű pátosztól is óvakodnak, ezért hát ha panaszuk van, ezt lehetőleg *en passant* teszik, mellékesen s lehetőleg saját érzelmeiket mindjárt kompromittálva. Ez a szó, hogy „sírtam” például egészen kiment már a divatból, ezt manapság úgy kell mondani, hogy „bögttem”. A szívét pedig senki sem emlegeti többé, mintha nem is volna, ha egy hölgy sajnál valakit, nem azt mondja, hogy fáj a szíve érte, hanem esetleg azt, hogy egész lekókadts miatta. Ha pedig szeret valakit, ezt az érzését még inkább igyekszik kompromittálni s persze úgy fejezi ki: – egész bele vagyok pistulva. – A fennköltség és magasztosság pedig olyan fogalmak, amelyek ma már nevetségesen hatnak. S valószínűleg ide sorozandó a bánatnak, vagy elégedetlenségnek a has mélyéről való ujjongó előadása is.

A fölényeskedő ostobaság

Aki bajait ujjongva meséli

Az érzelmeket az érzelgősséggel tévesztik össze.
Érzelmeket kompromittálják

Ám ezzel még mindig nincs kimerítve, hogy mi minden okozta bennem a gyűlölködés gonosz örömeit. Mert Ezenfelül studium is volt itt, úgy figyeltem rá, mint ahogy maga szokta kifejezni, az állatszélidítő az oroszlánra. Hagytam őt beszélni ostorral a kezemben és nem sújtottam le rá, csak pattogtattam. És azért pattogtattam, hogy minél többet morogjon, mert ez a morgás nagyon érdekelt engem.

Hiszen maga tudja Hamuján, hogy nem vagyok valami kedvező véleménnyel az ember élete, de az egész világ felől sem s ha valakinek kedve van ezt pesszimizmusnak nevezni, ám nevezze annak. Mert mit érünk az

elnevezéssel? Mert micsoda szajkó az, aki egy reggel fölébredvén így kiált fel: - én tegnap még pesszimista voltam, de ma reggeli hét órától fogva optimista vagyok. Hogy pedig én Schöndorff Leopold mi vagyok? isten tudja. No de csak nevezzen a szajkó pesszimistának, ha úgy tetszik neki. Csak épp, hogy hajlandó leszek akkor egy kis meglepetést is szerezni számára, mégpedig azzal a nyilatkozatommal, hogy nincs számomra megvetendőbb és útálatosabb magatartás, mint az üres pesszimizmus. Valaki mérges lehet a cipészére és ebből az alkalomból elátkozhatja az összes cipészeket, a világot, valaki lehet véglegesen reménytelen az ember életét illetően s emiatt még mélakóros is lehet, még ebbe is belemegyek. De ha pesszimizmusának semmi tartalma nincs, ha semmi igazi bánat, fájdalom, ha jóakarátának semmi csalódása, ha semmi indulat nincs mögötte, tehát erkölcsi ereje sincs e pesszimizmusnak és nem is vonatkozik semmi konkrétumra, keserű tapasztalatra, ha semmire se vonatkozik, hanem üres szólamként hat, vagyis semmi egyebet nem fejez ki, csakis az illető általános rosszindulatát, impotenciáját, tehetetlenségét, ez megvadít még engem is, akit pedig a szajkó oly szívesen nevezett pesszimistának. Ilyenkor valami jó ördög kezd el munkálkodni bennem, aki előnti érzéssel a szívemet és inkább ennek a küzdelmes, zaklatott és boldogtalan életnek védelmére kelek, semhogy ilyen ökörral egyetértsek. Hát ilyen volt ez is. Egyszer ezzel a szóval lépett be a szobámba:

- Végül is fel kéne robbantani ezt az egész kutya világot, - nem?
- És mért kellene felrobbantani? - kérdezem én.
- Mert itt az ideje, - feleli ő és röhög. Majd egy más alkalommal:

- No végre! - azt mondja. - Kezdenek ám nyomára jönni az atom robbanásának.

- No és? - kérdezem én.

- Egyik lábunk a Sziriusz felé fog röpülni, a másik a Mars felé. - És megint csak röhög.

Ez a röhögés már maga is felháborító volt. Azt gondoltam tehát: - ha a te lábaid fognak röpülni, abból még nincsen semmi baj. De kedves és okos arcok járultak nyomban szemeim elé, bájos fiatal nőkéi, mert hiszen ilyenek is vannak e csunya világon. S a szívem megtelt dühvel ez ellen a fajankó ellen. - Végre is üssek a fejére? - kérdeztem magamtól. De még mindig úgy határoztam, hogy egyelőre nem teszem.

De lám csak még egy tulajdonsága is volt ennek, melyről majdnem elfelejtkeztem. Úgy látszik, kimeríthetetlen volt ez az ember.

Arról is nevezetes volt, hogy úgy beszélt, ahogy a kacsza hápog. Mintha büszke volna rá, hogy a szája és az agya között semmi összefüggés nincs. A szája szemlátomást külön hápogott s úgy lehet, élvező figyelmeknek ez okozta a legélénkebb örömét.

Mindezek után pedig még mindig nem tudom, elég érthetőek-e gyönyöreim? No de minek is vesződöm annyit? Érthető, vagy nem érthető, elég ebből annyi, hogy düh és gyönyör váltakozva úgy ficánkolt bennem, mint a fogoly állat. És az is tény, hogy két napig beszélhetnék róla egyfolytában, az se volna elég, minthogy ez az ember, mondom, végeláthatatlan volt, akár a tengerek. Egyszer aztán némi alázattal jött el hozzám, e pillanatban nem voltunk többé augúrok. Hogy ő fordított valamit Corneilleből, bírálnám meg, mert ő csak bennem bíz. Ezt gondoltam: - lássuk. Ha legalább fordítani tudsz, akkor

nem bántlak, de ha még azt se tudsz és mégis ezzel az óriás pofával járod a világot, akkor jaj neked.

Ezt se részletezem. A fordítás rettenetes volt s én most már zabolátlanul a legkeservesebb dolgokat írtam rá, ilyeneket: Te kettős ökör! Még az anyanyelvedet se tudod? És mit fogsz csinálni, ha azt is elfelejtetted? Ugatni fogsz? – Nem voltunk tegező viszonyban, de itt tegeztem. Az ember voltaképp talán szeret is dühöngeni, még az is lehet. Mert még ezt is írtam: – nem fulladsz meg tőle, mikor ilyen leírsz? – vagy: – miért nem vágatod le a füleidet? Vagy ha nem vágátod le, minek fordítasz? – És így tovább. A kézirat teli volt efféle jegyzetekkel, csupa gyalázatossággal.

De aztán eszembe jutott az is, amire anyám tanított. Hogy egy embert sohase szabad egészen semmivé tenni. Tehát amit én itt csinálok, azt mégse lehet. Senki se tehet róla, ha nem tehetséges. Ez is ember, és ha útalatos is, hány van a világon ebből a fajtából? s nekem nincs jogom, hogy a fejükre olvassam születésük hibáit. Ha megtenném, épp olyan gyalázatos volnék, mint ők. És már éppen azon voltam, hogy mégiscsak kiradírozom jegyzeteimet, – majd mondok neki valamit a fordításról, akármit.

Csak hogy éppen akkor kezdtek jönni diákjaim a panaszaikkal. – No megállj, – gondoltam én. – Te mered üldözni, gúnyolni, fitymálni ezeket a nálad sokkal eszesebb fiúkat? No megállj csak! – s ekkor hát végképp elhatároztam, hogy mégse radírozom ki gyalázatosságaimat.

Odarendeltem tehát és szó nélkül, azonnal átadtam neki a kéziratot. Ő pedig azonnal, mohón lapozni kezdett benne és íme, – nem lett se sápadt, se vörös. Némi zavar volt ugyan a hangjában, mikor így szólt, ujjával rámutatva az egyik jegyzetre:

- Igaza van, ez hibás. - S ezzel ceruzát vett és vonalat húzott ugyanoda, hogy ezt majd kijavítja. Én pedig néztem a dolgot s az ámulattól nem tudtam hova lenni. - Ez nem sértődik meg, hogy lehet az?

- Jaj, - azt mondja, - itt is hiba van, jó hogy figyelmeztet.
- És megint húzott egy vonalat.

Én pedig vártam, hogy mi lesz. - Hát mégse vágja a fejemhez? - Ámuldoztam egyre és nem mertem hinni a szememnek. - Pedig innen látom, éppen azt a jószívű tanácsomat olvassa, hogy miért nem nézeti át ezt a fordítást egy diákkal, annak is több esze van, mint neki. - Mert mégiscsak arra voltam én elkészülve, hogy végre-valahára némi emberi formát is mutat. Igenis szemtelenséget vártam, felháborodást, és azt gondoltam, hogy akkor ki tudja, mi lesz? Szétmorzsolom-e, vagy netán nagy élvezettel és teljes nyugalommal nézek-e a szemébe, mert hisz megkapta már a magáét. No de mit csinállok akkor, ha semmi ehhez hasonló nem mutatkozik benne, rajta? - Ha se méltatlankodás, se dúlt harag, vagy borulat, ha kiderülne, hogy ostoba keblében nemes lélek lakik, és még ő kér bocsánatot? Akkor letérdeljek, vagy mit kell akkor tennem? No de semmi ilyesmi nem történt, még egy ideig tovább lapozott, tovább olvasta szörnyű észrevételeimet, például, jut eszembe azt, hogy: - majmaktól származol, azért makogsz? - Ezt mind elolvasta, még néhány vonást is húzott ceruzájával, hogy bizony ott is hiba van, aztán letette a kéziratot.

- Igaza van, majd sok mindent kijavítok, - mondotta mosolyogva. Végre azonban egy kis gúny is megvillant a szemében. Az én agyamat pedig máris elöntötte kriminális rosszindulatom.

- No hiszen rendben van, - azt mondja, - azért mégse olyan nagyon rossz ez a fordítás. Csak maga túl szigorú.

Erre hát csöndesen kezdtem, nagyon csöndesen. Azzal kezdtem, hogy minek ez az édes gúny a pofáján?

Erre lekötelezően, szerényen nevetett. Illetve talán nem is annyira szerényen, mint inkább öntudatosan.

- Mi van itt? - hördültem fel magamban. - Mi van itt? Ez talán hízelgésnek veszi a gorombaságaimat? Ej no, vagy úgy! Hisz ez többek közt freudista is, - jutott eszembe.

Ezek a freudisták pedig olyanok, hogy nagy részüknek üres a feje, erre ebbe az ürbe beleteszik a freudizmust, és akkor már mindent tudnak. Akkor ők már nemcsak lélekbúvárok, de máris filozófusok és esztéták is, s ami a fő: azonnal felvilágosítanak téged önmagad felől. S legyen ott akárki, társaságban, vagy nem társaságban, akárhol és mindjárt, különösen, ha több is van együtt ebből a fajtából. Az ember mond valamit, s ők ravaszdi arccal egymásra villantják a szemüket: ők már tudják, mit gondoljanak. És már rád is sütik a bélyeget, - libidó! - kiáltják, és csinálhatsz, amit akarsz. El vagy intézve. Azt szoktam mondani nekik e fontoskodó és tudákos társaságokban:

- Az én ügyemben talán mégiscsak én vagyok autentikus. Én ugyan csak keveset tudhatok magamról, de annál mindenesetre többet, mint amit ön egy fél óra alatt tudhat rólam.

Csakhogy itt nem ez volt a baj, éppen ellenkezőleg. Ez is biztosan azt kiáltotta magában: - libidó! - vagyis, hogy nékem öröms dolog őt ennyire szidnom. És ebben, sajnos, igaza volt. De hogy egy ilyen fickónak igaza lehessen velem szemben, ez még jobban elkésérített.

Zavarba jöttem tehát, nem tagadom. Nem tudtam, hogy folytassam. Meg is undorodtam ettől a viviszekciós mesterségtől. Már csak ennyit mondtam neki:

- Kár ilyen nagy pofával járni a világban drága kollégám. Az ember ne igyekezzon nagy férfiúnak látszani. Kisebb dolgok is léteznek, amelyek mégis nagyok. Én például nagyon becsülöm azokat az embereket, akik szeretik a mesterségüket, - jó tanárnak lenni, az is valami, - néztem a szemébe. Amire ő így felelt:

- Igen, igen, persze. Hát nem ezt magyarázom én is?

Erre már egy kis zavar támadt ám a fejemben. Hályogos zavar. Meg kellett ráznom a fejemet, hogy elhessegessem belőle a gabalyodást. - Nem, ezt nem folytatom így, - határoztam el. - Majd írásban! - jutott eszembe a mentő gondolat.

Azt mondtam neki tehát, hogy majd levélben fogom közölni vele, amit e tárgyban még közölni akarok, s ezzel elváltunk egymástól.

Az emberre rásütött bélyeg értéktelensége

Üres pesszimizmus

Akit nem lehet megsérteni

Freud követői

Az én ügyemben én vagyok autentikus

- Voltaképpen szégyenlem is, ami ezután következik, - folytatta egy másik alkalommal Schöndorff úr. - De mért is csináltam azt, amit csináltam? nézzük meg.

- Ezek megtámadhatatlanok? - tettem fel a kérdést. És újabb viviszekcióra szántam rá magam ennél a fickónál, még nagyobbra, de mentse ezt a kegyetlen cselekedetemet, hogy most már se harag, se gyönyör nem vezetett többé, itt csakis és tisztán lélektani kísérletről volt már szó, arról, hogy miképp lehet, s lehet-e egyáltalán a silányságba és butaságba mégis behatolni, és robbantással néminemű önismeretre kényszeríteni?

És mégis szégyenlem ezt a múltamat, mert ilyet csinálni mégse szabad. És én mégis képes voltam ezt a kísérletet háromszor is végigcsinálni, mégpedig rövid időközökben, sajnálom hogy így volt, de így volt. Majd a többit is elmondom. De még az a körülmény is elég szégyenletes ebben, hogy ennél a fickónál végül is levélben tettem, amit tettem. Tudvalevő, hogy az emberek vakmerőbbek levélben, mint szemtől-szembe, s gyanús vagyok magamnak, hogy én is ezzel a közönségességgel voltam akkor vádolható.

Mert rettenetesekeket írtam neki.

A diákjaimmal kezdtem. Megírtam, hogy az egyiket addig kergette, míg ez a túlérzékeny fiú öngyilkosságra nem gondolt, és végre is idegállapota miatt kórházba nem került. – Hát hóhér vagy? Annyira nem éled bele magad a mások, a diákjaid dolgába, és annyira örülsz gunyorosságod sikereinek, nevetésnek, amelyet a nebulók közt, a silányabbjánál aratsz, hogy idáig vetemedel? – De nem is részletezem ezt. A lényeg ebben annyi, hogy tudományos metodikával és szenvtelenül bebizonyítottam neki, hogy ő voltaképp nem is létezik, hogy ő nem más, mint valamiféle kulissza, vagy, mondjuk, valamiféle ruha, amely mögött nincsen semmi, – ahogy Shakespeare mondatja valakiről: – oh gyalázatos, téged szabó csinált. – Hogy az ilyen embernek fölösleges keleti filozófiával, Deussennel, az ilyenek jobb a saját gyarlóságaival foglalkoznia, – meg más ilyeneket. És mondanom se kell, izgatottan vártam válaszát.

S ez a válasz is csodálatos volt. Nem hinném el, ha más mesélné, mert fantasztikus, minden képzeletet felülmúló, feltéve, hogy komolyan veszi az ember. Körülbelül ilyesmiket felelt: – „Meglep az az állítása, mintha valamikor is azt mondtam volna önnek, hogy én Rilkével Königsbergben találkoztam. Erről szó sincs. Én Rilkével

igenis 0 év május -án Salzburg közelében találkoztam egy parkban. És persze, más ilyen pontatlan állítása is van. Ez azonban nem baj, majd személyesen helyreigazítom a többit.” - S mármost mi ez megint? - kérdeztem magamtól. Fölény ez? fölényes gúny talán? Vagy netán uramisten Buddhától tanulta, hogy nagy magasságokból tekintse még a támadó tigris is, mert épp ezzel veszi le lábáról, vagy esetleg lelkének nagy nemességét akarja bizonyítani még ezzel is? - esküszöm, még ez is eszembe jutott. Vagy talán mégse volt egészen érthető a levelem? Végigfutottam tehát a másolatot, és most már valamely monomániára emlékeztető szenvedéllyel, - de nem, ebben semmi kétség nem lehetett, napnál világosabban volt abban minden bebizonyítva. Írtam tehát neki még egy levelet, amelyben arra kértem, hogy ne térjen mellékvágányokra, maradjon a fődolgok mellett, esengve kérem erre, amire azt felelte, hogy tévedek, ez nem volt mellékvágány, az ilyen kis dolgok néha a legfontosabbak, ezt már Freud is kimutatta a tévedések fontosságáról és így tovább, következett egy elmélet is, és hogy mindezt majd megbeszéljük részletesen, mihelyt ő visszatér Amerikából. Most ugyanis nyári szünet van, s ő felhasználja az alkalmat, egy örökségi ügyében Amerikába megy, de alighogy megint itt lesz, azonnal jelentkezni fog nálam. Csakhogy nem jelentkezett többé, nem is jött vissza, úgy látszik, beleveszett Amerikába. És nekem még annyi lelki hasznom se volt e dologból, hogy azt gondolhattam volna: lám, mégiscsak én szabadítottam meg diákjaimat ettől a nadálytól.

Mindebből meg kellett tehát állapítanom annyit, hogy íme, mindennemű intencióm semmivé vált, léggé vált, eloszlott ennél a fickónál, aminek lélektani magyarázata a következő lehet: a legtöbb emberben az a természetes ösztön marad uralmon, hogy ami rosszul hatna rá, fájdalmasan, azt elhárítja magától, az ellen védekezik. Hisz

mindnyájan ismerünk olyanokat, akik még azt se tűrik el, hogy valami jelentéktelen hibájukra figyelmeztessük őket, akik körmük szakadtáig védekeznek még ez ellen is, s addig csúrik-csavarják a dolgot, amíg az ember egész beleszédül. És csak kevesen vannak olyanok, akik éppen fordítva: a rosszat úgy zabálják, mint bécsiek a virsliket, és minél többet kérnek belőle s talán a magam fajtája is ilyen. Mert elégedetlenek magukkal, mert hozzászoktak az önkínzáshoz, - ezek némileg Pascalra, s a flagelláns szentekre emlékeztetnek. Az ilyen fickó viszont, mint ez az egykori tanártársam, szintén körömszakadtáig védekezik persze, s ezért melléje hall, a fődolgot nem veszi fel. Ami, ha meggondoljuk, ebben az esetben még természetes is. Mert hogy belássa, hogy ő semmi, ezt aztán igazán senki se kívánhatja tőle. Ha azt mondom valakinek: - Vilmos te olyan vagy, mint egy rinocerosz, - ezt, ha igaz is, Vilmos semmiképp se hajlandó elhinni magáról. Egyébként: - talán mondtam is már, - hiszen anyám is arra tanított, hogy egy embert sohase szabad egészen semmivé tenni. És magam is mindig ezen a véleményen voltam, nem is tettem ilyet soha, csakis ebben, és még két esetben, mint majd hallani fogja. No de maradjunk most a sérelem felvételének kérdésénél. Milyen módon nem veszi fel azt a sértést, amely ordít, amely szemet szúr? - az itt a kérdés. Hogy milyen lelki mechanizmus segíti ahhoz, hogy elhaladjon mellette? Nyilván azt mondja rólam: - eh, mit, ez egy hülye! - és legyint és oda se figyel arra, amit mondok, vagy egyszerűen félreérti, például így: - ez persze csak tréfálkozik velem, mert komolyan csak nem mond nekem ilyen vad dolgokat! - tehát meg se sértődik. Talán ha dinamitot vágnék hozzá, akkor is azt mondaná, hogy csokoládé, és úgy halna meg. Mellékesen megjegyzem, hogy ez vonatkozik arra, ami rossz, ha viszont jót mond neki akár a legostobább ember is, akkor kétszeresen is elhiszi s már nem is tartja olyan ostobának.

No de ne térjünk el a tárgytól. Azért nem voltam készen e dologgal, az tovább munkált bennem még jó ideig. Égetett a vágy, hogy megtudjam, vajon ugyanilyen mértékben lehetséges-e másoknál is ez a jelenség: hogy akár a süket-fajd önelégülten dürrög, s nem hallja közeledni a vadászt? Mert hátha elszigetelt eset volt ez ennél a számárnál.

Ezt már nem részletezem. Elég ebből annyi, hogy volt még két emberem a raktáron, akiket voltaképp úgyis okvetlenül büntetni kellett, akik tehát e lélektani kísérletre is igen alkalmasak voltak. Az egyik egy dúsgazdag ideg orvos volt, aki állandóan ragyogott a boldogságtól. Még a kopasz feje és pirospozsgás arca is úgy fénylett, mintha valamely állandó rajongásnak akarna hirdetője lenni. Nem tudom, ismeri-e ezt a fajtát Hamuján? Ez az az émelyítő népség, amely nyilván azt hiszi: ha néki jó sora van, akkor az egész világgal sincsen semmi baj. Nem tudott már boldogságos viszketegségében, túlhabzó euforiájában mit kitalálni. Persze autója is volt, nem egy, de kettő, és villája is kettő, egy nyári, meg egy téli, inasa, de a hálósobájának ajtajára még medájonokat is festett amorettekkel, s a két lányát, képzelje, Vitruviának és Szemelének kereszteltette, minek folytán ez utóbbit Zemmelének neveztem el két m-mel, vagyis zsemlécskének, – tényleg olyan pufók volt a kis hasa, mint egy rosszul sikerült zsemle. És ami még érdekesebb, az egész család is folyton rajongott, úgy látszik, megtanította őket erre, ez lett a stílus náluk. A harmadik gyerek, a kisfiú például, aki uramisten a Cato-névre hallgatott, csakis így szólította anyját: – oh anyácskám, én úgy imádlak, kérek egy kis vajjas kenyeret. – Vagyis az ilyesmi úgy ment náluk, ahogy más ember azt mondja: – jó napot.

És ezeknek adtam én, szegény flótás magánórákat, pedig már nem is voltam olyan fiatal. Általános műveltségre

tanítottam a gyerekeket, jaj bizony, hetenként kétszer, igaz, hogy jó pénzért. És hogy mért tettem? Mert nekem távolról se volt olyan jó sorom, mint nekik, amit az is mutat, hogy mindezt az édelgést, dicséretemre mondom, hányás nélkül viseltem el. Igaz, hogy néha azért megeresztettem egy-egy szót. Mikor például remekbe kötött könyveit mutogatta nekem, - mert bibliofiliás is volt az istenadta, - és megint saját elégedettségét szürcsölte hozzá, mint valamely édes nedűt, és még azt is megjegyezte: - no látja, jó ízlésem van, ugye? - akkor én a szemébe néztem és így szóltam hozzá:

- Buddha azt mondta főorvos úr: - láttam szegénységet, öregséget, betegséget és halált.

- Ezt most mért mondja nekem professzor úr? - kérdezi ő.

- Csak úgy mondom, - feleltem én. És ebben a pillanatban ettől a végleges marhától megihletve máris belém villant, hogy íme, ezzel is érdemes volna megpróbálkozni. Csak még több támadási pontra lett volna szükségem. Ezt kérdeztem tehát:

- Sohase ír főorvos úr verseket? Néha egy csöppecskét, egy mazsolányit, - próbáltam negédes hangzatokra, buzdításokra átformálni érdeklődésemet.

S mármost mért tettem fel e kérdést? Mert nincs annál szégyenletesebb, mint mikor az ilyen nyárspolgár, s még hozzá az ilyen buta fráter irodalommal próbálkozik, pláne ha lirizál, hát még, ha szerelmi lírába kezd. Akkor derül csak ki, hogy kicsoda ő. Nagy belső piszok borul ki ilyenkor rejtekeiből, elképzelhetetlen ízléstelenség bizony, s az úr leplezetlen megmutatkozása.

- Mért nem jössz már az én utcámba? Mért nem írsz már egy kis költeményt? - biztatták őt szemeim jóságosan, a bennem ficáncoló démon sugallatára. - Hogy egészen

megtudhatnám végre ki vagy, és megkaphatnád végre, ami jár neked, - gondoltam magamban. Úgy látszik, akkoriban még összetévesztettem magam a büntető istenekkel.

Rejtélyes mosollyal felelt barátságos unszolásomra. Végre is így szólt:

- Francia verseket írok professzor úr.

- No, no! - kiáltottam én diadallal. - Ez már valami. Nem mutatná meg nekem ezeket a verseket?

- Már régen tervezem, - felelte szép szeméit lesütve. S így jött létre üzletünk.

S várakozásomban nem is csalódtam: e versek csakugyan olyanok voltak, amilyenekhez bús életem e fajta emberek részéről hozzászoktatott. Piszkos versek voltak: persze szerelmi költemények gyűjteménye, s persze émelyítő célzásokkal a női test titkairól, - de minek részletezzem? A lényeg ebben annyi, hogy ez még mindig nem volt nekem elég. Mert mit írok rá? Hogy e versek rosszak, szégyenletesek, - no és akkor? Rossz verseket írni nem jellembe vágó dolog, illetve, amit én ilyesmit felfedezek benne, azt nem tudom evidenssé tenni. Mert hiába írom én rá, hogy mocskos ember vagy, az ezekből meg ezekből a sorokból kiderül, ő azt mondja rá, hogy nem derül ki, s ezzel el vagyok intézve. Az ízléstelenséget bizonyítani ugyanis legnehezebb, legfeljebb ha ábrázolni, vagy csúfolni lehet. Mert az ízlés birodalma zárt ország s az értelmes érvek, bizonyítékok nem nyitják meg határait, tehát csak az ízléses emberek tartozhatnak oda.

Sokan nem veszik tudomásul legfőbb sérelmeiket

Az ízléstelenséget bizonyítani nem lehet

S amíg ezen rágódtam, a büntető istenek segítségemre siettek. Ez az ipse ugyanis mecénásnak hirdette magát, tehetséges és szegény festők pártfogójának, s őszintén szólva még én is úgy hittem, hogy az. A könyv-, bélyeg-,

kulcs- és egyéb gyűjteményein kívül volt ugyanis egy elég szép festői galériája is, s bizony én is abban bizakodtam, hogy ennek az önmagától elragadtatott embernek legalább annyi szíve van mások iránt, hogy ezeket a képeket jó pénzen veszi meg nélkülöző művészekről, mondjuk, épp olyankor, mikor házbérre kell nekik. S íme, mi derült ki? Volt neki egy Peipus Bertalan nevű, nem nagyon, de elég tehetséges festő-barátja, már idős és nagyon szegény ember, aki tudtommal még képvásárlásainál is segítségére volt, s ezzel találkoztam én az utcán. Beszélgettünk erről-arról, végül a főorvos úrra terelődik a szó.

- Pizok gazember, - azt mondja ő, és máris köp egyet.

- Úgy, úgy, - kiáltom én, - mondja csak, mondja, ez épp most nagyon érdekel engem. Mért gazember?

- Egyrészt csúnya barom, másrészt egy bitang, - azt mondja. - Most aztán meg is szüntettem vele minden összeköttetést.

- No de mondja már, hogy mért gazember, - sürgettem én.

Hát erre elmondja, hogy a főorvos úr osztrák származású lévén, a nagy háború alatt Boszniában lett kórházparancsnok. Erre nyáron lehozatta magához a családját is, és őt is meghívta, azt írta neki, hogy ott elég olcsón megélhet a tisztii konyhán, és így tovább. S ő el is határozta, hogy szép a vidék, festeni fog, lemegy. Igaz ugyan, hogy egy barátja figyelmeztette őt, hogy ne menjen le, mert az kontagiózus vidék, de ő erre azt felelte: - ugyan kérlek! egy orvos csak nem hozatja le a családját valahova, ahol járványnak teszi ki. - És le is ment, és íme, addigra Zsömlécske már ázsiai vérhasban feküdt, két nap múlva a főorvos úr is, és ő maga, minthogy volt olyan barom és még mindig maradt a nagy útiköltség miatt, amelyet hiába dobott volna ki, ha rögtön visszafordul, de meg a vidék is

nagyon megtetszett neki, - egyszóval ő maga is beleesett egy hét múlva, s azóta szívmeagnagyobbodása van. De még kiütéses tífusz is volt ott bőven. Hogy mit szólok ehhez? - kérdezi tőlem a festő.

- No megállj te csúnya barom, - feleltem én.

Mellékesen még azt is megjegyzem, hogy mikor a festő felgyógyult, nagy kedve lett volna egy bosnyák szőnyeget venni magának, - hát hiába, ő már ilyen, a szép holmi bolondja, - de nem lehetett már kapni azon a vidéken, a főorvos úr mindent felvásárolt, és nem volt hajlandó megválni egyiktől sem. Egyszer aztán a feleségével való sugdosás után hirtelen kijelentette, hogy az egyiket mégiscsak átadja. Ő pedig örömmel kapott rajta, bár már akkor is rögtön a fejébe villant, hogy mért is akarja ő ezt neki átadni, mikor egyike a legszebbeknek?

Ennek a szőnyegnek valami baja lehet, - gondolta magában.

S ez a kérdés azóta is többször felmerült benne. - Mégiscsak kedves ember ez? - kérdezte magától. - És netán azt akarja, hogy nekem, magános, idős embernek is legyen valami szép holmim? - De végre kiderült, hogy miért adta át. Most, tizenöt év múltán egy csésze tea borult ki rá, s ekkor derült ki, hogy ez a szőnyeg a többivel ellentétben szint ereszt, vagyis nagyon szép festéke van ugyan, de nem vízálló. Erre hát megvizsgálta és még egy szétfolyást talált rajta, amely biztosan a főorvoséktól származik, azért meg azért, az okokat nem részletezte. A főorvos úr tehát tudta, hogy mit ad át szegény barátjának jó pénzért.

- Hát ilyen ember ez! - sóhajtott a festő. - S ami a legkülönösebb ebben, némely dologhoz tizenöt év kell, amíg rájön az ember a nyitjára. Nem különös az emberi élet? - kérdezi tőlem.

Ez volt egyik panasza. A másik pedig ez: hogy ő azért még mindig nem szüntette meg vele való kapcsolatát, csak épp, hogy mostanában már lazította persze. Egészen mégse maradt el tőle, mert hiszen szüksége is volt rá, mert egy-egy képét mégis megvette időnként, kulcs- és medália-keresési megbízásokat is adott és így tovább. A főorvos úr azonban tovább is változatlanul ölelgette őt. A múltkoriban aztán nagyon megölelte műtermében, - ez a te legszebb képed, - kiáltotta legújabb festményére, amely valóban elég jól sikerült munkának mondható. - Hogy adod? - kérdezte tőle. - Az nekem túl drága, - mondotta nagyon elkomorodva, mikor barátja az igazán szerény árat némi töprengések után és még akkor is szégyenkezve kinyögte neki. Hiszen ez az ember mindég kicsinyes volt, mindig alkudott, de ez már több volt a soknál. Egy festmény szerény árat még jobban lenyomni, még hozzá a barátját, s még hozzá olyan munkának az árat, amelyről azt mondja, hogy a művész egész életének legszebb műve, - hát nem pofa kell az ilyesmihez? De még tetézte is. - Tudod, milyen sokba kerül nekem a háztartás, két autóval, inassal, meg a gyerekek mennyibe kerülnek, ennyit én nem adhatok barátom, - panaszkolt ez a dúsgazdag ember ennek az igazán szegény művésznek. De aztán, úgy látszik, ötlete támadt. - Hát ilyen drágán adod nekem, legjobb barátodnak és jóakaródnak? - kérdezi tőle. Aztán, még újabb ötlettel felajánlotta a kért összeg háromnegyed részét, majd hozzátette:

- Tudod mit, ráadásul adom botgyűjteményemből azt a sétapálcát, amely a múltkor úgy tetszett neked.

S az öreg festő ellen akart állni ennek a kísértésnek, de nem volt rá képes. Részben, mint mindig, most is nagyon kellett a pénz, másrészt ez a bot, ez a bot! Ő megvallja, most is bosszankodik magán, hogy ő ennyire gyerekes még ma is és hogy ennyire nem tudott ellenállni ennek a nemes

fából faragott sétapálcának, de annyira nem, hogy örömeben majd kezet csókolt ennek a bitangnak.

S én, Schöndorff Leopold, akkor kaptam csak észbe, hogy hiszen ez a barom még nekem is említette ezt a kedvező vásárt, mégpedig ezzel a szóval:

- Megvettem Peipus legszebb képét. Nagyon olcsón jutottam hozzá. - No megállj bitang. Így szóltam Peipushoz:

- Sose bosszankodjék saját magán öreg mester. Mivelhogy a világnak ez a rendje. Tudja milyen a rend itt? Hogy a szegény ember legnagyobb alázatával teszi a gazdag lábai elé legszebbjét annak, amije van, de még bocsánatot is kér, hogy csak ilyen silánysággal szolgálhat s mindezt abban a reményben teszi, hogy majdcsak lesz ennek valami jó foganatja, - csakhogy téved. Mert a gazdag erre csak biccent, s fennköltén, kurtán, szórakozottan azt mondja rá: - köszönöm. - Igen ám, de ha ő ad valami kutyagumit, például efféle botot, akkor a szegény hétrét hajlik a gyönyörűségtől és hálától. Nincsen undokabb teremtmény a gazdag embernél, ha meggondolom, mégiscsak rosszabbak, mint a szegények, az ember tőlük tanulhatja meg legjobban, hogy milyenek nem szabad lennie, - mondtam én. - No de legyen nyugodt, ennek én most a fejére ütök ám, - tettem hozzá, s ezzel elváltam Peipustól.

Csakhogy nem lehetett a fejére ütnöm. Mert ezekben van egy szerkezet, amely ezt lehetetlenné teszi.

- Előre kell bocsátanom, - folytatta elbeszélését Schöndorff úr, - hogy francia versgyűjteményének volt egy bevezető mottója, Mirbeau Octave néhány mondatát rakta összefüggés nélkül, kiszakítva különböző helyeiről egymás mellé, úgy, hogy az egésznek semmi értelme se volt, tehát

már ide is azt írtam, hogy ennek így semmi értelme sincs. És ez volt a vesztém.

Mert most már nem akartam gyáva módon levélben hadakozni, - nézzük, milyen lesz az élet szemtől-szemben a barommal, - gondoltam magamban. Épp ezért egy megbeszélte estén felmentem hozzá, közöltem vele, hogy ez most utolsó látogatásom, mert magánórákat többé nem vállalok. - Oh, oh, milyen kár, - azt mondja, ő nem érti, mi oka lehet ennek, hogy nem gondolnám-e meg a dolgot... - csak erre már nem feleltem. Áadtam neki vaskos kéziratát, azzal a megjegyzéssel, hogy részletes véleményemről bőségesen értesülhet a díszkötéses könyv lapjain. Meg kell jegyezni, hogy tapasztalatom szerint az összes dilettáns díszbe kötetni tákolmányait.

- Oh, ez nagyon érdekesnek ígérkezik, - azt mondja, és máris nekilát a böngészésnek. Egy s más szörnyű megjegyzésemet máris elolvassa, aztán visszatér a könyv elejére és nagyot nevet. Ez a fickó legalább határozottan pimasz volt, ennyit elértem. - Ezt már szeretem, - gondoltam magamban.

- Ön Mirbeau-t bírálja, hisz ez nagyszerű, - azt mondja. - Milyen joggal bírálja ön Mirbeau-t? Ő kiváló író, és nagyszerű stílusú, maga pedig nem az. - Erre én is jót nevettem.

- Hát először is, - kezdtem nagyon derűsen, - önnek soha semmiféle fogalma nem lehet arról, hogy kivel beszél, mert semmit megítélni nem tud, minőségi érzéke nincs, irodalomhoz meg semmiképp. Hátha én sokkal jobb író és finomabb stílusú vagyok, mint az ön gyalúságainak összes ideálja? És másodszor: tegyük föl, hogy ő csakugyan jobb, mint én, azért én ne ítélhessem meg? Shakespeare-t is megítélem ugye, még a jóistent is, mármint ezt a remek világot, amelyet teremtett, ilyen nagyészű műgyűjtőkkel és vérhas-termelőkkkel, mint

amilyen ön. Egyszóval: a bíráló joga adva van, még akkor is, ha nem tudunk jobbat, vagy akárcsak olyat is teremteni, mint amit bírálunk. Meg tud ön ennyit érteni? – tettem fel a kérdést.

– Hogyne, hogyne, – azt mondja nagyon barátságosan, – már nagyobb szellemeket is volt szerencsém megérteni.

– Ebben kételkedem ugyan, de az még nem nagy baj, – feleltem én. – Mindenesetre mindkét hosszú fülét hegyezze meg, ha velem beszél. És ne nézzen nagy fölénnyel más embert olyan butának, mint amilyennek ön kinéz, – mondtam ki a szót, miközben éreztem ám, hogy ez már bizony válságos pillanat. És ez se volt jó, mert hogy jutok így el a költeményekig, képvásárlásig és vérhasig? Felálltam tehát s a következőképpen javítottam ki magamat:

– Pardon, – mondtam néki, franciára fordítván a beszédet, isten tudja mért? talán mert olyan elegáns nyelv s oly istenien lehet vele vívni, – pardon, – mondtam, – nem is én néztem önt ilyennek meg olyannak, hanem az unokaöcsém, akit ön nem is ösmer. – S ezzel újra leültem. Ő pedig, miután szemlátomást nagyot nyelt, így felelt szavaimra, igen választékos franciasággal:

– Soha se aggódjon professzor úr. Az ön összes gorombaságai nem érnek el a bőrömig sem. Engem a lényeg érdekel.

– Engem is! akkor tehát ebben legalább egyetértünk, – villant alighanem a szemem. Ezzel tehát nagy nehezen megvöltünk. S mármost mi volt az a lényeg, amely őt annyira érdekelte? az volt itt a kérdés.

Mi négy és fél órán keresztül, bele a késő éjszakába azon vitatkoztunk, hogy ez az idézet úgy, ahogy van, érthető-e, vagy sem. Rendkívül élvezetes vitánk volt, minél dögletesebb, annál élvezetesebb. Én azt állítottam, hogy a

mottó nem érthető, ő pedig azt, hogy igen. Arra lett volna szükség, hogy egy harmadik elé terjesszük, mondja meg ő, vajon érti-e? De erről e magasztos férfiú hallani sem akart. - Maga a szöveg bizonyít, - kiáltotta többször is. Tehetetlen voltam tehát, mert e szóval tökéletesen lefegyverzett. Más épeszű ember, ha ilyet mondanak neki, nyilván aggodalmaskodni kezd, és azt gondolja: - én ugyan értem, de hátha más csakugyan nem érti, minthogy én már ismerem ezt a szöveget, más viszont nehezebben igazodik el benne, jó lesz tehát szöveg-összekötőket tenni bele. - De ő nem és nem! Ő mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy elméletileg bizonyítsa, ami elméletileg semmiképp, csakis tapasztalat alapján bizonyítható. Már vért izzadtam, annak ellenére, hogy olykor bizonyos kéj érzetei kezdtek bizseregni koponyámon, és végigcsorogni arcomon. Megvallom őszintén, épp ezért magam is nyújtottam e vitát, éppen e kéjek kedvéért, no de arra is kíváncsi voltam, hogy mire lehet itt menni? S megint a türtőzködés mérgező gyönyöreit éltem. S aztán hát még öt levelet is váltottunk e tárgyban, csakis a mottóról, még a versekig se jutottunk el, hát még egyéb mondanivalómig.

Végre is kifáradtam a kéjtől meg a dühtől egyaránt. Mi történt tehát itten? Egyszerűen az, hogy semmiképp sem érkezhettem el oda, amit én tartok lényegesnek: sem a butaságig, sem a rosszaságig, mert bezárta a kapukat előttem, vagyishát be kellett látnom, hogy sohase lehet behatolni a butaság erődítményeibe. Tehát bevehetetlenek.

Ezenfelül pedig őszintén szólva meg is úntam én a hóhér mesterségét. Az egész világot lenyakazzam, vagy mit csináljak? - Nagyobb bölcsességre van szükségem, - határozta el. De mondhatjuk úgy is: belefáradtam abba, hogy faltörő kos legyek.

A szegény alázattal ajánlja fel a gazdagnak termése legjavát

A minőségi érzék hiánya

Akkor is jogom van bírálni valamit, hanem is tudok olyat teremteni

- Látja úgy-e Hamuján, - sóhajtott egy másik alkalommal Schöndorff úr, - hogy milyen kalandos az én életem. Tűnődő mesterségem mellett több kalandban van részem itt, Németországban, mint egy Afrika-utazónak a rinoceroszok között.

- Csak nem úgy van-e, hogy ezek inkább rossz emberek, mint ostobák? - tettem fel a kérdést, én Hamuján, Schöndorff úrnak hűséges hallgatója. Persze rám förmedt.

- Már mondtam önnek Hamuján, minek beszéltet annyiszor? Butaság és rosszaság gyakran ölelkezve járnak együtt, mint a jó nővérek, úgy, hogy az ember nem tudja, melyiket dicsőítse? Itt van például a boszniai eset: kétségtelen, hogy nem rosszaságból hozatta bele családját a vérhasba, hanem butaságból. S az öreg festővel való bánásmódja? a zsugori, s amellet hiú bitangé, aki bármilyen áron jól akar járni, s amellet persze még jótevőnek is akarna látszani. S hogy erre is a butaság készíti-e? Mit tudom én. Annyi tény, hogy micsoda barátságos, jóságos, meleg fények gyúlnak ki olykor a szemében, hacsak ránéz is az emberre! Szinte kifröccsen az érzés belőle, s mi ugrik ki a szeméből? A vadmacska. Szoktam is ma már tanítani magamat, hogy ugyan ne hagyd már annyiszor becsapatni magad öregember, az állatot sose felejtse, amely bennük lakik. De hiába mondom ezt magamnak. Bizalom és hiszékenység, ebből állok, s annál dühösebb vagyok aztán, ha becsapnak. Magamra haragszom mindenekelőtt, s talán innen adódik az a vadság is, amellyel a csalót szabdalom. Hisz azért estem úgy neki ennek a műgyűjtőnek is, mert a meleg tekintete annyira rászédett. Persze hogy rászédett, mert vannak meleg rossz emberek és hideg jó emberek, ezt

vegye tudomásul Hamuján. És épp ez a melegség az, amely félrevezeti az embereket. Mondják is rá, hallottam is akárhányszor éppen erről a fickóról, hogy ez milyen jó ember! S mármost mindentől eltekintve, lehet ez jó egyáltalán? A buta ember alig is lehet jó, mondtam ezt már elégszer! Vöröshagymát ad ott, ahol lilium kellene, és azt várja, hogy legyenek neki hálások ezért.

És most elmondok még valamit. Még egy ilyen kísérletem és elintéznivalóm volt akkoriban, csak ez már persze jóval enyhébb volt a két előbbinél, és nemcsak azért, mert be kellett látnom, hogy vereséget ezek szerint én szenvedtem és nem ők, hanem azért is, mondom, mert belefáradtam az üldözésbe s ezenfelül még rossz embernek is bizonyultam saját lelkem ítélőszéke előtt. – Minek kell erőszakosnak lenni? – kérdeztem magamtól, – úgy látszik, hagyni kell isten kertjét, hadd burjánozzon a kedve szerint. Nem kell ide kertész. A kufárokat tehát nem kell kiverni a templomból, – ha valaki talán most is úgy tudna tanítani, mint Buddha, nem fegyverrel a kezében, ahogy Mohammed tette, de szelíden és mégis ekkora hatással, talán az volna jó. De akkor is minek? Megvallom, én reménytelen vagyok. A mesterek elhalnak és mi lesz e nagy tanításokból? Tudjuk. És mégis és mégis! Mit csináljak egyebet késői és hű tanítvány a fájdalmak országútján?

Nem tudok mást, mint prédikálni és prédikálni, ez a sorsom, úgy látszik, ezzel a rendeltetéssel születtem. Mit szól ehhez Hamuján?

Szóval még egy hasonló esetem volt, s ez két dologban különbözött az előző kettőtől. Egyrészt, ismétlem, nem voltam már oly gyalázatosan kemény, és másrészt, ennél, – legalábbis úgy látszott eleinte, – mintha mégiscsak lett volna némi hatásom. Igen, úgy látszott eleinte, épp ezért akkor meg is hatódtam tőle valamelyest.

És mért mondom el? Mert a butaságnak még egy típusára szeretném felhívni a figyelmét.

A szemüvegekkel kell kezdenem. Ezek ugyanis rendkívül megnövelik néhány ember tekintélyét, mondhatni tudományos külsőt adnak neki. Ugyanaz a férfiú, akiről itt szó lesz, egyszer háztűznézőbe ment valahova, s ott a ház leánya, egy naivoskodó kisasszony így kiáltott fel: - jaj, nem szeretném tudni, amit e szemek tudnak. - Holott e szemek, mint az később kiderült, semmit se tudtak. Pedig sokáig én is azt hittem, hogy igen, mert bizonyos mélységes, velőkig ható és mindent megértő tekinteteket kölcsönöztek neki, úgynevezett sokatmondó tekinteteket, s vegyük ehhez még a jelentőségteljes mosolyokat is - s íme kész volt a varázslat. Igaz, ha levetette pápaszemét, hogy megtörölje, nagy meglepetést szerzett vele, mert akkor a tompa üresség bámult az emberre mélán, de, gondoltam, ez talán a szemek fáradtságától van. Hát hiába! a szemüveg nyilván olyasmi lehet, mint az állatoknál a mimikri. Mért veszi fel a kakuk olykor a héjja ruházatát? hogy tekintélyesebb legyen. Így ő is, az illető, akiről itt szó lesz. Egyszer mondta is nekem, mikor találkoztam vele az utcán:

- Mit szól hozzá? javult a szemem, már nem is kellene ez az átkozott szemüveg, csak nemsokára magántanár leszek, s akkor jó, ha az embernek szemüvege is van.

Megjegyzem, egy időben, valahányszor találkoztunk, mindig azzal köszöntött, hogy most, most, már csak egy kis idő kell s őbelőle magántanár lesz. De nem lett. Erre mit csinál az olyan ember, aki túlságosan szeretne, de mégse tud eredményeket felmutatni? Legalább egy barátját dicséri módfelett. Így ő is. Hogy van neki egy barátja, hiszen én is ismerem az illetőt, hogy az milyen nagyszerű ember, a klasszikus filológiának micsoda mestere! hogy

még maga Wilamowitz-Moellendorff is milyen elragadtatással nyilatkozott róla.

A tűnődő kalandos élete

Butaság és rosszaság gyakran karöltve járnak

Meleg rossz emberek és hideg jó emberek

Buta ember alig is lehet jó

A tanítás hiábavaló és mégis!

A szemüveg varázslata

Az eredménytelen ember a barátja sikereit hangoztatja

Mindez ugyan gyanús volt nekem s én mégis azt hittem, hogy ez mindezek ellenére mégiscsak tartalmas ember, sőt bennem olykor még az a furcsa érzés is támadt, hogy ez talán tud valamit, amit én nem tudok. S erre többféle okom volt, mindenekelőtt az, hogy filozófusnak nevezte magát, s ezt a rangot én még akkoriban nagyon megbecsültem. Ám ez még nem is elég, mert ismeretelméleti tudósnak is mondta magát, ami egész titokzatos világgént hatott még akkor rám - s ami a legfőbb: néha teozófusnak is nevezte magát, vagyis hogy ő a túlvilággal valamiféle kapcsolatban van, s vegyünk ehhez egy húsz éves fiút, mert annyi voltam, mikor megismertem őt. Akkor persze még nem tudtam, hogy, ha valaki nagyon ambiciózus s amellett eredménytelen életű, akkor igyekszik legalább szellemlátó lenni, a kutyafejét, hogy nagy képet vághasson, minthogy ő nemde tud valamit, amiről a többi szegény halandónak fogalma sincs. Így ő is. Amellett öt évvel még idősebb is volt nálam, csoda-e tehát, ha becsapott? Igen, igen, majd egy évtizedig csúnyán becsapott, az ebben a lényeg s főként ezért haragudtam én rá később oly nagyon. De voltak itt még egyéb gyanús tünetek is. Így például elég gyakran mondogatta nékem a következőt:

- Annyira el vagyok foglalva, hogy nincsen időm a könyvemet megírni. - Erről rögtön eszembe jutott egy színházi titkár, aki szintén gyakran ezzel fogadott engem, (akkor már kezdtem színházi bírálatokat írni):

- Annyi dolgom van, hogy nincsen időm a darabomat megírni. - Ez tehát azt hitte szegény, hogy neki muszáj darabot írnia, mert ő színházi titkár. S minthogy a teozófus úr kezdett nékem gyanússá válni, tőle is azt kérdeztem tehát:

- Muszáj magának könyvet írni?

- Oh, - azt mondja, - én szisztematikus filozófus vagyok és nagy témáim vannak.

Hát jó, ő szisztematikus filozófus és hátha csakugyan van valami mondanivalója? - gondoltam magamban. Majd meglátjuk, mért becsméreljem már jó előre éppen őt, aki úgy ragaszkodik hozzám, s lám, ez is csak valami. - Mert akkoriban még úgy képzeltem, hogy aki hozzám ragaszkodik, az nem a silánysághoz ragaszkodik. - Viszont vehetünk ehhez még más gyanús körülményeket is, amelyek később merültek fel. Egy nap egész éjszaka arról vitatkozott velem, hogy a munkásokkal igenis rosszul kell bánni, igenis meg kell nyomorítani, meg kell szorítani a fizetségüket, mert csak akkor tartja az ember a gyeplőket kezében, s akkor van a munkás rákényszerítve, hogy erősen dolgozzon. Mint jóval később, talán tíz év múlva kiderült, egy gyalázatos kapitalista lapból szopta ő ezt a bölcsességét. S én már akkor is majd agyonütöttem őt az utcán. - Nem gazember ez? - kérdeztem magamtól. Azt, hogy ostoba, még mindig nem mertem feltételezni, annál kevésbé, mert ez a bizonyos cikk jól be volt ám magolva, szó sincs róla, ennél fogva megejtő, pimasz éleseszűségről tett vele tanúságot. Még akkor nem tudtam, csak sejtettem, hogy ez a fickó, bár ő maga is szegény ember, ezt is csak azért hangoztatja, mert mindig különös, a vele

szemben álló ember indulataitól és véleményétől eltérő, sőt azzal merőben ellentétes véleményekkel keresi a feltűnést, hogy ezzel nagy eszét és elfogulatlanságát bizonyítsa.

De most látom csak, hogy ez a férfiú is kimeríthetetlen. Jut eszembe egy különös tulajdonsága is, amelynek magamban francia szóval az *action gratuite*, az öncélú, ok nélküli cselekmény nevét adtam. Volt idő, hogy bizonyos körülményei miatt nálam lakott átmenetileg, - akkor én még nőtlen voltam, és bizony sokat kellett dolgoznom a kenyérért, viszont vasárnap délelőtt sokáig ágyban maradtam, s igyekeztem aludni. Egy ilyen vasárnapon kora reggel egyszer csak koppanás hallatszik ajtómon, utána rögtön bejön ő és azt kiáltja:

- Levele van!

- Az isten áldja, mért kelt fel engem ilyen vacak meghívó miatt, - mondom elkeseredve.

- Mert azt akartam, hogy ne lustálkodjon annyit mint egy puhány, - feleli ő.

Rábámultam. - Hát ez mi? - kérdeztem magamtól. Vannak emberek, akik mindent helytelenül csinálnak, semmit se csinálnak se helyén, se idejében, mert nem ösztöneik diktálják cselekedeteiket, hanem az a hülye eszük. Mindent túl hamar tesznek, vagy túlkésőn, mindent úgy, hogy mások megbotolnak benne, utána szaladnak az embernek az utcán, és a fülébe súgják, hogy ők megcsalták a feleségüket, amire a másik értetlenül bámul rájuk, hogy ezt ugyan mért is mondják el neki? Hirtelenül takarékosági roham fogja el őket és felbontják a koldus karján a kötést, mert meg akarnak győződni róla, hogy igazán van-e baja a karjának, mielőtt adnának neki egy piculát, hatvan éves korukban lovaglónadrágban jelennek meg a kávéházi asztalnál, mondván, hogy ők

másodvirágzásban vannak, az ő érzékiségük megint fellobbant hehehe, miközben pikánsan kacintgatnak és így tovább. Hátha ez is ilyen, - gondoltam magamban. Jót akart, szolgálatot akart nekem tenni, csak hogy süketen, mert süket, és vakon, mert vak, be akart nekem hozni egy levelet, és mikor kiderült, hogy helytelenül cselekedett, gyorsan úgy tett, mintha tervszerűen, meggondoltan cselekedett volna. Ez eddig még rendben van, no de hogy magyarázom a következőt?

Egyesek a kiválasztottság látszatát akarják kelteni túlvilági kapcsolataikkal

Feltűnést kelteni a többiektől eltérő véleménnyel

Action gratuite

Hibás ösztönök cselekedetei

Körülbelül két év múlva lakást változtattam, - ő persze már rég nem lakott nálam, - találkozom vele az utcán, mondom neki, hogy hurcolkodni fogok, ő felírja új címemet és tovább megy. Néhány nap múlva bizonyos intézkedések végett elmegyek jövő lakásomba, s itt a régi bérlő, Frau Rottenbiller, egy özvegyasszony a következőkkel fogad:

- Én önnek adom át a lakásomat, vagy egy másik úrnak?

- Mért? - kérdeztem én.

- Mert itt járt egy úr, bemutatkozott, így meg úgy hívják, kijelentette, hogy ő is itt fog lakni, bement a szobákba, elosztotta a bútorokat, hogy itt fog állni az ágy, itt a szekrény... - mesélte az özvegyasszony. Ámulva hallgattam. - No most ezt magyarázd meg, ha tudod, - biztattam én saját magamat.

- Action gratuite, - döntöttem el a kérdést. - Unatkozik, nem tudja mit csináljon magával, tehát legalább is

fontoskodni kezd. S ha emigrált orosz nagyhercegnek nem is, de legalább tíz percig új lakásbérlőnek mutatja magát.

Muszáj volt ezt gondolnom egész habitusánál fogva, amely most már egyre világosabban bontakozott ki előttem. És hogy ez az ember ennyire be tudott engem csapni, ez most már túlságosan is bosszantott. Mert hisz gondolhattam volna, hogy kivel van dolgom, ha másból nem, abból is, hogy hányszor vetettem fel a kérdést: - nem papírból van ez az ember? - Úgy látszik tehát, hogy ez se létezik, mert hisz ez úgy beszél... Nem tudom, ismeri-e Hamuján azokat az embereket, akik folyamodvány-stílusban beszélnek, nem azt mondják, hogy jól bevacsoráztak, hanem, hogy ők kellőképpen táplálkoztak. S ha megkínálnak, az így hangzik: - bitte, stärken Sie sich, erősítse magát evvel a kis tojáslevessel, - akik még a nevetésüket is szabályossá teszik és beosztják. Igaz, a nevetéssel ma már elég nagy bajok vannak ezen a világon, csak kevesen tudnak felszabadítóan, boldogan, természetesen nevetni, az emberek legtöbbször mesterségesen nevet: vagy szégyelli és elnyomja, és csak huhog, vagy el is felejtette már, hogyan kell, s valami mesterséges ujjongással teszi és így tovább. Ezek a szabályosak pedig így nevetnek: ha-ha-ha! pontosan háromszor, vagy négyszer, és csakis a szájuk nevet, ők maguk nem, a szemük már nem. S Ezenfelül: - mit mondjak még? ennek volt egy kisfia, akit a felesége Gustlnak becézett, és ő is így hívta, csak hogy ezt is olyképpen ejtette, mintha könyvből olvasná, s a szónak minden betűjét külön, vagyis úgy mondta: du Gus-tell. Néha viszont talán azt kívánta hangsúlyozni, hogy ő mégiscsak ember, nem pedig gép, s hogy e világ tisztátalan, zűrzavaros összevisszaságát ő is érti, ezért a pénzt például gúnyosan úgy mondta ilyenkor: „a gersli” s az emberek fejét: „a dekli” - s bár minden szava úgy ki volt

mérve benne, mint a patikamérlegen, néha elkapta őt valami láz, s ilyenkor ömlött belőle az obszcén tisztátlanság, mérhetetlen ízléstelenségről tett ilyenkor ez is tanúságot... s mindez ő volt, egyetlen ember. Vagyis az emberi lény kimeríthetetlen, mondom, s az ostobasága is az.

Mindezt láttam ugyan és tudtam róla, különösen később, de úgy látszik, mégse vettem eléggé tudomásul, mindaddig, amíg Goethe-tanulmányát meg nem írta. Már a témáján is bosszankodtam, mert miről ír az ilyen számár? Mit választ tanulmánya tárgyául, akinek bot-füle van, minőségérzése semmi nincs, akinek tehát fogalma se lehet róla, hogy mi a művészet? Vajon egy ritkán, vagy sohase hallott nevet választ-e magának, olyat, akit lázadó érzéssel csodál, s azért lázadással, mert ez a minőség-érzés nélkül szűkölködő világ sehogy sem akarja az illető tehetségét kellőképpen méltányolni? Odaáll-e az ilyen valaki mellé, aki rászorul erre? A csodás Hölderlin, vagy Kleist például nagyon hálás lett volna azért valaha, és nincs kizárva, hogy ma is van ilyen. No de ez a fajta persze nem ide nyúl, hanem hova? Mire való volna az ilyennek a sok ezer kötetben megtárgyalt és össze-vissza értékelt és magasztalt Goethe, ha nem erre? Ott őt nem érheti baj, mert Goethe nem problematikus nagyság, kivéve néhány garabonciás szemében, a melléje való kiállítás ezek szerint veszélytelen. Elővette tehát Goethe prózai aforizmáit és óriás tanulmányt írt róluk, aztán kiadta bírálatra nekem, mondván, hogy ezt magántanári habilitáció végett Freiburgban benyújtja.

S ha legalább azt bizonyította volna, hogy ez a Goethe, ha nem is ezekben az aforizmaiban, de egyéb műveiben a világ egyik legjobb gondolkodójának bizonyul, akit a nagyképű német szak-filozófia mégse sorozott eddig a filozófusok közé. S ha legalább azt merte volna kimondani

vége, hogy ugyanez a Goethe viszont, bár a kifejezőképesség csodája itt is, no de mégis mily kevéssé rokonszenves embernek mutatkozik meg ezekben az aforizmákban! Hogy személyes magatartása: mindenkori méltóságteljesége például mily nehezen elviselhető. A többi költői kiválóság javarészt esendő, gyengeségeivel küszködő, sőt kérkedő megpróbáltatásoktól megtépett, zilált s olykor bizony izgága, sőt vad és duhaj ember is volt, mint Shakespeare, Hölderlin, Blake, vagy Poe, vagy a magyar Petőfi, vagy Verlaine, - no de ő! Mintha mindenkor a saját szobra volna. S még csak nem is ez az igazi bajom vele. Hanem, többek közt, hogy ezekben a prózai észrevételeiben az emberi szenvedéssel, például szegénységgel, nyomorral semmi dolga, annál többet bíbelődik azzal, hogy a jó udvaroncnak miképp kell az udvarnál viselkednie. Egy kicsit bizony Graciánra is emlékeztet itt, sajnós.

No de, mondom, az én emberem terjedelmes művében nem ilyesmivel foglalkozott. Mindenféle filológiával, az észrevételek származástanával volt az agyonterhelve... egyszer egy szép színésznő kibontott hajjal ment át öltözőjéből a színházi fodrászhoz, - mondom néki: - micsoda erdő ez? mennyi haja van magának gnädige Frau! Vajon van-e ember, aki ezt meg tudná számolni? - Amire ő: - és ki az, aki erre vállalkozna?

- Mit tudom én, - nevettem erre. - Mondjuk, aki szerelmes magába, például jómagam is.

- No hiszen, ki is tessékelném én magát Herr Professor, - azt mondja ő, - ha komoly munkája helyett ilyen szamárságokkal akarná tölteni az időt.

Hát ilyenek ezek is. Azt mondják, hogy szeretik Goethét és megszámojják a haja szálait. Lapos, unalmas, tetvésző, ostoba munka volt. Ezek olyasmire használják hasznavehetetlen kis eszűket, amire az emberi ész nem is

igen használható, s amiből épeszű és érzékű embernek semmiféle lelki haszna, vagy öröme nincs és nem is lehet, - ám erről még többet is fog hallani Hamuján. Ezek igyekeznek meghallani, hogy hogyan nő a fű, hogy egy szó mögött a költő agyában milyen rejtélyes indulatok motoszkáltak... Egy pszichoanalitikus számár Hollandiában megjelent könyvében például azt írta, hogy Mayer nyilván azért jött rá az energiák megmaradásának elvére, mert hajóorvos létére keleten volt alkalma látnia a tartós, maradandó szifiliszt, - mit szól ehhez a baromsághoz? Vagyis ezek szellemi tehetetlenségükben és csakis azért, hogy magántanárok lehessenek, az esetlegességet törvényvé teszik, ahogy már beszéltem is erről valamennyit. És ezt kiadták Hollandiában és szerzőjéből csakugyan magántanár is lett.

Barátom könyve tökfajú csinálmány volt, de azért mégse nyilatkoztam előtte igazi véleményemről, csak ennyit mondtam neki:

- Nagyon rendben van, el fogja nyerni a magántanárságot. - Amire ő így felelt:

- Ez nem az igazi, - susogta jelentős mosolyokkal, - ez nem is az én igazi szakmám. Majd még lát valamit tőlem. Én szisztematikus filozófus vagyok.

És tényleg elnyerte a magántanárságot ötvennégy éves korában és tényleg láttam aztán tőle egyebet is. S hogy mit? Majd elmondom máskor. Mert körülményes dolog és néminemű fontossága is van e kalandnak.

- Három év múlva új könyvét ezzel a szóval nyújtotta át nekem:

- Úgy érzem, hogy ön meg fogja érteni művemet. - S a könyv első oldalán is a következő ajánlás volt írva: - Husserl-en kívül talán csak két-három ember lesz Németországban, vagy talán az egész világon is, aki ezt a

könyvet megérti. Abban bizakodom, hogy ezek közt lesz ön is. - S utóiratnak még ez volt odatéve: - De azért az egyetlen jó néhányan úgy fognak tenni, mintha értenék.

Meg voltam tisztelve, de azért ránéztem, és azt kérdeztem tőle:

- Mire való az olyan könyv, amelyet csak hárman értenek meg a világon? - Amire ő így felelt:

- Egyelőre. Hát Einsteint hányan értették kezdetben, mit gondol?

Le voltam főzve. Mert máris sok mindenre gondoltam. Például arra, hogy a művészetben is ki értette meg rögtön Blake-et, Poe-t, Keats-et, Sebastian Bachot és így tovább, egész sereget lehetne felsorolni. Tudvalevőleg vannak nem elég szerencsés, mert nehezen érthető művészek is. Viszont egész más dolgok is kavarogtak a fejemben.

Akik folyamodványstílusban beszélnek

A nevetés alkonya

Kit magasztal a tehetségtelenség?

Goethe aforizmái

Mit ér az olyan könyv, amelyet csak hárman értenek meg a világon?

Volt nékem ugyanis egy részeges barátom, egy igen kedves fiú, aki Naturbursch-sá képezte ki magát, s mint ilyen, volt hozzá elég bátorsága, hogy e világ eget verő nagyképűségeit osztentatív elfogulatlansággal vizsgálat alá vegye. S íme némely dolgokban ez új vizsgálat útján tényleg meglepő eredményeket ért el. Ezeket nem részletezem. Egyszer aztán a következő, vakmerőnek mondható kérdésekig vetemedett:

- Kinek van haszna, vagy öröme a numizmatikából? Senkinek a világon, a numizmatákon kívül. Hát a csillagászatból? - még ezt a kérdést is fel merem vetni és

ki merem mondani, hogy csakis nekik, a bölcs csillagászoknak, és még néhány különös embernek. Mert mit bánom én a Sziriuszt? És ha netán néha bánnám is, mondjuk, ha megszállna az eszelősség és néha bánnám, akkor is mit tudok meg róla? a sűrűségét, vagy az elhajlását, vagy mit tudom én? a föld-közelségét, - no most ezzel mit csináljak? melyik zsebembe tegyem?

Persze nagyot nevettem e beszéden és azt kérdeztem: - az ember kíváncsiságáról és tudásvágyáról megfeledkezel? - Amire ő:

- Mit nevetsz kérlek? Tudásvágy? Jó. Elfogadom, de kire származik lelki haszon, vagy öröm ebből a tudásvágyból, hány embernek? - azt kérdezem én.

- Lanskoronsky gróf igen szép könyvet adott ki a görög érmekről. Nem adhatta volna ki numizmatika nélkül, - feleltem erre.

- Görög érmek? Jó! ezt is elfogadom, - mondotta ez a Naturbursch. - De ha már a görögöknél tartunk, folytassuk is náluk. Ott még valamely réteg közkincsévé lehetett a tudomány és művészet is, még a nehezen érthető Pindarosz is a mitológiában műveltek kedvencévé lehetett. Csakhogy most a tudományok egy része például elszigetelt világgá, tökéletesen egyesek magánügyévé kezd válni. A múltkor például egy Warburg, vagy valamiféle hasonló nyelvészeti kiadványsorozat egy kötete került a kezembe, amelyben egy tudós úr valamely évezredek előtt elsüllyedt nép elveszett nyelvének egy másik eltűnt, elveszett nyelvből átvett vendégszavait kutatta, jegyzetekkel, aljegyzetekkel, más filológusoktól vett idézetekkel tömve művét. Azt gondoltam magamban: - ez is csak addig tudhatja mindezt, amíg leírja, mert ha minderre emlékezni akarna, szét is repedhetne a feje. A második gondolatom pedig ez volt: - ki tud erről az elsüllyedt népről? Mondjuk, hogy erről még tud valaki. No de ki érti a nyelvét? Hárman

a világon, vagy öten, vagy tizenöten. Persze, ezek aztán ebből lesznek tanárokká különböző egyetemeken s már ezért is megtanulják, - nem igaz? De kívülük mi köze van ehhez a világnak? - kérdezem én.

- Hát a Gilgamesz-eposz? - mondtam erre. - Nem ezen az úton fedezték fel azt is?

- Vendégszavak kutatása útján? Ne bosszants már, mert megveszek, - kiáltott fel barátom és máris felugrott dühében, máris ott akart hagyni. De aztán meggondolta magát. - No de jól van, - azt mondja, - megengedem, jól van. Esetleg kijön belőle valami, minden tetvézésből kijöhet valami, de ő nem azért csinálja. Magánkedvtelésből csinálja, vagy tanár akar lenni, ez a helyzet. De mondok neked valamit, ami még rettenetesebb a fülednek, - folytatta hirtelenül. - Lehet, hogy az Einstein-féle elmélet a fizikában rendkívüli, új eredményeket produkált, helyes, nagyon jó. Lehet, hogy a filozófusokat is új belátásra készítette, ez is nagyon jó. De én egy tudós könyvében most azt olvastam, hogy ennek az elméletnek végső eredményeképpen ez az egész világ összes naprendszerével együtt egyetlen nagy szappanbuboréknak tekinthető, vagy ahhoz hasonlítható, s ennek felületén az idő csak esetleges redőzet. Amire én azt gondoltam: - edd meg a szappant. Mire megyek ezzel és ha igaz is? Teljesebb lesz a belátásom ezáltal, vagy a világról való véleményem? Hogy ez az élet, hogy a világ nekem nem sokat ér, azt én már úgyis tudtam eddig, s ezt már a fűszeresem is mondta nekem, meg a fűszeklim is, meg a fiastyúk is. És most talán nagyobb nyomatékot kapott ez a véleményem, azt hiszed? Semmivel, sőt éppen ellenkezőleg. Ha ily mértékben semmivé redukálódik az egész, akkor nem megint a konkrét dolgok felé fordulok sokkal inkább? például egy sonkacsont felé? Akkor nem inkább azt kezdem-e megint kérdezni magamtól, hogy mi

jó nekem? Ha azt képzelem, hogy ez az egész világ egyetlen szappanbuborék, vagy ha valami vademberrel együtt sonkacsontnak nézem, amelyből harapni lehet?

Ezt dörögte belém iszákos barátom, s ezzel ott hagyott. De a kávéház ajtajából megint visszafordult és újra odaállt elém.

- Egyébként mondd meg filozófus barátaidnak is, - azt mondja, - hogy az utóbbi időben a filozófia is csúnyán elfajult nem elég eszes emberek kezében, azokéban, akik szó-metéltjüket szisztematikus filozófiának nevezik. Mondd meg nekik, hogy kis eszüket ők voltaképp olyasmire használják, amit már az értelmi munkával való visszaélésnek muszáj nevezni, mert ez olyasmi, mint mikor a macska észreveszi, hogy farka van, és elkezd keringeni saját maga körül és meg akarja fogni, - az analízissel, öntépelődéssel, saját maga alá való kaparászással történő visszaélés ez! Mondd meg nekik továbbá, hogy ezáltal olyannyira elszakadtak mindattól, amit valóságnak, életnek, anyagnak, földnek nevezünk, - hívd ahogy akarod, hisz tudod jól, mit szeretnék mondani, - annyira elszakadtak mindattól, hogy vissza se találnak már oda, ahonnan muszáj az embernek kiindulnia, mert másként nem lehet még csak el se kezdenie a gondolkodást. Ezért van az, tőlük indul ki az a nonszensz, hogy a világ nem az életismerőket nevezi tudósoknak, hanem a betűismerőket. Ez a szamárság különben már elég régi tendencia. S ezen felbuzdulva e tudós urak csináltak maguknak egy titkos, nyakatekert, nem létező nyelvű, ezoterikus tudományt, amelynek se vége, se hossza, amelyet kívülük senki sem ért, - ők büszkék is arra, hogy őket csak bennfentesek érthetik meg, még Kant se konyítana hozzájuk, még Hegel se, de még ők maguk se értik egymást mindig, meggyőződtem erről, - tehetségtelen és buta emberek menedéke mindenkor az efféle szekta, ezt magad is

tapasztalhattad elégszer öregem. Megtanulják ezt a tolvajnyelvet, a saját ülepük alá való kaparászást, s akkor ők már tudósok, - érted ezt? Mivelhogy az olyan tudomány, amely teli van hiábavaló agyafurtsággal, olyan ezoterikummal, amely csak tetvésző embereknek való, s amelyben csekély eszüknek apró ötleteihez olyan apparátust vonultatnak fel, hogy az ember azt hinné: e világot akarják sarkaiból kiforgatni vele. Óriási pofával óriási jelentőséget adnak a semminek, ugyanúgy, mint egykor a görög szofisták, mint a talmudisták, vagy skolasztikusok, vagy akár a buddhizmus betűragói és reglama-készítői, - vagyis ebből se lesz soha semmi! Ez is könyvtárakban marad mindörökké elásva szakértő kukacok számára, - no de már elég is! A lényeg ebben annyi, és főként ezt mondd meg nekik, hogy ne rugaszkodjanak el annyira mindenkitől, akinek ép esze van, nagyon kérem őket. Tökfejű szekta ez, tökfejű szekta no! - ezt mondd meg nekik, és nevemben kérd meg őket, hogy ne szakadjanak el egészen a földanyától és ezoterikus agytornájukban ne feledkezzenek meg róla, hogy ló-virsli is van a világon. Szervusz. - Szólt a barátom és ezzel ott hagyott.

S én persze eleinte, mondom, sokat nevettem e beszéden, de aztán mégiscsak elkomolyodtam. - Szertelen ember ez, de amit az új filozófusokról mond, abban, mintha csakugyan volna valami, - gondoltam magamban. - De a többiben is! - kaptam észbe néhány nap múlva. - Szó sincs róla, hogy ez mindenben el volna fogadható, de arról még kevésbé lehet szó, hogy ez merő ostobaság lenne. Annál kevésbé, mert hiszen tudjuk, hogy a dolgok önmagukat szüntetik meg, így a szerelem, a túlfejlettségében monstruózussá váló haditechnika, mondjuk, no de egyéb technika is, az a meggyőződés, s így a tudomány is.

Addig nől és nől, részleteiben addig terebélyesedik, amíg belevész a semmibe.

S mikor emberemnek ezt a filozófiai könyvét kézbe kaptam, akkor láttam csak, mily mértékben igazolódik be lépésről lépésre részeges barátomnak az új filozófusokról való véleménye. Nem foglalkoztam ugyan addig mai értelemben vett ismeretelmélettel, fenomenológiával, de a világ legjelentősebb gondolkodóit már akkor is jól ismertem. Azt kérdeztem tehát magamtól: - ez a régi tökfej a gondolkodás területén jártas valamiben, vagyis jobban érthet gondolatokat, mint én, - lehet az? Hogy ez a buta, csinálmányos ember, ez a papírmásé öt perc alatt megért valamit és gúnyosan néz rám, mert én két hónapig töröm rajta a fejem és még akkor sem értem eléggé, - mi lehet ennek az oka? Nyilván semmi más, mint a tolvajnyelv, amelybe ő be van gyakorolva, én meg nem.

Kinek van öröme vagy haszna egyes tanulmányokból?

Elsüllyedt világok nyelvészete

Egyes tudósok sok mindent nem tudhatnak tovább, csak amíg leírják

Az Einstein-féle elmélet egyik filozófiai rezultánsa

A szisztematikus filozófia egyik bírálata

A szisztematikus filozófia titkossága

Hiábavaló komplikációk

Elásott tudomány

A dolgok önmagukat szüntetik meg

E művet magát nem jellemzem részletesen. A realitás fogalmának homályos, véleményem szerint zagyvalékos analízisét tartalmazta, mégis, bár nem tartalmánál, hanem metodusánál fogva, kezdett most már túlságosan is izgatni, érdekelni. Segítségül hívtam tehát dr. A. B. orvosnő-filozófust, aki a fenomenológiában is jártas volt, s

átadtam néki e könyvet, azzal a kéréssel, hogy majd értesítsen bírálatáról, s ha értékes anyagot talál benne, magyarázza el nekem. Ő aztán így nyilatkozott:

- Aki ezek között valami keveset érne, az is hamis úton van, mert azt hiszi, hogy tisztáz valamit, mikor agyonkomplikálja. Az emberi értelem útja más: nem a bonyolultságok növelése útján lesznek előtte világosabbak a dolgok, hanem éppen ellenkezőleg akkor, ha sikerül a bonyolultságok egyszerűbb princípiumaira rátalálni, mert az értelem a határtalan, a beláthatatlan, vagy nagynehezen összefoglalható előtt épp úgy megtorpan, mint a képzelet, ha a határtalant, a végtelent kellene elképzelnie. Vegyünk példának egy gépet. Az is kezdetben esetleg nagyon bonyolult szerkezetű s az értelem célszerű irányú tendenciája ezt mindenképp egyszerűsíteni törekszik, már a felfoghatósága végett is, nem pedig hogy még jobban komplikálná. Ez eddig az értelem dolga, nem is szólva az egész lélekről, amelyről, mint maga is tudja, már a bonyolultságok atyja, Leibniz is körülbelül megállapította, hogy a világosság és a világosság igénye annak csak egyik fele, a másik fele homály és a homályosság igénye, - illetve hisz ez utóbbi szót én teszem most hozzá. Aki tehát azt állítja, hogy az ő élete mindenkor és mindenben a világosság igénye volt, az önnön lelkével való erőszakosságáról tesz vallomást. S ha az ember ezeket a komplikáltakat olvassa, mármint, ahogy ön nevezi, tolvajnyelvük alkotásait: akármilyen jártas is benne, majd szétfeszül az agya, hogy mindezt megértse, amit ezek előbb szétbontanak, aztán megint összezsúfolnak. Kétségtelen, hogy az egész valamiféle labirintussá válik a végén, amelyből se ki, se be. S mármost felmerül az a kérdés is, hogy mi az, amit ezek szétbontanak és utalással a megelőző analízisekre, megint összezsúfolnak? Hogy

tárgyuk érdemes-e erre, vagy ha az igen, ők maguk érdemesek-e arra, hogy ezt megkíséreljék?

Életteljességről, élvezetes olvasmányról itt persze szó sincs, igaza van önnek, pláne, ha a görögökkel hasonlítjuk őket össze. De ez még nem a legnagyobb bajuk, hanem sokkal inkább az, hogy legtöbbször nem érdemes azt kimutatniok, amit kimutatnak, részben azért, mert, mint már mondtam, alig követhetők útjaikon, és ha igen, agyafúrt szemléletük azonnal széteszik az emberben, mihelyt megfeszített figyelmén túl van, – ők maguk, akik írják is valószínűleg épp így vannak a saját műveikkel, – másrészt, mert többnyire érdemtelen, jelentéktelen apróságokkal bíbelődnek. Olyasmit igyekeznek nagy apparátussal kimutatni, amit kimutatni nem is mindig érdemes. Vagyis olyasmi miatt tornáztatják értelmiségüket rendkívül kidolgozott szaknyelvükön, amire az ember csak azt tudja mondani: – kár a fáradságért. – Van valami nagyarányú esztelenség ebben az egészben, – kénytelen vagyok még ebben is igazat adni önnek. Ez a maga embere pedig szóra sem érdemes, mert a semmit tornáztatja, magát a butaságot, vagyis humbug az egész. Különben megjósolom: nagy sikere lesz.

Így hangzott e filozófus-barátom bírálata, amely, mint látható, nagy részben még igazolta is iszákos barátom heves kitöréseit. S mindezt aztán elmondtam ennek a szegény ökörnek. Elmondtam néki az iszákost, – persze Einsteint meg a csillagászokat elmellőzve, nehogy vérszemet kapjon tőle, s ezen kívül, mert ezen még gondolkodni akarok, amíg élek, hogy voltaképp mi az, amiben még itt is hajlandóságot érzek, hogy igazat adjak néki, – aztán felsorakoztattam a doktornőt, azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbival, sajnos, magam is minden tekintetben egyetértek.

S ekkor történt a csoda. Emberem mindezt nem gúnyosan, nem fölényel, hanem alázattal hallgatta végig, mondhatni szomorúan, de még bólogatott is, miközben szemüvegét többször levette, hogy megtörölgesse, - gondoltam, hogy zavarában teszi, vagy talán könnyharmattól lett homályos az üveg, és még meg is sajnáltam. Úgy, hogy mondanivalómat azzal az elhatározással fejeztem be, hogy ez az utolsó ilyen kísérletem, vagyis ez legyen az utolsó eset, hogy valakinek arcába vágom túrhetetlenül kegyetlen véleményemet. Mert ez már bűneim közé sorozandó. S ez az elhatározásom még szilárdabb lett bennem, mikor így szólt:

- Minden szavát aláírom, tökéletesen igaza van.

Mondhatom, nagyon megnyert ezzel magának, szinte megszerettem e pillanatban. De azért nem kértem tőle bocsánatot fájó bírálatomért, mert, sajnos, ezt tenni nem lehet, a szamarakat ugyanis nem szabad ráébreszteni arra, hogy meg vannak sértve, annál kevésbé, mert az aztán az igazi gyönyör, mikor ílyet mondhatnak:

- Ezt én kikérem magamnak! Ezt én visszautasítom! - vagyishát, mikor saját méltóságuk szobrát alakítják.

Különben is, mondom, nem akartam én már megbántani őt. Viszont azért sokat találkozni vele sem akartam többé, megritkítottam tehát, megnehezítettem találkozásaink lehetőségét, olyannyira, hogy aztán végleg elmaradt mellőlem. De körülbelül húsz év múlva megint összehozott vele a sors, - ő már megtört ember volt szegény, az egyik neves főiskola nyugalmazott filozófia-tanára, - beszélgettünk erről-arról, végre szóba került ez a bizonyos filozófiai könyve is.

S ekkor történt a második csoda. Minek részletezzem? Kiderült, hogy tökéletesen félreértett, hogy ő mindazt,

amit tőlem akkoriban hallott, nem magára vonatkoztatta, nem a művére, hanem azokéra, akiket ő is tehetségteleneknek ítél. Így szólt:

- Van sok az ismeretelmélettel kérkedők között, akiket ön, kedves kollégám kitűnően, mert roppant találóan jellemzett. Nem emlékszik? talán még említettem is a nevét akkor. Különösen egy, az Einstein-féle elméleteket feldolgozó tudósra gondoltam, aki egész érdemtelenül lett itt meg itt egyetemi rendes tanár. Ez azért lehetséges, mert egyesek úgy tesznek, mintha nagyon jól értenék azt, amit ez az ember összehord. De hát ön, aki, mint tapasztaltam, oly kitűnően értelmezi a mai filozófiai írásokat is, ön tudja legjobban, hogy nem oly egyszerű dolog ezeknek igazán a mélyére hatolni.

- Ami pedig az én akkori munkámat illeti, - tette hozzá, - ez persze még ma is nagyon megállja a helyét és egyre nagyobb elismerésben van része a szakkörökben, de persze csakis a komoly emberek között.

Ennyi volt, amit tőle ez ügyben megtudtam. Mindebből pedig megint csak ugyanaz következik, vagyis, hogy a butaság várai tökéletesen bevehetetlenek. Én erről beszélek neki, ő pedig arról nekem. Mit lehet itt tenni? Semmit se kell tenni, nem is tettem ilyet soha többé.

De erre a múltamra való tekintettel sírkövemre mégiscsak ezt fogom felíratni.

Itt nyugszik egy faltörő kos. A butaságé.

Ennyit mondott Schöndorff úr e tárgyban nékem, hűséges hallgatójának, Hamujánnak, illetve egy más alkalommal még hozzátette:

- A teremtés, úgy látszik, szereti az ostobákat, - ezt már mondtam is, - különben nem teremtett volna belőlük olyan sokat. S némely napon már-már hajlandó vagyok még azt is mondani róluk, hogy mi értelmesebb lények irántuk

szinte alázattal tartozunk, mert hisz ők e nagy világnak fundamentuma. E világ legnagyobb részének ugyanis minden tapasztalatom szerint az ostobákra van szüksége és ha valaki csak kicsit is értelmesebb a többinél és ennek jelét adja, már az is elviselhetetlen számára.

- S az ember mégis újra meg újra közéjük megy, - folytatta szomorkás mosollyal, - mert embertársai közé hajtja a vágy s aztán újra meg újra szédelegve elmenekül előlük s így vándorol társaságból a magányba s vissza megint, s így telik el egész élete.

- Mert hisz nem vagyok én nekik való, régen tudom ezt. Szoktam is mondani: - újra kéne születnem, egész más tulajdonságokkal, ha nekik tetszeni akarnék.

- S persze tanítani a világot, korholni, bírálni, - hogy ez mire vezet, mondani se kell. Csak egy példát hozok fel erre. Volt itt egy görög származású népszónok, aki így szólt hallgatóságához: - az a másik csoport odaát a város másik oldalán csupa ostoba csürhe. - Hallgatósága ujjongott e bírálattól. Egy másik napon ismét így szólt: - de van itt még két másik csoport, de még egy harmadik is és azok is ostobák. - Hallgatósága ennek a bírálatnak is nagyon örült s ez így ment egy ideig. Sorra lekicsinyelte a város különböző csoportjait, talán egy se maradt megbélyegzés nélkül. S ez még mind rendben lett volna, a saját népsége még mindig nagyon szerette. Míg aztán rá nem tért saját hallgatóságának bírálatára, vagyis, esztelenségében nekik is bebizonyította, hogy ők is ostobák. S ekkor aztán mindenki felhorkant ellene, ő pedig egyedül maradt. - Magános bivaly, - szoktam mondani róla és mindig nevetek, valahányszor látom őt. Lehorgasztott fejjel jár az utcán és még a kávéházakban is egyedül ül szegény, mert mindenki útálja.

Ez volt Schöndorff úr utolsó szava e tárgyban s ezzel a butaságról szóló kollégium véget is ért.

Az értelem útja nem a bonyolultságé, hanem az egyszerűségé

Nem szabad az ostobát ráébreszteni sérelmére

A butaság várai bevehetetlenek

Megint egyéb észrevételek

Akkor már tegezett engem Schöndorff úr, mikor így szólt hozzám:

- Most már csak az a kérdés, hogy hogy állunk ezzel? Amíg valaki él: szemébe mondanod rossz véleményedet, még az enyhébbet is, hát még a súlyosat hogy szabadna? - ezek szerint az illető életében alig is lehet, mert kíméletlenség. Háta mögött viszont nem szép, nem illik, jóérezésű ember nem teszi. Tehát: csak semmi effélét! S mikor már nem él: de mortuis nil, nisi bene! - parancsol rád az ősi intelem. Mikor mondhatod meg tehát, ha teszem fel, valamiért neheztelsz, vagy haragszol a testvéredre, ha el vagy keseredve, vagy netán még gyalázatosnak is ítélsz valamit részéről? Ezek szerint azt soha sem teheted? Csak akkor mivégre van benned egyáltalán vélemény? - Semmiért, - felelem én. - Illetve: amit gondolsz, vagy tudsz, javarészt kizárólag a magad számára való.

Vagyis tehát: az a hajlamed, hogy megnyilatkozzál, hogy igazságodért küzdj, hogy bírálatodnak érvenyt szerezz, alighanem ugyanúgy az irracionalitások világába sorozandó, mint az, hogy élsz. S véleményem szerint még akkor is annak tekintendő, ha így-úgy olykor adódik is rá mód, hogy megnyilatkozzál embertársaid előtt s megmondjad végre-valahára, hogy mit tartasz jónak, vagy rossznak bennük, - bár hiszen akkor is megbánod utólag javarészből.

Különben nem eszméltél-e már rá magad is, hogy e világ annyi századaiban, sőt évezredeiben, mindig csak a nagy ügyek és eszmék körül lehetett kereskedni, hogy mindig csak melléjük lehetett beszélni s a lényegükről alig. A

következőkről lehetett szó: hogy például a mindenképp tiszteletreméltó Jézus Krisztus istenhez hasonló volt-e, vagy teljesen azonos volt-e vele? Már ezt a kérdést is veszélyes volt feltenni, de mi ez ahhoz a sokkal kényesebb kérdéshez képest, hogy egyáltalán létezett-e vagy az emberi képzelet egy gyönyörű teremtménye volt-e csupán? S ha igazán létezett, isten volt-e csakugyan, vagy valamely rendkívüli emberi lény, amilyen olykor valóban felfelbukkan az emberiség évezredeinek mélyén? De továbbá: vajon a szentlélek tökéletesen meghatározatlan, homályos, tisztázatlan fogalmát illetőleg egy okos emberben se támadt volna kétely? – elképzelhető-e ez? S hogy a szent iratok és hagyományok bírálatát egy se kísérelte volna meg? S lehetett-e róla szólnia életveszély nélkül? Hogy egy betű, vagy szó jól van-e odatéve valamelyik szövegben, erről igen, de hogy az egész, szentnek nevezett szövegnek mekkora hitele van, erről már kevésbé. S így volt ez minden időkben: a legfőbb kérdésekről hallgatás volt a parancs.

A Korán például egy nagy, messzi világnak leghatásosabb, legszentebb könyve. S én olvasgattam is, igen. Mit gondolsz Hamuján, ki merem-e mondani, hogy mit tartok róla most, idős koromban s alighanem véglegesen? Vagy egyes nagy költőknek nevezett személyek munkáiról? Az ember óvakodik attól, hogy megdobják, vagy kinevessék és kik? Még arról is hallgatok tehát, hogy kikre gondolok e percben. Lehet-e nemzeti nagyságokat, félisteneket megbírálni, dicsőségüket megnyirbálni, mikor tudatik, hogy az embereknek úgy istenekre, mint félistenekre és hősökre oly nagy szükségük van, hogy meglenni se tudnak nélkülök? Lehet-e megzavarni egy népnek bármely módon szerzett hitét s ha bármelyik országra gondolok is, mindaddig, amíg ez országok népe a régen kimondott

ítéletek hipnótikus hatása alatt áll? Lehet-e, mondjuk, szentesített irodalomtörténetek rengeteg hamisításait revízió alá venni és sokféle hamis istenségeinek annyira féltett dicsőségét akárcsak meg is érinteni egy ujjal? Ki meri Jean Paulról, Sterne-ről, vagy Balzacról az illetők hazájában bíráló véleményét megkockáztatni? Vagy sárral dobálják, vagy meg se hallgatják. S van-e ehhez kedve valakinek? Minek hát beszélni? Viszont mégiscsak Mire való akkor az, ami az emberben munkálkodik, Mire való az a hév, amellyel véleményét mégis érvényre akarja juttatni? - kérdezed újból. Semmire se való Hamuján, ezt már annyiszor mondtam neked, s azt is, hogy amit tudsz és gondolsz, csakis a saját magad hasznára és használatára való. És tartsd is titokban, jól titokban a tudásodat, mert még veszélyes is hangoztatnod.

Buddha jelenlétében még fel lehetett vetni a kérdést, vajon vannak-e egyáltalában istenek? S ő még felelt is. De később már aligha volt rá mód ilyet kérdezni. Mert akkor már muszáj volt lenniök, sokféle s ezek között politikai okokból is.

Rossz véleményedet sohase közölheted

Mire való a véleményed?

A nagy eszmékről sohase lehetett vitázni, csak körülöttük

Szent műveket, nemzeti nagyságokat bírálni?

Félistenekre szükség van

Schöndorff úr még egy másik alkalommal így folytatta:

- Ha azt mondják valakinek, hogy munkája szép, vagy hogy ő maga szép: ez nyelvtani szempontból mondat, logikai szempontból ítélet, mégpedig esetleg úgynevezett objektívításra is törekvő ítélet, amelyről azt akarom, hogy mások is képesek legyenek elfogadni, és magukévá tenni. Ami mármost az objektívítást illeti, az körülbelül annyit

jelent, hogy az embernek sem önzése, se rokonszenve, vagy ellenszenve ne szóljon bele ítélkezésébe, tehát jó véleményem esetleg úgy is támadhatott bennem, hogy az illetőt személyesen nem is ösmerem, érdek nem fűz személyéhez, – egyszóval sem az önzés, sem a szeretet nem sugallhatta. S minthogy ez az ítéletem önzetlenségem folytán következményeiben erkölcsi ténynek is tekinthető, kimondhatjuk hát róla, hogy erkölcsi szempontból is feddhetetlen. S ezt szokták objektivitásnak nevezni, – ami, mellékesen megjegyzem, voltaképp magával az idegenség fogalmával is rokon. S mármost az a kérdés, hogy az objektivitásnak ez az ideája mily mértékben valósítható meg? Tudjuk, hogy a lélekben ennek se lehet teljessége, jobb tehát, ha úgy mondjuk: – én közlöm benyomásaimat, véleményemet s ha sikerül szubjektivitásomat s abból adódó elfogultságaimat másokkal is elfogadtatnom, akkor így válik e vélemény objektívebbé. – Nos, azonban az ellenkező minőségű ítélet is lehet ugyanilyen, vagyis erkölcsi szempontból feddhetetlen, valaki úgy is ítélkezhet, hogy az illető munkája rossz, vagy hogy ő maga, mondjuk, ezért meg azért elmarasztaló, vagy hibás, hogy tehetségtelen, – ezt egy jóakarató, tiszteletreméltó személy is kijelentheti, aki épp olyan becsületes akkor, ha jót mond, mintha rosszat. Hiszen még az is elképzelhető, hogy még ebben a kedvezőtlen véleményében is jóakarát vezette, például: le akar téríteni valakit arról az útról, amely az illető számára csak rosszul volna járható – s íme, mégis: két nyelvtani, logikai és erkölcsi szempontból egyforma és egyértékűen feddhetetlen ítélet hangozhat itt el s az egyik ítélkezőt a megbírált személy szeretni fogja, a másikat pedig jó, ha nem gyűlöli. Mert a szigorú bírónak gyűlölet jár, tudjuk és még akkor is, ha szigorúsága helyénvaló. S a megítélt személy... akárhogy szölongatja is a belátását, igyekszik méltányos lenni, objektivitásra beszéli rá magát, mondván, hogy: vélemény az vélemény! –

ez utóbbit legalább is nem fogja szeretni. Hacsak, mondom nem gyűlöli is mindjárt, ha másként nem, álmaiban. Mert ilyenek vagyunk mi emberek s ezt kár volna elfeledni: mi azt, aki dicsér minket, szeretjük s aki kedvezőtlenül bírál, azt nem. Mivelhogy a mi hiúságunk mérhetetlen és határokat nem ismerő. Némelyik ember még a halálos ágyán is méltóságteljes és még a ravatalon is impozáns szeretne lenni. Az emberi lény tehát mindenkor arra törekszik, hogy szebbnek és jobbnak láttassék, mint amilyen, - nincsenek-e tehát nagyszerű elemek is mindenkori hiúságában? S hogy aztán ez a hiúsága milyen ágakat hajt, milyen földközeliakat, alacsonyakat s milyen égretörőket, ez a kérdés megint csak a gondolat más világaiba vezetne minket. Maradjunk tehát a tárgynál. Szeretni fogjuk azt, aki dicsér minket, és nem szeretjük azt, aki hibáztat, ezt mondtam úgy-e? S mi emberek odáig megyünk e gyengeségünkben, - hogy gyengeség-e valóban? megítélni ma sem tudom, - mi ebben addig jutunk el, hogy hajlandók vagyunk az olyan emberek dicséretét is szívesen fogadni, akiknek egyéb véleményére semmit sem adunk, akiket ostobáknak ítélünk, vagy netán meg is vetünk. S már akkor nem is vetjük meg annyira. Igaz, ezt magamról nem igen mondhatom, de voltak s vannak művész-ismerőseim, akikről igen, különösen, ha műveikről van szó, mivelhogy vannak ezek közt olyanok, akiknek a mű fontosabb, mint az életük. Dr. A. B. filozófusnő például egyszer nagyon megharagudott valakire, egy berlini drámaíróra s mérgében ezt kiáltotta oda neki:

- Ne hivatkozzon Schöndorff úrra, a barátomra. Ő számárnak tartja magát. - Az illető összevonta szemöldeit.
- De a műveimet becsüli valamelyest, hisz meg is írta.
- Ez igaz, - felelte dr. A. B.

- Akkor minden meg van bocsátva, - mondta az illető mosolyogva. - Még azt is megengedem neki, hogy engem számárnak tartson, csak a műveimet becsülje. - Hát nem megható ez a hiúság? Részben talán ezért is szeretem a művészeket, minden számárságaik ellenére és mondhatom, mégiscsak jobban, mint az emberek bármely más fajtáját.

A dícséret lehet objektív ítélkezés

Az objektivitás: idegenség

Aki dicsér, szeretjük, aki ócsárol, nem szeretjük

A hiúság magasabb és alacsonyabb hajtásai

Némely művésznek fontosabb a műve, mint az élete

Ismét egy más alkalommal Schöndorff úr így nyilatkozott:

- Nekem is vannak irodalmi munkáim, amelyekről te vajmi keveset tudsz Hamuján, de nem is szükséges, hogy tudj róluk. Épp ezért nem feleltem neked a múltkor ilyen irányú kérdéseidre. De most az egyikre felelek. Hogy e hosszú írói pályafutás alatt hány dicsérő szót kaptam olyat, amely igazán érdekelt? Némelyik azt a munkámat dícsérte, amelyet nem szeretek, a másik azt hibáztatta, amellyel meg vagyok elégedve. - Ez az ember tévedéseibe szerelmes, - mondtam magamnak, de hányszor! - egy másik íróról beszél, aki nem én vagyok, olyasmit magasztal, ami nem jellemzi munkáimat, essünk hát túl ezen is. - Vagyis min? az ilyenfajta olvasó összes dícséretein, mert kellemetlenek. Nem is szólván arról, hogy fiatalkoromban úgy álltam kritikusaim előtt, mint a vádlott az ítélőbíró előtt. Én írtam a munkát, én fáradtam vele s annyira, hogy majd beletörtem, minthogy az író munkája olyan, hogy mindenkor a legjobbat kell kitermelnie magából, ő olyan atléta, akinek naponta rekordot kell kikényszerítenie magából - s mégis én

voltam itt a vádlott s ő volt a fölényes ítélkező. Le kellett szoknom erről a nonszenszről. No de menjünk tovább. Nem kevésbé szomorít az üres lihegés, amelynek semmi tartalma nincs, vagyis az olyan szólamok, hogy ez vagy az a munkám milyen remek... - Úgy? - gondolom magamban ilyenkor, mialatt az illető szemébe nézek barátságosan. Akkor hát nincsen semmi baj, - szeretném mondani neki. Hát még, ha valamely komor, vagy tragikus munkámról azt találják magyarázni, hogy milyen kedves, vagy netán, hogy milyen aranyos. - Hát még én milyen aranyos vagyok, - szoktam felelni nekik. Megvallom, az érzéketleneknek, a minőségérzék nélkül szükölködőknek még a közönye az, amelyet legkönnyebben elviselek. - Olvastam munkáját, elég érdekes, - mondják ezek fürgén, bizonyos jellemző gyorsasággal. Ez már teszi, - felelem én és ásitani szeretnék.

De mért is panasznám mindezt? Mikor tudom, hogy az olvasóközönség legnagyobb része minden minőség-érzést nélkülöz, - viszont hogy is lehetne ez másként? Hogy kívánhatnám egy festőtől, mérnöktől, asztalostól, vagy orvostól, tehát olyan emberektől, akiknek egész életét munkájuk emészti fel, miképp is várhatnám én ezektől, hogy irodalmi tudásukat, vagy érzéküket fejlesszék? Ezenfelül: én esetleg hét évig írok valamit, s ő két nap alatt olvassa el, s azt hiszi, hogy mindazt felszívta, amin én oly sokat törtem a fejem, amit százféleképp megforgattam magamban. De ő azt hiszi, legyen hát úgy. S ennek egyik fő oka az, hogy műértőnek, szakértőnek képzele magát az irodalomban, mert hiszen olvasni és írni megtanult, verseket is olvasott már, regényt is, sőt, talán már írt is ilyeneket. Ez az egyetlen területe a szellemi munkának, amelyről az emberek azt hiszik, hogy nem kell hozzá felkészültség. A művészetek legnehezebbje, s ők mégis így vélekednek róla. Azt még szívesebben belátják, hogy a

zene és képzőművészetek megértéséhez néminemű stúdium kellek, de az irodalom a világ bitangja.

Hogy az asztalos-mesterségben jó szakértőnek lenni, ehhez egy egész élet kell, ezt mindenki belátja, akinek ép esze van. De hogy az irodalmat jól érteni legalább olyan nehéz, mint az asztalosságot, ezt nem akarják az emberek tudomásul venni.

Mindebből az is következik, hogy lassanként egyre silányabb lesz ez a szegény irodalom. Mert ma már nem a szakértők választják ki és tanítják a népet arra, hogy mit becsüljön, mert hogy is volna ez elképzelhető? Évente, mondjuk, százezer regény jelenik meg a világon, - hol vegyünk annyi jó szakértőt, aki ezt mind el tudná olvasni, és ebből válogatni tudna? A fejletlenek ízlése dönt tehát, a kapós könyvek viszik a zászlót, az olvasóközönség pedig a zsurnalisztikát szívesen összetéveszti a művészettel, sőt örömmel teszi, mert azt keresi, ami csakis szórakoztatja és lelkét nem kavarja fel, nem teszi próbára önismeretét. S persze, a mozi is megteszi ebben a magáét, de a sznobok is. Ők terelik az olvasókat afelé, amit igazi művészetnek tartanak, - no de mit tartanak ők annak? Jobb nem beszélni róla. Továbbá: az emberek túl sokat is olvasnak, márpedig a kultúrának nem ez az útja. Nagyon műveltek lesznek, mindenről értesülve vannak, csak hogy lehet-e azt kultúrának nevezni, amiben nincsen elmélyedés? Tudjuk, hogy nem az extenzivitás, hanem az intenzivitás teszi a kultúrát. Azt szeretném mondani némelyik embernek: - látja csak uram, mindenképp aránytalan dolog ez az ön mohósága és ha aránytalanul kisebb íróról is van szó, mint Shakespeare, akkor is. Mert gondolja meg, Shakespeare Hamletet, mondjuk legfeljebb, ha egy évig írta, s én negyven év óta olvasom, - mit szól ön ehhez? Szánjon tehát legalább is egy hetet az én könyvemnek is, legyen

oly szíves. Aztán idővel talán megint egy hetet, mondjuk. Nem fogja megbánni, meglátja.

Egyesek azt mondják: – de hiszen ön nyilván nem is a jelenkornak, hanem az örökkévalóságnak dolgozik. – Ezen persze nevetek. Mert mihelyt nem vagyok, akkor már tökéletesen mindegy, hogy milyen nevet írnak munkáim fölé, mert a nevem akkor már nem én vagyok. Én már sehol se vagyok. Bátran összetéveszthetik tehát nevemet egy más névvel, ez a tévedés már senkit se fog sérteni. És másodszor: – azt hiszi ön, hogy én a jövő nemzedéket többre becsülöm a mostaninál? tehát az ő dicsérete becsesebb nekem, mint a mostanié? – kérdeztem én mindazoktól, akik az örökkévalóság vágyával gyanúsítottak.

Mindezek után pedig feltehető a kérdés, hogy hát voltaképpen mit is akarok én? hogy mit szeretnék?

Milyen hatással, vagy hatásnyilvánítással van végül is megelégedve az ilyen ember, mint én vagyok? Egyszerű a dolog. Én a következőképpen vagyok ezzel: ne is dicsérjen, mert azt nehéz is elviselni, csak érezzem szavain, hogy jól átélte, amit olvasott. S ha netán úgy jellemzi a munka egy-egy szavát, mondatát, vagy fejezetét, vagy az egészet, ahogy én magam is szeretném jellemezni, – egyszóval, ha kiderül, hogy körülbelül úgy hatott rá, mint ahogy magam is kívánatosnak tartottam, hogy hasson... S ha esetleg még olyasmire is felhívja a figyelmemet, amit munkámban magam se méltányoltam eléggé, s erre most általa ráébredek, – ez az egyetértés az, amely munkámat előttem is igazolja. S akkor hát meg is kaptam írói elégtételemet. De ilyesmi mikor adódik? Egy életben ha kétszer.

Mindenki az irodalom szakértőjének képzele magát

Művészethez épp olyan nagy feladat érteni, mint az asztalossághoz

A zsurnalisztika diadala

Melyik elismerés hat jól a művészetre?

De vajon akkor kinek is írok? – kérdezed tőlem, kedves Hamuján. Magamnak semmiképpen, mert mihelyt kiadtam kezemből, nem olvasom többé munkáimat, voltaképp félek is szembekerülni velük. Mert hátha elégedetlen lennék, ha újra olvasom őket és mit csináljak akkor? Sok író tehát, mint jómagam is, élete minden erejével hozza létre munkáit, aztán világgá bocsátja őket és nem a maga örömére, mert hisz alig is van többé találkozásuk a nap alatt. Tehát irracionalitás ez is kedves Hamuján. Persze minden író szeretné, ha az emberek szeretnék, de már a hallottak után te is jól elképzeld, hogy milyen reménytelen nosztalgia ez is. Mert ki az, akiben ez a vágyam testet ölthet? Ezt a vágyamat tehát egy ideig úgy fejeztem ki, hogy egy ideális olvasónak írok, de végül ezt az ideálomat is elvettem s nagy erővel arra szoktattam rá magam, hogy, ha nem is szólnak írásaim e világon senkihez, vagy csak nagyon kevesekhez, akkor is jól van. Felfogásomnak ezt a stádiumát pedig azzal a szóval fejeztem ki, hogy rigó vagyok.

Ez pedig azt jelenti, hogy no lám, hiszen a rigó is fütyöl és ha nincs kinek, akkor is. Különben se tudja, kinek fütyöl és mégis teszi. Mert adva van neki a fütyölés és mit is tehetne egyebet?

S hogy egészben véve mi voltam, hogy mit akartam? Mit tudom én! Lángoltam boldogtalanul és szüntelenül... Egyik növendékem, egy tizenkilenc éves lány, színinövendék, miután elvégezte iskoláit, ezt mondta nekem: – Professzor úr az egész igazságát akarja érvényesíteni és az nem megy. A jó tulajdonságok ugyanis nem mindig erények, sőt! – S lehet, hogy ennek a lánynak igaza volt, mert hiszen a Prédikátor is azt mondja: – ne légy túl okos, és ne légy

túl igazságos. – Ugyanez a lány viszont egyik hozzám írt levelében így jellemzett:

Mindent komolyan vesz, mindent kitárt lélekkel fogad, mindennek kiteszi magát. Semmit sem hagy elsiklani maga mellett anélkül, hogy teljesen fel ne mérte, fel ne dolgozta volna. A megismerés folyamata senkinél sem ilyen megszakítás nélküli és ilyen kötelességszerűen szigorú. A teljesség iránti igénye oly erős, hogy eredményeivel sosem elégszik meg, mindig is jobbakat csikar és kínoz ki magából, s mindig újból vizsgálat alá veszi azt, amit már sokszor alaposan megvizsgált. A régi eredmények tartalma elhomályosul, levezetései halott képletté porosodnak és élettelenné válva egyben értéktelenné is lesznek gondolkodása számára. Ezért mindig újból visszahívja őket az elmúlásból, felkutatja azt az utat, amelyen egyszer már elébe jöttek, keletkezésükben éli át őket ismét, s ezzel újra átérzi régi életüket. Vagyis az igazságot mindig a megismerés útjával együtt akarja birtokolni. (Ego sum via, veritas et vita.)

Példátlan figyelmének sosem hágy pihenőt. Állandó önfelemésztő munkában van, állandó és éber működésre sarkallja magát könyörtelenül. Ez harc, folytonos megfeszített küzdelem, a figyelemnek és a készenlétnek örök erőfeszítése. A katonának önmagához való kíméletlensége jellemzi. Önmagával durván bánik, másokkal pedig engedékenyen.

Lényege a komolyság és hűség. A komolyság örök figyelemre, a hűség pedig örök emlékezésre készíti.

Hűsége emlékei iránt hajthatatlan. Nem tűri, hogy az elmúlás prédáivá, hiábavalókká és az Idő esetleges jelenségeivé enyészzenek. Nem engedi meggyógyulni sebeit, mert ha meggyógyulnának, elmúlnának.

Mindez együtt jár az esetlegesség megvetésével, a könnyedség hiányával, s egész mivolta olyanná válik, mintha az örökkévalóságot akarná helyettesíteni a földön.

Silánynak érezné magát, ha következetlen lenne tapasztalataihoz és tanulságaihoz, és engedne az élet amorf tömkelegéből felbukkanó esetlegességek csábításainak. De érzékei épebbek annál, hogy csak a tapasztalatokra hallgatva, géppé válhasson. A jelen olcsó sikereire, az esetlegességből felmerülő könnyedségre és hűtlenségre csábító körülmények, alkalmak és helyzetek nem tántorítják meg, ugyanekkor azonban az élet szeszélyességeinek, játékainak legértőbb élvezője. – Nem a véletleneknek vidám és szemfüles utasa ő – néki komoly törvények jelölték ki irányát és útjait. De ki járt már ily kemény utakon lágyabb szívvel?

Olyan, mintha Isten tanúnak állította volna e földre s most komor tanúként áll s még fáradt szemeit se húnyja álomra szívesen, ki akar tartani emberfeletti hűséggel és szörnyű szorgalommal amellet, amit vállalt, mert életének minden mozzanata kötelességteljesítés.

Lehet, hogy ebben a jellemzésben is van valami, – viszont ezzel szemben dr. A. B. orvos-barátnóm, a filozófus, egyszer mérgében ilyen levelet intézett hozzám:

„Hogy Maga milyen szertelen tud lenni! Legjobb lesz, ha valamelyik újságnak a következő közleményt küldi be: Apróhirdetés. Meglevő szenvedélyekhez tárgy kerestetik.”

Valamennyi igazság biztosan rejlik ebben is, ám ez mindegy ma már. Voltam, aki voltam, és ennyi az egész. Sírfeliratomon pedig ez legyen:

ITT NYUGSZIK A HIÁBAVALÓSÁGOK BAJNOKA ÉS A SEMMI HŐSE.

Ezt mondotta nékem Schöndorff úr a saját írói munkájáról és személyéről s ezzel ez a kollégium is véget

ért.

Röviddel utóbb pedig visszautaztam Keletre. E szóval búcsúztam tőle:

Isten önnel. Köszönet a sok tanításért. – És megöleltem.

Nem saját magának ír az író

Azért ír, mert muszáj írnia

A rigónak is muszáj füttyülnie

Tibeti lélektan

Mondom, visszamentem aztán Keletre, – mesélte Hamuján, azaz a Borzippai nekem, Hábi-Szádinak, – bejárhattam részben bizonyos ügyeskedések, részben bizonyos rokonszenvek és furfangos engedélyek útján Tibet központi részét, Ú-tartományt, ott egyes kolostorok vendége is voltam s aztán hát a sokféle tanulással megrakodva, mint egy terhes hajó, amely fűszerekkel, illatszerekkel és kincsekkel érkezik honi kikötőjébe, hazatértem. S itt ó Hábi-Szádi, el se hinnéd, meg is rohantak azonnal, bárha huszonöt évig voltam távol és jártam a világot.

– Oh ulemma, hát itt vagy? És sokat tudsz? Sokat tanultál helyettünk is? – kérdezték az emberek. Hercegem pedig meglehetősen megöregedve e szóval fogadott:

– Most pedig tarts összejöveteleket és add elő tanulságaidat. Ezekén én is jelen akarok lenni. Melyik bölcseletet választod? – E szavaira én mélyen meghajoltam, mellemen keresztbe tett kézzel és így feleltem:

– Most telítve vagyok Fenség Tibettel. Az ottani csodás lélektan rajtam tett hatásáról szívesen beszélnék. – Amire a herceg így szólt:

– Legyen hát a kedved szerint. – És elbocsátott.

De az emberek és asszonyok kérdései is nagyon előmozdították e tervemet. Egy fiatal ulemma például, akinek említettem volt, hogy Schöndorff úr az emberi ostobaság lélektanából mily sok mindenre tett figyelmessé, e kérdéssel támadott rám:

- Mohammedünkről, áldott legyen az ő neve, az mondatik, hogy a hetedik mennyországban olyan lovon nyargal, amelynek női feje van. Butaság ez?

- Ez nem butaság, ez költészet, - feleltem én.

- Hát lehet valami költészet, ami az eszem számára butaság? - kérdezi ő.

- Lehet, - mondtam én.

- Hogy-hogy? - Ámuldozott a fiatal ulemma.

- Európában ezt úgy nevezik, hogy kollégium, - feleltem erre. - Nos, ilyen kollégiumot fogok én is tartani, most feljegyzem kérdésedet, gyere majd el, akkor meghallod, hogy véleményem szerint ez miképp lehetséges.

De jött egy fiatal, széptermetű asszony is, aki a következőket panaszolta:

Hogy ő fiatal házas és néhány hónappal esküvője után összeveszett a férjével. Férje Durva volt, meg is ütötte karját s minthogy ő előkelő házból való, ezt nem tűrhette, könnyes szemmel így szólt tehát az urához: - akkor most elválunk. - Amire férje is így felelt: - rendben van, elválunk. - És el is költözött azonnal tőle.

Csakhogy neki, mármint az asszonynak nagyon fáj most a szíve, mert ő szereti a férjét, ezenfelül ő másállapotban is van és úgy szeretné majd megmutatni neki a gyereket. Biztosan épp olyan szép lesz, mint a férje. Csakhogy, mintha meg volna babonázva, egy lépést se képes feléje tenni. És a férje is nyilván így van vele, ő ezt is biztosan tudja, mert hiszen szereti őt, hiszen már gyerekkorukban

is szerették egymást. Vagyis: mint két földbe vert cölöp, úgy állnak most egymással szemben és nem képesek egymáshoz közeledni. Hogy mit szólok ehhez? És nem segítenék-e neki ebben? Ezt feleltem:

- Ezek a lélek merev formái, amelyek bizonyos hipnotikus hatáshoz hasonlítanak, tehát csak feloldás segíthet rajtuk. Feljegyezlek téged is, - mondtam neki és meghívtam őt is a kollégiumomban.

Ismét más jött és azt mondta:

Hogy ő házasságon kívüli gyerek, de gazdag emberé. S amit maga körül látott, az nem volt jó, se szerelemben, sem egyebekben. Ennélfogva szerzetesi életre szánta rá magát már fiatalon. Így szólt önmagához: - te pedig nem fogsz ligetekben ölelkezni, vagy alkonyati kapualjakban. Nem és nem, te nem csinálod majd ugyanazt, amit mindenki csinál! Te nem akarsz eszközévé válni valaminek, ami ugyanazt a meg gondolatlanságot követeli mindenkitől, aki él s amelynek ezt a kétes ajándékot köszönheted: az életedet, - határozta el, de hányszor! halálos keserőséggel. S aztán mikor már megtört s fiatal teste kényszerűségéből már annyiszor hazudta is a szerelmet, de már annyiszor hűtlen is volt azok iránt, akiknek hűséget esküdött, akkor már lehajtotta a fejét, valahányszor azt látta, hogy valamiféle Husszeinnét ölelnek az alkonyati kapualjban. Szakállt növesztett, hogy ne kelljen borotválkozás közben tükörbe néznie, de ha mégis tükörbe tévedt tekintete, akkor így szólt önmagához: - íme itt látható az én legnagyobb ellenségem. A lelkem ellensége itt látható. Aki a legjobban megaláz engem. - Hogy mit szólok ehhez? - kérdezi tőlem. - Miként férhet meg egy emberben ő maga és az ellensége is?

Ezt az embert is fölírtam és meginvitáltam, hogy majd a kollégiumban sorát ejtem és erre is felelek.

Egy szintén szakállas fiatalember, akinek kopaszra volt borotválva a feje, a következőkkel fordult hozzám:

Hogy az ő feleségének bőrkiütése van, épp ezért van az ő feje is kopaszra borotválva, mert egy mágus azt tanácsolta neki, hogy borotválja és mossa diófalevél-főzettel, akkor nem fogja megkapni a bőrbaját. Ez így is történt. No de a felesége mindenáron gyereket szeretne. Ő tehát így szólt hozzá:

- Micsoda önzés ez részedről. Mindenáron gyereket akarjon valaki, akinek bőrbaja van, nekem meg cukorbajom, - mi lesz evvel a gyerekekkel? - És ez így ment köztük. - Nemrég hallom, - meséli a fiatalember, - hogy a feleségem az anyjával beszélget, aki viszont azért kínozza, hogy legyen már gyereke, mert ő unokát szeretne. Amire a feleségem így felelt neki:

- Ezt a bőrbajomat már nem is bánám. De hidd meg oh anyám, hogy én nagyon önző vagyok, a kényelmemet jobban szeretem mindennél. És túl sok gond és baj van egy gyerekekkel, ezt én nem vállalom. Nem és nem! - felelte a feleségem.

- Mármost én tanult ember vagyok ulemma, - folytatta ez a fiatalember, - és azt szeretném tudni, miképp lehetséges az, hogy az ember önzése kétfélet beszéljen, hogy egyrészt akar gyereket, másrészt nem akar? Mi erről a véleményed? - Így hangzott a kérdés.

Ezt a fiatalembert is felírtam tehát.

És így tovább. Sokan fordultak hozzám mindenféle kérdésekkel s itt én csak azokéból soroltam fel néhányat, amelyek lélektani elgondolásaim körébe kínálóztak. Egyesek pedig azt a kérdést tették elém: hogy miért is kell e kollégiumra várniok? mért nem felelek azonnal nekik, ha oly sokat tudok és képes vagyok felelni? E kérdésekre csak ennyit válaszoltam:

- Sok-e, kevés-e amit tudok, ma már mindegy, öreg vagyok. De a téma nagy és nem mondhatom el mindenkinek külön, amit a lélek egyes tulajdonságairól gondolok. Ezenfelül pedig: én nem vagyok mindig egyformán tudásom teljes birtokában, nekem mindig újra meg újra kell megtanulnom azt, amit tudok, vagyis gondolataimat mint a szellemeket kell mindenkor felidézni, az igazamat újra bebizonyítanom saját magam számára is, ha azt akarom, hogy másokra is hatással legyek.

Lehet-e valami költészet, ami az eszem számára butaság?

A lélek merev formái

Tiltakozás a természet kényszerűségei ellen

Lehetek-e önmagam ellensége?

Az ember önzése ellentétes dolgokat is kívánhat?

Egyeseknek mindig újra meg kell tanulniuk, amit tudnak

Aztán hát megalakult a kollégium. Így szóltam:

- Fenség és ti türelmes gyülekezet! Először is köszönet e nemes hercegnek, aki annyi mindent tett számomra lehetővé. Sokáig voltam távol, mert sok mindent kellett megértenem és megtanulnom, a megismerés szomjúsága ugyanis nem hagyott nyugton. Így Európában rendkívül sokat tanultam egy bizonyos Schöndorff Leopold úrtól, főként az erkölcsi parancsok kivitelének kérdésében s a tőle kapott tanulságokat még írásba is foglaltam és letettem e nemes herceg irattárába. Aztán a legészakibb Amerikába mentem el bizonyos gonosz princípiumok tanulmányozása végett s itt egy Benedict nevű hölgy volt a tanítóm. S végül Tibetben töltöttem jó néhány évet, ahol két kolostorban, a Csagporiban és Szerában tanulmányoztam a rejtélyes lelki jelenségek tudományát. S

ez utóbbi tanulmányok néhány eredményét szeretném itt előterjeszteni.

Így telt az életem. Még negyven éves se voltam, mikor elmentem s íme közel vagyok a hetvenhez, hogy visszatértem. De nem lehetett előbb. E nemes herceg ugyan két alkalommal is küldött értem, előbb egy Naszir ibn Jakub nevű tanulót a berlini egyetemről, mégpedig saját kezű levelével, majd egy Jichok ben Dov nevű urat, héber tudóst Szíriából, hogy térjek már haza, de kérésének nem tehettem eleget. Mert a mi fajtánk többre tartja a szóbeli tanítást az írásbelinél, mert életteljesebbnek ítéli és több titok megnyilvánulásának lehetőségét érzi benne. És épp ezért jár be világokat, de azért is, mert a hely színe is, ahol elhangzik a szó, szintén sokat mond. A mi fajtánk olyan, mint a kristálynézők, minden oldaláról meg akarja nézni az örök Ugyanazt, amely minden oldalán más: mert más Észak-Amerikában és más Tibetben is, - mondhatom, igazán egészen más.

Visszaéltem tehát e magas fenség jóakarató türelmével, tudom. De mentségemül szolgáljon, hogy e huszonöt év alatt soha sem éltem kicsapongó életet, nyáron minden nap csak hagymát ettem kenyérrel, Tibetben csampával és két nyers tojást, télen mindig fűtetlen szobában háltam, a legnagyobb hidegekben is. Mert úgy fogtam fel életemet, mint valamely örökös, szünni nem tudó istentisztelet, amelyhez a szerénység méltósága illik legjobban. S mert éppen Schöndorff úrtól tanultam azt a szót, hogy nincs szebb istentisztelet, mint a művészek és gondolkodók munkája, amellyel a létezés végeláthatatlan titkait kutatják.

És ennyi legyen a bevezetés, most pedig megkezdem a kollégiumot.

- Fenség és ti türelmes gyülekezet, - folytattam, - többféle érdekes jelenségre kell felhívnom figyelmeteket.

Tibet egyik kolostorában az itt összegyűlt tudós szerzetesekhez így szóltam:

- Tudjátok meg ó tiszteletreméltó urak, hogy a Jeges-tenger fókái fehéren szülik fiaikat. No de mért? Mert a fóka nem tudja megvédeni csecsemőjét a támadó jegesmedvétől, sem a rozomáktól, sem a fehér farkastól s ha veszélyt lát, menekülni kénytelen s a fóka-kölköt ott hagyja védtelenül. Épp ezért már az anyaméh gondoskodik a kölkök védelméről. Fehér burkot ad rá, hogy az ellenségek ne tudják megkülönböztetni a hómezőtől. S mármost honnan tudja az anyaméh, hogy így kell cselekednie? Nem igen tételezhető fel, hogy a fóka ilyen okos volna és tudná, hogy ez lesz a legcélszerűbb védelem, de tegyük fel, hogy tudja. Az anyaméh átveszi tőle ezt a tudást és esetleg még célszerűbben jár el, mint ahogy az anya maga tudott volna eljárni? Másszóval: a vegetatív szisztéma át tudja-e venni a tudat tapasztalatait? Mi erről a véleményetek nagytudományú férfiak? De ugyanez a kérdés merül fel a következő esetekben is: a szirteken fészkelő tengeri madaraknak csak kis fészkelő helyeik vannak, ennél fogva ha röptükből megérkeznek óhatatlanul meglökik tojásaikat. S ha ezek gömbölyűek volnának, mint más madarakéi, akkor legurulnának, lezuhannának a mélységbe. No de az anyaméh erről is gondoskodott, hogy ilyesmi ne lehessen. Körte alakú tojásokat hozott tehát létre, amelyek, ha meglökik őket, ide-oda inganak és nem gurulnak le. Mármost honnan tudja ez az anyaméh, hogy az érkező madárnak szárnycsapásai meglökik a tojásokat? De továbbá: el tudom képzelni, hogy a mérges kígyók szervezete megtanulhatja azt, hogy a kígyónak mi ártalmas, mi nem, de honnan vehet tudomást arról, hogy más állatok szervezetének mi a halált hozó mérge? És a méregfa honnan tudja ugyanezt, mikor az általa termelt mérég számára veszélytelen? És egyes madarak

szervezete mi módon értesül a karvaly külsejéről, tollazatáról s olyannyira, hogy pontosan utánacsinálja az ártatlan madár védelmére? És így még számtalan kérdést feltehetnénk, amely mind ugyanazt az alapvető sejtelmet, vagy mondjuk úgy, óhajtást tartalmazza, hogy nem tételezhető-e fel mind e jelenségek háttérében valamely gondoskodó, vagy előrelátó istenség s amennyiben nem, miként magyarázzátok mindezt lélektanilag nagytudományú férfiak? Elképzelhető-e az, hogy a lélek tapasztalata, vagy tudása a szervezet vegetatív munkáját ennyire befolyásolhassa? hogy megszabhassa néki, mit tegyen?

Előrelátó és védelmező Gondviselést feltételeznünk emögött azért nem volna helyes, - tettem hozzá, - mert hiszen akkor annak az áldozatokat is meg kellene védenie és ezt nem teszi, vagy csak kis mértékben teszi, mert hisz nem látja el ellenméreggel a kígyó áldozatait. Ha pedig ilyen előrelátó istenséget nem tételezhetek fel, akkor, - még egyszer kérdezem, - elképzelhető-e, hogy a lélek tanítja tapasztalatai alapján a szervezetet mindarra, amit az az egyén védelmére produkál? Vagyis elképzelhető-e a következő:

A bogár nyilván nem tud a halálról, csak az életét félti, anélkül, hogy tudná mit csinál. Viszont, ha üldözik, halottnak tettet magát. Mármost honnan veszi ezt az alakzatot? mikor nem is tud róla, hogy mi és milyen a halál. A fajta évmilliós tapasztalataiból veszi-e és azt is, hogy a halott bogárhoz már nem szívesen nyúlnak ellenségei? Elképzelhető-e, hogy az így van?

A tudást szóban és helyszínen szerezni hatékonyabb dolog

Az örök Ugyanazt minden oldalán megnézni

A tudós szerény életének méltósága

A tudósok és művészek munkája istentisztelet

Az anyaméh honnan tudja, mivel kell csecsemőjét az ellenségtől megvédenie?

A vipera szervezete honnan tudja, hogy másnak mi ártalmas?

A bogár halottas mimikrije honnan származik?

Ezek voltak feltett kérdéseim s alig hogy elhangzottak, egy sárga-süveges aggastyán így kiáltott felém:

- Már hogyné volna ez elképzelhető! Ez nemcsak elképzelhető, de bizonyítható tény! - E kiáltásra a mellette álló fiatal, ugyancsak sárga-süveges pap leborult eléje és így szólt:

- Oh guru! Tudod jól, úgy állapotunk meg, hogy ma övék legyen az első szó. - És könnyörögve nézett rá, majd egy másik csoportra mutatott, amely hideg tekintetű, mozdulatlan, igen méltóságteljes, idős papokból állott. A sárga, öreg pap erre leült. Ekkor az egyik merev tekintetű vörös-süveges kinyújtotta karját s e jelre egy fiatalabb felállott ültőhelyéről és így szólt:

- Nagytudományú, idegen férfiú! Szép tőled, hogy nehéz nyelvünket ennyire megtanultad, örvendünk, hogy jól meg lehetett téged érteni. Úgy hallottuk, kilenc nyelven már tudtál s ez a tizedik. Jól tette, hogy megtanultad ezt is, mert így jobban be tudunk téged avatni gondolkodásunk egyes titkaiba. Halljad tehát:

Kérdésedre egyszerűen fogok felelni. Ha egy szervezet saját magán tett tapasztalatai alapján a lény hasznára, javára formálja önmagát, ez is eléggé csodálatos jelenség, de még nagyobb csoda, ha olyasmiben előrelátó, amit ő maga nem tapasztalhat. Helyesen tetted fel tehát a kérdést oh idegen, a kellő helyen csodálkoztál a mi véleményünk szerint is, mert hogy a fókakölkök születésekor fehér legyen, vagy hogy a szirti madár tojása körte alakú legyen, ennek szükségességét ama szervezet önmagán belül

semmiképp se tapasztalhatja, ezt csak kívülről tapasztalhatná valaki a külvilágban, így azt is, hogy a mérges kígyó mivel ölhet, de még ezernyi ilyen példát lehetne felsorolni. Mert hogy is nézhetné egy szervezet kívülről önmagát és azt, hogy erre a külvilágra miképpen hat munkálkodása? A húsevő növények egy fajtájának például olyan csodás csapda-szerkezete van, hogy a legkiválóbb építész, vagy gépszerkesztő se tudna különbet kitalálni. Mármost honnan tudta ennek a növénynek a szervezete, hogy a bogár milyen szög alatt fektetett és milyen síkosságú lejtőn fog okvetlenül belecsúszni az emésztőtartályba? De, tegyük fel, hogy ez még elképzelhető. Az évmilliók során addig igazodott helyén jobbra is, balra is, amíg elérte a tökélyt. No de mihez igazodott a fóka anyaméhe? Tudott ő a jegesmedvéről és annak szeméről? Erről legfeljebb a fóka tudhatott valamennyit s ezt a tudását adta-e át méhének? De az összes környezethez való hasonulás körülbelül ilyen természetű. Valamilyen erő megvédi tehát a teremtményeket és valószínűleg eszesebben, mint ahogy azt a teremtmény maga tehetné. Igaz, hogy ez az erő őbenne magában is munkálkodik, mondjuk úgy, hogy az ösztöneiben s oly csodás eszességgel, amely kétségtelenül sokszorosan fölül múlja a teremtmény eszességét. Ez a tény pedig odamutat, hogy ez a valami többet tud, mint amit az egyén tudhat. Vagy oly sok esze van a méregfának, vagy a húsevő növénynek, vagy akár a fókának is? Van bennük tehát valami, vagy valaki, aki előrelátóan gondoskodik róluk, aki nemcsak az illető lényen, hanem a külvilág, a környezet mindenféle körülményein tett tapasztalataiból is szerzi tudását és osztja a szervezet számára parancsait. Mert a méregfa mit tapasztalhat? Hogy hozzányúlnak, vagy nem nyúlnak hozzá. De vajon honnan tudhatta azt, hogy milyen mérget kell termelnie, hogy minden támadást ki lehessen védenie vele? Valami

tehát így szólt őbenne: - még mindig megtámadtok? Akkor tehát olyan mérget készítek ellenetek, amely még hatékonyabb lesz. - Ennyi esze pedig sem a méregfának nincs, sem a mérges kígyónak, mert ha volna, megtapasztalhatnók ezt egyebekben is. Valami tehát munkálkodik bennök, aminek van esze és ez meg is mutatkozik úgy ebben, valamint egész szervezetük felépítésében és elrendezettségében hasonlóképpen.

Sok vallás van, tudjuk, amely ezt az okosságot az általános isteni gondviselés okosságának mondja. És ezen mi nem is csodálkozunk, mert lehetetlen egész lényünket megrázó meglepetés nélkül szemlélni akárcsak egyes darázsfajták építkezését is, az ember önkénytelenül azt kiáltja: - istenség, ezt csak te csinálhattad! Míg aztán a meggondolás másféle belátásra nem kényszerít. Hogy beszélhetünk általános isteni gondviselésről ott, ahol a nyulaknak gyors láb adatik, de a gepárdnak még gyorsabb? Ahol az anyai ösztön jól istápolja a bárányfiakat, de a farkaskölköket is? ahol a mérges kígyó ugyan nagyszerűen van felfegyverkezve, de az ichneumon még ennél is jobban, mert hisz meg tudja ölni a kígyót? ahol a gazella füle ugyan nagyszerűen van kiképezve, de ahol a fekete leopárd zajtalansága és fürgesége még ezt is hiábavalóvá teszi? Mindezt helyesen fogtad tehát fel oh idegen.

A mi tudósaink nagy részének mindebből kifolyólag az a véleménye, hogy nem lehet itt valamely általános gondviselést képzelni e dolgok mögé, olyat, amely a világ összes teremtményeinek javát szolgálja. Itt különböző gondviselések küzdenek egymással, - úgy látszik, ez ennek a földnek törvénye. Mi tehát azt mondjuk oh idegen, hogy minden lényben van egy hatalom, amely azon lény démonának nevezhető, vagy, mondjuk úgy: istenségének, az ő személyes istenségének, amely őt létrehozta és

védelmezi, vagy amelyet ő maga hozott magában létre a saját védelmére s ez aztán az ő fenntartója és előrelátó gondviselése s ez az istenség már léte legkezdetén, már anyjának méhében megkezdte munkáját s ezért van az, hogy mi szentnek nemcsak a léleknek egy részét tartjuk, hanem az édesanya méhét is, ahogy ez történetesen egy idegen próféta művében, az Avesztában is körülbelül ki van már fejezve a terhes szuka iránti tisztelet követelményében. S ez a fenntartó istenség aztán a halál pillanatában eltávozik a teremtményből, ahogy ezt már az egyiptomiak is megsejtették. S hogy hova távozik, erről most nem beszélünk, bárha igen érdekes tanulságaink vannak erre vonatkozólag is. A farkas istensége farkasokat teremt s a rókaé rókákat s az emberek között is bizony, ahogy ezt a kínaiak is tudják. Ez az istenség, ismétlem, kis istenség, nem nagy! Ne csodálkozzál sem ezen az elnevezésen, sem ezen a fogalmon, vedd észbe, hogy a brahminizmusnak például, - a többi vallást már nem is említem, - hány démona és hány kis istensége van s a katolikusoknak is hány védőszentje! Viszont hogy az egész világnak van-e istene, nincs-e, erről semmit se tudunk, erről sem a Buddhák sem a Bodhiszátvák nem nyilatkoztak világosan és megnyugtatóan soha. Ha akarod, van, ha akarod, nincs, annyi tény, hogy amennyiben van, akkor se törődik sokat velünk, akkor is alighanem így szól: - adtam néked a saját, kis, fenntartó istenedet, ne kívül keresd hát az istenséget, hogy az segítsen, hanem tenmagadban, befelé tekints tehát, befelé imádkozzál, hogy az fenntartsa és el ne hagyjon, ha pedig anyád beteg, az ő istensége elé térdelj és könyörögj néki. S mi papok is vissza tudjuk tartani, de persze nem tesszük, mi ezt a kis istenséget inkább felszabadítjuk a test jármai alól, - de vannak tilalmas kísérletek is, amelyek igen tanulságosak. Mert ezt a kis istenséget mi is tudjuk marasztalni s aki ezt vállalja, addig-addig parancsolja néki a maradást amíg

rejtekeiben reszketni nem kezd s a szenvedőnek is előbb a keze, aztán egész teste is reszket, végül az arca szinte túlvilági fényben felvilágol, – az istent látja ugyanis maga előtt, holott hát annyi ez csak, mint tükörkép a tapon: a levegő remegésében saját istenségét látja felmerülni valahonnan a mélységekből. Vegyük ezt a példát. Egy elhagyatott beteg özvegyasszony így szólt hozzám: – én nem halhatok meg addig, amíg mindent el nem rendeztem, amit nékem kell elrendeznem, amíg egyetlen fiamat biztonságban nem tudom és meg nem szőttem annyi pokrócot, amennyi őt a kezdet nehézségein átsegíti. – És hogy csinálod ezt? – kérdeztem tőle. – Minden éjjel hosszan beszélek ahhoz, aki fenntart, – felelte ő. – És ki az aki fenntart? – kérdeztem én. – Azt nem tudom, de érzem, hogy itt benn lakik, – felelte az özvegyasszony és a szivére mutatott. És valóban mindent a legpontosabban el is rendezett és mihelyt ez megtörtént, azonnal meghalt. – Most már mehetek, – mondotta nekem halála előtt fénylő szemmel. Különben most jövök éppen egy kecskepásztortól is, – akarta volna még folytatni ez a fiatal pap, de az öreg ismét felemelte karját.

– Ez már nem tartozik ide, – mondotta néki. – A természet közönyéről és az istenségek harcáról beszélj bővebben.

– Erről csak keveset tudok mondani, oh guru, – felelte feléje fordulva a fiatal pap. – A levegő közönyös, a napfény közönyös és vidáman süt rá a sírokra is, a hegységek és tengerek közönyösek, bármi történik is e kis istenségek teremtményeivel a földön. S hogy e kis istenségek mennyire küzdenek egymással, már megmondtam. A teknősbéka mennyire fel van fegyverezve ugyebár s egyes farkasfajták mégis elbánnak vele a parton. S ugyanez vonatkozik a fókára is. Már az anyaméhben védi őket saját

istenük, no de ragadozóik is egyre jobban felfegyvereztetnek ellenünk...

Az idős pap e szónál újra felemelte karját.

- Itt jobb példára van szükség, - azt mondja, - vegyük ezt. Létezik egy fűfajta, - s itt megnevezte a fűvet, de én, Hamuján elfelejtettem a nevét, - amely oly kemény magvakat termel, hogy kalapáccsal alig lehet szétverni. No de mért? Mert a benne lakó parányi hatalom, a fű démonja tudja, hogy nincs olyan állati fog, amely ezt meg tudja rágni, sem olyan állati gyomor, amely ezt meg tudja emészteni. Erről azonban értesülést szerzett ennek meg ennek a madárnak démona, (a madár nevét is elfelejtettem,) és olyan gyomrot csinált neki, amely még ezt is megemészti, - mondotta az öreg pap és olyan jóízűt nevetett ezen, mintha valami nagyszerű tréfát hallott volna.

De a többi vörös-süveges pap is mosolygott ezen s e mosolyban fölény, sőt gúny is volt kifejezve. S ez mind a másik csoportnak volt szánva.

- Ennyit felelhetek kérdéseidre nagytudományú idegen, - folytatta még a fiatal pap. - Persze arra vonatkozólag, hogy az egész világ miként van megszervezve és feltételezhető egyensúlya miként jön létre? erről már semmit se tudnék mondani.

- És ezzel be is fejeztem, - mondotta még és máris felemelte karját a másik csoport felé. Most pedig olyasmi következett, amért érdemes volt Tibetben töltenem annyi esztendő s amiből voltaképpen minden itteni mondanivalóm is következni fog.

- De íme hajnalodik, további közlendőimet tehát holnap éjszakára kell halasztanom, - mondtam a kollégium hallgatóinak.

Valami, ami a lényben munkál, és több esze van, mint neki

Általános gondviselést nem lehet feltételezni

Minden lényben lakozó apró istenség

Befelé imádkozzatok

Az anya, aki halála előtt mindent elrendez

A természet közönye

Másnap, ó Hábi-Szádi, így folytattam a kollégiumot:

- Fenség és ti türelmes gyülekezet, az elhangzottak után felállt az öreg sárga guru növendéke és így szólt:

- Én nagy anyagom terjedelméhez képest csak röviden fogok válaszolni, de, remélem, észreveszitek majd, hogy e rövid előadásban sok minden foglaltatik. Mi nem azon a véleményen vagyunk, mint az előttem szóló, mi reálisabb emberek vagyunk, vagyis megkülönböztetjük a fehéret a feketétől, ami annyit jelent, hogy a láthatóhoz, az ellenőrizhetőhöz jobban ragaszkodunk és nem ragadtatjuk el magunkat nem jól tapasztalható, ködös világokig. Tehát nem burkolódzunk képzeletünk felhőibe sem, - mondotta s e szavai után a vörösek csoportjában nevetés hangzott el, de ő nem zavartatta magát.

- Ismétlem, - folytatta, - mi csak azt vizsgáljuk, ami vizsgálható, mi tehát sokkal inkább foglalkozunk lélektannal, mint teológiával. És mivel a növények lelkéről mindezideig semmit se tudhatunk, azok lélektanával tehát nem is bíbelődünk. Legtöbb tapasztalatunk az ember lelkéről lehet, kénytelenek vagyunk tehát mindenekelőtt ezt a lelket venni vizsgálat alá. Az ember a mi kiindulási pontunk, róla következettünk esetleg az állatra is s az állatról esetleg visszakövetkeztetünk az emberre: ennyi a mi kutatásunk területe. S a mi kolostorunk egyik nagyon régi könyvében az ember lelkéről ez áll: - nehogy azt higgyétek, a lélek nem valami egység, hanem gyülekezet. - Egy későbbi pap e tanításra vissza térve azt írta: - hatalmak gyülekezete. - Mindez nem újság nektek, hiszen

evvel mi mindnyájan, akik itt vagyunk egyetértünk. Egy még későbbi pap ehhez még a következőket fűzte hozzá: - a lélek hatalmak gyülekezete ugyan, de mégis egység, ez a különös, - persze nem olyan értelemben, mint ahogy mi szeretnők, mert ilyen egység nincs mibennünk. És mégis! A távoli világok szentháromságai is úgy vannak elképzelve, hogy hárman vannak ugyan s független hatalmak, de amellett mégis mind a hárman egyek. Hasonlóképpen a keresztények messzi-messzi barlangjaikban elrejtett könyvei is azt írják, mint hallom, hogy az ő szentháromságuk olyan, mint a gyertya, van faggyúja, van kanóca és lángja, - ezek mindegyike külön hatalom s az egész mégis egy. De az Aveszta követőinek hármas övéről is lehetne itt beszélni, továbbá más mindenféle hármas tapasztalatról, amelyek mindegyike azt bizonyítja, hogy az ember régen érzi a benne munkáló hatalmakat s hogy azt az érzését vetítette ki aztán megszentelt háromságok képében. És melyik az a három kényúr, akit mindenekelőtt felfedezett önmagában? Az ösztönök, az érzelmek s az értelem. Ez utóbbi az, amely egyes régi iratokban görög nyelven logosznak nevezetik. Ugyanebből a megismerésből válik érthetővé továbbá, hogy az egyiptomiak például, de mások is többféle lelket és többféle kvalitású lelket tételeztek fel ugyanegy emberi lényben. - Eddig szól e régi pap feljegyzése.

S mármost mi, késői utódok még emellett a rendkívül fontos megismerés mellett se tudtunk megállni. Rájöttünk, hogy, mint ez a régi pap is sejtette, nemcsak három önálló hatalom van az emberben, hanem számos. Ne feledkezzünk meg például az indulatokról, amelyek nem tévesztendőek össze az érzelmekkel s ha mi érzelmeinket kényuraknak nevezzük, mennyivel inkább kell indulatainkat annak neveznünk. Igaz, hogy a kettő szorosabban látszik összefüggeni egymással, mint a többi

hatalmak, jóllehet nem is mindig egyformán függenek össze. Mint érzelmeinkről tudjuk például: azok exaltációs fokán könnyen indulatba jövünk s ez az indulat az érzelmeknek megfelelő irányt fog mutatni, ezzel szemben egy, mondjuk, a gong-ütések ritmusával indulatba hozott emberről nem tudhatjuk előre, hogy ölni fog-e, vagy ölelkezni? Ami annyit jelent, hogy az indulatok, ha övék az elsőség, később telítődnek érzelemmel, s ebből is következik, hogy könnyen is csapnak át egyik szélsőségből a másikba, teszem fel, könyörgésből, rajongó imádatból dühbe és megfordítva. Egy kínai asszony a következőket mesélte nekem:

- A férjem indulatos ember s egyszer elmondta, hogy fiatal korában volt neki egy jóval öregebb, kétszer olyan idős szeretője, egy mandzsu nő. Egy alkalommal türelmetlenül várta a találkájuk helyén, egy kerítőnőnél s az asszony késett. A fiú vágyakozása oly nagy volt, hogy szinte rajongássá, szerelemmé nőtt meg s az asszony csak nem jött. Elhatározta, hogy ha megjön, letérdel eléje és megcsókolja térdeit. Végre megjött, de első szava máris olyan fitymáló volt, - ahogy különben is báni szokott vele, ahogy a dajka bánik neveltjével, hogy micsoda számár kölyök ő, hogy miért csinálta ezt, vagy azt, amire a fiú nagyon elpirult s ugyanavval az indulattal, amellyel eddig esengett érte, az egyik vázácskát máris a fejéhez vágta. - Ennyit az indulatokról egyelőre. Ne feledkezzünk meg azonban a látomásos hatalomról sem, amely tudvalevőleg olyannyira független, hogy mikor becsukom a szemem, mert a szülőházamat akarom magam elé képzelni, ehelyett esetleg egy yak-borjú lába áll elém. De ugyanilyen hajthatatlan az ember szerelmi vágyakozása is, amely még az érzésektől is függetleníteni szokta magát, mert az emberi lény még gyűlölködve is gondolhat arra, aki nélkül élni nem tud, nem szólva az értelemről, amely

helytelenítheti ezt a vágyakozást, nem szólván továbbá a zabolátlanul független érzékiségről, amely néha egyáltalán nem azt választja vágyakozása tárgyául, akibe az ember szerelmes, mert megeshetik, hogy érzékisége épp arra nem is vágyik s épp ezt az érzékiség nélküli vonzódást nevezik egyes arab, sőt hindu költők is égi szerelemnek! és így tovább. Összes hatalmainkat valószínűleg nem is ismerjük, sőt nem is ismerhetjük meg s hogy van-e köztük valamely fontos, mert mindegyiknél hatékonyabb parány, amely bennünk fenntartó istenségnek volna nevezhető s hogy ez megmarad-e halálunk után? - ezt mi kevésbé kutatjuk, mert, ismétlem, mi a kutatható mellett szeretünk megállni. Lehet, hogy van ilyen, nem mondom, nincs kizárva, lehet, hogy a növények és állatok élettanának rejtélyei csakugyan e fenntartó és védelmező princípium mellett szólnak... - mondotta még a fiatal sárga pap, itt azonban megakasztotta valami.

- No látod, Yongden, - hallatszott egy hang a vörösek oldalán. De a fiatal pap megint nem zavartatta magát.

Az emberről következtessünk az állatra s onnan vissza reá

A lélek nem egység, hanem gyülekezet

A lélek hatalmak gyülekezete és mégis egység

Sokféle független hatalom a lélekben

Az indulatok később telítődhetnek érzéssel

Égi szerelem

- De hogy a magamét folytassam, - mondotta, - az emberi lélekről kell tovább is szólnom. Mármost mindenekelőtt: hogy ezek a hatalmak az ember testében hol székelnek, megint csak nem tudjuk. Annyit sejtünk, hogy, amit léleknek nevezünk, a fejtől a szívig terjedő zónában lehet, annál is inkább, mert hisz karjainkat például már csak a lélek eszközének érezzük. De

megemlítem még itt a következőket is: találtam egy újabb feljegyzést, amelyben az áll, hogy a híres magyar tudós, az irántunk oly barátságos érzésű Philingi Dasa, egy pappal való beszélgetése közben megemlítette, hogy Göttinga nevű német városban már talált ő hasonló tanítást, mint amilyen a mi bölcseletünk. Mert egy Leibniz nevű régi tudós a léleknek homályos és kevésbé homályos ősi egységeiről elmélkedett valaha, amelyek bonthatatlanok ugyan és bár nincsenek egymásra nyíló ablakaik, mégis sincsenek azért egymásra való behatás nélkül. S hogy ezeket az egységeket Leibniz monádoknak nevezte el.

S én épp erről akarok most szólni, – folytatta a fiatal sárga pap. – Egy ifjú növendék nemrég így szólt mindnyájunk mesteréhez:

– Oh guru, – azt mondja, – mikor tekinthetem én magamat úgy, hogy e percben én csakugyan saját magam vagyok? Például akkor-e, mikor bűnt követek el, vagy mikor bírálom és hibáztatom magamat, vagy netán akkor-e, mikor ezt a bírálót még valaki fölülbírálja bennem? – Amire a guru így felelt:

– Az anyag is te vagy, meg a szűrő is te vagy. – Amire a növendék, a chela:

– Jól van, megértettem. Akkor talán arra felelj még oh guru, mikor éri meg az ember azt a pillanatot, mikor így beszélhet önmagához:

– Most végre tökéletesen azonos vagyok önmagammal. – Amire a guru:

– Ilyen állapotot elképzelni se lehet. Az ember olyan, hogy pillanatról pillanatra változik, akár a tengerek, még akkor is mozgásban van, mikor a legcsendesebb. Már mondtam elégszer, hogy lelkednek olyan egységére, amelyet áhítanál, sohase számíts. Még a mély meditáció állapota az egyetlen, amely e tekintetben némiképp

kielégíthet, illetve jól tudom, belátom, vannak illúziós, csalóka pillanatok is, amelyek a teljesebb lelki egység hamis érzetét keltik, - tette hozzá a guru, - ilyenek talán mindennemű mámoraink pillanatai, a szerelmi mámoroké, továbbá annyiféle mérgeké is, - sokféle van ilyen, hiszen értesz engem...

- Megértettelek oh guru, - felelte a tanítvány, - és azt veszem ki szavaidból, hogy nem vagy a mámorok ellensége.

Mellékesen megjegyzem, hogy erre a mester a következő választ adta:

- Én semmilyen cselekedetnek, vagy magatartásnak nem vagyok ellensége, ha más számára nem ártalmas és az ember életét akárcsak pillanatokra is elviselhetőbbé teszi.

Ám ez már nem tartozik ide. Arról beszéltem, hogy mért nem számíthat az ember lelkének olyan egységére, amelyet áhítana? Legfőképpen azért nem, mert lelkének ezek a hatalmai gyakran vitában vannak egymással. Valaki egy lánnyal erőszakoskodni akar, ezt a vére, teste, az érzékei követelik, viszont a szánalma, vagy szemérme, vagy értelme azt parancsolja néki, hogy ilyet ne tegyen, - ez a példa is jól mutatja, hogy kétféle akaratot kell tehát okvetlenül megkülönböztetni az emberben: a vegetatív, vagy szervezeti akaratot, s az értelemét, amely persze egyszersmind az erkölcsisége is lehet. Valakit például a nélkülözés mohósága, vagy zabolátlan önzése bűncselekményre ösztönözhet, de ugyancsak értelme, s ez esetben szintén erkölcsisége tiltakozhat ez ellen. Az indulatok hasonlóképpen szörnyű cselekedetig ragadhatnak el némelyeket, ha eszük, de esetleg érzelmeik is meg nem akadályoznák őket ebben. Például: valaki hirtelen dühre gerjed felesége ellen, s már-már Durva volna vele, de látván könnyeit, máris megsajnálja, s az indulatok megfagynak benne. Vagyis, az érzelem

győzött az indulatokon. De az is megeshetik, hogy nem győz, hogy valaki még meg is üti azt, akit szeret, s értelme szemrehányást tenne neki ezért, de ő, lelkének egysége érdekében s hogy ne kelljen a maró lelkiismeretfurdalásokat elviselnie, utólagosan esetleg értelmi okokat csempész indulatos cselekedete mögé, s azt hiteti el magával, hogy mégiscsak helyesen és értelmesen cselekedett, - amit utólagos racionalizációnak lehet nevezni. Vagyis, utólagosan értelmi eredetet hamisít olyan cselekedet mögé, amely eredetileg nem volt ilyen, csak indulatos. Egyszóval: bár rendszeren az indulatok azok, amelyek az értelem bírálataira szorulnak, mégis, megeshetik az is, hogy az értelem olyan indulatokat nyom el, amelyek helyénvalóak volnának, ami például a higgadtságukkal kérkedő embereknél gyakori jelenség, de egyes bölcséleti irányok világában is, - ezeket nyugaton sztoikusoknak nevezték, (a kínaiaknál és nálunk viszont különböző neveken tisztelik ma is őket,) - ezek között gyakori az olyan ember, aki hazáján, szerelmén, vagy anyján esett sérelem feletti felháborodását is elveti, elhallgattatja magában, ahelyett, hogy indulataira hallgatna, mert szenvedélyeit még ilyenkor is szégyenli. Persze feltételezhető, hogy az ilyen emberek rendszeren helytelenül ítélik meg, hogy mikor kell az eszükre és mikor a szívükre, vagy szervezetükre hallgatniok.

Mint mindebből látható, ezek a független hatalmak csakugyan gyakran kerülnek egymással ellentétbe, az emberi lélek tehát már ezért se lehet egységes. Legnagyobb ellentétben nyilván az értelem szokott lenni a vegetatív szisztéma többi hatalmaival, annál is inkább, minthogy a mérlegelő, bíráló, ítélkező értelem javarészen késői emberi szerzeménynek tekintendő. S hol az egyik győz, hol a másik. Ebből pedig az következik, hogy ezek a hatalmak néha igenis tudnak hatni egymásra, már nem is

szólva az egymáshoz közelállókról, amilyenek az érzelmek közelségében levő indulatok, de a legtávolabb állók is, amilyenek az indulatok, s a velük homlokegyenest ellenirányban levő értelem.

Lelkünk fejtől a szívig lakik

Leibniz monádjai

Az anyag meg a szűrő is te vagy

Mikor vagyok azonos önmagammal?

A mámorok okozta lelki egység

Kétféle akaratunk: a szervezeté, s az értelemé

Egyik vagy másik lelki hatalom túlsúlya

Utólagos racionálizáció

Sztoikusok

Az értelem, mint antagonista

Hogy hányféle belső hatalmat szólíthatnak meg egy nap eseményei, erre Dardzsilingben való tartózkodásom idején lettem figyelmes. Egy anglikán kápolna előtt állottam, ahova épp akkor érkezett meg esküvőjére egy ifjú pár. A fiatal menyasszony piros volt az izgalomtól, és szemei szinte eszelős tűzben kezdtek fényleni, mikor az ünnepien kivilágított kápolna mélyére tekintett. Ott benn volt a szentség, s a menyasszony máris reszketett. Lekuporodtam a kápolna ajtaja mellé, s megvártam őket. Mikor kijöttek, a menyasszony szülei sírtak, a lányukat ölelgették, s a menyasszony is sírt. A következőket gondoltam:

Itt volt előtte a szentség, az istent látták káprázó szemei, aztán lelke leereszkedett a földre, s őt a földi érzelmek könnyei áztatták. Következik rá a csókok és érzékek éjszakája. Vajon hányféle urat kell ennek a szegény léleknek egy nap alatt szolgálnia? - kérdeztem magamtól. Minálunk keleten, különösen Sziámban, de nálunk is

többfelé, tréfásabban történik az ilyesmi, kedvesebben, ami az ember vívódó lelkének, amely oly nehezen küzd meg naponta egyensúlyáért, ennek a szegény léleknek alighanem jobban megfelel, mert elkerüli a nagy ellentéteket.

Hogy értelem és vegetatív szisztéma mily nagy ellentétben tudnak lenni, legélénkebben az öngyilkossággal küzdő ember lelke mutatja. Értelme esetleg már régen elveti az életet, sőt, megalázónak tarthatja az élethez való mindennemű ragaszkodását, viszont ugyanakkor a vegetatív szisztéma még mindig kétségbeesetten küzdhet az életért, görcsösen ájuldozva. Igazat kell tehát adnunk azoknak, akik az öngyilkosságot az elképzelhető legnagyobb brutalitásnak ítélik, a halálos ítélet és kivégzés legszörnyűbb fajtájának, mert egy ember itt, saját személyében két lényé hasad: az egyik sír az élet után s a másik irgalmatlan hóhérává lesz ugyanennek a síró gyermeknek. Ezek véleménye szerint épp ezért az öngyilkosság legtöbbször a düh önkívületének lendületében történik, - kétségtelen, hogy így is képzelhető el legjobban, vagyis olyan pillanatban, mikor az öngyilkosnak a külvilág, vagy sorsa elleni dühe fordul saját maga ellen, esetleg már olyan lélekállapotában, mikor megvetésre, sőt gyűlöletre méltónak mond már mindenkit, aki szerencsétlen. Hogy e kettősség küzdelme milyen lelki eredményekre vezethet, erre vonatkozólag igen jellemzőnek találok azt, amit egy kínai hölgy mesélt el nekem. Ezt még elmondom, mielőtt mai előadásomat megszakítanám.

Ez egy igen előkelő, még fiatal, buddhista hölgy volt, aki Kínából azért jött át szobalányával hozzánk, Tibetbe, hogy egyik szentünk sírjának közelében haljon meg. Sok lelki baja miatt akart meghalni. Férje ugyan titokban szintén buddhista volt, de egy régi kínai család hagyományai

nyomorították meg lelkét, ennél fogva például feleségével is rendkívül megalázó módon bánt, alacsonyabb rendű lénynek tekintette s az újabb áramlatok befolyásának semmit sem engedett. S hiába mondta ő neki, hogy a Buddha e tekintetben nem tett különbséget ember és ember között, a bhikkshut ugyanúgy megtisztelte tanításával, mint a bhikkshunit, - a férjére nem lehetett hatni. Talán ez is oka volt, hogy ő egy másik férfibe szeretett bele, annak ellenére, hogy a férjét is szerette. De másként a férjét és másként ezt az idegent. A szervezete, érzékisége, vérének minden cseppje eszelősen ragaszkodott a férjéhez, s a szíve minden érzése és gyengédsége ezé az idegené volt. Ha csak látta, már reszketett a vágyakozástól, hogy megölelje. De nem ölelte meg soha, inkább idejött, meghalni.

- Nincs ennél rettenetesebben megalázó dolog, - mesélte nékem ez a hölgy, - mint mikor a szoba be van sötétítve, s az ember ott ül egy órát, kettőt, előtte van a kellő mennyiségű morfium, és nem tudja megtenni, amit végképp elhatározott. Nem és nem! Az ember zokog, lehúnyja szemét és könnyörög, de a fiatal szív annál hevesebben dobog és tiltakozik. S még nem is ez a legmegalázóbb. Hanem az, mikor az ember végül is odamegy, a gyékényt félrevonja ablakaiból, s a nap újra besüt szobájába s a gyertya még mindig ott ég az asztalon. De még ez se a legteljesebb, legszégyenteljesebb nyomorúság. Hanem az a tény, semmi se változott nemde, az élete tovább is ugyanolyan maradt, amilyen volt és ő mégis jobban érzi most magát, rágyújt bűnösen egy finom cigarettára, teát forral s íme, hajlandó volna azt mondani, hogy élni mégiscsak érdemes! Vagyis megint szereti azt az életet, amelyet elméje megvet, - amely jelenség a mi lélektani megállapításaink szerint azt jelenti, hogy a

vegetatív hatalom mégiscsak legyőzte értelmének ítéleteit...

- De íme, előadásom, várakozásom ellenére, mégis túl hosszúvá nyúlt, holnap fogom folytatni tehát, - mondotta még a fiatal pap. - S tegyünk mi is úgy, Fenség, és ti, türelmes gyülekezet, - mondtam én is.

A menyasszony hányféle urat szolgál egy napon

A lélek naponta megküzd egyensúlyáért

Az öngyilkos lelkének kettőssége

Az öngyilkos a benne síró gyermek hóhéra

A szerencsétlenek iránti megvetés

A szív nem tűri az értelem öngyilkos ítéletét

Meghiusult öngyilkosság után örülni az életnek

Másnap Yongden, a fiatal pap így folytatta beszédét:

- Az egyik belső hatalom tehát igenis, tud hatni a másokra, és nem is mindig a vegetatív hatalmak azok, amelyek az értelmet legyőzik. A fordítottjára is nem egy példa adódik olyankor, mikor valaki el tudja magában érni, hogy a szervezet felvegye, elfogadja azt, amit az értelem elhatározott, más szóval, mikor az értelem munkája organikussá válik, szervessé, vagyis organikusan egyesül a szervezettel. Ilyenkor a lélek már egységes, és például az öngyilkosságnak sincs semmi lelki nehézsége többé. Ez az értelmi hatás oly nagy lehet, hogy még erőszakosságra sincs többé szükség, mert hány olyan aszkétánk volt már, aki lefeküdt barlangjában, és így szólt: - elég volt, most pedig meg akarok halni. - És megállította szívét.

De hogy a tudat mennyire képes a vegetatív szisztémára hatni, arra mindennapos példánk vannak. Egész egyszerűen kezdem: valaki megsért egy asszonyt, s az elpirul, szívdobogást kap tőle, - mi történt itt? A tudat, az értelem észrevétele azonnal hatott a vegetatív

szisztémára, a tudat észleletére szervezete felelt, - de hányszor van az úgy is, hogy egy anyával hirtelen, váratlan közlik fia halálát, s az anya elájul, vagy esetleg holtan esik össze? S hányszor van az, hogy amennyiben időt adnak a szervezetnek a védekezésre, és óvatosan adagolva közlik valakivel a szerencsétlenséget, hogy a szervezet ilyenkor e rossz hír elől elzárkózik, nehogy a tudat képes legyen hatni rá. Ilyen esetekben lehetünk tanúi annak, hogy valaki tudja ugyan, hogy mi történt, de nem érzi, még nevetni is képes volna, ha a benne levő bírói hatalom nem tiltaná meg ezt neki. De hogy még más közönségesen ismert példákat is felsoroljak annak bizonyítására, hogy a különböző hatalmi rétegek egymáshoz való viszonya még más dolgokban is mennyire megmutatkozik, s hogy például az egyik gyengesége esetén a másik mily mértékben hatalmasodik el s viszont a gyenge megerősödése esetén az erőteljesen uralkodónak hatalma mennyire csökken, - ugyanez a kínai hölgy mesélte nekem, hogy egy alkalommal kinézett ablakán s íme mit látott? Házával szemben valami szakadék, vagy mély árok húzódott s ennek szélén, mint a kés éle, olyan keskeny ösvény volt a magasban s ezen egy kislány szaladt bebugyolált csomagot tartva maga előtt. Itt ő embert még nem látott eddig futni, lehunyta tehát szemeit, mert nem akarta látni a gyermek zuhanását. Aztán hamar elküldte tibeti szolgáját, hogy nyomozza ki, mi történt a gyermekkel? A szolga nevetve jött vissza, hogy a gyermek már ott is van a boncnál, aki az árok végén lakik, újszülött kisöccsét vitte oda, hogy a bonc azonnal akasszon nyakába védő amulettet.

- Hát hiába! a gyermekeket és a részegeket az istenek védik, - mondotta ez a kínai hölgy.

- Vajon azok védik-e őket csakugyan? - kérdeztem én. - Nem inkább feltételezhető-e a következő: a gyermek értelmisége még fejletlen, ösztönélete tehát túlsúlyban van

s az ösztön, tudjuk, sok mindenben jobban vezeti az egyént, mint az értelem. S vajon nem feltételezhető-e, hogy az értelem az ösztönök, valamint egyéb negatív funkciók rovására fejlődik? A fejletlen értelmű hegyi pásztorok és egyéb vadon élő emberek látása, hallása, időjárás-érzékelése nem hasonlíthatatlanul élesebb-e a miénkénél? S az állatok egyes dolgokban való magatartása is nem ezt bizonyítja-e? Az ember ösztönösen nem tudja megkülönböztetni a mérges növényt, de a szarvas igen, hozzá se nyúl. Felnőtt ember nem képes veszély nélkül végigszaladni azon a vékony ösvényen, amelyen ez a gyermek szaladt, de a leopárd igen, legnagyobb könnyűséggel és nem csak ő, az alvajáró, sok helyütt holdkórosnak nevezett ember is. Nem feltételezhető-e tehát az is, hogy mihelyt az értelem munkája bizonyos mértékig kikapcsolódik, az ösztönök és egyéb vegetatív funkciók uralma erőteljesebben lép elő. Nem ezt igyekeznek elérni az északi sámánok, de némely gelongjaink is, mikor gyógyító delejességgel akarnak hatni és félönkívületbe hajszolják bele magukat és betegeiket? S nem ugyanezt lehet-e az alkoholos mérgezés hatásaként is feltételezni, de minden olyan esetben is, mikor az értelem többé-kevésbé kikapcsolódik, vagy funkciójában sérült? Ismertem egy félkegyelmű embert, aki az időjárás változások jövendőmondója volt falujában s Ezenfelül csontigazítónak nevezték, mert a csonttörések helyreigazításának ösztönös mestere volt. Sőt, hogy el ne feledjem, mióta nemi életet nem élt, - amely változás hirtelen és korán állott be nála, - még látóemberük, azaz sorsuk jövendőmondója is ő lett. Erről is lehetne elmélkedni, hogy miért van ez így. Mert nem tapasztaljuk-e lépten-nyomon, hogy a nemi ösztönöktől túlizgatott állatok érzékszerveinek érzékenysége mily mértékben csökken? talán szaglásukét kivéve, bár ez se biztos. Mindezek alapján, ha nem is formálhatunk e kérdésnek idevonatkozó

részéről végleges véleményt, annyi máris valószínűnek látszik előttünk, hogy a tudat munkája és a vegetatív funkcióké erőteljesség dolgában nincsenek egymás javára.

Mikor az értelem parancsa organikussá válik

Ha az egyik lelki hatalom gyenge, a másik erőteljesebben lép elő

Az ösztönök nagyobb biztonsága

A nemi erők csökkenése más érzékszervek erősödését okozhatja

Egyszóval: e különböző lelki hatalmak tudnak egymásra hatni, kétségtelenül, mégpedig különböző módon. Épp e nagy tudományú idegentől, Hamuján úrtól értesültem róla, hogy egy európai régi filozófus, Platón nevezetű, de mások is azzal vádolták meg a művészeteket, hogy az értelmet elhomályosítják. S vajon nem így van-e csakugyan? S nem japán puritánjaink is azzal a szemrehányással illetnek minket, hogy szobraink, ábrázolataink, amulettjeink elhomályosítják hívőinkben a gondolat magasztos Buddháját és bálványimádókká formálják a hívőket? És nincs-e ezeknek is igazuk? Csakhogy mi hat az emberi lélekre erőteljesebben, boldogítóbban, a gondolat-e, vagy a látvány? Vajon össze lehet-e hasonlítani a gondolatnak kétségtelenül magasztos és tiszta örömét azzal a boldog ujjongással, amellyel az érzékek tudják megajándékozni az embert? Ha tehát mi a gondolatot magasztosnak ítéljük is s az érzékek örömeit ehhez viszonyítva alacsonyrendűeknek, nem kell-e mégis belátnunk, hogy ez az alacsonyabb rendű princípium teszi ki az életünk javát és ha csak a szívet és szemet fosztjuk is meg örömeitől, nem akkor eszmélünk-e igazán arra, hogy mily szegényesek a mi értelmünk kincsei az előbbiekéhez viszonyítva? Egyik japán, szentéletű szerzetesünk egyszer így szólt hozzám:

- Nem megyek a ti átkozott templomaitokba. Mert gyertyafény, gongok, a monoton mormolás üteme megbolondítanak, egész határozottan elveszik az eszemet. És a papok gúnyos szemei, mikor kijönnek és találkozom velük, még szemtelenül azt is mondják: - no, úgy-e te öreg?

S a szépség, a művészet ugyanígy hat. És a báj is, amely a legritkább és legbecsesebb emberi tulajdonságok közé tartozik és főként csak nőkben és gyermekekben lelhető fel, - mindezt a természet a külszínre helyezte, tehát hatékonysága sokkal gyorsabb és főként közvetlenebb, mint a gondolaté, amely mélyebb helyen tanyázik és mégiscsak nehezebben mutatja meg magát. Ugyanez a szerzetes különben egy más alkalommal ezt is mondta nekem:

- Mikor Ceylonban és egyebütt jártam, az ottani himnuszoktól és szobroktól is majd megbolondultam. Mert meg kell vallani: csodálatosak, istenien szépek, - a Yokszik, Gandharvák, Apszarák, - néha még sírtam is, annyira megrendültem tőlük, holott semmit sem hiszek bennük.

- A gondolat részben hatalmassá nő meg általuk, egész az égig emelkedik, - folytatta ez a szerzetes, - másrészt, - mondotta, - éppen ellenkezőleg, szépségükkel elterelnek a gondolattól. Az ember tehát feltekint rájuk és azt gondolja: - oh ez a karcsúság! megőrülök tőle. S az örökkévalóság tisztaságáról menten meg is feledkezik.

Ezt mondotta a szerzetes. S mármost mindenekelőtt igaz-e az, hogy semmit se hisz bennük? Mint újabb kutatásaink során kiderült, az örült értelmessége se hisz abban, hogy ő a Buddha, vagy ő az istenség, ami abból is megállapítható, hogy mihelyt ápolója, vagy orvosa istenként akarja tisztelni, és, mondjuk, letérdel eléje, ezt gyanakodva, hitetlenül, sőt ingerülten fogadja. Vagyis nem hiszi el, hogy más azt elhihetné, amit ő el akar hitetni vele.

Viszont lelkének egy másik része mégis afelé hajtja, hogy igenis elhiggye és másokkal is elhitesse azt, amit, úgy látszik, saját értelme is elvet. Lelkének egyik része tehát hisz, a másik nem hisz, vagyis elképzeli, hogy értelme egy nap így szólhatna ahhoz a bizonyos másik részhez: - ne légy már akkora szamárr! vagy tetteted magadat? - Mert bizony, hogy egy részben igenis tettei magát. De a gyermek is, akinek képzelő ereje tudvalevőleg a költőkén is tútesz, rablót játszik s ez a szerep lelkének egy részét annyira magával ragadja, hogy mámoros tőle s mintha álomból ébresztenék, úgy hat rá, amikor az anyja szólítja. Ő is tudja, hogy csak játszik, de lelkének egyik része mégis elhiszi azt, amit játszik. De a lélek effajta kettősségének még meggyőzőbb megnyilatkozásáról is szólhatok. Én tudhatom azt, hogy a paraszt megmenekült a tigristől és mégis, ha e nagy veszélyeiről szóló elbeszélését hallgatom, csupa izgalom lehetek, még mindig félttem azt, akiről tudom, hogy megmenekült. Hasonlóképpen: ha én egy hősi történetet tízedszer olvasok, akkor is félttem a hőst veszélyeitől, holott kalandjainak szerencsés kimeneteléről régen értesülve vagyok. Ezek szerint, úgy látszik, kétféle figyelem munkál az emberben: az egyik olyannyira naiv, hogy újra meg újra elhiszi azt, amit az értelem figyelme már régen nem hisz el. Ugyanígy vagyok a mesékkel, de még a gyermek is így van vele: ha értelmünk nem is hiszi el, hogy a hős egy kezével valamely fát gyökerestől kitép az erdőn, másik figyelmünk e lehetetlenségen gond nélkül túteszi magát s érdeklődve kíséri útjain a hős további sorsát.

A művészet ködösíti az értelmet

Az alacsonyabb rendű vegetatív örömök nagyobbak az értelem örömeinél

A szépség a felszínen van, tehát hatása gyors

A szépség megnöveli a gondolatot, de komolyságától meg is fosztja

Az örült hisz is, nem is vállalt szerepében

A gyermek hisz is, nem is vállalt szerepében

A mesét naiv figyelmünk hiszi, értelmünk nem

Ez esetben tehát értelmünk nem tudja annyira befolyásolni naivitásunknak vegetatív szisztémánkkal kapcsolatos figyelmét, hogy teljesen megbénítaná. Csakhogy ez nem mindig van így. Ismeretes az a lelki tény, hogy aki az örömet akarja, elveszíti. Mit jelent ez a szó? Hogy értelmünk, tudatunk figyelme nagyon árthat szervezetünk örömeinek, amelyeket a tudat egész más jellegű örömeivel, a jól végzett kötelesség önelégültségével szemben életörömnak akarnánk nevezni. S épp ez a lelki tény okozta e világ annyiféle hedonisztikus irányának bukását. Ha úgy volna, hogy tudatunk akarata örömeink sáfárja is lehetne, akkor például a gazdagok állandóan csupa örömben élhetnének. Az ember örömeinek azonban sokféle előfeltételei is vannak. Így a meglepetés és nélkülözés is az, mert hasonlítsuk csak össze, hogy, teszem fel, a szegény gyermek mennyivel jobban tud örülni a legkisebb ajándéknak is, mint a gazdag gyermek, de továbbá: ami kínálja magát, annak is olyannak kell lennie, hogy megfeleljen vágyainknak s nekünk magunknak is méltóknak kell lennünk élményeinkhez, ami azt jelenti, hogy például nagyon éhes embernek hiába adok csemegét, vagy sokféleképp ízesített remek ételt, mert úgy nyeli azt, mint a birka-faggyút, a mohóság ugyanis nem ér rá ízekkel bibelődni. De a pásztoróra örömei is hiába várnak valakire, akit szerencsétlenség ért, vagy, teszem azt, fáj a foga. Ezenfelül pedig és legfőképpen: ne én akarjam az örömet, hanem rá kell bíznom szervezetemre, az majd értesít róla, hogy örül-e? Ha minden erőmmel halmozni akarom a gyönyört, mint a hedonisták, vagyis kéjelgők, akkor máris

csődöt mondok vele. Innen a mindenáron vigadni akaróknak gyakran oly sanyarú állapota, amelyet aztán csakis a szesz, vagy egyéb tudatot elhomályosító mérgek képesek enyhíteni. S innen az előkelő osztályokban oly gondosan előkészített nászéjszakák annyiféle nyomora, – úgy látszik tehát, hogy a lélek csak a tudat figyelmének szórakozott állapotában képes igazán az öröm felvételére, amely állapotot laza magatartásnak is nevezhetnők. A tudat figyelmének összpontosítása különben is sokkal jobban fáraszt, mint a vegetatív figyelemé. A gyermek egész nap játszhat, közben zajonghat, szaladgálhat, fák tetejére mászhat és esetleg még este is alig lehet őt lecsendesíteni, de ha azzal bízzák meg, hogy beteg anyját szolgálja, félóra múlva holtfáradt. Vagyis a tudat olyan figyelme, amelyet a vegetatív szisztéma nem szívesen vállal, az ember lelkét sokkal hamarabb kimeríti, mint, mondjuk úgy: az ösztönös figyelem. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy mihelyt valakinek módja van rá, hogy szórakozottan végezzen valamely munkát, esetleg észre se veszi, hogy a végére járt, viszont, ha másnap kötelességként figyelme és beosztja ugyanezt a munkáját, nyugósen végzi és hamar kimerül tőle.

De a tudat figyelme és akarata még erőteljesebb akadályozója is lehet oly munkáknak, amelyek kivitele sokkal inkább igényli a vegetatív szisztéma segítségét, mint a tudatét. Ilyenek az összes dallami, lendületes, vagyis ritmikus, továbbá látomásos művészi munkák, amilyenek például a költőiek, – egyszóval, aki körülményt akar írni, vagy minden erővel énekelni akar, az rosszabbul sáfarkodik, mint aki e munkák nagy részét szervezetének vegetatív akaratára bízza, mert minden tapasztalat odamutat, hogy az egész szervezet mindig sokkal többet tud létrehozni, mint amit valaki tudatos elhatározással végbeviselni akart.

Ekörül még csak annyi a mondanivalóm, hogy az emberek nagy része, úgy látszik, összetéveszti e kétféle akaratot s így jön létre a kötelességek élete. Mikor az észak-amerikai buddhista missziónál voltam látogatóban, akkor tapasztaltam ezt leginkább. Ott egyik pap-társam így szólt hozzám:

- Nézze meg őket, az itteni embereket, akik kötelességszerűen és sürgősen ebédelnek, vagyis nem engedik magukban kiteljesedni a vágyak és kielégülések természetes hullámain, ennél fogva nagyon sok itt a gyomorbajos. De beosztott, sürgős, tudatosan számon tartott és tudatosan megfigyelt kötelességként élnek egyebekben is úgyszólván mindazt, amire nem volna szabad tudatosan figyelniök, ennél fogva öröm helyett sok minden teherként nehezedik rájuk, vagyis kötelességgé válik, aminek örömmel kéne lennie. Márpedig az örömmel sincsen nagyobb gyilkosa, mint a tudatosság türelmetlen sietsége és a magunkkal való elégedetlenség. Mindebből pedig az következik, hogy ebben a világban itt úgyszólván mindenki az életöröme sérültje lesz előbb, vagy utóbb, még akkor is, ha netán elégedett volna önmagával s már csak azért is, mert összetéveszti a jól végzett munka önelégültségét az életörömmel. Nagyon örül a pénznek, amelyet aznap szerzett és nem akar tudomást venni róla, hogy agyon van hajszolva, zaklatva és voltaképp rosszul érzi magát. Erre fele nagyon gyakori a szívbaj is.

Ilyesmit mondott nekem ez a pap. S hogy mennyire egyetértek vele, nyilván nem is kell magyaráznom. Eléggé hangsúlyoztam már, hogy a tudat figyelme más természetű, mint a vegetatív szisztémáé, de nemcsak a minősége más, hanem a hatása is. Az az öröm, amelyet az önelégültség okoz, csak ritkán azonosítható azzal, amit életörömmel szeretnék nevezni s rendszeren csak a tehetség munkái közben szokott e kettő egymással párosulni,

viszont a gépies munkát végző és az életöröm hiánya miatt szenvedő embernek is kétségtelenül része lehet önelégültségben.

De megint hajnalodik, előadásomat tehát holnap kell folytatnom, – jelentette ki a fiatal, sárga pap. – Tegyük hát mi is úgy, – mondtam én is a kollégium hallgatóinak.

Aki az örömet akarja, elveszíti
Az életöröm és önelégültség közti különbség
A szegény gyermek nagyobb öröme
Az éhező nem eléggé élvezi a csemegéket
A nászéjszakák csődje
Laza magatartás
Az ösztön figyelme nem fáraszt
Művészi munkák tudatos akarása
A vágyak és kielégülések hullámai
Türelmetlenség és magunkkal való elégedetlenségünk az életöröm gyilkosai

Az életöröm sérültjei

Akik összetévesztik az önelégültséget az életörömmel

A tehetség munkája életörömmel is jár

Többek közt azt próbáltam bizonyítani eddig, – folytatta másnap a fiatal pap, – hogy a két szisztémának: az értelemnek egyféle és a vegetatív rendszernek sokféle hatalmai többé-kevésbé természet0szerűen is befolyásolják egymást. Másrészt felmerül az a kérdés, hogy mily mértékű lehet ez a befolyásolás? Mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy néha egész rendkívüli lehet.

Erről is mondtam már néhány szót. Már elmondtam, amit mindnyájan tudunk, hogy aszkétáink e tekintetben

mire képesek, hogy a hegyek legegyszerűbb kínai bonca, vagy hindu sadhu is este azzal fekszik le, hogy most már nem akar tovább élni, másnap tehát dobják őt a farkasoknak és íme tényleg megállítja szívét és meghal. Tudjuk továbbá, tanúi vagyunk, hogy mint gerjesztenek a hegyek más aszkétái pszichikus hőséget, képzeletbeli tüzeket maguk körül s hogy mint izzadnak meg tőle, mikor kiülnek a hegyek rettenetes hidegére meztelenül. A futókról már nem is szólok s azok sokféle és ellenőrzött csodáiról, de vegyük csak azt, hogy mily mértékben képesek megszüntetni magukban többnapos gyors futásuk fáradtságát. De vegyük talán e lelki gyakorlatok legjobban bizonyító jelenségét is, a téli álmodást. Bármelyik középrendű aszkétánk meg tudja csinálni, hogy szervezetére ható elhatározással lecsökkenti szívverését és anyagcseréjét a minimumra éppen úgy, mint a hegyi medvék és egyéb állatok.

S mit bizonyítanak mindezek a tények? Hogy amennyire a vegetatív szisztéma tud hatni az értelemre, tudatra, mert hisz tudjuk, képes azt egészen elhomályosítani, legalább annyira tud hatni a tudat is a vegetatív szisztémára. A modern orvostudomány például babonás hitnek bélyegzi a viselő asszonyok rácsudálkozásának lelki jelenségét. Pedig tudtommal a világ legtöbb népénél tartja magát ez a hit, de hányszor tapasztaltunk itt mi magunk is olyat, hogy például a rémületet, vagy iszonyatot keltő látvány bizony valóban hatással tud lenni a méhmagzat alakulására, jobban mondva, hogy a méhmagzat igenis a rémületet, vagy más erős lelki hatást okozó dolog alakja szerint át is idomul. Még a zsidók bibliájában is van erre némi utalás abban a jelenetben, mikor az egyik ősapa vesszőket fektet a párzó juhok szeme elé, avégből, hogy az ivadékok tarkák legyenek. És az elbeszélés szerint ez a kísérlete be is vált, ami azt jelentené, hogy e látvánnyal már a fogamzáskor

sikerült neki az ivadékok mivoltát befolyásolnia. Mármost, ha mi ezt a történetet a mesék világába utaljuk is, annyi kiderül belőle, hogy a külvilágból észrevétel útján tudatba jutott tapasztalatoknak a szervezetre tett hatásáról már a régi világnak is voltak sejtelméi.

Persze, mi nem vehetjük számba, hogy az állatok tudati világa milyen, - beszéljünk itt csupán a tudatról és nem értelemről, bár hiszen az értelemnek számos tanújelét adják az állatok is, - állapítsunk meg itt csak annyit, hogy szemeivel, füleivel, szóval érzékszervei útján tapasztalatokra képes, s minthogy ez tudati működés nélkül nem képzelhető el, tehát bizvást feltételezhetjük, hogy például a hegyi medvék és egyéb állatok téli álmát nemcsak a tudat által fel nem dolgozott ingerek, hanem a tudat által felvett tapasztalatok is irányítják. És ezt véleményem szerint annál inkább tehetjük, mert hiszen a téli álmok például nem is mindig ugyanabban az időben következnek be, - ha tartósnak mutatkozik a jó idő, az állat tovább vesztegel a szabadban, tehát a tudat tapasztalatai ebben is szemlátomást közrehatnak, másrészt nem is a szervezet hiányai okozzák téli fészkébe való visszavonulását, mert hisz rendszeren túltáplálva vonul vissza, hanem nyilván a hideg okozza ezt, s e tudomásvétel alapján kezdenek aztán életfunkciói csökkenni. De ha mindez nem is egészen így menne végbe, akkor is feltételezhető, hogy a tudatnak némi dolga mégiscsak van ebben. Ha pedig mindaz csakugyan helytálló, amit e tárgyban tudósaink megállapítottak, akkor nem feltételezhető-e, hogy a feltett kérdésekre is hasonlóképpen lehet válaszolni? Ha elképzeljük azt a rémületet, amelyet az őskor anyafókája érzett, mikor még színes irhájú kölkét visszatértekor sehol se találta, sőt, mikor esetleg még vérnyomokat is látott a hóban, vagy kölke tetemének maradványait is, - nem könnyen

elképzelhető-e, hogy ez a tapasztalat egész szervezetére hatott, tehát azokra az erőkre is, amelyek benne ivadékait formálják? S ehhez hozzá kell még képzelni persze az anyaméh évmilliók fokról-fokra való kísérleteit, amíg a rémületek hatása alatt eljutott a fehér színig - s ugyanez érvényes a szirten fészkelő tengeri madaraknak körte alakú tojásait illetően is. Mikor e madarak a szirtekre kerültek, gömbölyű tojásaik nyilván legurultak s ez a tragikum épp oly megrázó hatással lehetett e madarak lelkére, mint a fókákra fiaik pusztulása. Persze az emberélet időtartama nem elégséges e jelenségek megfigyelésére, csakis következtetések útján tudjuk e fejlődést nyomon követni, így is azonban, tudósaink véleménye szerint több megérthető és elfogadható eredményhez juthatunk, mint ha e dologban apró istenségek közrehatását tételezzük fel. Mert véleményünk szerint ez csak elnevezés kérdése: amit nehezen értek meg, ahhoz rögtön előráncigálom a gondviselő istenséget s ahelyett, hogy azt mondanám: - nem tudom, vagy nem eléggé tudom, - azt mondom, hogy istenség. Nem célravezetőbb-e és nem több tudás reményével kecsegtet-e akkor a léleknek már megismert hatalmait hívni segítségül e kérdések megoldására s az istenséget esetleg csak legvégső rejtélynek, vagy oknak tekinteni. Bár maga a Buddha még ezt se tette. S a mi véleményünk az, hogy ami megismerhető, az megismerendő. S ugyanezt az elvet kell alkalmazni a madaraknak ragadozóikhoz való hasonulása kérdésében is. A madár tollának növése, változása a szükségesség, vagyis külső behatások és ingerek alapján belső erők műve. S mármint feltételezhető ugyan, hogy a madár epidermiszének is van valamelyes látása, de nem vitatható, hogy a szeme még jobban lát. S amit lát, az tudatával közvetítettik és így tovább. S a mérges kígyókról nyilván hasonlóképpen fogunk gondolkozni, különösen, ha szervezeteik különböző kísérleteit vesszük figyelembe.

Mert nem mind tökéletesek, vannak e téren a természetnek alacsony fokon levő kísérletei is. Egyes kígyók mérge például még nem olyan végzetesen hatékony, mint másoké, vannak továbbá a fejlődésnek még alacsonyabb fokán álló olyan kígyók is, amelyeknek nincs fecskendő-szerkezetük, csak fogaik közt levő csatornácskáik s e fajták között olyanok is vannak, amelyeknek mérgező csatornái túlságosan mélyen fekszenek szájüregük belsejében, ennél fogva marásuk egyelőre hatástalan, - nem előttünk áll-e a jelenkor e látványában az elmúlt évmilliók kísérleteinek sorozata? És ki kísérletezi ki mindezt? a bennük levő fenntartó és védő istenség-e? amelynek, ha volna ilyen, sokkal egyszerűbb volna mindjárt tökéleteset alkotnia, - nem helyénvalóbb-e tehát arra gondolnunk, hogy a tapasztalat próbálkozik ily módokon s egyre jobban tökéletesítve kísérleteit, az a tapasztalat, amelyet a kígyó tudata útján szerez s aztán átad szervezetének?

Egyes aszkéták miképp befolyásolják szervezetüket

A tudat akaratának hatása a szervezetre

Rácsudálkozás

A tapasztalatok behatása az állatok téli álmára

Évmilliók tapasztalatok hatása az anyaméhre

Amit nem tudunk, ahhoz az istenség feltételezett akaratát hívjuk segítségül

De hogy a különböző, bennünk munkálkodó hatalmak egyéb megegyezésének példáját mutassam, hadd mondok még el a következőket is:

Ugyanaz az ifjú bölcselő, akiről már szólottam volt, egyszer ezzel a kérdéssel fordult mindnyájunk mesteréhez:

- Világosíts fel oh guru, - azt mondja, - hogy mit tartasz az emberi lény legfontosabb tulajdonságának

fennmaradása szempontjából? - Amire a guru így válaszolt:

- Az a kérdés, hogy az élet, vagy a karakter fennmaradásáról van-e szó? Mert életben maradásához alkalmazkodási képesség kell, a karakter fennmaradásához pedig ellenállás.

- Nem magyaráznád meg részletesebben, hogy mit értesz ezen? - kérdezte a tanítvány.

- Szívesen! - felelte a guru, aki éppen napi mély meditációjából ocsúdott fel és éppen jókedve is volt.

- Hallgass tehát reám oh fiam, - azt mondja neki. - Mi akkor még, mint idegenek, Kínában laktunk és ezért sokat szenvedtünk. Ám ez mellékes. E percben a fődolog éppen az, hogy unokaöcsémet is anyám nevelte s minthogy az nem akart még írtnak se kitanulni, beadta az üstkovácsokhoz tanulónak.

Egy hét után hazajött a fiú s alig hogy belépett, anyám, aki kíméletlen természet volt, így kiáltott reá:

- Egy hét óta vagy csak üstkovács és máris úgy lépsz be az ajtón, mint az üstkovácsok? Ódalogva, mintha nehéz kalapácsot lógatnál? Nem érsz te semmit, te fiú!

Ezt mondta rögtön és majdnem igaza volt. Ő kíméletlen természet volt, unokaöcsémet viszont nem lehetett erős karakternek tartanom még nekem sem, aki pedig fiatalember voltam még akkor. Ez ebből az ódalgásából is kiderült még számomra is és hogy miért? Mert ami, vagy aki ilyen gyors alkalmazkodásra és átidomulásra képes, aki rögtön felveszi környezete módját, annak nem lehet erős karaktere, - gondoltam én magam is. És ezt gondolom ma is. Mert az egyéniség fennmaradása azon személy jellegének fennmaradásától függ, - ezt talán mondani se kell. S ami ilyen gyorsan felveszi környezetét, annak egyéni jellege megszűnik. A lény fennmarad, de

egyénisége pusztul, ezt se kell sokat magyarázni. S unokaöcsém egy hét után már úgy is beszélt, mint az üstkovácsok, az ü-hangot például ui-nak ejtette, amire anyám megint csak bólogatott.

- Szóval ellent kell állni a környezetnek? - kérdezte a tanítvány.

- Mondtam már. Ha semmiképp sem alkalmazkodik környezetedhez, akkor az kivet magából és el kell pusztulnod, - felelte a guru.

- Akkor hát mit tanácsolsz az emberi lénynek? - tudakolta a fiatalember. - Ha egyszer úgy van a dolog, hogy jól és hamar alkalmazkodik is halált hoz, a karakter halálát és végleg ellenállni szintén? Mert hiszen, ha az egyén meghal, akkor a karaktere is meghal.

- Minden élőlény, a legkisebb parány és a legkisebb nép is meg akarja tartani karakterét, - felelte a mester. - Az emberekben, népekben nyilván főként lelki hatalmak akarják ezt így, de hogy az állatoknak és még a parányoknak szervezetében is mi munkálkodik ilyen irányban, hogy ezt a szervezet emlékezésének, vagy tehetetlenségi nyomatékának kell-e tartani, azt mi nem tudjuk. Annyi kétségtelennek látszik, hogy a változásokkal szemben való ilyen ellenállás az állati, sőt növényi szervezetekben is kisebb-nagyobb mértékben fennáll s hogy ez viszont merő ellentétben van más hatalmakkal, amelyek, úgy látszik, emlékezés nélküliek, időtlenek s az öröm és boldogulás felé terelik az élőlényt. S a külvilágban szerzett tapasztalatok is nyilván közrehatnak itt: a változás szükségességéről küldenek értesítést a szervezetnek. S amely szervezet karaktere oly erős, hogy semmit sem engedelmeskedik ez utóbbi parancsnak, az elpusztul. Az idők végtelenében sok minden elpusztult így, tudjuk, s ami megmaradt, az többé-kevésbé mégiscsak alkalmazkodott

környezetéhez, vagyis a benne levő hatalmak mégiscsak megegyeztek egymással.

- De még mindig nem mondtad meg oh guru, hogy az embernek e tekintetben mit tanácsolsz? - kérdezte nyugtalanul a tanítvány.

- Nem tudom, mit tanácsoljak, - felelte a mester. - Önmagában, egymás nélkül egyik sem ér semmit. Állandóan, mindenhez alkalmazkodni, aljassághoz vezet, tudjuk, és meg is vetjük az ilyen embert. Viszont mindennek, mindig ellenszegülni? Az alkalmazkodás teljes hiánya élettelen szkematizmust eredményez, Ezenfelül, mint már mondtam volt, végül elpusztítja emberét. Dél-Kínában volt egy földbirtokos, aki faekével szántotta rizsföldeit, s ezért szomszédai kinevették. - Ha apámnak és nagyapámnak jó volt, akkor nekem is jó lesz, - mondogatta. Továbbá, verte a feleségét ugyancsak a nagyapjára hivatkozva. No de a munkásait is, régi szokás szerint - épp ezért, végül is agyonverték az országúton. Szóval, nem tudom, mit tanácsoljak, édes fiam. Mindkettő egymás mellett szükséges ahhoz, hogy ember lehessen az ember. Persze attól is függ a dolog, hogy valaki mit szeret jobban, a karakterét-e, vagy az életét? Ha mind a kettőt egyformán szereti, akkor tanítsa magát talán mimikrire, vagyis látszatra alkalmazkodjon, amellettt maradjon meg annak, aki. - - Ennyi volt a guru felelete.

A karakter fennmaradásának lelki feltételei

Túl gyors alkalmazkodás a karakter halála

Alkalmazkodás az életet menti, de a karaktert nem

Ami él, meg akarja tartani karakterét

S e szavakkal véget is ért a sárga sipkás fiatal pap előadása, s utána nagy vita következett, amely további három napig tartott, s amelyen már a guruk is részt vettek. Ezzel azonban már nem akarlak benneteket fárasztani,

nemes Fenség és ti, türelmes gyülekezet, különben sem szándékozunk itt most azt kutatni, hogy melyik csoportnak volt igaza. Engem, Hamujánt, ebben az egész vitában a sárga pap előadásának az a része érdekelt és foglalkoztatott leginkább, amely az emberi lélek független hatalmairól, azok viaskodásáról, és egymásra való hatásáról szól. És annál is inkább érdekel most e megismerés és felfogás, mert annak alapján, úgy látom, behatóbban tudok foglalkozni az elem terjesztett kérdésekkel is. Az a mély belátás, amely a sárga pap előadásában megnyilatkozott, nagyon megkönnyíti nékem a feleletet. Kezdjünk hát hozzá.

Jusszuf ibn Lokmán ulemma kérdése az volt, vajon nem ostobaság-e affélet gondolni, mondani, sőt ábrázolni, hogy Mohammedünk a hetedik paradicsomban olyan lovon nyargal, amelynek női feje van? Amire én azt feleltem néki, hogy az nem ostobaság, hanem költészet. – Hát lehet valami költészet, amit ostobaságnak ítélek? – kérdezte Jusszuf ulemma. – Lehet, – feleltem én, s e véleményem megindoklását mára ígértem. Halljad tehát Jusszuf ulemma.

Hogy mi minden az, amit naivitásnak kell neveznünk, nem tudjuk megmondani, csak egyes megnyilvánulásait ismerjük, így hiszékenységét. Mert, hogy a naivitás hiszékeny, az kétségtelennek látszik, gyanakvó embert, vagy állatot nem fogunk naivnak nevezni, így ez utóbbiak közül sem a hiénát, sem a rókát, már az oroszánt sokkal inkább. Úgy tetszik továbbá, hogy ez a hiszékenység az önzésé, mert hiszen csak az önzést kecsegtető és nem azt támadó jelenségek iránt fogékony s azoknak ad szívesen hitelt. Márpedig az önzés, mint az már az eddigiekből is kiderül, legfőképpen a vegetatív szisztéma megnyilvánulása. Tudjuk továbbá, hogy a vegetatív szisztémának legtöbbször mások az igényei, mint az

értelemnek, - hiszékenységük gyakran ellentétes természetéről már volt itt szó. Ha a tudat például nem hisz, vagy nem is reménykedik az isteni gondviselésben, az önzés alig tud meglenni enélkül. De nem csak ennyiből áll köztük a különbség, mert mások és más természetűek az örömeik is. Az aszkéta szervezetének esetleg nagyon jól esne egy kis piláf, értelmének viszont az, ha meg tudja magát tartóztatni tőle. A vegetatíva s itt úgy is mondhatnók, a naivitásunk esetleg nagyon élvez holmi kurjongatást, hókusz-pókuszt, mámoros hepciáskodást, vitézkedést, gyerekes handa-bandát, amelyet az értelem szégyellnivaló ostobaságnak ítél. Állandóan értelmük intelmeire hallgató higgadt szellemek, életörömük rovására nem is mívelnek ilyet soha, - ezek mindenkor okosak, ennél fogva kellőképpen sívár életűek is. Igaz viszont, hogy az értelemnek külön öröme például a komikum, amelynek a vegetatív- rendszerre van ugyan hatása, de amelyhez az soha se juthatna el az értelem ítélkezése nélkül. Mit mondjak még? Az értelem az érzéki életet, a testi egyesülést esetleg gépies, nevetséges dolognak ítéli, szégyellnivalónak, amelyet az értelmes lény megalázónak is érez s ugyane dolog a vegetatív szisztémának életszükséglete, egyike legfőbb örömeinek. Az értelem tehát kénytelen elismerni, hogy ez minden szerelmi kapcsolat végcélja, de kénytelen tiltakozni az ellen, hogy a szerelem legfőbb tartalmának tekinttessék, ugyanez az ellentét jellemzi a művészet által nyert örömeinket is. A művészet, amint hogy a szépség általában is, mindenek előtt a vegetatív szisztémához, vagyis naivitásunkhoz szól, - mert hisz mi öröme lehetne az értelemnek például egy dallamban, vagy egy szobor hajlataiban? Mi öröme lehet valamely bőlevű ürühúsnak, mondjuk, szich-kebabnak leírásában? Holott az emberben élő naivitás mindebben nagy örömét lelheti. Hasonlóképpen: az ezeregyéjszaka roch-madaráról, vagy a

kínaiak róka-asszonykájairól szóló történetekben is gyönyörködni képes, holott ha ezeket egy gondolatot túlságosan kedvelő filozófusnak olvassa fel valaki, az esetleg így szól: - ugyan hagyj engem, mi közöm ezekhez az ostoba gyerekmesékhez? - Az ilyen ember tehát nem jól tűri lelkének kettősségét. Európában például az úgynevezett romantikus irodalom volt az, amely szinte megkövetelte ezt a kettősséget, a léleknek csak a fele hitte el bonyodalmaikat, eseményeit, a másik fele, ha szóhoz jutott volna, azt mondta volna rá: - amit itt olvasok, az lehetséges ugyan, de nem valószínű. - Továbbá: - amit itt olvasok, az mind naiv lelkeknek való csemege, például, hogy az egyik ember csupa jóság, a másik merőben gonosz s hogy végül is a jóság elveszi jutalmát s a gonoszság megbűnhődik, - holott ugyanekkor az az eredendő naivitás, amely oly sok embert sírjáig kísér el, - mert, hogy a jók boldoguljanak s a rosszak bűnhődjenek, ettől a kívánságunktól mind a sírunkig se tudunk szabadulni, - ez a naivitásunk az ily egyszerű és logikus megoldásokat mindenekfölött kedveli s ezen semmiféle ellenkező élettapasztalat változtatni nem tud, - ez a naivitásunk tehát ezernyi örömét lelheti az ilyen művekben, ugyanúgy, mint ahogy a gyermek az önző képzeletét kecségtető mese édességében. Az európai művészet mégis eltért ettől az iránytól, vagyis az elmúlt évszázadban olyan művészetet produkált, amely reális művészetnek neveztetik s amely, minthogy valóság szerető, tehát a lélek egységét szolgálja sokkal inkább, mint a vegetatív önzés kívánságait, ami annyit jelent, hogy az emberi értelem, tehát ez esetben az élettapasztalatok nincsenek benne ellentétben azzal, amit e művészet a vegetatív szisztéma számára kínál. Más szóval: a reális művészetekben is az ábrázolás szépsége boldogítja a vegetatív szisztémát, csak épp, hogy ez az ábrázolat nincsen ellentétben a tapasztalatokkal, mint

ahogy a mesékben és a romantikus művekben lenni szokott.

Ugyanez érvényes a képzőművészet világában is. Vagyis a reális irányhoz tartozó művész, amennyiben egyáltalán hajlandó volna Mohammedünket a hetedik paradicsomban ábrázolni, nyilván óvakodna attól, hogy nőfejű lovon ábrázolja, mert ez számára nonszensz, vagy mondjuk úgy, hogy ezzel a művész gondolatai aligha érthetnének egyet, a mi régi művészetünk azonban a mese édességét mindig jobban szerette a valóságnál s az élettapasztalatok által terhelt értelemnél. A reális művészek ugyanis ugyanúgy jártak el, mint Jusszuf ulemma: megszüntették az édes mesét, megfosztották az emberi szívet a mese édességétől, mert valóságyszeretetüket többre becsülték annál. Ennyi a válaszom Jusszuf ulemmának.

Még néhány kérdésre az itt elhangzottak alapján most már elég könnyű lesz felelnem. A jelenlevők egyike, aki nevét nem akarta elárulni, azt panaszolja, hogy aszketikus életre szánta el magát, de nem bírta végbevinni, – ahogy azt mondani szokás: elbukott s ezért gyűlölködve tekinti önmagát, vagyis legnagyobb ellenségének saját magát nevezi. Hogy lehet meg egy emberben ő maga és az ellensége is? – kérdezi tőlem.

Nyilvánvalóan úgy, – felelem néki, – hogy a vegetatív szisztéma mindenképpen, démoni erővel szaporaságot követel s az értelem ezt esetleg különböző okokból letiltja. Ellentét áll tehát elő a lélekben, súlyos, létet-megrázó küzdelem, amely bizony leggyakrabban a vegetatív szisztéma győzelmével végződik. Ha az ilyen lélek mégis valamelyes egyensúlyi állapotra vágyik, akkor végül bele kell törődnie abba, hogy ő milyen, egyszóval mégiscsak meg kell békülnie önmagával.

A naivitás igényei és örömei mások, mint az érteleméi

A komikum az értelem ítélkezéséből származik

Az egyesülés az értelem számára gyötrelme s a vegetatívának legfőbb öröme

A vegetatíva többi örömei, amelyeket az értelem elvetne

A romantika örömei s az ellene szóló kifogások

A logikus erkölcsi princípiumok okozta naiv öröm

A lélek egységét szolgálja a reális művészet

A reális művészetek megszüntették a mesét

Beletörődnünk abba, hogy milyenek vagyunk

Hasonlóképpen egyszerű választ tudok most már adni arra a kérdésre is, hogy vajon akarhat-e egy asszony önzése hol ezt, hol azt, vagyis kétfélet, egymásnak ellentétes dolgokat? Hogy egyrészt gyermeket akarjon forró vágyakozással, másrészt ugyanez az önzése kényelemszeretetéből kifolyólag iszonyodjon attól a gondtól és megpróbáltatástól, amelyet számára az anyaság okoz. A gyermek utáni vágy az intakt, befolyásolatlan vegetatív hatalom monumentálisnak nevezhető parancsa, – a gyermektől való félelem ugyanennek az önzésnek tapasztalatok által, vagyis az értelem által befolyásolt állapotát mutatja. Egyszerű dolog ez. Olyan, mint mikor a tigris reszket a vágytól, hogy ráugorjon a kitett prédára, de észbe kap, kiigazítja magát és izgalmát, türelmetlenségét elfojtva, nyugalmat kényszerít magára és lassan körüljárja előbb a terepet, hogy nem fenyegeti-e veszély? Olyan dolog ez, mint mikor a gyerektől megkérdezik: – akarsz finom, édes kunafát? – ő kap utána, de aztán eszébe jut, hogy a múltkor nagyon megfájdult tőle a hasa és nemet int. Egyébként egy nemrégiben elfogott orosz lányt is láttam egyszer, amint beeresztették elég tágas ketrecébe. A vegetatív parancs rohanásra, menekülésre

készítette, a rácsok látványa folytán szerzett tapasztalat viszont visszatartotta, ennél fogva szaladt is meg nem is, azaz a visszarántó erő is meglátszott szaladásán.

Legnehezebb számomra a negyedik feltett kérdésre válaszolnom. A lélek megnyilvánulásának megmerevedett formáiról van itt szó. Egy fiatalasszony, aki szintén nem nevezte meg magát, néhány hónappal esküvője után összekülönbözött férjével, az karján megütötte s azóta, mint két földbe vert cölöp képtelenek egymáshoz közeledni, pedig szeretik egymást. Hogy mi ennek a lelki oka és hogy lehetne ezen segíteni? – így hangzott a feltett kérdés.

Kétségtelennek látszik, hogy ezt az állapotot a lélek görcsének kell tartani s ezt a feltevést az a tapasztalat is alátámasztja, hogy hiszen a természet sokféle görcsöt produkál az emberi és állati testekben, sőt a növényiekben is valószínűleg, – a növényi testek, fák görcsös alakulatai legalább is ezt mutatják. A görcs valamely az élők világában mindenütt felmerülő jelenségnek látszik, nincs tehát mit csodálkozni azon, ha egyesek velem együtt e jelenséget a lélekben is többféle formában megmutatkoznak vélik.

Egyes kertészek azt állítják, hogy vannak olyan kényes növényeik is, amelyeknek levelei, szárai elszáradnak, ha kézzel érintik azokat, de ha pálcával érnek hozzájuk, akkor nincsen baj. Feltehető, hogy ez fizikai hatásra jön létre, de az sincs kizárva, hogy lelki görcs okozza. Egy derék kocsis elmesélte nekem egyszer, hogy az ő jó kis lova is olyan, hogy néha elfelejti, miképp kell húzni. Nekiiramodik, de hiába, mielőtt a kocsi meglendülne, megáll és a fejét rázza. Szemlátomást elfelejtette, hogy mit kell csinálnia. Más kocsisok ilyenkor kegyetlenül verik lovukat, mire az állat ficánkolni kezd, sőt ki is rúg, a legszelídebb is, de ő nem így tesz. Simogatja, édesgeti, zablájánál fogva vezetni

próbálja, de persze jó ideig hiába, a kis állat nekirugaszkodik és újra megáll. No de végre megnyikordul a kerék s akkor már minden rendben van, a lovacska megindul.

De egy alkalommal egy ismerős asszony is azzal jött hozzám, hogy a gyerekével nagy baj van, nem akar többé enni. Ez úgy történt, hogy vendégek jelenlétében összeszidta az asztalnál, erre a gyerek nem nyúlt többé az ételhez, étkezés után valami kuckóba vonult és hiába szölongáltak, nem akart onnan előjönni. Erre újra összeszidták és ételt tettek eléje, de a gyermek szemlátomást iszonyodott tőle. Másnap már megijedtek, mert a kislány még mindig vonakodott ételt elfogadni, erre kérlelni kezdték, bocsánatot kértek tőle, simogatták s a gyermek most már hajlandó lett volna enni, de nem bírta. Még mosolygott is, de mikor meglátta az ételt, megrázta az undor, hányás környékezte. Elmentem hozzájuk s ugyanúgy bántam vele mint ama jó kocsis a lovával. Nehezen ment, de a görcs végül mégiscsak engedett.

Egy apa is jött hozzám azzal, hogy a lánya megesett. Ő elzavarta, de aztán nagyon megsajnálta, utána ment, hogy kiengesztelje, de mikor meglátta, mégis megfagyott benne valami és képtelen volt szólni hozzá, akárhogy fájts is a szíve érte.

Mindez pedig nyilvánvalóan nem egyéb, mint a megmerevedett lélek görcse s mármint csak az a kérdés, hogy mivel magyarázható?

Mikor e kérdést valaha feltettem európai mesterem, Schöndorff úr előtt is, - ez már Berlinben történt, - ő barátnőjének, dr. A. B. orvosnőnek és filozófusnak egy éppen erre vonatkozó levelét tette elém s én mindjárt le is másoltam. A levél így hangzik:

Kettős tendencia van bennünk, az egyik arra készlet, hogy az idő múlásával állandóan változunk, vagyis hogy átadjuk magunkat a következő pillanatnak, az előző pillanatra való tekintet nélkül. Ezt bomlási tendenciának is lehet nevezni, mert kétségtelen, hogy a kontinuens énézés bomlására vezet, de az öröm princípiumának is nevezhető, vagy állati princípiumnak is, mert az öröm javára a feledés szolgálatában áll. A másik tendencia éppen ellenkezőleg ennek a kontinuens énézésnek fenntartására törekszik, vagyis a múltó idővel szembehelyezkedik. S mármost bármilyen legyen is ez a kontinuens énézés, emlékek nélkül el nem képzelhető, ami egyértelmű azzal, hogy meg akarja őrizni énéünk folytatólagosságát még a rossz emlékek árán is. De hiszen még a hűség is nagy részben nem egyéb. Így szólhatna a lélek: - meg kell, hogy őrizzelek magamnak, hogy rólad ráismerhessek régi önmagamra. Nem maradt meg belőled csak a képed s ennek veled körülbelül csak annyi közössége van, mint az élménynek a művészi motívumhoz, de ez az emlékkép mégis olyan uralkodó bennem, hogy annak, amit énének nevezek, integráns részévé vált s olyan állandóságát hiteti el velem, amely az elmúlással is dacol.

Ezek szerint itt csak az a kérdés, hogy mi bennünk a nagyobb erő? Az öröm princípiuma-e, amely elvetve a fájdalmas emlékeket, az elmúlásnak adja át magát, mintegy azonosítva magát vele, vagy pedig énéünk kontinuitásának görcsös vágya uralkodik-e el rajtunk még a fájdalmas emlékek árán is?

Talán az elmebajokban is érvényesül e kétféle tendencia: az egyiknél az énézés kontinuitásának mechanizmusa hatalmasodik el túlságosan, a másiknál ez a kontinuitás betegesen elégtelenné válik.

A primer önézés és a tudat által befolyásolt önézés

A görcs általános jelensége

Lelki görcsök

A kontinuens én-érzés bomlása

A kontinuitás fenntartása

A hűség, mint a kontinuitás fenntartója

Eddig szól a filozófus orvosnő okfejtése. Mármost, ha a tibeti lélektan szempontjából vizsgáljuk meg e levezetést, akkor a következőket kell megállapítanunk:

A vegetatíva nagy része voltaképpen eredendően időtlen, ami annyit jelent, hogy, ha mi a vegetatív szisztéma e részének korlátlan uralma alatt élnénk, akkor alighanem állandóan a jelen emberei volnánk. Az időt a mi véleményünk szerint tudatunk szervezi meg bennünk s a múltakra való *tudatos* emlékezést is, vagyis énünknek múltunkkal való szoros kapcsolatát. Ebből következik, hogy a vegetatív szisztéma tendenciája ebben is ütközik a tudatával. S ez az ütközés oly heves lehet, hogy a lélek tehetetlenségét idézi elő, holtpontra juttatja. Az apán elhatalmasodnak érzelmei, mikor szerencsétlen lányát meglátja, a tudat mementója viszont megfagyasztja ezeket az érzelmeket. A lélek ilyen állapotában, – amelyet az imént görcsnek neveztünk, – a gépiesség szokta átvenni uralmát, a kimondott végszók szuggesztivitása dönt, vagyis nem a lélek igazi megnyilvánulásai jutnak érvényre ilyenkor. A lélek tehetetlenségében a megadott lendület irányában halad tovább, gépiesen, gondolat, vagy érzés már nem is befolyásolhatja, csak a forma, – s ez a forma konoksággként, vagy eszelős következetességként szokott hatni. A lélek állapotának legjellemzőbb megjelölése ilyenkor az eszméletlenség s már ezért is hasonlít oly nagyon a hipnotikus állapothoz. A lélek ilyenkor irányt változtatni nem tud, ahogy a hipnotikus állapotban sem képes erre.

Persze megjelölhetnénk itt még más lelki tényezőket is, amelyek a görcsöt, vagy holtponthoz segítik létrejönni. A külvilág előtt való látszatunk jelentőségéről kell még itt szólnunk. Mondjunk róla csak annyit, hogy viselkedésünk külön műalkotásnak tekintendő, ami annyit tesz, hogy soha se lehet egészen azonos azzal, amit érzünk, vagy gondolunk, - a műalkotás formája szintén kötelez és szintén hajlamossá tesz a gépiességre. Fiatalkorom idején Franciaországban nagy feltűnést keltett egy halálos kimenetelű párbaj, amelyet gyerekkori barátok vívtak. Szívesen kibékültek volna, mert hiszen szerették egymást, de nem lehetett, a kimondott szó kényszerre kötelezte őket, - a lélek e merev állapotán változtatni, új irányt szabni neki éppen formai okoknál fogva nem lehetett többé. Különböző is régi megállapítás, hogy minden kiszabott irány, amint ahogy minden konvenció is gépiessé és görcsössé válik idővel, tehát a lélek különböző erőinek egymásra való kölcsönhatását lehetetlenné teszi, eredményeképpen pedig olyan lélekállapotot hoz létre, amely szintén az eszméletlenséggel határos, szóval ez is bizvást hasonlítható a hipnotikus hatáshoz. Ugyanez a dr. A. B. még azt is megjegyezte levelének utóiratában, hogy a puritánizmus például odáig jutott el gépiességében, hogy az örömet és szépséget még a fájdalomtól is megtagadta.

Muszáj hipnotikus hatásra gondolnom, valahányszor ezekről a kérdésekről eltűnődöm. Hasonlóképpen: valahányszor hipnotikus hatást látok, a léleknek ilyen, itt jellemzett görcsös, katatóniásnak nevezhető jelenségei merülnek fel bennem. Ez történt velem akkor is, mikor Berlinben egy Winterry nevű hipnotizőr kísérleteinek voltam tanúja. Ő gondolatban megtiltotta, hogy egy csomó ember bizonyos vonalon túljuthasson, aztán felszólította őket, hogy szaladjanak előre. Az emberek a Winterry által elgondolt határnál egytől-egyig felbuktak. S nem hasonló-e

ennek a fiatal házaspárnak dolga is? Rohannának egymás felé, de a lélek egy bizonyos elképzelt vonalnál felborul.

Gyógykezelné e lélekállapotot magam se jól tudom. Némely javasasszonyok a testi görcsökre is, a lelkiekre is bizonyos fürdőket ajánlanak s állítólag eredményeket érnek el vele. Magam én a léleknek irányváltoztatásra való képességét, hajlékonyságát szoktam különböző oldó módszerekkel feltámasztani, tehát az érzést és gondolatot igyekszem fagyott állapotból ismét feléleszteni és egymással újra kapcsolatba hozni, - de megvallom, nem mindig szerencsés eredménnyel. Mások a katasztrófát, a nagy lelki megrázkódtatásokat tartják sikeres gyógyszernek és a következőkre hivatkoznak: - vajon elképzeld-e, hogy valaki továbbra is megmaradjon például a visszautasítás görcsös állapotában, ha szerelmét, teszem fel, életveszélyben látja? Ezek a vajákosok tehát valóságos színelőadásokat rendeznek, rémületeket idéznek elő mesterségesen s azt állítják, hogy nagy sikerrel. Például ágyba fektetik az egyik szeretőt, azt hazudják a másiknak, hogy halálán van s ez a rémület aztán mindent felold.

De még egy kérdésre is kell itt felelnem, amelyet én nemes Fenség tett fel előttem s ez Borzippára vonatkozik. Elmondtam ugyanis neki, hogy valaha megálmodtam Borzippát, az ottani romokat, a tájéket s különösen egy ottani sánc maradt meg ebből az álomból élénken emlékemben. Évek múltán el is vándoroltam aztán a régi Borzippa helyére s itt rögtön felismertem álmom alakzatait. Különösen egy Ibrahim Khalil nevezetű sáncnál fogott el az a borzongató csodálkozás, amely ilyen jelenségeknél a lelki dolgokban járatlan fiatalemberket el szokta fogni. Ma már persze annyi tapasztalat után semmit se csodálkozom az ilyesmin.

A vegetatíva nem vesz tudomást az időről

A tudat szervezi meg bennünk az időt?

A tartalom nélküli forma görcsös uralma

A viselkedés műalkotás

A görcsös lélek elindul, de bizonyos ponton felbukik

A katasztrófa szünteti a görcsöt

Az álom hatalmairól kell tehát még néhány szót szólanom.

Azzal kell kezdenem, hogy nemcsak az hatol belénk, amiről tudomást szerzünk. A szervezeten sok minden halad át, számos, még előttünk ismeretlen sugárzása, emanációja ennek a sugárzó, zsibongó világnak, ennél fogva valószínűnek kell tartanunk, hogy a szervezet sok mindenről tudomást is szerez, amiről tudatunk nem, vagy csak kevéssé, esetleg sejtelmek formájában. Milyen példát hozzak erre? Némelyek oly nagyon fontosnak tartják a legelső benyomást, amelyet emberekről szereznek. És miből szokott állni ez a benyomás? Azt mondják valakire, hogy rokonszenves nekik, vagy ellenszenves. És mit jelent ez a megjelölés? Nyilván azt, hogy az illető ember arcformáján, szemei sugárzásán, mozdulatain és hangján kívül annak még sok más emanációját is felvették, amely nem jutott el tudatukba, csak valamely homályos érzés formájában. S ezek azt állítják, hogy ennek az első benyomásnak lappangó észleletei, amelyek, mondjuk, nagy bizalom, vagy fordítva, gyanakvás formájában szoktak a tudat előtt kifejezésre jutni, utólag, esetleg évek múltán, az illető személynek alapos ismerete után és mások ellentétes véleményei ellenére mégiscsak mindenkor igazolást nyernek, vagyis, az ember kénytelen visszatérni első benyomásaihoz. És mit jelent ez? Hogy már az első pillanatban sokkal többet tudtak meg az illetőről, mint ahogy képzelték. Ám e lappangó észleletek néha, a léleknek némely

ellenőrizetlen, vagy öntudattalanabbnak nevezhető állapotában mégiscsak fel-feltörnek a tudatba, s olykor szinte emlékezésként, – vagyis olyasmi tör fel, amiről nem ők, csak szervezetük vett tudomást. S az álom állapota nagyon alkalmas erre, de a hipnotikus állapot szintén.

Ugyanez a tétel érvényes a nagy távolságokból érkező emanációkra vonatkozólag is. Mert tévedés azt hinni, hogy az ember csak a szemével lát, vagyis, hogy csak megjelölhető érzékszervei útján vehet tudomást valamiről. A távolba-látás ezernyi példáját hozhatnám fel erre vonatkozólag, mert hiszen, ha csak Tibetet említem is, az ottani lélekbúvárok előtt köznapinak nevezhető jelenség az ilyesmi. Kár volna azt hinni, hogy mi a látási körünkön kívül eső messzeségekről semmit se veszünk fel. Ahogy a Fata Morgana távoli képeket közelre vetít, úgy a lélek is néha. Különbözik az anyák nevezetesei erről. Mert hányszor van az, hogy távol élő gyermekeik veszélyeit, betegségeit, válságos pillanatait megélik, hosszú életem során számos ilyen esetet láttam magam is. De számos olyat is tudok, amelyet fel sem említek itt, nehogy túlságosan elvezessen a megadott témák útjáról, illetve, Ezenfelül azért sem említhetem itt ezeket, mert eddigi lélektani kutatásaim még mindig nem elégségesek e jelenségek kielégítő magyarázatára. Csak annyit jegyzek meg erről, hogy e jelenségek a még nem létező, az eljövendő idők meglátásának, azaz a jövővilágának világába tartoznak s hogy az értelem mindennemű vizsgálódása ezek előtt annyira megtorpan, hogy még Tibet legjobb tudósai se tudják e jelenségek elfogadható értelmezését adni. Némely misztikusok ezek közül az idő létezését szenvedélyesen tagadják, mondván, hogy a vegetatív szisztéma különben is időtlen, az állati lélek is nyilván az időtlenség életét éli, múltjából valószínűleg vajmi keveset hord magában, jövőjéről pedig semmi képzelete sincs, – s nyilván úgy van

ez, - mondják ők, - hogy amit az emberi lélek múltnak, vagy jövőnek nevez, az se nem múlt, se nem jövő, tehát amiről mi azt mondjuk, hogy volt, az van is, s amit jövőnek mondunk, az is jelenvaló, aminthogy valójában ok és okozat se létezik, mert e kettő ugyanaz. Hogy e határvonalakat múlt, jelen és jövő közé az emberi lélekben ki, vagy mi húzta meg, nem tudjuk, csak azt tapasztaljuk únos-untalan, hogy vannak lelkek, akik előtt e határvonalak olykor oszladoznak, eltűnnek, oly módon, ahogy selyemfátylakat húznak fel a színpadon, s íme, valami nagy egység áll előttük, mint a tág mező, amelyen múlt és jövő úgy fonódnak egybe, ahogy más szükségszerű és megrendíthetetlen egységek szoktak megmutatkozni előttünk. S az a legérdekesebb ebben, hogy gyakran tökéletlenségben, vagy a tudat betegeiben nyílik meg ez a képesség. Akik így gondolkodnak, azok tehát a távoli, de jelenvaló dolgok meglátását nem is tartják csodának, - mások viszont hisznek ugyan az idő múlásában, csak éppen ugyanazon jelenségek örök visszatérésében is hisznek, az örök rotációban, s e felfogásuk támogatására a föld, a nap s a csillagok céltalan körforgását hozzák fel példaként és azt mondják: ha minden visszatér, akkor nem is olyan nehéz megmondani, hogy mi tér vissza. Magam én az ilyen jövendölések láttán, - amelyeknek szintén gyakran voltam tanúja, alig tudok mást mondani tehetetlenségemben, mint amit egy Shakespeare nevezetű európai költő e szavakkal fejezett ki egy baljós szellem megjelenésével kapcsolatosan: - „porszem ő az ész szemét zavarni”. - Ezen pedig azt kell érteni, hogy az emberi ész nemigen boldogul e jelenségekkel s ha felmerülnek, olyanok, mint mikor porszemek csillogni kezdenek a betűző napfényen, s néha oly erősen, hogy az ember szeme káprázni kezd.

Nem tudom, mikor leszek abban a helyzetben, hogy erről többet is mondhassak, oh jóakarátú Fenség, és ti, türelmes hallgatóság, de ha még marad időm és erőm a kutatáshoz, akkor engedelmetekkel foglalkozni fogok előttek ezzel is.

Ennyi volt a Borzippai tanítása. Többet nem tanulhattam tőle, mert vissza kellett térnem hazámba, - mondotta Hábi-Szádi fiának, Tahtúrnak. Amire a fiú feltette a szokásos kérdést:

- De vajon ez a Hamuján, vagyis ez a Borzippai csakugyan élt-e oh apám? vagy ő is csak képzeleted alakja volt?

- Az itt felsorakoztatott emberek közül senki sem élt, oh Tahtúr fiam, ezek mindegyike én voltam egykor, - felelte Hábi-Szádi fiának.

- No de a kedves, jó Schöndorff úr se létezett volna, lehet az? - kiáltott fel Tahtúr. - Ne csapj be engem, oh apám.

- Ő se létezett soha, és sehol, csakis az én fejemben.

- No és a tibeti papok?

- Azok se, soha.

- No és Tibet?

- Nem voltam én Tibetben soha. De az imént nem is jól mondtam, - folytatta most az öreg, - mert az itt szereplő ostobák csakugyan éltek, ezen felül a nagyszerűen gondolkodó dr. A. B. orvosnő és filozófus ma is él.

- Ami pedig további közlendőimet illeti, - tette még hozzá, - a Hamuján szavaihoz tartom magam, mert én is azt mondom, hogy azoknak talán én is sorát ejtem egyszer, ha marad még időm. De ha nem?

- Istenem! Sok lényeges dolgot mégiscsak elmondtam, tehát most már nyugodtan el is mehetek, - fejezte be a tanítást.

Vége

Ismeretlen sugárzások hatolnak át rajtunk
A szimpátia titka
Az ember nemcsak szemével lát
Egyes misztikusok szerint nincs se múlt, se jövő
A vegetatívának örök jelene van
Ok és okozat nincs
Múlt, jelen és jövő, mint egység

Egyebek

Mióta öreg vagyok Tahtúr fiam, azt veszem észre, hogy a lépcsőkön felmenet rendszerint hangosan beszélek magamban, szitkozódok. E szidalmakat aztán utólag bizonyos meggondolások folytán mégis feljegyeztem, de nem akartam azokat közölni veled, mert alighanem igazságtalanok, túlságosan sok vádaskodás foglaltatik bennük. Most azonban az utolsó percben úgy határoztam, hogy halld meg ezeket is. Miért ne? Hadd lásd mit gondol magában a lépcsőn felmenet egy mérges öregember, akinek már akadozik a szíve, köhécse is, meg fulladozik, s nyilván már azért is nagyon dühös, akár a párduc, amely mindig dühös. E jegyzeteknek nincsen rendje, úgy írtam ide őket, ahogy eszembe jutottak. Halljad tehát!

Vigye az ördög! Hatszázhusz évig beszélhetek egyfolytában és ha öt szájam volna is és mindegyikkel egyszerre beszélnék, akkor se járok végére annak, hogy milyen ez a mi furcsa életünk.

Megettem egy tehén lábát, egy malac fülét s egy birka veséjét, aztán bementem a másik szobába s a lélek nemességéről kezdtem el gondolkozni.

A gyermek lehúnyja szemét s azt hiszi, hogy mert ő nem lát, más se láthatja őt. S ugyanígy ti mindnyájan atyámfiai.

Lehúnyjátok szemeiteket a Szigorú Tekintet elől s azt hiszitek, hogy akkor már az se lát benneteket.

Csak egy halál van. A boszúló Jupiter tehát a tömeggyilkosokat: Nerót és Caracallát sem büntethette mással, mint azzal az egy halállal, amellyel Brutust büntette.

Az áldás is kettős meg az átok is: aki szerencsés, azt az emberek még meg is jutalmazták. Hódolnak neki, dédelgetik. S aki szerencsétlen, azt egy pillanatig talán szánják ugyan, de aztán felrúgják.

Abdullah becstelenül viselkedett veled szemben Tahtúr fiam s erre azt mondtad nekem: ha te volnál Allah, máris kivégeznéd. Így gondolkozik a legtöbb ember azokról, akik megbántják, vagy megsértik őt s nem gondolja meg, hogy Allahnak nem ilyen egyszerű a mestersége. Mert hátha másokhoz jó volt az illető? az már akkor nem is lehetséges, ha veled rosszul bánt?

Mondjuk, egy orvosnak mesélik, hogy teszem fel, egy fiatal lányt elgázoltak s az azt felelné erre: - hát hiába, az ember halandó. - Vagy ha egy pártember azt mondaná: - az én pártomból veszik most a miniszterelnököt, de, sajnos, ez is mindegy, mert épp úgy csalni fog, mint az előző, - továbbá: felmegyek a lépcsőn Párisban a szobám felé, ott egy finom madame éppen szőnyeget kefél, mikoris szomszédnője így szól hozzá: - higgye el madame, én mondom magának, jónak lenni abszolút nem érdemes, - amire a finom madame így válaszolt: - mondja, hát érdemes? - egy másik hölgy pedig azt szokta mondani nekem túl sok mindenre: - minden mindegy. - Amire én azt feleltem néki: - mégse tanácsolnám önnek, hogy szöveget főzzön a piláfa, s az ágyát is jobb, ha beveti reggel, mintha vetetlenül hagyja, a gyereket is ajánlatos megszoztatnia, különben meghal. - Mi bajuk van ezeknek a nyilatkozatoknak? illetve azoknak az embereknek,

akiktől ilyesmi telik? Hogy gondolkodásukban az utat megtakarítják. Melyik utat? Aki azt mondja, hogy minden mindegy, annak nyilván igaza van, a Jóisten is valószínűleg így gondolja, de mi emberek vagyunk s nekünk mégse mindegy minden. Az illető tehát a mi életünk útját kifejejtette számításaiból, amit úgy is lehetne kifejezni, hogy terméketlen absztrakcióba tévedt akkor, mikor konkrét dolgokat kellett volna megítélnie. Persze, hogy minden ember meghal a végén, csak hogy közben él is: s ez az út az élet. Persze, hogy a miniszterelnökök javarészt csalnak, de talán kezdetben még a lelkesedés hevíti őket s akkor még nem! Jónak lenni sem érdemes talán, de a végén és nem az elején. Aki pedig mindjárt a végén kezdi, azt nevezem én rövidzárlatos embernek.

Bizonyos Turcán nevű kövér ember látott egy éhezőt s erre olyan éhség fogta el, hogy elkezdett zabálni.

Az ember többféle istenséget kreált: a szélnek istenét, a viharét, a kereskedelmét, a tengerét, (a szervezet észlelete különben is szintén felbomlik ízekre, színekre, szagokra), – és most? Csinált matematikai princípiumot, fizikait, vegytanít, élettanít és így tovább. No mert az egészet egyszerre felfogni képtelen. S aki az egészet egyetlen irányból akarja szemlélni, felfogni, az semmit se fog megérteni belőle.

Szeretem a borjúhúst és szeretem Szobeidet, – az ember nem is hinné, hogy e két szeretetben azonosság rejlik. Mert milyen hajlamok vannak az emberben? Egyrészt: hogy mivoltát egyre jobban kiterjessze a világban, tehát hangját, akaratát, hogy magját szétszórja, – ez az egyik hajlandósága és a másik: hogy elnyelje azt, amit szeret. Tehát Tahtúr fiam a te imádott Szobeidédet valószínűleg épp úgy le is szeretnéd nyelni, mint a borjúhúst.

Megváltozni nem lehet. Már annál fogva sem, mert a világ azt várja tőled, hogy holnap is olyan légy, mint

tegnap voltál. És ez nagy akadály. – Ez a beszédes Tahtúr hallgatag lett? Talán megbolondult? – kérdezi a világ.

Egy év előtt azt hallottam, hogy Beder meghalt. – Szegény Beder! – gondoltam magamban, – nem szerettem őt, de azért sajnálom. – S íme ma délután találkoztam vele az utcán. Mintha szellemet látnék, vagy halottat felkelni sírjából, ez olyan volt. – Oh édes Beder, – kiáltottam és kitártam feléje karjaimat. És képzeld el, ezt az utálatos Bedert elkezdtem szeretni. S ha vele volnék, két napig biztosan eltartana bennem ez a szeretet.

Te Tahtúr fiam ilyen vagy: fecsegsz, locsogsz, no de mért? Én, az apád, tudni vélem. Mert meg szeretnéd mutatni magad. Még a szemedből is azt olvasom ki, hogy ilyesmit szeretnél mondani az embereknek: – ha jobban ismersz, jobban fogsz szereti. – Szóval kitárulkozol minden erőddel. Ezzel szemben unokatestvéred Ibrahim úgynevezett zárkózott ember. És mit olvasok én ki annak a szeméből? Ösztönszerű félelmet, nehogy megismerjék őt. E napokban aztán véletlenül meghallottam, hogy miket mond egy szegény kis parasztlánynak, hogy miképp udvarol neki. Csupa ormótlan butaság fakadt ki belőle, zabolátlan bitangság. Oka van tehát annak, hogy olyan zárkózott, persze, hogy a legtöbb zárkózottnak oka van erre. S ezek aztán Tahtúr fiam az igazán tekintélyes emberek.

Áldozatkészség. Ha azt mondanák neked Tahtúr fiam, hogy csak akkor tarthatsz engem életben, ha nem olvasol többé könyvet és újságot, vagy nem szabad soha többé szivaroznod, vagy, mondjuk, Alexandriába jönnöd, akkor le kellene mondanod arról, hogy megmentsd az életemet. De ha azt mondanák neked, hogy soha többé nem vághatod le a körmeidet, vagy nem fújhatod ki az orrod, akkor is muszájna engem a halálnak átengedned. Még ilyen kicsiség se telik tőlünk édes fiam, mert, ha meggondoljuk,

még ilyen kicsiségek is nagy dolgok nekünk, - ilyen az életünk.

De a kutyámnak nem kell sem Alexandria, sem újság, sem szivar, sem orrfúvás, - talán ezért is szerettem én valaha kutyámat annyira, ahogy embert soha. Zavartalan volt ez a szeretet, olyan volt az érzés, mint a pergetett méz. Zavaró körülmény nem volt benne: az ő önzése engem sohase sértett.

Az emberek a geniális csalóknak nem emelnek szobrot, pedig néha igazán olyan ragyogóan eszesek, találékonyak, mint a legtehetségesebb felfedezők. De azért néha a csalásról, vagy csalóról neveznek el egyes dolgokat, így például magát a csalást a Panama-csatornáról nevezték el. De ismertem egy családot is, ahol egy gyalázatos, ostoba, rossz orvostól, egy csalóról nevezték el a női rosszullétet. Pedig ez még csak nem is volt geniális.

Mindig az a nagyobbik hatalom Tahtúr fiam, aki kevésbé szeret.

- Miért nem hagyod meghalni ezt a szegényt? hiszen menthetetlen, - kérdeztem Lokmántól, egy kitűnő öreg orvostól. - Mert a mások életörömébe nem helyettesíthetem bele a saját meggyőződésemet, - felelték nekem. Továbbá még ezt is felelték: - van egy pont, ahol a gondolkodást abba kell hagyni, különben az az amoralitásba, vagy tébolyba vezetne. - S e feleletben az volt a legmegkapóbb, hogy egy nagyon eszes, gondolkodásában is kiváló orvos mondta nekem.

Tudod Tahtúr fiam, hogy az állatok közül mennyire becsülöm az oroszánt. Ennek több oka van, az egyik ez: hogy megvan benne az ösztönök intelligenciája. Csak annyit öl, amennyire okvetlenül szüksége van, nem úgy, mint a párduc, vagy a farkas, amely halomra öli az

állatokat, csak azért, hogy egyet elvigyen belőle. S az emberek között csak kevés van olyan, mint az oroszlán.

Egy megcsalt férjnek azt mondtam: - dühöngsz, mert a feleségednek szeretője van. Úgy tudom saját elbeszélésedből, hogy fiatalkorodban nagyon szerelmes voltál egy asszonyba, akinek férje volt. Ám ez téged nem zavart. Boldogan éltél vele jóideig. Hogy van ez? Miért nem voltál akkor is kétségbeesve? Hiszen ez az asszony elbeszélése szerint a férjét is szerette.

Kitől követelhetnéd meg, hogy legfinomabb érzékenységedre is figyelemmel legyen, ha nem a barátodtól? Te viszont így szólsz hozzá: - kivel lehetnék mértéktelen, zabolátlan, garázda, vagyis olyan, amilyen vagyok, ki előtt lehetnék egészen meztelen, ha nem a barátom előtt? - Fogas kérdés mindkettő, - nem?

A barátoddal ideges vagy, - mért nem vagy ideges a fellebbvalóddal is?

Beder elég tisztességes ember, de még játssza is a tisztességeset s ez az, ami oly ellenszenves nekem. Mindig harsányan becsületes, még akkor is, ha uborkát vesz a szájába. Vagyis saját irányában túllendül, mint azok az elmebajosok, akik amellet, hogy betegek, még meg is játsszák az elmebajt.

Csak a félig jóllakott ember lehet ingyenc. Az éhezőnek hiába adod a legfinomabb cukorsüteményt, mert mindegy neki, hogy azt falja-e, vagy a kölest. S alighanem ugyanez érvényes az érzékiség éhségére vonatkozóan is.

Nincs ellenszenvesebb dolog, mint a fiatalkor higgadtsága és az öregség mohósága.

A természet közönye felháborító: kinn ágyúk dörögnek, a repülőgépekről bombák hullanak, a város lakói őrjöngenek, sikoltanak s minderre rásüt az édes koratavaszi nap.

Alig elképzelhető, hogy valaki szeresse is az életet s ugyanakkor kívül is álljon az életen. E kettő csak disszociálva, vagyis különböző rétegekben lehet meg benne, mert ez olyan ellentét, amely már nem fér meg egymás mellett.

Egy regényben azt olvastam, hogy a gladiátor ki akarta tekerni a bika nyakát szarvainál fogva s így álltak egymással szemben sokáig. S persze mind a kettőben végzetesen nagy erők működtek. S mikor ezt olvastam, azt gondoltam, hogy minden, ami a természetben mozdulatlanak látszik, annak mozdulatlansága ugyanilyen nagy ellentétes erők eredménye.

Én Bedernek egyszer azt mondtam, hogy háromféle ember van. Az egyik, s ez a legritkább, aki nagyon figyel embertársaira, amellet nem követeli meg, hogy rá is figyeljenek, vele is törődjenek. Legfeljebb egyes kiváló pap ilyen, vagy néhány nagyszerű orvos. A másik fajta nagyon figyel ugyan embertársaira, de megköveteli, hogy rá is figyeljenek. Ilyen vagyok én, - mondtam Bedernek. A harmadik olyan, hogy megköveteli ugyan a saját személye iránti figyelmet, de ő maga nem figyel soha senkire. Ez a legközönségesebb fajta, - s ilyenek vagytok ti, magad, meg a feleséged, - mondtam neki.

Szerelmes vagy Tahtúr fiam és el akarod venni szerelmedet, Szobeidét. S a tanácsomat kéred. Én csak azt mondhatom erről néked, amit hosszú életem során tapasztalnom adatott: hogy a szerelmi házasságok nem szoktak sikerülni Tahtúr fiam. S miért nem? Ennek okait következőképpen állapítottam meg magamban:

A szerelem szenzációkat vár s abban van is része, - de vajon sokáig-e? Ez annál kevésbé elképzelhető, mert hisz ez a fogalom, hogy szenzáció, magában rejti rövid életűségét, - nincs igazam? Vajon lehet-e valami szenzáció ötven évig?

A szenzáció épp olyan fogalom, mint a csoda, mert hiszen csoda se lehet valami sokáig.

Mármost azt mondtam ugye, hogy a szerelmeseknek egy ideig szenzációban van részük, persze, nagy szenzációban. Csak ez természetesen múló dolog, félévnél, egy évnél ritkán szokott tovább tartani. S akkor ezek a bolondok azt hiszik, hogy nekik voltaképp joguk van további szenzációkhoz is, mert ez az élet rendje. És körül is néznek szegények további szenzációk után, mert ők még kevésbé tudják elviselni az egyformaság unalmát, mint a régi ember, ők még igényesebbek.

A többit pedig már úgyis tudod. Nem a szerelmet ajánlom tehát házassághoz fiam, hanem az erkölcsiséget, vagyis a jóságot. A házasság továbbá gazdasági kapcsolat is, el ne feledd. Vagyis okvetlenül szükséges, hogy meg tudjatok élni s a gyermekeiteket el tudjátok tartani.

Sok dologban hibás még a gondolkodásod Tahtúr fiam. Folyton a világ ostobaságát panaszlod s a becstelenségét nemkülönben. Okosságot és becsületességet esedezel az egetől. Vagyis mit művelsz? A kivételt szeretnéd szabállyá tenni. Ez gondolkodásod egyik hibája a sok közül. A másik például ez:

Nagyon panaszlod, hogy egyik ujjadat le kellett vágatni, mert beleharapott egy mungó, attól is félsz, hogy nemsokára el kell engem vesztened, de még attól is, hogy mi lesz, ha egyik gyereked majd meghal? Persze, mindez fájdalmas dolog, belátom. De meggondoltad-e, hogy mindannak ami él, adót kell fizetnie létezéséért? A fák ágait, leveleiket vesztik el és ezernyi gyümölcsüket s az emberfia mennyi gyermekét, továbbá hányan vesztik el az egyik karjukat, lábukat, de még a szemüket is?

Azt kérdezed tőlem, hogy miért is nincs aként berendezve ez a világ, hogy az állatok is, mi is úgy fizessük le adónkat, ahogy a gyümölcstermő fák? Miért szükséges az, hogy egyik teremtmény a másikat elpusztítsa, nem sokkal jobb volna, ha mindegyik teremne valamit a másik számára, amit szívesen ad, akár a gyümölcstermő növények? Mert a fák azt mondják: - itt van ez neked, szívesen adom, csak hagyjál engem élni. Hogy miért nincs ez mindenütt így a természetben? - kérdezed az egetől. S ezt kérdezted tőlem már gyermekkorodban is. S én már akkor is azt feleltem, hogy nem tudom, mért nincs ez így.

És azt is feleltem, hogy lásd Tahtúr fiam az ember ősidők óta úgy könyörgött az egekhez, mikor áldozatokat mutatott be: - oh te istenség, félelmetes hatalom, itt adok valamit, ami drága nekem és mégis szívesen adom, mint a gyümölcsfa, csak az életemet és enyéim életét ne kívánd.

Naszr ibn Jákub azt mesélte, hogy utcai rablók támadták meg éjszaka.

- Miért nem ugrottál be egy mosé udvarába? - kiáltottam fel, amire Abdullah rámförmedt:

- Most rá akarod beszélni, hogy utólag ugorjon be a mosé udvarába. Folytasd testvér! - fordult ismét Naszr ibn Jákubhoz.

Abdullahnak igaza volt, mert hiába beszéltem rá erre utólag. Viszont azért mégse volt egészen igaza, mert hiába tudom én, hogy megmenekült a rablóktól, valaki ezt bennem nem veszi tudomásul, mikor az eset izgalmait élem. Ebből pedig megint csak az következik, hogy bennem legalább is ketten vannak.

Miért nyugszol meg tőle valamelyest Tahtúr fiam, ha kitárod kétségeidet és panaszaidat? Nyilván azért, mert pozitívabbá válsz általa. Mert mi van a lelkedben, mi a lelked jelene? Gomolygás, amelyben mindenféle elemek

vitáznak. Például ezek: viszket a térded, éhséget is érzel s ez a furcsa név jelenik meg benned: Theofilactus Simocatta, közben az a kert is megjelenik előtted, vagy annak egy zúga, ahol nagyanyáddal játszottál s amellet fáj a szíved azért, mert anyád meghalt, épp ezért megijedsz, hogy jövőd feleséged is meg fog halni, tehát még kicsit imádkozol is és így tovább. Jelen, múlt, jövő, képzelet és valóság, minden össze van benned keveredve. Gondolat és érzés, villanások és sejtelmek kergetik egymást s mindez elképzelhetetlenül rövid idő alatt megy végbe benned. S ez maga a zűrzavar. - Ebből halászol aztán ki valami határozott dolgot s elpanaszlod Szobeidének, hogy mennyire szomorkodol még ma is anyád halála miatt. S íme a gomolygásból valami testté válik, határozott formát ölt s valószínűleg ezért is nyugszol meg tőle valamelyest, mert a pillanat káoszától megszabadultál általa. Magam én még akkor is így vagyok ezzel, ha tükörbe nézek. Néha, mikor teli vagyok zűrzavarral s már-már azt hiszem, hogy magam is köddé váltam, akkor szinte meglepetés nekem a saját arcomat látnom. Bizonyos megnyugvás rejlik benne. - Hát mégsem oszlottam szét? egészben vagyok még mindig? - kérdezem magamtól ilyenkor. S talán innen van az, hogy a lények nemcsak lenni szeretnek, hanem kívülről is meggyőződni saját magukról, tehát tükröződni.

Némely nap azt gondolom, hogy egész életünk a folytonos hibák láncolata. S egyeseket nyilván az a vágyuk hajtja, hogy bármennyire lehetetlen is, ezeket a hibákat mégis valahogy kijavítsák, jóvátegyék. Vagyis az abszurdummal szállnak szembe. S nyilván ebből adódik, hogy ezeket a hibákat újra meg újra megrágnak valamely érthetetlen reménykedéssel, - lehet, hogy abban is reménykednek, hogy azok végül is mégse minősülnek majd hibának előttük, vagy a múlt talán megkönyörül rajtuk és mégiscsak enged... De a múlt nem könyörül, szilárdan áll,

megrendíthetetlenül - s nyilván ezért mondta egy bölcselő, hogy nincsen reménytelenebb dolog az emlékeknél.

Némely rossz emlékek olyanok, mint az Erinniszek. Vértszívó madarak karmokkal s halálra üldözik áldozatukat. Annak nincs tőlük többé szabadulása.

Némely üldözött ember úgy fordul az öröm felé, mint napraforgó a nap felé. S ha ezt látom, könnyezni tudnék a meghatottságtól.

Panaszlod Tahtúr fiam, hogy még mindig éretlen vagy. Valljam meg az igazat: én ennek örülök. Aki mindig kicsit éretlen marad, az mindig kicsit fejlődik is.

Milyen óriási ereje van a tényeknek s így a kimondott szónak is! Százszor is gondolhatod valakiről azt, hogy nem szereted és nincsen semmi baj, de ha csak egyetlen egyszer akár egy kis mellékmondatban is értésére adod ezt, vagy hasonló megjegyzést teszel... Az a hülye Beder, az igazság és becsület bajnoka, egyszer így szólt első feleségéhez: - téged szeretni lehet, de kitartani nem. - Ez egész jó disztinkció ugyebár s az asszony mégis kiugrott az ablakon.

Összes számadásaink tévesek, a végén összes ügyeink elintézetlenül maradnak és mégis lehetséges volt élnünk, - nem különös?

Elment a vágóhídra, látta ott a vérontást s távoztában azt gondolta: - mindezek ellenére az élet mégiscsak szép. - Mért gondolta ezt? Mert nem őt metélték a vágóhídon. Elment a hadikórházba s ott rettenetes szenvedéseknek volt tanúja s távoztában mégis ugyanezt gondolta, vagyis, hogy, ha ez igaz is, az élet még ennek ellenére is szép. Mért gondolta ezt? Mert nem az ő fiának lőtték ki a szemét. Elment a nyomortanyára s ott nagy éhség fogta el az éhezők láttán. Ennélfogva még inkább azt mondta, egy jó reggeli után, hogy az élet szép. Szívesen elküldeném őt

valami bányába, vagy még inkább valami harctérre, hogy az ágyú addig bömböljön fülébe, amíg a dobhártyája megreped, mert akkor talán egy kicsit mégis változna a véleménye. Ilyen rosszakarató vagyok. Vagyis mi történt itt? Ezt az embert saját vegetatív életérzése terelte logikai véghatározatig s amellettenek a véghatározatnak még az érzékenyebb lelkiismeret sem állotta útját. A vegetatív életérzés épp oly kevésbé alkalmas általános törvényszerűségekre megállapítására, mint az emfatikus lírai költészet.

Az ember lelkes lény s ennek bizonyossága talán az is, hogy ha rosszakaratóan kínozzák, akkor sokkal jobban szenved, mint mikor a jóakarát kénytelen meggyötörni őt. Az inkvizíció tűket szúrt az emberek körme alá, kerékbe törte, kinyújtóztatta őket s mindez rettenetes volt, nemcsak a kínja, de már a tudata miatt is: hogy íme, hogy rontanak, hogy tesznek tönkre engem. S most menj el egy sebészeti klinikára. A beteg tudja, hogy a gyomrát fel fogják hasítani s nézd meg azt az alázatot, amellyel aláveti magát ennek. Ő maga megy a műtőbe szegény.

Szeretnél az emberek előtt kitárulkozni Tahtúr fiam. Viszont, tudod, hányszor gondoltam én illet és még barátaim között is: - jó emberek, ti nem vagytok alkalmasak arra, hogy megismerjétek engem. - Ami pedig a bánatomat illeti, - tudd meg azt is, hogy mit olvastam én egyszer egy kitűnő amerikai író könyvében. Lee-Masters azt írja: - nekem van barátom, de a bánatomnak nincs barátja. - Olyan kinyilatkoztatás ez, hogy egy ortodox pap így jellemezte: - mintha Jézus maga mondta volna. Oly szomorú, oly békés és olyan igaz. - S amellettenoly igaz, - ismétellem én. Mert barátaim sohase figyeltek arra, hogy mi bajom van, - néha még észre is vették, hogy szomorú vagyok, erre a fejüket csóválták és tovább siettek.

Az a szerencsénk, hogy ostobaságaink néha remek eredményekre vezetnek. Egy örmény látszerész egyszer így szólt hozzám Konstantinápoly városában: - nem maradok török földön, mert a piláfot útalom. - Hát ne egyél piláfot, - mondtam neki. - Na de a szagát is útalom, - felelte ő. És, ahogy mondotta volt, csakugyan elment Törökországból. Ennélfogva elkerülte az örménymészárlást és Előindiában jól boldogul.

Hősiesség rendszeresen a veszély-fantázia hiányából adódik.

Adalék lázasan mohó emberek lélektanához. Egy fiatal festő egyszer így szólt hozzám Párisban: - mohó vagyok? Igen az vagyok. Muszáj például állandóan valamit ennem, vagy innom, vagy dohányoznom, mert azt remélem tőle, hogy hátha megváltozik az élet, vagy én változom meg tőle.

Meglopni a gazdagot, nem rossz gondolat. De megtenni? Az egykori kedive egy szárnysegédjére rá akarta tukmálni magát egy gazdag lány. S az esküvőt valóban ki is tűzték, a rokonok összegyűltek s íme a vőlegény nem jött el. Rettenetes szégyen zúdult tehát a családra, a menyasszony is bevett erre egy kis mérget, de persze csak jelképesen. S én, a rosszmájú ember mindennek nagyon örültem, mert útalatos lány volt az illető s a családja még útalatosabb. - Az illető tehát jól tette, hogy így cselekedett, de aki képes ezt végbe vinni, az mégis csak gonosz gazember s miután ezt nagyon helyesen megtette, vagyis miután kellőképpen elbánt hozzá hasonló undok emberekkel, végig kell őt vesszőzni a városon, - ez volt felőle végső határozatom.

Egy suhanc leszúrt itt egy ismert, gonosz bankigazgatót. Azért büntette meg, mert elcsábította a nővérét, - vagyis nem azért, amiért én akartam volna és mégis, bár sokalltam e bosszút, azt gondoltam: - ha az indokok nem is azonosak, nekem azért így is jó, mert örülnöm kell, ha e

világ zűrzavarában egyszer végre olyasmi is történik, ami erkölcsi várakozásomnak megfelel.

Rosszakaratú vagyok? Igen, de csakis a gonosz emberekkel szemben. Viszont ez is az állat dolga bennem. Mert minek vagyok én oly nagyon igazságos? Az igazságosságot szerető ember csak akkor rokonszenves előttem, ha a szegények és elnyomottak javára oszt igazságot, de ha megtorlásra, bosszúra is gondol... a bosszúban mindig van valami bestialitás. Viszont muszáj megtorlásra is gondolnia, az érzései követelően kívánják, de még az értelme is kénytelen ezt helybenhagyni. Egyszóval: a szíve is, meg az esze is tápot ad ilyenkor a bestialitásnak. Ha pedig ez így igaz: hogy állatiságunk minden kultúránk ellenére is állandóan lesben áll, készenlétben van bennünk, mindig fel-feltámad, sőt íme: néha még szükséges is, hogy feltámadjon, ha mindez csakugyan így van, akkor helyénvalónak találok azt a tanácsomat, amelyet annyiszor adtam neked, hogy tudniillik: ha szembeszállsz valakivel, egészen szem elől tévesztened a benne levő állatot mégse lesz ajánlatos, mert az is van benne. Mindenki, tehát bennem is.

Nominalizmus. Elnevezik a jelenségeket ennek, vagy annak, például egyes népek közt a rablást s a szomszéd irtását hősiességnek, a fiúk és lányok szörnyű kínzások között való éretté avatását szentségnek és megnyugosznak az elnevezésben. A zászlóknak nagy hatása van az emberen, köztük legtöbbször az dönt, hogy mi van a zászlóra írva. S miután a dolgok el vannak nevezve s ez az elnevezés szentesítve van, már nem igen merik kutatni többé e dolgok ésszerűségét sem. S így van ez a tudományokban is, a lélektanban például ez a leggyakoribb tünet. Azt mondják erről, vagy arról, hogy az az öntudatlanból feltörő ténykedés s ezzel meg is nyugszanak. Vagy azt mondják: libidó, s ezzel a dolog el

van intézve. De olyan kijelentésre is hajlandók, hogy: - íme ez itt egy pszichopatiás eset, - mondjuk, - és ezzel tovább mennek. De, hogy miért és hogyan? az már eszükbe se jut.

Ennek pedig az a veszélye van, hogy e varázsigék úgy az erkölcs, mint a gondolkodás kötelezettsége alól felmentenek.

Egy hölgy énekelt az ablak mögött s én gonoszúl azt gondoltam: - no lám a bestiák milyen kedvesen tudnak még énekelni is.

A túlságos érzékenység kíméletlenség. S megfigyelted-e Tahtúr fiam, hogy némely ember mily kíméletlenül követelő e tekintetben?

Voltaképp mit is kívánok magamtól? Ha ellentétben vagyok a többivel, az is rossz nekem. S ha nagyon egyetérttek velük, ebben a bólogatásban számomra mindig mutatkozik valami bárgyúság.

Bűn nélkül élni? Lehet bűn nélkül élni? Az nem is élet. Ezt még némely keresztény szentek is sejtették.

Létezik emberismeret? Húsz év után derülhet ki a feleségedről olyasmi, amit nem is sejtettél benne. Mi a felületes emberismeretet neveztük el nagyszerű emberismeretnek.

Tudni valamit, hogy így van és nincs másként, - ezt a megértéstől meg kell különböztetni. Én tudhatom azt, hogy ilyen, meg ilyen vagyok, de hogy miért vagyok ilyen? arról esetleg fogalmam sincs.

Mindig nagyon imponáltak nekem azok, akik oly merészek, hogy unalmasak mernek lenni. Ezt a szemtelenséget még irigyeltem is tőlük. Hát még azokat hogy irigyeltem, akik még az emberek szeretetét is vissza merik utasítani.

Kimondom a szót, – de hogy mi a sorsa, azt már nem én intézem. Beszéltem, tanítottam egy életen át s egyesek olyan gyűlölettel néznek rám, mintha én öltem volna meg az apjukat.

Filozófiával a logikátlanság nem fér össze, de az életbölcseességgel nagyon is, sőt, az némiképp meg is követeli ezt.

Párizsban egy viselős tanítónőhöz így szóltam:

– Állandó halálos veszélybe sodorja azt, akit a világon legjobban fog szeretni. Mivelhogy ez az élet életveszélyes üzem.

– Hogy-hogy? Kit? – kérdezte a tanítónő.

– Születendő gyermekét, – feleltem én. – Mert aki gyereket hoz a világra, az halálfélelmet is hoz a világra és tragikumot, ezt el ne feledje.

– De hogy lehessen legjobban szeretni valakit, aki nincs? akit nem teszek ki állandó életveszélynek? – tette fel a kérdést.

– Ez éppen az önző szempont, – feleltem én.

– Lehet, hogy önző szempont, – mondta most a tanítónő, – de azért, akármilyen okos is maga, az élet értékét felmérni maga se tudja.

S mármost igaza volt-e vagy sem? Mit tudom én. Annyi tény, hogy ez a világ már mióta áll fenn, s az emberiség ezernyi átok: betegség, gyilkosságok, orgyilkosságok, felsorolhatatlan szenvedések között tovább nyúglódik, Otekergőzik, mint a földi giliszta a hadvezér talpa alatt. S némely önfeledt pillanatában hajlandó még azt is állítani, hogy az élet szép. (Buddha kivétel ebben.)

Gyűlölöm a kövér papokat s általában az olyan kövér hatalmat, amely leereszkedik a spelunkákig, amely elmegy prédikálni a nyomornak.

Könnyzacskót teremtettek nekünk, mintha előre úgy tervezték volna, hogy sírni fogunk.

Ha éhségedet, szerelmi vágyadat, hiúságodat, önzésedet kiirtanád magadból, szóval mindazt, ami benned állati, akkor mid maradna? A természet legszegényebbje lennél. És mégis azt kell tanácsolnom, hogy irtsad és ezt bátran teheted, mert úgysem irthatod ki egészen magadból.

Nem tudod megérteni Bedert? – kérdezte valaki tőlem. – Zsugori szülőktől való, rettenetes zsugoriaktól, s ezért olyan mohó ő is. – Én tökéletesen megértem, – feleltem erre, – de azért útálni csak szabad?

Ha egészen meg akarnál felelni övéid önző kívánalmainak, alighanem meg kellene semmisülnöd.

Némely pillanatomban azt gondoltam, hogy a rágalomnak mégiscsak van határa. Nem állíthatja senki például azt, hogy Izlandban elcsábítottam egy fiatal lányt, holott sohase voltam Izlandban. De aztán, hosszú életem során ebben is tapasztaltam én nem egy érdekes dolgot. S hogy mit? Nem részletezem. Elég ebből annyi, hogy a rágalomnak épp oly kevésbé van határa, mint az emberi képzeletnek.

Kisfiúkorodban azt kérdezted tőlem, hogy miképp kell boldogulni az emberek között? Akkor nem feleltem rá, de most felelek.

Egy bankigazgató felpillantott asztaláról és azt kérdezte: – mióta van itt ez a gyakornok? Három éve? – A cégvezető nevetett. – Csak három hete igazgató úr, – felelte néki. – És milyen otthonos ez itt máris, – tűnődött az igazgató maga elé. – Hogy is hívják? – Hogy hogy hívják, azt nem tudom, – felelte a cégvezető.

A fiú tudta, hogy ügyet se vetnek a nevére, de bánta is ő. Nevetett rajta. Ő valami számmá minősült itt, s ez nem

esett neki rosszul. - Valahol csak el kell kezdeni, - gondolta magában.

Hát így kell boldogulni az emberek között.

Vagyis: te nagyanyád ölében a világ központja voltál, aztán kikerültél a világba, ahol ügyet se vetettek rád, ahol számmá minősültél s ez persze néked rosszul esett. No de mért? Mert rögtön felső fokon, az ötödik emeleten akartad volna kezdeni. Hogyne, hiszen műveltebb és okosabb is voltál a többinél, tehát lenézted őket, idegennek is éreztél a környezetet s nem akartál hozzá alkalmazkodni. Te még három év múlva se lehettél volna olyan otthonos valamely hivatalban, mint ez a fiú három hét után. S mindez megérezett rajtad, akárhol voltál is. Te rögtön megkülönböztetett ember szerettél volna lenni.

Tehát: ha valaki annyira jelentéktelen, hogy képes valamit egészen alúlról kezdeni, annak a boldogulásban máris előnye van. És ha akármire azonnal hajlandó, amit a környezete tőle megkövetel, akkor még inkább.

Anyám egyszer felkiáltott, mikor unokafivérem elment tőle. Ezt kiáltotta:

- Hogy örül ez a tökfilkó természetadta rangjainak. Ő előbb vőlegény, aztán ifjú férj, aztán ifjú apa s mindannyiszor duzzad a büszkeségtől. Végül még após is lesz persze s akkor büszkén azt fogja mondani: - a vőm! vagy a menyem! - És megint duzzadni fog. Nem lett ugyan kapitány belőle, csak apa, de azért büszke.

A te unokanővéred viszont ezzel a kérdéssel fordult hozzám: hogy ugyan mit gondolok a szerelemről és a halálról? Így feleltem néki:

- Én, kislány, egész életemben e két jelenséggel foglalkoztam legbehatóbban, mégse tudok róla többet, mint te. - Ugyanez a kislány azt is közölte velem, hogy valaki ilyen szót mondott néki: - soha többé. - És

megkérdezte, hogy mi a véleményem erről a szóról? Így feleltem néki:

- Tőlem ne kérdezz ilyet kislányom, mert éppen én a „soha többé” embere vagyok.

Volt egy költőnk, - a nevét nem mondom meg, - aki nagyon hiú és népszerűség-hajhászó ember volt. Még arra is büszke volt, hogy a perditák a képeslapokból ismerik az arcát. Egyszer együtt mentünk a külföldiek negyedében s ő bement egy üzletbe zsömlét vásárolni. Büszkén jött ki, mondván, hogy az elárusító kisasszony is felismerte. Így szóltam hozzá:

- Annak a népszerűségnek töredékére vágyol, amelyben Hitlernek és más gonosz, vagy ostoba embernek oly bőven van része? - Erre kicsit elszégyellte magát és végül is így felelt:

- Mit csináljak? Hiú ember vagyok. Te talán nem vagy hiú? - kérdezi tőlem.

- De igen, - mondtam néki, - csak nem arra vagyok hiú, hogy egy ilyen szegény kisasszony ismer-e engem. A gondolataim tisztaságára vagyok hiú.

Egy Zomeló nevezetű fiatal görög költő, aki nagyon jól tudott arabul is, egyszer itt járt nálunk s egy elejtett szavamból arra következtetett, hogy elégedetlen vagyok önmagammal, főként a múltammal, amire ez a tizennyolc éves kölk így szólt hozzám:

- Miért elégedetlen a múltjával? Hiszen magából mégiscsak lett valaki és egy ember múltja nem képzelhető el másképp, mint amilyen volt, hiszen ő azért olyan, amilyen, mert ez a múlt áll mögötte. Ha más lett volna a múltja, akkor ő maga is más volna. Nem is szólva arról, hogy ami megtörtént, annak úgy is kellett történnie. - Úgy látszik, igaza volt.

Ugyanez a fiatal költő különben gazdag ember fia is volt s nem volt semmi baja. Erre csinált magának bajt az istenadta, legalábbis a képzeletében. Szenvelegni kezdett. Elmondta nekem, hogy ő két nőt szeretett s az a két nő is szereti őt, tehát hármuk közül az egyiknek el kell pusztulnia. Ezt mind elsusogta nékem. Nagyot nevettem. Persze egyiknek se kellett elpusztulnia. Végül is feljegyeztem magamnak ezt a szót.

Vannak fiatal költők, akikből hiányzik a tragikum, tehát hiányzik belőlük a lényeg.

Egy ortodox pap így szólt hozzám: - vagy Ő csinált engem, vagy én csináltam Őt, mindkét esetben hasonlóak vagyunk egymáshoz.

- Olyan ágyút mutass nekem, - mondtam egy barátomnak, - amely gránátjának egyetlen robbanásával ugyanúgy fel tud építeni egy házat, mint ahogy azt le tudja rombolni, - olyan katonát, aki szuronyának egyetlen szúrásával épp úgy létrehoz pillanat alatt egy matematikust, mint ahogy megszüntetni képes vele, - olyan baktériumot, amely két nap alatt valamely anyagból egy Hubermann Bronislawot, hegedűművészt érlel, - akkor majd elhiszem neked, hogy a teremtés itt a cél s nem a pusztítás. Viszont igazán lehetséges-e ez? Úgy érzed?

Aztán ezt mondtam neki:

- Minden ami él, pusztulásra van ítéelve, e földön mindennek ilyen a vége, nemde?

Márpedig, ha e két fogalmat, hogy „vég” és „cél” azonosnak vesszük... nem úgy van-e akkor, hogy a pusztulás látszik minden teremtés céljának? Csak lehetséges-e ez? elfogadja-e ezt a te szegény lelked? Olyan-e a természete? mondd.

- Látszat, látszat, látszat, - felelte erre a barátom, aki filozófusnak mondta magát.

- Mit jelent ez a szó? Butaságot? - kérdeztem tőle.
- A vak ember számára például nem létezik látszat, - mondta ő. Amire én:
 - S ez mit jelent? szintén butaságot?
 - Ez azt jelenti, - felelte rögtön, - hogy érzékszerveinktől függ minden észleletünk. Ha tehát még többet észlelhetnél, ha még többet tudhatnál e világról, akkor az értelmére is rájöhetnél.
 - Micsoda badarság ez is, - kiáltottam erre. - Érdekelnek engem az érzékszerveim, ha egyszer boldogtalan vagyok itt? ha semmiben sem lelem lelkelem nyugalmát? Számomra ez az egész észveszejtő, érthetetlen és ostoba, tehát nincs időm, se kedvem azon törnöm a fejemet, hogy mi volna, ha két orrom volna. S mit bánom én azt, ha valamely nagyszerű belátás odafenn esetleg érthetőnek, helyénvalónak, sőt mulatságosnak is találja szenvedéseimet?

Atombontás. Az ember úgy látszik, most evett csak igazán a tudás fájáról, most van csak igazán veszélyben.

Hazug világ? Igen, hazug világ. És mégis, furcsa módon hazugságra nem lehet se házakat építeni, se hidakat.

Ha jobbnak akarsz látszani, mint amilyen vagy, az rendesen hat rád is és tényleg jobba leszel általa. Hány olyan ember van, aki előbb óbégatni kezd, aztán meghatódik saját szavaitól és csakugyan szánakozni kezd azon, aki miatt óbégatott. Némelyik pedig jártatja a száját, vallomást tesz, kimondja azt a szót, hogy szeretlek s ez úgy hat rá, hogy tényleg szeretni kezd. Arról most nem is szólván, hogy hány ember jön rá a véleményére, miközben csevetel.

Az öregember átúsztta már az örvényes folyót és onnan int a fiataloknak, hogy ez nem is volt olyan nehéz, nem kell félni tőle és így tovább. Az öregség tehát hajlamos az

optimizmusra. De bezzeg a fiatalok, akik előtt ott van az örvény... Vedd továbbá azt is hozzá, hogy a fiatalnak nagyobb az életereje, tehát keserősége is nagyobb.

Az örökkévalóság igénye. Többféle ilyen igény van benned Tahtúr fiam. Egyrészt: nem erre a rövid életre készülődteél, mikor készülődteél s talán ezért is van az, hogy lelked nem együtt öregszi meg a testeddel. Egy kiváló orvos egyszer így szólt hozzám: - vajon hány éves vagyok? Harminc már biztosan lehetek, hiszen felnőtt gyermekeim vannak. - Ezt kérdezte, pedig már ötven volt. És másodszor: a jelenednek, különösen pedig örömeidnek csudás örökkévalósága van benned abban a pillanatban, amikor éled őket. Hogy milyen ez az örökkévalóság és honnan ered, azt nem tudom megmondani. De van, de van.

Sok ember, ha észreveszi, hogy hibát követett el az emberek között, megismétli ezt a hibát. Mond egy szót, amitől a hölgyek elpirulnak, akkor még egyszer mondja. Mert igazolni akarja magát, azt akarja bebizonyítani, hogy ez nem is hiba.

Micsoda irracionalitás! Azt hiszed, hogy tovább élsz gyermekeidben, holott hát... Én, látod, gondolatból álltam, s mit adhattam át neked? Talán azt, hogy a balkezem kisujja kicsit görbébb a többinél. A gondolataimat itt próbálom átplántálni beléd s talán ezt se jól teszem. Ha az új generáció az öregek minden tudását átvénné, akkor nem is élhetne. Előlről kell kezdenie az egészet, mindent meg kell próbálnia, csalódnia, zátonyra futnia néki magának, mert hisz ebből áll az élete. Mert mi volna, ha mindent átvenne az öregektől? akkor például tapasztálnia nem is kellene többé, mit tegyen tehát? Egész életében malmozzon, vagy a bajszát pödörje? Nem is igen akarja átvenni és igaza van, ő maga akar tapasztalni.

Beder egyszer egy kártyabarlangból kijövet így szólt hozzám:

- Játsoztam, nyertem. S ebből a nyereségből házasiótom ki a lányomat, - a játékból tehát komolyság lesz, a játékból élet fakad. A szerelmi játékból is, - tette hozzá. - Az életből, a komolyságból aztán megint játék lesz, mert minek is élne az ember, ha nem játszhatna? - mondotta még. Elcsodálkoztam, hogy néha milyen okos ez a buta fráter.

Beder azt kérdezi tőlem: - most mondd meg öregem, miért lettem én zsugori? - Hja, - feleltem neki, - a dolgok öncéluakká lesznek. A szerelemnek csak szerelem a célja. Ha egy szerelmesnek azt mondanád, hogy gyerekek reményében szerelmes, csodálkozva nézne rád. S a munka, - vegyük a munkát. Ha egy öreg ember abbahagyja, akkor rendesen meg is hal rövidesen. Pedig már nem is volt rá szüksége, hogy dolgozzon. Te jól akartad kiházasiótni a lányaidat s addig-addig tömteed magadba a pénzt, amíg a lányok már régen feledve voltak s csak a tömés eszménye maradt meg benned. Vannak továbbá, akik a halottak kultuszát önmagáért űzik és így tovább. Furcsa ez a mi életünk.

Egy csinos, de nagyon szegény asszony azt kérdezte tőlem: - miért csinálók én magamnak ilyen szép kontyot ulemma, mikor kenyerem is alig van? - Hja leányom, - feleltem néki, - a mi életünk ilyen. Templomokat is előbb épít az ember, mint fürdőket, reprezentációs hivatalokat is előbb, mint kórházakat, de még a természet is úgy csinálja: rettentő sokat pazarol a szépségre, díszre, a hivalkodó pompára, mialatt a táplálékkal meglehetősszűkősen bánik.

Egy ichtioszaurusszal, őslénnnyel viaskodol a szívedben Tahtúr fiam, szexualitásoddal. S mármost eszes lény létedre, hogy férsz meg, hogy egyezkedel vele, az a kérdés. Nincs nehezebb feladat, mint állatból, gépies lényből, - amely szervezete parancsát vakon, esztelenül

hajtja végre, - hirtelen megint átváltozol eszes emberré nyoszolyádon.

Az élet különben is, úgy látszik, automatizmusokra van építve, - ez egyéb jelenségekből is kiderül. Mennyi gépies munka adódik a művészetekben is! Azt lehetne mondani, hogy a tehetség teljesítménye ehhez képest voltaképp szinte elenyésző. Mennyit kellett skáláznia Hubermannak! És hány hogy-ot, még-et, már-t ír le egy író, - néha szinte már azt hiszi, hogy mindig ugyanazt a szöveget írja.

A báj pedig az emberi lény legvonzóbb tulajdonsága s főként gyermekekben és nőkben mutatkozik meg, - nyilván azért is szeretjük annyira némelyikét. De nehogy azt hidd, hogy a báj valamiféle vidám jelenség. Ha egy gyermek sír, az lehet legbájosabb szépsége e világnak. Továbbá: mikor szegény anyád szomorú volt, akkor én megálltam az ajtóban, vigyázva, hogy észre ne vegyen, - sokáig néztem őt és szívem szinte bugyogott az elragadtatástól. Pedig sajnáltam is. Ezt a bájot pedig mindenképp meg kell különböztetned a bájolgástól.

A szomorúság pedig örvény, amely egyre mélyebbre húz le magával.

Mi a szellemiség? Nem tudom pontosan meghatározni. Annyi tény, hogy egyszer egy cipész azt kérdezte tőlem: - minek élünk ulemma? - Aztán azt kérdezte: - mért szeretjük annyira a szomorúságot? - Végül pedig rám nézett dikicse mellől, hosszan nézett és azt kérdezte: - más is annyira ragaszkodik boldogtalanságához, mint én? Ugyan mondja meg ulemma. - S én akkor azt gondoltam magamban: - íme ebben az emberben van szellemiség. - Azt mondhatnám tehát, hogy ha egy ember olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket érdemes feltenni, abban már van ilyesmi.

Egy nyolcvan éves öreg paraszt pedig egyszer így szólt hozzám: - ez azért van velem így ulemma, mert én árva gyerek vagyok. - Ez pedig annyit jelent, hogy aki valaha árva gyerek volt, az mindétig az is marad.

Meg kell tartóztatnod szívbeli nyájasságaidat, melegségedet Tahtúr fiam két okból. Részben azért is, mert sokan meg sem értik ezt az áradó meleget és különcnek ítélnék. És másrészt: aki megérti... túl sok meleg kapcsolatot szerezhetsz vele, s ennyinek nem tudsz megfelelni.

Akinek nem volt himlője, az is egészséges és aki meggyógyult a himlőből, az is. De a kétféle egészség között különbség van. Hasonlóképpen vagyunk az önzéssel. Aki már valamelyes töréseket szenvedett, persze az is önző marad, de önzése más, mint azé, aki töretlen.

Az én gyermekkorom kőhajításnyi távolban levőnek tetszik előttem. Viszont, ha néked mesélek róla, a szemeiden látom, hogy úgy képzelődöl felőle, mint holmi elsüllyedt világokról. Akkor még gyertyákkal világítottak Alexandriában, az utcák még hepe-hupások voltak, a házak roskadozók - s általában nyilván valami sötétebb világnak képzeled az én gyermekkoromat. Holott biztosítalak róla, hogy a nap épp úgy sütött, a házak is körülbelül ilyenek voltak s az élet se volt különösebben másféle. Vagyis a múlt kettéválk benned: egy felfogható, világos múlt jár a szemed előtt s egy ködös, távoli, sötétbe vesző, amelyet még felfogni is alig lehet. S így van ezzel az emberiség is. Bizonyos közelségen túli távolságok ugyanis nemcsak ködösen hatnak, de még kicsinyítően is. A mostani királyok hatalmát például nagyon respektálják az emberek, átélik, átérzik, de mi nekik egy Xerxesz? Valóságos pojácakirályá minősül. Nem veszik őt komolyan. - Eh mit, Xerxesz, - gondolják magukban. Pedig biztosíthatlak, félelmetes hatalom volt, de nemcsak ő, még egy Jeroboám király is,

akin pedig nevetni vagy hajlandó. Élet és halál ura volt, vagyis még nagyobb hatalom, mint az eszelős Vilmos.

Öregség.

- Mért vagy még mindig olyan szomorú? - kérdeztem boldogtalan nagynénédétől, Fatimétől néhány évvel öcsém halála után. Amire ő így felelt:

- Nem is vagyok már szomorú, csak méltatlankodó, - azt mondja. - Mert nem úgy van ez az egész csinálva, hogy az ember jól érezhesse magát benne. Mindenekelőtt: semmi beleszólásom nem volt abba, hogy megszülessek, hogy akkor múljon időm, mikor nem akarom, mikor semmi értelme sincs, hogy múljon, - beleegyezésem nélkül telik el időm, vagyis öregebb leszek, akárhogy tiltakozom is ellene. Futok az időtől s közben megőszülök. S ha alszom, vagy ha semmivel fecsérlem is életemet, az akkor is elmúlik velem, bennem s ha egyetlen olyan mozzanata se volt, amely az élet nevét megérdemelné. Én például már nem is zongorázom, semmit se csinálok. Továbbá: legtöbb embernek van valami története, nekem még az sincs. De abba sincs beleszólásom, hogy meghalok és mikor, én tehát mindebben áldozat vagyok csupán s ez felháborít. Mindezekért, mondom, nem vagyok én már szomorú, de szenvedélyesen életunt igenis vagyok, - mondotta előbb. - Később pedig így folytatta:

- Közönyös vagyok magam iránt, mióta végleg tudomásul vettem, hogy számomra már csak fájdalmat tartogat a sorsom s mióta megtanítottam magamat arra, hogy ebbe muszáj belenyugodni. Csak lehet ebbe belenyugodni?

- Szenvedésre szenvedés, bánatomra bánatom, - mondotta. - Fáj minden tagom és még meg is bánanak az emberek. Úgy látszik, ez a világ rendje, vagy számomra legalább is s mi a vigasztalásom mindezért? Egy kis vajaskenyér, fájó derékkal a napfényben.

- Ilyen az én öregségem, de nemcsak az enyém. Történetesen a szomszédomé is. S az emberek mégis mindenáron meg akarnak öregedni.

Formulák. A határtalan gondolkodással nem boldogulunk, még én sem, aki annyit törtem már a fejemet. Formulákra van szükségünk, leszögezett szentenciákra, hogy eligazodjunk ebben a tömkelegben. Egy tevehajcsárnak egyszer ezt mondtam:

- No örülök, hogy nem vagy szomorú azután a szörnyű hadifogságod után. Hogy a régi humorodnál vagy megint. - Amire ő így felelt:

- Ghér min el-wagib an tufakkiruh. - Apám mondta ezt így. - Nem kő rá gondúnyi, akkor nincs.

Együtt mentünk egy bizonyos külváros felé s én e szónál megálltam az úton a csodálkozástól. Mert ez olyasvalamit mondott, ami lélektanilag tökéletesen helytálló. Fáj az neked ma már Tahtúr fiam, hogy nagyanyád gyermekkorodban egyszer nem adott néked almát? Vagy, hogy első szerelmed, Amine kinevetett, sőt meg is sértett, mert habajókosnak nevezett? Vagy, hogy az iskolában megszegyenítették? Mindez nagyon fáj neked valamikor s ha most visszagondolsz rá: úgy ezek, valamint egyéb sérelmeid fájdalomra újra éled. Viszont ha nem gondolsz rájuk, akkor nincsenek. Igaza volt-e hát ennek a tevehajcsárnak? Csodálatosan igaza volt. Tovább kérdezősködtem tehát. Azt kérdeztem:

- Hát a halállal hogy állasz Husszein? Hiszen ott, hadifogságodban nagyon közel voltál hozzá és nem is egyszer. - Amire ő így felelt:

- Azt gondoltam magamban ott is, másutt is, hogy az embernek úgyis muszáj meghalnia, ez alól nincs kibúvó, s mihelyt ezt gondoltam, már meg is nyugodtam tőle.

- De mondd csak tovább, - unszoltam én.

- Az anyám sírni fog, feleségem is, node ők is megtanulták már tőlem azt a szót, hogy nem kő rá gondúnyi és hát majd csak elmúlik ez a bánatuk is, mint annyi más. Két fiúnk is meghalt, azokról ugyanezt mondtam én nekik mindig, és én rá se kell gondolni, majd ha meghalok, csak keveset, csak ritkán, - ezt mondtam magamnak az anyámról és feleségemről. Ami pedig a szomszédom dolga, aki ellenségem, - mit fog mondani az ellenségem? - Husszein megdöglött, - fogja mondani és röhögni fog. No de meddig fog röhögni? Csak kis ideig, mert mi az a pár év? Akkor már én fogok röhögni rajta, vagy a sírban, vagy a paradicsomban, hogy mennyire reszket ő folyton, mert attól fél folyton, hogy neki is meg kell nemsokára döglenie.

- Az ilyen mondások nagyon segítik ám az embert életében ulemma, - fejezte be Husszein tanításait. Illetve nem is, mert én még azt is megkérdeztem tőle:

- Hát azokkal, akik megkínóztak, hogy voltál? - Amire ő így felelt:

- Sok a rossz ember ulemma. És lehet-e mindenkit kivégezni? kérdezem tőled. Se vége, se hossza nem volna a gyilkolásnak. Egész egyszerűen azt gondoltam tehát, hogy ilyesmit úgyse lehet csinálni, még a legkegyetlenebb nagyurak is hiába próbálták, nem ment a dolog. És mihelyt ezt kimondtam, máris megnyugodtam a rosszban. Már csak nevetek azon, hogy gonoszok.

- Továbbá: - nem lehet visszaszaladni, - az is egy mondás, - folytatta Husszein.

- És ez mit jelent?

- Ez azt jelenti ulemma, hogy, ha a kútnál felejttem az ostoromat, vagy a fezemet, visszaszaladhatok érte, de ha rosszul csináltam valamit két év előtt, nem szaladhatok

vissza, hogy jobban csináljam. Nem is kotlok hát rajta, ahogy azelőtt szoktam.

Körülbelül ilyeneket mondott.

Mindezt pedig én meg is tanultam Husszein tevehajcsártól. E mondásokat én formuláknak nevezem és mint már mondtam volt, ezek alkalmasak arra, hogy nehéz pillanataimban a további meggondolástól, töprengéstől mentesítsenek, – végleges határozatoknak is nevezhetném ezeket. Ismétlem: belevestem a lelkembe Husszein szavait és Ezenfelül még néhány formulát csináltam a magam számára. Így például: – mindegy, hogy mit gondoltál és mit végeztél, már azért is, mert a világ végtelen tömkelegében úgyszólván elenyészik. Ne légy tehát nyugtalan, hogy nem végezted el dolgodat a földön.

Hogy a dinamit fűtyül az Igére, mert sokkal hatalmasabb nála, – micsoda szemtelenség. S ebből a szemtelenségből áll az életünk.

Az állat számára csak az van, ami van, de az ember számára még az is van, amit a tények körül elképzelt. S az egy egész világ. Így keletkezett a szerelem és a mennyország.

S ez: a szellem keletkezése és túlburjánzása, úgy látszik, nem volt előre feltételezve a teremtés tervében.

A bűnösök így szólnak: – a feledékenység számunkra van kitalálva. S ez teszi a mi nagy fölényünket.

Rossz nélkül nincs jó, ezt te is tudod, mert hiába eszel, ha nem vagy éhes, hiába heverészel, ha nem vagy fáradt. Legokosabban cselekszel tehát, ha a rosszat nem az egetől várod, ha továbbá nem kockáztatod mindenedet kártyán, mint a nagyurak, akik ezt nyilván azért teszik, mert az egyenletes jólét úntatja őket, s annak veszélyeztetése és az ekörüli izgalmak megint örömet ígérnek, ha újból megszerezhetik, visszanyerhetik azt, ami

már az övék volt... lélektani szempontból leghasznosabb rossz fiam a munka. Kínzó, fárasztó, de legalább valamely hasznos eredményt is hoz létre. S ha netán fáradtan és lihegve még meg is vagy elégedve magaddal, akkor meg különösképpen jó az eredmény.

A méheknél külön dolgozók vannak, külön szaporodók, ápolók, katonák s az ember mindez együttvéve, egy személyben. Mi lesz ennek a vége?

Azt mondanod fiatakorodban, hogy te valamilyen vagy, - ezt nem tanácsolhatom neked. - Én valamilyen leszek, - ezt kell mondanod Tahtúr fiam. Állandóan valamivé lenni, - ez az, amire még érdemes is törekedni. Ha túlteszek magamon, ha felülmúlok önmagamot, ezáltal talán válok is valamivé, ami több, mint ami eddig voltam. Viszont állandóan valaminek lenni, szilárdan, mint a kő, az ilyesmi sívár dolog, mert soha semmire se vezet.

Ami pedig engem illet: én, látod, már öreg vagyok s néhány év előtt könnyes szemmel úgy határoztam, hogy nekem talán már szabad is valamilyennek lennem, jobb is, mert az örök változás terhét vén szívvel már nem vállalhatom. - Az vagyok, ami vagyok, - mondom most már, mint a zsidók Jehovája. Illetve még egy utolsó óhajom van is. Hogy ne kellene többé örökké nyájasnak lennem mindenkihez, vajszívú aggastyánnak, hanem végre- valahára olyan rosszkedvű ember lehetnék, mint amilyen vagyok. Akkor végre azt érezném öregkoromban, hogy mégiscsak hatalmas az aggság, nagyobb hatalom ebben, mint a királyok.

A legnagyobb konfliktus életünkben: ha az ember nem szeretheti azt, akit szeretni akarna. Anyját, hazáját, vagy feleségét, - ha ezek jótéteményeit netán felemészti hiúságuk, vagy gonosz indulataik.

Egy Lokmán nevű szintén agg barátom mindenáron azt a feliratot akarta vésetni sírkövére:

Csak kevés embert szeretett és azokat is útálta.

Vannak szellemiségek, akik az emberiség ügyét nagyon tudják szeretni, de az egyes embereket soha. Lázonganak a nagy igazságtalanságok hallatára, gyűlölik a rabszolgotartást, a munkások elnyomatását, a négerüldözést és esetleg a lehető legrosszabbul bánnak még a gyerekekkel is.

Fiatalkoromban, megvallom, még csodáltam is őket, mikor a rue des Anglais-n fel-alá járva öklüket rázták a betolakodott idegenek ellen. De ma már mosolygok, ha ezt látom, mert ilyesmit gondolok magamban:

- Ez még aránylag olcsóbb dolog is. A sínylődő emberiséget szeretni olcsóbb dolog, mint egyes embereket.

Lehetetlennek látszik, hogy a méhek nemtelen dolgozóit ne jutalmazná a természet valamely testi gyönyörrel azért, hogy hatszor annyi mézet visznek haza, mint amennyire nekik maguknak szükségük van. A szoptató anyát is gyönyörökkel jutalmazza meg a természet s a terhes asszonyt is.

Mintha ez a jelenség irányt mutatna nekünk arra vonatkozólag, hogy miként válhatik ez lehetségessé az emberek között is. Az ideális jóság különben is olyan, hogy a mások örömének örül s hátha ebből valami idővel mégiscsak általánossá válhatna, hogy az embereknek, ha nem is annyira testi, de lelki gyönyört okozna a közösség jóléte.

Lokmán, aki italos ember volt és nagy pesszimista, egyszer részegen így szólt hozzám:

- Éjszaka van, ugye, hogy éjszaka van? Most jövök egy európai bárból s itt így szóltam magamhoz: - ebből a

zabáló tömegből akarsz te filozófiát meríteni? Azon töröd azt a buta fejedet, hogy Allah, vagy Iblisz miért teremtette ezeket? S hogy mi az örökkévalóságuk? Hát jó, legyen meg nekik ez a baromi örökkévalóságuk, ha a kacatnak ez kell. Mert ha van, vagy ha nincs mi következik ebből? És ezekből csinálsz te pszichológiát és még azt akarod, hogy ne röhögjenek rajtad? Először megcsinálod, aztán kinek csináltad? Szintén ezeknek? És nekik csinálják a költők verseiket is és Michelangelo nekik dolgozott? - kérdezte még tőlem, meg önmagától, és eszeveszetten nevetni kezdett. Aztán leült egy utcakőre és azon nyomban elaludt a hold alatt.

A nők rózsailletot vesznek magukra, meg ibolyailletot, vagyis elterelik az ember érzékeit arról, ami az ő igazi valóságuk. Micsoda abúzus! Szerelmük tehát, minthogy hozzászokott ehhez az abúzushoz, éjjel ráébred igazi valóságukra és otthagyja őket. Lokmán erről így nyilatkozott: - földrengést kapok tőle, ez olyan marhaság.

Lokmán továbbá így szólt hozzám egyszer:

- Mondd a denevérnek, hogy szemüveget vegyen és hivatalba járjon könyvelni. De mikor ő rovarokat akar fogni és semmi egyebet nem akar. És ez az én helyzetem is. Egy kis ital kell nekem e földön, semmi egyéb.

Szegény Lokmán, - hadd mondok még ezt is el róla, - mikor haldoklott, folyton azt kérdezte: - hány óra van? hány óra van? - továbbá rengeteget evett is, ami azért csodálatos, mert azt mondotta, hogy ő az ital miatt nem jól táplálkozott életében és ezt most jóvá akarja tenni. És hogy azt is el ne feledjem: föl akart kelni, föl akart kelni szegény, hogy ő utazni akar. De hogy hová, azt már soha többé nem fogja megmondani.

Kedves, okos ember volt szegény Lokmán, két szeme, mint két darab cukor. Mivelhogy annyira élvezte saját

gyalázatát. És olyan szemöldöke is volt, mint talán a Jóistennek.

Jut eszembe róla, - egyszer azt mondta nekem: - úgy belezavarodtam saját életembe, mint a ló, ha álltában belebotlik saját lábaiba s mindjárt el is esik. Láttál már ilyet?

- Intelem azokhoz, akik művészek szeretnének lenni, de nem megy. Mondd meg nekik, hogy az alkotás épp olyan keserves dolog, mint a nem-alkotás, - magyarázta Lokmán.

De még ezt is mondta: - én már ott tartok édes barátom, hogy kezdek nagylelkű lenni saját magam iránt.

Lokmán azt mondta egy asszonynak: - mit hízlalod úgy fel ezt a gyereket? Vagy azt hiszed, minél vastagabb, annál többet szerethetsz rajta?

Lokmán, aki orvos volt s a párisi egyetemen végzett, egyszer aszpirint akart becsempészni egy régi vágású mozlím szájába, de ez sehogy se ment. Ezért hát tíz darabot összedarált pisztáciával s azt mondta a mozlimnak, hogy ez Mekkából hozott keserű pisztácia és hogy napszállat előtt és napszállat után egy fél kávéskanállal be kell vennie belőle, no de akkor is Mekka felé fordulva. Nekem pedig azt mondta erről: - az igazságot babonává kell tenni az emberek között, másként nem boldogulsz velük öregem, mert, úgy látszik, itt többféle rossz közül lehet csak válogatni. A bölcsesség pedig nem az igazságokban rejlik, hanem a hatások ismeretében.

S mikor szidtam szegényt, hogy miért is iszik annyit, így felelt:

- Az önfeledtség barátom sokkal drágább, mint egy tojás.

De még azt is mondta, jut eszembe: - csak a baj tud segíteni az emberen, hogy ne únja itt halálra magát. A baj tehát, vedd tudomásul, igen értékes valami, - folytatta s

ezzel máris egy francia lányra mutatott, aki ott ment el mellettünk s akinek szemmel láthatólag élvezettel köszönt.

- Nézd meg például ezt a lányt, - mondta nekem, - ennek bánat-értéke van, mert ennek tehetsége van a bánathoz.

Egy más alkalommal így szólt ugyancsak ő, Lokmán:

- Milyen az emberi nagyság? Vajon igazán olyan-e, mint amilyennek jámbor jószándékunk előre kifesti? Tehát: legyen erkölcsös, szemérmes, igazságszerető, jóindulatú, becsületes? Nincs ennél unalmasabb fajankója a világnak, édes barátom, - mondta nekem. - A nagyság maga mondja meg, hogy ő milyen, vagyis tehát a jelenségek vagy igazolják magukat, vagy nem. A remekműről se tudod előre megmondani, milyen legyen.

Még egy másik alkalommal ezt mondta:

- Az ember elgondolkozik a tünékenységen és azt hajtogatja magában: - Száfika, Száfika! - Nagyon szerettem ezt a gyermeket, de aztán férjhez ment, s én mintha előre láttam volna balsorsát. Valamire jóelőre figyelmeztetni szerettem volna, mikor így belebámultam az alkonyati borulatba, vagy talán tanácsot szerettem volna adni neki... de hogy mi légyen az? Azt nem tudtam kitalálni. Ezért hát nem mondhattam egyebet, csak ennyit, hogy: - Száfika és megint csak Száfika!

Nagyanyád egyszer nem akart neked almát adni Tahtúr fiam s te a lelked mélyéig megsértődte emiatt. Mikor aztán mégis megbánta, amit tett s tukmálni kezdte az almát, te visszautasítottad. - Most már nem kell nagyanyám, - mondtad neki azzal a halálos keserűséggel, amelyet csak gyermek tud érezni ilyenkor. Vagyis megvetted azt a testi jólétet, amelyet a gyermek annyira szeret, mert alávaló lett volna a lelked jólétéhez képest. Gyűlölködve lökted vissza az almát, el ne feledjük, s mikor

vége nagyanyád kiment a szobából, saját elbeszélése szerint legalább egy kis darab cukrot csentél magadnak s azt könnyezve szopogattad, s azért könnyezve, mert annyira meg voltál alázva, szégyenítve saját eredendő gyengeségedtől.

Mindezt pedig azért mondom el fiam, mert azt kérdezted tőlem, vajon viseljél-e el becsstelenséget, lelkeddel nagyon ellenkező dolgokat jóléted érdekében? Ha anyádról volna szó, talán igen, mert akkor ez hősiesség. Ha gyermekedről, akkor még inkább. De saját magadért soha.

Amit pedig most fogok mondani, azért mondom, nehogy azt hidd, hogy az értelemnek mindig döntő szerepe van abban, amit gondolunk és cselekszünk. Ez semmiképpen sincs így s ez kiderül akkor is, ha számba vesszük, hogy a szavak csengése, a mondatok formája mennyi mindent dönt el s ebből valami játékszerű, álomszerű formációk jönnek létre gondolatainkban, de egész életünkben is. Lokmán egyszer így szólt hozzám: - rettenetes éhes lettem. - Miért? - kérdeztem én. - Régen nem ettél? megtartod a böjtöt? - Nem, - azt mondja, - szó sincs róla, csak tudod, aludtam délután s mielőtt felébredtem volna, azt álmodtam, hogy Hamburgba megyek s utána rögtön azt mondtam magamban: - ham, ham! ott cethalat fogok enni. - Úgy látszik, ettől lettem olyan éhes, mikor felébredtem.

Ezt a gyenge példát hoztam fel, de érd be vele, jobbat most nem tudok, mert fenti tételemet nagyon nehéz bizonyítani. A lélek játékaiban ugyanis legtöbbször alig észrevehetőek, illanók.

Csak halála után eszméltem rá, hogy nem becsültem őt eléggé, amíg élt s ezt különösen akkor állapítottam meg, mikor özvegye megmutatta nekem hozzá írt leveleit. Lokmán Bederről ezt írta neki:

- Olyan ferde a pofája, mintha a sors egyik oldalról pofonvágta volna s azóta volna felemás. Viselkedésében pedig stilizta, ezért utálok legjobban. És így tovább. Ezenfelül pedig ostoba, - írta róla, - a vasúton tele locsogta fejemet, végül is így szóltam hozzá: - maga olyan ostobaságokat mondott most is Beder, mintha valaki azt állítaná, hogy a tigris mazochista. Úgy látszik, ahhoz, hogy bármiben is meggyőzzem magát, meg kellene semmisítenem. - Egy szerencsés, dúsgazdag emberről pedig azt írta neki:

Ma megvizsgáltam Kairóban ama híres-nevezetes Ibrahimot, akinek életében minden sikerült. Tudod jól, hogy ismertem jónéhány ilyen szerencsés fickót, illetve nem is olyan sokat, talán kettőt-hármat hosszú életem során. Ezeknek olyan rendkívüli a sorsuk, hogy voltaképpen nekünk istenként kellene tisztelnünk őket. Csakhogy én bitang vagyok és inkább azt kívánom, hogy vajha törnék már ki a nyakukat és ne botránkoztatnák meg a világot örökös szerencséjükkel. - Az emberek társaságáról pedig ezt írta neki:

Szerencsére túlestem életemnek egy korszakán. A jelen pillanatnak már nincs akkora mágikus fontossága rajtam, mint volt azelőtt. Úgyis mondhatnám, hogy a jelen pillanat már nem annyira pozitív nékem, vagyis létezésemnek legfőbb hangsúlya nem ott van már. Szervezetem ugyanis, úgy látszik, átvette azt a tapasztalatomat, hogy úgyis mindjárt el fogok innen menni s feledni fogom, hogy láttam ezt, vagy azt a fajankót, hogy beszéltem vele, tehát nem esem úgy neki butaságainak sem, mint a tigris. Amit érzek, az közönségesen kifejezve így hangzik: - kerepelj akármit, úgyis mindegy lesz nekem öt perc múlva, hogy mit kerepeltél. - Továbbá: ha, mondjuk, valahova azelőtt elutaztam és ott időztem, két nap múlva az ottani emberek és viszonyok már oly fontosakká lettek nekem, mintha

mindéig itt kellene élnem és soha többé nem kerülnék el innen, de ma már a lelkem így szól hozzám:

- Milyen nagy számár voltál azelőtt! Ha másért nem, már azért is, mert a mellékfolyókat mindig összetévesztetted a folyammal. Az életed fő-folyamával. Epizódok mámorosa voltál.

Róla magáról, a feleségéről pedig ezt írta neki:

Rólad gondolkoztam s eszembe jutott életünk egy pillanata. Kopogtak rendelóm ajtaján és bejöttél te s te voltál az alkonyat. Mert minden ami igaz volt, te voltál. Aztán egy rétre mentünk, ahol át szokott menni a nagyanyád. Erről eszembe jutott, hogy, ha együtt járunk a réten, vagy ha ott ülsz mellettem, én akkor is ahelyett, hogy téged néznék, lehúnyom néha a szememet és rólad képzelődöm.

De az se baj, ha másra gondolok, mialatt ott vagy mellettem, mert az is te vagy.

Majd azt írta neki valahonnan: - mért tagadnám el előtted? tegnap megint berúgtam. Itt az angolok valami citromlével kevert erős italt isznak, a nevét elfelejtettem, ezt vedeltük egy bárban, pillanatnyi cimborámmal, egy züllött angol őrnaggyal. (Kedves fiú, csak kicsit hülye.) Ez így szólt hozzám:

- Mért nem veszünk példát ezekről a vigasságos emberekről, akik itt táncolnak? - Már félig részegen ezt feleltem néki:

- Nézze, maga beteg őrnagy, - mondtam én, - az értelmüktől, hogy vehetne példát? Ki tudja találni, hogy mi megy végbe egy lónak a fejében? Ami pedig a kedélyüket illeti, vegye tudomásul, hogy az egészség nem ragadós, csak a betegség s az öröm sem igen, csak a bánat. - Majd hozzátettem:

- Hallja csak, maga beteg őrnagy, ma láttam egy asszonyt, aki gyereket verte az utcán, egy kislányt. S íme, mi történt? A gyermek az anyja szoknyájába menekült oltalomért. S mi emberek is így teszünk. Isten ver minket, s mi ugyanőtőle kérünk védelmet ellene. - S mikor már egészen berúgtam, így folytattam részeg bölcsességemet:

- Hallja őrnagy, némely vallás kötelességünké tette nekünk az életünket. Micsoda szemtelenség, kikérem magamnak. Én nem vagyok itt semmire se kötelezve. - Egyetlen hatalmam és bosszúm a sorsom gyalázatosságával szemben az, hogy ha végleg meguntam, felrúgom őt, magammal együtt. - S végül ezt írta feleségének ugyanerről a helyről:

- Az fáj a legjobban, hogy neked is ugyanez a sorsod itt, mint nekem és mindnyájunknak. Vagyis mi? Hogy legjobb esetben egy kegyes tagló vár az út végén, de még az is lehet, hogy ez a tagló nem is lesz eléggé kegyes, hogy mondhatatlan szenvedéseket fog okozni... Ez a mi életünk végeredménye. Mit tegyünk? A teremtmények halállal büntettetnek azért, mert megszülettek.

Gúnyosan állapítom meg Tahtúr fiam, hogy ehhez az egyszerű kis életemhez képest milyen felmérhetetlenül komplikált szerkezet vagyok. Ebből a gúnyból és csodálkozásból pedig az következik, hogy én, a csodálkozó nem vagyok azonos azzal, ami létrehozott. Sőt, sőt! idegenkedem is tőle, az agyafúrt komplikáltságaitól, a milliányi vegyületeitől, - mert ahhoz, hogy egy köpésnyi ideig itt legyek és lássam a napot, ahhoz én e nagy felszerelést sokallom.

Azt kérdezed tőlem, hogy igazán nyugalom kell-e nekünk? Igen, az kell, csak hogy nem az a nyugalom, amely állandó, mozdulatlan, amely olyan mint a halálé. Magad is tudhatod, hogy nem bírónk ezt kitartani. Akkor hát miféle nyugalomra van szükségünk, az a kérdés. Talán olyanra,

amely addig sűrűsödik, amíg ellentétes elemekre nem bomlik, akár a felhők, vagy a levegő villamossága, amely negatívra és pozitívra szakad és viharok, villámok útján válik újra közönyössé. Vagy úgy is lehetne mondani, hogy mi a méreg és ellenméreg küzdelme útján létrejött csendet szeretjük.

Mikor anyádnak Buddhát magyaráztam, ő így felelt:

- Az embernek kicsit esendőbbnek kell lennie édes férjem. - Márpedig ez döntő kritikája úgy a vallásos szigornak, mint a merevségnek.

Annyira nincs rá mód, megismernem önmagammat, hogy még azt se tudom kilesni, vajon szavakban gondolkodom-e? Mert, ha eltiltom magamban a szavakat, kiderül, hogy e csendben egy gonosz démon halkán szavakat darál valahol hátul a fejemben. Például azt mondja: - most csend van, most csend van!

Mikor Lokmán még fiatalember volt, elég ostoba is volt. Igaz, hogy én még fiatalabb voltam és még ostobább. Egyszer lóversenyen jókora pénzt nyert, erre boldogságában bement egy különlegességi üzletbe, szájában irtózatos nagy szivarral jött ki s nem tudtam lecsillapítani, hogy ne daloljon egész úton. Végre kicsit lecsendesedett, akkor becipeltem őt egy európai kávéház teraszára, ott rögtön képeslapokat kért a boytól s ezt írta a nővérének:

Most aztán nyitva van az út, megyek előre.

Mármost akármilyen ostoba voltam is, ezt a mondatot sokkal ostobábbnak ítéltém még magamnál is. - Hova megy előre? - kérdeztem magamtól. S már láttam is valami országutat, ahol Lokmán bátyó kezét lóbázva, mint a derék iskolás gyerekek és lobogó hajjal halad, no de hova?

Ezt a történetet pedig a következők miatt meséltem el: nemrég, amint megint erre gondolok, előttem áll a tér, a napsütés, a kávéház, látom Lokmánt, szegényt fiatalon, amint a levelezőlapot írja s mindez annyira tisztán áll előttem... no de hová mentem aztán az évezredek mélyén? Ezt már nem tudom, ezt már nem tudom. Vagyis: egyes pillanatok maradtak csak meg bennem életemből, a többi pedig vissza nem idézhető tömkeleg. Hova mentem aztán? Ezernyi mindenféle történet aztán is velem s én minderről többé semmit se tudok. És más se tud róla semmit. Vége. Mintha semmi se történet volna azután jó ideig. Pedig ezernyi bánat és ostobaság szakadt rám közben is ezt biztosan tudom.

Minden csak addig igaz, amíg egyetlen ember van, aki emlékszik rá, – mondotta egy régi barátom. S hogy igaza volt-e? Praktikus értelemben véve nyilván. Vegyünk egy konstruált példát. Volt hatszáz év előtt egy nyergesmester Tesszáliában, aki megölte a feleségét. Ki tud róla? Senki. Akkor hogy lehet erről azt mondani, hogy igaz?

Ha egy világraszóló tanítás hibás tételen épül is, azért lehet nagyszerű építmény. Sőt, sőt, szükségszerű is, hogy az alaptétel hamis legyen, mivelhogy nincs olyan alaptétel, amely ennek az egésznek mivoltát összes komplikáltságaival együtt csírájában tartalmazhatná: – vedd példának fiam a brahminizmus teremtés-történetét, vagy a zsidókét, – milyen gyermekes mese ez is, az is és mégis micsoda óriási építmény lett mindkettőből. Vagy vedd akár az Euklidesz-i geometriát, mi mindent lehetett építeni annak alapján! Tehát használható volt.

Minthogy figyelni tudok arra, amit gondolok, akkor nyilván két részből áll az, amit énemnek nevezek. Mert hisz kétségtelen, hogy van egy fajta gondolkodásom, amely a figyelmem körén kívül a megvilágított én perifériáin

zajlik s alig észrevehetően, pedig nyilván szavakban, vagy legalább is igen gyakran szavakban megy végbe.

Vannak emberek, akik azt hiszik, hogy minél fantáziátlanabbak a gondolataik, annál igazabbak.

A szabadság illúziója kell nekünk. Különben se létezik az a kötetlenség, amelyről gyerekkorodban ábrándoztál Tahtúr fiam.

Lokmán egyszer így szólt:

- Itt állok és olyan pantomimot játszom, amelyet senki sem ért meg, talán még én magam sem.

Lokmán egy másik alkalommal így szólt:

- Néztem ezt az ablaktisztító asszonyt. Csak lendületben képes valamit csinálni, akárcsak én, tehát felmérgezi magát, szidalmaz, gyűlölködik s így vágja ki köreit. De még egy nagyon érdekes dolog van benne, s ez sok fecsegővel van így. Ugy véli a lelkem, hogy kár a kilégzett levegőt hiába pocsékolni, tehát okvetlenül hangot kell vele adni, vagyis nála lélegzetvétel beszéd nélkül csak akkor létezik, ha eszik. Lehet, hogy ebben is hasonlítok hozzá, - tette hozzá Lokmán.

Ugyanó egyszer így szólt:

- Vagy szervezetünk öröms hajlandóságát fogadtatjuk el értelmünkkel, mint ahogy a Korán is nagy részben teszi, de főként a hedonista filozófiák, - vagy az értelem élettágadását szervezetünkkel, mint a hinduk nagy része. Elmebajosokkal tett tapasztalataim azt mutatják, hogy náluk akár ez, akár az könnyebben megy végbe, mert ott, úgy látszik, nagyobb összefüggés van e kettő között.

- Az én okosságomnak a butaság természetes kísérője, - okosságom csak a butaságom kíséretében okosság, úgy látszik, azért, mert e kettő egy tőből fakad nálam, - mondotta Lokmán.

Egy tolakodó koldus láttára ezt mondta:

- A légy hogyan lenne szemtelen, mikor abból él. - S mikor egyszer részegségében hazakísértem s a felesége nagyon szomorúan nézett rá, ő így mentegette magát:

- Azért nem tudlak annyira szeretni, mint kellene, mert élek. - S az asszonynak erre mintha fáklyafény gyúlt volna ki szemeiben. Ez a fény pedig azt mondta: - tudom én Lokmán, hogy ki vagy. Te vagy az életem Lokmán.

Aznap éjjel történetesen nagyon rosszul volt az italtól s én mellette maradtam. Reggel felé így szólt hozzám:

- Hát hogyan innék. Nemsokára nem leszek itt. Egyetlen életem volt s azt úgy kell eldobnom magamtól, mint a fületlen gombot. S egyetlen olyan pillanat nem adatik többé ebben a nagy mindenségben, amelybe abból az intimitásból valami visszatérhetne, hogy én itt voltam. - Mikor pedig elbúcsúztunk, még ezt is mondta:

- Te erkölcsprédikátor vagy ugye? én meg csirkefogó. Épp ezért te megvetsz engem, én meg téged. S amellet jóbarátok vagyunk ugye? Hát tudd meg jóbarátom, te erkölcsprédikátor, hogy azért egy kicsit úgy is van a dolog, hogy én te vagyok, te meg én. Tudd meg tehát Mohammedünk kegyeltje, hogy bármilyen csirkefogó vagyok is, sohase csaltam meg senkit életemben, csak saját magamat.

Egyre több dolog jut róla eszembe most, hogy meghalt. Egyszer egy európai családnál voltunk hivatalosak együtt, ahol egy szép kisasszony találtatott, meg egy nagyon szép fiatalember. S a szép kisasszonynak volt egy szép macskája, azt egyszer csak ölébe emelte és annyira magához szorította, hogy a macska nyávogni kezdett. Amire az anyja rákiáltott: - Mit csinálsz? - mondta mérgesen.

Erre Lokmán a menyezet felé nézett és perzsául ezt hadarta közönyösen fölfelé:

- Okos ez az öregasszony, tudja mit beszél, mivelhogy ez a cirógatás és símogatás nem a macskának szólt, hanem a fiatalembernek. -

S mikor elmentünk onnan, még azt a megjegyzést is tette:

- Láttad a nagymamát? A sarokban ült és semmihez se szólt semmit. Véglegesen magányos, mint a hegy. S magányában beszövi magát gyűlölettel.

Egy buta emberről pedig ezt mondta:

- Ennek a következő viszonya van a megismeréssel: itt van ez a kávéház s ő a közelben van, nem messzire s ide akarna jönni hozzánk. Erre körül kering s a világ kincséért nem találja meg az irányt, pedig ha egyenesen ide jött volna, pár lépés lett volna az egész. De nem és nem, ő körül kering, mint a bolygók és ha addig élne, negyvenezer évig keringene és mégse juthatna el ebbe a kávéházba soha. Egyszóval: ez képtelen arra, hogy megismerhessen valamit, mert fogalma nincs róla, hogy mi a megismerések útja. Egy orvost például, - mondjuk, - mikor beteg, abból a szempontból ítél meg, hogy elég izmos-e? s egy ápolónőt, hogy tud-e franciául? Mert ha nem tud, vagy nem szereti szenvedélyesen a tehéntúrót, akkor őt ne ápolja. - Mikor pedig rendelőjéből egy félkegyelmű ember lépett ki s én annak végtelen, egykedvű szelídségét dicsértem irigykedve, így válaszolt:

- Ezt irigyled? Ez nem olyan szelíd, szegény feje, mint némelyik szelíd állat, hanem olyan szelíd, mint az ajtó. - Egy élveteg öregemberről pedig ezt mondta: - ki akarja javítani egykori rossz fiatalságát. Az anyja emlőjét keresi, mert valaha nem jól szopott. - De még azt is hozzátette: - ezek az életöröm stréberei. - Mikor pedig olyasmit hallott,

hogy egy fiatal költőnek az a becsvágya, hogy mindenki számára írjon, akkor ezt a megjegyzést tette: - ez olyan nadrágot akar csinálni, amely mindenki számára jó. - S egyszer egy nagyon racionális hajlamú betegétől eljövet így nyilatkozott előttem a kávéházban:

- Most már meg tudom fogalmazni egy régi érzésemet s ez a szó most jutott eszembe, ennél az embernél. Az ésszerűség voltaképp alacsonyrendűség, vékonypénzű dolog, - jelentem ki neked most már egészen határozottan, - mármint a természet erőihez viszonyítva, amelyek elementárisak, dúsak és érthetetlenek.

Nincsen demoralizálóbb dolog, mint a szerencse, - mondta nekem egy más alkalommal. - És nemcsak azt demoralizálja, aki szerencsés, hanem azt is, aki irigyli. - S e tételének illusztrálására elmondott nekem egy kis történetet.

Hogy néki fiatakorában volt egy francia barátja, egy iszákos színész, aki játékbarlangokba is járt és többnyire vesztett. Ezért hát kellőképpen rongyos is volt szegény. Egyszer azonban mi történt?

Egy a színész lázasan ront be rendelőjébe egy este, feldúlva, szinte őrjöngve, - gyere rögtön, - mondja neki, - azonnal gyere velem. - S az utcán esze nélkül rohan. Rohannak mind a ketten a külvárosok felé, valami magános tér felé. - Nyertem, - azt mondja fuldokolva. - Mennyit? - kérdezi erre susogva Lokmán. - Rettenetesen sokat, - válaszolja a színész hörögve. - Mégis, no mondd már! - kérdezi Lokmán izgatottan. - Nem tudom, talán tizennégyezer font is lehet, - feleli a rohanó ember és félig kiemel a zsebéből egy nagy köteg bankót.

Tovább rohannak. - És mit adsz nekem ebből? - kérdezi végre Lokmán némi dühvel is. - Kapsz, kapsz, - feleli a színész. - No de mennyit? - kérdezi Lokmán szigorúan. -

Ötven font jó lesz? – kérdezi a másik. S Lokmán majdnem elájult e szótól. Hogy ez a gazember tizennégyezret nyer és neki, legjobb barátjának csak ötvenet ajánl fel, – nem szörnyűség ez? Pedig hát ötven font, az is valami, ruhát, cipőt, miegymást lehet belőle venni, – még ez is eszébe villant Lokmánnak, épp ezért bár nagyon méltatlankodva, de mégis tovább rohant a színésszel. Mikoris az egy sarkon az utcalámpa alatt megállt és elővette bankóit. Színházi bankók voltak. Vagyis lóvá tette barátját s most nagyot nevetett annak szemmel látható mohóságán. De Lokmán is boldogan sóhajtott fel, hogy íme ez a másik mégse nyert ilyen gyalázatosan sokat, annyit, hogy azt már elviselni se lehet, – vagyis boldogan mondott le még az ötven fontról is, csak a barátja se legyen ennyire szerencsés.

– Hát ilyenek vagyunk, ha tudni akarod, te erkölcsprédikátor, – fejezte be elbeszélését. Majd még hozzátette:

– De annyi kétségtelen, hogy az a francia színész nagyon tehetséges volt. Mert remekül játszotta meg azt az embert, aki mihelyt szerencse éri, máris pimasz és szívtelen.

Mikor pesszimizmusa miatt korholtam, így felelt:

– Átélttem a világ legborzalmasabb szörnyűségeit, olyat, amilyent még nem látott az emberiség, ennél fogva én azt kicsinylem, ha az ilyen ember nem keserű.

Jelenség voltam saját magamnak is Tahtúr fiam, valamivel többet tudtam magamról, mint mások, de még azt se mondhatom, hogy sokkal többet. Bizonyos tekintetben még kevesebbet is: így például a külsőmről biztosan kevesebbet. De még álmodtam is erről, hogy e tekintetben milyen tájékozatlan vagyok. Azt álmodtam, hogy egy idegenszerű alak kihajol valami ablakon s erről a nem nagyon rokonszenves személyről kiderült, hogy én vagyok fiatalon. – Hát ilyen vagyok? – kiáltottam fel erre.

- Hogy-hogy? Hát nem tudtad, hogy ellenszenves vagy? - kérdezi valaki tőlem.

- Hogy magamnak ellenszenves vagyok, ezt tudtam, de hogy másoknak is? Ez kétségbe ejt, - feleltem szomorúan.

Az európai negyedben egy európai rendőr szigorúan rám nézett egyszer, mikor még fiatal voltam. S én alázatos arab ember nem tudtam mit tegyek hamarjában? Az legyen-e arcomra írva, hogy én vagyok e város legjobb polgára, mert engedelmes vagyok, szabályokat tisztelő, - vagy lázadjak-e fel e gyalázatos hatalom ellen? Mindkét hajlandóság, mindkét készség egyszerre megvolt bennem. Csak egy fuvallat kellett volna, hogy egyik, vagy másik diadalmaskodjon bennem. - -

Lokmán orvosi mesterségéről pedig így nyilatkozott:

- Jaj bizony, isten óvjon az olyan mesterségtől, amelyről mindenki azt hiszi, hogy ért hozzá. Ilyen az irodalom és az orvosi mesterség nemkülönben. Vagy azt képzeled, hogy csak az orvos orvosol? Hogy mást ne mondjak, az anyák például mindnyájan, a nagyanyák, az öregasszonyok pedig még inkább. Már ennél fogva is sok fölösleges hókuszpókuszra van szükségem, - hát még, ha a többit is tudnád. Egyet azonban elmondok, hallgass ide.

- Az emberek azt szeretik, ha én mágus vagyok. - Bejött a szobába, rám se nézett és már tudta, hogy mi bajom van, - ezt várják tőlem. Ennél fogva nagy bizalomra tettem szert a következőkkel: bemegyek a szobába és nem meresztem rá szememet a betegre, mondhatnám szórakozottnak mutatom magamat, melléje nézek és periférikus látásommal szedem fel róla azt, ami rajta látható. De azért is teszek így, nehogy a tekintetemtől, vagy annak komolyságától megijedjen. De szórakozottan vizsgálom is, mintha ezt csak mellékesen tenném, minthogy nekem erre

már úgyszólván szükségem, én már úgyis mindent tudok róla. - Ez egy csodadoktor, - mondják tehát rólam.

Így működök a primitívebb betegeknél, a fejlettebbjénél meg éppen ellenkezőleg, zordonul komoly pofát kell vágnom, tudós pofát, fontoskodnom kell, nagyon komolynak kell lennem és így tovább. De azt hiszed, - kérdezte tőlem, - ez csak az én mesterségemben van így? Ezernyi fortélyra van szüksége mindenkinek minden ágazatban, aki arra van kárhóztatva, hogy az emberek bizalmát megnyerje. S ez volt például a varázslók és politikusok titka is minden időben.

- Legnagyobb nehézségem akkor van, - folytatta, - ha az utolsó pillanatban hívnak valahova, mikor a paciensnek már vége van. De ma például ezt a nehézséget is aránylag könnyen megúsztam. Bemegyek a beteghez s az üveges szemekkel rámmered s azt kérdezi: - mi a baj, mi a baj? - Most már semmi baj nincsen, - felelem én s a feleségéhez fordulok reménytelenül kitért két kezemmel. A beteg pedig csakugyan abban a pillanatban a fal felé fordul és meghal. Megint varázsló voltam tehát.

Esténként mindig mulatóba ment, vagy valami kocsmába, - mit tudom én!

- Minek sietsz úgy abba a ronda kocsmába, - kérdezem egyszer tőle.

- Hogy el ne mulasszak valami fontos dolgot, - feleli ő.

- Mit mulasztanál? - kérdeztem én.

- Azt hiszed tudom, hogy mit? Ez a hazám, - felelte szomorúan.

A férfi és nő sorsa közt olyan tekintetben is különbség mutatkozik, - mondta, - hogy a férfi tetszésétől függ, milyen mértékben akar az előítéletektől megszabadulni. A nő ezt rendszerint csak szélsőségesen teheti. Egy fiatal lány a bárban így szólt hozzám: - cafat lettem.

- Mért lettél cafat? - kérdeztem én.

- Mert szerettem valakit, aki nem vehetett el s mihelyt az övé lettem, szüleim szemében máris cafat voltam. Akkor hát hadd legyek cafat, - gondoltam én.

Egyszer megvizsgált engem is és azután szigorúan így szólt:

- Az öregséghez hozzá kell szokni, idomulni barátom. És ne mondd nekem azt, hogy: - hja azelőtt. - Mert ami azelőtt volt, ahhoz ma már semmi közöd. Tehát ne ugorj fel az emeletre, mint a bakkecske és ne szaladj az autóbusz után, mint egy szúzlány s ne pipázz olyan elementárisan, mint egy tevehajcsár, de a régi ízeket se keresd, mert hiába keresed, nem fogod őket megtalálni többé. Más vagy, mint azelőtt, ennyi az egész.

Ha az ember nem tud öreg életével mit kezdeni, akkor mit csináljon? Nem tudom. Tehát miként kellebben az öregséghez idomulni?

Egy fiatal asszony nemrég így szólt hozzám:

- Én mióta élek, mindig nagyon el vagyok foglalva. És hogy mivel? szomorúsággal. - Vigyázz, hogy te is ne így járj Tahtúr fiam.

Jól gondolkodni nem lehet kegyetlenség nélkül. Vagyis nem lehetsz ugyanakkor kegyeletes is, mégpedig se Krisztus, se Buddha, se senki iránt. Tehát apád iránt, énirántam még kevésbé.

Lokmán így szólt egy tavaszi napon:

- Akármilyen zagyvalék is ez az egész, annyi bizonyos, hogy a szép, fiatal lányoknak s a virágzó fáknak igazuk van.

Párbeszéd: - már nem dohányzik, nem is köhög.

- Miért? meggyógyult?

- Nem, meghalt.

Szeretetet akartál adni Tahtúr fiam, és vártál is szeretetet, csakhogy az emberek általában nem szeretik egymást, ők javarészt senkit se szeretnek. Rokonaidtól meg éppen jóságot vártál, de ők rosszak. Ez is elég általános jelenség, nem igen szoktak törődni egymással. Benned van hősiességre való hajlam, tudom, tehát, mikor egyszer szükséged lett volna barátaid önfeláldozó bátorságára, meggyőződésükért, vagyis ügyedért való kiállásra, akkor csalódottan néztél szét, - nem volt körülötted senki. S most mit tanácsoljak neked, mire tanítsalak? Amit vártál, nem igen létezik, csak ritkán. Épp ezért mondjam azt, hogy légy te is olyan, mint a többi és ne légy vakbuzgóan áldozatkész, szeretetedet ne ontsad? Nem tehetem. Már azért sem, mert vannak emberek, akik szolgálatra születtek, mint te is és bizony én is... Mi nem merünk még unalmasak se lenni. S ilyenek különösen az árva gyerekek. Márpedig te is félárva voltál, én is, magam én apám, te anyád révén. Neked is meg kell tehát várnod azt, amit az élet a nagyon jóakarátú emberekkel művelni szokott.

Voltaképp a földgolyónak meg kellett volna állnia attól, amit Hitler csinált. De nem állt meg. A nap bájosan, szendén tovább sütött, - vagy szemtelenül? kajánul? Jó lenne, ha valaki ódát írna hozzá, a naphoz, a legnagyobb pátosz legmaróbb szarkazmusával.

Lokmán továbbá egyes gyógyeljárásaira vonatkozólag még a következőket is mondta:

- A melankólia örvényét illetőleg van egy nagyon érdekes tapasztalatom, amelyet voltaképp magamon tettem. Rettenetesen szomorú vagyok s ha véletlenül hirtelen ásítok, a melankólia tovatűnik. - De érdekes ez! - gondoltam magamban. - Ugyanez a hatása van akkor is, ha gyalázatos múltamról gondolkozom, vagy valamely elvontságok zűrzavarába bonyolódom, - ilyenkor úgy hat,

mintha nagyanyám realitása szólalna meg: - micsoda hiábavalóságokkal töltöd az idődet? kész az ebéd, gyere ebédelni, - mondaná nagyanyám. - S ezt a kijózanító hatást igyekeztem más módokon is elérni: ha a hajamat egyenletesen húzom, ha megcsípem, vagy megszúrom az ujjamat, vagy egy szép lány jön a szobába és szerelmi vágyat kelt, mindez konszolidálni tudja a tébolyt. Mert hiszen nem olyan nagy baj az, ha valaki belső zűrzavarától elveszti kicsit az eszét, csak tébolya konszolidált legyen, ez a véleményem. Téboly, nem téboly, - persze nem kívánom itt pontosan definiálni, hogy hol kezdődik az elmebaj, annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy az emberi elmének sokféle baja van és hogy sokkal több elmebajos jár kinn a világban, mint amennyi az intézetekben találtak. S hogy ez a túlfejlett emberi agy velejárója-e, nem tudom, de ez most mindegy is. Amit itt mondani akarok, csak annyi, hogy bizonyos örvénylő, tébolyra emlékeztető rohamoknál a vegetatíva közbeszólása olyan, mintha olajat öntenének a háborgó tengerre, ahogy ez a régi legendákban írva van. A lélek figyelmét eltereli saját viharaitól. S ilyen kísérleteket folytatok most hisztériás betegeimnél is.

Valaki Lokmán előtt úgy nyilatkozott egy fiatal költőről, hogy a szavai, mondatai máris szépek s majd a múló idővel több lelki tartalommal is fognak telítődni. Amire Lokmán felém fordult és hunyorgatva így szólt:

- Ez a marha azt hiszi, hogy a tehetség olyan adomány, amely két szállítmányban érkezik.

Ugyanez a marha viszont, tőlünk való távoztában titokban azt kérdezte tőlem:

- Elképzelhető-e az életnek nagyobb adománya, mint hogy megismertük Lokmánt? - Ezt aztán nevetve elmondtam neki s azt kérdeztem:

- No most mit fogsz csinálni?

- Boldogtalan vagyok, hiszen mindig is az voltam. És most azért, mert sehogy se tudom viszonzni elragadtatását.

A nővéréről viszont azt mondta:

- Írígy és nagylelkű egy személyben, úgy mint magam is, egyszóval televény.

Néha nagyon dühös volt a buta emberekre. Egy alkalommal így fakadt ki ellenük:

- Egy ilyen tökfilkótól még azt se szabad megkérdezni, hogy hol találhatsz egy jó susztert, mert képes rá, hogy cipész helyett mészárszékbe küld, vagy a világ legrosszabb cipészéhez. Főként pedig orvost ne kérdezz tőle az istenért, mert az ő orvosába behalsz.

A szaxofon és általában a mai örömök olyan üresek, mint a kéj. Ezért volna szükség ama szegény, elveszett művészetekre. Egy kicsit több kéne belőlük, - mondotta Lokmán.

- A legnagyobb paradoxia az, ha az ostobának megmondom, hogy ostoba. Ez olyan dolog, mintha a lámpának azt mondanám, hogy ő lámpa. Csakhogy ő nem tudja mi az a lámpa, ő csak azt tudja, hogy van, - mondotta Lokmán.

- Ha boldogtalan vagy, beszélj ki bánatodat, nem baj, ha egy fának mondd is, - felete a kérdésekre Lokmán.

- Némely ember olyan, hogy nem meggyőző a jelentése, még az se meggyőző, hogy a világon van, - mondotta Lokmán.

- Nincs nagyobb nonszensz, mint némely kérdésre igaz feleletet adni. - Mi a foglalkozása kedves uram? - S a felelet: - költő vagyok édes uram. - Ha azt mondaná: lómészáros vagyok, hegedű-abroncs-készítő, méh-magzat-

fodrász, - ez mind jó, mert mind pozitív dolog. De ha azt mondja foglalkozásaként, hogy ő művész, ez maga a sanyarúság, - nem tudom miért, talán mert valami negatívitás rejlik benne, valami képtelenség: az ember nem állandóan művész, délelőtt is, délután is, vagy mi az ördög! - szó ami szó: ezt foglalkozásnak feltüntetni majdnem kompromittáló, - mondotta Lokmán.

Időtlenség a mi hazánk, a lelkünk hazája, csak nem maradhatunk benne, mert az a felbomláshoz vezetne. Mégis a feléje való örök vágyakozás fel-fellángol bennünk mind a sírunkig. S a mámorok s a művészet önfeledtsége az, amely ezt az örök nosztalgiát valamelyest kielégíti, - mondotta Lokmán.

Egy rendkívül ostoba emberről pedig ezt mondta:

- Ezek, szegények, telítve vannak mindenféle meggyőződéssel és fogalmuk sincs róla, miért? A papok hívei, vagy a repülőgépeké, mert ez, vagy az hullott beléjük valahol.

- A franciák derűs kegyetlensége és vidám pesszimizmusa a leghatékonyabb, - mondotta Lokmán. - Chopinben pedig éppen azt szeretem, hogy vidám keringőiben, ebben az édes forgatagban szívet tépő szomorúság is van, - tette hozzá.

Nincs sívárabb dolog, mint a sztoicizmus szenvtelensége. És mégis mindenféle bölcseletekben felmerül újra, voltaképpen Epikurosz is, a buddhizmus is, a kínai tao-tan is telítve van vele... - az értelemnek ez a túlbecsülése a világ legnagyobb tévedései közé tartozik, - mondotta Lokmán.

Nincs megvetendőbb dolog a világon, mint az erkölcsi szórakozottság, - mondotta Lokmán.

Erkölcsiség. Lokmán egy délben így szólt hozzám:

- A gabonaraktárak mellett mentem el s ott sok a galamb. Egyszer csak azt látom, hogy egy bitang macska egy szegény holt galambot hoz a szájában. - No gazember, ezért megkapod a magadét, - gondoltam magamban. De aztán azt gondoltam: elvegyem tőle s talán meg is egyem, én egyem meg azt, amit ő nagy nehezen kölykeinek szerzett?

- Nincs sívárabb és unalmasabb dolog, mint némely embernek és némely írónak közönséges életismeretből származó közönséges kiábrándúltsága. A nők csálnak, a papok kövérek, az orvosok pénzéhesek, a lányok pénzért kaphatók, ezek lapos, sívár, életúnt dolgok. Ha ilyesmit olvasok, vagy ilyesmiket mondanak nekem, akkor az én királyi türelmem is véget ér. A kiábrándúltsághoz hatalmasabb okok kellene és remekebb körültekintés. Továbbá: illúzióinkban való csalódásaink s ezek miatt való tévedéseink bárminemű hangoztatása csak akkor ér számomra valamit, ha termékenyítő és nem tespedő, - mondotta Lokmán.

- Fiatalkoromban nagyon erősen és sokféleképpen hatott rám egynémely hallgatag ember. Mert van kellemes, derűs és van gyalázatos, feszélyező hallgatás. És éppen egy ilyen utóbbi hallgataggal voltam én akkoriban szorosán összeszőve. Idősebb volt nálam, nagy tekintélye volt a világban s persze előttem is s valahányszor összejöttem vele, mindig zavarban voltam. Azt hittem például, hogy kötelességem ezt a némaságot múlattatni. Így aztán még a velőmet is kiszította s már a nagyanyámat is kompromittáltam előtte s ő még mindig hallgatott. Végre egy esetből kifolyólag, amelyet nem mondok most el, rájöttem a nyitjára. S akkor bizony a fejére is ütöttem. Kiderült ugyanis, hogy nagy oka volt a hallgatásra, mert ha egészen megnyílna, csupa piszok bugyogna ki belőle, - mondotta Lokmán.

- Ha egy jótékony nemtő azt kínálná föl nekem, hogy újra kezdhetem az életemet, de azzal a föltétellel, hogy ugyanúgy kell újra végigélnem, ahogy az elsőt, akkor agyonlőném ezt a jótékony nemtőt, - mondotta Lokmán. - Ami azt jelenti, hogy első megszületésemet is gyűlölöm, - tette hozzá.

- Még egy nagy munkával is így vagyok. Ha előre tudná az ember, micsoda fáradság lesz, bele se kezdene, - mondotta Lokmán.

Mikor pedig megkérdeztem tőle, hogy mit gondol, a vademberek például miért kínozzák meg annyira az érettségi felavatás alá kerülő fiúkat és lányokat, ő így felelt:

- Az ember mindig hajlandó volt arra, hogy ideáiért feláldozza boldogságát.

- Milyen ideáiért?- kérdeztem én.

- A Muku-Isten ezt parancsolja, - teszem fel, hogy ezt mondják a vadak. S vajon a Muku-Isten nem épp olyan idea-e, mint a mi Allahunk? Amellett biztosítlak, számukra épp annyi nonszensz rejlik Allahban, mint számunkra Mukuban, - mondotta Lokmán.

Minden szempontból helyesen cselekedni nem lehet.

- Ami forog, forogni akar s ami nyugszik, nyugodni akar. A halottak tehát valószínűleg épp úgy ragaszkodnak halálukhoz, mint mi az életünkhöz, - mondotta Lokmán.

- Vannak magabiztos lények és vannak, akiknek állandóan visszhangra, tükröződésre, vagyis arra az öngazolásra van szükségük, hogy ők is valakik a világon. Ezek aztán sohasem tudnak egyedül maradni és mindig sikerekre, ragyogásra van szükségük, - mondotta Lokmán.

Aki a halált állapotnak képzelem, annak azt felelem, hogy hiába reménykedik, mert a halál nem lehet jobb, minthogy

jobb állapot nincs, mint a mi életünk. S hogy a halál rosszabb-e? Valószínűleg a mi életünkénél rosszabb dolog se létezik. De ha azt kérdezné valaki, hogy a halál lehet-e megváltás? Erre már nehezebb felelni s különösen egy orvosnak. Mert képzeld el, vegyük ezt: ha valakit fejjel lefelé fölakasztanának s így lógna egy hétig, - nem megváltás volna annak a halál? - kérdezte Lokmán.

- Eredményei szerint megítélni egy embert, szemtelenség. Hány olyan kitűnő ember van, akinek se története nincs, se különös eredményeket nem tud felmutatni és mégis jó volt nekünk, hogy a világon volt. Itt vagyok mindjárt én. Olyan sok nagy eredményt értem én el? Semmit. És mégis voltam számodra, vagy a feleségem számára valaki, bár hiszen én ma már ezt se nagyon firtatom, - mondotta Lokmán.

- Ha a természet úgy rendezte volna be, hogy a nőknek csak egy válluk legyen, vagy majom-állkapcsuk, akkor azt mondanók: - milyen csodaszépek a nők ezzel az egy vállukkal, - mondotta Lokmán.

- Hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy elfelejtenek minket, mielőtt még emlékeztek volna ránk, - mondotta ugyanő.

- Részben érts meg mindent, helyes! másrészt legyen meggyőződésed is, különben rongy vagy, - mondotta ugyanő.

- Én csak a szerény virágokat szeretem, a túlfejlett szépségű virágcsodákat nem. Talán azért, mert nem szeretem azt, ami csak szép és semmi egyéb. Az ördög tudja miért, én erkölcsi magatartást-e? - lehet, hogy nem is azt, de mindenesetre a szépségnél több tartalmat követelek az élőlényektől, - mondotta ugyanő.

- Azt is el kell tudni viselni, hogy az embert legyőzzék, megalázzák. Hányan viselték már el, mióta áll a világ, mit gondolsz? - kérdezte ugyanő.

- Jótettei sorával halmozhat el valaki, s egyszer csak nagyon megbánt valamivel, akkor e jótettek máris feledve vannak. Vagy ha nem feledve, akkor is elveszítik élő érvényüket. Továbbá: valaki egy életen át tisztességes lehetett, ha egyetlen ballépést követ el, akkor már, tekintet nélkül régi erényeire, a bukott emberek közé soroltatik, - mondotta ugyanő.

- Szávy asztalosmester így szólt hozzám, - mesélte Lokmán:

- Nekem az a bajom, hogy, ha kijavítok valamit, sose láthatom azt többé, amit kijavítottam, vagyis hogy az milyen volt azelőtt. Ennélfogva elégedetlen vagyok munkámmal, holott hát vacakból nem lehet remeket csinálni.

- Ugyanez a sorsa mindazoknak, akik kijavítanak valamit, vagy valakit, - feleltem néki. - Például a nevelők dolga ilyen, meg az orvosoké is. Van egy betegem, aki átkoz engem. Azelőtt nyomorék volt, most még mindig sántít egy kicsit s ezért rettentően elégedetlen velem. S ez még nem volna baj, no de néha magam is elégedetlen vagyok, ha látom őt, no de mért? mert már nem áll előttem a régi nyomorék, - felelte Szávy asztalosnak ugyanő.

Hasonlóképpen vagyunk Tahtúr fiam a következőkkel:

- Ha nyolcvan év előtt éjjel kopogtak kinn a kapun, tüzet csiholt az ember s a csiha csak nehezen adott szikrát. Erre káromkodott. Végre meggyulladt a szerszám, de a gyertya kanóca nem akart tüzet fogni. Erre megint káromkodott az ember. Végre meggyulladt a gyertya is, de akkor a szél eloltotta odakinn. Kezdhetette megint előlről az egészet. És így tovább. S ha Mekkába akart zarándokolni valaki, micsoda megpróbáltatásoknak és fáradságoknak kellett elébe néznie! És most? Felül a damaszkuszi vonatra. S vajon gondol-e arra, hogy mi volt száz év előtt? Bizony

hogy nem gondol rá, viszont azon nagyon bosszankodik, ha egy órát késik a vonat, vagy ha az egyik állomáson nem kap frissítőt. Azt hiszed, ha éjjel netán nekem magamnak kaput kell nyitnom, hogy akkor nagyon boldog vagyok amiatt, mert nem kell faggyúgyertyával bíbelődnöm, hanem egyszerűen felkattinthatom összes villanylámpáimat egy pillanat alatt? Azt hiszed, hogy ez eszembe jut? Nem jut eszembe, nem vagyok boldog, ellenben rettenetesen bosszankodom azon, ha az egyik lámpa nem akar meggyulladni.

- Ördög vigye ezt a haszontalan Ibrahimit, - káromkodom magamból kikelve, - hanyag, haszontalan népség, már megint elfelejtette ellenőrizni, hogy égnek-e még a lámpáim.

Ilyenek vagyunk. Ilyenek a mi civilizációból eredő örömeink, mert telhetetlenek vagyunk. Ha két óra alatt repülhetnők át az Óceánt, ezt két perc alatt akarnók megtenni. És így tovább, - mondotta Lokmán.

Szávy asztalos még a következőket is panaszolta Lokmánnak:

- Képzeld, a múltkor találtam egy kis pénzt az utcán, de azt hiszi örültem neki? Legfeljebb egy félóraig, mert aztán hozzászámítottam ahhoz a kis pénzhez, amim van, kifundáltam, hogy mit fogok még a lányomnak venni most, hogy férjhez adom és máris teli voltam megint csupa gonddal. Mert még lábasokat is kéne neki vennem, meg egy másik lámpát is és így tovább. Voltaképp elégedetlen lettem avval a kis pénzzel, amit találtam, semmi örömöm nem volt benne többé. - Ezt panaszolta Szávy asztalos, amire Lokmán így felelt neki:

- Hja barátom ez így van. Ha tehát ezentúl találsz, vagy nyersz valamit, légy vele könnyelmű és ne számítsd

mindjárt hozzá ahhoz, amid már van, mert a számadások mindenkor tönkreteszik az élet örömét.

- Ha valamely abszolútizmus tetszése szerint teremt rendet, az még mindig rend. S ez a rend még mindig jobb, mint a szabadosság, mert az anarchiát teremt. S az anarchia amorális, - mondotta ugyanő.

Az egész életről pedig ezt is mondta: - belelöktek egy talányba, amelyet nem tudsz megoldani, amelyre feleletet sohase kapsz.

A saját életéről viszont ezt mondta:

- Össze-vissza fecsegek mindenfélét az emberiség javáról, pedig mi fontos egy öregembernek? az emberiség java? Hogy az új fogsorát meg tudja szokni, hogy a leveskéje ne legyen túlságosan sós és hogy tagjait fájdalom nélkül tudja kinyújtóztatni... mint láthatod, ezek már nem országos gondok Hábi-Szádi barátom.

- Teljes negatívitás, úgy látszik, nem létezik, - mondotta egy másik alkalommal. - Ezt a női test clitorisa is bizonyítja. Ezek szerint a nőiességben is van pozitív elem. Nem valószínű tehát az sem, hogy a világúr csak úr volna és semmi egyéb, vagyis, hogy példa nélküli, magában álló, teljes negatívitás volna.

- A jó mindig legyőzetik, persze. És miért? Mert le lehet győzni. És mégis az a véleményem, hogy le lehet ugyan győzni, de nem örökre, - mondotta Lokmán.

Az orvosnak joga van mindennemű bölcseletre, csak arra nem, hogy gyógyítani nem érdemes. S az írónak, hogy írni nem érdemes.

Még csak nem is abban különbözünk az ostoba embertől, hogy ő a nagyszerűt veled együtt ne tartaná nagyszerűnek, ezt ő nem is meri megtenni. Tolsztojt ő is nagyon fogja dicsérni, neked, igaz, hogy más okokból, mint te. A

végeredmény tehát itt azonos. A baj köztünk ott kezdődik, hogy mi minden szemetet tart ő még nagyszerűnek.

Az ártatlannak is csak ugyanazok a gesztusok vannak rendelkezésére ártatlansága bizonyításához, mint a legnagyobb bűnösnek.

Elégedetlen önmagával, de azért haragszik azokra, akik vele elégedetlenek.

- A kendőzetlenség, a teljes őszinteség és teljes elfogulatlanság vajon iszonyatos-e, vagy nem iszonyatos? Ítéld meg aki tudja, - mesélte Lokmán. - Vedd ezt a példát. Egy fiatalember és az utcalány jól érezték magukat egymással, végül is a lány ezt a kérdést intézte a fiúhoz: - te kibe vagy szerelmes? - Mire a fiú elmondta, hogy ebbe, vagy abba a hölgybe, akivel ez, meg az a baja van... Végül ő is megkérdezte a lánytól: - hát te kibe vagy szerelmes? - Én egy európai mérnökbe, - felelte elfogulatlanul. - És nagyon szereted őt? - kérdezte még a fiú. - Oh nagyon, - felelte ez a szegény.

- Hány tehetség süllyedt el az évezredekben? Mennyi erőfeszítés veszett kárba? Hánynak munkája tűnt el mindörökre? Nyilván sokkal többnek, mint amennyié megmaradt. Mondd meg ezt ezeknek a roppantul becsvágyó embereknek, - magyarázta Lokmán. S egy költőre mutatott.

- Egy toronyban álltam, fenn a hegyen, - mesélte ugyancsak ő, - már erősen alkonyodott. Szemben voltam a lenyugvó nappal s előttem egy végeláthatatlan óriási völgykatlan. Magányt és reménytelenséget sugallt minden. Egyszer csak észrevettem, hogy egy pirinyó, alig gombostű-fejnyi picit bogár mászik az ujjamon. Figyelem a bogarat s íme mit látok? Az apróság kitarja szárnyait s beleszáll a levegő végtelen tengerébe, de oly merészen, mintha egyenesen a napba akarna repülni. Ámulva néztem

utána. S aztán abban állapotodtam meg magammal, hogy a bogár nyilván ilyesmit gondolt: - kicsi vagyok, de a világon vagyok.

S talán nektek is ezt kellene gondolnotok rettenetesen ambiciózus és kielégületlenségetektől keserű embertársaim.

- Abu-Szálik, bankigazgató tett jót is kétségtelenül, sok ember hálaára lett volna iránta kötelezve, de nem voltak hálásak. S ezt én, bár a hálás természet barátja vagyok, ez esetben mégsem vettem rossz néven tőlük. Mert Abu-Szálik rossz tulajdonságai abszorbeálták, felemésztették jó tulajdonságai értékét. És ezt jegyezd meg magadnak, - tanított engem valamikor Hamuján. - Vagyis mire tanítlak én? Mit jegyezzél meg? Hogy bizonyos gonosz tulajdonságok igenis lehetetlenné teszik nemesebb érzéseinket. Egy kínzó, gyalázatos, rossz ember, még ha megment is a haláltól, gonoszságával óhatatlanul megöli bennem iránta való jó hajlandóságaimat, sőt erkölcsi kötelezettségeimet is.

Egy öreg ember pedig egyszer így szólt hozzám:

- Az ember szervezete végtelenül sokat kibír, viszont egy narancshéjon elcsúszhat az ember s máris vége van.

Ugyanez az öreg ember még ezt is mondta:

- Hozzá szoktam ahhoz, hogy életben vagyok, vigye az ördög, ezért oly nehéz kilépni belőle.

Ugyanő még ezt is mondta:

- A házak, de főként a hegyek, völgyek és folyók oly maradandóaknak látszanak s talán ez a csalóka látszat is hozzájárul ahhoz, hogy az ember annyira vágyik valamely tartósabb élet után. Továbbá a zsidóság is teszi: vagyis az élet-folyamatnak ez az állandósága. Nyüzsög az ember körül minden s őneki mégis rövid idő múltán le kell feküdnie holtan.

A sánta Abdullah, női szabó, aki Párisban tanult és különben is nagyon okos ember, ez az Abdullah egyszer így szólt hozzám:

- Megyek az európai negyedben s az egyik fényes kirakat előtt ott állt a tizennégy éves Fatimé, aki nálam gomblyukákat varrt azelőtt, egyik ujjá a szájában s szemlátomást nagyon törte a fejét. Meglököm a könyökömmel.

- Min töröd a fejedet, te buksi? - kérdezem tőle. Ez a kotnyeles kölk erre szinte szemtelenül így felelt:

- Épp most határoztam el Moulâ, hogy hogyan fogom nevelni a gyerekeimet.

Majd elestem a csodálkozástól, de nem szóltam semmit, tovább mentem. Útközben pedig ezt gondoltam:

- Ez a tizennégy éves szotyka most döntötte el, hogy miképp fog bánni a gyerekeivel. No lám. S minthogy a feje kőből van, nyilván meg is marad ennél. A fiai pedig még ötven éves korukban is ezt fogják mondogatni: - oh az én nagyszerű anyám! Néki a nevelés dolgában nagy elvei voltak. Szigorú volt, ő csomóba kötött, nedves törülközővel verte a gyerekeit, mert nagy elvei voltak bizony! - S oly mélán s a kegyeletől megbutulva néznek még akkor is maguk elé, mint a borjak. Számukra ennyire szentek lesznek e tizennégy éves varrólány hülye határozatai. Ezt gondoltam, miközben a hasamat fogtam úgy nevettem.

Ugyanez az Abdullah egyszer így szólt hozzám:

- Mi előnyei vannak a villamos vasútnak? Gyalog kéne menned, ha nem volna vasút, így azonban ülhetsz benne és pihenhetsz és még gyorsabban is visz, mintha gyalog mennél, de az eső elől is megvéd s a párisiak mégis csupa utálkozással szálltak fel rá. Ilyen az ember. Továbbá: százezer találmányon alapszik az ilyen villamos vasút, s a mai ember hat petáért valamennyi találmány előnyeit

élvezheti. De még ez se számít neki, ő útálja a villamost. Még továbbá: ha Abu Bekrnek ilyen villamos kocsija lett volna, ha ilyenén pompázhatott volna végig Mekkában, azt mondták volna a muzulmánok:

- Milyen rejtélyes, csodálatos hintó! Már ezen is látszik, hogy ő Allah igazi küldöttje.

Ugyanő még azt is mondotta nekem egyszer:

- Ezzel a szotykával, ezzel a Fatimével én kicsi lány kora óta sok jót tettem, ez kétségtelen. Mégse vártam érte semmi köszönetet, - az anyja nagyon szegény volt, ő meg nagyon kedves kölyök s én szerettem. S az igazi szeretet adni akar és nem kapni. Csak aztán elszemtelenedett, s akkor már persze nem szerettem, akkor én meggondolás nélkül kidobtam őkelmét. Most mér használom itt ezt a szót, hogy meggondolás nélkül? Mert sok ember nem így tesz, a legtöbb fut a befektetett tőkéje után, nem akarja elveszteni azt, aki iránt jó volt. Ami más szóval úgy is kifejezhető, hogy voltaképp a jótévő mutatkozik olyannak, mintha hálás volna a megajándékozott iránt azért, hogy elfogadja jótéteményeit. Csakhogy én nem! Úgy kidobtam őkelmét, hogy a lába sem érte a földet, miközben nagyokat nevettem.

Ugyanő egy alkalommal ezt mondta nekem:

- Párisban egyszer egy épülő ház mellett ott állt egy öregember, nagyon öreg volt már és kenyeret rágcsált. - Még mindig? - gondoltam én, miközben szemeimet előntötte a könny. - Még mindig rágsz és rágsz, te szegény? - S e meghatottságomhoz hozzájárult akkor a következő gondolat is:

- Hogy a kenyérnek, úgy látszik, van valamely nagy komolysága és misztériuma is. Az embernek az a képzelete támad, hogy Allah talántán mégiscsak beleszólt valamelyest e földi igazgatásba s talán ő tette ilyen szentté

a kenyeret. Hogy ez legyen az egyetlen olyan étel, amelyet az ember nem ún meg soha s amelyet még öregkorában is rág és rág s ezzel az állhatatossággal és áhítattal megy a sírjába.

Lokmán pedig egyszer így szólt hozzám:

- Tudjuk, hogy a rossz szükségszerű, tehát boldogtalanság nélkül sincs boldogság. A mi egész valónk tehát, úgy látszik, a szomjúságon, a vágyon, de még úgy is mondhatnók: a tragikumon alapszik. Ez annyira így van, hogy az a pozitívum, amelyet örömnak, vagy pláne amit boldogságnak nevezünk, csakis akkor teljes bennünk, ha egész lényünk együtt rezdül vele, mint hangoktól a hegedű szekrénye, tehát, ha ama bizonyos alapvető princípium, amelyet tragikumnak nevezünk, ha az is vele szólal meg. - Különbén amit édesnek mondunk, émelygést okoz s ami boldogságunkat szolgálná, annak mélye nincs, éppen azért, mert nem felel meg eredendő adottságainknak. Ezért van oly nagy értéke a fájdalomnak. S ezért van az is, hogy például a gazdagok közt oly sok a spleen-es, életúnt ember. Ez természetes. Mert az ilyeneken csak a katasztrófák tudnak segíteni.

- Innen van továbbá, - folytatta utóbb, - hogy azok az a filozófikus fantáziák, amelyek a kettős teremtésről, tehát az ördögről szólnak, aki minden rosszat gonoszúl ránk terhel, továbbá, amelyek az ezer éves boldog korszakról regélnek, mikor is az embert nem éri majd semmi baj, - mindezek a vágy szólamai s az ember sorsának és lelkének félreismeréséből erednek.

- E nagyvilágon semmi sem úgy történik, ahogy én szeretném, vagy csak egy s más dologban, nagy ritkán. De vajon csakugyan jó volna-e az, ha az én ostoba fejem és kedvem szerint történne minden? - kérdezte Lokmán. - És még ha okosabb vagyok is, mint a legtöbben, - tette hozzá.

Lokmán egyszer így szólt hozzám:

- Lakásomban többféle virágot ápolok. Az egyik fajta vadul burjánzik, ezekhez így beszélek: - ti vagytok az én haragom. - A másik fajtát alig bírom kicsalni földjéből, csak nagy-nehezen tudom életben tartani, míg végre kivirágzik. Ezeknek azt mondom: - ti vagytok az én szeretetem. - S mármost e szavak mit jelentenek? A következőt fejezik ki:

- Hogy ne hidd barátom, hogy én jó ember voltam, amíg éltem. Ahhoz okosságom mellett több nemes bárgyúságra lett volna szükségem. S minthogy ezt nélkülöztem, tehát haragom mindenkor ugrásra készen állt bennem, viszont a szeretetet, pláne a szerelmet mindig előbb akarnom, lökdösnöm, taszigálnom kellett magamban, nagy-nagy jóakarattal kellett hozzá, hogy megfogadjon, hogy meginduljon és áradjon... sőt, mondom még valamit! Előbb hazudnom is kellett a szerelmet, mímelnem a lelkesedést, hogy végül saját hangomtól megbutulva és megrészesülve bele tudjam lovallni magam valamibe, ami voltaképp nem is nekem való. Mert nekem igazán csak a haragom való, mint a rómaiak Juppiter Tonansának. S hogy aztán mi történt velem e mesterséges lelkesedések után? Emlékszel ugye a régi automobilonkra? Begyújtásukhoz az kellett, hogy az ember sokáig ráncigálja, forgassa a gerjesztőt, míg végre dörögni kezdett a motor, no de mindjárt úgy, hogy majd szétvetette a kocsit. Hát így vagyok én is. Ráncigálom a gerjesztőt, mímelem az érzést s mikor az megindul, majd szétvet. Tudd meg tehát a dolgok végén, hogy ez volt az én életem legnagyobb titka s hogy ezt a titkot is íme most elbocsátom.

- Még a virágok is milyen hiúk! Kis életük legszebbjét, legjavát akarják létrehozni, mielőtt elhanyaglanak. Így én is. Kibeszéltem a lelkemet s még öt perccel a sírom előtt is s hogy mivégre tettem, nem tudom, - mondotta Lokmán.

Ugyanő még ezt is mondta:

- Kivirultál a semmiből s az fenyeget állandóan, hogy újra visszazippant, míg aztán meg is teszi a végén s ennyi az életed. Nem több, ezt vedd észbe.

Akármit gondolsz is majd rólam a síromnál, testvér, azt semmiképp se feledd el, hogy a látható horizontot szüntelen fáradsággal véges-végig bejártam, - mondotta Lokmán.

- Borod, tintád elpárolog, az örök törvénynek hódol, ropog, porlad az asztalod s a nap lemegy, - mondotta Lokmán.

- - - - -

- És talán még a kedves Lokmán sem élt jó apám? - kérdezte mindezek elhangzása után Tahtúr Hábi Száditól. Hábi-Szádi lesütötte a szemét.

- Bizony, még ő sem élt fiam, a képzeletem gyermeke, illetve aggastyánja volt bizony ő is, mint a többiek, - felelte az apa.

- Egyszóval: ez mind én voltam egykor, - e régi szóval fejezte be a tanítást.

Vége

TARTALOM

EZ MIND ÉN VOLTAM EGYKOR

Bevezetés

Hábi-Szádi keleti mágus bölcselete

Szúrák a halálról

Hábi-Szádi titkos feljegyzései a fia számára

Törvénykezés és a törvény végrehajtása

Az angol tanár listái

Baba-Alhabbal és a démonok

A szülő áldozata: élete szépsége

Tuszun, a kardkovács bölcseletének bírálata

Irtózat a lélekvándorlástól

További megoldatlan kérdések

Utóhang

II. rész Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve

Bevezetés

A Borzippai tanításai

Tibeti lélektan

Egyebek